

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Vannieuwenburg, A.M.R.

Citation

Vannieuwenburg, A. M. R. (2019, February 5). *Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/68524>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/68524> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vannieuwenburg, A.M.R.

Title: Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Issue Date: 2019-02-05

Universiteit
Leiden

Pleidooi voor een lekenrenaissance

Een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

Alain Vannieuwenburg

Pleidooi voor een lekenrenaissance

Een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 5 februari 2019
klokke 16.15 uur

door

Alain Marie Remi Vannieuwenburg
geboren te Brugge (België)
in 1953

Promotor: Prof. dr. P.B. Cliteur

Copromotor: Dr. B.R. Rijpkema

Promotiecommissie: Prof. dr. A. Ellian

Prof. dr. B. Bouckaert (Universiteit Gent, België, emeritus)

Prof. dr. D. Verhofstadt (Universiteit Gent, België)

Dr. L. Franken, (Universiteit Antwerpen, België)

Dr. H.M.T.D. ten Napel

Dankwoord

Dit manuscript draagt de naam van de auteur. De auteur is echter, zoals dit vaak het geval is, velen schatplichtig. Er waren zij die ruimte en tijd wisten vrij te maken, er waren zij die het ambacht faciliteerden, er waren zij die geduldig aanhoorden, er waren zij die hebben meegelezen en er waren zij die kritisch constructief stimuleerden. Allen hadden één ding gemeen: zij vertrouwden er in dat het uiteindelijk wel goed zou komen en stimuleerden om kritisch te staan tegenover het werkstuk en de vereiste vaardigheden te verfijnen.

Terugblikkend ben ik ook het onderwijssysteem waarvan ik heb mogen genieten zeker dankbaar. De onderwijzers in de lagere school, de leerkrachten in het secundair onderwijs, de professoren en assistenten tijdens de studieperiode aan de Universiteit Gent, allen hebben op de een of de andere wijze voor de nodige verwondering, bewondering en bovenal open geest gezorgd.

Gevormd in een logisch-positivistische traditie is het niet verwonderlijk dat waarheidsclaims en het onveranderlijk geachte met de nodige kritische zin benaderd worden en disputatio niet als storend, maar vooral als verrijkend, wordt ervaren. Het hoeft niet te verbazen dat ik met het voorstel, om de totstandkoming van de verankering van de positie van levensbeschouwingen in België te reconstrueren, terechtgekomen ben bij de Leidse universiteit en meer bepaald bij prof. dr. Paul Cliteur en dr. Bastiaan Rijpkema.

De gesprekken die hieruit voortvloeiden en die vaak een aanzet tot zelfreflectie waren, de kritische kanttekeningen en aansporingen om de moed te hebben ballast overboord te gooien, de aanbevelingen om wat ogenschijnlijk afgewerkt leek even te laten rusten om het nadien toch verder te verfijnen, hebben uiteindelijk enkel maar gesterkt in de overtuiging dat men aan het werk blijven moet tot het werk gedaan is en vooral, goed gedaan is.

Blijft mij zeker twee personen te danken die mij verdragen hebben tijdens het arbeiden, nl. mijn echtgenote die zich wist te verzoenen met de gedachte dat ik weerom letterlijk dan wel figuurlijk afwezig was, en mijn kleinzoon - aan wie ik dit opdraag - omdat hij mij spontaan, met zijn overdosis guitigheid, stimuleerde om niet af te laten.

Alain Vannieuwenburg
November 2018

Toutes ces libertés (liberté individuelle, liberté d'enseignement, liberté de la presse) admettent des restrictions ; la liberté religieuse est aussi le premier besoin de l'homme, mais il faut qu'elle soit restreinte comme les autres pour le maintien de la société.

Charles de Brouckère, verslaggever ontwerp Grondwet.

Si je veux la liberté et l'indépendance des cultes de toute autorité civile, je veux aussi que l'autorité civile soit indépendante des dogmes, croyances, vœux de toutes les religions : voilà comme j'entends la liberté des cultes, c'est leur affranchissement et surtout leur séparation entière de toute puissance civile.

A. de Roubaulx, liberaal congressist.

Les réalités sociétales requièrent une remise en cause des relations actuelles entre l'État et les cultes. Les partis de la coalition gouvernementale affirment le principe du respect de la liberté de pensée, de la neutralité de l'État à l'égard de toutes les confessions religieuses ainsi que de l'autodétermination des citoyens. Le gouvernement dénoncera les conventions existantes pour entamer des négociations avec les cultes, lancer une discussion sur leur financement et redéfinir les relations entre les communes et les cultes.

Programme gouvernemental. Luxembourg.

... la mise en place d'une loi fondamentale éminemment séparatrice, fondatrice d'une laïcité à la belge, puis une histoire institutionnelle qui, en raison du clivage politico-religieux - lequel a profondément divisé la société belge entre 1846 et 1990 - a, tout en maintenant fermement les principes constitutionnels, congédié ce qui avait été l'esprit du Constituant, et ce, au bénéfice surtout du pilier catholique de la société.

J.- P. Schreiber

Maar wat is een lekenstaat als die niet kan steunen op één van haar meest essentiële hoekstenen, met andere woorden op die school die zich niet baseert op geloofsverdeeldheid maar die, oprecht en zonder omwegen, een gedeeld burgerschap vooropstelt, waar iedereen op basis van dezelfde voorwaarden zijn plaats heeft, ongeacht religie, klasse of afkomst?

J. Tyssens

Inhoudsoverzicht

Dankwoord	5
Inleiding	13
1. Deze studie	13
2. Het Belgische levensbeschouwelijke landschap	16
3. Onderzoeksdoelstellingen en werkwijze	31
1. De moeizame relatie met de theocratie	37
1.1. De prehistorie van de laïcité.....	37
1.2. Het langzame afscheid van het ancien régime	42
1.3. Frankrijk aan de vooravond van de omwenteling	52
1.4. Lodewijk XVI – de mislukkingen van een strateeg.....	55
2. Afscheid van een ancien régime	59
2.1. Een belangrijk katalysator: Emmanuel-Joseph Sieyès	59
2.2. Decreet van 11 augustus 1789: afschaffing van de kerkelijke tienden en van de feodale rechten en de salariëring van de clerus in functie van effectief geleverde diensten	62
2.3. Verbeurdverklaring van de kerkelijke goederen	69
2.3.1. Frankrijk - algemeen	69
2.3.2. Een gevalstudie: de in de “Belgische” gebieden gevoerde politiek.....	77
2.4. Het decreet van 12 juli 1790 maakt van de clerus staatsambtenaren	86
2.4.1. Territoriale herschikking.....	88
2.4.2. Moeizame totstandkoming van de “Constitution civile du clergé”	92
2.5. De cultusbeleving aan banden gelegd.....	103
3. Het Directoire en Napoleon Bonaparte	107
3.1. Lekenreligiositeit en realpolitiek	107
3.2. Het Concordaat.....	110
3.3. De organieke artikelen	116
4. Een laïcisering zwanger van diverse problemen	123
5. God in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden	127
5.1. De genese van een nieuw Europa	127
5.2. De Grondwet van 1815 en de plaats van de godsdienst	132
5.3. Van sluimerend ongenoegen tot gecoördineerd verzet.....	143
5.4. Het legitimiteitsprobleem	157
5.5. De Zuidelijke gewesten.....	159
5.6. De casus de Broglie en de aanpak door Van Maanen	164
5.7. Goedbedoelde onderwijshervormingen die als intrusie ervaren worden.....	166
5.8. Het lager, het middelbaar en het hoger onderwijs in het vizier.....	169

5.9. Het Collegium Philosophicum.....	177
5.10. Onderhandelingen met de paus.....	183
5.11. Eigendomsbetwistingen	184
5.12. Een bijzondere casus: Van Bommel en de “Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 juin 1829, relatifs au collège philosophique” – het gebruik van de constitutionele rechten	186
5.13. De taalpolitiek van Willem I.....	190
5.14. Une fausse politique du Roi.....	192
6. God in het afgescheiden België	203
6.1. De omwenteling	203
6.2. Het Voorlopig Bewind.....	205
6.2.1. Het kernbestuur	205
6.2.2. Ontwerp van Grondwet.....	213
6.3. Het Nationaal Congres.....	215
6.4. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste: analyse van een strategie	222
6.5. Mgr. De Méan en de bijzondere aandacht voor de constitutie.....	230
6.6. La liberté comme en Belgique	233
6.6.1. Bespreking van de ontwerpartikelen 10 en 11 (artikelen 14 en 15 definitieve versie)	237
6.6.2. Bespreking van het ontwerpartikel 12 (artikel 16 definitieve versie)	248
6.6.3. Bespreking van het ontwerpartikel 13 (artikel 17 definitieve versie)	263
6.6.4. Bespreking van het ontwerpartikel 8 (artikel 117 definitieve versie)	267
7. Het geknelde pragmatisme: ultramontanisme, liberaal–katholicisme, antiklerikalisme en liberalisme.....	285
7.1. Het ultramontanisme profileert zich	285
7.2. Mirari Vos Arbitramur: de strijd tegen indifferentisme en valse vrijheden	286
7.3. Deux lettres sur nos libertés constitutionnelles: de geknelde Sterckx.....	288
8. “Le contrôle des consciences”	297
8.1. Onderwijs als seculariseringsbreker	297
8.2. De kortstondige lekenstaat	300
8.3. De “Eerste Schoolstrijd”	304
8.4. De “Tweede Schoolstrijd”	317
8.5. Schoolpact en Schoolpactwet: het ultieme, aangekondigde, echec van de voorstanders van de lekenstaat	328
9. Een grondig gewijzigd onderwijslandschap	337
9.1. Het onderwijslandschap in Vlaanderen.....	337
9.2. Bijzonder onderwijs en levensbeschouwelijk onderricht	344

10. Waarom een zachte scheiding onvermijdelijk is.....	355
10.1. De gesubsidieerde vrijheid	355
10.2. Aanzetten tot herziening: het Groothertogdom Luxemburg	376
11. Pleidooi voor een lekenrenaissance – vijf hervormingsvoorstellen.....	385
11.1. Samenvatting van de belangrijkste vaststellingen voortvloeiende uit de verkenning .	385
11.1.1. De inperking van de aanspraken van de clerus zou voor de wereldlijke macht een permanente uitdaging worden.....	385
11.1.2. Een wereldvreemd vastklampen aan voorrechten dwingt de clerus uiteindelijk tot het sluiten van compromissen.....	386
11.1.3. Napoleon als strategisch verzoener	387
11.1.4. Willem I en het mislukte experiment	388
11.1.5. De relatie tussen overheid en clerus werd in 1831 vrij vlot constitutioneel verankerd	391
11.1.6. Het verzet tegen de verankering van al te verregaande constitutionele voorrechten voor de katholieke kerk was o.a. ingevolge de vaagheid van de akkoorden niet steeds succesvol	392
11.1.7. Het systeem kenmerkt zich door het principe van de soevereiniteit in eigen kring, ten laste van de gehele gemeenschap.....	394
11.1.8. Er is in de relatie overheid – levensbeschouwingen sprake van een “wederzijdse onafhankelijkheid”, een “welwillende neutraliteit”	394
11.1.9. De gevoerde politiek t.a.v. de levensbeschouwingen heeft belangrijke financiële gevolgen	396
11.1.10. Een complexe staatsstructuur, een herverkavelde bevoegdheidsverdeling en een gedateerde regelgeving maken good governance vrij moeilijk.....	398
11.1.11. Het systeem verwerd tot een vrijgeleide voor ideologische, religieuze, levensbeschouwelijke of culturele identiteiten om zich te onttrekken aan de in de samenleving geldende rechtsregels	399
11.1.12. Het 19 ^{de} -eeuwse systeem laat niet langer toe een performant beleid af te stemmen op de uitdagingen van deze gewijzigde samenleving.....	400
11.2. Aanzetten tot hervorming	401
11.2.1. Een grondige herwerking van het systeem van erkenning en financiering van de levensbeschouwingen, met aandacht voor responsabilisering.....	402
11.2.2. Het grondig herwerken van het systeem van het aan de levensbeschouwingen toegekende vastgoed	410
11.2.3. Eén neutraal pluralistisch onderwijsproject, dat integraal door de overheid wordt ingericht, is een antwoord op de complexe maatschappelijke realiteit van vandaag.....	413
11.2.4. Een assertief optreden van de wetgever op het vlak van de bewaking van fundamentele grondrechten via het inlassen van een voorverklaring aan de Grondwet en de explicitering van enkele constitutionele garanties met aandacht voor misbruik van deze grondrechten.....	419

11.2.5. Het invoeren van juridisch sluitende maatregelen om levensbeschouwelijke organisaties, die door de Belgische overheid erkend en betoelaagd worden/kunnen worden en in hun optreden bepaalde van onze grondwaarden negeren of standpunten verdedigen die rechtstreeks indruisen tegen de waarden van de liberale rechtstaat, te bestraffen	424
12. Nawoord	427
13. Samenvatting – Resumé - Summary	429
14. Bibliografische referenties	433
15. Bijlagen	449
15.1. Cijfermateriaal onderwijs Vlaanderen – levensbeschouwelijke vakken.....	449
15.1. Begrippenlijst.....	454
Curriculum Vitae	461

Inleiding

1. Deze studie

Deze studie is gewijd aan de Belgische constitutionele organisatie rondom het vraagstuk van de scheiding van kerk en staat. Het principe van de scheiding, ook wel secularisme genoemd, is een voornamelijk in Frankrijk ontwikkeld principe, maar het heeft ook invloed gehad op andere landen in Europa (en buiten Europa, in de Verenigde Staten van Amerika). Het secularisme wordt enerzijds gezien als een leidend idee van moderne staatstheorieën, aan de andere kant staat het ook aan veel kritiek bloot. Voorstanders beogen een verdere vormgeving aan dit streven in de sfeer van het onderwijs en in de inrichting van de staatsinstellingen, anderen willen het principe matigen, zo niet terugdringen.

België zelf heeft altijd een aanzienlijke afstand gehouden ten aanzien van een ver doorgevoerd secularisme en dit vanwege het systeem van de officieel erkende godsdiensten die op staatssteun kunnen rekenen. De Belgische Grondwet, een van de oudste geschreven Grondwetten, veranderde¹, de artikelen waarin de afspraken tussen kerk en staat worden vastgelegd wijzigden - behoudens het artikel omtrent het onderwijs en het artikel omtrent de financiering van de erediensten en de levensbeschouwingen – echter niet.

Zoals hoogleraar Staatsrecht André Alen stelt was een hoofdkenmerk van het Belgische grondwettelijke bestel dat de grondbeginselen er beknopt in werden neergelegd: “Middels een evolutieve en teleologische interpretatie kreeg de Grondwet de nodige flexibiliteit en kon zij worden aangepast aan de wijzigende politieke en maatschappelijke omstandigheden.”².

De centrale vraag van deze studie is hoe we deze ontwikkelingen moeten waarderen. Wat beoogde de grondwetgever eigenlijk? Hoe is dit alles tot stand gekomen? Is dit systeem nog steeds iets dat moet worden gehandhaafd of overheersen in de huidige tijd de nadelen boven voordelen? Moet het secularisme worden versterkt of afgezwakt? Wat zijn de uitdagingen?

Slechts nu en dan worden de bestaande afspraken en ontwikkelingen historisch geduid. De vraag naar de initiële bedoeling van de grondwetgevende vergadering, alsook de concrete invulling ervan in de loop der tijd en het waarom van de vele compromissen, lijkt wel bijkomstig.³

¹ De eerste twee herzieningen beoogden de Grondwet “democratischer” te maken (uitbreiding participatie aan het politieke gebeuren via uitbreiding stemrecht), de volgende vormden de Belgische staat om tot een federale staat (samengesteld uit de gemeenschappen en gewesten). In 1993 werd de mogelijkheid gecreëerd om de Grondwet, mits het volgen van een procedure, op een aantal punten aan te passen.

² A. Alen. Handboek van het Belgische Staatsrecht. Kluwer/E. Story-Scientia. Deurne. 1995. Blz. 8

³ Zo merkte W. Van Den Steene, n.a.v. de redactie van zijn werk over de Belgische grondwetscommissie, op dat men voornamelijk focust op het eindproduct, nl. de Grondwet. Historici hebben natuurlijk aandacht voor de voorbereidende werkzaamheden, het blijft echter, zo stelde hij, moeilijk om diep in te gaan op de werkzaamheden zelf. Hij zag als belangrijkste verklaring het ontbreken van de bronnen die een licht kunnen werpen op deze werkzaamheden. Zie W. Van Den Steene. De Belgische grondwetscommissie (oktober -

Had de liberaal Jules Barra, later ook Minister van Justitie, het bij het rechte eind wanneer hij in zijn doctoraat in 1859 stelde dat de voorstanders van de lekensamenleving zich reeds in 1830 - bij het opstellen van de Grondwet - hadden laten *lijmen*? Enkele jaren later, in 1882, zou het Hof van Cassatie het reeds noodzakelijk vinden er in een arrest aan te herinneren dat “La liberté de cultes implique celles des consciences. Les services publics sont essentiellement neutres ; ils ne peuvent être confiés ni aux ministres d’une religion quelconque, ni à des établissements publics qui personnifient les cultes.”⁴ Wat gebeurde er ?

Vele afspraken omtrent levensbeschouwelijke aangelegenheden zijn duidelijk kind van hun tijd en vertonen daarenboven een gedateerd hoog compromis gehalte. Vastgesteld kan worden hoe, wat de concrete toepassing betreft, in de loop der tijd in vele gevallen voor ad hoc oplossingen en sui generis aanpak werd geopteerd, waarbij het waarom en hoe in de nevelen van de tijd verdween.

Bepaalde dossiers blijven, gezien hun geladenheid, blijkbaar ook best gesloten. Drie zeer antagonistisch uitgesponnen conflictlijnen kenmerken immers België: de levensbeschouwelijke tegenstelling (onderwijs, jeugdzorg, gezondheidszorg, sociale organisaties werden in veel gevallen op ideologisch-katholieke grondslag gebaseerd), de sociaaleconomische tegenstelling (tussen Vlaanderen en Wallonië bestaan er bv. verschillen wat betreft werkloosheid; de solidariteit in bepaalde sectoren, via financiële transferten, tussen Vlaanderen, Brussel en Wallonië is vaak de inzet van hevige debatten) en de communautaire spanning (de taalfaciliteiten zorgen nog steeds voor de nodige controverses). Samen vormen deze een explosieve cocktail.⁵ Het communautaire mijnenveld werd stapsgewijze aangepakt door opeenvolgend grondwetswijzigingen die de deelstaten meer autonomie gaven; het onderwijsdossier en meer bepaald de keuzemogelijkheid wat de levensbeschouwelijke vakken betreft, werd - wij gaan hier verder dieper op in - aangepakt door het zogeheten Schoolpact en de Schoolpactwet; eenzelfde techniek zou worden toegepast om ook de culturele sector “pluralistisch” te maken. Koos het Schoolpact voor een “extern pluralisme” (vrij onderwijs naast officieel onderwijs) dan zou men in de culturele

november 1830): tekst van haar notulen en ontstaan van de Belgische grondwet. Brussel. Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. 1963. Blz.8

In andere gevallen is de finaliteit van het product bepalend. Zo zal ook de *Commissie van Wijzen* wel verwijzen naar bepaalde ontwikkelingen, het eindproduct is echter het in kaart brengen van de bestaande situatie m.b.t. de erkenning en financiering van de erediensten. Zie S.n. De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Verslag van de Commissie van Wijzen. 2005 – 2006. FOD Justitie. Directoraat-generaal Wetgeving en Fundamentele Rechten en Vrijheden. Dienst erediensten en vrijzinnigheid.

⁴ 1re CH. – 30 juin 1882. Pompes funèbres – Fournitures – Fabrique d’église – Abrogation Tacite. In Pasicrisie Belge. Recueil Général de la Jurisprudence des Cours et Tribunaux de Belgique. Année 1882. 1re Partie. Arrêts de la Cour de Cassation. Bruylant-Christophe & Cie, Éditeurs. Blz. 253

⁵ Deze inventarisatie gebeurde door de Gentse hoogleraar August Van Den Brande. Zie: Mogelijkheden van een sociologie der Belgische conflicten na de Tweede Wereldoorlog (1944 – 1961) in De Sociologische Gids. Jaargang X. 1963.

sector evolueren naar een “intern pluralisme”.⁶ Het eengemaakte bibliotheeknetwerk is hiervan een schoolvoorbeeld.⁷

Niet verwonderlijk dat, in het gehele debat, de bestaande afspraken, op het vlak van erkenning en financiering van de levensbeschouwingen en het bestaan van separate netten, als evident, als onwrikbaar worden beschouwd. De wijze waarop in België de relatie overheid - levensbeschouwingen gestalte kreeg en werd vastgelegd maakt elk ingrijpen vrij moeilijk.

Heden is te horen dat, langzaam maar zeker, de constitutioneel gegarandeerde vrijheid van eredienst en het principe van scheiding tussen kerk en staat, perverteerden. De vraag naar de plaats van religie in de publieke ruimte, de positie van de overheid in deze, de financiële afspraken, de houdbaarheid van separate onderwijsnetten en van het levensbeschouwelijk onderwijs, zijn opnieuw aan de orde.

De auteur van deze dissertatie raakte geboeid door deze problematiek.

Anders dan een politiek-filosofische verhandeling, die secularisme normatief verdedigt ten opzichte van concurrerende modellen (in concreto het huidige multiculturalisme in België) wil deze studie hoofdzakelijk, door een historische verkenning, bijdragen tot het in herinnering brengen van het waarom van de ontwikkeling van het Belgische constitutionele denken op levensbeschouwelijk vlak. Onvermijdelijk zal hierbij ook aandacht worden geschonken aan de pacificatiebesluitvorming die het Belgische politieke bestel kenmerkt. Probleemdossiers werden immers, zoals we zullen vaststellen, geen strijdpunten meer, maar verwerden inderdaad tot pasmunt.

Het ontstoffen van de initiële bedoelingen van de grondwetgever en het reconstrueren van het waarom van de bereidwilligheid tot het sluiten van compromissen over levensbeschouwelijke aangelegenheden is niet zonder belang. Deze historische zoektocht, deze ideeëngeschiedenis, is onontbeerlijk om de tussenkomende factoren te depisteren, de invloed ervan op de definitieve vorm van de Belgische Grondwet te vatten en de sterkte en

⁶ Het was de bedoeling een systeem tot stand te brengen dat ervoor zorgen zou dat de openbare culturele instellingen pluralistisch zouden zijn en waarbij bepaald zou worden dat gebruikers niet konden worden gediscrimineerd om ideologische, filosofische of politieke redenen. In 1972 sloten de grote politieke partijen een akkoord geheten Cultuurpactakkoord. Om dit akkoord bindend te kunnen maken werd, uit leden van de Kamer en van de Senaat, een gemengde commissie samengesteld. Het resultaat van deze werkzaamheden was een “Voorstel van wet waarbij de bescherming van de ideologische en filosofische strekkingen gewaarborgd wordt”. Het wetsvoorstel werd op 28 juni 1973 door de Kamer van Volksvertegenwoordigers eenparig door de 182 aanwezige leden aangenomen. Zie: Kamer van Volksvertegenwoordigers. Parlementaire Handelingen. 28 juni 1973. Blz. 2638-2647. blz. 2761.

⁷ Toen de wet van 16 juli 1973 waarbij de bescherming van de ideologische en filosofische strekkingen gewaarborgd wordt (de Cultuurpactwet) op 16 oktober 1973 in het Belgisch Staatsblad verscheen, waren er in Vlaanderen, naast enkele grotere en goed uitgebouwde bibliotheken (voornamelijk in de grote steden) zeer veel privaatrechtelijke parochie- en volksbibliotheken. Het zou duren tot in 1978, na meer dan 50 jaar georganiseerd te zijn door een wet uit 1921, dat de Vlaamse Cultuurraad op 19 juni 1978 het “Decreet betreffende het Nederlandstalige Openbaar Bibliotheekwerk” zou goedkeuren. Er werd een opslorplingsprogramma ontwikkeld om de zogeheten “wet 21-bibliotheken” te laten opgaan in het nieuwe concept. Het verdwijnen van de klassieke verzuilde bibliotheken zorgde ervoor dat men de nodige garanties diende te bieden aan de diverse levensbeschouwingen naar boekselectie, collecties en toegankelijkheid.

houdbaarheid van de gemaakte afspraken te evalueren. Deze verkenning is tevens een *conditio sine qua non* om mogelijke alternatieven te suggereren.

Het slot van deze studie zal aan deze alternatieven gewijd zijn, waarbij de auteur er voor pleit een dergelijk alternatief te zoeken in een assertief secularisme.

2. Het Belgische levensbeschouwelijke landschap

Een institutioneel kluwen

De huidige Belgische Grondwet bevat verscheidene artikelen waarin de relatie tussen de staat en de erediensten - levensbeschouwelijke strekkingen aan bod komt. Deze artikelen garanderen o.a. het principe van gelijkheid en non-discriminatie, de vrijheid van eredienst - levensbeschouwing⁸, alsook de vrijheid om op elk vlak zijn mening te uiten.

De autonomie van de erediensten – levensbeschouwingen ten aanzien van de overheid werd eveneens vastgelegd in de Grondwet. De overheid mag zich niet bemoeien met de leerstellige inhoud van erediensten, noch met hun organisatie. Zo heeft de kerk het recht nieuwe bisschoppen te benoemen en nieuwe bisdommen op te richten, zonder dat zij hiervoor de instemming van het burgerlijk gezag moet vragen. De bedienaren van de erediensten, hoewel ten laste van de overheid, zijn geen ambtenaren.

Tenslotte, niet onbelangrijk, is er de in de Grondwet opgenomen verplichting voor de overheid om de wedden en pensioenen van de bedienaars en de afgevaardigden van de vrijzinnigheid te betalen. De FOD⁹ Justitie betaalt om en bij de 3200 personen als bedienaar (aalmoezeniers en consultants niet meegerekend) en om en bij de 330 afgevaardigden van de Centraal Vrijzinnige Raad (moreel consultants).

Naast de grondwettelijke bepalingen waarin de wijsgerige en godsdienstige strekkingen expliciet worden erkend, beschermd en betoelaagd, zijn er ook andere bepalingen, waar geen sprake is van eredienst - levensbeschouwing, maar die rechtstreeks of onrechtstreeks relevant kunnen zijn voor de verhouding tussen de levensbeschouwelijke strekkingen en de staat en dus best worden samen gelezen.

Dit is o.a. het geval voor het artikel van de Grondwet, waarin het recht op eerbiediging van zijn privéleven en zijn gezinsleven is bekrachtigd¹⁰ en dat wordt verstaan als een waarborg voor het recht op een persoonlijke levenssfeer. Dit artikel maakt het bijvoorbeeld vrij moeilijk om een subsidieregeling uit te dokteren in functie van het aantal adepten van deze of gene religie of levensbeschouwelijke overtuiging. Het is de burgerlijke overheid niet veroorloofd na te gaan of iemand een levensbeschouwing belijdt en welke. De gegevens m.b.t. iemands

⁸ Meer en meer is vast te stellen dat men kiest voor de overkoepelende term “levensbeschouwing”.

⁹ FOD staat voor Federale Overheidsdienst.

¹⁰ Artikel 22: Ieder heeft recht op eerbiediging van zijn privéleven en zijn gezinsleven, behoudens in de gevallen en onder de voorwaarden door de wet bepaald. De wet, het decreet of de in artikel 134 bedoelde regel waarborgen de bescherming van dat recht.

levensbeschouwelijke overtuiging worden beschermd door de wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer.¹¹

In België zijn op dit ogenblik 6 erediensden – levensbeschouwingen erkend. De Rooms-Katholieke eredienst is, sinds het ontstaan van de onafhankelijke Belgische natie, erkend. Dit is ook zo voor wat de Israëlitische eredienst betreft.¹² In 1835 werd de Anglicaanse eredienst erkend. De Protestants – Evangelische kerk volgde in 1876. Van recentere datum zijn de Islamitische stekking (1974) en de Orthodoxe eredienst (1985). De niet-confessionele levensbeschouwing¹³ werd in 2002 erkend. De erkenning van het boeddhisme is lopende; de vzw Boeddhistische Unie van België ontvangt momenteel wel een toelage.

De hiervoor vermelde erediensden en levensbeschouwingen worden gekenmerkt door een specifieke territoriale organisatie en een eigen representatief erkend overlegorgaan met de overheid.

Zo zijn de Rooms- Katholieke, de Protestantse, de Anglicaanse en de Israëlitische eredienst, territoriaal gezien, georganiseerd op gemeentelijke basis. De Islamitische en Protestantse eredienst zijn dan weer op provinciale basis en Brussels Hoofdstedelijk Gewestelijke basis georganiseerd. De Centrale Vrijzinnige Raad is eveneens georganiseerd op provinciale en Brusselse Hoofdstedelijke territoriale basis.

De relatie tussen de Rooms-Katholieke eredienst en de staat verloopt via de aartsbisschop van Mechelen-Brussel en de bisschoppen¹⁴ De Protestantse eredienst wordt (sinds 2002) vertegenwoordigd door de zogeheten Administratieve Raad van de Protestants-Evangelische Eredienst.¹⁵ De relatie met de Israëlitische eredienst werd ingeschreven in het decreet van 17 maart 1808.¹⁶ De Anglicaanse eredienst werd erkend door de Wet van 4 maart 1870 op het tijdelijke der eerediensten.¹⁷ Van recentere datum is de erkenning van de Islamitische eredienst (bij wet van 19 juli 1974).¹⁸ De Orthodoxe eredienst werd erkend bij wet van 17

¹¹ Onrechtstreeks gevolg hiervan is dat bijvoorbeeld gegevens over aantallen gelovigen die in principe worden verstrekt door de kerkelijke of religieuze overheid niet in twijfel mogen worden getrokken door de burgerlijke overheid.

¹² In 1808 werd de Israëlitische eredienst erkend. Zie: Décret impérial du 17 mars 1808, qui prescrit des mesures pour l'exécution du Règlement du 10 décembre 1806 concernant les Juifs.

¹³ Op 9 juni 1966 ontstond de *Unie Vrijzinnige Verenigingen (UVV)* als een feitelijke vereniging en organiseerde zich op 31 maart 1971 in een vzw. De Unie Vrijzinnige Verenigingen is het representatief orgaan voor vrijzinnig Vlaanderen. De organisatie staat sinds eind 2011 bekend als *deMens.nu*.

¹⁴ De *Bisschoppenconferentie* van België speelt, als permanent overlegorgaan binnen de rooms-katholieke Kerk een belangrijke rol. Referentietekst voor de Rooms-Katholieke eredienst is de Wet van 8 april 1802 betreffende de inrichting van de erediensden (Wet van 18 germinal jaar X).

¹⁵ Deze is te zien als een administratief samenwerkingsverband tussen de *Verenigde Protestantse Kerk in België* en de *Federale Synode van Protestantse en Evangelische Kerken in België*. Referentietekst is eveneens de Wet van 8 april 1802 betreffende de inrichting van de erediensden (Wet van 18 germinal jaar X).

¹⁶ Décret impérial du 17 mars 1808, qui prescrit des mesures pour l'exécution du Règlement du 10 décembre 1806 concernant les Juifs. Het aanspreekpunt voor deze eredienst is de *Centraal Consistorie*.

¹⁷ Deze heeft een bij koninklijk besluit van 17 januari 1875 opgericht Centraal Comité, dat als representatief orgaan, bij de federale en regionale overheden de bevoegdheden moet vervullen voor de Anglicaanse eredienst.

¹⁸ De koninklijke besluiten van respectievelijk 3 mei 1999 en van 15 februari 2016 erkenden het *Executief van de Moslims van België* als representatief orgaan.

april 1985.¹⁹ Het optreden van de georganiseerde vrijzinnigheid tenslotte wordt geregeld door de wet van 21 juni 2002.²⁰ Het Boeddhisme (de erkenning is lopende) ontvangt momenteel, zoals hiervoor al aangehaald, een toelage. Dit wordt geregeld door de wet van 24 juli 2008.²¹ Allen hebben dus een representatief orgaan.

Belangrijk tussenkomend element in België is de herverkaveling van de bevoegdheden ingevolge de opeenvolgende staatshervormingen. Zowel de federale overheid als de gewesten hebben momenteel bevoegdheden, verantwoordelijkheden en verplichtingen op het vlak van de erediensten – levensbeschouwingen. Artikel 4²² van de bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen²³ heeft, wat de gewesten betreft, het stelsel van de bevoegdheden inzake de erediensten grondig gewijzigd.

Aangelegenheden die onder de federale bevoegdheid vallen, in overeenstemming met artikel 6, §1, VIII, 6° van de bijzondere wet van 8 augustus 1980²⁴ zijn de erkenning van de eredienst en de wedden en pensioenen van de bedienaren van de erediensten. Vallen o.m. onder de gewestelijke bevoegdheid, de voogdij over de kerkfabriek, de controle op werken en de toelating voor deze werken, de controle en de toelating voor vastgoedverrichtingen, de controle op de budgetten en rekeningen, de toelating voor schenkingen en legaten wanneer het wettelijk vrijstellingsbedrag wordt overschreden en de erkenning van parochiegemeenschappen en de wetgeving ter zake.²⁵

¹⁹ Het koninklijk besluit van 15 maart 1988 erkende de *Metropoliet-Aartsbisschop van het Oecumenisch Patriarchaat van Constantinopel* als representatief aanspreekpunt van de Orthodoxe eredienst.

²⁰ Wet betreffende de Centrale Raad der niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen van België, de afgevaardigden en de instellingen belast met het beheer van de materiële en financiële belangen van de erkende niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen. Het contactorgaan is de Centrale Raad der niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen van België.

²¹ Het representatieve orgaan is de *Boeddhistische Unie van België*.

²² Dit artikel 4 stelt dat artikel 6, § 1, VIII, van de bijzondere wet van 8 augustus 1980, gewijzigd bij de bijzondere wetten van 8 augustus 1988 en 16 juli 1993, wordt vervangen door de volgende bepaling "VIII. Wat de ondergeschikte besturen betreft: ... 6° de kerkfabrieken en de instellingen die belast zijn met het beheer van de temporalien van de erkende erediensten, met uitzondering van de erkenning van de erediensten en de wedden en pensioenen van de bedienaars der erediensten..."

²³ Bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 3 augustus 2001.

²⁴ Wet van 8 augustus 1988 tot wijziging van de bijzondere wet tot hervorming der instellingen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 13 augustus 1988.

²⁵ Zie: Samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004 tussen de Federale Overheid, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest betreffende de erkenning van de erediensten, de wedden en pensioenen van de bedienaars der erediensten, de kerkfabrieken en de instellingen belast met het beheer van de temporalien van de erkende erediensten. Belgisch Staatsblad. Gepubliceerd: 14 juni 2004.

Zie: Samenwerkingsakkoord van 2 juli 2008 tot wijziging van het samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004 tussen de Federale Overheid, de Duitstalige Gemeenschap, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest betreffende de erkenning van de erediensten. Belgisch Staatsblad. Gepubliceerd: 23 juli 2008.

Zie ook een algemeen overzicht ter beschikking gesteld door de Federale Overheidsdienst Justitie op Justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/erediensten_en_vrijzinnigheid/bevoegdheidsverdeling

De vrijzinnigheid wordt nergens vermeld in de bijzondere wet van 13 juli 2001, en er wordt dan ook van uitgegaan dat deze nog steeds integraal een federale bevoegdheid is gebleven.²⁶

De bevoegdheid om de erediensten te erkennen²⁷ wordt evenwel nog steeds uitdrukkelijk aan de federale overheid toegekend.²⁸ Een erkenning brengt voor diverse overheden echter verplichtingen met zich mee, en deze zijn zeer uiteenlopend. Wij halen slechts enkele voorbeelden aan. Elk hiervoor vermeld erkend orgaan kan bijvoorbeeld aan de gewestelijke overheid voorstellen doen om plaatselijke geloofsgemeenschappen te erkennen.²⁹ Ander voorbeeld heeft betrekking op het feit dat de gewesten kunnen tussenkomen in de financiering van de bouw of herstelling van gebouwen van erkende lokale gemeenschappen. Een eredienst - levensbeschouwing kan in principe toelagen ontvangen van verschillende overheden.³⁰

Ook de steden, gemeenten en provincies zijn “medespelers”. Er kan worden verwezen naar de huisvestingsverplichting van de bedienaars van de eredienst.³¹ De lokale besturen (gemeenten of provincies) buigen zich bijvoorbeeld ook over de meerjarenplannen en budgetten en moeten deze goedkeuren.³² De gemeenten, maar ook de provincies (in functie van de hierboven verduidelijkte territoriale organisatie van de betrokken eredienst - levensbeschouwing), staan in voor de tekorten.

Om de administratief - organisatorische gevolgen hiervan te concretiseren kan worden verwezen naar de situatie van het Brussel Hoofdstedelijk Gewest dat op zijn territorium 166

²⁶ Om de gelijkheid tussen de erkende niet-confessionele gemeenschappen en de erkende erediensten te verzekeren, moet het federale niveau rekening houden met alles wat op gewestelijk niveau gebeurt, een niveau dat niet rechtstreeks kan handelen op het gebied van de georganiseerde vrijzinnigheid.

²⁷ In de praktijk lijken het aantal gelovigen, de historische aanwezigheid (enkele decennia) in België, en de structurering van de geloofsgemeenschap de meest algemeen toegepaste criteria. Er moet nog worden opgemerkt dat twee andere criteria worden gebruikt naast de drie voornoemde: dat van de verenigbaarheid van de eredienst met de openbare orde en dat van het maatschappelijk belang (te bewijzen door de aanvrager) van die eredienst - levensbeschouwing.

²⁸ Wil een eredienst of levensbeschouwing in België erkend worden dan dient het een dossier in bij de minister van Justitie. De aanvraag moet worden gemotiveerd. Wanneer alle relevante informatie binnen is zal een wetsontwerp aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers worden voorgelegd. Zie: Samenwerkingsakkoord van 2 juli 2008 tot wijziging van het samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004 tussen de Federale Overheid, de Duitstalige Gemeenschap, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest betreffende de erkenning van de erediensten. Belgisch Staatsblad. Gepubliceerd: 23 juli 2008.

Zie ook een algemeen overzicht ter beschikking gesteld door de Federale Overheidsdienst Justitie op Justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/erediensten_en_vrijzinnigheid/bevoegdheidsverdeling

²⁹ De gewesten vragen, voorafgaandelijk aan de erkenningsprocedure, wel eerst advies aan de minister van justitie. Zie voormeld Samenwerkingsakkoord van 2 juli 2008 en Justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/erediensten_en_vrijzinnigheid/bevoegdheidsverdeling

³⁰ Het zogeheten *temporale aspect*, d.w.z. alles wat het materiële (gebouwen, infrastructuur...) en dat in aanmerking komt voor financiering.

³¹ Er is een verplichting t.a.v. de gemeente (of provincie) om de bedenaar van de eredienst een pastorie te bezorgen, of, bij gebrek aan pastorie, een woning, of bij gebrek aan pastorie of woongelegenheden, een financiële compensatie. Zie: artikel 92, 2° van het keizerlijk decreet van 30 december 1809 op de kerkbesturen.

³² Bij de recente decretale hervorming werd door de *Vlaamse Vereniging Steden en Gemeenten* erop gewezen dat de problematiek van de stijgende financiële bijdrage van de lokale overheden aan de eredienstbesturen meer dan ooit aandacht verdiende.

kerkfabrieken en bestuursraden telt.³³ Wat Vlaanderen betreft geeft een inventaris aan dat het aantal erkende lokale geloofsgemeenschappen per provincie en per eredienst (op 19 april 2018; waarbij de kathedralen als afzonderlijke categorie werden opgenomen) momenteel 1.802 bedraagt.³⁴

Een erkende eredienst of levensbeschouwing heeft echter eveneens recht op bijvoorbeeld een aantal aalmoezeniers of consulents in de strafinrichtingen of bij de krijgsmacht. Ander voorbeeld zijn de uitzendingen door derden op de officiële omroep. Wij gaan hier niet verder op in.

Los van de bestuurlijke verkaveling en de gevolgen van de erkenningsprocedure moet ook worden gewezen op het ontbreken van een algemeen overzicht van de geldstromen die vanuit de diverse bestuurlijke entiteiten richting erkende geloofsgemeenschappen gaan. Wij komen hierop terug.

Grondwettelijk verankerd werd echter eveneens de onderwijsvrijheid. Deze onderwijsvrijheid leidde geleidelijk aan tot het uitbouwen van diverse onderwijsnetten (en bijhorende diensten waaronder leerlingbegeleiding) die momenteel instaan voor de onderwijsverstrekking.³⁵ Zo is er officieel en vrij onderwijs te onderscheiden.

Het GO! of Gemeenschapsonderwijs - ook wel het officiële onderwijs³⁶ geheten - heeft de grondwettelijke opdracht om neutraal onderwijs te organiseren en de vrije keuze van ouders, leerlingen en cursisten te waarborgen. Anders gesteld: het GO! dient, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het katholieke onderwijs, alle levensbeschouwelijke vakken (d.w.z. de katholieke, de orthodoxe, de protestantse, de anglicaanse, de joodse en de islamitische godsdienst of niet-confessionele zedenleer, een vak dat niet op een godsdienst stoelt) aan te bieden.³⁷ Daarnaast bestaat er het officieel gesubsidieerd onderwijs. Dit onderwijs omvat de scholen horende bij bepaalde steden en gemeenten en provincies. Lokale overheden kunnen echter ook overgaan tot het vormen van "intercommunales"³⁸. Op deze wijze organiseren zij dan samen het onderwijs in Vlaanderen. Specifiek voor dit onderwijs is de door de grondwetgever opgelegde neutraliteit. De religieuze, filosofische of ideologische overtuiging van de ouders en van de leerlingen moet worden geëerbiedigd.

³³ 107 katholieke kerkfabrieken; 19 orthodoxe kerkfabrieken; 1 katholieke kathedraalfabriek; 13 protestantse bestuursraden, 1 anglicaanse bestuursraad, 9 Israëlitische bestuursraden, 14 islamitische gemeenschappen, 2 instellingen voor vrijzinnige morele bijstand.

³⁴ 1.697 horen tot de rooms - katholieke strekking.

³⁵ De derde staatshervorming (1988-1989) breidde de bevoegdheid van de gemeenschappen uit tot het onderwijs. Het GO! onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap werd aanvankelijk opgericht bij het bijzonder decreet van 19 december 1988 betreffende de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs (ARGO). Op 1 april 1999 kreeg het een nieuwe naam, een nieuwe structuur en een bevoegdheidsverdeling door het bijzonder decreet van 14 juli 1998 betreffende het Gemeenschapsonderwijs.

³⁶ Het GO! is het officieel onderwijs dat door de (verzelfstandigde) Raad voor het Gemeenschapsonderwijs wordt georganiseerd.

³⁷ Mits een gemotiveerde aanvraag kan men een vrijstelling verkrijgen. De scholier wordt dan verondersteld tijdens de vrijgekomen uren (minstens 2 per week) de eigen levensbeschouwing te bestuderen.

³⁸ In onze cijferreeksen werden deze buiten beschouwing gelaten.

Het vrij confessioneel onderwijs, ingericht door privépersonen of private instanties (de inrichtende macht is meestal een vereniging zonder winstoogmerk)³⁹, wordt vaak aangeduid als het katholiek onderwijs. Wat het katholiek onderwijs betreft zijn de inrichters congregaties of bisdommen. Momenteel is het zo dat het vrije, katholieke net, langzamerhand de onderwijsmarkt op elk niveau, is gaan domineren. Naast het katholiek onderwijs kan men ook joodse, protestantse en islamitische scholen vinden. Er bestaan ook vrije niet-confessionele scholen met specifieke pedagogische invalshoek.⁴⁰ Diverse nieuwe, vaak lokale, initiatieven zien momenteel het daglicht. Wanneer dit vrij onderwijs aan bepaalde criteria voldoet, komt het in aanmerking komt voor overheidssubsidiëring. Het gesubsidieerd vrij onderwijs (vrij confessioneel en niet-confessioneel onderwijs) is echter niet verplicht om voormelde “levensbeschouwelijke keuzevrijheid” te garanderen. Het komt hun inrichtende macht toe zelf te bepalen welk aanbod zij wil verzorgen.⁴¹

Vlaanderen telt 2596 instellingen die basisonderwijs aanbieden,⁴² 1055 instellingen bieden secundair onderwijs⁴³ aan. In het hoger onderwijs kan men een onderscheid maken tussen het zogeheten HBO⁴⁴ onderwijs voor verpleegkunde met 20 instellingen, het HBO van het volwassenenonderwijs en SLO⁴⁵ met 39 instellingen, de Hogescholen met zestien instellingen en de zes universiteiten. Men kan ook nog het deeltijds beroepssecundair onderwijs (48 instellingen), het volwassenenonderwijs (106 instellingen), de centra voor basiseducatie (13 instellingen), en het deeltijds kunstonderwijs (168 instellingen) onderscheiden.

³⁹ Vrije scholen worden georganiseerd door privé-initiatieven, hetzij door een privépersoon of een privé-organisatie. De inrichtende macht van een vrije school is vaak een vereniging zonder winstoogmerk (afgekort: vzw). Verder zijn er in Vlaanderen nog een klein aantal scholen die niet erkend zijn door de overheid. Dat wil zeggen dat zij geen financiële steun ontvangen. Deze privéscholen kunnen geen erkend getuigschrift afleveren.

⁴⁰ Deze onderwijsinstellingen sturen hun onderwijs op basis van een bepaalde filosofie of ideologie of kenmerken zich door een bijzondere pedagogische aanpak. Men heet ze dan ook vaak methodescholen: de Freinetscholen en de Montessorischolen zijn de bekendste. Te verwaarlozen in het onderwijslandschap zijn de “internationale scholen”.

⁴¹ Wie daar les volgt, stapt de facto in de levensbeschouwing waarop het onderwijsgebeuren stoelt (katholieke godsdienst in katholieke scholen, joodse godsdienst in joodse scholen).

⁴² Deze kunnen worden opgesplitst in de autonome kleuterscholen (dit zijn scholen die enkel kleuteronderwijs inrichten) en de autonome lagere scholen (dit zijn scholen die enkel lager onderwijs inrichten). 2177 instellingen zijn echter van het gemeente type. Exclusief de zgn. type 5-scholen. Dit zijn scholen die enkel buitengewoon onderwijs van het type 5 (onderwijs voor langdurig zieke kinderen) inrichten. In het buitengewoon basisonderwijs zijn dat 6 scholen die kleuter- én lager onderwijs inrichten. In het buitengewoon secundair onderwijs zijn dat 5 type 5-scholen. Bij de schoolbevolking zijn de type 5-leerlingen buiten beschouwing gelaten om dubbeltellingen te vermijden. Bron: Vlaams onderwijs in cijfers. Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming Stafdiensten Onderwijs en Vorming. Brussel. D/2016/3241/174

⁴³ Bron: Vlaams onderwijs in cijfers. Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming Stafdiensten Onderwijs en Vorming. Brussel. D/2016/3241/174

⁴⁴ De opleidingen uit het hoger beroepsonderwijs (afgekort: HBO) bereiden voor op het onmiddellijk uitoefenen van een beroep. Zij situeren zich net onder de professionele bachelor.

⁴⁵ In het totaal zijn er 101 centra voor volwassenenonderwijs (CVO). In een aantal CVO's wordt zowel secundair volwassenenonderwijs als hoger beroepsonderwijs van het volwassenenonderwijs ingericht. Deze zijn zowel bij het secundair volwassenenonderwijs als bij het HBO van het volwassenenonderwijs geteld. Bron: Vlaams onderwijs in cijfers. Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming Stafdiensten Onderwijs en Vorming. Brussel. D/2016/3241/174

In 2016 bedroeg het budget⁴⁶ voor onderwijs 11.018.818.000 euro. In procenten uitgedrukt bedraagt het aandeel van de onderwijsbegroting in de Vlaamse begroting 27,25%. In een recente toelichting bij de onderwijsbegroting merkt minister Hilde Crevits op dat voor het begrotingsjaar 2017 het bedrag dat wordt uitgetrokken voor onderwijs 11,3 miljard euro bedraagt. In 2017 stijgt het krediet voor onderwijs met 243 miljoen euro in vergelijking met de begroting 2016 en met meer dan een half miljard euro in vergelijking met de begroting 2015.⁴⁷

Een grondig gewijzigd landschap

Het tweede deel van de twintigste eeuw is ook België meer en meer een immigratienatie geworden. Na de naoorlogse groeiperiode en de akkoorden om buitenlandse werknemers naar België te laten komen, evolueerde de (arbeids)immigratie geleidelijk, via de kanalen van gezinshereniging en asiel, tegelijk met de groeiende impact van de intra-Europese mobiliteit, tot een, op velerlei vlakken, belangrijke maatschappelijke uitdaging.

Geïmmigreerde groepen gelovigen, waaronder moslims, zorgden ervoor dat er een toenemende diversiteit op het vlak van de doctrines en culturele praktijken is vast te stellen. In bepaalde gevallen is te noteren, dat er binnen een (aanwezige) denominatie zelf “diversiteit” ontstaat. Voor sommige gelovigen is er geen duidelijke scheiding tussen het religieuze systeem en het politieke systeem: het worden “politieke religies” die een allesomvattende greep op het maatschappelijke gebeuren wensen.⁴⁸

⁴⁶ Het budget wordt uitgedrukt in termen van beschikbare beleidskredieten (jaarlijks geraamd en ingeschreven in de uitgavenbegroting van de Vlaamse Gemeenschap). De grootste uitgavenposten bij de begroting van Onderwijs en Vorming zijn de lonen van het onderwijspersoneel. Bij elke begrotingsronde worden de bestaande ramingen aangepast (in functie van de recentste cijfers over de leerlingenpopulatie en het onderwijspersoneel). Bron: Vlaams onderwijs in cijfers. Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming Stafdiensten Onderwijs en Vorming. Brussel. D/2016/3241/174

⁴⁷ Verslag namens de Commissie voor Onderwijs uitgebracht door Koen Daniëls en Caroline Gennez aan de Commissie voor Algemeen Beleid, Financiën en Begroting over het ontwerp van decreet houdende de algemene uitgavenbegroting van de Vlaamse Gemeenschap voor het begrotingsjaar 2017 en over de beleidsbrief Onderwijs 2016-2017. Vlaams Parlement. 15 (2016-2017) – Nr. 7-I. Ingediend op 8 december 2016 (2016-2017).

⁴⁸ “Binnen het salafisme worden globaal drie richtingen onderscheiden: Het a-politiek salafisme legt via prediking de nadruk op het persoonlijke religieuze leven en de afzondering van de niet-islamitische samenleving. Het politiek salafisme propageert een grotere maatschappelijke betrokkenheid en heeft een sterker politiek engagement. Deze substroming richt zich actief op het bereiken van haar religieus geïnspireerde politiek-maatschappelijke doelen via prediking. Het jihadi-salafisme onderscheidt zich door de goedkeuring van het gebruik van geweld. Binnen het jihadi-salafisme wordt ook prediking ingezet.” Zie: Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek. Een publicatie van de AIVD en de NCT. Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. Den Haag. 2015. Blz. 5

“Political Islam is a powerful transnational movement, with its adherents governing, countries and vying for power in others, and with enormous political influence throughout the Middle East and the Islamic world.” Zie: Afshin Ellian A. & Gert Molier G. The legal order of Political Religion: A Comparative Study of Political Islam and Political Christendom. In: Ellian A., Molier G., Suurland D. (Eds.) Terrorism: Ideology, Law and Policy. Dordrecht. Republic of Letters Publishing. 2011. Blz. 231

Zie ook: Afshin Ellian. Allah als een politiek probleem. Totalitarisme als politieke religie: de eenheid van recht, macht en weten. In: De Rooy S., De Rooy W. (Eds.) De islam kritische essays. Over een politieke religie. Brussel: ASP Academic Scientific Publisher. 2010. Blz. 165-213.

Zie ook: Werner de Saeger. Vrijheid van meningsuiting en religie of levensbeschouwing. In: S.n. Grondwet: onpartijdigheid en stelsel van rechten en vrijheden. Belgische Senaat. Handelingen. 23/02/2016. Blz. 26 - 31.

De moeizame relatie met de islam en de talrijke pogingen van de overheid, om binnen deze gemeenschap o.a. een voor iedereen aanvaardbare gesprekspartner te vinden, zijn tekenend voor de malaise.

Zowel op regeringsvlak, in academische middens als binnen het brede publiek, met middenveldgroepen als aanvuurder, worden evenveel heftige als weinig onderbouwde debatten gevoerd: *facts* zijn er vaak in competitie met *beliefs*.

De constitutionele verankering van de positie van religie en levensbeschouwing in de samenleving, de dilutie van bepaalde grondwaarden, de erkenning en de financiering van levensbeschouwingen, het bestaan van separate onderwijsnetten, de plaats van levensbeschouwelijk onderricht, maar zeker het, reeds genoemde, onwrikbaar geachte karakter van eerdere afspraken roept vragen op.

Wij schetsen hierna, beknopt, enkele van voormelde aandachtspunten.

De liberale rechtstaat en de levensbeschouwingen

Onlangs kregen de luisteraars van de Vlaamse zender Radio 1 de vraag voorgeschoteld of de Belgische Grondwet *dépassé* is.⁴⁹ In de vraagstelling werd deze Grondwet, daterende van 1831, omschreven als progressief en ruimdenkend en een voorbeeld voor heel wat andere naties maar, momenteel, op sommige punten achterhaald, niet duidelijk en niet actueel genoeg. De plaats van religie in de samenleving en de betoelaging van de eredienskwamen aan bod. De vraag werd gesteld of een aanvulling, verduidelijking dan wel een grondig herwerken aan de orde was. De reacties die volgden oscilleerden tussen het benadrukken van de nood aan dergelijke aanpassing tot een integrale verwerping van dit idee.

Het debat, omtrent de wenselijkheid van een actualisering of een explicitering van bepaalde waarden, opgenomen in de Grondwet, was reeds geopend door de tot de liberale partij (Open VLD⁵⁰) horende politicus Patrick Dewael. Hij vond het tijd voor een ruime bezinning over onze Grondwet, met nadruk op de voor de huidige samenleving belangrijke waarden en normen. Dit kan volgens hem idealiter door het opnemen van een preambule, een voorverklaring, die aan de tekst van de Belgische Grondwet voorafgaat⁵¹.

⁴⁹ VRT. Radio 1. Programma Jan Hautekiet. Zie o.a. Oproep Hautekiet: Is onze grondwet gedateerd? 27 juni 2016. Zie: <https://radio1.be/onze-grondwet-gedateerd>

⁵⁰ De afkorting Vld staat voor Vlaamse Liberalen en Democraten. "Open" staat voor de keuze voor een open samenleving.

⁵¹ Proeve van preambule bij de Belgische Grondwet.

Gelet op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens die op 10 december 1948 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties is afgekondigd; Gelet op de Europese Verklaring van de Rechten van de Mens die op 4 november 1950 werd goedgekeurd door de Leden van de Raad van Europa; Gelet op het Verdrag inzake de Rechten van het Kind die op 20 november 1989 werd aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties;

Overwegende dat deze Grondwet tot doel heeft de daadwerkelijke erkenning en toepassing van de rechten die daarin werden vastgelegd te verzekeren voor al haar burgers; Overwegende dat het doel van deze Grondwet is het bereiken van een grotere eenheid tussen de burgers van dit land en dat een van de middelen om dit doel te bereiken de handhaving en verdere verwezenlijking is van de hierin vermelde rechten en fundamentele vrijheden

In een eerder gesprek verduidelijkte Thomas Leys (coördinator studiedienst Open Vld) enkele van de beweegredenen die Patrick Dewael mee hadden geïnspireerd. Leys verwees o.a. naar het debat over de plaats van godsdienst binnen onze samenleving, de immigratie vanuit islamitische landen, de vragen naar de bewegingsvrijheid binnen het publieke domein van religies (onverdoofd slachten, gescheiden zwemgelegenheden voor mannen en vrouwen...) en het probleem van het religieus geïnspireerde terrorisme: "Hierdoor rijzen in onze post gesecculariseerde West-Europese samenleving vragen over de verhouding tussen religie - recentelijk in het bijzonder de islam - enerzijds, en de burgerlijke samenleving of de democratische staat anderzijds." ⁵²

Patrick Dewael legde in de commissie Grondwet, medio 2016, een ontwerp van preambule op de Belgische Grondwet neer, samen met een resolutie waarin hij de artikelen opsomde die voor herziening vatbaar verklaard dienden te worden. "Met beide initiatieven wil ik onze fundamentele grondwaarden een prominentere plaats geven in de Grondwet", aldus P. Dewael. De liberale politicus vond het hoog tijd om een diepgaand debat te hebben "... over wat ons bindt in dit land, over de principes waar onze rechten en vrijheden op gebaseerd zijn, over de rol van de democratie, over de rechtsstaat". Hij verwees hiervoor naar de "kantelmomenten" waarmee de Belgische samenleving was geconfronteerd.⁵³ Begin 2018 werd Kamervoorzitter Siegfried Bracke gevraagd de werkzaamheden die konden leiden tot een preambule bij de Grondwet - met aandacht voor de "basiswaarden van de samenleving en de eigenheid van de Staat" - te reactiveren.

De politieke wereld bleek dan wel niet blind voor de problematiek, niet iedereen was van oordeel dat het allemaal zo prangend was. Middenveldorganisaties, in meer of mindere mate gelieerd aan politieke families, mengden zich in het debat. Er werd op gewezen dat de bestaande verhouding tussen kerk en staat het resultaat is van historische compromissen en delicate evenwichtsoefeningen. In pleidooien van communautaristen en multiculturalisten werd gevraagd een toleranter houding aan te nemen en soms begrip te hebben voor niet-

van de mens; Overwegende haar diep geloof in deze fundamentele vrijheden die de grondslag vormen voor wederzijds respect en harmonie tussen de diverse burgers welke enerzijds steunt op een waarlijk democratische regeringsvorm en anderzijds op het gemeenschappelijk begrip en de gemeenschappelijke eerbiediging van de rechten van de mens waarvan die vrijheden afhankelijk zijn; Overwegende dat België dit alleen kan verwezenlijken als een democratische rechtstaat die gestoeld is op de volgende fundamentele grondwaarden: de rechten van de mens, de neutraliteit van de staat, de scheiding van geloof en staat, de gelijkwaardigheid van man en vrouw, de vrijheid van meningsuiting en het recht op zelfbeschikking; Overwegende dat het burgerlijk recht absolute voorrang heeft op religieuze voorschriften en dat de bron van het recht de volkssoevereiniteit is die alleen wordt ingeperkt door de rechten van de mens, de EVRM, de Grondwet en de daaruit voortvloeiende wetten en decreten;

Vastbesloten om de rechten en vrijheden van haar burgers tot het uiterste te verdedigen en te streven naar een harmonieuze samenleving; Zijn het volgende overeengekomen: (...) Patrick Dewael

⁵² Scheiding van kerk en staat: naar een (werkelijk) neutrale grondwet? Interview met Thomas Leys (coördinator studiedienst Open Vld) in BelConLawBlog van de Universiteit Gent, 25 januari 2017.

⁵³ Op 22 maart 2016 werden in (metrostation) en rond Brussel (luchthaven Zaventem) aanslagen gepleegd waarbij 35 doden vielen. Het aantal gewonden liep op tot 340. Het Belgische federaal parket maakte later bekend dat het ging om zelfmoordaanslagen gepleegd door teruggekeerde Syriëstrijders, gelieerd aan terreurgroep Islamitische Staat. Het betrof een cel die ook verantwoordelijk was voor de aanslagen in Parijs van november 2015.

liberale praktijken. Het zou, zo wordt betoogd, geen sinecure zijn om alles substantieel in vraag te stellen: de doos van Pandora blijft liever gesloten.

Anderen, waaronder de Brusselse hoogleraar Jean-Philippe Schreiber, prominent verdediger van de lekensamenleving, waren dan weer van oordeel dat het inlassen van een preambule in onze Grondwet, waarin de laïciteit van de Grondwet wordt benadrukt, niet hoefde. Immers, “... ce serait considérer que celui-ci ne l’a pas été auparavant et donc avaliser une lecture non séparatiste du texte constitutionnel.”⁵⁴

Hoogleraar grondwettelijk recht aan de Université Libre de Bruxelles, Marc Uyttendaele, onderzocht, naar aanleiding van zijn tussenkomst in de “Commission de révision de la constitution et de la réforme des institutions”⁵⁵ of het mogelijk/ wenselijk was “..., sous l’actuelle législature, d’inclure les notions de laïcité et de neutralité dans la Constitution?”.

In zijn genuanceerde betoog focuste hij niet enkel op de vraag of het wenselijk is om een preambule in te schrijven, hij legde ook de diverse grondwetsartikels onder de loep, verkende verleden en heden⁵⁶ en deed een aantal suggesties.

Voor hem was het duidelijk dat er geen enkele twijfel kon bestaan: de scheiding kerk en staat was voor de grondwetgever in 1830/1831 een bijzonder aandachtspunt. Meer nog, enkele van de betrokken grondwetsartikelen (19⁵⁷, 20⁵⁸ en 21⁵⁹, eerste alinea, getoetst aan de definitie van laïcité zoals terug te vinden in de “définition de la laïcité” van Henri Pena-Ruiz⁶⁰) zijn duidelijk : “...il s’agit de trois articles laïques qui garantissent simultanément le droit de citoyen de choisir et de pratiquer le culte de son choix et l’absence totale d’ingérence de

⁵⁴ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Du principe à la réalité. Bruxelles. Espace de Libertés. 2014. Blz. 64

⁵⁵ M. Uyttendaele. Intervention sur le caractère de l’État et les valeurs fondamentales de la société. Commission de révision de la constitution et de la réforme des institutions. Centre de droit public de l’ULB (CDP ; cdp@ulb.ac.be). 10 mai 2016.

⁵⁶ “Notre Constitution n’est pas une page blanche. Plusieurs de ses dispositions datent encore de 1831 et sont inspirés par l’unionisme, soit ces solutions de compromis - déjà - dégagées par les libéraux et catholiques. Il en est résulté un modèle original de relations entre les églises et l’Etat dont il s’indique de vérifier s’il peut se concilier avec l’affirmation de laïcité ou de la neutralité de l’Etat.” in Marc Uyttendaele. Intervention sur le caractère de l’État et les valeurs fondamentales de la société. Blz. 10

⁵⁷ De vrijheid van eredienst, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid om op elk gebied zijn mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd.

⁵⁸ Niemand kan worden gedwongen op enigerlei wijze deel te nemen aan handelingen en aan plechtigheden van een eredienst of de rustdagen ervan te onderhouden.

⁵⁹ De Staat heeft niet het recht zich te bemoeien met de benoeming of de installatie der bedienaren van enige eredienst of hun te verbieden briefwisseling te houden met hun overheid en de akten van deze overheid openbaar te maken, onverminderd, in laatstgenoemd geval, de gewone aansprakelijkheid inzake drukpers en openbaarmaking.

Het burgerlijk huwelijk moet altijd aan de huwelijksinzegening voorafgaan, behoudens de uitzonderingen door de wet te stellen, indien daartoe redenen zijn.

⁶⁰ Marc Uyttendaele verwijst naar deze omschrijving die stelt dat «...la laïcité implique le principe de séparation des Églises et de l’Etat, condition et garantie de son impartialité, de sa neutralité confessionnelle et de son affectation au seul bien commun à tous qui intègre justement les trois valeurs: liberté, égalité, universalité de la loi commune” ... “émancipe l’ensemble des institutions publiques et tout d’abord l’État, des Églises, tout en libérant celles-ci de toute ingérence publique” in Dictionnaire amoureux de la laïcité. Plon. 2014. Blz. 535.

l'État dans le fonctionnement des différents cultes.”⁶¹ Artikel 21, tweede alinea (voorafgaan van het burgerlijk huwelijk aan het kerkelijk huwelijk) “comprend en germe un principe fondamental”.⁶²

Problematischer wordt het volgens hem wanneer men het artikel 24⁶³ (het onderwijs) aanraakt en heikel wordt het wanneer men het artikel 181⁶⁴ (de financiering) ter discussie brengt “L'obstacle majeur s'opposant à l'affirmation constitutionnelle de la laïcité de l'État est ailleurs. Il réside tant dans l'article 181 de la Constitution que dans la manière dont celui-ci est mis en œuvre.” Wat dit laatste artikel betreft is de Belgische Grondwet in zijn ogen “en rupture avec ces principes”⁶⁵.

De onpartijdigheid en de positionering van de democratische rechtstaat zelf zijn eveneens een bijzonder aandachtspunt geworden. De monoreligieuze samenleving, waarnaar vaak gerefereerd werd, mag dan wel verleden tijd zijn, het heeft er ondertussen immers alle schijn van dat religie het seculariseringsproces goed heeft weten te doorstaan en het positivistische verhaal dan wel niet helemaal voor schut heeft gezet, maar toch over een vrij groot aanpassingsvermogen beschikt.

De secularisatie stagneert volgens sommigen en het secularisme staat onder druk. In vele culturen is de goddelijke orde trouwens nog steeds het leidende beginsel. De uitbreiding van Europa blijkt op dat vlak ook niet helemaal zorgenvrij te verlopen. In o.a. Oost-Europa ontstond een groot protest tegen een uitspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de

⁶¹ Marc Uyttendaele. Intervention sur le caractère de l'État et les valeurs fondamentales de la société. Blz. 11

⁶² “L'article 21, alinéa 2 de la Constitution est une disposition laïque par excellence. Elle consacre non seulement la séparation des fonctions religieuses et des fonctions étatiques, mais affirme parallèlement la primauté de l'État de droit, consacré par ailleurs à l'article 33, alinéa 2 de la Constitution selon lequel les pouvoirs sont exercés de la manière établie par la Constitution.” Ibid. Blz. 12.

⁶³ § 1. Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden; de bestraffing van de misdrijven wordt alleen door de wet of het decreet geregeld. De gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders. De gemeenschap richt neutraal onderwijs in. De neutraliteit houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen. De scholen ingericht door openbare besturen bieden, tot het einde van de leerplicht, de keuze aan tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer. § 2. Zo een gemeenschap als inrichtende macht bevoegdheden wil opdragen aan een of meer autonome organen, kan dit slechts bij decreet, aangenomen met een meerderheid van twee derden van de uitgebrachte stemmen. § 3. Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden. De toegang tot het onderwijs is kosteloos tot het einde van de leerplicht.

Alle leerlingen die leerplichtig zijn, hebben ten laste van de gemeenschap recht op een morele of religieuze opvoeding. § 4. Alle leerlingen of studenten, ouders, personeelsleden en onderwijsinstellingen zijn gelijk voor de wet of het decreet. De wet en het decreet houden rekening met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoorden. § 5. De inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs door de gemeenschap wordt geregeld door de wet of het decreet.

⁶⁴ De wedden en pensioenen van de bedienaren der erediensten komen ten laste van de Staat; de daartoe vereiste bedragen worden jaarlijks op de begroting uitgetrokken. De wedden en pensioenen van de afgevaardigden van de door de wet erkende organisaties die morele diensten verlenen op basis van een niet-confessionele levensbeschouwing, komen ten laste van de Staat; de daartoe vereiste bedragen worden jaarlijks op de begroting uitgetrokken.

⁶⁵ Een bekrachtiging van deze bepalingen, met bijzondere aandacht voor het artikel 21, tweede alinea, zou volgens hem geen enkel probleem mogen opleveren, immers “Il donnerait son plein effet à un principe en germe dans la Constitution de 1831 et qui a pris sa pleine mesure avec l'évolution des sociétés démocratiques.” Ibid. Blz. 15

Mens (afgekort: EHRM) die kruisbeelden in openbare scholen als in strijd met het secularistisch uitgangspunt van de Europese rechtsorde beschouwde (de Lautsi-zaken^{66 67}). De toenemende religieuze en culturele diversiteit heeft het aantal buitenwereldse referenties ook bij ons enkel maar vermeerderd.

Op 23 februari 2016 vond in de Belgische Senaat een druk bijgewoond colloquium plaats met als onderwerp “Grondwet: onpartijdigheid en stelsel van rechten en vrijheden”⁶⁸ In haar verwelkoming verduidelijkte mevrouw Christine Defraigne, Voorzitster van de Senaat, dat het debat dat men in de Senaat voeren zal, bijdragen moet tot een diepgaande reflectie op een van de grondslagen, de ruggengraat en het sluitstuk van de democratische rechtstaat: de Grondwet.

De Voorzitster onderstreepte hoe als intellectueel product van de Verlichting de rechtsstaat zich ontwikkelde door afstand te nemen van elke religieuze legitimering voor het staatsgezag: “Daarom denk ik dat de laïciteit - in de oorspronkelijke en zuivere betekenis van het woord - een wezenlijk kenmerk is van de rechtsstaat.”⁶⁹

Transparantie en financiële houdbaarheid van het systeem van erkenning en betoelaging

Naast de grondwettelijke verankering van de prerogatieven van de erkende levensbeschouwingen, de afbakening van de invloedssfeer en de uitdagingen voor de liberale rechtstaat baart ook de instandhouding van de financiering zorgen.

Een Commissie van Wijzen en een tweede Werkgroep (Magits – Christians)⁷⁰ kregen van de toenmalige Ministers van Justitie, de opdracht de problematiek van het statuut van de bedienaren van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale vrijzinnige raad te onderzoeken. Gevraagd werd het bestaande systeem in kaart te brengen, na te gaan of er ongelijkheden en ongerijmdheden bestonden en welke pistes, in het licht van de vastgestelde knelpunten, ten aanzien van de erkenning en financiering van erediensten – levensbeschouwingen, konden worden bewandeld.

⁶⁶ EHRM. Lautsi vs. Italy 30814/06. 03/11/2009.; EHRM. Lautsi vs. Italy. Grand Chamber. Case of Lautsi and others vs. Italy. 30814/06. 18/03/2011.

⁶⁷ R. Pierik. Het EHRM en het Europese rechtstatelijk deficit. Een analyse van de Lautsi-zaak. Nederlands juristenblad. 11/05/2012. Afl. 19. Blz. 1382 - 1389

⁶⁸ S.n. Grondwet: onpartijdigheid en stelsel van rechten en vrijheden. Belgische Senaat. Handelingen. 23/02/2016.

⁶⁹ S.n. Grondwet: onpartijdigheid en stelsel van rechten en vrijheden. Belgische Senaat. Handelingen. 23/02/2016. Blz. 9

⁷⁰ Een commissie “belast met het onderzoek van het statuut van de bedienaars van de erkende erediensten” werd opgericht bij koninklijk besluit van 10 november 2005. Deze heeft een rapport gepubliceerd met als titel “De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale vrijzinnige raad”. Enkele jaren later richtte het koninklijk besluit van 13 mei 2009 een werkgroep op “die belast is met de hervorming van de wetgeving inzake erediensten en niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties”. Ook deze werkgroep publiceerde een omstandig verslag.

De Commissie van Wijzen (2005-2006) en de Werkgroep Magits-Christians (2009-2011) slaagden in deze moeilijke en delicate opdracht.⁷¹ Voor het eerst werd een globaal overzicht van de erkenningsprocedure en van de financiering (met nadruk op de tussenkomsten op het vlak van bezoldiging en pensioenen) opgemaakt. Bracht eerstgenoemde commissie de complexe problematiek op brisante wijze in kaart, dan bevatte het rapport van de werkgroep echter enkele concrete aanbevelingen en aanzetten tot vernieuwing.

Los van de onduidelijkheden en de problemen om een betrouwbare inventarisatie door te voeren van de betoelaging en de financiële voordelen, was wellicht de meest onthutsende vaststelling dat, hoewel de respectieve representatieve organen van de erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid als zeer belangrijk geacht worden in relatie met de overheid, er weinig regelgeving te vinden is die hun rol, de voorwaarden voor de erkenning ervan of financieringswijze éénduidig vastlegt.⁷² Laat staan dat het duidelijk is hoe men een levensbeschouwing, die ageert tegen de fundamenten van de democratische rechtsstaat, de erkenning ontnemt.

Voor het eerst echter werden de gevolgen van de constitutioneel gegarandeerde bijzondere positie van de Rooms-Katholieke Kerk - met er bijhorende geldstromen - duidelijk in kaart gebracht. De bestaande ongelijkheden tussen de verschillende erkende levensbeschouwingen in België konden niet langer worden genegeerd. Zeker de gunstige regeling voor de Rooms-Katholieke Kerk, het kostenplaatje en de vraag hoe het nu allemaal verder moest - wat immers indien nieuwe erkenningen volgden - leidde tot discussies.

De houdbaarheid van de bestaande afspraken was niet enkel onderwerp van diepgaand onderzoek door beide reeds aangehaalde commissies. Nieuw is de problematiek immers niet.

In 1993 reeds publiceerde het Centre d' Action Laïque⁷³ (afgekort CAL) een studie "Les cultes en Belgique et l'argent des pouvoirs publics". In deze studie werd o.a. ook de vrij riant betoelaging van de Rooms-Katholieke Kerk aan de kaak gesteld.

Voorgesteld werd om elke burger de keuze te laten een bepaald percentage van de belasting op zijn inkomen toe te wijzen aan een levensbeschouwing of aan een door de overheid erkende humanitaire organisatie. De CAL stelde dus voor om het bestaande systeem af te schaffen en een "filosofisch toegewijde belasting" in te voeren, waarvan de vrijzinnigheid (*la laïcité organisée*) een begunstigde zou zijn. Dit systeem werd verder gedocumenteerd. Dit alternatief werd eind vorige eeuw ook besproken binnen de toenmalige *Parti social chrétien* (afgekort PSC). De PSC was dit systeem niet echt ongenegen. In de jaren die volgden verschenen diverse studies en ook binnen het parlement werden wetsvoorstellen ingediend.

Opmerkelijk is echter dat in België, in tegenstelling tot andere Europese landen, elk alternatief op verzet stoot. Duitsland kent de Kirchensteuer, Italië kent dan weer het otto per mille-

⁷¹ Voor het eerst werd een duidelijk overzicht opgemaakt van het erkennings- en betoelagingsbeleid inzake levensbeschouwingen en de kostprijs ervan (op federaal vlak).

⁷² Gevolg is dat men vaak refereert naar koninklijke besluiten, soms gaat het om wetteksten en in bepaalde gevallen gaat het om een gewone brief. Kortom de rechtsgrond is zeer divers.

⁷³ De Centrale vrijzinnige raad, orgaan van vrijzinnige organisaties in België overkoepelt het Franstalige *Centre d'Action Laïque* en de Vlaamse *Unie Vrijzinnige Verenigingen*.

systeem waarbij een bepaald percentage van de personenbelasting, door de belastingbetaler, toegewezen wordt aan een levensbeschouwing of een sociaal doel.⁷⁴

Een compromis zorgde even voor een windstilte. In 2002 werd de materie m.b.t. de erediensten immers grotendeels geregionaliseerd. De wet van 21 juni 2002⁷⁵ regelde de erkenning van de georganiseerde vrijzinnigheid. Een aanpassing leek niet langer het gespreksonderwerp. Zowel langs katholieke, als langs vrijzinnige kant, ging men aandacht schenken aan de instandhouding van het bestaande systeem zelf. Zoals C. Sägeser opmerkt werden de ingrijpende hervormingsplannen opgeborgen” ... la reconnaissance et le financement de la laïcité organisée avaient, paradoxalement, rassuré les catholiques...”⁷⁶

Hoe dan ook: de rapporten van beide werkgroepen confronteerden de politieke en levensbeschouwelijke organisaties met de werkelijkheid.

De commissie Magits-Christians, verwijzende naar het voornemen van de regering om een gelijke behandeling van alle erkende erediensten, de niet-confessionele organisaties en van de islamitische eredienst (deze wordt expliciet afzonderlijk vermeld) uit te werken, pleitte onder meer voor een hervorming van het systeem van financiering van de erediensten en een zo objectief mogelijke band tussen de verdeling van de subsidies en de representativiteit van iedere eredienst ten aanzien van de bevolking en ook van het bevolkingssegment dat oordeelt dat de gemeenschap niet hoeft bij te passen.⁷⁷

De concrete uitvoering van de aanbevelingen blijft tot op heden echter dode letter.

Onderwijs, levensbeschouwelijk onderricht, Schoolpact en Schoolpactwet

Op onderwijsvlak roept de bestaande constitutioneel verankerde regeling - resultaat o.m. van een Schoolpact⁷⁸ tussen vrijzinnigen en katholieken - eveneens vragen op. De hamvraag is of de Schoolpactafspraken ondertussen niet kinderen van hun tijd zijn en daardoor, niet

⁷⁴ Zie o.a. Pol Defosse (red.). Dictionnaire historique de la laïcité en Belgique. Fondation rationaliste et les Éditions Luc Pire. Bruxelles. 2005. Betoogd wordt dat op deze wijze de filosofische overtuiging van betrokkenen aan het licht zou komen en dat dit dus een schending van de privacy kan zijn. Ook wordt onderstreept dat hiervoor een grondwetswijziging nodig is.

⁷⁵ Wet van 21 juni 2002 betreffende de Centrale Raad der niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen van België, de afgevaardigden en de instellingen belast met het beheer van de materiële en financiële belangen van de erkende niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen.

⁷⁶ C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Financer les cultes et la laïcité en Belgique. Editions CAL. Bruxelles. 2010. Blz.8

⁷⁷ Doc 53 1214/001. Kamer van Volksvertegenwoordigers. 11 februari 2011. Wetsvoorstel tot vaststelling van een objectief criterium voor de verdeling van de begroting waarmee erediensten en de vrijzinnigheid worden gefinancierd. Blz. 4.

⁷⁸ Na een felle onderwijsstrijd, aangevat eind 19de eeuw, gevolgd door een luwere periode, flakkerde het dispuut midden van de 20ste eeuw, andermaal in alle hevigheid, opnieuw op. Uiteindelijk beslisten de strijdende partijen eind 1958 over te gaan tot een onderwijspacificatie. In mei 1959 komt de Schoolpactwet tot stand. Vier principes sturen de afspraak: (1) officiële en vrije scholen worden expliciet erkend, (2) ouders kunnen opteren voor een officiële of een vrije school; deze keuzevrijheid wordt gewaarborgd, (3) de financiering van het vrij onderwijs wordt verzekerd en (4) in het officieel onderwijs kunnen leerlingen opteren voor een godsdienstvakken of een vak niet-confessionele zedenleer.

gewoonweg gedateerd zijn. De huidige sociologische werkelijkheid is immers niet langer deze van 1958/1959.

Regelmatig komt dan ook de problematiek van het bestaan van separate onderwijsnetten - zogeheten vrij (katholiek) onderwijs en officieel onderwijs - en het al dan niet organiseren van levensbeschouwelijk onderricht - met alle financiële en organisatorische consequenties - aan bod. De aanwezigheid van verschillende netten wordt al eens een luxe en een spelen met overheidsgelden geheten. Het principe van de soevereiniteit in eigen kring, *adagia sacra*, wordt meer en meer bekritiseerd. Anne De Paepe, rector van de Universiteit Gent, stelde in een gesprek met de krant *De Standaard* net als de rector van de VUB, Caroline Pauwels dat één groot netwerk waar alle levensbeschouwingen aan bod komen het na te streven doel is.⁷⁹

Een andere vraag is onder andere of men het onderricht in de godsdiensten en in de niet - confessionele zedenleer niet moet afschaffen, d.w.z. of het niet tijd is om één vak, door iedereen te volgen, ter vervanging van alle "ismen" te introduceren? En waarom ook enkel het officieel onderwijs de last van dit onderricht in alle erkende levensbeschouwingen laten dragen?

Meer en meer stemmen gaan op om de levensbeschouwelijke vakken in het onderwijs af te schaffen en de vrijgekomen tijd te benutten om een vak Burgerschapsvorming of een vak Filosofie te introduceren. Gesteld wordt dat dit niet in strijd is met de Universele Verklaring van de Rechten van Mens of met de Grondwet. Dit belet immers niet dat men op vrijwillige basis onderricht volgt in een welbepaalde godsdienst of levensbeschouwing.

Ook deze thematiek is niet nieuw. Bepaalde auteurs, waaronder Hervé Hasquin ageren al langer voor het herdenken van het curriculum in het onderwijs.⁸⁰ Ook hoogleraar Patrick Loobuyck pleit voor een algemeen vormend vak over Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie (afgekort: LEF) in alle jaren en in alle onderwijsnetten. In Frankrijk is de cursus filosofie trouwens gemeengoed in het secundair onderwijs en dit sinds de Premier Empire. Het vak staat op de lijst van het zogeheten *baccalauréat* beter gekend als het gevreesde *bac*. Ook de introductie van een vak burgerschapsvorming wordt naar voor geschoven. In het GO! wordt actief burgerschap gezien als het aanreiken van kennis en vaardigheden over politiek, democratie, mensenrechten, herinneringseducatie, wereldburgerschap, duurzaamheid of eerlijke handel. De meningen hieromtrent zijn echter verdeeld. Niet iedereen is bijvoorbeeld voorstander van het afschaffen van de vakken *in* een levensbeschouwing om deze te vervangen door een vak *over* levensbeschouwingen. Binnen het Gemeenschapsonderwijs lopen wel plannen om vanaf september 2018 een vak burgerschap te introduceren.

Maatschappelijke veranderingen, multiculturaliteit, multireligiositeit, toenemende diversiteit, zetten ook het katholiek onderwijs dan wel aan tot reflectie, in dit dossier werd snel duidelijk dat ingrijpende hervormingen niet getolereerd zouden worden. Zeker het voorstel om een vak over levensbeschouwing, ethiek en filosofie dat door alle leerlingen te volgen is en dat zelfs in

⁷⁹ Katholiek onderwijsnet is achterhaald. De Standaard. 23/05/2016 door Tom Ysebaert. https://www.standaard.be/cnt/dmf20160522_02302035

⁸⁰ Cours de morale et de religion ? Cours de philosophie ? Cours de citoyenneté ? CAL Liège - Centre d'Études Bd d'Avroy, 86. 4000 Liège.

de plaats van de bestaande levensbeschouwelijke vakken zou moeten komen, roept weerstand op. Het katholiek onderwijs pareert deze ontwikkelingen trouwens door een nieuw pedagogisch project: de dialogeschool. Finaliteit is de seculariseringstendens te breken.⁸¹

3. Onderzoeksdoelstellingen en werkwijze

De zoektocht vangt aan met een verkenning van de prehistorie van het laïcisme, te zien als de verzelfstandiging, de emancipatie van het wereldlijke van de kerkelijke bevoogding. Er wordt gekeken naar het waarom van enkele initiatieven (en de eruit voortvloeiende machtsstrijd) die tot doel hadden de relatie tussen de wereldlijke en geestelijke autoriteiten te regelen.

Vervolgens worden enkele van de ingrepen tijdens de Franse en Nederlandse periode geïnventariseerd en onderzocht.

De nadruk wordt gelegd op de beweegredenen om bepaalde verworvenheden van het ancien régime terug te draaien of te corrigeren en op de reacties hiertegen. In concreto: wat beoogden de Franse revolutionairen, hoe moeten bepaalde decreten, waaronder het decreet m.b.t. de territoriale reorganisatie van Frankrijk of de *Constitution civile du clergé* worden gesitueerd. Waarom veranderde Napoleon Bonaparte plotseling het geweer van schouder om een Concordaat af te sluiten en hoe reageerde de clerus.

Een belangrijke bron van inlichtingen hier is, los van de obligate literatuurstudie, de bundeling van verslagen zoals terug te vinden in *Archives parlementaires*. Deze bron laat o.m. toe de werkzaamheden en vaak bewogen debatten van de zogeheten wetgevende vergaderingen gedurende het betrokken tijdperk te raadplegen.⁸²

Ook de verbeurdverklaring van kerkelijke goederen en de compensatiepolitiek onder Frans bewind worden geschetst. Deze verbeurdverklaring van goederen en de afschaffing van feodale rechten en de kerkelijke tienden spelen, tijdens de discussies omtrent de compensaties (waar de kerk zich decennia later nog op zal beroepen), een niet onbelangrijke rol en zijn tevens nodig om de denkpiste van de salariëring van de clerus in functie van effectief geleverde diensten te begrijpen.

Bijzondere aandacht wordt besteed aan de strategie van de Rooms-Katholieke Kerk om de ingrepen op onderwijsvlak en godsdienstig vlak, tijdens het bewind onder Willem I, te counteren.

De houding van de clerus ten aanzien van de in de Nederlandse Grondwet vastgelegde positie van de eredienssten, hun verzet tegen de onderwijspolitiek onder Willem I en meer bepaald zijn ingrepen om het onderwijs op een hoger niveau te tillen en te onttrekken aan de macht

⁸¹ “Ik ben geen voorstander om de pluraliteit aan vakken, zoals ze georganiseerd wordt in het gemeenschapsonderwijs, te kopiëren. Dan haal je de verscheidenheid uit elkaar, terwijl wij precies pleiten voor het in dialoog brengen van de verscheidenheid. Dat gebeurt bij ons onder meer in de godsdienstlessen.” Lieven Boeve, directeur-generaal Katholiek Onderwijs Vlaanderen. In FORUM. September 2014. Blz. 7

⁸² Zie bv. J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. *Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises*. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- .

van de clerus, de reacties hierop door de kerkelijke ambtsdragers en het onmiddellijk tegendraaien van de maatregelen na de onafhankelijkheidsstrijd, worden belicht.

De breekpunten op politiek en godsdienstig vlak, de houding van de elite in de aangehechte provincies, de agitatie- en propagandatechnieken binnen de kerk, de houding van de Nederlands vorst en de aanpak door de Nederlandse administratie worden in herinnering gebracht.

Ook hier wordt, los van algemeen literatuuronderzoek, teruggegrepen naar enkele historische bronnenverzamelingen zoals het werk van H.T. Colenbrander ⁸³ over de Grondwet van 1815 of het werk van G. Luttenberg. ⁸⁴

Doel is dus te onderzoeken welke de impact was van de politiek onder Frans en Nederlands bewind op het huidige specifieke Belgische constitutionele systeem.

Om de tijdsgeest, de sfeer en het gestructureerde karakter van het verzet te verduidelijken, worden ook enkele pamfletten verspreid door de clerus, doorgenomen. Wij verwijzen hierbij o.a. naar de *Lettre pastorale de Monseigneur l'Évêque de Namur sur les principes de la foi catholique, relatifs à la liberté des opinions religieuses et des divers cultes religieux*. ⁸⁵

Meer in het bijzonder wordt de invloed hiervan op de werkzaamheden van het Voorlopig Bewind en het Nationaal Congres onderzocht. Daartoe wordt ook hier teruggegrepen naar bronnen en teksten die een licht kunnen werpen op de voorbereidende werkzaamheden van de grondwettelijke commissie en de debatten binnen het Nationaal Congres van het jonge België. ⁸⁶ Zeker het werk *Discussions du Congrès national de Belgique* van E. Huyttens is een interessante bron van informatie.

Er wordt dus gefocust op de totstandkoming van de artikelen van de Grondwet van 1831 die de relatie tussen de staat en de clerus stuurden en de gevolgen van de constitutionele verankering op het vlak van de erkenning, de positionering en de financiering van levensbeschouwingen en levensbeschouwelijk onderwijs, tot vandaag.

⁸³ Zie bv. H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: bronnenverzameling tweede deel 1815*. 's Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1909.; H.T. Colenbrander. *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*. Martinus Nijhoff. 's Gravenhage. 1905.

⁸⁴ Zie bv. G. Luttenberg. *Chronologische verzameling der wetten en besluiten, betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in 1813*. Tjeenk Willink. Zwolle. 1841.; G. Luttenberg. *Chronologische verzameling der wetten en besluiten betreffende het Openbaar Bestuur in de Nederlanden sedert de herstelde orde van zaken in 1813*. Tjeenk Willink. Zwolle. 1844.

⁸⁵ C.-F.-J. de Pisani de la Gaude. *Lettre pastorale de Monseigneur l'Évêque de Namur sur les principes de la foi catholique, relatifs à la liberté des opinions religieuses et des divers cultes religieux*. 1815. Namur.

⁸⁶ Een interessante bron is de site www.unionisme.be. *Chambre des représentants de Belgique (1831-1848). Congrès national (1830-1831). Texte intégral des séances plénières* Matières abordées Congressistes, députés et ministres. Note d'intention Livres numérisés Bibliographie et liens. De transcriptie van het woordelijk, stenografisch verslag op deze site is afkomstig van de *Moniteur belge*. Op de site ziet men dit door de vele referenties naar dit blad, bv. (https://unionisme.be/ch18310908_seance_royale.htm) "*Moniteur belge* n°86, du 9 septembre 1831"

Voor wat betreft het Congrès national (Volksraad), wordt telkens verwezen naar E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique*. Bruxelles. Société typographique belge. Adolphe Wahlen et Cie. 1844. Tome 1 of Tome 2.

De politieke agitatie binnen roomse kringen tegen de onderwijshervormingen eind 19de eeuw (met o.a. ultramontanen als actoren), het liberale réveil, het verdwijnen van de kortstondige lekenstaat, de houding van de socialistische beweging in deze en de expansie van het katholiek onderwijs vanaf het begin van de twintigste eeuw, worden, met het oog op het verklaren van Schoolpact, Schoolpactwet en het uiteindelijk “afstoten” van het officiële onderwijs, in herinnering gebracht. Een foto van het verkavelde Vlaamse onderwijslandschap met de uitdagingen voor dit onderwijs, ingevolge de toenemende levensbeschouwelijke diversiteit, rondt dit luik af.

De financiële gevolgen anno 2018 van het levensbeschouwelijk compromis gesloten in 1830, worden geschetst aan de hand van een analyse van de werkzaamheden van de Commissie van Wijzen (2005 – 2006) en de Werkgroep Magits-Christians (2009-2011). Beide werkgroepen hebben omtrent de erkenning en de financiering van levensbeschouwingen niet enkel boeiend werk verricht, meer dan dat, hun onderzoeksconclusies waren ontvullend.

Uiteindelijk wordt de vraag gesteld of het Belgische constitutionele systeem ten aanzien van de staat/religie-verhoudingen nog steeds goed is toegerust voor de uitdagingen van de 21ste eeuw en welke mogelijke oplossingen voorhanden zijn?

Een van de resultaten van deze historische verkenning is dat het grondwettelijk verankerde compromis dan wel de grondslag van de Belgische staat was en, zoals Els Witte stelt⁸⁷, het transactionele systeem de basis was voor het voortbestaan van de Belgische Staat, maar dat dit heden niet langer houdbaar is.

De constitutionele verankering, zoals wij zullen proberen aan te tonen, gijzelde immers de staat. Deze kon niets anders dan hiermee in haar optreden rekening te houden.

Els Witte wijst er terecht op dat, wanneer het om controversiële principes gaat, er vastgesteld moet worden dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen de principes en de praktijk: “... de compromissen blijven niet zelden erg vaag, en als de conflicten te zeer de bovenhand krijgen, schuift men het probleem voor zich uit.”⁸⁸

Het eertijds bereikte compromis bezorgde langzamerhand, zoals wij zullen aantonen, de rooms-katholieke clerus een ruime financiering en een nog grotere onafhankelijkheid. Het gevolg van deze regeling was dat “Ce clivage, tout en maintenant fermement les principes constitutionnels - lesquels sont aujourd’hui pratiquement inchangés - a conduit à trahir l’esprit du Constituant et permis à l’église catholique de tirer un profit considérable des largesses offertes par le système belge de régulation du religieux, en particulier dans le domaine scolaire.”⁸⁹ De initiële bedoeling van de grondwetgever verdampde.

Het huidige Belgische systeem heeft zijn houdbaarheidsdatum dus bereikt, zo niet overschreden. Immigratie, multiculturalisme, levensbeschouwelijk “shoppen” en multireligiositeit kleurden de samenleving. De historisch gegroeide compromispolitiek, het

⁸⁷ E. Witte. De constructie van België. 1828 – 1847. Blz. 156

⁸⁸ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 178

⁸⁹ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque...ou presque. Blz. 8

gebrek aan transparantie, de vele ad-hoc constructies, de kosten van de compromispolitiek, gekoppeld aan de vrees om beschuldigd te worden van voornamelijk religieuze intolerantie, hypothekeken echter elke vorm van “good governance”.

Er is dus nood aan een ontstoffen van de eerder gemaakte afspraken.⁹⁰

Meer in het bijzonder zullen wij de paradoxen eigen aan het grondwettelijk en wettelijk stelsel inzake de erediensten onderstrepen. Deze paradoxen hebben betrekking op de erkenning van de erediensten, de staatsordening, de autonomie van de juridisch godsdienstige ordening en de autonomie van de wijsgerige groeperingen en de fundamentele rechten toegekend aan de bedienaars van de erediensten en de afgevaardigden van de vrijzinnigheid.

De vraag moet hoe dan ook worden gesteld of de bijzondere positie, inclusief de financiering, van de levensbeschouwingen en het bestaan van diverse onderwijsnetten zelf niet dringend aan herdenken toe zijn.

Als specifieke casus wordt nader ingegaan op het bestaan van diverse netten, de positie van het katholieke onderwijs en het delicate probleem van het levensbeschouwelijk onderricht. De uitdagingen hier zijn van dien aard dat het onderwijs, en zeker het katholiek onderwijs, op een kantelpunt is beland. De aanwezigheid van multiculturele, neutrale of zelfs van gesecculariseerde scholen/leerkrachten/leerlingen/ouders binnen het netwerk van het Katholiek Onderwijs Vlaanderen is, zowel op institutioneel als op normatief vlak, niet zonder gevolgen.

De auteur is van oordeel dat indien politieke bereidwilligheid wordt gevonden aanpassingen aan het bestaande systeem van erkenning, positionering en financiering van de erediensten, het bestaan van separate onderwijsnetten en van het levensbeschouwelijk onderricht mogelijk zijn.

Als voorbeeld zal worden ingegaan op de situatie van het Groothertogdom Luxemburg waar enige tijd geleden de nieuwe bestuursploeg in haar regeringsprogramma het voornemen opnam om de relatie tussen de Luxemburgse overheid en de levensbeschouwingen, grondig te herbekijken en daar ook effectief werk van maakte.⁹¹

In het laatste deel van de verkenning zullen enkele van de anno 2018 vastgestelde problemen nogmaals gebald worden geïnventariseerd en zal, verwijzende naar de historische verkenning en het aanwezige materiaal zoals te vinden in de onderzoeken van wetgevende vergaderingen of werkgroepen en commissies, gezocht worden naar mogelijke heroriëntaties.

⁹⁰ M. Leezenberg. Rede en religie. Blz. 12.

⁹¹ “Les réalités sociétales requièrent une remise en cause des relations actuelles entre l’État et les cultes. Les partis de la coalition gouvernementale affirment le principe du respect de la liberté de pensée, de la neutralité de l’État à l’égard de toutes les confessions religieuses ainsi que de l’autodétermination des citoyens. Le gouvernement dénoncera les conventions existantes pour entamer des négociations avec les cultes, lancer une discussion sur leur financement et redéfinir les relations entre les communes et les cultes.” Zie Programme gouvernemental. Raadpleegbaar op www.gouvernement.lu/3322796/Programme-gouvernemental.pdf

De auteur zal aan het einde van deze dissertatie kiezen voor een assertief secularisme en een aantal voorstellen tot heroriëntatie doen. Daarin ligt een kritische stellingname besloten ten aanzien van secularistische stellingnames en instituten uit het verleden.

Deze dissertatie wil dan ook een bescheiden pleidooi zijn voor een lekenrenaissance⁹², te zien als een actief politiek en juridisch beleid ten aanzien van levensbeschouwingen met het oog

⁹² In Vlaanderen worden de begrippen seculier, secularisering, leek, laïcisering vaak door elkaar gebruikt. Dit is ook zo in overheidskringen. Op te merken is bijvoorbeeld dat in *Ontwerp van algemene uitgavenbegroting voor het begrotingsjaar 2018*, Parlementair Document 54K2690, zowel het begrip laïciteit (N) als laïcité (F) worden opgenomen als libellé bij de Afdeling 59. Zie: www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/2690/54K2690001.pdf

De woordgroep rond *laïcité* is Frans van oorsprong. Deze term wordt in Frankrijk dan ook courant gebezigd.

In 1905 werd in Frankrijk immers het principe van laïcité wet (Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Églises et de l'État) en in 1958 verankerd in de Grondwet (Zie www.legifrance.gouv.fr/Droit-francais/). In het referentiewerk *Larousse* wordt het begrip gedefinieerd als "Système qui exclut les Églises de l'exercice du pouvoir politique ou administratif, et en particulier de l'organisation de l'enseignement. Dans le cadre des rapports généralement complexes entre le religieux et le politique, la laïcité est une valeur fondamentale pour tout État qui entend défendre son autonomie par rapport à quelque confession que ce soit et laisser chacun décider de sa propre appartenance à tel ou tel culte. Elle est souvent inscrite dans la Constitution des nations modernes, notamment lorsque, comme en France en 1905, se trouve décrétée la séparation des Églises et de l'État. Zie: www.larousse.fr/encyclopedie/divers/laicite/64364. Een bijzonderheid aan het systeem in Frankrijk is dat de scheiding tussen kerk en staat niet van toepassing is voor de departementen Haut-Rhin, Bas-Rhin en Moselle (tussen 1871 en 1918 maakten deze departementen immers deel van het Duitse Keizerrijk).

Em. prof. dr. Herman De Ley (Universiteit Gent) onderstreept dat de begrippen secularisme en laïcité "te onderscheiden zijn door een betekenisnuance". Verwijzende naar Olivier Roy, in zijn boek, 'La laïcité face à l'islam' is laïcité volgens hem te vatten als "... een politiek of staatkundig begrip en verwijst dus naar een actief, politiek en juridisch beleid t.a.v. religieuze instituties (we vinden dat bevestigd in de Nederlandse vertaling ervan door "lekenstaat"); het "secularisme", daartegenover, situeert zich op het vlak van de (burgerlijke) samenleving ("société"), die zich, in een proces van secularisering, in mindere of meerdere mate "emancipeert" van het religieuze." Zie: <http://www.cie.ugent.be/RUG/deley33.htm>

Michiel Leezenberg omschrijft secularisme als "beschrijvende term die de feitelijke bewering behelst dat in de moderne wereld het maatschappelijke en politieke belang van religie sterk is afgenomen, maar voornamelijk als politiek – normatieve opvatting die stelt dat de openbare rol van religie aan banden moet worden gelegd omdat het niet in de publieke sfeer thuishoort." Zie: M. Leezenberg. Rede en religie. Een verkenning. Van Gennep. Amsterdam. 2007. Blz. 86 e.v.

Een zeer gedetailleerd overzicht omtrent de herkomst en de evolutie van het begrip leek is te vinden in de Nederlandse etymologiebank (website [etymologiebank.nl](http://www.etymologiebank.nl)).

In het Duitse taalgebied is het begrip *Säkularisation* (die Säkularisation) goed is ingeburgerd. Twee betekenissen worden door *Duden* onderscheiden: "(1) die Säkularisierung der Stifte und Klöster en (2) Loslösung des Einzelnen, des Staates und gesellschaftlicher Gruppen aus den Bindungen an die Kirche." De definitie refereert hier dus enerzijds naar (1) het overgaan van de eigendomstitel van kloosters en goederen van de kerk naar de overheid en anderzijds (sociologische context) (2) het loskomen uit de invloedssfeer van de kerk, van de staat, groepen en individuen, d.w.z. het proces waarbij de georganiseerde godsdienst haar greep op de maatschappij verliest. Zie: www.duden.de/suchen/dudenonline/Säkularisierung. In de Angelsaksische literatuur wordt het begrip *secular* gehanteerd. Het begrip verwijst volgens Merriam-Webster dictionary naar: " (1 a): of or relating to the worldly or temporal; secular concerns, (1 b): not overtly or specifically religious; secular music, (1 c): not ecclesiastical or clerical; secular courts; secular landowners, (2): not bound by monastic vows or rules; specifically: of, relating to, or forming clergy not belonging to a religious order or congregation; a secular priest, (3 a): occurring once in an age or a century (3 b): existing or continuing through ages or centuries, (3 c): of or relating to a long term of indefinite duration; secular inflation." Hier worden het wereldlijke, het temporele (leven in de eeuw), het niet-religieuze benadrukt. Ook wordt verwezen naar die geestelijke die geen lid is van een orde of congregatie (ook wel wereldheer geheten; onderscheid tussen seculiere en reguliere geestelijke; priester versus monnik). Economisch gezien refereert het naar een periode van lage inflatie. Zie: www.merriam-webster.com/dictionary/secular

op het maximaliseren van de scheiding tussen kerk en staat en het herpositioneren in de publieke sfeer van het religieuze. Bij het formuleren van alternatieven op het vlak van erkenning en financiering van levensbeschouwingen en op onderwijsvlak zal steeds worden geopteerd voor een pragmatische, doch realistische benadering, waarbij het huidige constitutionele kader, richtinggevend is.

1. De moeizame relatie met de theocratie

1.1. De prehistorie⁹³ van de laïcité

Voor Jean Bauberot moet men, wil men de totstandkoming van de laïcité vatten, teruggaan tot de middeleeuwen en hiervoor onder meer de vrij broze, ambivalente verhouding tussen vorst en kerk in kaart brengen.

Zowel het uitvaardigen in 313 van het Edict van Milaan door de Romeinse keizer Constantijn de Grote (280-337), waarbij de christenen in het Romeinse Rijk vrijheid van godsdienst bekwamen, als het optreden van keizer Theodosius (379-395), die zijn onderdanen ingevolge het Edict van Thessaloniki verplichtte het christelijke geloof aan te hangen volgens de richtlijnen van het Concilie van Nicea, en alle andere strekkingen “kettters” verklaarde, kunnen worden gezien als keerpunten in de relatie tussen de wereldlijke macht (in casu het keizerrijk) en de kerk: “...le pouvoir temporel s’associait dès lors à l’action entreprise par l’autorité spirituelle en vue de mener les hommes au salut éternel.” Marcel Pacaut, geciteerd bij Hervé Hasquin, vatte het als volgt samen: “L’Église s’intégrait dans l’Empire; l’Empereur était membre de l’Église et, comme tel, soumis à elle.”⁹⁴

Herhaaldelijk werden er zowel door wereldlijke als spirituele leiders pogingen ondernomen om hun “machtscirkel” uit te breiden. Zo poogden o.m. Pepijn de Korte (714–768; koning gekroond in 751) en Karel de Grote (747-814; tot keizer gekroond in 800), de balans opnieuw in de richting van de wereldlijke macht te laten overhellen. Deze successen bleken echter van korte duur.

Vanaf 814 keerde het tij opnieuw en vanaf de 11de eeuw, wist de kerk, onder meer door gebruik te maken van een apocrief document, opgesteld in Rome in het midden van de 8ste eeuw, de zogeheten van Schenking van Constantijn,⁹⁵ haar positie te verstevigen.

De theocratische visie die stelde dat alle macht bij de kerkelijke overheid lag en de wereldlijke macht ondergeschikt was aan deze, maakte opgang. Paus Gregorius VII, maar ook Bonifatius VIII en Innocentius III zijn enkele van de bekendste vertegenwoordigers van deze doctrine.

Het kerstenen van de samenleving ging in deze visie onvermijdelijk gepaard met het kerstenen van de lekenstructuren. Rome betoogde immers dat het niet enkel over een onvervreemdbaar recht beschikte om haar cultus naar vorm en inhoud te organiseren, meer dan dat poneerde zij ook alle wereldlijke aangelegenheden te kunnen regelen. Had de paus niet alle macht van God ontvangen en dankten de heersers hun positie niet gewoonweg aan het feit dat zij, bij delegatie, tijdelijk de macht van de paus hadden gekregen?

⁹³ Deze term is ontleend aan J. Baubérot, te vinden in zijn werk *Histoire de la laïcité en France*. PUF. Paris. 2016

⁹⁴ H. Hasquin (red.). *Histoire de la laïcité en Belgique*. Bruxelles. Espace de libertés. 1994. Blz. 27

⁹⁵ Volgens de “Donatio Constantini”, een uit de 8ste eeuw daterende valse oorkonde, zou Constantijn de Grote de macht aan de paus hebben overgedragen.

In deze visie waren wetten die in strijd waren of afbreuk deden aan de rechten van de kerk ipso iure onbestaand. Zoals M. Pacaut het stelt “Gouvernement sacerdotal dirigé par le pontife romain, autorité morale et spirituelle permettant à la Papauté de déposer l’empereur, peut-être d’en contrôler l’élection, certainement de servir de guide et de conseiller aux princes, tels furent les éléments de la théocratie grégorienne. Ils menaient au fond à attribuer au seul pontife romain la souveraineté réelle dans le monde.”⁹⁶

De eerste tekenen van een hernieuwde poging tot ontvoogding zijn terug te vinden tijdens het bewind van de Franse koning Filips de Schone. Die riep, in 1302, de Staten - Generaal bijeen. Reden daartoe was een dispuut met Bonifatius VIII omtrent de financiële aspiraties van de paus. Filips IV van Frankrijk (1268-1314), bijgenaamd de Schone, wilde een eind maken aan die pontificale aspiraties.

Het is die periode tijdens dewelke, volgens sommige theorieën, het gallicanisme⁹⁷ concreet gestalte kreeg. De clerus nam voortaan de gewoonte aan de vorst steun te verlenen in het machtsspel tussen vorst en de Romeinse Curie. De vorsten gaan gebruik maken van dit streven naar autonomie van de clerus, ten nadele van het gezag en de macht van de paus.

Naar aanleiding van het “Schisma” binnen de kerk (1378–1417), waarbij twee, en op een bepaald ogenblik drie pausen elkaar tegenwerkten, conflict dat op het Concilie van Konstanz (1414–1418), werd beslecht, werd in Frankrijk nagedacht over de oorzaken van het probleem en werd in 1398 een “reglement” uitgevaardigd waarin de verhouding tussen de wereldlijke en de spirituele macht werd geëxpliciteerd. Hierin werd onder andere bepaald dat “Le roi et l’Eglise de France ne souffriront plus désormais que le pape usurpât, confondît et énervât (...) comme il l’a fait depuis aucun temps, la puissance et autorité des prélats de France quant à la collation et disposition des bénéfices, laquelle chose a été faite contre toute raison, l’autorité des saints Conciles et canons, le bien de la police ecclésiastique; et que l’Eglise de France fût ramenée à ses libertés et usages anciens.”⁹⁸ Dit reglement legt voor het eerst duidelijk de principes eigen aan de gallicaanse kerk vast.

Een ander belangrijk moment was de bekrachtiging van de Pragmatieke Sanctie van 1438, ook wel de Pragmatieke sanctie van Bourges genoemd. Het bewind van Karel V (1403–1461) werd, op het eind van de Honderdjarige Oorlog met Engeland, gekenmerkt door een reorganisatie van het binnenlands beleid. Het was de bedoeling te komen tot een sterkere staat. Los van

⁹⁶ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 28

⁹⁷ Deze beweging, die de naam “gallicanisme” kreeg, en de tweede beweging, die gesitueerd moet worden in de 18de eeuw, gekend onder de naam “josephisme”, waren in de katholieke landen tekenend voor de pogingen om de wereldlijke macht los te koppelen van Rome en controle te verwerven over een “nationale kerk”. Het gallicanisme stond aanvankelijk voor het primaat van de wereldlijke heerser boven de paus. Deze term zou voornamelijk vanaf de 19de eeuw refereren naar de dominantie van de koning van Frankrijk en/of van het Franse parlement boven de paus en meer bepaald voor de dominante positie van de Franse kerkelijke hiërarchie boven de Romeinse curie in bestuurlijke en in theologische aangelegenheden. Het josephisme verwijst naar de politiek van Jozef II die streefde naar een duidelijke afbakening van de wereldlijke en spirituele macht. Zo werd dat wat niet onmiddellijk rechtstreeks een geloofsaangelegenheid was onttrokken aan de macht van Rome en onderworpen aan het gezag van de staat. In beide gevallen waren organisatorische en financiële overwegingen niet vreemd aan de ingrepen.

⁹⁸ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 30

belastingheffingen en de organisatie van een leger, werd ook een “kerkelijk nationalisme” ingevoerd.⁹⁹ Op juridisch vlak werd de macht van de Romeinse curie beperkt. De Franse autoriteiten kregen meer zeggenschap en beslissingsmacht.¹⁰⁰ De Pragmatieke Sanctie regelde onder andere de periodiciteit van de concilies, introduceerde het principe van de verkiesbaarheid, regelde de prebenden en organiseerde de eredienst. Deze belangrijke inperking van de macht van de paus werd niet aanvaard door Rome en gedurende de daaropvolgende decennia werd gepoogd via nieuwe onderhandelingen het “evenwicht” te herstellen.

Tot en met de 16de eeuw zal de positie van de kerk echter zo goed als onaangetast blijven. Spirituele en wereldlijke macht vloeiden in elkaar over: “... le catholicisme était religion d'État et le prince, qui prétendait incarner l'autorité émanant de Dieu, défendait la religion officielle ; il réprimait tout ce qui lui portait atteinte et risquait de saper l'unité de religion qui fondait, croyait-on, l'unité de la nation.”¹⁰¹ Het werd als een evidentie ervaren dat publieke taken zoals de registratie van geboorten, huwelijken en sterfte, bijstand en onderwijs zo goed als uitsluitend de kerk toekwamen. Afwijkende opvattingen, ketterij of heresie zoals dit alles door de katholieken werd benoemd, kwamen dan wel voor, hun impact was eerder beperkt en indien noodzakelijk werd op effectieve en efficiënte wijze jacht gemaakt op deze “andersdenkenden”.

In 1516 ondertekende Frans I, koning van Frankrijk, een concordaat met de paus. Dankzij dit Concordaat van Bologna, te zien als een alternatief voor de Pragmatieke Sanctie, kreeg Frans I als “roi très chrétien” nog meer macht. De Franse vorsten oefenden als wereldlijke macht, gezag uit over de katholieke kerk in Frankrijk. Leo X was bereid gevonden tot concessies én aan de Franse kerk én aan de Franse koning. Zoals Bauberot stelt: “il (de koning) exerce un pouvoir temporel sur l'église gallicane”¹⁰². De Franse koning kon eenzijdig benoemingen doen in kerken en kloosters - de paus zou die bekrachtigen - en de Franse staat kon zelfs belastingen heffen op kerkelijke inkomsten. De paus zelf behield de inkomsten geheven op de toegekende prebenden (te zien als de inkomsten uit het toegekende geestelijke ambt), de zogeheten “annaten”.

Troon en altaar werden in Frankrijk blijvend aan elkaar gekoppeld, waarbij de Franse koning verregaande bevoegdheden kreeg. Voor de paus bestond de overwinning onder meer in het feit dat men niet langer zou verwijzen naar de verplichting om op regelmatige tijdstippen een concilie te organiseren. Hierdoor vergrootte hij zijn bewegingsvrijheid.

Een ander scharniermoment is het Edict van Nantes (1598). Burgerschap werd er losgekoppeld van religie. De protestanten kregen toegang tot publieke functies in Frankrijk.

⁹⁹ Dit impliceerde dat bisdommen in Frankrijk onafhankelijk van Rome konden worden bestuurd. De Pragmatieke sanctie bepaalde ook dat een conciliebesluit meer gewicht had dan een besluit van de paus. Belangrijk was eveneens dat deze ordonnantie stelde dat de koning en de paus de kerkelijke inkomsten deelden en beiden een zeggenschap hadden over de benoeming van de Franse clerus.

¹⁰⁰ R. Van Roy. God in Frankrijk. Godsdienststrijd en koninklijk absolutisme in tijden van reformatie en contrareformatie. De ontwikkeling van de “Laïcité”. Mens en Cultuur Uitgevers. Gent. 2012. Blz. 72

¹⁰¹ H. Hasquin (red.) Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. VII

¹⁰² J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 5

Op Europees vlak is dit gedurende geruime tijd een unicum. De religieuze vrijheid is echter eerder beperkt.

De financiële en bestuurlijke aspiraties van de vorst leiden er toe dat vanaf 1673, met retroactief effect, een uitbreiding tot het gehele koninkrijk van het regaliaanse recht, het vorstelijke voorkeursrecht, om de inkomsten op te eisen van de vacante bisdommen, wordt doorgevoerd.

De gallicaanse principes werden herbevestigd in de *Déclaration des quatre articles*^{103 104} uit 1682 van Bossuet¹⁰⁵. De vier artikelen¹⁰⁶ bevestigden de onafhankelijkheid in wereldlijke aangelegenheden van de vorst,¹⁰⁷ legden de relatie tussen paus en concilie vast,¹⁰⁸ regelden het apostolische gezag¹⁰⁹ en stelden dat de paus dan wel een belangrijke macht heeft, maar dat zijn oordeel afhankelijk blijft van de goedkeuring door de kerk.¹¹⁰ De belangrijkste overwinning voor de vorst was ongetwijfeld de afspraak, vervat in artikel 1, die bepaalde dat de koningen wat wereldlijke zaken betreft, niet onderworpen zijn aan het kerkelijke gezag. Het laatste artikel legde vast dat de paus eigenlijk niets meer te zeggen heeft aan de Franse kerk. De Franse koning was het hoofd geworden van een katholieke staatskerk. Zoals Van Roy stelt "De wereldlijke vorst had de kerkvorst in zijn hemd gezet en Frankrijk kon op religieus vlak voortaan zijn eigen weg gaan."¹¹¹ Innocentius XI had een nederlaag geleden.

¹⁰³ L. Litta. *Lettres sur les quatre articles : dits du clergé de France*. Seguin aîné. Imprimeur-libraire. Avignon. 1828.

¹⁰⁴ L.-F. de Bausset. *Histoire de Bossuet, évêque de Meaux, composée sur les manuscrits originaux*. Imprimeur Outhenin-Chalandre Fils. Besançon. 1841.

¹⁰⁵ 1682, Franse bisschoppensynode. Bisschop (theoloog en historicus) Jacques-Bénigne Bossuet, legde de principes van de gallicaanse kerk vast. De paus had enkel jurisdictie in geestelijke zaken. De koning was in wereldlijke aangelegenheden totaal onafhankelijk van de paus. De kerkvergadering stond boven de paus. De paus moest rekening houden met de tradities van de Franse kerk. Enkel de kerk was onfeilbaar, de paus was dat niet.

¹⁰⁶ C. Fleury. *Opuscules de M. L'Abbe Fleury. Tome Second. Contenant Le Traite Du Choix [Et] de La Méthode Des Études, L'Institution Au Droit Ecclésiastique, Le mémoire Sur Les Affaires Du Clergé de France*. P. Beaume, Libraire et Imprimeur du Roi. Nismes. 1780. Blz. 598

¹⁰⁷ La puissance que Dieu a donnée à saint Pierre et à ses successeurs, vicaires de Jésus-Christ, et à l'Église même, n'est que des choses spirituelles et concernant le salut éternel, et non des choses civiles et temporelles; donc les rois et les princes, quant au temporel, ne sont soumis par l'ordre de Dieu à aucune puissance ecclésiastique, et ne peuvent directement ni indirectement être déposés par l'autorité des clefs, ni leurs sujets être dispensés de l'obéissance ou absous du serment de fidélité. Ibid. Blz. 598

¹⁰⁸ La pleine puissance des choses spirituelles qui résident dans le Saint-Siège et les successeurs de saint Pierre n'empêche pas que les décrets du concile de Constance ne subsistent touchant l'autorité des conciles généraux, exprimée dans les quatrième et cinquième session, et l'Église gallicane n'approuve point que l'on révoque en doute leur autorité ou qu'on les réduise au seul cas du schisme. Ibid. Blz. 598

¹⁰⁹ Par conséquent l'usage de la puissance apostolique doit être réglé par les canons, que tout le monde ; on doit aussi conserver inviolablement les règles, les coutumes et les maximes reçues par le royaume et l'Église de France, approuvées par le consentement du Saint-Siège et des églises. Ibid. Blz. 598

¹¹⁰ Dans les questions de foi le pape a la principale autorité, et ses décisions regardent toutes les églises et chacune en particulier ; mais son jugement peut être corrigé, si le consentement de l'Église n'y concourt.

¹¹¹ R. Van Roy. *God in Frankrijk*. Blz. 269

Voor Lodewijk XIV (1638-1715) was dit het instrument bij uitstek om op autoritaire wijze de godsdienstige eenheid van Frankrijk af te dwingen. Eén koning, één kerk, één geloof waren de stelregel. Het vorstelijk absolutisme "... théorie de la souveraineté du roi par délégation divine, implique progressivement l'application de la devise *Une foi, une Loi, un Roi.*"¹¹² De godsdienstvrijheid werd vervangen door een gallicaanse godsdienstplicht. Het geloof van de vorst bepaalde het geloof van de bevolking. Het is net ingevolge de toepassing van dit principe dat Lodewijk XVI het als de normaalste zaak ter wereld vond dat hij, om politieke en bestuurlijke redenen, het Edict van Nantes kon herroepen.¹¹³

Aanvankelijk beperkte de koning zich tot een strikte toepassing van het Edict van Nantes. Zo werd toegezien op de bouw van protestantse kerken. Vanaf 1681 verhardde de politiek tegen de Hugenoten. Er werd een beroepsverbod ingesteld, bepaalde discriminerende heffingen werden ingevoerd. In Sedan, tot dan een belangrijke plaats voor de protestanten, werd een tempel toegewezen aan de katholieken. Wie zich bekeerde tot het katholicisme, kon op bepaalde belastingvrijstellingen rekenen. Berucht zijn de zogeheten "dragonnades" waarbij, als pressiemiddel, militairen werden ingekwartierd bij Hugenoten.

Op 18 oktober 1685 werd het Edict van Nantes, door het Edict van Fontainebleau, herroepen. Lodewijk XIV ontnam de protestanten (hugenoten) hiermee hun rechten. Een dergelijke handelswijze typeert de geestesgesteldheid: "...les peuples passent, au XVIème siècle, d'une obédience religieuse à une autre selon le caprice de leurs princes, en vertu du principe *cujus regio, illius religio.* L'unité de l'Etat postule a priori l'unité de religion...". De relatieve religieuze tolerantie komt hiermee tot een eind. De protestanten moesten zich tot het katholicisme bekeren.

Zo volgde een massale emigratie naar de Nederlandse Republiek, Brandenburg en het latere Zuid-Afrika. De uittocht van de hugenoten is voor bepaalde vorsten echter een opportuniteit. Zo vaardigde de grootkeurvorst Willem Frederik – hertog van Pruisen – het Edict van Potsdam uit. De protestanten, meestal nijverige handels- en ambachtlieden werden hartelijk welkom geheten. In vele steden zullen edicten worden uitgevaardigd: "Dit alles stond in dienst van de economische opgang, die mede door de opname van de hugenoten, met hun grote ondernemingszin en hoge opleiding, in de Duitse staten zou moeten worden gerealiseerd."¹¹⁴ Zwitserland, Nederland, Denemarken, Engeland, Noord-Amerika en Zuid – Afrika werden allen gastlanden voor tienduizenden uitgeweken protestanten.

Voer het vorstelijk absolutisme wel bij de afschaffing van het Edict van Nantes, dan waren de gevolgen voor Frankrijk veel minder rooskleurig. De uitstroom van de hugenoten had letterlijk een verarming van de Franse economie tot gevolg. Op godsdienstig vlak was de verplichte bekering ook geen succes. De bekeerlingen die onder dwang het roomse geloof hadden aanvaard waren geen aanwinst: zij zorgden eerder voor een verwatering, voor een verzwakken van het katholicisme als staatsgodsdienst. Deze *nouveaux convertis* konden hun weerzin immers moeilijk verbergen. Op deze wijze baanden zij echter, zoals Van Roy stelt,

¹¹² J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 6

¹¹³ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 3

¹¹⁴ R. Van Roy. God in Frankrijk. Blz. 276

mee "... de weg voor een toenemende onverschilligheid in geloofszaken en voor een vrijdenkerij." Zo zal door "... de afrekening met de hugenoten in het Edict van Fontainebleau mee de voedingsbodem ontstaan voor de 'laïcité', die de Franse staat vanaf de Franse Revolutie zo nadrukkelijk zou gaan kenmerken."¹¹⁵

Afkeer voor vorstelijk absolutisme en intolerantie, zoals verwoord door de verlichtingsdenkers, openden mee de poort tot kritisch denken.

1.2. Het langzame afscheid van het ancien régime¹¹⁶

Absolutisme en feodalisme kenmerkten de samenleving tijdens het ancien régime. In vele landen zoals Frankrijk, de Oostenrijkse Nederlanden of in het prinsbisdom Luik, bleef het moeilijk lokale gebruiken en het ermede samenhangende gewoonterecht te bannen. Van een vertegenwoordiging was nauwelijks sprake. In de Lage landen zelf had men sinds 1632 de Staten-Generaal niet meer samengeroepen.

François Antoine ¹¹⁷ beschrijft hoe de meeste steden in de Lage Landen op het eind van het ancien régime grotendeels de kenmerken van de middeleeuwse steden hadden bewaard. Bedrijven waren, rekening houdende met de productiewijze, niet sterk aanwezig en zowel binnen als buiten de stadsmuren namen de kloosters, met hun uitgestrekte tuinen, het gros van de oppervlakte in beslag. Brussel is een typisch voorbeeld van de vastgoedconcentratie in de handen van de clerus.¹¹⁸ De kloosters waren er eigenaar van meer dan een tiende van de oppervlakte van de stad Brussel.¹¹⁹ De concentratie van rijkdom liep vaak via schenkingen aan liefdadige instellingen. Hélin haalt kadaster- en verbeurdverklaringsdocumenten aan en besluit dat het kapitaal van de clerus gewoonweg als kolossaal mag worden beschouwd. In een landbouwsamenleving is er geen betere belegging dan deze.

De standen waren de hoeksteen van een bestuurlijk en juridisch systeem dat het voortbestaan van de geprivilegieerde orde binnen de samenleving waarborgde. Pieter De Meyere onderstreept hoe elke stand niet enkel een eigen vertegenwoordiging had in de Staten-Generaal, maar ook onderworpen was aan een eigen belastingstelsel. De tweede en de derde stand moesten onder meer de kerkelijke tienden ophoesten, te zien als een heffing op de productie van goederen en diensten. De priesters waren ambtenaren van de burgerlijke stand.

¹¹⁵ R. Van Roy. God in Frankrijk. Blz. 278.

¹¹⁶ Ancien régime, (French : "old order") Political and social system of France prior to the French Revolution. Under the regime, everyone was a subject of the king of France as well as a member of an estate and province. All rights and status flowed from the social institutions, divided into three orders: clergy, nobility, and others (the Third Estate). There was no national citizenship. Bron: *The Editors of Encyclopædia Britannica*.

¹¹⁷ F. Antoine. La vente des biens nationaux à la fin du XVIIIe siècle, nouvelle donne pour la ville. Article - Journal of Urban Research. Special issue 1. 2009. 1.

¹¹⁸ "Durant l'Ancien Régime, Bruxelles comptait 13 couvents d'hommes et 20 de femmes, 2 béguinages, ainsi que 24 refuges de couvents extérieurs. Sans compter les nombreuses maisons et jardins qui leur appartenaient, les couvents occupaient un dixième de la superficie de la ville." In F. Antoine. La vente des biens nationaux à la fin du XVIIIe siècle, ... 1.

¹¹⁹ "Cette proportion variait en moyenne d'un dixième à un tiers de la superficie des villages, pour s'élever à plus de 70% dans celui de Forest, siège de l'abbaye du même nom. " In F. Antoine. La vente des biens nationaux à la fin du XVIIIe siècle, ... 1.

Zij stonden in voor de registratie van geboorten, huwelijken en overlijdens.¹²⁰ Dit monopolie zal later - niet zonder problemen - worden doorbroken.

Bisschoppen en hogere clerus waren vaak van adel. Macht en rijkdom waren gecentraliseerd. In de Lage Landen beschikte het merendeel van de adel over bijkomende inkomsten die voortvloeiden uit het cumuleren van hoge kerkelijke, ambtelijke en militaire functies: "Uiteindelijk kwam het erop neer - zowel in het Luikse als in de Lage Landen - dat alle hoge kerkelijke, ambtelijke en militaire posten het monopolie waren van een klein aantal adellijke families."¹²¹

Met het Edict van 15 december 1753¹²² met betrekking tot de verwerving van goederen werd gepoogd om een beeld te krijgen van de bezittingen in handen van de clerus, om die optimaal te kunnen belasten.¹²³ De uitbreiding van het patrimonium van de kloosters werd beperkt, een controle en financiële ingrepen werden mogelijk. Dit verliep echter zeer moeizaam.¹²⁴

Een belangrijk protagonist in deze ontwikkeling was Maria-Theresia van Oostenrijk (1717-1780). De keizerin keek met veel argwaan naar de door de kerk opgehoopte rijkdommen en de opstapeling van dode eigendommen. Zo zal zij in 1772-1773 onder meer verbieden dat men aan de novicen oplegt een bruidsschat mee te brengen. Bij decreet van 25 september 1769 werd aan de tiendenheffers opgedragen zelf in te staan voor de bouw van de parochiekerken. Zo werden de parochies geresponsabiliseerd.

Keizer Jozef II (1741-1790), die niet hoog opliep met de kloosterordes, nam initiatieven om ongebruikte kerkelijke goederen een andere bestemming te geven. Meer nog dan Maria - Theresia wilde hij de hervorming tot in zijn uiterste doordrijven: nationalisering, secularisering en controle waren de instrumenten. Zoals Hasquin het stelt: "Tels sont les trois moyens qui, conjugués, devaient avoir pour effet une réduction des immixtions de Rome, dans les affaires de l'Église des États de la maison d'Autriche et une subordination de cette Église à l'État pour y introduire des réformes favorables non seulement à l'essor économique de l'empire, mais aussi salutaires au bien public."¹²⁵

¹²⁰ Het Tolerantie edict van 1787 zal onder andere de priester verplichten om ook protestantse en joodse pasgeboren in te schrijven in de registers.

¹²¹ Slechts een beperkt aantal adellijke families had geen vertegenwoordiging in een of ander kapittel. Hetzelfde was vast te stellen in het leger. De hogere graden van kolonel en majoor waren zo goed als voorbehouden voor welbepaalde adellijke families. Zie onder andere H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Brussel. Gemeentekrediet. 1993. Blz. 105.

¹²² Het edict van 15 september 1753 bevestigde de oude ordonnanties en bepaalde dat de niet geamortiseerde goederen moesten worden aangegeven.

¹²³ Reeds onder Lodewijk XV waren initiatieven genomen om alle onroerende goederen te registreren. Wanneer goederen in handen kwamen van een religieuze orde betekende dit voor de heer immers steevast derving van inkomsten. Maatregelen werden genomen zodat het voor de kerk moeilijker werd om goederen in de dode hand aan te nemen. Een betere inning van belastingen, van zowel burgerlijke als kerkelijke instellingen, stond voorop.

¹²⁴ F. Antoine. Entre Ancien et Nouveau Régime : les biens celés au Domaine. Journée d'étude : Religieuses institutées in the European civil society, 1780-1914. Vrije Universiteit Brussel. 8- 9/12/2008. Blz. 1

¹²⁵ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 32

Niet onbelangrijk is de inperking van het kerkelijk onderwijsmonopolie. De ontbinding van de jezuïetenorde had als rechtstreeks gevolg de aantasting van de machtspositie van de kerk in het secundair onderwijs. De controle kwam de staat toe. Voor de overheid was het, rekening houdende met de bureaucratisering van de samenleving, belangrijk om te kunnen beschikken over betrouwbare ambtenaren. Onder Jozef II werd de priesteropleiding in 1786 overgeplaatst naar twee nieuwe staatsseminaries. Deze ontwikkeling zou verdergezet worden tijdens de Franse periode. Het secundair en hoger onderwijs was een bijzonder aandachtspunt, het lager onderwijs bleef stiefmoederlijk behandeld.¹²⁶

In de loop van de 18de eeuw groeide stilaan de aandacht voor de leefomstandigheden van de onderdanen. Het verband tussen de economie van het land en de toestand van de burgers werd belangrijker. Armenzorg kreeg een burgerlijk karakter. Het paternalisme van de kerk kwam onder vuur te liggen en meer en meer stemmen gingen op om de goederen van de kerk te naasten. De wildgroei aan broederschappen en het onduidelijke van hun optreden dienden aangepakt. Jozef II vaardigde twee edicten uit.¹²⁷ Armen- en ziekenzorg, zorg voor gevangenen en onderwijs, deze moesten voortaan op een effectieve en efficiënte wijze worden georganiseerd.

Het jozefisme zorgde ervoor dat kloosters hervormd werden tot ziekenhuizen, tehuizen voor weduwen en wezen of herbestemd werden als werkhuizen.¹²⁸ Jozef II liet enkel de spirituele zorg over aan de clerus, de administratieve organisatie en de controle kwamen in handen van de overheid.

Door de Jezuïeten te verbannen, werd de kans gegrepen om de organisatie van het onderwijs en het onderwijssysteem te hervormen.¹²⁹ R. Hostie benadrukt hoe de “zeer gevarieerde activiteiten van de Jezuïeten niet na (laten) reacties op te roepen.” en hoe “Als in de 18de eeuw de regeringen en de filosofen zich al serieuzer tegen de religieuzen gaan keren, de Jezuïeten als mikpunt (worden) gekozen. De paus wordt geprest ze op te heffen.”¹³⁰ R. Hostie becijferde dat omstreeks 1770 - 1773 “De 23.000 Jezuïeten waren verdeeld over 1094 huizen (24 huizen van professen, 669 kolleges en studiehuisen, 340 residenties en 61 noviciaten).”¹³¹

¹²⁶ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. VUB-Press. Brussel. 1993. Blz. 17

¹²⁷ Het eerste edict van 2 juli 1783 wil duidelijkheid verschaffen in het optreden van de “Broederschappen van de H. Drievuldigheid”. Deze broederschappen hielden zich bezig met het vrijkopen van gevangengenomen christenen. Een tweede edict van 8 april 1786 schaft de broederschappen af en roept een instelling in het leven: de “Algemene Broederschap der werkzame naastenliefde”. Voor een gedetailleerd overzicht van de activiteiten en de verspreiding van de vele Broederschappen kan worden verwezen naar R. Hostie. Leven en dood van religieuze instituten. Desclée De Brouwer. Brugge - Utrecht. 1972.

¹²⁸ Dit laatste als onderdeel van een politiek om werklozen en bedelaars aan het werk te zetten.

¹²⁹ R. Hostie wijst erop hoe in de 16de eeuw o.a. de Jezuïetenorde een “spectaculaire” uitbreiding kent. Zie R. Hostie. Leven en dood van religieuze instituten. Blz.170

“Er gaan Jezuïeten naar Spanje (1539), Portugal en Frankrijk (1540), Engeland (1541), Ierland en Schotland (1542), België (1542), Indië (1542), Duitsland (1546), Congo (1548), Brazilië (1549), China (1549), Ethiopië (1554), in al deze landen (behalve Engeland, Schotland en Ierland) vestigen zij zich voorgoed.” Zie R. Hostie. Leven en dood van religieuze instituten. Blz. 178

¹³⁰ Ibid. Blz. 178

¹³¹ Ibid. Blz. 178

Wat onze gewesten betreft verdienen twee personen hierbij aandacht: de Neny en von Kaunitz. Patrice-François de Neny (1716-1784) bekleedde belangrijke functies in de Oostenrijkse Nederlanden tijdens de 18de eeuw. De Neny was onder meer actief op onderwijsvlak en nam deel aan de werking van de zogeheten "Commission royale des Études".¹³² Het afschaffen van de jezuïetenorde opende de deur voor het opstarten van de zogenaamde keizerlijke "Theresiaanse colleges", voorlopers van de latere athenea. De overheid onttrok op deze wijze een deel van het onderwijsgebeuren aan de clerus.

Wenzel Anton von Kaunitz (1711-1794), die vanaf 1860 actief werd, bleek voorstander van een radicaler inperken van de prerogatieven van de kerk. Beperkte de Neny zich tot pogingen om te komen tot een "Belgische" kerk, dan kon de doctrine van Kaunitz samengevat worden in één zin: de kerk heeft zich niet te mengen in het wereldlijke.¹³³ Von Kaunitz zou onder meer in conflict komen met paus Clemens XIII die, zonder Maria - Theresia te raadplegen, bisschoppen aanstelde. In 1765 werd de Giunta Economale in Milaan opgericht. Deze nieuwe instelling kreeg als taak tussen te komen in geschillen, tussen de overheid en de kerk, die niet onmiddellijk betrekking hadden op het "spirituele".¹³⁴

Vanaf 1769 werden diverse religieuze instellingen gesloten. Kloostergemeenschappen die weinig leden telden of waarvan de bestaansredenen in vraag konden worden gesteld kwamen het eerst aan bod. De resterende kloostergemeenschappen werden ertoe aangezet zich te richten op onderwijs of activiteiten te ontwikkelen die de armen- en ziekenzorg ten goede kwamen. Vanaf 1781 kwamen de hervormingsmaatregelen echter goed op gang.

Dat voornamelijk de kloosterordes zich blootstelden aan kritiek is niet verwonderlijk. Opvallend is trouwens dat de leden van de lagere clerus, vaak voortgekomen uit het gewone volk, veel minder dan kanunniken en kloosterordes, het voorwerp zijn van spottereien. Voor de doorsnee stedeling waren de vrijstellingen van accijnzen en de vrijstellingen op het vlak van de invoer van goederen, waarvan de orden genieten, onaanvaardbaar.

Het edict van 17 maart 1783 schafte verschillende mannen- en vrouwenkloosters af. Jozef II volgde de redenering dat vermits "... les biens ecclésiastiques, sont par leur origine et selon l'esprit de l'Église, destinés au service de Dieu et de la Religion, au bien des âmes et au soulagement des misères humaines..." hij door de herschikking van de goederen gewoonweg de "...rectificateur de la mauvaise répartition des moyens au sein de l'Église" was.

¹³² Tot de jaren 1860 zou de Neny zich, mede met de Geheime raad, bezighouden met het hervormen van deze instellingen.

¹³³ "A l'exception de quatre objets (la prédication de l'Évangile, l'exercice du culte, l'administration des sacrements et la discipline intérieure de l'Eglise), il n'y a donc aucune sorte d'autorité, aucune prérogative, aucun privilège, aucun droit quelconque en un mot, que le clergé ne tienne uniquement de la volonté libre et arbitraire des princes de la terre." Zie H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 33

¹³⁴ Zo werden disputen met betrekking tot het beheer van de temporele goederen van de kerk door deze instantie beslecht. Wat niet rechtstreeks in verband stond met het geloof werd onderworpen aan een civiele regelgeving - een radicale ingreep.

Het aantal religieuzen, kloosters en abdijen was groot. In 1783 waren er, volgens Camille Tihon¹³⁵, voor de eerste opheffingen onder Jozef II, ongeveer 10.000 vrouwelijke en 7.500 mannelijke religieuzen. In totaal waren er, op een gebied ongeveer zo groot als het huidige België, 275 kloosters, 110 abdijen, 15 begijnhoven, 29 hospitalen en 21 huizen van grijze of zwarte zusters. Er waren negen bisschopszetels en 3.400 parochies met 4.809 priesters en 77 collegiale kapittels.¹³⁶

163 kloosters werden gesloten.¹³⁷ Een “Comité de la Caisse de Religion” (1783) moest de goederen van de afgeschafte kloosterorden beheren, instaan voor de pensioenen van de leden van deze orden, begraafplaatsen organiseren en de ziekenzorg sturen. Eerder was in Wenen in 1782 een “Commission Aulique ecclésiastique” ingesteld. De finaliteit: “Les revenus devaient être affectés au grand dessein du monarque qui se voulait le champion de la foi: le remodelage de la carte des paroisses, de doyennés et des évêchés en vue d’améliorer les contrats entre les prêtres et leurs ouailles; là où s’était indispensable, il fallait ériger de nouvelles paroisses – on compta 1500 créations en Autriche - Hongrie -, mais fermer les églises superflues.”¹³⁸ Jozef II hertekende de kaart. Dat zullen ook de Fransen doen.

Uiteindelijk kwam het radicalere jozefisme - net zoals het gallicanisme en het hardere febronisme ¹³⁹ beoogden - neer op een versterken van de macht van de staat door het van Rome losweken van de bisschoppen, op wie men meer invloed kon uitoefenen. Jozef II beoogde de inrichting van een “nationale kerk”, door hem overzichtelijk gestructureerd en vrij van buitenlandse invloeden. De administratieve reorganisatie van de parochies werd ondermeer gefinancierd via de afschaffing van overbodig geworden kloosters.

De werkzaamheden van de met de reorganisatie belaste instellingen werden gedwarsboemd. Alle mogelijkheden om zo weinig mogelijk inzicht te geven in de grootte van de bezittingen en de wijze van exploitatie ervan - om zo weinig mogelijk onderworpen te worden aan heffingen - werden benut. Men wilde liefst geen inzage geven. Volgens F. Antoine was “La volonté des abbayes de ne laisser aucune prise en matière fiscale ... un élément déterminant du maintien de la grande propriété...”.¹⁴⁰ Dat er zeer veel tegenkating was om een sluitende inventarisatie door te voeren blijkt uit het feit dat men informantten goed betaalde om de collusie tussen bezitter en pachter bloot te leggen.¹⁴¹

¹³⁵ Geciteerd door H. Van de Voorde e.a. Bastille, Boerenkrijg en Tricolore. De Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden. Davidsfonds. Leuven. 1989. Blz. 148

¹³⁶ Een kapittel is een feodaal bestuur van kerkelijke goederen, meestal bestaande uit geestelijken verbonden aan een kathedraal of een kapittelkerk. Zo werd een onderscheid gemaakt tussen een kathedraalkapittel en collegiale kapittels. Kathedraalkapittels zijn verbonden zijn aan een kathedraal terwijl de andere kapittels kerkelijke eigendommen besturen los van een kathedraal.

¹³⁷ F. Antoine. Entre Ancien et Nouveau Régime. : ... Blz. 2

¹³⁸ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 34

¹³⁹ Naar Justinus Febronius, rooms-katholieke bisschop, historicus en theoloog, die de wereldlijke macht van de paus in vraag stelde.

¹⁴⁰ F. Antoine. Entre Ancien et Nouveau Régime : ... Blz. 2

¹⁴¹ De vergoeding die de informantten konden opstrijken liep soms op tot een derde van de waarde van de in beslag genomen goederen.

Andere hervormingen werden evenmin gesmaakt. Zo zou het verbod van 26 juni 1784 om in de stadskernen te begraven kwaad bloed zetten. Naast deze sanitaire maatregel greep Jozef II ook in op onderwijskundig vlak. Door de ordonnantie van 16 oktober 1786 moesten alle seminaristen in het keizerlijk seminarie in Leuven studeren. Het professorenkorps werd door de keizer benoemd. Door een edict van 28 september 1784 verburgerlijkte men de huwelijken: met de traditionele kerkelijke huwelijksbeletsels werd geen rekening meer gehouden. De dominante positie van de kerk wordt ook hier ingekort.¹⁴²

De inperking van de macht van de kerk en de reorganisatie diende de autonomie van de staat te vrijwaren. Voor Jozef II dienden de kerk en de priesters geen “politieke” rol te vervullen. Zij dienden als “ambtenaar” ten dienste te staan van de vorst en van de natie. Van de priesters werd verwacht dat zij de eenheid van het rijk bevorderden. Zoals François Bluche stelt wilde Jozef II dat “tous les prêtres autrichiens deviennent ses sergents de bataille.” Jozef II spiegelde zich hierbij aan de situatie in Pruisen waar Frederik - Willem I en Frederik II een aantal hervormingen hadden doorgevoerd. Jozef II zette ook een beweging verder die in 1495 ingezet was door Filips de Schone toen die decreeteerde dat geen enkele directieve van de paus bekendgemaakt en uitvoerbaar was zonder de bekrachtiging door de koning. Dit ligt aan de basis van het “placet”: een systeem waarbij de instemming van een civiele overheid noodzakelijk was opdat een akte van een religieuze overheid uitvoerbaar zou worden.¹⁴³

De hervormingsgezinde Jozef II zou echter het principe van “tolerantie” een juridische basis verlenen door respectievelijk op 13 oktober 1781 voor de “Erfelijke staten” en op 18 november 1781 voor de Oostenrijkse Nederlanden, het “Tolerantiepatent” uit te vaardigen waarbij de Grieks-orthodoxen, lutheranen en calvinisten het recht op eigen godsdienstbeleving kregen en ook toegang kregen tot bepaalde ambten. Ook op het vlak van de burgerlijke stand was er een gelijkschakeling. Jozef II bleef echter zeer voorzichtig en bevestigde de positie van de katholieke kerk.¹⁴⁴ Zo zou het monopolie van de katholieke kerk in Frankrijk expliciet, onder druk van het Parlement van Parijs, worden opgenomen in artikel 1 van het Edict van 1787.

Het edict verschaftte dan wel een zekere geloofsvrijheid, de hervorming werd enige tijd later grotendeels ingekort door allerhande beslissingen die de overstap naar een andere religie bemoeilijkten. Zo verplichtte het decreet van 25 december 1782 alle katholieken die naar een andere kerk wilden overgaan, tot enkele weken onderricht bij de pastoor. Nog andere

¹⁴² H. Van de Voorde (e.a.). Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 145

¹⁴³ Aanvankelijk beperkte het placet zich tot aangelegenheden die niet zuiver religieus waren. Uiteindelijk zou dit leiden tot talrijke disputen en herhaaldelijk door Rome op de onderhandelingstafel worden gelegd.

¹⁴⁴ De voorzichtigheid blijkt zeker uit het feit dat de tekst van het edict onmiddellijk melding maakte van de waarborg dat hoewel “...l'Empereur soit dans la ferme intention de protéger et de soutenir invariablement notre sainte religion catholique, Sa majesté a jugé néanmoins qu'il étoit de sa charité d'étendre, à l'égard des personnes comprises sous la dénomination de protestants, les effets de la tolérance civile, qui, sans examiner la croyance, ne considèrent dans l'homme que la qualité de citoyen, et d'ajouter de nouvelles facilités à cette tolérance dans tous les royaumes, provinces et terres de son obéissance. Dans cette vue, Sa Majesté à résolu les points et articles suivants : 1. La religion catholique demeurera la dominante, et son culte pourra seul être exercé publiquement sur le pied qui se pratique et qui a lieu actuellement.” Zie R. Crahay. Études sur le XVIIIe siècle. Colloque international organisé à l'Université de Mons du 2 au 4 septembre 1981 à l'occasion du deuxième centenaire de l'Édit de Joseph II. Volume hors-série 1. La Tolérance Civile. Bruxelles. ULB. 1982. Blz. 23

voorschriften hadden betrekking op het huwelijk tussen bruidsparen van verschillende geloofsovertuigingen. Het voltrekken van het huwelijk werd afhankelijk gemaakt van de belofte dat de kinderen “rooms” zouden worden opgevoed. Er werden ook financiële drempels ingevoerd. Zo werden protestanten verplicht om de katholieke priesters te betalen voor kerkelijke handelingen.¹⁴⁵

Een belangrijke verburgerlijkende maatregel was zeker de publicatie op 28 september 1784¹⁴⁶ van een edict van 58 artikelen dat in artikel 1 “Het huwelyk geconsiderereert als een contract civil, de gerechtigheden en de civile banden die daeruyt voortkomen, hunne wezentheyd, hunne kracht, en hunne bepaelinge teenemaal en eeniglyk houdende van de civile oppermagt, zoo moet de kennisse en de decisie van de geschillen die betrekkellyk zyn tot deze voorwerpen en tot al het gene de zelve is raekende, exclusivelyk toebehooren aen de weirelyke tribunaelen. Diensvolgens verbieden wy aen allen geestelyken rechter, op pene van absolute nulliteyt, daarvan in eeniger maniere kennisse te nemen, ‘tzy datter questie zy van de validiteyt of nulliteyt van ‘thuwelyk, van de wettigheyd ofte onwettigheyd van de kinderen, van beloften van huwelyk, van ondertrouwen of van welkdaenig ander point het zoude kunnen wezen, eenig betrek hebbende tot dit contract of tot de uytwerksels dier.”¹⁴⁷ De priesters kregen duidelijke richtlijnen omtrent het registreren van onwettige kinderen en vondelingen; ook was het verboden zonder meer een verwijzing te maken naar de vermoedelijke vader. (artikel VII: “En cas que l'enfant soit illégitime, le Curé, le Vicaire ou le Déserviteur en fera mention dans l'acte de Baptême, sans qu'il puisse se servir pour désigner cette illégitimité de quelque marque ou signe, & sans qu'il puisse aussi nommer la personne qu'on lui aurait déclaré être le Père, à moins que cette personne ne voulut signer elle - même sur le Registre; & si l'enfant avoir été exposé , le Curé, le Vicaire ou le Déserviteur, énoncera cette circonstance dans l'acte de Baptême-, & il y inscrira au surplus le lieu & le jour que l'enfant aura été trouvé.”¹⁴⁸

Blijft het bijhouden van de registers waarin dopen, huwelijken en begrafenissen werden opgenomen.¹⁴⁹ Tot eind 18de eeuw was die taak voorbehouden voor de clerus.

¹⁴⁵ E. Bos. Soevereiniteit en religie. Godsdienstvrijheid onder de eerste Oranjevorsten. Uitgeverij Verloren. Hilversum. 2009. Blz. 477

¹⁴⁶ Ordonnantie van Jozef II over het huwelijk (28 september 1784) Josephus, ... statueren en ordonneren by het tegenwoordig edict de volgende punten en artikelen...

Bron: kuleuvenkortrijk.be/facult/rechten/Monballyu/Rechtlagelanden/Miscellanea/capitaselecta

¹⁴⁷In de preambule werd duidelijk gemaakt dat “Quel que nécessaire & importante qu'ait été, pour prévenir nombre de Procès & de difficultés, l'observation de l'Article 20 de l'Edit perpétuel des Sérénissimes Archiducs Albert & Isabelle du 21 Juillet 1621, touchant les Actes de Baptêmes, Mariages & Sépultures qui s'inscrivent dans les Registres des Paroisses, et dont l'exécution a été ordonnée par plusieurs Édits postérieurs, & nommément par celui du 6 Mars 1754, Nous sommes cependant informés ensuite des plaintes qui Nous ont été faites, que la disposition de cet article ne seroit pas suivie dans plusieurs de Nos Provinces aux Pays-Bas, & qu'au surplus dans la plupart des Paroisses, les actes de Baptêmes, de Mariages & de Sépultures, se rédigent avec si peu "d'attention & d'exactitude, qu'il en résulte souvent de la confusion & des embarras, au grand préjudice de nos fidèles Sujets: ... Zie J. Wilmet. Recueil de placards, décrets, édits, ordonnances, règlements Que l'on a cru rendre utile au Public, tant pour les Personnes du Barreau que pour les Maires & Echevins du Pais de Hainau; où se trouve inséré le Règlement donné à ceux de Soignies, le 23 Octobre 1690. Mons. 1787. Blz. 521

¹⁴⁸ J. Wilmet. Recueil de placards, décrets, ... Blz. 523

¹⁴⁹ Door de priesters werd dit registersysteem in wezen gehanteerd als een opvolgingsinstrument “van de wieg tot aan het graf” van de parochianen.

Langzamerhand werd een zuiver “administratieve” relatie tussen kerk en overheid geïntroduceerd. Deze verburgerlijking was een proces dat zich, met wisselend succes, over enkele eeuwen uitspreidde. Dit kan het best worden geïllustreerd aan de hand van de wijze waarop en waarom men pogingen ondernam om de kerkelijke registers te sturen.

In de Habsburgse Nederlanden was reeds door de aartshertogen Albrecht en Isabella in 1611 beslist dat de kerkelijke registers ook een civiele functie vervulden.¹⁵⁰ Artikel 20 van het “Eeuwige Edict” bepaalde dat de kerkelijke registers in veelvoud dienden te worden bijgehouden.¹⁵¹ Zowel de kerk als de burgerlijke overheden hadden alle belang bij een correcte registratie. Voor de kerk was er ongetwijfeld het financiële aspect. Op deze wijze hield men als het ware een boekhouding bij van de verrichte diensten en de daaruit voortvloeiende inkomsten. Voor de overheid was het belangrijk over duidelijke informatie te beschikken omtrent geboorte en overlijden. Deze maatregel kaderde in een algemene bestuurlijke hervorming. Deze trend was in vele landen vast te stellen.¹⁵²

De reglementering, uitgevaardigd door Albrecht en Isabella, werd echter niet gevolgd zoals gewenst. Het zou tot 6 augustus 1778¹⁵³ duren tot een ordonnantie klaarheid zou scheppen in de wijze waarop de documenten dienden te worden bijgehouden. In de aanhef is te lezen “Wy syn des niet-tegenstaende verwittigt door de clachten die ons syn toegkomen, dat de schickinge van den selven artikel, niet en soude achtervolght worden in verscheyde van onse Provincien in dese Nederlanden, ende dat daer en boven in het meestendeel der Parochien de acten van Doopsels, Houwelycken ende Begraeffenissen met soo wynige aendachtigheyt

¹⁵⁰ Doop- en huwelijksregisters waren ingevoerd door het Concilie van Trente op 11 november 1563.

¹⁵¹ Ende gelijcker dickwils overcommen difficulteyten om te bethoonen den ouderdom, tydt van houwelijck, ende doot van de persoonen, t'zy om promotie totte geestelijcke orden, versieninghe van beneficiën, oft weerlijcke officiën, restitutiën in integrum, ende andere ghelijcke saecken, hebben gheordineert ende ordineren by desen aende schepenen ende andere wethouders, zoo wel van de steden als dorpen, dat zy jaerlijcx lichten het dobbel gheauthentiqueert tegen de registers van de doopselen, houwelycken ende begraefenissen, die yeder pastoor der voorseyde plaetsen zal ghehouden hebben van de ghene die geduerende t'voorseyde jaer in zijn prochie zullen geschiet zijn, de welcke den voorseyden pastoor zal ghehouden wesen hen te gheven, ende zullen zy daer van goede getrouwe bewaernisse doen in heure archiven, willende daerenboven dat de wethouders van de dorpen doen maecken een tweede dobbel van de voorseyde registeren, ende t'zelve seynden inde greffie van de steden, bailliuwagiën, casselryen, gouvernanciën ende andere hooghe bancken van hun ressort, om aldaer bewaerd te worden. Alles op arbitraele pene jegens de ghene die in ghebreke zullen blyven, ordinerende voirts dat aende voorseyde registeren ende dobbele van dyen gants ende gheheelijck worde geloof ghegeven, zonder dat van noode zy aen partyen eenigen voorderen thoon te doene. Bron: KB, KW, nr. II 60547 A, s.f. Zie: www.kuleuven-kulak.be/facult/rechten/Monballyu/LCL/bronnen/eewedict.html

¹⁵² Eerder was er door Cromwell in Engeland in 1538 een regelgeving met betrekking tot de parochieregisters uitgevaardigd. Veel ingrijpender was de ordonnantie van Villers-Cotteret uitgevaardigd door de Franse koning Frans I. Deze maatregel kan gerust worden gezien als een laïcisering van de wetgeving. De registers dienden én correct te worden bijgehouden én regelmatig te worden voorgelegd bij de griffies van de sénéchaussées (seneschalken, te vergelijken met meierij, baljuwschap) van het betrokken ambtsgebied. In 1579 werd dit vervolledigd door de ordonnantie van Blois waardoor overlijdens en huwelijken eveneens op gestandaardiseerde wijze dienden te worden geregistreerd.

¹⁵³ ÉDIT concernant les Registres de Baptêmes, de Mariages & de Sépultures. Donné à Bruxelles le 6 Août 1778. Marie-Thérèse, par la grâce de Dieu, Impératrice-Douairière des Romains, Reine d'Allemagne, de Hongrie, de Bohême, &c./Edict van de keyserinne koninginne. Raeckende de Registers der Doopsels, Houwelycken ende Begraeffenissen. Gegeven tot Brussel den 6. Augusti 1778. Zie: de-wit.net/bronnen/histo/edict_dtb-registers_1778.htm. Zie ook: Algemeen Rijksarchief - Archives Générales du Royaume [Library] OP3011

ende nauwkeurigheid worden opgesteld, datter daer uyt menighmael verwerringen ende moeyelykheden ontstaen, tot groot nadeel van onse getrouwe Onderdaenen.” Hier treffen wij ook een verduidelijking aan van het belang van het bijhouden van deze registers.¹⁵⁴ Vorm, inhoud, wijze van opbouw, handtekening van betrokkenen... alles werd vastgelegd. Er was ook vastgesteld dat parochiepriesters de opgelegde regels op een eigen manier interpreteerden. Het kwam de pastoor bijvoorbeeld niet meer toe bepaalde “aantekeningen” te maken te maken.¹⁵⁵ In artikel XXIII was een sanctie voorzien voor wie zich niet hield aan het Edict: “De dekens van de Cappittels, Aerts-Priesters, Pastoors der Gasthuysen, Beggynhoven ofte alle andere die regt hebben van Begraeffnisse, sullen sigh nauwkeurighlyck conformeren aen het tegenwoordig Edict, ende sullen oock binnen de tydt en op de Plaetse dae inne uytgedruckt, het dobbel van hunne Registers van Begraeffnissen overleveren, op pene van te verbueren eene amende van vyftig guldens.”.

Een nieuwe geest waarde ondertussen door Europa. Met de reformatie werden zowel de wereldlijke als geestelijke macht geconfronteerd met een godsdienstig pluralisme “Ce n’est pas un hasard si le terme de «tolérance» au sens «d’indulgence» en matière de liberté religieuse fit son apparition au XVIème siècle.”¹⁵⁶ Was er sprake van tolerantie, dan dient dit zeer restrictief te worden ingevuld: werd men “getolereerd” dan betekende dit vaak dat men het statuut van een “tweederangsburger” had.¹⁵⁷ Burgerlijke en politieke rechten waren vaak eerder beperkt te noemen. De toegang tot administratieve, bestuurlijke of uitvoerende functies werd eveneens bemoeilijkt. De tolerantiegedachte bleek broos en zeker wispelturig. Slechts langzaam zou zich een kentering voordoen.

De toon was echter gezet. De verlichtingsidealen¹⁵⁸, geconcretiseerd door het sceptische denken, zullen de motor van de verandering zijn: “La montée de l’esprit rationaliste, la diffusion du droit des gens, mais aussi les considérations économiques et politiques,

¹⁵⁴ De ordonnantie bevatte 24 artikelen. Deze bleven van kracht tot 1796, wanneer in de Belgische gewesten, de Burgerlijke Stand, te zien als een gelaïciseerde versie van de registratie van geboorten, huwelijken en overlijdens werd ingevoerd.

¹⁵⁵ VII. Ingevalle het Kint onwettig is, sal den Pastoor, Onder-Pastoor ofte Deservitor daer van mentie maeken in den Act van ’t Doopsel, sonder dat hy, om die onwettigheid aen te wysen, sig sal mogen bedienen van eenig merck ofte teeken, ende sonder dat hy oock sal vermogen te noemen den persoon die men aen hem soude verclaert hebben den Vaeder te syn, ten waere dat dien persoon op den Register wilde teekenen, ende waer ’t saeken dat het Kint een Vondeling was, den Pastoor, Onder-Pastoor ofte Deservitor sal die omstandigheid in de Act van het Doopsel uytdrucken, ende hy sal daer en boven in de selven aenteekenen de plaetse ende den dag op de welke het Kint sal gevonden geweest syn. Zie: Edict Van de keyserinne koninginne. Raeckende de registers der doopsels, houwelycke ende begraeffnissen. Gegeven tot brussel den 6. Augusti 1778. VII

¹⁵⁶ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 36

¹⁵⁷ Zo werd in Frankrijk op 17 november 1787 een soortgelijk tolerantie-edict uitgevaardigd. In de praktijk bleek het beperkter dan dat van Jozef II. Rechterlijke of academische functies bleven buiten het toepassingsgebied.

¹⁵⁸ Het gaat om een fenomeen waarbij groepen van intellectuelen tot het besef komen dat nieuwe wetenschappelijke inzichten in de 17de eeuw tot spectaculaire ontwikkelingen in bijvoorbeeld de fysica hebben geleid en dat het tijd is om deze scherpzinnige methode toe te passen op mens en maatschappij en aldus ook te komen tot redelijke inzichten die de vooruitgang kunnen sturen. De geest die Bacon (1561-1626) en Galilei (1564-1642) bezielde wordt nu op vele problemen toegepast. Een rationele staatsinrichting, vrijheid als essentieel goed, pedagogisch optimisme tolerantie en een streven naar een natuurlijke godsdienst (deïsme) zijn slechts enkele van de vele aspecten van deze mentaliteitswijziging.

favorisèrent au XVIIIe siècle un relâchement de la part des autorités. Un peu partout le fossé se creusa entre la législation et la pratique.”¹⁵⁹

Op filosofisch vlak zullen de werken van onder andere de Franse filosoof en rechtsgeleerde Montesquieu (1689 – 1755) *De l'estprit des lois* of de *Encyclopédie* van Diderot (1713–1784) mee een klimaat scheppen dat een ideale voedingsbodem wordt voor een verzet tegen absolutisme en bestaande machtsstructuren. Het geloof wordt ontsluit tijdens de filosofische debatten in D'Holbachs (1723–1789) salon.¹⁶⁰ D'Holbach veroordeelde in zijn *Politique naturelle* het gedrag van de priesters. Hij beschuldigde hen gewoonweg van collaboratie met de machthebbers.¹⁶¹ Gewetensvrijheid diende te worden gewaarborgd, immers, “Pour être libre, il ne suffit pas que la personne & les possessions du Citoyen soient à couvert de l'oppression; il faut encore que son esprit débarrassé des chaînes de la Tyrannie, puisse suivre en liberté les idées qu'il juge vraies, utiles, nécessaires à son bien - être. Les hommes sont religieux, mais ils ne le sont point de la même manière. (...) Les divisions religieuses ont surtout les conséquences les plus terribles, lorsque l'Autorité Souveraine a la folie de vouloir mettre de l'uniformité dans des sentimens qui n'en sont pas susceptibles, ou de prétendre régler sur les siennes, la conduite & les idées des Sujets relativement à une chose plus respectable pour eux, que toutes les lois humaines, que l'Autorité des Rois & que leur propre vie.”¹⁶² Het komt de overheid toe er voor te zorgen dat er geen sprake is van een overwicht van de ene levensbeschouwing op de andere. Immers “Une saine politique ordonne de tolérer dans un État toutes les religions & toutes les sectes adoptées par les Citoyens, de tenir une juste balance entre elles, de ne jamais souffrir qu'aucune opprime les autres ou trouble leur tranquillité. Le Gouvernement perd le droit de juger entre elles, dès qu'il se rend partie.”¹⁶³ De overheid diende de vrijheid van denken te garanderen.¹⁶⁴

Dit benadrukken van de vrijheid van denken sluit aan bij een andere belangrijke bekommernis van de hervormingsgezinden: het onderwijs.¹⁶⁵ De kritiek die geuit wordt is hard. Zonder

¹⁵⁹ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 42

¹⁶⁰ P. Blom. Het verdorven genootschap. De radicalen van de Verlichting. De Bezige Bij. Amsterdam. 2013. Blz. 141

¹⁶¹ “Les Despotes de tous les âges ont employé avec succès le crédit du Sacerdoce pour asservir les Peuples & les retenir dans leurs chaînes. Les Ministres des Dieux furent chargés d'entretenir l'ignorance des Peuples & de redoubler les ténèbres de leurs esprits. L'intérêt du Despotisme fut toujours de ménager des Sujets que l'opinion rendoit vénérables aux autres. Plus un Gouvernement est injuste, plus le sacerdoce lui devient utile pour seconder ses efforts, & pour contenir les Peuples que le malheur pourroit réduire au désespoir. Plus les Tyrans font de malheureux, plus les Prêtres doivent fixer vers le ciel les yeux des Peuples, pour les empêcher de songer à leurs maux. Également ennemis de la raison & de la liberté des hommes, les Tyrans & les Prêtres sont faits pour s'unir afin d'éterniser les calamités de la terre.” In S.n. Par un Ancien Magistrat (Paul Henry Thiry d'Holbach). La politique naturelle, ou discours sur les vrais principes du Gouvernement. Tome second. Londres. 1773. Blz. 28

¹⁶² Ibid. Blz. 78

¹⁶³ Ibid. Blz. 79

¹⁶⁴ “L'Autorité dégénère encore bien plus en une Tyrannie insensée, lorsqu'elle veut prescrire aux hommes ce qu'ils doivent penser: chargée par la Société de diriger les actions extérieures, jamais la Puissance Souveraine ne peut sans folie s'arroger le droit absurde de régler ou de contraindre les mouvemens secrets du cerveau de ses Sujets.” In ibid. Blz.81

¹⁶⁵ “Mais, dira-t-on, quels sont ces remèdes doux qui agissent insensiblement, qui aident la nature à se débarrasser, sans la brusquer ou la traverser dans sa marche? Il n'en est point de plus sûrs que l'éducation et l'instruction. Si l'autorité permet aux sujets de s'éclairer, si ceux qui sont appelés aux emplois et destinés à veiller

omwegen werd gesteld dat het onderwijs geen enkele emancipatorische finaliteit had, meer nog, de onderwijzers, de priesters misleiden en bedriegen: “Des prêtres trompeurs ou fanatiques, loin d’instruire les peuples, les rendent insociables et turbulens. Égarés par de tels conducteurs, les hommes ont rarement des idées saines de liberté, et se conduisent en bêtes féroces pour l’acquérir ou la défendre.” Er hoeft dan ook niets verwacht te worden van dergelijke onderwijzers: “Sous de tels instituteurs, les Peuples ne contractent qu’un esprit de servitude, que l’habitude de se laisser guider sans raisonner, qu’une apathie funeste pour les objets les plus intéressants de ce monde. Les leçons de ces maîtres ne parlent aux hommes ni de liberté, ni d’amour du bien public, ni de l’ambition de mériter l’estime de ses associés, ni de l’activité nécessaire à la vie sociale ; ... elles ne font que décourager l’homme, ...”.¹⁶⁶ Onderwijs zou een strijdpunt blijven.

1.3. Frankrijk aan de vooravond van de omwenteling

De Franse samenleving was aan de vooravond van de Franse Revolutie een standensamenleving.¹⁶⁷ De eerste stand, de katholieke clerus, telde ongeveer 130.000 personen waarvan 70.000 behoren tot de seculiere clerus: bisschoppen en parochiepriesters. De tweede stand, de adel, telde ca. 300.000 personen. De derde stand vertegenwoordigde het gros van de Franse bevolking. Romain Van Eenoo houdt het bij 131.000 geestelijken en 400.000 leden van de adel. De geestelijkheid bezat 6% van de gronden, de adel 20 à 30%, afhankelijk van de streek.¹⁶⁸ Deze ongelijkheid wordt in de 21ste eeuw ongetwijfeld als stuitend ervaren. Hélin¹⁶⁹ merkt dan ook op dat men ruim twee eeuwen na de gebeurtenissen hoe langer hoe moeilijker begrijpen kan op welke manier de raderen van deze samenleving konden blijven functioneren. Zoals hiervoor reeds opgemerkt vertegenwoordigden deze geprivilegieerde standen slechts een klein deel (respectievelijk 15,2 en 25 procent) van de populatie. En binnen deze standen lag het machtscentrum telkens bij een beperkte groep. Frankrijk was ook een ruraal land: in 1789 woonde van de 27 miljoen geregistreerde inwoners minder dan 20% van de Franse bevolking in steden. Parijs telde dan wel 600.000 inwoners, de meeste andere steden zoals Marseille, Bordeaux en Lyon, kenden een bevolking van tussen de 80.000 en de 140.000 inwoners.¹⁷⁰

Zoals Van Eenoo stelt leefde de hogere geestelijkheid mee met de adel. Beide standen hadden ook hun proletariaat. De kleine edelman en de gewone pastoor of onderpastoor behoorden, juridisch gezien tot de bevoorrechte standen, economisch was hun positie ondergeschikt aan die van de welstellende grootadel, de gevestigde burgerij en de hogere clerus. Het gevolg

sur les peuples se dégagent des préjugés après en avoir connu les suites et les dangers, ils deviendront autant de digues contre l’impétuosité d’une foule aveugle et imprudente : les lumières de la raison s’étendront de proche en proche, et peu à peu toutes les parties d’une nation seront proportionnellement et suffisamment éclairées.” Een onderwijs dat men echter diende te onttrekken aan de invloed van de clerus “L’éducation, est dans les mains de la politique, le moyen le plus sûr d’inspirer aux peuples, les sentiments, les talents, les idées, les vertus qui leur sont nécessaires. » In *ibid.* Blz. 179

¹⁶⁶ S.n. Par un Ancien Magistrat... Blz. 268

¹⁶⁷ P. De Meyere. De katholieke kerk in Frankrijk tijdens de revolutie tot na het concordaat van 1801 tussen de paus van Rome en de Franse overheid. Acta Comparanda. XIX. FVG. Antwerpen. Blz. 17

¹⁶⁸ R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. GAK. Gent. 1972. Blz. 64

¹⁶⁹ H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Brussel. Gemeentekrediet. 1993. Blz. 99.

¹⁷⁰ N. Schusterman. De Franse revolutie. Amsterdam. Veen Media. 2016. Blz. 33

hiervan zal onder meer zijn dat de kleine adel een sterke drijfkracht zal worden in de adellijke reactie terwijl, op zijn beurt, de gewone priester gemene zaak zal maken met de niet-geprivilegieerde bevolkingsgroepen tegen de adel.¹⁷¹ Op politiek vlak had de koning het moeilijk om te concurreren met de tienduizenden priesters die in rechtstreeks contact stonden met de bevolking. Baubérot omschrijft de situatie in 1789 als deze van een “France toute catholique”: puissant économiquement, le clergé est le premier ordre du pays.”¹⁷²

Het eerder oorlogszuchtige beleid van Lodewijk XIV zorgde ervoor dat Frankrijk in de periode na 1685 met zowat alle buurlanden in conflict lag. Deze oorlogen kostten veel geld en om de oorlogskas te spijzen liet Lodewijk XIV de boerenstand betalen, terwijl de adel, de welstellende burgerij en zeker de geestelijkheid gespaard bleven van de bijkomende heffingen. Deze heffingen worden als stuitend ervaren en zelfs Vauban (1633–1707), militair vestingbouwer, pleitte in 1706 in zijn boek *La dîme royale* voor een rechtvaardiger belastingsysteem.¹⁷³

Bestuurlijk gezien vormen de eerste en de tweede stand, als grootgrondbezitters, een macht. De adel zou in het vizier van Lodewijk XIV komen. De koning voerde een politiek die erop gericht was de aanspraken van de adel terug te schroeven. Zijn inspanningen om de adel aan het koninklijk hof in Versailles te binden samen met zijn doelgerichte verarmingspolitiek (het leven aan het hof was een vrij dure aangelegenheid en vele edellieden verarmden als het ware) zorgden voor een grote afhankelijkheid van de koning. Om financiële redenen dienden edelen in de gunst van de koning te komen en aanvaardden zij administratieve functies en officiersfuncties in het leger. Hier kwamen zij al snel in aanvaring met de gegoede burgerij.

Pogingen van Lodewijk XV (1710-1774), om ook de andere standen aan een belasting te onderwerpen, zullen herhaaldelijk falen. Zeker de geestelijken verwierpen een verplichte algemene directe belasting. De clerus *gaf* immers enkel, maar kon in haar ogen nooit *verplicht* worden te betalen. De kerk wist handig gebruik te maken van haar verworvenheden. Van Roy¹⁷⁴ haalt Voltaire aan die de praktijk van de Franse Gallicaanse kerk als vrij dubbelzinnig omschrijft. Officieel was zij staatskerk, in de praktijk deed zij zich voor alsof zij nog volledig de kerk van Rome is. Ook de strijd tussen de jansenisten en de jezuïeten ondermijnde de positie van de koning. Het verwerpen van een aantal anti-jansenistische decreten door het parlement is meer dan een niet aanvaarden van de politiek op religieus vlak, het is een voorbeeld van een heropflakkerende strijd tussen de absolute monarchie en het parlement. De macht van de koning bleef relatief onaangetast: hij negeerde meestal elk verzet en schuwde het niet de clerus te herinneren aan de voordelen die zij genoten en aan het feit dat enkel hij drager van alle macht was.

Adel en geestelijkheid, vrij van belastingen en genietend van een eigen rechtspraak, puurden hun machtspositie voornamelijk uit het grondbezit. In Frankrijk riep Lodewijk XVI in 1769 de Commissie der Regulieren in het leven. Die moest een inventaris opmaken van het aantal conventen en van hun leden, om zo te komen tot een opheffing van overtollige kloosters.

¹⁷¹ R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Blz. 65

¹⁷² J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 6

¹⁷³ Vauban zal hiervoor dan wel niet rechtstreeks aangevallen worden, hij valt wel in ongenade en zijn boek zal worden verboden.

¹⁷⁴ R. Van Roy. God in Frankrijk. Blz. 286

In de tweede helft van de 18de eeuw zal de Franse koning, in theorie nog steeds absoluut heerser, zijn positie langzamerhand aangetast zien onder meer door de strijd tegen de koloniën, die in 1763 vrij roemloos eindigde, de aanslepende financiële problemen, het mislukken van bepaalde bestuurlijke hervormingen waaronder belastingmaatregelen en het toenemende ongenoegen onder de bevolking. Deze problemen, samen met de toenemende revindicaties van de adel, die in ruil voor nieuwe lasten meer inspraak vroeg, brengen uiteindelijk de positie van de koning aan het wankelen. In provinciale vergaderingen viel weleens het begrip “constitutionele monarchie”. Daarin wordt de macht van de koning beperkt ten gunste van het volk, waarbij de adel hoopte hierin het overwicht te krijgen. De geschiedenis herhaalt zich: het gevecht van de lokale adel tegen het koninklijk absolutisme is opnieuw aan de orde. De kerk mengde zich ook in dit machtsspel en koos in 1775 de zijde van de koning. De opstandelingen die ingaan tegen een verhoging van de broodprijs, worden vanop de kansel de les gespeld: “In een perfecte samenklank van wereldvreemdheid zetten koning en staatskerk hier de eerste stappen naar de voltrekking van hun doodvonnis”.¹⁷⁵

Een zekere arrogante wereldvreemdheid kenmerkte de klassieke standen. Interne samenhang of grensoverschrijdende solidariteit waren niet nodig. Dit verklaart, aldus Hélin, waarom zij, ondanks hun rijkdom en hun macht, er niet in slaagden om het hoofd te bieden aan de spottereien, aan de kritiek van de filosofen, aan de gelijkheidsidealen of aan de opstanden en uiteindelijk, aan de revolutie: “Zonder leiders en bondgenoten, zonder strategie en met als enige drijfveer de angst, kon het niet anders of clerus en adel werden roemloos van de kaart geveegd, zeker in de beginperiode van de revolutie.”¹⁷⁶

Frankrijk zelf kende in de 18de eeuw ook een belangrijke bevolkingsgroei. De bevolking groeide er van 18 tot 26 miljoen inwoners. Dit is het gevolg van een grotere mobiliteit, hogere nataliteit en, in bepaalde gebieden, van een toenemend aantal buitenechtelijke relaties.¹⁷⁷ In Nantes was aan het eind van het ancien régime 10% van de pasgeborenen buitenechtelijk, in Parijs was dat percentage zelfs tweemaal zo hoog.¹⁷⁸

De instroom van de verpauperde plattelandsbewoners ontwrichtte het stadsleven. Armenzorg en liefdadigheidsinstellingen werden overstelpt. De kansen op tewerkstelling werden echter gehinderd door de oude gildestructuur. De invoering van het “livret” (een aantekenboekje voor werklieden) verstevigde de positie van de gilden. “Gevaarlijk voor de gegoede ambachtelijke meesters en rijke kooplui kon de situatie worden wanneer het ongenoegen over de beroepsstatus werd aangewakkerd door een economische crisis”¹⁷⁹ En deze is in de maak...

¹⁷⁵ R. Van Roy. *God in Frankrijk*. Blz. 285

¹⁷⁶ H. Hasquin (edit). *België onder het Frans bewind 1792-1815*. Blz. 119.

¹⁷⁷ In de jaren 80 van de 18de eeuw telde Parijs jaarlijks 8.000 vondelingen. In geheel Frankrijk waren dat er meer dan 40.000.

¹⁷⁸ N. Schusterman. *De Franse Revolutie*. Blz. 34

¹⁷⁹ L. Verbesselt. *Vrijheid, gelijkheid of de dood*. 1 Oktober 1795. Brussel op een keerpunt. K.U. Brussel. Centrum Brabantse Geschiedenis. Brussel. 1995. Blz. 6

De aangroei van de bevolking en de stijging van de landbouwprijzen waren niet zonder gevolgen: kleine boeren en dagloners verpauperen.¹⁸⁰ De boer was onderworpen aan allerlei verplichtingen zoals de “champart” of de “cens”, waarbij een deel van de oogst, afgestaan moest worden. Dit kwam vaak bovenop de zogeheten “dîme”, af te staan aan de kerk. De verplichting om bepaalde karweien uit te voeren of het negotiëren omtrent het voorkooprecht, zorgden, samen met bepaalde heffingen, en de tienden, voor een ware aderlating. Ook de stijgende pachtprizen zorgden voor financiële problemen bij de boer. 60% van de grond was eigendom van de adel, de geestelijkheid en de burgerij en werd benut door pachtende boeren.¹⁸¹ De gestegen prijzen kwamen voornamelijk de landadel ten goede. Het gaf hen de ideale gelegenheid om te ontsnappen aan de macht van de koning.

De burgerij, overschaduwde door de adel, raakte toegankelijk voor de ideeën van de Encyclopedisten zoals Voltaire. Vooral het rationalisme van deze stromingen zal de eeuwenoude tradities, waar vorst en adel hun voorrechten uit puurden, in vraag stellen. Historische argumenten begonnen hun belang te verliezen. Schusterman citeert Jean - Paul Marat, journalist en een van de radicaalste stemmen van de revolutie, die in januari 1789 schrijft dat “de vlammen van de rede de duisternis (zullen) verjagen uit de ogen van de mensen: Volk van Frankrijk, je bent vrij, als je hiervoor de moed hebt”.¹⁸²

1.4. Lodewijk XVI – de mislukkingen van een strateeg

Lodewijk XVI (1754-1793) wordt in dit alles, zoals hiervoor reeds aangeraakt, in een politiek vrij oncomfortabele positie gedrukt. Zijn macht is aangetast door de adel die zowel in de administratie als in het leger vele sleutelposities is gaan innemen. Zijn poging om de adel aan zich te binden, mislukt. De boeren en de arbeiders vormen samen met de burgerij een (tijdelijke) alliantie tegen adel en geestelijkheid. Zo probeerden uiteindelijk twee groepen, aristocratie en burgerij, met volledige tegenstrijdige belangen de macht in Frankrijk te verwerven: de traditionele adel, ondertussen aangevuld met een geldadel, die vaak hoge bedragen neertelt om toegelaten te worden tot de adel, en de burgerij. De burgerij zal in het ongenoegen van boerenstand en de arbeidersklasse een ideale bodem vinden om een alliantie te vormen tegen de adel.¹⁸³

Met de troonsbestijging van Lodewijk XVI in 1774 was in Frankrijk nochtans enige hoop op verandering ontstaan. De aanstelling van Turgot (1727–1781) econoom en politicus, onder andere vriend van filosoof Voltaire, versterkte de verwachtingen.¹⁸⁴ De rust zal echter van

¹⁸⁰ De gewone boer zag ook de veeteelt hierdoor in gevaar komen. Het grazen op braakliggende gronden of op gemaaide akkers verdween door de nieuwe landbouwmethoden. Een onmiddellijk gevolg was het ontstaan van een landbouwproletariaat voor hetwelk de enige inkomstenbron erin bestond zich te verhuren als dagloner.

¹⁸¹ De toename van de bevolking en het schaarser worden van landbouwgronden deed de pachtprizen stijgen. Tussen 1730 en 1790 steeg deze met gemiddeld 98%, terwijl de graanprijs zelf met 65% toenam. R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Blz. 71

¹⁸² N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 60

¹⁸³ R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Blz. 76

¹⁸⁴ Van Turgot is geweten dat hij verregaande hervormingsplannen had. Het invoeren van tolvrijheid, het afschaffen van de neringen, het invoeren van een volksvertegenwoordiging en het niet langer vrijstellen van de bevoorrechte klasse (adel en geestelijkheid) van het betalen van belasting, waren enkele van zijn hervormingsplannen.

korte duur zijn. In 1776 legde Turgot zijn "Six Décrets de Turgot" voor aan de Conseil du Roi. Die laatste liep niet hoog op met Turgot en slaagde er in 1776 in – na een mislukte oogst – Turgot te laten ontslaan. Twee gelukte oogsten in 1783 en 1784 zullen het gemor enigszins temperen. Een in 1786 met Engeland afgesloten handelsverdrag waarbij tegen lage invoerrechten goederen mocht invoeren, zorgde echter voor een ware sociale ravage in Frankrijk.¹⁸⁵ Er heerste een "grondhonger" en diverse "cahiers de doléances" stelden voor zowel de goederen van de kroon als van de abdijen op te splitsen in percelen die dan verkocht kunnen worden aan de landbouwers.¹⁸⁶

De benarde financiële positie van de staatskas werd stilaan onoplosbaar. Het stelselmatig verhogen van de belastingen was geen oplossing. De oorzaken: verpachting van de inning en gebrek aan uniformiteit.¹⁸⁷ Noah Schusterman heeft het over een situatie die de pachters meer verrijkte dan de overheid. De regering was bovendien niet bij machte de belastinginners echt aan te pakken.¹⁸⁸

De grootste ongelijkheid bestond echter in de vrijstellingen en de mogelijkheid om te negotiëren. Zo koos de katholieke kerk voor een vrijwillige gift aan de koning, overigens nadat er met de functionarissen van de koning uitvoerig was onderhandeld over de hoogte van deze vrijwillige schenking. Het bedrag stond natuurlijk niet in verhouding tot de werkelijke waarde van de kerkelijke bezittingen." ¹⁸⁹

Nieuwe inkomsten waren dringend noodzakelijk.¹⁹⁰ De uitgaven overschreden ruimschoots de inkomsten. De begroting voor het jaar 1788 voorzag 629 miljoen livres aan uitgaven, de inkomsten bedragen amper 503 miljoen. De oorlogen onder Lodewijk XIV, Lodewijk XV en de kost van de oorlogen onder Lodewijk XVI hadden geleid tot het afsluiten van leningen, die ononderbroken gefinancierd werden met nieuwe leningen. 40% van de uitgaven in 1788 hadden betrekking op de leningen.¹⁹¹ Een koerswending drong zich op.

¹⁸⁵ De industrie viel in bepaalde sectoren bijna volledig stil en het leger werklozen nam nog sterker toe. Het niet doorgaan van hervormingen, de comfortabele situatie van clerus en adel, de sterke toename van de bevolking, de algehele economische situatie en de verregaande verpaupering van de kleine boeren en dagloners voedden continu het ongenoegen.

¹⁸⁶ Dit is bijvoorbeeld terug te vinden in de "Cahier du Tiers de baillage de Chartres": "...autant que se faire pourra en petites portions ..." of in de "Cahiers du Tiers-État de la de Villeneuve-de-Berg in de Vivarais" (te situeren in het huidige departement Ardèche in de regio Rhône-Alpes) waarbij men wenst dat "... l'on supprime les prieurés simples et les moines rentés... qui jouissent des biens qui n'ont pas été fondés pour leur procurer une vie molle et oisive... c'est un abus révoltant pour y remédier il faudrait que les biens fonds fussent vendus... ". Zie Éric Teyssier. La vente des biens nationaux et la question agraire, aspects législatifs et politiques, 1789-1795. Rives nord-méditerranéennes, 5. 2000. Blz.45

¹⁸⁷ Het onpraktische van het belastingstelsel vloeide voort uit het lokale karakter van de heffingen: verschillende regels voor verschillende streken.

¹⁸⁸ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 40

¹⁸⁹ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 49

¹⁹⁰ Koning van Frankrijk en Navarra van 1774 tot 1791, koning der Fransen van 1791 tot 1792.

¹⁹¹ R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Blz. 80

Het groeiend aantal werklozen en de mislukte oogst in 1788 (met prijsinflatie) versterken het ongenoegen bij boeren en arbeiders en sterken de burgerij dat veranderingen nodig zijn. Er is een prerevolutionair klimaat.

Het plan van de minister van Financiën Charles Alexandre de Calonne (1734-1802) om een permanente belasting in te voeren, werd verworpen door de Assemblée des Notables: adel en clerus zien een belasting niet zitten. Een nieuwe poging om een belasting, ditmaal op koninklijk bevel, in te stellen werd eveneens verworpen. De adel was van oordeel dat enkel de Staten-Generaal bij machte was zulks te doen. In feite betwisten de edelen de bevoegdheid van de koning om lasten op te leggen.

De Staten-Generaal waren de volksvertegenwoordiging. De wortels gingen terug tot de 14de eeuw. Sinds 1614 was ze niet meer samengeroepen. Het bijeenroepen ervan was een regelrechte aanval op het vorstelijk absolutisme. Lokale parlementen hadden ondertussen echter de plaats ingenomen van de Staten-Generaal. Deze parlementen fungeren ook als rechtbanken.¹⁹² Deze lokale parlementen zullen onverwacht een belangrijke rol spelen bij het verwoorden van de grieven van de bevolking. Het Parlement van Parijs zal strategisch handelen en de goedkeuring van belastingen en belastingverhogingen afhankelijk maken van het bijeenroepen van de Staten-Generaal. Tegen zijn zin zal de koning die uiteindelijk toch bijeenroepen.¹⁹³

Een strategische blunder zorgde voor een politieke balkanisering en leidde tot onverwachte allianties.¹⁹⁴ De behoudsgezindheid en vooral de onwil van de kerk om hervormingen door te voeren droegen bij tot de malaise. De kerk identificeerde zich met de overheid en schuwde het niet haar conservatieve zienswijze op te dringen, als zodanig “l’Église apparaît à beaucoup de bons esprits comme le champion de l’immobilisme et comme l’ultime rempart des privilégiés”.

¹⁹² Schusterman telt dertien dergelijke rechtbanken.

¹⁹³ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 52

¹⁹⁴ De derde stand zal zich onmiddellijk roeren en hier een ideale gelegenheid in zien om zich te positioneren. De derde stand, talrijker dan adel en geestelijkheid, verlangde een betere vertegenwoordiging in de Staten-Generaal, nl. een aantal vertegenwoordigers dat gelijk was aan het aantal afgevaardigden van de bevoorrechte standen. Ook werd gevraagd dat de stemmingen niet meer per stand zouden gebeuren (elke stand had één stem), maar dat elke individuele afgevaardigde één stem zou hebben. Deze eis stootte op verzet. Het zal net dit vasthouden zijn aan de reglementen van 1614, bekend als de “formulieren van 1614”, dat voor beroering zou zorgen. De koning, in een poging om zijn macht te behouden, zou ogenschijnlijk enkele toegevingen doen. Door het niet nader omschrijven van de wijze van stemmen gaf hij beide partijen de illusie van de overwinning. De koning wist aldus gedurende enige tijd de gemoederen te bedaren tot, op 5 mei 1789, de Staten-Generaal werden bijeengeroepen en de adel en de geestelijkheid, de vertegenwoordigers van de derde stand, niet als gelijkwaardig erkenden.

2. Afscheid van het ancien régime

2.1. Een belangrijk katalysator: Emmanuel-Joseph Sieyès

Emmanuel-Joseph Sieyès (1748-1836) is een van de afgevaardigden voor de derde stand in de Staten-Generaal die in 1789 door de koning opnieuw in werking werd gesteld. Zoals te verwachten werden hier de financiële problemen besproken waarmee het land te kampen had en de grieven van de bevolking.

De blokkering van de werkzaamheden zal de Derde Stand ertoe aanzetten zich onafhankelijker op te stellen. Zo ontstaat een nieuw leidend orgaan: de Assemblée Nationale.¹⁹⁵ Op 9 juli 1789 hernoemde de Assemblée zich tot Assemblée Nationale Constituante.¹⁹⁶ Op 27 juni riep Lodewijk XVI de eerste en de tweede stand op zich eveneens aan te sluiten bij de Assemblée Nationale.

Het pamflet¹⁹⁷ van Emmanuel-Joseph Siéyès, gekend als *Qu'est-ce que le Tiers état?* vat zeer goed de verwachtingen van de derde stand samen: "Le plan de cet écrit est assez simple. Nous avons trois questions à nous faire. 1° Qu'est-ce que le Tiers état ? — tout. 2° Qu'a-t-il été jusqu'à présent dans l'ordre politique ? — rien. 3° Que demande-t-il ? — à être quelque chose. On va voir si les réponses sont justes. Jusque-là, ce serait à tort qu'on taxerait d'exagération des vérités dont on n'a pas encore vu les preuves. Nous examinerons ensuite les moyens que l'on a essayés, et ceux que l'on doit prendre, afin que le Tiers état devienne, en effet, quelque chose. Ainsi nous dirons : 4° Ce que les ministres ont tenté, et ce que les privilégiés eux-mêmes proposent en sa faveur. 5° Ce qu'on aurait dû faire. 6° Enfin, ce qui reste à faire au Tiers pour prendre la place qui lui est due."

Sieyès, vicaris-generaal van het bisdom Chartres, wordt door Walter Grab omschreven als een vrijdenker in priestergewaad die zelf tot de bevoorrechte clerus behoorde, maar van burgerlijke afkomst was.¹⁹⁸ Sieyès was beïnvloed door Montesquieu (indeling van de machten) en Rousseau (gemeenschappelijke wil), zonder echter de pleitbezorger van de directe vertegenwoordiging te zijn.

De grondslag van de nieuwe orde kon echter alleen door de meerderheid worden uitgedragen en de Derde Stand was numeriek de meerderheid: "Op die manier leverde de katholieke priester Siéyès de ultieme politiek-filosofische basis voor de revolutie en gaf hij de genadeslag

¹⁹⁵ Onder het voorzitterschap van astronoom Jean Sylvain Bailly (1736-1793), afgevaardigde van Parijs, geïnspireerd door Sieyès, op 17 juni 1789. De naamgeving zou enkele malen wijzigen. Van "Assemblée nationale" (17 juni 1789) naar "Assemblée nationale constituante" (9 juli 1789) of grondwetgevende nationale vergadering (Constituante) om later "Assemblée national législative" (1 oktober 1795) of Wetgevende Nationale Vergadering (Législative) te worden genoemd. Vanaf 1792 spreekt men over de Nationale Conventie. De naamgeving "Assemblée" of "Volksvergadering" weerspiegelde zeer duidelijk de Franse visie op vertegenwoordiging: elke verkozenen vertegenwoordigde de gehele Natie.

¹⁹⁶ L. Verbesselt. *Vrijheid, gelijkheid of de dood*. Blz. 15

¹⁹⁷ E. - J. Sieyès. *Qu'est-ce que le Tiers état ?* Editions du Boucher. Paris. 2002. Blz. 1

¹⁹⁸ W. Crab. *De Franse revolutie: het begin van de moderne democratie*. Atrium. Alphen a/d Rijn. 1989. Blz. 35.

aan het ancien régime.”¹⁹⁹ Schusterman wijst er op dat Sieyès zeer voorzichtig was wanneer het er op aankwam te bepalen wie er toegelaten werd tot de vertegenwoordiging van de derde stand: “Deze omschreef hij als die klassen waar een zekere mate van welstand de mannen in staat stelt een liberale opvoeding te genieten, hun geest te trainen en belangstelling te ontwikkelen voor de publieke zaak”.²⁰⁰ In feite ging het om hoogopgeleide mannen die door de aristocratie waren buitengesloten.

Juli–augustus 1789 was een zeer verwarde periode. Op 7 juli 1789 kreeg een comité de opdracht om een nieuwe Grondwet voor te bereiden.²⁰¹ In de notulen lezen wij dat “M. le Président donne lecture de la liste des trente membres nommés hier dans les trente bureaux pour former le comité chargé de la distribution des matières sur l'objet de la Constitution...”.²⁰² De werkzaamheden zullen twee jaar in beslag nemen en het is pas op 3 september 1791 dat de tekst aangenomen wordt.²⁰³ Op 14 juli 1789 is er de bestorming van de Bastille. “La grande peur” overheerst in Frankrijk. De Constituante zal tijdens de “nuit des sacrifices” privileges zoals fiscale vrijstellingen, feodale rechten en tienden afschaffen.²⁰⁴ Op 4 augustus 1789 stemden de adellijke leden in met het afschaffen van de privileges. Op 11 augustus volgde de afkondiging van het decreet dat de beslissingen van 4 augustus officialiseert.

De vrijheid die aan de burgers toegekend wordt mag echter nooit de positie van het centrale gezag inperken. Zo was tijdens de vergadering van 10 augustus 1789 de Assemblée overgegaan tot het stemmen van een decreet waarbij maatregelen getroffen werden met het oog op het herstellen van de rust. De preambule van voormeld decreet schetst wellicht het best de eerder grimmige sfeer die heerste en de vrees voor (georkestreerde) opstanden.²⁰⁵

Gemeentebesturen kregen de opdracht te waken over de rust en de veiligheid en kregen hiervoor verregaande bevoegdheden. Zij konden, indien nodig, de “milices nationales”, de

¹⁹⁹ R. Van Roy. God in Frankrijk. Blz. 288.

²⁰⁰ N. Schusterman. De Franse revolutie. Blz. 62

²⁰¹ Op 3 september 1789 wordt de tekst gestemd.

²⁰² J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 8 : Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789. Séance du lundi 6 juillet 1789. Séance du mardi 7 juillet 1789. Blz. 199

²⁰³ Het werd de eerste “liberale” Grondwet: de macht van de staat werd beperkt. De belangrijkste principes zijn de nationale soevereiniteit en de scheiding der machten.

²⁰⁴ L. Verbesselt. Vrijheid, gelijkheid of de dood. Blz. 15

²⁰⁵ “L'Assemblée nationale, considérant que les ennemis de la nation ayant perdu l'espoir d'empêcher, par la violence du despotisme, la régénération publique et l'établissement de la liberté, paraissent avoir conçu le projet criminel de revenir au même but par la voie du désordre et de l'anarchie; qu'entre autres moyens ils ont, à la même époque, et presque le même jour, fait semer de fausses alarmes dans les différentes provinces du royaume, et qu'en annonçant des incursions et des brigandages qui n'existaient pas, ils ont donné lieu à des excès et des crimes qui attaquent également les biens et les personnes, et qui, troublant l'ordre universel de la société, méritent les peines les plus sévères; que ces hommes ont porté l'audace jusqu'à répandre de faux ordres, et même de faux édits du Roi, qui ont armé une portion de la nation contre l'autre, dans le moment même où l'Assemblée nationale portait les décrets les plus favorables à l'intérêt du peuple ...” In J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 8 : Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789 “Séance du lundi 10 août 1789, au matin” Blz. 378

“maréchaussées”, “assistées des troupes”, vorderen met het oog op het aanhouden van ordeverstoorders.²⁰⁶ De priesters van de steden en van het platteland moesten meewerken. Zij “... feront lecture du présent arrêté à leurs paroissiens réunis dans l'église, et qu'ils emploieront, avec tout le zèle dont ils ont constamment donné des preuves, l'influence de leur ministère, pour rétablir la paix et la tranquillité publique...”.

Tussen 12 en 26 augustus 1789 besprak de Assemblée de zeventien artikels van de “Déclaration universelle des droits de l'homme et du citoyen”. Twee artikels verwezen naar en veroordeelden uitdrukkelijk de standenmaatschappij: “Art. 1er. Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune. Art. 3. Le principe de toute Souveraineté réside essentiellement dans la Nation. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément.”²⁰⁷

Deze verklaring kwam wel tot stand “...en présence et sous les auspices de l'Être suprême, ...”²⁰⁸

In artikel 3 ziet Bauberot echter een belangrijke ontwikkeling. Er is “... plus de roi de droit divin”.²⁰⁹ Er is in tegendeel een verwijzing naar de Natie, een desacralisatie van de macht. Artikel 10 maakte in een eerste versie nog melding van een civile religie. Het katholicisme bleef in deze versie de enige getolereerde cultus. Een tweede proeve van artikel 10 stelde dat “Nul ne doit être inquiété pour ses opinions religieuses ni troublé dans l'exercice de sa religion.” Op 23 augustus zal de Assemblée dit niet zonder heftige discussie goedkeuren, maar in dit artikel ook een beperking opnemen. Het definitieve artikel 10 opende voorzichtig de deur voor gecontroleerde religieuze pluriformiteit: “Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la Loi.” Op 27 augustus nam de Assemblée de “Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen” aan.

Yann Fauchois²¹⁰ wijst er terecht op dat dit kadert in een strategie om de verhouding te herschikken tussen het politieke en het spirituele, in casu religie. Romain Van Eenoo benadrukt dat men in de Déclaration eerder een veroordeling van het ancien régime moet zien, niet zozeer een theoretisch programma.

De inperking van de macht van de klassieke aristocratie en het vorstelijk absolutisme konden ook de kerk - gezien een zekere verstrengeling - niet ongemoeid laten.

²⁰⁶ De rechtbanken kregen de opdracht om alle informatie die zou kunnen leiden tot de aanhouding van de personen die aan de basis liggen van de rellen en complotten tegen de Republiek door te spelen aan de Assemblée. Om de orde onder de troepen te bewaren moest elk lid van de “milice nationale”, elke soldaat, elke officier trouw zweren aan de natie en aan de koning. De officieren moesten daarbij zweren “... de ne jamais employer ceux qui seront sous leurs ordres contre les citoyens, si ce n'est sur la réquisition des officiers civils ou municipaux, laquelle réquisition sera toujours lue aux troupes assemblées”.

²⁰⁷ www.legifrance.gouv.fr. Le service public de la diffusion du droit.

²⁰⁸ www.conseil-constitutionnel.fr

²⁰⁹ J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 8

²¹⁰ Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l'État :/ The French Révolution, Religion and the Logic of State. In: Archives de sciences sociales des religions, n°66/1, 1988.

2.2. Decreet van 11 augustus 1789: afschaffing van de kerkelijke tienden en van de feodale rechten en de salariëring van de clerus in functie van effectief geleverde diensten

De boeren hadden drie belangrijke eisen: de afschaffing van de heerlijke rechten, van de tienden en het verkrijgen van landbouwgrond. De betaling van cijns, de zogeheten “champart”, de verplichting om een deel van de oogst af te staan, de “main morte” en de tienden waren hen een doorn in het oog. Dit stelsel was ontstaan in de middeleeuwen en werd gerechtvaardigd door er op te wijzen dat men in ruil hiervoor bescherming genoot. Dit argument hield echter geen steek meer; de 18de-eeuwse adel was geen krijgsadel meer. Maar ze hield wel vast aan traditionele rechten.”²¹¹

Op 18 juni 1790 bepaalde de Assemblée²¹² uitdrukkelijk dat de tienden - ook de achterstallige - dat jaar betaald moet worden. In de tekst werd onder meer verwezen naar het feit dat er “onruststokers” aan het werk waren die opriepen om de betaling te weigeren. Het decreet dat de inning regelde werd zonder wijziging of diepgaande bespreking aangenomen.²¹³ Een strikte procedure werd vastgelegd: verzet aantekenen kon enkel in bepaalde strikt omschreven gevallen. Het aanspannen van een proces werkte niet opschortend. Het geheel was duidelijk bedoeld om elk verzet in de kiem te smoren.²¹⁴

Om de staatsordening te redden en de gemoederen te bedaren moesten er toegevingen worden gedaan. De kerk – die reeds politiek verzwakt uit de strijd was gekomen – werd aangesproken.²¹⁵ De confiscatie van de kerkelijke bezittingen maakte deel uit van de strategie

²¹¹ N. Schusterman. De Franse revolutie. Blz. 74

²¹² J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862-. Tome 16 : Du 31 mai au 8 juillet 1790. Séance du vendredi 18 juin 1790. Blz.274

²¹³ “L'Assemblée nationale, sur le rapport qui lui a été fait par son comité des dîmes de plusieurs pétitions tendant à ce que les redevables eussent la faculté de les payer en argent la présente année, au lieu de les acquitter en nature; instruite pareillement que, dans quelques endroits, un petit nombre de redevables, sans doute égarés par des gens malintentionnés, se disposaient à refuser de les payer, même à s'opposer à la perception ; instruite encore que quelques bénéficiers, corps ou communautés, ne se disposaient point à les percevoir, et ne donnaient pas les soins nécessaires aux biens qu'ils sont provisoirement chargés de régir ; a décrété et décrète ce qui suit: Art. 1: Tous les redevables de la dîme, tant ecclésiastique qu'inféodée seront tenus, conformément à l'article 3 du décret des 14 et 20 avril dernier, de la payer, la présente année seulement, à qui- de droit, en la manière accoutumée; c'est-à-dire en nature et à la quantité d'usage, sauf l'exécution des abonnements en argent, constatés par titres, ou volontairement faits.” Ibid. Blz. 274

²¹⁴ Artikel 3 van dit decreet voorzag expliciet in sanctiemogelijkheden bij niet betaling en bepaalde zelfs dat zij die van oordeel zijn dat bepaalde feodale rechten niet verschuldigd zouden zijn, moeten betalen zelfs wanneer zij een proces aanspannen: “Art. 3. Nul ne pourra, sous prétexte de litige, refuser le payement de la dîme accoutumée d'être payée, ou des champarts, terrages, agriers, complans ou autres redevances de cette espèce, aussi accoutumées d'être payées, et énoncées dans l'article 2 dudit décret du 15 mars dernier, sauf à ceux qui se trouveront en contestations, à les faire juger : ce qu'ils ne pourront faire, quant aux dîmes et champarts nationaux, que contra-dictoirement avec le procureur-syndic du district ; et en cas qu'il soit décidé que ces droits, par eux payés, n'étaient pas dus, ils leur seront restitués.” Het aanspannen van een proces werkte niet opschortend. Ibid. Blz. 274

²¹⁵ Door het Tolerantie-edict van 1787 was de katholieke kerk haar monopolie op de burgerlijke stand verloren. Het parlement zal dit edict op 29 januari 1788 bekrachtigen, maar zal niet nalaten te onderstrepen dat het

om de onrust te temperen en de boerenopstanden en de ermee gepaard gaande wanorde te bestrijden.

Het afschaffen van deze feodale rechten verliep in drie etappes. De eerste etappe situeerde zich in de maand juli 1789. Frankrijk kende een ware boerenopstand; de “jacqueries”. Deze opstanden zullen de rechtstreekse aanleiding zijn tot de decreten van 4 en 11 augustus 1789. De hervorming zal als onvoldoende worden ervaren. De boeren bleven zich verzetten tegen het systeem van afkoop van de rechten en in de loop van de maanden juni en augustus 1792 kwamen nieuwe regelingen tot stand die deels tegemoetkwamen aan de opmerkingen van de boeren. Wel werd een onderscheid gemaakt tussen de rechten die, indien afgeschaft, wel gecompenseerd dienden te worden en deze die zonder betaling komen te vervallen. Het zal duren tot 17 juli 1793 vooraleer men de volledige afschaffing van het feodale stelsel zal goedkeuren.²¹⁶ Jean-Jacques Clere wijst er op dat het onder meer ook de fysiocraten zullen zijn die het pad hiervoor effenen: “Les physiocrates, au nom de la liberté des personnes et des biens, s’en prennent au système féodal.”²¹⁷

De aanzet tot deze hervorming werd gegeven tijdens vergadering van de Assemblée op 4 augustus 1789. Verschillende sprekers refereerden naar de opstanden en zij pleitten voor de afschaffing van de feodale rechten. Het zijn de afgevaardigden van de adel en niet die van de derde stand die het voortouw nemen. Zij hadden, zoals Schusterman stelt, immers het meest te verliezen.

De bevoorrechte groepen aarzelen tussen hervorming en repressie. Bij sommigen zal het de vrees voor een ontsporing zijn die hen zal aanzetten tot het compromis. Tijdens deze vergadering werd door de voorzitter een tekst voorgelegd die ertoe strekte de orde in het land te herstellen. In deze tekst werd benadrukt dat alle van kracht zijnde afspraken moesten worden nageleefd tot op het moment dat er nieuwe wetten van kracht zijn die de bestaande regelingen zouden wijzigen. De bezittingen moesten worden gerespecteerd en de belastingen betaald.²¹⁸ Het repressieve karakter ervan werd door bepaalde leden verworpen. Dit zou de onrust trouwens enkel maar aanwakkeren.

katholicisme de officiële religie in Frankrijk blijft. De protestanten kregen pas in 1789 toegang tot de burgerlijke en militaire betrekkingen.

²¹⁶ Wat dit laatste betreft is de houding van de overheid deels ingegeven door de vrees voor de opstandelingen en deels door de nood aan steun voor de oorlogen die gevoerd worden. Deze maatregel doorvoeren zal tot gevolg hebben dat de kerk een belangrijke inkomstenbron, de kerkelijke tienden, drooggelegd zal zien.

²¹⁷ Meer en meer geschriften stellen het bestaan van dit feodale gebruik in vraag: “Boncerf écrit une brochure, inspirée dit-on par Turgot, intitulée ‘Des inconvénients des droits féodaux’ (1776). Peu de temps après, en 1779, Le Trosne publie à la suite de son traité De l’administration provinciale et de la réforme de l’impôt (Bâle, 1779) une Dissertation sur la féodalité et Henrion de Pansey, futur président de la Cour de cassation, intitule l’un de ses ouvrages Dissertations féodales (Paris, 1789).” Zie J.-J. Clere, “L’abolition des droits féodaux en France. Blz. 136

²¹⁸ In de notulen van de vergadering van 4 augustus 1789 is te lezen dat “L’Assemblée nationale, considérant que, ... les troubles et les violences qui affligent différentes provinces ... portent l’atteinte la plus funeste aux droits sacrés de la propriété et de la sûreté des personnes; ... Déclare que les lois anciennes subsistent et doivent être exécutées jusqu’à ce que l’autorité de la nation les ait abrogées ou modifiées; Que les impôts, tels qu’ils étaient, doivent continuer d’être perçus ... jusqu’à ce qu’elle ait établi des contributions et des formes moins onéreuses au peuple; Que toutes les redevances et prestations accoutumées doivent être payées ... , jusqu’à ce qu’il en ait été autrement ordonné par l’Assemblée; Qu’enfin les lois établies pour la sûreté des personnes et

Het was uiteindelijk een lid van de adel, M. le vicomte de Noailles (1756-1804), die sterk pleitte voor de afschaffing van bepaalde voorrechten.²¹⁹ Het had geen zin het ongenoegen via repressie te bedwingen. Hij waarschuwde voor het negeren van de oorzaken en het verwerpen van de eisen. Meer nog, men loste de problemen niet op door het toekennen van rechten die in de praktijk niets veranderden: "... ce n'est pas une constitution qu'elles ont désirée; ... qu'ont-elles donc demandé? que les droits d'aides fussent supprimés; qu'il n'y eût plus de subdélégués; que les droits seigneuriaux fussent allégés ou échangés." Het beleid moest zich bezighouden met de werkelijke noden van de bevolking. Zijn tussenkomst is een scenario: belastinghervormingen, een belasting volgens draagkracht, een afkoopbaarheid van bepaalde feodale rechten en het afschaffen van allerlei karweien.²²⁰ Hierin werd hij bijgetreden door een ander lid van de adel, M. le duc d'Aiguillon (1761–1800) die benadrukte dat het moment gekomen is om een signaal te geven en "... d'établir le plus promptement cette égalité de droits qui doit exister entre tous les hommes, et qui peut seule assurer leur liberté."²²¹ Aiguillon pleitte ervoor om afstand te doen van enkele privileges, evenwel mits schadeloosstelling. Het streven naar gelijkheid moest onvermijdelijk leiden tot het afschaffen van ongelijkheden, waaronder bepaalde voorrechten

Er waren echter ook, niet gespeend van eigenbelang, voorstanders van de harde lijn waaronder M. Dupont de Nemours (1739 - 1817)²²² die de wetteloosheid hekelde.²²³ In het verslag is te lezen "Ce discours est vivement applaudi." en "L'enthousiasme saisit toutes les âmes". Dat de vrees erin zat bleek echter o.a. uit de tussenkomst van M. Leguen de Kérangal (1746-1817) "... la chute des empires est annoncée avec moins de fracas? Ne voulez-vous pas donner des lois qu'à la France dévastée?" En hij zal in zijn betoog onder meer verwijzen naar wat de rechten van de mens echt moesten betekenen en niet aarzelen de houding van

pour celle des propriétés doivent être universellement respectées. "Het besluit diende ter kennisgeving naar alle provincies gestuurd en de priesters moesten de gelovigen vragen de verordening na te leven. Zie J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 8 : "Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789" Séance du mardi 4 août 1789" Blz. 339

²¹⁹ Ibid. Blz. 343

²²⁰ "Pour parvenir à cette tranquillité si nécessaire, je propose: 1° Qu'il soit dit, avant la proclamation projetée par le comité, que les représentants de la nation ont décidé que l'impôt sera payé par tous les individus du royaume, dans la proportion de leurs revenus; 2° Que toutes les charges publiques seront à l'avenir supportées également par tous; 3° Que tous les droits féodaux seront rachetables par les communautés, en argent ou échangées sur le prix d'une juste estimation, c'est dire d'après le revenu d'une année commune, prise sur dix années de revenu; 4° Que les corvées seigneuriales, les mains mortes et autres servitudes personnelles seront détruites sans rachat." Ibid. Blz. 343

²²¹ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 8 : Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789 "Séance du mardi 4 août 1789". Blz. 344

²²² Ibid. Blz. 344

²²³ Hij stelde dat "Un désordre universel c'est emparé de l'état ... aucune société politique ne peut exister un seul moment sans lois et sans tribunaux, pour garantir la liberté, les sûreté des personnes et la conservation des propriétés. J'insiste sur la nécessité de maintenir et de ne pas abandonner les lois... C'est l'unique moyen d'arrêter le cours de l'oppression des sujets et de conserver les droits légitimes des seigneurs..." Ibid. Blz. 344

bepaalde leden, voor wie de afkondiging van de mensenrechten volstond, te bekritisieren. De bevolking moest worden bevrijd van de tirannie van de aristocratie.²²⁴

De clerus zal zich in het debat mengen. Zo zal M. de Lafare (1752-1829), bisschop van Nancy, aandacht vragen voor het vrijwaren van de financiële belangen van de kerk, maar ook pleiten voor een goede besteding van de aldus geïnde gelden.²²⁵ Verschillende priesters vroegen zelfs “qu’il leur soit permis de sacrifier leur casuel”.

Een ogenschijnlijk banaal dispuut omtrent de afschaffing van het jachtrecht (een voorrecht van de adel) tussen de bisschop van Chartres en hertog du Châtelet, onttaarde in een verbaal steekspel.²²⁶ De hertog du Châtelet zal als tegenzet suggereren om de tienden - die de boeren aan de clerus betaalden - om te zetten in een afkoopbare heffing.²²⁷ Volgens de verslaggevers zette net dit de deur open voor de hervormingsvoorstellen.²²⁸

De maatregelen lijken een echte omwenteling: afschaffing van de dode hand, afschaffing en/of afkoopbaarheid van bepaalde rechten, afschaffing van bepaalde stedelijke privileges, rechtvaardiger belastingheffing... Volgens de notulen moest men over het algemeen vrij tevreden geweest zijn met het behaalde resultaat: “Les cris de vive le Roi! les témoignages de l’allégresse publique, variés sous toutes les formes, les félicitations mutuelles des députés et du peuple présent, terminent la séance.”

²²⁴“En établissant les droits de l’homme, il faut convenir de la liberté. ... ils tendent à rendre les hommes libres ; ... il faut convenir des sacrifices de la féodalité nécessaires à la liberté et à une bonne constitution. En M. Leguen sont de vele lasten nog eens op: “... il existe des droits de champarts, des chefs-rentes, des fiscalités, des greffiers, des droits de moute ...”. Voor hem is duidelijk: “... nous ne ferons enfin de bonnes lois qu’en nous organisant sur un code qui exile l’esclavage.” Ibid. Blz. 345

²²⁵ “Le rachat des droits féodaux était réservé à la nation qui veut établir la liberté ; les honorables membres qui ont déjà parlé n’ont demandé le rachat que pour les propriétaires ... je demande le rachat pour les fonds ecclésiastiques, et je demande que le rachat ne tourne pas au profit du seigneur ecclésiastique, mais qu’il en soit fait des placements utiles pour l’indigence.” Zie Ibid. Blz. 346

²²⁶ In de notulen lezen wij dat “M. de Lubersac, évêque de Chartres, présentant le droit exclusif de la chasse comme un fléau pour les campagnes ruinées depuis plus d’un an par les éléments, demande l’abolition de ce droit, et il en fait l’abandon pour lui.”

²²⁷ “M. le duc du Châtelet propose qu’une taxe en argent soit substituée à la dîme, sauf à en permettre le rachat, comme pour les droits seigneuriaux.” Zie Ibid. Blz. 346

²²⁸ De debatten duurden tot 2 uur ’s nachts en voorzitter le Chapelier somde de hervormingen op, waarover eensgezindheid werd bereikt. Ibid. Blz. 350.

“Abolition de la qualité de serf et de la mainmorte, sous quelque dénomination qu’elle existe. Faculté de rembourser les droits seigneuriaux. Abolition des juridictions seigneuriales. Suppression du droit exclusif de la chasse, des colombiers, des garennes. Taxe en argent, représentative de la dîme. Rachat possible de toutes les dîmes, de quelque espèce que ce soit. Abolition de tous privilèges et immunités pécuniaires. Égalité des impôts, de quelque espèce que ce soit, à compter du commencement de l’année 1789, suivant ce qui sera réglé par les assemblées provinciales. Admission de tous les citoyens aux emplois civils et militaires. Déclaration de l’établissement prochain d’une justice gratuite, et de la suppression de la vénalité des offices. Abandon du privilège particulier des provinces et des villes. Déclaration des députés qui ont des mandats impératifs, qu’ils vont écrire à leurs commettants pour solliciter leur adhésion. Abandon des privilèges de plusieurs villes, Paris, Lyon, Bordeaux, etc. Suppression du droit de déport et vacat, des annates, de la pluralité des bénéfices. Destruction des pensions obtenues sans titres. Réformation des jurandes.”

Paradoxaal lijkt het dus of net zij die het meest te verliezen hadden bij het afschaffen van voorrechten het voortouw hadden genomen. Dit was echter een strategische zet. Jean Jaurès (1859-1914), geciteerd bij Schusterman, relativeerde dit alles dan ook. Volgens Jaurès wisten adel en clerus zeer goed wat er gaande was en voelden zij aan dat de situatie onhoudbaar was. Ze kozen er bewust voor om zich "door deze publieke zelfopoffering populair te maken onder de boerenbevolking."²²⁹ In werkelijkheid zullen deze maatregelen de toestand van de derde stand weinig verbeteren. Vooral de afkoopbaarheid is moeilijk verwezenlijkbaar.

Hélin²³⁰ benadrukt hoe de euforie die volgt op de debatten van 4 augustus door het decreet van 11 augustus enigszins getemperd werd. Men had blijkbaar de tijd niet genomen om de voor- en nadelen af te wegen en was vertrokken van het standpunt dat de pachters wel over de nodige middelen zouden beschikken om de pachtsom af te kopen. Dat de burgers toegelaten werden tot bepaalde tot dan toe meestal gereserveerde ambten en dat de rechtspraak toegankelijk en gratis moest zijn, was wellicht niet ingecalculleerd.

De inperking is echter een feit. Artikel 1 van het "Décret relatif à l'abolition des privilèges" bepaalde dat "L'Assemblée nationale détruit entièrement le régime féodal. Elle décrète que, dans les droits et devoirs, tant féodaux que censuels, ceux qui tiennent à la main-morte réelle ou personnelle, et à la servitude personnelle, et ceux qui les représentent, sont abolis sans indemnité ; tous les autres sont déclarés rachetables, et le prix et le mode du rachat seront fixés par l'Assemblée nationale. Ceux desdits droits qui ne sont point supprimés par ce décret continueront néanmoins à être perçus jusqu'au remboursement."²³¹ De aanhef in artikel 1 van het "Décret relatif à l'abolition des privilèges" mag echter ook, zoals Clere stelt, worden gerelativeerd.²³² De artikelen 6, 7, 9, 10, 11, 12 en 14 geven een idee van de doorgevoerde hervormingen. In feite bestond de operatie uit twee delen. Enerzijds werden bepaalde rechten afgeschaft, anderzijds werden bepaalde rechten afkoopbaar gemaakt. Een belangrijke hervorming situeerde zich op het vlak van de rechtspraak.²³³

Hoe dit alles evalueren? J.J. Clere²³⁴ ziet de afschaffing van deze voorrechten als een van de belangrijkste evenementen van de Franse Revolutie. Hij merkt echter onmiddellijk op dat deze

²²⁹ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 77

²³⁰ H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Blz. 120

²³¹ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860: recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris: Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 8: Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789" Séance du mardi 11 août 1789" Séance du mercredi 12 août 1789". Blz. 397

²³² "Malgré son caractère péremptoire, l'affirmation était cependant loin d'être exacte et dans les développements du même article, les Constituants esquissaient une distinction bipartite entre "les droits et devoirs tant féodaux que censuels" abolis sans indemnité et "tous les autres déclarés rachetables" sans autres précisions (art. 1)." Zie J.-J. Clere. L'abolition des droits féodaux en France. Blz. 135 -157

²³³ Er wordt in Frankrijk een begin gemaakt van een afschaffing van de opsplitsing tussen Noord gekend als het "pays de droit coutumier" en Zuid gekend als het "pays de droit écrit". Zie J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 8 : Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789" Séance du mardi 11 août 1789" Séance du mercredi 12 août 1789". Blz. 398

²³⁴ J.-J. Clere. L'abolition des droits féodaux en France. Blz. 135 -157

eerste reeks maatregelen niet voldoende bleek. Niet enkel de weigering van de boeren om over te gaan tot de afkoop van deze rechten, maar ook het geldgebrek ingevolge de oorlogsinspanningen zal de Législative ertoe aanzetten "à voter aux mois de juin et d'août 1792 de nouvelles lois qui favorisent très nettement les demandes paysannes, mais qui reposent toujours sur la distinction des droits abolis sans indemnité et des droits rachetables."

Van Eenoo onderstreept dat de impact van de voorgestelde maatregelen eerder beperkt is. Zo had de heer het recht de verkoop te weigeren. Er was ook een belangrijke financiële hinderpaal: de zwaarte van de rechten maakte het vaak voor de gewone boer onmogelijk om over te gaan tot afkoop. Er was daarenboven geen individuele afkoop.²³⁵

De oorlogsinspanningen en de eruit voortvloeiende nood aan inkomsten openden medio juli 1793 opnieuw de deur tot verdere toegevingen. Deze werden gezien als een verregaande inbreuk op bepaalde eigendomsrechten.

Er is echter een minder in het oog springend gevolg van de afschaffing van alle lokale wetten en privileges. Door het afschaffen hiervan vergrootte de macht van het centrale bestuur. Frankrijk centraliseerde, codificeerde en uniformeerde. Geografische particulariteiten verdwijnen. De afschaffing van alle privileges die bestaan op het niveau van de provincies, districten, kantons, steden en gemeenten en het verankeren van deze heffingen in een voor alle Fransen geldende wettelijke bepaling zijn een mijlpaal. Het afschaffen van de lokale gewoonten vereenvoudigt en heeft bestuurlijke voordelen. Parijs plaatste zich dus steeds meer op de voorgrond en dit was niet enkel de clerus, maar ook de adel, een doorn in het oog. Zoals Schusterman opmerkt, zag de lokale adel in het behoud van de lokale voorrechten een zekere bescherming tegen een al te machtige centrale overheid.²³⁶ Zij bleven overtuigd van hun gelijk. De administratieve herschikking zou later een krachtig instrument blijken.

De notulen van de vergadering van de Assemblée van 10 augustus die verder ingaan op het afschaffen van bepaalde voorrechten, waaronder de tienden en de positie van deze clerus in dit alles, zijn echter belangrijk omdat die dag gewag gemaakt werd van een "salaris" voor de leden van de clerus in ruil voor geleverde diensten. Een denkpiste die later, naar aanleiding van de "Constitution civile du clergé", werkelijkheid zou worden.

De tussenkomst van M. le Comte de Mirabeau (1749-1791)²³⁷ maakt duidelijk hoe men dacht over de tienden en welke alternatieven men voor ogen had. Mirabeau verwierp de tienden als inkomsten voor de clerus. Meer nog, in zijn ogen staat de grootte van deze heffing niet in

²³⁵ "Dit werd voor de boeren die zich een ogenblik bevrijd waanden van de heerlijke rechten, een bittere ontgoocheling toen bleek dat de zwaarte van de rechten, zoals vroeger, voort geheven werden. De afkoop immers veronderstelde bij de boeren kapitalen die zij niet bezaten." Zie R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Blz. 89

²³⁶ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 79.

²³⁷ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 8 : Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789" Séance du lundi 10 août 1789, au matin" Blz. 385.

verhouding tot de diensten die geleverd worden. Hij was voorstander van een tussenkomst, een subsidie aan zij die bepaalde diensten aan de Natie leverden.

Het afschaffen van de tienden ten voordele van de clerus en het vervangen van deze inkomstenstroom door een compensatie, nl. het voorzien in het onderhoud ten laste van de staat van deze bedienaren van de eredienst, leek hem juridisch en economisch gezien verdedigbaar. De overheid had het recht in te grijpen: “Je ne sais pourquoi on leur disputerait que la dîme est d'institution nationale ... c'est à cause de cela même que la nation a le droit de révoquer et d'y substituer une autre institution. ... » Voor de Mirabeau is het zo dat de overheid ook tot taak heeft de uitgaven onder controle te houden.²³⁸

Dit moet een schokkende gedacht geweest zijn voor de clerus: de tienden die tot dan toe de clerus toekwamen waren geen onvervreemdbaar recht?! Meer nog: de tienden dienden gezien te worden als een tegenprestatie voor een geleverde dienst. De Mirabeau sprak immers van een salaris: “... elle est une contribution destinée à cette partie du service public qui concerne les ministres des autels: c'est le subside avec lequel la nation salarie les officiers de morale et d'instruction. J'entends, à ce mot salarier, beaucoup de murmures, et l'on dirait qu'il blesse la dignité du sacerdoce ; mais, Messieurs, il serait temps, dans cette révolution qui fait éclore tant de sentiments justes et généreux, que l'on abjurât les préjugés d'ignorance orgueilleuse qui font dédaigner les mots salaires et salariés. Je ne connais que trois manières d'exister dans la société, il faut y être mendiant, voleur ou salarié.”

Door de discussie aan te gaan over de goederen en inkomsten van de kerk en het in vraag stellen van het natuurlijke van het recht op tienden, werd, zoals Yann Fauchois terecht poneert, de vraag gesteld naar het statuut van de kerk als autonome instelling. Zij was de grote verliezer: “De ce débat sur les dîmes il ressort que la perte de l'autonomie financière de l'église et le principe du salariat sont acquis avant même la dénonciation unilatérale du concordat et le démantèlement de l'appareil ecclésiastique accomplis par la Constitution civile du clergé en 1790. ... En perdant ses ressources financières propres l'église voit attaquer son autonomie comme institution : elle est la grande victime de l'été 89.”²³⁹

De financiële autonomie van de kerk en dus van clerus werd in vraag gesteld. Er werd voor het eerst gesproken over de clerus als gesalarieerde, als werknemer zonder meer. De vrijblijvendheid verdween. De clerus diende enkel te worden betaald voor effectief geleverde prestaties.

Hiermee was het dossier niet gesloten. Op de afschaffing van de tienden werd door de clerus gereageerd door een inkrimpen van de armenhulp en onderwijs. Daarenboven continueerden de onlusten en was er sprake van verzet tegen de opgelegde maatregelen. Er stonden echter nog andere hervormingen te wachten, die betrekking zouden hebben op de positie van de kerk en de clerus.

²³⁸ De door de clerus geleverde diensten staan niet in verhouding tot de tot dan toe betaalde prijs: “La nation abolit les dîmes ecclésiastiques, parce qu'elles sont un moyen onéreux de payer la partie du service public auquel elles sont destinées, et qu'il est facile de les remplacer d'une manière moins dispendieuse et plus égale.”

²³⁹ Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l'État :/... Blz. 15

2.3. Verbeurdverklaring van de kerkelijke goederen

2.3.1. Frankrijk – algemeen

Financiële moeilijkheden, de nood aan belastinginkomsten, machtsaanspraken van seculiere en reguliere clerus en het afbakenen van de invloedssfeer van de vorst en de kerkelijke overheid, in de figuur van de paus, stuurden de offensieven tegen de verbeurdverklaring van goederen.²⁴⁰

In Frankrijk was men aanvankelijk voorzichtig te werk gegaan. Bernard Bodinier ²⁴¹ onderstreept dat “En France, la monarchie, qui avait pris l’habitude de faire participer l’Église aux charges du royaume (don gratuit), n’ose pas aller aussi loin que l’Empereur. Elle se contente de créer, en 1766, la ‘Commission des Réguliers’ (devenue ‘Commission des Unions’ en 1780 puis ‘Bureau des Réguliers’ en 1784) et de supprimer 1 500 couvents dont les biens sont réunis à ceux qui accueillent leurs religieux ou sont affectés à d’autres œuvres.”

De Franse revolutionairen zullen ingrijpender handelen. Door de Assemblée Nationale werd in de “Séance du lundi 2 novembre 1789” ingegaan op “motions relatives à la propriété des biens ecclésiastiques”.²⁴² Op 2 november 1789 verklaarde de Assemblée zich na de nodige debatten akkoord met een voorstel van Talleyrand, de bisschop van Autun en handig politicus, om goederen “ter beschikking van de natie te stellen”. De omvang van het vermogen van de kerk moet indrukwekkend geweest zijn.²⁴³

Voor- en tegenstanders van de in beslagname (dit wil zeggen, de nationalisering van de kerkelijke goederen), laten zich niet onbetuigd. Door de tegenstanders werd niet enkel gewezen op het onrechtmatige van de voorgestelde maatregelen, er werd ook gewezen op de eerdere maatregelen die een verregaande impact hadden op de financiële positie van de kerk en de clerus en op de sociale taak die hierdoor nog meer in de verdrukking zou komen. De verbeurdverklaring werd gezien als een te ingrijpende, onwettige, maatregel.

Belangrijk tijdens de debatten waren echter de stellingen die werden ontwikkeld om het “eigendomsrecht” van de kerk in vraag te stellen. Er werd opgemerkt dat deze goederen in

²⁴⁰ Er moet worden verwezen naar het optreden in deze van Maria Theresia en Jozef II. Soortgelijke verbeurdverklaringen gebeurden ook in Portugal in 1759 en in Spanje in 1767.

²⁴¹ B. Bodinier. La Révolution française et question agraire. Un bilan national en 2010. Histoire & Sociétés Rurales 2010/1 (Vol. 33). Blz. 16

²⁴² J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 629 - 651.

²⁴³ De inventaris van de bezittingen van de kerk werden opgesomd in "Le Moniteur" op: “40.000 cures et paroisses, 13.156 abbayes, 12.400 prieurés, 158.000 chapelles ayant toutes un chapelain, 1057 abbayes de religieuses, 700 couvents de cordeliers, 14.077 couvents de Jacobins, Carmes, Augustins, Chartreux, Célestins, Minimes et autres.” Daarnaast was de kerk eigenaar van 9.000 châteaux et maisons de haute et basse justice, 252.000 métairies, 17.000 arpents (een arpent bedroeg in functie van de streek 30 à 50 are.) de vignes baillées à ferme. Het bezit werd geschat op “92 millions d’écus ou 276 millions de livres”. Deze, niet verifieerbare inventaris van de bezittingen in Frankrijk, werd blijkbaar gegeven in de Moniteur van 8 januari 1790.

wezen geen “aardse” bezitter hebben. De kerk kon er, zo onderstreepten diverse tussenkomsten, niet zomaar over beschikken. Het waren immers goederen die aan de kerk ter beschikking waren gesteld door burgers met het oog op het volbrengen van de taken die de kerk als sociale en religieuze instelling beloofde op te nemen.²⁴⁴ Bepaalde tussenkomsten lieten verstaan dat de christelijke traditie privé-eigendom niet als iets absoluuts of onaantastbaars zag. Aardse wetten en juridische controle moesten misbruiken voorkomen.

Toch werden onmiddellijk pistes ontwikkeld om een mechanisme op punt te zetten waardoor, in geval van nationalisering van goederen en dus ook het inperken van opbrengsten, voorzien werd in een compensatie voor het verlies en in een retributie, in de zin van een gedwongen betaling, voor de diensten die de seculiere en reguliere clerus diende te leveren.

De debatten zijn ook interessant omdat een inkijk gegeven wordt in de pleidooien van de tegenstanders van de naasting van deze goederen. Lid van de assemblée M. Ilrion de Beaunietz betwistte het recht van de overheid om deze goederen te nationaliseren. Het kwam, volgens hem, noch de overheid, noch de kerk toe het eigendomsrecht van deze goederen op te eisen. Hij wijst er in zijn betoog ook op dat de overheid nooit diende tussen te komen in het onderhoud van kerk en clerus. Het systeem van tienden zorgde immers voor een regelmatig inkomen. Door deze maatregelen door te drukken pleegde de overheid andermaal contractbreuk. Elke schenking aan de kerk werd “Domino Deo, non alteri” gedaan. Noch de kerk, noch de staat zijn eigenaar van deze goederen. De afschaffing van de tienden beroofde de kerk reeds van noodzakelijke inkomsten.

M. Ilrion de Beaunietz zal betogen de overheid nooit rechtmatig eigenaar was geweest van de kerkelijke goederen en dat ook nimmer zal zijn. Hij argumenteert dat “La nation n'est pas propriétaire, le clergé ne l'est pas non plus. Le premier principe, en fait de propriété, est que celui qui n'est pas possesseur prouve sa propriété ; or, la nation ne possède pas : donc elle doit prouver et produire ses titres. On a dit : Le clergé n'est pas propriétaire ; donc c'est la nation. Ce n'est pas là une preuve. Ce n'est pas à ceux qui disent que la propriété n'appartient pas à la nation de prouver qu'elle n'a point de titre. La propriété est le droit d'user et d'abuser. Or, la nation n'a jamais usé des biens du clergé ; elle n'a donc pas le droit d'en abuser ; elle a imposé les biens du clergé. On n'impose jamais sa propriété.” In zijn betoog koppelt hij dit probleem aan de bezoldiging van de clerus. De overheid had de clerus nimmer bezoldigd. De clerus had deze goederen dan ook nodig om te overleven. Zij maakte er geen misbruik van, dit zou immers contraproductief zijn. Daarenboven stelt zich de vraag of men wel kan spreken

²⁴⁴ Onderstreept werd dat de kerk, indien zij consequent wilde zijn met haar leer, goederen niet zomaar kon bezitten en ook niet zomaar doen kon wat zij wilde met de opbrengsten van deze goederen. De misbruiken wezen er trouwens op dat de aardse goederen die zij bezat niet steeds gebruikt werden overeenkomstig de finaliteit die de schenkers voor ogen hadden.

van eigendom.²⁴⁵ Hij stelde de vraag aan wie de zaak toebehoorde en gaf meteen zelf het antwoord: "Personne? ils sont res sacrae, res religiosae, res nullius."²⁴⁶

Hij verwees terloops naar de situatie in de "Belgische provincies" en naar de gevolgen van een naasting van deze goederen voor de clerus. De verkoop zou leiden tot een marktverstoring.²⁴⁷ Het kwam de lokale overheden toe hierin hun stem te laten horen.

De impact van de voorgestelde maatregel kan moeilijk worden onderschat. J. Lambert wijst erop dat in de periode van 1790 tot 1793, in onze gewesten (de "Belgische" provincies), deze maatregel de weg opende voor een "overdracht van onroerende goederen die ... meer dan 10% van de totale oppervlakte heeft uitgemaakt."²⁴⁸

De voorstanders van de nationalisering betoogden herhaaldelijk dat de kerk, indien zij haar eigen grondregelen zou volgen, in wezen niets kan, noch mag bezitten en dat de goederen vaak ten onrechte verkregen werden. Deze argumenten werden onder meer door M. la Poule gehanteerd. Predikte het evangelie immers niet de onthechting van de wereldse goederen en was het niet zo dat de dienaren van God niets in eigen naam konden bezitten?²⁴⁹ De schenkingen aan de kerk zijn nietig, want strijdig met haar eigen principes.

²⁴⁵ "On a dit : La nation a jusqu'ici salarié les ministres avec des fonds de terre ; elle peut user d'un autre mode. Cela n'est pas exact. La nation n'a pas salarié les ministres ; elle les a trouvés suffisamment dotés, et ne leur donne rien. La dîme était un salaire : vous l'avez supprimée ; le reste n'en est pas un ... Le clergé, comme tous les corps, ne peut avoir qu'une existence précaire ; il n'a donc droit qu'une jouissance. La propriété est le droit d'user et d'abuser. Si un corps pouvait abuser il se détruirait lui-même. Tout corps moral a donc une incapacité d'aliéner inhérente à son existence. Le clergé n'a pas même le droit de consommer ses revenus comme il lui plaît. Il est assujetti à en faire un emploi déterminé." J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . <http://purl.stanford.edu/gc161fd9389>
Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 630

²⁴⁶ Ibid. Blz. 630.

²⁴⁷ "Les provinces belgiques ont la moitié de leurs terres entre les mains des ecclésiastiques ; en décidant que la propriété est à la nation, vous nuiriez infailliblement à ces provinces, puisque vous changeriez nécessairement la destination de ces biens. En effet, si vous décrêtez la vente, il est évident qu'un très petit nombre de propriétaires indigènes acquerra ces propriétés, qui passeront dans des mains étrangères." Er zijn echter niet enkel de economische gevolgen. Misbruiken zijn zo goed als onbestaande. Indien men de abdijen elke vorm van inkomst ontnemt "... vous les livrez à la plus grande pénurie." Zie J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 630.

²⁴⁸ J. Lambert. Het aandeel van de landbouwers in de koop van de nationale goederen in België. 1796 – 1821. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Handelingen N.R. XXIII. 1969. Blz.1

²⁴⁹ "Le clergé ne serait donc propriétaire que contre son institution ; la loi devrait donc faire cesser cet abus. Les fondateurs ne pouvaient donner qu'à ceux qui pouvaient recevoir ; on invoque inutilement le droit des fondateurs ... Les ecclésiastiques ne peuvent rien posséder en propre." Zie J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 630

M. Besse, curé de Saint-Aubin betoogde echter dat, indien niemand het volle eigendomsrecht kon opeisen, het de overheid toekwam de goederen die ter beschikking van de kerk werden gesteld (en de vruchten ervan) te hoeden, te bewaken. Het ontnemen van dit vruchtgebruik was gelijk aan het “verarmen” van de kerk: er resteren haar dan zo goed als geen inkomsten meer.²⁵⁰ Hij werd hierin bijgetreden door onder meer M. Le Roux, priester van Saint-Pol. Ook voor hem was het zo dat er een natuurlijke orde bestond waarin de kerk niets bezat, enkel beheerde, maar waarbij de overheid de plicht had tot het bewaren van deze goederen: “La propriété des biens ecclésiastiques n'appartient ni au clergé, ni à la nation. Le clergé n'est qu'administrateur ; il ne doit compte qu'à Dieu de son administration. La nation n'a que la surveillance ; elle doit réprimer les abus, détruire ce qui nuit, mais conserver ce qui est utile.”²⁵¹

De clerus moest de bui zien hangen hebben. M. Bécherel, priester van Saint-Loup, zal, in naam van de gedeputeerden van de Cotentin, zich niet enkel verzetten tegen een eventuele overdracht van de goederen, maar opsommen welke de verplichtingen van de overheid jegens de kerk en de clerus zijn. Hij zal anticiperen op een mogelijke inbeslagname en de krijtlijnen van een compensatiemechanisme uittekenen.

Waarom compenseren? De kerk heeft één opdracht: het verzekeren van de cultus en het vervullen van een sociale opdracht.²⁵² De personen die goederen hebben geschonken aan de kerk vertrouwden erop dat hun schenking tot dat doel aangewend zou worden. Contractbreuk moest worden vermeden. De aan de kerk geschonken goederen dienden dus blijvend aangewend om de behoeften van derden dekken. Het gebruik van de opbrengst van deze goederen, zelfs de uitbreiding ervan, gebeurde met een duidelijke reden: te voorzien in hun eigen levensonderhoud en het surplus te gebruiken om bijvoorbeeld de armen te helpen: “Les ecclésiastiques n'ont jamais eu droit d'user, pour leur commodité personnelle, de ces biens, au-delà de ce qu'on entend par ces mots: victum et vestitum. Ils ont toujours dû remettre le surplus à sa véritable destination.” De natie had geen enkele andere opdracht dan “...de régler la distribution de ces biens tellement qu'une partie soit affectée à l'entretien décent des ministres, une autre à l'entretien des bâtiments et autres objets matériels du culte, et le surplus à des établissements utiles au soulagement du peuple.”²⁵³

De motie voorgelegd door M. Bécherel was erop gericht de opdracht van de overheid beperkend te omschrijven. De leden van de clerus waren de beheerders van deze goederen

²⁵⁰ De Overheid heeft een duidelijke opdracht in deze “... c'est à elle à pourvoir à ce que les fonds du clergé soient sagement administrés; mais elle ne peut s'en attribuer la possession: ces fonds sont tels que nul ne peut s'en arroger la propriété; mais cette possession sans propriétaire est sacrée, Domino Deo.”. Het moet duidelijk zijn “... la propriété n'est à personne, l'usufruit est au clergé, la surveillance à la nation. Ibid. Blz. 631

²⁵¹ Ibid. Blz. 631

²⁵² “Messieurs, la propriété des biens que l'on appelle biens ecclésiastiques, n'appartient ni à la nation, ni au clergé: elle appartient à la chose à laquelle ils ont été destinés; et cette chose est:1) L'entretien du culte; 2) Le soulagement des pauvres. Les ecclésiastiques en sont et en doivent demeurer les administrateurs et les dispensateurs, ainsi qu'ils ont été constitués par la volonté des donateurs de ces biens ; mais ils doivent rendre compte de cette administration à la nation, qui a le droit de la surveiller et de la diriger.” J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860: recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris: Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 631

²⁵³ Ibid. Blz. 632

met onvervreembare rechten. Compensaties waren echter onvermijdelijk. Zijn voorstel: "... 1) De donner à chaque ministre du culte un victum et vestitum convenable sous les différents rapports de la société dans l'état actuel et de l'essence de l'état apostolique... 2) D'en attribuer une partie à l'entretien des bâtiments, ornements et autres objets matériels ... 3) De pourvoir à ce que tout le surplus après que ces biens auront acquitté en gros avec tous les autres biens du royaume indistinctement la taxe proportionnelle de contributions qu'ils acquitteraient s'ils étaient encore possédés par les donateurs (lesquels n'ont jamais pu les soustraire par aucun fait au devoir de la contribution générale); pourvoir, dis-je, à ce que tout le surplus soit employé en établissements de charité. ..."

De naasting werd echter als een gevaarlijk precedent beschouwd. Onder meer M. De graaf de La Galissonnière stak een uitgebreid betoog af waarin hij ervoor waarschuwde dat bij de naasting van kerkelijke goederen niet enkel rekening moest worden gehouden met de reactie van de clerus en de gelovigen, maar van alle eigenaars. Men raakte hier aan "... le droit public du royaume."²⁵⁴ Een vervreemding kon volgens hem dan ook niet op rechtmatige wijze gebeuren zonder begeleidende, compenserende maatregelen.

Volgde een reeks voorstellen om dit alles administratief-organisatorisch te regelen. Zo werd een administratief toezicht ingesteld, werden de orden onderworpen aan dezelfde heffingen als alle andere burgers, was er een ingrijpend reorganisatieplan, werd een financieringssysteem voorgesteld, werd voorzien in een alimentatie in geval van verkoop van bepaalde gebouwen en terreinen en werd aan een herverdeling van de financiële middelen gedacht, waarbij indien er voldoende middelen voorhanden zijn, onderwijsinstellingen moeten worden opgericht. De legale tussenkomst van de overheid, de onderwerping van de clerus aan dezelfde wetten als alle andere Franse burgers, de compensatie voor het wegvallen van de tiendenheffing, de mogelijkheid om over te gaan tot een territoriale herschikking van bisdommen, parochies... werden allen uitgewerkt. De bisdommen en parochies kregen een gegarandeerd inkomen overeenkomstig hun werkelijke noden en behoeften. De krijtlijnen van de verambtelijking van de clerus zijn ook hier reeds te onderkennen.²⁵⁵

²⁵⁴ Hij verklaart nader en wijst erop dat "On a posé pour principe que la nation était propriétaire de tous les biens du domaine et du clergé. Si ce principe était admis, elle doit l'être de toutes les autres propriétés ; il ne peut y avoir d'exception à un principe." Hoe dit overkomen zal bij de bevolking is onduidelijk. Feit is echter dat "... Une nation est souveraine et n'est pas propriétaire: les individus qui composent cette nation sont les seuls propriétaires. Une nation est un corps fictif, un être moral. Un être moral n'a et ne peut avoir de propriété." Ibid. Blz. 632

²⁵⁵ 1) Le clergé séculier et régulier et tous les corps et établissements de mainmorte continueront à jouir en toute propriété administrative des biens-fonds qu'ils possèdent aujourd'hui, sauf les restrictions, réductions, modifications et suppressions, tant pour les personnes que pour les choses qui vont être dites ci-après. Le clergé sera assujetti au même mode d'administration et d'imposition que tous les autres citoyens du royaume, sans aucune espèce de distinction. 2) Les dîmes ecclésiastiques et de gens de mainmorte, dont la suppression a été décrétée le 11 août dernier, et la perception néanmoins continuée jusqu'à leur remplacement, cesseront d'être acquittées par les peuples, dès qu'il aura été pourvu aux dotations et établissements jugés nécessaires, tant pour les frais du culte divin que pour ceux d'utilité publique. 3) La nation usant de son droit de souveraineté se réserve de prononcer sur la répartition de toutes les propriétés foncières du clergé ainsi que sur les suppressions ou changements de diocèses; en conséquence de fixer le nombre des évêchés, cathédrales, chapitres, collégiales et séminaires qu'elle croira utile de conserver, soit qu'elle adopte la division de la France en quatre-vingts départements qui pourraient former quatre-vingts archevêchés ou évêchés, soit qu'elle conserve la division des provinces telle qu'elle existe aujourd'hui. 4) Chaque évêché, chaque cure et chaque établissement public ayant

De voorgestelde maatregelen - te lezen als een draaiboek - hebben ook betrekking op het vervullen van de opdrachten die de leden van de clerus opnemen en op het afschaffen van de bedelorden, waarbij "... les religieux de ces ordres seront les maîtres de se réunir en certain nombre, pour y vivre en communauté, ou de se faire séculariser." Het afschaffen van deze bedelorden zou toelaten de vrijgekomen opbrengsten te gebruiken "... à former aux curés et vicaires de chaque paroisse un domaine suffisant pour leur entretien, déterminé en raison des dépenses, des charges et des lieux." De religieuze orden, waarvan men het aantal zal verminderen, zullen zich in de toekomst moeten toelagen op het onderwijs.²⁵⁶ Er waren wel een aantal overgangsmaatregelen met betrekking tot bepaalde leden van de clerus: "Les suppressions, réunions et changements ne pourront être effectués quant aux évêques, aux abbés et prieurs commendataires, qu'après leur mort, à moins que les revenus de leurs bénéfices ne fussent remplacés ; et pour y parvenir plus promptement, le Roi sera supplié de ne nommer à aucun évêché ou abbaye qui pourraient venir à vaquer, jusqu'à ce que le nouveau plan ait été présenté à la sanction de Sa Majesté."²⁵⁷

Parijs herschikte, centraliseerde en controleerde. Men kan echter geenszins spreken van een onbesuisd optreden. Dit zal onder meer blijken uit tussenkomsten waarbij de leden van de assemblée, in hun pleidooien, vroegen om een grondig onderzoek naar de gevolgen van de inbeslagname en de verkoop van onder meer landbouwgronden.

Zo zou in een aantal tussenkomsten aandacht worden gevraagd voor de Belgische provincies. M. le comte de La Marck argumenteerde dat, eenmaal de goederen in beslag genomen en verkocht, men ongetwijfeld geconfronteerd zou worden met een massaal uitdrijven van de landbouwers.²⁵⁸ Zijn besluit is dat indien de goederen verkocht worden "... le produit en doit appartenir à ces mêmes provinces, pour être appliqué à des établissements et avantages publics sur les lieux, et jamais, dans aucun cas, n'être employé comme hypothèques pour la créance de l'Etat."²⁵⁹ Het gebruiken van de inkomsten van de verkoop enkel en alleen om de schuldpositie van de overheid te lenigen werd dus niet aanvaard.

pour objet l'entretien du culte et le soulagement des pauvres seront dotés en biens-fonds d'un revenu calculé d'après les localités et les charges qui leur seront imposées. Ibid. Blz. 636

²⁵⁶ "Les fonds et les revenus des maisons supprimées, et ceux des maisons réduites, seront employés à doter les évêchés qui en auraient besoin, ainsi que les cures, chacun dans leur arrondissement autant qu'il sera possible, et s'il y a un excédant, il sera employé à des établissements d'écoles gratuites de tous les arts et métiers." Ibid. Blz. 636

²⁵⁷ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 63

²⁵⁸ Dit zal leiden tot een verarming van deze boeren en van de clerus en de hospitalen. Meer nog, door een overaanbod zal dit leiden tot prijsverstoringen. Volgens deze intervenant is het net door het goede bestuur van de huidige eigenaars dat deze provincies als relatief welvarend kunnen worden beschouwd. Hij waarschuwde de assemblée dan ook : "Cette source de richesses et de bonheur... va se tarir il faudra expulser les possesseurs actuels, soit en vendant ces biens, soit en les livrant à des administrateurs." Ibid. Blz. 637.

²⁵⁹ Ibid. Blz. 639.

De debatten werden echter voornamelijk gedomineerd door M. Le Chapelier en M. le Comte de Mirabeau. Le Chapelier had zich eerder al laten opmerken door een wet die de vrijheid van ondernemen zou invoeren, die coalities en corporaties verbood en wilde afrekenen met de belemmeringen op het uitoefenen van een beroep.²⁶⁰ Le Chapelier verwees in zijn betoog ook naar een corporatisme dat hij meende terug te vinden in de pleidooien die door sommigen werden naar voor gebracht.²⁶¹

Le Chapelier herhaalde het argument dat ook anderen naar voor brachten: de kerk is geen eigenaar, zij is slechts de beheerder, zij is enkel de vruchtgebruiker van de goederen waarover zij beschikt. Hij betoogde dat de staat, eenmaal eigenaar van de goederen, er trouwens beter gebruik van zal maken. Voor hem was het duidelijk dat de kerk aan de vooravond van een diepgaande heroriëntering staat. De armenzorg kon immers niet langer aan haar worden overgelaten. Kerken en kloosters konden beter gebruikt worden als opleidingscentra. De armen en behoeftigen moesten de kans krijgen in hun eigen levensonderhoud te voorzien: "On nous parle des pauvres; mais ne dirait-on pas qu'ils sont une caste dans l'État, comme le clergé? Doit-on laisser le soin de leur subsistance aux ecclésiastiques? Qui peut en bénéficier? Une stérile et dangereuse charité, propre à entretenir l'oisiveté. La nation, au contraire, établira dans ces maisons de prière et de repos des ateliers utiles à l'État, où l'infortuné trouvera la subsistance avec le travail... il n'y aura plus de pauvres que ceux qui voudront l'être."

Het voorstel voorzag in een compensatie via een "dotation annuelle de 1,200 livres donnée aux curés ... payée en grains, etc."²⁶²

²⁶⁰ De wet-Le Chapelier volgde vrij snel op het decreet-d'Allarde van 2 maart 1791, dat de basis legde voor de vrijheid van elk individu om een professionele activiteit te ontwikkelen, door het volgende beginsel uit te vaardigen: "Eenieder heeft de vrijheid om de handel, het beroep, de kunst of het ambacht uit te oefenen dat hem goed dunkt." Het eerste artikel van de wet-Le Chapelier stelde "L'anéantissement de toutes les espèces de Corporations d'un même état et profession étant une des bases fondamentales de la Constitution Française, il est défendu de les rétablir sous quelque prétexte et quelque forme que ce soit." Het tweede artikel echter hield een niet onbelangrijke beperking in "Les citoyens d'un même état ou profession, les entrepreneurs, ceux qui ont boutique ouverte ne pourront, lorsqu'ils se trouveront ensemble, se nommer ni présidents, ni secrétaires, ni syndics, tenir des registres, prendre des arrêtés ou délibération, former des règlements sur leurs prétendus intérêts communs." Deze wet voerde de vrijheid van ondernemen in en verbood coalities, dat wil zeggen alle gilden die de toegang tot een beroep belemmerden, en verbood ook corporaties. Het gevolg was echter dat ook verenigingen van arbeiders verboden werden. De wet-Le Chapelier werd in België afgeschaft op 25 mei 1867 en vervangen door artikel 310 van het Strafwetboek. Dit was uiteindelijk een bekrachtiging van het verbod op vereniging. Het duurde tot 1921 tot artikel 310 werd afgeschaft en vervangen zou worden door de wet op de vrijheid van verenigingen werd ingevoerd. De Belgische Grondwet legde in 1830 het beginsel van de vrijheid van vereniging vast: "alle Belgen hebben het recht van vereeniging" (art. 20), een recht dat sedertdien niet aan een preventieve maatregel kan onderworpen worden. Het duurde echter tot in 1921 vooraleer dit geconcretiseerd werd. Op 24 mei 1921 werd in België de Wet betreffende de "vrijheid van Vereniging" goedgekeurd, onmiddellijk gevolgd door de wet van 27 juni 1921 op de "verenigingen zonder winstgevend doel".

²⁶¹ "Je m'étonne d'avoir entendu rapporter avec tant de confiance, au milieu de cette Assemblée, ces expressions : nos adversaires, nos biens. ... Je m'étonne d'avoir vu quelques-uns de nos collègues se réunir, faire cause commune, se défendre comme un particulier indépendant de nous qui serait traduit à notre tribunal, et je sens combien il est important d'achever de détruire ces idées de corps et d'ordre qui renaissent sans cesse." Zie J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 639.

²⁶² Ibid. Blz. 639.

Graaf de Mirabeau merkte fijntjes op dat ook de clerus een rijke bovenlaag en een armere onderlaag kende. Hij verwees naar “... ceux qui ont dix fois plus qu'il ne leur faut, et qui ne doivent redouter aucun sacrifice, puisque, même après les réductions les plus fortes, ils auront dix fois plus encore qu'il ne leur faudra.”²⁶³

Op het eind van de debatten werd, met 568 stemmen voor, 346 stemmen tegen en 40 onthoudingen, het veertien artikelen tellende decreet afgekondigd, waarbij de kerkelijke goederen nationaal bezit werden. Aan de lokale overheden komt het toe doelstellingen te bepalen en controle uit te oefenen.²⁶⁴

De hoeveelheid goederen die de staat had verworven was echter van dien aard dat men, in geval van massale verkoop, een verstoring van de markt vreesde. Zelfs een fasegewijze verkoop leek niet aangewezen. Er werd dan ook gezocht naar oplossingen en men introduceerde assignaten.²⁶⁵ Vanaf december 1789 kwamen deze in omloop. Om dit te beheren werd een “Caisse de l'Extraordinaire” opgericht. De opdracht van deze kas was het beheer van de opbrengsten van de verkopen van de kerkelijke goederen. Deze werkwijze leidde tot soms verhitte debatten in de Assemblée. Door het uitgeven van assignaten, waardepapier gedekt door geconfisqueerde kerkelijke en adellijke goederen, door Frankrijk in de periode van 19 december 1789 tot 19 februari 1796 in omloop gebracht, steeg de inflatie immers snel.²⁶⁶

De gemoederen raakten niet enkel verhit door de verbeurdverklaring van kerkelijke goederen en de economische gevolgen hiervan. Wanneer men ook de goederen van de uitgewekenen - private personen, burgers - te gelde wilde maken bleek de operatie complexer te zijn dan gedacht. De verkoop van de goederen die toebehoorden aan de kerk kon, in vergelijking tot de verkoop van deze goederen, relatief snel geregeld worden omdat er een compensatie was

²⁶³ Ibid. Blz. 645.

²⁶⁴ "L'Assemblée nationale a rendu le décret suivant: 1° Que tous les biens ecclésiastiques sont à la disposition de la nation, à la charge de pourvoir, d'une manière convenable, aux frais du culte, à l'entretien de ses ministres, et au soulagement des pauvres, sous la surveillance et d'après les instructions des provinces; 2° Que dans les dispositions à faire pour subvenir à l'entretien des ministres de la religion, il ne pourra être assuré à la dotation d'aucune cure moins de 1 200 livres par an, non compris le logement et les jardins en dépendant." In J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789. Blz. 649.

²⁶⁵ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 10 : Du 12 novembre au 24 décembre 1789. Séance du samedi 19 décembre 1789. Blz. 679

²⁶⁶ Deze assignatenpolitiek zou nog andere problemen genereren. De assignaten bleken moeilijk te verhandelen en inflatie zorgde ervoor dat de assignaten in waarde daalden. De hoeveelheid assignaten in omloop vertegenwoordigde blijkbaar vele malen de waarde van de onderliggende (kerkelijke) goederen. Herhaaldelijk poogde men in te grijpen, eerst door assignaten te vernietigen, vervolgens door de aantrekkelijkheid ervan te verminderen. Deze assignaten, een soort hypothecaire obligaties, kwamen in omloop als papieren geld. De gevolgen: het uit de omloop verdwijnen van muntgeld, verlamming van handelsactiviteiten en later, in de bezette gebieden, plundering van particulieren. Zie H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Blz. 122.

voorzien. De naasting en verkoop van de goederen eigendom van de zogeheten emigranten werd ervaren als een rechtstreekse aantasting van het recht op eigendom.²⁶⁷ Bij de gewone landbouwer zorgde dit ook voor onrust. Eric Teyssier ziet als verklaring de vrees bij de kleine boeren voor een zich herhalen van dat wat naar aanleiding van de verkoop van de kerkelijke goederen was gebeurd. Wellicht was het ook een waarschuwing voor de grondeigenaars: zij hoorden zich niet in de plaats te stellen van de aristocratie. Kastelen, landerijen en boerderijen die geen eigendom waren van de aristocratie of van emigranten werden geplunderd.

De kerkelijke goederen kwamen de Natie toe. Er werd voorzien in een vergoeding, in logies en in een gegarandeerde bezoldiging. De Franse Revolutie dreef paradoxaal genoeg de doelstellingen van de adel in de 18de eeuw door: de arme boerenstand zou amper profiteren van de hervormingen. Welgestelden haalden de buit binnen.

De rechtsonzekerheid omtrent het eigendomsrecht (ook ingevolge malversaties) van de genaaste goederen zou nog decennialang continueren en Napoleon, Willem I en Leopold I verplichten maatregelen te nemen.

2.3.2. Een gevalstudie: de in de “Belgische” gebieden gevoerde politiek

De uitvoering van het decreet gebeurde niet overal op dezelfde wijze en leidde tot nog andere problemen. Dit is te illustreren door de ter zake in de “Belgische gebieden” gevoerde politiek.

Op het einde van de 18de eeuw waren verwarring en politieke instabiliteit troef in de Oostenrijkse Nederlanden. De plannen van Jozef II werden niet overal geapprecieerd. Voorstanders van het ancien régime woonden er naast voorstanders van volkssoevereiniteit. De Brabantse Revolutie, een kortstondig succes van de zogeheten statisten en vonckisten²⁶⁸, gesteund door clerus en adel, zal leiden tot de oprichting van de “États Belges Unis”.

Marcel Bots merkt in zijn werk op dat de tegenstellingen, klerikaal-antiklerikaal en statist-vonckist, weliswaar niet volledig met elkaar samenvielen, maar elkaar in zekere zin toch overlaptten: “de antiklerikale linkervleugel van het vonckisme bestond uit aanhangers van de ideeën van de Franse Revolutie die als voorlopers van de latere liberalen te beschouwen zijn.”

²⁶⁹

²⁶⁷ Dit zorgde voor veel argwaan en werd onaanvaardbaar beschouwd door vele députés. Er was immers de vrees dat dit slechts een precedent zou kunnen zijn. Het werd gezien als een rechtstreekse inbreuk op het eigendomsrecht van een burger. Dit zou blijven nazinderen. Tessier onderstreept dat “Ces atteintes à la propriété semblent d'ailleurs avoir marqué les esprits car elles seront souvent rappelées par la bourgeoisie du Gard, notamment lors de la crise fédéraliste et après Thermidor.” Zie Éric Teyssier. *La vente des biens nationaux et la question agraire*, ... Blz. 47

²⁶⁸ Te zien als een tegenstelling tussen conservatieven en progressieven. De traditionalistische statisten (aanhangers van Hendrik van der Noot, door Kossmann omschreven als “een formidabele demagoog”) wilden een terugkeer naar vroeger, naar het ancien régime. De vonckisten (naar Jan Frans Vonck, liberaal denkende advocaat) waren voorstander van een burgerlijk parlementarisme. Zie E. Kossmann. *De Lage Landen. 1780/1980*. Deel I. Blz. 55 - 59

²⁶⁹ Zie Marcel Bots. *Beknopte geschiedenis van de Liberale Partij*. Liberaal Archief. Gent. 2012. Blz. 7

Machthebbers komen en gaan. Eind 1790 zijn de Oostenrijkers weerom aan zet en de Belgische statenbond verdwijnt. Ook deze Oostenrijkse periode is geen lang leven beschoren door de inval van Franse troepen in 1792.

De bezetting van de “Belgische” gebieden door de Franse troepen kan in twee verschillende etappes worden ingedeeld.

De zogeheten “eerste” Franse bezetting duurde van november 1792 tot maart 1793. De Oostenrijkers delfden het onderspit in de slag bij Jemappes. Een decreet van 15 december 1792 plaatste de bezittingen van de Oostenrijkse keizer en deze van de wereldlijke en kerkelijke instellingen onder de “bescherming” van de Franse republiek. De slag bij Neerwinden bracht de Oostenrijkers opnieuw aan de macht. De Franse troepen verlieten het land. Ongeveer 10.000 Belgische en Luikse jakobijnen vergezelden de terugtrekkende troepen “belust op weerwraak bij de eerste de beste gelegenheid.”²⁷⁰ De tweede periode situeert zich van juni 1794 en deze zou duren tot 1814. Op 26 juni 1794 werden de Oostenrijkse troepen in de slag bij Fleurus andermaal verslagen door de Fransen. Men kreeg nu af te rekenen met een “bezettingsleger” en niet met het “bevrijdingsleger” van Dumouriez.²⁷¹ De politieke situatie wijzigde andermaal.

Konden tijdens de Tweede Oostenrijkse periode de Zuidelijke Nederlanden tijdelijk ontsnappen aan een reeks hervormingsmaatregelen, dan zal de tweede Franse inval in 1794 een ware kentering inluiden.²⁷²

E.H. Kossmann onderstreept hierbij dat de Franse bezetter in 1794 aanvankelijk niet goed wist wat aan te vangen met het herwonnen gebied. Amateurisme en onhandigheid waren troef. Het veroverde land werd leeggehaald, geld en goederen wisselden van eigenaar, maar het resultaat lag voor de Franse kas onder de verwachtingen.²⁷³ Leden van de Nationale vergadering werden dan maar als “représentants du peuple” naar deze gewesten gestuurd met als opdracht “de oogst binnen te halen”.

De politiek van de Franse bezetter bestond er aanvankelijk in de kastelen te belasten en de hutten te sparen. Dit principe gekend als “guerre aux châteaux, paix aux chaumières” was moeilijk uitvoerbaar. De oorlogsheffingen wogen niet op de gegoede klassen en de clerus: deze waren gevlucht en hadden meestal de nodige maatregelen genomen om hun goederen veilig te stellen.²⁷⁴ De veroverde gebieden werden systematisch geplunderd: graan, wol, paarden... alles wat bruikbaar is werd meegenomen. Deze “materiële plundering” ging vergezeld van een “oorlogsheffing”. Om de militaire operaties te ondersteunen werd er een

²⁷⁰ L. Verbesselt. *Vrijheid, gelijkheid of de dood*. Blz. 35

²⁷¹ De strijd tussen Frankrijk en Oostenrijk (de zogeheten Eerste Coalitieoorlog) zal uiteindelijk beslecht worden door de Vrede van Campo Formio (17 oktober 1797).

²⁷² Het was in feite te danken aan de tweede Oostenrijkse restauratie dat de Zuidelijke Nederlanden tijdelijk ontsnapten aan de doorgedreven laïcisering van de samenleving die reeds in Frankrijk een begin had genomen. En ook na de tweede inval van de Fransen was er aanvankelijk aarzeling.

²⁷³ “De oorlogsheffingen, de rekvisities, de bedrijvigheid van de ‘agence de commerce’ die tot taak had grote hoeveelheden van alle mogelijke zaken – van vee tot kunstwerken – naar Frankrijk te brengen, zij leverden echter veel minder op dan was verwacht.” Zie E.H. Kossmann. *De Lage Landen. 1780/1980*. Deel I. Blz. 70

²⁷⁴ H. Van de Voorde e.a. *Bastille, Broerenkrijg en Tricolore*. Blz. 93

belasting van 80 miljoen pond aan de steden opgelegd. Om de betaling te verzekeren werden zelfs gijzelaars meegenomen naar Noord-Frankrijk.²⁷⁵ Het zijn dus de gewone burgers, de leden van de vroegere Derde Stand, die de rekening betaalden. Van zelfbeschikkingsrecht was geen sprake meer: de “Belgische” republikeinse droom was weg.

Pieter De Meyere²⁷⁶ somt enkele van de lasten op. Op 21 augustus 1794 werd bijvoorbeeld aan Brugge en omgeving een last van “4 miljoen livres, te betalen in geld of goud binnen de vijf dagen” opgelegd. Religieuze overheden probeerden goederen te onttrekken aan de inbeslagname door een eerdere verkoop te veinzen. Officiële akten werden “vervolledigd” door avenanten, bijvoegsels, waarin bepaalde afspraken gemaakt werden met het oog op het, na verloop van tijd, terugkrijgen van goederen (zogenoeten “clauses de réméré”). Indien nodig werden de akten waaruit afgeleid kon worden wie eigenaar was van een goed, bij derden verstoep of deze werden naar het buitenland gebracht. Zelfs de emigratie van personen werd als verontschuldiging gebruikt om onvolledige inventarissen op te stellen. Informatie ontbrak, men had in vele gevallen de akten meegenomen.

Op 1 oktober 1795 worden de “neufs départements réunis”, door het decreet van 9 vendémiaire IV, definitief aangehecht. Hierdoor maken deze gewesten²⁷⁷ bestuurlijk deel uit van de Franse republiek. De regio wordt onderverdeeld in departementen: Dijle, Schelde, Leie, Jemappes, de Wouden, Samber en Maas, Ourthe, Neder- Maas en de Twee Netten. Eenmaal deze operatie volbracht krijgen ook de decreten uitwerking.

Van 1795 tot 1815 is er sprake van één entiteit. De Grondwet van het jaar II (1795) werd van kracht in het aangehechte België. Alle beslissingen werden voortaan in Parijs genomen. De eerdere afschaffing van het feodale regime op 4 augustus 1789 had dus ook gevolgen in de Verenigde Departementen. Het besluit van de représentants van 17 en 21 Brumaire (8 en 12 november 1795) schafte de privileges af en ontmantelde de gilden en ambachten. De bevoorrechte positie van de kerk verdween. Het ancien régime werd ontmanteld.

Kossmann onderstreept hoe de Fransen, pas nadat zij het staatsapparaat hadden gereorganiseerd, door de invoering van de Franse kerkelijke wetgeving, een doorgedreven hervorming van de katholieke kerk invoerden.²⁷⁸ Het is onder meer door de tussenkomst van Louis Ghislain Bouteville, de Franse commissaris-generaal van het Directoire in België, dat alles in een stroomversnelling zou komen.²⁷⁹ Hij werd opgevolgd, in 1797, door minister van Binnenlandse Zaken Pierre Bénézech, die dit beleid intensifieerde.

Gespreid over een periode van enkele jaren werd gelaïciseerd. Op 14 november 1794 was het mogelijk een burgerlijk huwelijk te sluiten, net zoals het mogelijk was geboorten en overlijdens niet langer door de pastoor te laten registreren, maar te laten opnemen in

²⁷⁵ L. Verbesselt. *Vrijheid, gelijkheid of de dood*. Blz. 37

²⁷⁶ P. De Meyere. *De katholieke Kerk in Frankrijk ...* Blz. 23

²⁷⁷ De Nederlanden en het prinsbisdom Luik worden samengebracht.

²⁷⁸ Napoleon zou trouwens anderhalf jaar later dezelfde kerken bij besluit van 28 december 1799 opnieuw en ter beschikking stellen van de eredienst. De decreten van juli 1803, oktober 1804, en 30 december 1809 zouden roerende goederen, onroerende goederen, stichtingen en ook bepaalde renten opnieuw overdragen aan de kerk.

²⁷⁹ L. Verbesselt. *Vrijheid, gelijkheid of de dood*. Blz. 124

burgerlijke registers. In bepaalde steden waaronder Antwerpen en Leuven werden kerkgebouwen opgeëist om er een tempel van de Rede in te vestigen. Op 21 maart 1795 wordt aan de (voorlopige) gemeentebesturen de opdracht gegeven in te staan voor de hulp aan de behoeftigen “samen met een daadwerkelijk toezicht op de besturen van alle godshuizen”.²⁸⁰ Opmerkelijk feit: de tienden over 1795 worden toch nog door de Republiek geïnd. Op 20 september 1795 wordt de verplichte eedaflegging van kracht. Deze maatregel heeft betrekking op de priesters die naar België zijn gevlucht. De republikeinse kalender werd ingevoerd en namen van rooms-katholieke heiligen werden afgeschaft. In oktober 1795 werden de kerkelijke rechtbanken afgeschaft. Na de invoering van de burgerlijke stand op 17 juni 1796 (niet zonder tegenkanting) volgde het verwijderen van de clerus uit de armenzorg.

Op 1 september 1796 (zie hierna) kwamen de kloostergemeenschappen in de negen departementen in het vizier. Contemplatieve genootschappen en abdijen werden genaast. Kloosterlingen moesten de kloosters verlaten en ontvingen de bons die zij echter enkel mochten gebruiken voor de aankoop van de geconfisqueerde goederen. In oktober 1796 richtte men de burgerlijke commissie voor gasthuizen op. Hiermee kwam armen- en ziekenzorg in handen van de lekenstaat. Op 23 november 1797 werden de seculiere kapittels, de seminaries en de kloostergemeenschappen die tot dan toe ontsnapt waren aan de rationalisatie eveneens afgeschaft. De tafels van de heilige geest verdwenen.²⁸¹ Tijdens de Franse periode zullen door zogeheten “agents d’extraction” kunstwerken, boeken, handschriften en archiefstukken uit divers collecties en kerken naar Frankrijk worden meegenomen. Na de val van Napoleon werd het grootste deel teruggegeven.²⁸²

Jan Lambert²⁸³ maakt een onderscheid tussen de diverse verkoopsgolven.²⁸⁴ De verkopen verliepen immers niet vlot. De complexe regelgeving, de strenge betaalmodaliteiten (Lambert heeft het over “weinig bemoedigende voorwaarden”) en de vrees beticht te worden van malversaties, zorgen ervoor dat de verkoop tegenvalt.

Na de verbeurdverklaring en tekoopstelling van de Franse kloostergoederen volgde wat later ook in de aangehechte gebieden (om financiële redenen) de afschaffing van de kloosters, de

²⁸⁰ H. Van de Voorde e.a. Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 154

²⁸¹ De armentafels spijzen hun kas met jaarlijks cijns die zij heffen op hofsteden en gronden.

²⁸² L. Verbesselt. Vrijheid, gelijkheid of de dood. Blz. 140

²⁸³ J. Lambert. Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen. Blz. 131

²⁸⁴ De wet van 4 Pluiose jaar IV (24 januari 1796) regelde de verkoop in de aangehechte departementen van de eigendommen, afkomstig van opgeheven religieuze gemeenschappen in Frankrijk en het besluit van het Uitvoerend Directoire van 11 Pluiose IV (31 januari 1796) bepaalde de concrete modaliteiten. In de aangehechte Belgische departementen bezat de Franse clerus een niet onbelangrijk aantal kloostergoederen. Zo vertegenwoordigen deze eigendommen in het departement van de Schelde 4,25% van de totale oppervlakte van de nationale domeinen in dit departement geveild.

begijnhoven, de abdijen, de priorijen en de kapittels.²⁸⁵ De inbeslagname en verkoop van deze goederen was slechts een van de ingrijpende maatregelen die voor ongenoegen zorgden.²⁸⁶

In de tekst van de “Loi qui supprime les établissements religieux dans les neuf départements réunis par la loi du 9 Vendémiaire, an IV” (1 oktober 1795) vinden wij meer informatie omtrent de achterliggende motieven, de aanpak van de verkoop van bepaalde goederen toebehorende aan kerken en kloosterordes en de garanties die aan de leden van de getroffen orden worden gegeven.²⁸⁷

Artikel 1 van de wet van 15 Fructidor jaar IV (1 september 1796)²⁸⁸ legde in de Belgische departementen beslag op de goederen van de reguliere congregaties, de kloosters, de abdijen, de kapittels van kanunniken en kanunnikessen en meer in het algemeen op deze van alle geestelijke instellingen van beider kunne. Artikel twee regelde de inventarisatie van de goederen. Commissarissen moesten alle instellingen bezoeken en een gedetailleerd overzicht opmaken van het zilverwerk van kerken en kapellen, van de voorwerpen die zich in de sacristie bevonden, van de boeken in de bibliotheken, van medailles en schilderijen maar ook van de inkomsten allerhande en van de schulden. Er werd (artikel 3) ook een overzicht gemaakt van de leden van de clerus die verbonden zijn aan elke instelling.

Er werd een “compensatie” voorzien. In artikel 11 is te lezen dat “Les membres des maisons ou établissements supprimés par la présente loi, recevront chacun, en représentation de leurs pensions de retraite, savoir, les abbés, prieurs, religieux et chanoines réguliers, un capital de 15000 francs ; les frères lais ou convers qui ont fait des vœux solennels, et les frères qui rapporteront un engagement contracté en bonne forme entre eux et leurs monastères, un capital de 5000 francs ; les religieuses et chanoinesses, un capital de 10000 francs, les sœurs

²⁸⁵ De “liquidatie” zou in twee stappen verlopen. Eerst komen de regulieren aan de beurt, nadien volgen de seculieren. Vanaf 25 november 1797 volgen alle instellingen die tot dan toe ontsnapt waren aan de opheffing: seculiere kapittels, seminaries, de enkelvoudige beneficiërs en de kloostergemeenschappen die in 1796 aan de opheffing ontsnapt waren. Zie H. Van de Voorde e.a. Bastille, Broerengrijp en Tricolore. Blz. 158

²⁸⁶ Om de sfeer, eind 18de eeuw in de aangehechte gebieden te begrijpen, kan worden verwezen naar minister van Justitie Merlin en de naar hem genoemde Code Merlin. In totaal 438 wetten en decreten uit de revolutionaire wetgeving zullen geheel of gedeeltelijk van toepassing worden gemaakt op de zogeheten Belgische departementen.

²⁸⁷ Los van het onderstrepen van de noodzaak om ook in onze gebieden de wetten met betrekking tot de “suppression des ordres et congrégations monastiques” bekend te maken en dus duidelijkheid te verschaffen met betrekking tot het lot dat de leden van deze instellingen te wachten staat, wil men rechtszekerheid verschaffen door het “déterminer par des dispositions stables et conformes à la justice et à l’humanité, le secours qu’ils ont droit d’attendre”. Andermaal wordt echter gewezen op het feit dat deze operatie ingegeven is door de prangende nood aan bijkomende financiële inkomsten die allen te goede komen: “Que tous les genres d’intérêt se réunissent pour presser le corps législatif de consommer cette importante opération, qui doit ouvrir de nouvelles sources à la prospérité publique...”. De “Conseil des Cinq-cents” besliste dat er inderdaad urgentie was en keurde de voorgestelde maatregelen goed. Zie J. Lambert. Het aandeel van de landbouwers in de koop van de nationale goederen in België. Blz. 40

²⁸⁸ L. Le Bon. Législation des paroisses en Belgique. Recueil par ordre chronologique. Deuxième édition. Publié Par la société nationale pour la propagation des bons livres. Bruxelles. 1842. Blz. 52

converses qui ont fait des vœux solennels, et les sœurs qui rapporteront un engagement contracté en bonne forme entre elles et leur couvents, un capital de 3134 francs.”

Deze regeling is onder meer ingegeven door het feit dat het Directoire met financiële problemen kampt en men de (pensioen)regeling die in Frankrijk werd toegepast niet kon volhouden. Voormelde gelden moesten dienen om goederen aan te kopen. De verkrijgers mochten de bonnen niet vervreemden noch doorverkopen.²⁸⁹ Het was hen echter toegelaten bij hun vertrek uit de instelling om alle goederen mee te nemen die zij, met het oog op persoonlijk gebruik, nodig hadden (meubels, kamermeubilair, kleding, wasgoed...). Het is hen echter, krachtens artikel XVIII, verboden “de porter le costume régulier.” Preneel²⁹⁰ wijst er op dat tientallen regulieren hun kloosters verlaten. Zij treden in het huwelijk, zij worden ambtenaar en sommigen worden zelfs radicale antiklerikale commissarissen.

Gedurende enige tijd blijven de begijnhoven en de kloosters die onderwijs verstrekken of zich bezighouden met ziekenzorg, buiten schot. Op 25 november 1797 werden echter ook deze instellingen, samen met de seculiere kapittels,²⁹¹ geestelijke prebenden²⁹² en seminaries genationaliseerd.

Op 26 oktober 1797 zal het Directoire de bezittingen van de kerken en pastorijen, kapelaanschappen en dekenaten waarvan de geestelijken weigerden om de eed van trouw (niet - beëdigde priesters) af te leggen (of niet meer aanwezig zijn) in “bewaring” nemen. Deze goederen worden later te koop aangeboden.²⁹³ De seculiere kapittels, de geestelijke prebenden, de seminaries en de gepaarde kloosters worden op 25 november 1797 in beslag genomen. De leden van die instellingen krijgen ook bons.

Lambert berekent voor Gent dat aan de 877 geestelijken die door deze maatregel getroffen worden retraitebons voor een waarde van 10.645.000 frank werden toegekend. Hiermee konden zij 4.000 hectaren land, weide en bos aankopen. Via het natellen van de processen-verbaal besluit hij dat in het departement ook nog 13 andere kloosters en abdijen voor mannen en 18 voor vrouwen werden getroffen en dat deze retraitebons ontvingen voor een waarde van 12.630.000 frank. Hiermee kon men 4.750 hectaren terugkopen. Slechts 33 abdijen en kloosters (of 57%) zullen hiervan gebruik maken: “Aldus lieten de onthouders vrijwillig hun part in de eigendommen verbeuren, waarmee zij grotendeels in hun verdere behoeften hadden kunnen voorzien.”²⁹⁴ In afwachting van het ontvangen van de bons,

²⁸⁹ Artikel XIII bepaalt dat “Les divers capitaux mentionnés dans l’art. XI, seront respectivement payés en bons, qui ne pourront être employés qu’en acquisition des biens nationaux situés dans la ci-devant Belgique”. Ibid. Blz.53

²⁹⁰ H. Van de Voorde e.a. Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 155

²⁹¹ Bestuurscollege van een kathedraal of een klooster.

²⁹² Een prebende (van het Latijn praebenda pars = te schenken deel) is het jaarlijkse inkomen van een geestelijke.

²⁹³ Elke priester die zijn gewone verblijfsplaats verlaat, zonder de overheid hiervan in te lichten of dit niet met nodige bewijzen weet te rechtvaardigen, wordt onmiddellijk op de lijst geplaatst van zij die zich blootstellen een verbeurdverklaring van de goederen. De opeenvolgende wijzigingen van de verkoopsmodaliteiten zullen een belangrijke invloed hebben op het succes van de verkoop zelf. Bepaalde kopersgroepen onthouden zich.

²⁹⁴ J. Lambert. Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen. Blz. 136

verzoeken sommige kloosterlingen om de uitbetaling van uitrustings- en onderhoudsgeld.²⁹⁵ Volgens Lambert hebben de geestelijken gewacht op een standpunt van Rome.²⁹⁶

De aanpak verschilde duidelijk van orde tot orde. Zo kopen de dominicanen overal, uitgezonderd in Brussel, hun kloosterkerk en hun gebouwen terug. Deze bezittingen moesten eigendom van de kloostergemeenschap blijven. Antoine merkt ook op dat de leden van de clerus bepaalde goederen konden meenemen.²⁹⁷

Het vertrek door de geestelijken uit hun gebouwen leek, volgens de ambtenaren belast met het toezicht, niet overal even vlot te verlopen. Er werd, in een circulaire van 25 Brumaire an V (15 november 1796), gewag gemaakt van plundering door de betrokken geestelijken.²⁹⁸ Alles wat draagbaar was verdween. De diefstallen namen, na het verlaten van de in beslag genomen gebouwen, toe. In circulaires werd melding gemaakt van de diefstal van ijzer, zink, hout, ramen, deuren en sloten. De gebouwen werden immers niet bewaakt en de lokale overheden bekommerden er zich niet om. De diefstallenplaag en de ontwaarding nam dergelijke proporties aan dat de Franse overheid ofwel belangrijke sommen moet investeren in de instandhouding ervan, dan wel deze gebouwen moet afbreken omdat er bijvoorbeeld risico op instorten is. Het verhuuren van de panden leek in bepaalde gevallen ook niet echt een succes te zijn.

De verkoop zou echter ook nog om andere redenen minder opbrengen dan verwacht. Veel van de generationaliseerde kerkelijke goederen bleken slecht onderhouden en vaak belast met schulden. Abten en prelaten voelden zich, aldus Helin, een beetje als erelieden en gaven aan gerenommeerde architecten (hij geeft voor de Lage Landen als voorbeeld architect Dewez) liever opdracht tot het bouwen van grote kerken, monumentale voorgevels en privévertrekken met kasteelallures.²⁹⁹

De financiële operatie moet gerelativeerd worden. Niet alle goederen zullen trouwens te koop worden aangeboden. Gevolg van onder meer de heropening van kerken is dat men, om tussen

²⁹⁵ In een periode van 20 dagen, na het hebben ontvangen van de bonnen, moeten de kloosterlingen hun kleed afleggen en de tehuizen verlaten. Niets belet hen echter om als gewone burgers door het leven te gaan en de door hen gekochte gebouwen, in gemeenschap, te betrekken. Kloosters en begijnhoven die zich inlaten met ziekenzorg of onderwijsstaken opnemen blijven – enkele uitzonderingen niet te na gesproken – eerst nog gevrijwaard van een concrete in beslagname.

²⁹⁶ Dat standpunt wordt laat bekendgemaakt. Rome gaat ermee akkoord dat de bons effectief worden gebruikt. Ondertussen hadden veel kloosterlingen de bons en in ontvangst genomen en gebruikt om domaniale goederen te kopen.

²⁹⁷ “Les religieux pouvaient emporter leurs meubles et effets personnels, ainsi que les linges, meubles et effets dont l’usage avait été commun, à l’exception de l’argenterie des églises et chapelles, effets de la sacristie, bibliothèques, livres, manuscrits, médailles et tableaux.” Zie F. Antoine. La vente des biens nationaux à la fin du XVIIIe siècle, ... 12

²⁹⁸ “...de toutes parts, il se commet des dévastations énormes dans les communautés religieuses supprimées”, en “les individus de ces maisons emportent non seulement les meubles et les autres objets réservés à la république et dont le partage leur est interdit, mais ils portent leur audace criminelle jusqu’à arracher une infinité d’objets qui par leur nature font partie des immeubles, tel que autels, pupitres, tabernacles, balustrades, stalles, colonnes, lambris, gradins, orgues, horloges, pavés, grillages, rampes, portes, fenêtres, garniture de cheminée, instruments d’exploitation et jusqu’aux arbres de leurs jardins.” Ibid. 12

²⁹⁹ H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Blz. 114

te kunnen komen in de kosten van het gewoon onderhoud en van het benodigde meubilair van de kerken, zal overgaan tot teruggave van het bezit van de kerkfabrieken. De wet van 7 Thermidor van het jaar XI (26 juli 1803) bepaalde (art. 1) dat de niet vervreemde goederen van de kerkfabrieken, alsmede hun niet overgedragen renten, waarvan zij genoten, aan hun oorspronkelijke bestemming worden teruggeschonken".³⁰⁰

Om de sfeer te vatten die op dat ogenblik in de aangehechte gebieden heerste en ook inzicht te verwerven in de motieven die het smeulende verzet voeden tegen de kerkpolitiek gevoerd onder het Franse regime en later, onder het regime van Willem I en om de impact hiervan op de regeling vervat in de Belgische Grondwet van 1831, moeten nog andere elementen in aanmerking worden genomen.

Zo zullen in de aangehechte gewesten een groot aantal priesters het afleggen van de eed verwerpen. Lambert haalt hiervoor de akten aan waaruit blijkt dat van de 339 gemeenten in het Scheldedepartement er 221 gemeenten, waarvan de geestelijken zich afzijdig hielden, worden opgesomd.³⁰¹ De weerspanning van de priesters moet het ministerie van Binnenlandse zaken een doorn in het oog geweest zijn. Deze rebellie zou duren tot het Concordaat en zelfs nadien bleef de situatie vrij onrustig. Sommigen legden zich immers niet neer bij het Concordaat.

Lambert meldt dat vanaf Kerstmis 1802 zich meer en meer geestelijken onderwerpen aan de plichtigheid van de eedaflegging van trouw aan de Regering.³⁰² De malaise en het ongenoegen verdwijnen echter niet. De klassieke verzetshaarden verhardden hun acties. Vanaf 1809 weigert men nog de gebedsdienst af te sluiten met het "Salvum fac imperatorem ". Enkel de gematigden en de voormalige beëdigden zullen nog tot 1813 bereid zijn tot toegevingen.³⁰³

Wat weten we over de kopers van kerkelijke goederen in de Belgische departementen? Vast staat dat de voorgestelde maatregelen de landbouwers, de dagloners en de gewone burgers niet ten goede zijn gekomen.³⁰⁴ De in beslag genomen gronden werden, uit dringende financiële noodzaak, meestal verkocht aan de rijkere boeren en de welgestelde burgers. Soms waren er stromannen aan het werk die de te koop gestelde goederen opkochten voor derden die geweerd werden uit de verkoopzalen. De belangrijkste kopers zijn te vinden onder de geestelijken, de buitenlandse financiers en de leveranciers van de Republiek, en zeker ook bij

³⁰⁰ J. Lambert. Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen. Blz. 143

³⁰¹ J. Lambert. Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen. Blz. 140

³⁰² "Je jure et promets à Dieu, sur les Saints-Évangiles, de garder obéissance et fidélité au Gouvernement établi par la Constitution de la République Française. Je promets aussi de n'avoir aucune intelligence, de n'assister à aucun conseil, de n'entretenir aucune ligue, soit au dedans, soit au dehors qui soit contraire à la tranquillité publique ; et si dans le diocèse, ou ailleurs j'apprends qu'il se trame quelque chose au préjudice de l'Etat, je le ferai savoir au Gouvernement ". Ibid. Blz. 141

³⁰³ H. Van de Voorde e.a. Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 174.

³⁰⁴ Teyssier besluit dat "Comme cela était prévisible, c'est la bourgeoisie qui a pu en acquérir la plus grande part. Si la paysannerie aisée a elle aussi, mais dans une moindre mesure, pu tirer parti de ces ventes, les paysans les plus pauvres n'ont rien pu acquérir du fait du mode d'aliénation adopté." Zie Éric Teyssier. La vente des biens nationaux et la question agraire, ... Blz. 47

de stedelijke burgerij, zo stelt ook Lambert.³⁰⁵ Dit alles zal diepe sporen nalaten: “Malgré cette résistance qui est parfois observée dans certaines communautés villageoises, les avantages donnés à la bourgeoisie par la Constituante, et confirmés par la Législative, laissent des marques profondes au sein de la paysannerie.”³⁰⁶

Daarnaast was er natuurlijk ook de concurrentie van de bankiers, van de gegoede handelaars, fabrikanten en renteniers.³⁰⁷ De percelen waren ook vaak te groot en de financiële middelen waarover de landbouwers beschikten trouwens te gering. Na 1802 werden de gronden nog vaak verder verkaveld en doorverkocht. Lambert: “Verschillende factoren hebben deze voortverkoop van nationale goederen in de hand gewerkt. Een eerste is ontegenzeggelijk het tot stand komen van het Concordaat dat een aantal nog aarzelende kooplustigen de mogelijkheid geboden heeft, zonder verdere gewetensbezwaren, nationale eigendommen te verwerven.”³⁰⁸

Lambert, die een grondige inventarisatie gemaakt heeft van de verkochte goederen en van de kopers, komt tot het besluit dat tot eind 1797, de geestelijken zich “een aanzienlijke uitgestrektheid aan van de algeheelheid der toegewezen eigendommen, niet minder dan 4220 hectaren, lopend over een 380-tal goederen, waaronder 38 huizen” konden aanschaffen. Bepaalde leden van de clerus specialiseerden zich als het waren in deze vastgoedtransacties. Bij wijze van voorbeeld kan worden verwezen naar de dominicaan François Hornbeek (of Hombeke) in Brugge. Die kocht ongeveer 612 hectaren in 1796 en 1797. Lambert wijst op een eigenaardigheid. Niet enkel gaat het om goederen van de meest diverse herkomst, deze “dominicaan eigende zich, met zijn retraite- en de gekochte loterijbons, niet alleen domeinen toe van andere kloosters afkomstig, doch ook van Franse gemeenschappen, van broederschappen, de Staten van Hollanden van het Oostenrijks goevernement.”³⁰⁹ Er ontstond een ware handel in bons. Het was de kloosterlingen toegestaan deze bons aan elkaar af te staan, het was hen echter verboden deze aan leken over te dragen. Toch gebeurde dit. Voor de handelaar was het een geschikte techniek om op een goedkope wijze aan bezit te raken. De kloosterlingen kochten en betaalden geheel of gedeeltelijk met bons, stonden naderhand de eigendom af aan de makelaars, mits betaling van een vergoeding voor de geleverde bons, die soms tegen 20 procent van de noemwaarde werden afbetaald.³¹⁰

³⁰⁵ De burgerij heeft het zeker baat gevonden bij de verkoop van de nationale goederen: “In het bezit van goed en goud en zinnend op een voordelige belegging van haar kapitalen of op winstbejag door de verdere verhandeling van de verworven eigendommen, kon haar tussenkomst in de veilingen inderdaad geen twijfel laten...” Zie J. Lambert. Het aandeel van de landbouwers in de koop van de nationale goederen in België. Blz. 44

³⁰⁶ Éric Teyssier. La vente des biens nationaux et la question agraire, ... Blz. 46

³⁰⁷ Ook Antoine wijst op de sterke impact van de burgerij en de handelaars. De nationale goederen werden als betaalmiddel gebruikt. De handelaars konden deze goederen aan vrij voordelig voorwaarden kopen: “Les modalités de paiement des biens nationaux visant à liquider cette dernière bénéficièrent principalement à la bourgeoisie citadine qui pouvait se procurer des bons dévalués. Les prix qui étaient en moyenne vingt fois supérieurs à l’estimation, excluaient toute possibilité d’acquérir des biens nationaux en monnaie sonnante et trébuchante.” Zie F. Antoine. La vente des biens nationaux à la fin du XVIIIe siècle, ... Blz. 23

³⁰⁸ J. Lambert. Het aandeel van de landbouwers in de koop van de nationale goederen in België. Blz. 56

³⁰⁹ J. Lambert. Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen. Blz. 161.

³¹⁰ Ibid. Blz. 162.

Onder meer professor Michel Magits benadrukte³¹¹ dat de gevolgen van de verkoop van kerkelijke goederen in België gerelativeerd moet worden. De parochiale kerken en kathedralen ontsnapten soms aan de gedwongen verkoop. Meer nog, het onderhoud van dit patrimonium bleef ten laste van de overheid. Zeker in de negentiende eeuw werden maatregelen getroffen, die de kerk in staat hebben gesteld haar patrimonium uit te breiden.

De recente studies over de verkoop van de nationale domeinen in de Belgische departementen hebben met nadruk het overwegend aandeel van de burgerij onderstreept. Aanvankelijk zal de verkoop onder de landbouwers eerder beperkt blijven en zullen kloosterlingen actief zijn. Dit laatste werd onder meer veroorzaakt door het feit dat in deze periode de kloosterlingen, met het oog op het herstel van hun kloosterpatrimonium, gebruik hebben gemaakt van de mogelijkheid tot terugkoop. Zo verwierf de geestelijkheid in het Scheldepdepartement in 1796 en in 1797, 42% van de in deze jaren verkochte domeinen.

De financiering van de erediensten, in begin hoofdzakelijk beperkt tot de rooms-katholieke cultus, werd in hoofdzaak gemotiveerd verwijzende naar de in beslagname van kerkelijke goederen allerhande. Zoals geschetst is de situatie verre van duidelijk.

Hierna zal worden uiteengezet dat, zowel door Willem I, als door de Belgische overheid, de clerus weer in het bezit zal worden gesteld van heel wat goederen.

2.4. Het decreet van 12 juli 1790 maakt van de clerus staatsambtenaren

Het meest ingrijpende decreet was ongetwijfeld het “*Décret sur la constitution civile du clergé*”: de leden van de clerus werden staatsambtenaar.

Om de totstandkoming van dit decreet te situeren moet eerst stil worden gestaan bij de grondige reorganisatie van Frankrijk. Hierdoor dienden de bestaande provincies plaats te maken voor 83 departementen (die geografische benamingen kregen verwijzend naar waterlopen of gebergten).³¹² Deze departementen werden vervolgens ingedeeld in districten, elk district werd ingedeeld in kantons en elk kanton in een aantal gemeenten. Elk van deze territoriale indelingen kreeg specifieke bevoegdheden en zelfbestuur.³¹³ Deze overzichtelijke territoriale herschikking werd gebruikt om de parochies te reorganiseren.³¹⁴

Het was onvermijdelijk dat de bestuurlijke reorganisatie die men wilde doorvoeren in aanvaring zou komen met de bewuste centralistische en bureaucratische organisatievorm van

³¹¹ Opiniestuk Tertio. Katholiek weekblad. 4 mei 2005. Blz.13.

³¹² Zo krijgt bijvoorbeeld de dichter Fabre d’Eglantine, auteur van populaire revolutionaire liederen (*Il pleut bergère*) de opdracht nieuwe namen te bedenken voor de maanden. Men wil dus op elk vlak komaf maken met het verleden. Dit zal ondermeer ook tot uiting komen in de naamgeving van de departementen.

³¹³ Parallel hiermee zou men ook de rechterlijke macht herorganiseren. De kantons kregen een vredegerecht. Aan de top van de piramide stond een Verbrekingshof te Parijs. Rechters worden verkozen en in bepaalde aangelegenheden wordt beroep gedaan op een jury.

³¹⁴ Reeds in augustus 1789, naar aanleiding van de bespreking van het artikel 7 van de *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen* was dit aan bod gekomen. De er in opgenomen vrijheid van meningsuiting en de afschaffing van de privileges waren moeilijk verteerbaar. Verdere ingrepen werden onaanvaardbaar geacht.

de katholieke kerk.³¹⁵ Yann Fauchois, voortbouwende op een stelling ontwikkeld door Marcel Gauchet, betoogt dat een essentieel kenmerk van het christendom in het Westen te vinden is in zijn "autonomie terrestre". Aanvankelijk was er een stilzwijgen, ook van de paus, en enkel occasionele discussies wezen op een sluimerend ongenoegen. Eenmaal duidelijk wat de gevolgen zouden zijn verhevigde de discussie. De autonomie van de clerus mocht niet worden aangetast. Dit blijkt onder meer uit de debatten op 13 februari 1790 betreffende de "suppression des vœux monastiques" en uit de reacties op 12 en 13 april 1790 naar aanleiding van een motie ingeleid door dom Gerle (1736–1801).³¹⁶

Het initiatief van Dom Gerle om te decreteren dat "la religion catholique, apostolique et romaine est et demeurera pour toujours la religion de la nation, et que son culte sera le seul public, autorisé."³¹⁷ lokte bevlogen debatten uit.³¹⁸ Op 13 april 1790 werd duidelijk dat de poging om de katholieke kerk een bijzondere (beschermde, onafhankelijk) positie te geven, tot mislukken gedoemd was.³¹⁹ De stelling van de tegenstanders was dat "Dans tout État où on suit les vrais principes de la morale et de la raison, il ne peut (donc) y avoir de religion dominante." Het voorstel werd ook bekritiseerd omdat duidelijk was dat de katholieke kerk sowieso reeds bepaalde voordelen genoot.

De Assemblée poogde een diepgaande discussie te vermijden. Bepaalde stemmen gingen zelfs op om zich in deze aangelegenheid onbevoegd te verklaren. De vraag werd nu of het de Assemblée toekwam zich over een "bijzonder statuut" uit te spreken: "... par respect pour l'Être-Suprême, par respect pour la religion catholique, apostolique et romaine, la seule entretenue aux frais de l'Etat, elle ne croit pas pouvoir prononcer sur la question qui lui est soumise."³²⁰ De Franse staat hoefde geen bijzondere status toe te kennen. Verdere discussie was overbodig. De clerus³²¹ versaaagde echter niet. M. le vicomte de Mirabeau dreigde ermee

³¹⁵ "Nous voulons dire que par le recours à la centralisation et à la bureaucratisation, l'Église, catholique, apostolique et romaine, a non seulement élaboré un modèle de gouvernement et une certaine conception du pouvoir, mais aussi une formule de réponse aux crises d'autorité par le recours à la différenciation et à l'institutionnalisation." In Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l'État : / ... Blz. 16.

³¹⁶ Ibid. Blz. 16

³¹⁷ Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 12 : Du 2 mars au 14 avril 1790" Séance du 13 avril 1790" Blz. 714.

³¹⁸ Het initiatief van Dom Gerlé lokte diverse reacties uit. Voor bepaalde leden was het gewoonweg ondenkbaar dat men een bepaalde godsdienst een bijzonder statuut zou gunnen. Zo zal onder meer M. Le Baron de Menou de idee verwerpen dat er een godsdienst met bevoorrecht statuut op het Franse grondgebied kon zijn. Dit zou strijdig zijn met de principes eigen aan de natie en meer bepaald met het principe van de gelijkheid: "Le mot dominante n'entraîne-t-il pas l'idée d'une supériorité contraire aux principes de l'égalité... Sans doute, en France la religion catholique est celle de la majorité de la nation ; mais n'y eût-il qu'un seul individu qui en professât une différente, il a le même droit à l'exercer, pourvu qu'il ne nuise ni à la religion de la majorité, ni à l'ordre public, ni au maintien de la société. »

³¹⁹ Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 12 : Du 2 mars au 14 avril 1790" Séance du 13 avril 1790" Blz. 715.

³²⁰ Ibid. Blz. 716.

³²¹ Het zou echter verkeerd zijn de kerk als een monolithisch blok te zien. Binnen de Franse kerk waren duidelijke scheidslijnen te ontdekken. Schusterman wijst op de onenigheid binnen de clerus: aartsbisschoppen, bisschoppen en gewone clerus, d.w.z. hogere en lagere, stads- en plattelandsclerus, verschilden al eens van

te blijven zitten tot men erkende dat de “religion catholique est la seule religion nationale”. De Assemblée besliste uiteindelijk niet in te gaan op de voorstellen en ging over tot de orde van de dag.

De clerus voelde duidelijk aan dat Parijs het machtscentrum werd waar alle beslissingen genomen zouden worden. Zij paste zich dan ook aan: het verzet verschoof mee naar Parijs.

De centralisatiepolitiek verliep niet probleemloos. Er werd gewag gemaakt van een vervreemding. Parijs isoleerde zich: men kreeg de indruk dat men over de hoofden heen beslissingen nam. Dit gebrek aan voeling met “la France profonde” zou regelmatig voor problemen zorgen.

Deze geografische herschikking van Frankrijk had, zoals hierna verduidelijkt zal worden, duidelijke administratief-organisatorische en financiële beweegredenen en consequenties voor de clerus.

Door het in werking treden van het decreet van 2 november 1789, waarbij beslist was tot inbeslagname van alle kerkelijke goederen, was de kerk aangewezen op overheidstussenkoms. De centralisering zou hier een rationalisering mogelijk maken en de overzichtelijkheid zou een financiële optimalisering mogelijk moeten maken. Ook de tot dan toe gevolgde gallicaanse politiek kwam in het vizier.³²² Het was, ingevolge de bestaande concordaten, de koning die de bisschoppen aanstelde. Een andere “autoriteit”, een “civiele” macht diende, vrij van elke belemmering de clerus te kunnen aanstellen.

2.4.1. Territoriale herschikking

De territoriale herschikking van het grondgebied door de decreten van 9 en 22 december 1789³²³ beoogde het afschaffen van oude, historisch, gegroeide, feodale indelingen. Op 22 december 1789 werd een wet aangenomen die de nieuwe indeling van kracht verklaarde. Deze herschikking greep in op bepaalde door de kerken opgenomen taken, met als duidelijkste gevolg een laïcisering van de armenzorg en van de opvang van landlopers en bedelaars.

Het decreet van 22 december 1789 “sur la formation des assemblées représentatives et des corps administratifs” was opgesplitst in vier onderdelen.³²⁴ Twaalf artikelen bevatten de belangrijkste bepalingen met betrekking tot de reorganisatie van het territorium. Frankrijk

mening en ook de vete tussen de jezuïeten en de jansenisten maakte het er allemaal niet gemakkelijker op. Ook de gallicaanse traditie werd niet door iedereen op dezelfde wijze geëvalueerd. Zie N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 103

³²² R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis Blz. 91.

³²³ Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Archives parlementaires. Tome 11 : Du 24 décembre 1789 au 1er mars 1790" Séance du 15 janvier 1790" Blz. 192.

³²⁴ De notulen van de vergadering van de Assemblée nationale van 15 januari 1790 bevatten de tekst van het “Décret de l'assemblée nationale concernant la constitution des assemblées représentatives et des assemblées administratives du 22 décembre 1789.” Zie ook: <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/images-decentralisation/decentralisation/loi-du-22-decembre-1789-.pdf>

werd opgesplitst in “départements” (men voorzag dat er 75 tot 85 departementen tot stand konden komen), “districts” (met een minimum van drie en een maximum van negen per département; men zou hierbij onderzoeken welke de behoeften zijn op het lokale vlak en men voorzag een raadplegingsprocedure) en “cantons” (hier speelt de oppervlakte een rol).³²⁵ Dit deel bevat ook enkele basisregels met betrekking tot de bestuurlijke organen op elk niveau en de wijze waarop deze worden verkozen. De verkiezingen voor de Assemblée verliepen op het niveau van een departement. Elk departement krijgt een departementaal bestuur en elk district een “lager” bestuursorgaan. Elke stad, elk dorp, elke parochie, elke vestiging krijgt een bestuur. De Assemblée opteerde voor een piramidaal bestuursstelsel waarbij de burgerlijke overheid zich tot op het allerlaatste niveau weet te positioneren.³²⁶ Een aantal andere artikelen waren het te territoriaal gebonden zijn van de verkozenen. Zij werden geacht niet te zetelen als verkozenen die enkel de belangen van hun kieskring voor ogen hebben, zij zijn “les représentants de la totalité”. Specifieke regels waren van toepassing op het ambt en voorzagen in een procedure in geval van ambtsmisdrijf.³²⁷

De oude lokale machtsstructuren, daterende uit het ancien régime, werden doorbroken.

Naar aanleiding van het opstellen van de Belgische Grondwet in 1830 vond er zelfs een ideeënstrijd plaats tussen de anglofielen en de francofielen. Zo was de liberaal Pierre Seron³²⁸, die goed vertrouwd was met het Franse model, geen voorstander van het Engelse voorbeeld.³²⁹ De belangrijkste discussiepunten hadden betrekking op de invulling van de

³²⁵ Art. 1er. Il sera fait une nouvelle division du royaume en départements, tant pour la représentation que pour l'administration. Ces départements seront au nombre de 75 à 85. Art. 2. Chaque département sera divisé en districts, dont le nombre, qui ne pourra être ni au-dessous de trois, ni au-dessus de neuf, sera réglé par l'Assemblée nationale, suivant le besoin et la convenance du département, après avoir entendu les députés des provinces. Art. 3. Chaque district sera partagé en divisions appelées cantons, d'environ quatre lieues carrées (lieues communes de France). Zie : www.assemblee-nationale.fr/histoire/images-decentralisation/decentralisation/loi-du-22-decembre-1789-.pdf

³²⁶ Art. 4. La nomination des représentants à l'Assemblée nationale sera faite par département. Art. 5. Il sera établi au chef-lieu de chaque département, une assemblée administrative supérieure, sous le titre d'Administration du département. Art. 6. Il sera également établi au chef-lieu de chaque district, une assemblée administrative inférieure, sous le titre d'administration de district. Art. 7. Il y aura une municipalité en chaque ville, bourg, paroisse ou communauté de campagne. Zie: www.assemblee-nationale.fr/histoire/images-decentralisation/decentralisation/loi-du-22-decembre-1789-.pdf

³²⁷ Art. 8. Les représentants, nommés à l'Assemblée nationale par les départements, ne pourront pas être regardés comme les représentants d'un département particulier, mais comme les représentants de la totalité des départements, c'est-à-dire de la nation entière. Art.9. Les membres nommés à l'administration de département ne pourront être regardés que comme les représentants du département entier, et non d'aucun district en particulier. Art. 10. Les membres nommés à l'administration de district ne pourront être regardés que comme les représentants de la totalité du district, et non d'aucun canton en particulier. Art. 11. Ainsi les membres des administrations de district et de département, et les représentants à l'Assemblée nationale, ne pourront jamais être révoqués, et leur destitution ne pourra être que la suite d'une forfaiture jugée. Art. 12. Les assemblées primaires, dont il va être parlé, celles des électeurs, des administrations de département, des administrations de district et des municipalités, seront juges de la validité des titres de ceux qui prétendront y être admis. Zie : www.assemblee-nationale.fr/histoire/images-decentralisation/decentralisation/loi-du-22-decembre-1789-.pdf

³²⁸ SERON Pierre, Guillaume, né en 1772 à Philippeville, décédé en 1840 à Bruxelles. Age en 1830 : 58 ans. Congressiste (1830-1831, Philippeville). Libéral. Élu par l'arrondissement de Philippeville de 1831 à 1840. Bron : Unionisme.be ; Zie ook E. DISCAILLES, Biographie nationale de Belgique, t. XXII, 1914-1920, col. 229-236.

³²⁹ Dit blijkt reeds uit zijn tussenkomst wanneer in november 1830 van gedachten wordt gewisseld over “la forme du gouvernement”. Twee voorstellen worden ingediend, een eerste van M. Constantin Rodenbach, een

concepten natie, staat en vertegenwoordiging. De republikeinen verdedigden een systeem dat zou waarborgen dat de wet de uiting zou zijn van de volkswil. Deze volkswil moest het individuele en het lokale overstijgen. Het moest het nationale als uitgangspunt nemen: "Het was de wil van de natie die aan niets anders dacht dan aan het belang van de natie."³³⁰ Dit impliceerde dat het voor de republikeinen duidelijk was dat men zich diende af te zetten tegen alle mogelijke particulariteiten zoals de kerk, de corporaties, de standen en meer bepaald de aristocraten, immers "Het verspreide volk is geen georganiseerd lichaam, het heeft geen wil, geen gedachte, geen eenheid."³³¹ Het Engelse model was totaal anders geconcipieerd. Daar bleef de lokale inbedding belangrijk. De lokale gemeenschappen werden in het parlement vertegenwoordigd via een complex verkiezingssysteem. In Frankrijk had men bewust het territorium grondig door elkaar gehaald. Voor de Fransen staat de Volksvergadering voorop; bij de Britten kan men eerder van een "organisch volkslichaam" spreken. De Natie gaat in Engeland vooraf aan de vertegenwoordiging; in Frankrijk krijgt de Natie vorm doorheen de representatie.

Het eerste luik van het decreet "De la formation des assemblées pour l'élection des représentants à l'Assemblée nationale"³³² legde de stelregels vast voor de verkiezingen. Er waren twee soorten verkiezingen. De eerste verkiezingsronde, de "primaires", zijn deze waaraan de actieve burgers deelnemen. Zij zullen "verkiezers" aanstellen. Dit luik kan worden opgesplitst in twee groepen artikels. De 21 eerste artikels van dit luik handelen over de zogeheten "assemblées primaires". De artikelen 12 en 13 van dit luik geven aan wie deelnemen kan aan de verkiezingen. Het gaat hem dan over de "citoyens actifs" en dat was men wanneer men de Franse nationaliteit bezit, de volle leeftijd van 25 jaar heeft bereikt en een minimumbelasting betaalt.³³³ Niet iedereen kon dus aan bod komen. Van dit systeem werd ook gebruik gemaakt om de militaire dienst aantrekkelijk te maken.³³⁴ De daaropvolgende 14 artikels hebben betrekking op de zogeheten "assemblée de tous les électeurs"

andere van M. Pirson. M. Pirson vraagt dat men grondig nadenken zou over de keuze tussen een monarchie of een republiek. Seron zal het voorstel van Pirson steunen: "la question est mieux posée; elle ne laisse que l'alternative entre la république et la monarchie constitutionnelle; il n'y a pas ici de partisans de l'aristocratie, du despotisme ou de la théocratie." In E. Huyttens, Discussions du Congrès national de Belgique. Bruxelles. Société typographique belge. Adolphe Wahlen et Cie. 1844. Tome 1. Blz. 146

³³⁰ H. De Smaele. Eclectisch en toch nieuw. Blz. 410

³³¹ Ibid. Blz. 411

³³² Zie: www.assemblee-nationale.fr/histoire/images-decentralisation/decentralisation/loi-du-22-decembre-1789-.pdf

³³³ Art. 12. Les citoyens actifs, c'est-à-dire ceux qui réuniront les qualités qui vont être détaillées ci-après, auront seuls le droit de voter, et de se réunir pour former dans les cantons les assemblées primaires.

Art. 13. Les qualités nécessaires pour être citoyen actif sont : 1° d'être Français ou devenu Français ; 2° d'être majeur de 25 ans accomplis ; 3° d'être domicilié de fait dans le canton, au moins depuis un an ; 4° de payer une contribution directe de la valeur locale de trois journées de travail ; 5° de n'être point dans l'état de domesticité, c'est-à-dire de serviteur à gages.

³³⁴ Elke militair waarvan de loopbaan aan een aantal voorwaarden voldoet wordt erkend als "citoyen actif": "Tout militaire qui aura servi l'espace de seize ans, sans interruption et sans reproche, jouira de la plénitude des droits de citoyen actif, et est dispensé des conditions relatives à la propriété et à la contribution...". Zie I. Plaisant. Pasiomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Tome premier. Librairie Tarlier. Bruxelles. 1833. Décret concernant la constitution de l'armée. dd. 28/2/1790 (= 21/3 et 28/4/1790) (bull. 2, 162; Moniteur des 1er et 2 mai 1790). Blz. 111

Het tweede luik van het decreet “De la formation et de l'organisation des assemblées administratives”³³⁵ kan eveneens opgesplitst worden in twee delen. De elf eerste artikels handelen over de verkiezing van de leden van de “corps administratifs”. Artikel 2 van dit luik stelt dat “Après avoir nommé les représentants à l'Assemblée nationale, les mêmes électeurs éliront, en chaque département, les membres qui, au nombre de 36, composeront l'administration de département.”. De laatste twintig artikels van dit luik gaan in op de samenstelling, de organisatie en de wijze van vernieuwing van de “corps administratifs”. Het derde luik en laatste luik “Des fonctions des assemblées administratives” legt de bevoegdheden van de “corps administratifs” vast. Vele van de eertijds door de clerus opgenomen taken werden toegewezen aan de burgerlijke overheden. De armen en ziekenzorg, de opvang van landlopers en bedelaars en het onderwijs werden voortaan de bevoegdheid van de civiele autoriteiten.³³⁶

De Constituante opteerde duidelijk voor een combinatie van cijnskiesrecht en onrechtstreekse, getrapte verkiezingen. De Constituante deelde de bevolking in twee groepen in. Enerzijds waren er de actieve burgers, de “citoyens actifs”, en anderzijds de “verkiezers” of kiesmannen. De “citoyens actifs” konden opgesplitst worden in twee groepen: zij die over beperkte rechten beschikten en zij die volle rechten bezaten. De beperkt actieve burgers dienden een belasting van drie daglonen te betalen. Hun bevoegdheden waren ingeperkt: zij konden niets anders doen dan zelf “verkiezers” aanstellen. De werkelijk actieve kiesmannen dienden op hun beurt een belasting gelijk aan tien daglonen te betalen.³³⁷ De armste burgers, maar ook de vrouwen, vielen dus uit de boot.

Er is met andere woorden een onderscheid tussen de rechten van de mens en de rechten van de burger. Mensenrechten zijn vrijheden die de mens behoeden voor overdreven inmenging door de overheid (eigendomsrecht, bescherming tegen willekeurige aanhouding), burgerrechten zijn dan te zien als rechten die een actieve deelname aan het maatschappelijk gebeuren toelaten.

Uit het gehele decreet is duidelijk af te leiden dat, hoewel de Constituante er in slaagde het monopolie van de adel te doorbreken, zij deze laatste bevoorrechte groep gewoonweg verving door goeude burgers. Het gemaakte onderscheid zou tot hevige debatten leiden.

³³⁵ Zie : www.assemblee-nationale.fr/histoire/images-decentralisation/decentralisation/loi-du-22-decembre-1789-.pdf

³³⁶ Zo kunnen wij in artikel 2 van dit luik lezen dat zij ondermeer tot opdracht hebben “... sous l'autorité et l'inspection du Roi ... 1° Au soulagement des pauvres, et à la police des mendiants et vagabonds; 2° A l'inspection et à l'amélioration du régime des ' hôpitaux, hôtel-Dieu, établissements et ateliers de charité, prisons, maisons d'arrêt et de correction; 3° A la surveillance de l'éducation publique et de l'enseignement politique et moral; 4° A la manutention et à l'emploi des fonds destinés en chaque département à l'encouragement de l'agriculture, de l'industrie, et de toute espèce de bienfaisance publique; 5° A la conservation des propriétés publiques; ... 8° A l'entretien, réparation et reconstruction des églises, presbytères et autres objets nécessaires au service du culte religieux; ...”

³³⁷ Artikel 19 stelde dat “ Pour être éligible dans les assemblées primaires, il faudra réunir aux qualités de citoyen actif, dessus détaillées, la condition de payer une contribution directe plus forte, et qui monte au moins à la valeur locale de dix journées de travail.”

Ook het belastingwezen werd heringericht. Hierbij werd een persoonlijke belasting op de handels- en nijverheidsondernemingen ingevoerd, een “patent”. Dit mag verwonderlijk heten want de door de burgerij overheerste Constitution legde zichzelf op deze manier hoge lasten op. Dat was, zoals Van Eenoo³³⁸ stelt, een bewuste keuze. Gezien het kies- en verkiezingsrecht berustte op het bedrag aan betaalde belasting, wilde men vermijden dat grootgrondbezitters een overwicht zouden krijgen.

2.4.2. Moeizame totstandkoming van de “Constitution civile du clergé”

De geografische herschikking grijpt in op de positie van de clerus. In de notulen is te lezen hoe moeizaam de werkzaamheden verliepen. Voorstanders en tegenstanders van een ingrijpende hervorming waren immers numeriek in evenwicht. Pelletier wijst erop dat ook de samenstelling van de werkgroep bepalend was: “Dès le 10 août 1789, l’Assemblée a désigné, pour préparer une loi sur ces questions, un comité ecclésiastique composé de quinze membres, dont les évêques de Clermont et de Luçon, trois curés, et le canoniste Durand de Maillane. Les tensions de forces égales entre les partis empêchèrent le comité de travailler efficacement...”.

De clerus tolereerde geen inperkingen. Zo werd een compromisvoorstel verworpen van Durand de Maillane, waarbij niet werd geraakt aan bepaalde orden die zich inlieten met onderwijs en armenzorg. Hetzelfde voorstel “...lissait au roi le choix des évêques parmi trois noms proposés par le métropolitain et le chapitre. Ce projet, quoique modéré, fut rejeté par les ecclésiastiques”.³³⁹

Om uit de impasse te geraken besloot men de trukendoos te openen: op 5 februari 1790 werd onder het voorwendsel van werkoverlast de groep uitgebreid. De commissie moest dus, wilden de werkzaamheden geen vertraging oplopen, worden uitgebreid.³⁴⁰ Tezelfdertijd werd de clerus gevraagd een sluitende inventaris van hun financiële eisen in te dienen. Dit alles “... sous peine d’être déchu des bénéfices et pensions non déclarés.” De leden van de clerus, lid van de Assemblée kunnen hun aangifte aan het “comité ecclésiastique” bezorgen. De toon verhardde en via een administratieve krachtmeting hoopte men een meerderheid te vinden om de patstelling te doorbreken.

³³⁸ R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Blz. 93.

³³⁹ G. Pelletier. Rome et la Révolution Française. La théologie politique et la politique du Saint-Siège devant la Révolution française (1789-1799). Publications de l’École française de Rome. Rome. 2004. Blz. 105

³⁴⁰ “... ce comité demande que le nombre de ses membres soit augmenté de quinze personnes. Le nombre actuel ne peut suffire au dépouillement de cent mille déclarations et au travail qu'exige la correspondance à suivre avec les municipalités pour soumettre ces actes à une espèce de contrôle. L'Assemblée ordonne qu'il sera ajouté au comité ecclésiastique quinze membres pris dans la totalité de l'Assemblée, et élus par scrutin de liste.” Interessant is dat in de beslissing een passus opgenomen wordt waarbij “... tous possesseurs de bénéfices ou de pensions sur des bénéfices, à quelque titre que ce soit, sur les économats, sur le clergé en général, sur le clergé des diocèses, etc., seront tenus de déclarer aux municipalités le titre et le nombre des bénéfices et pensions dont ils jouissent, et d'envoyer, sous quinzaine, cette déclaration à l'Assemblée nationale...” in Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 11 : Du 24 décembre 1789 au 1er mars 1790" Séance du vendredi 5 février 1790" Blz. 438.

Op 21 april 1790 legde Louis-Simon Martineau het rapport van de werkgroep aan de Assemblée voor.³⁴¹ In zijn inleiding zette Martineau de belangrijkste krachtlijnen van het decreet uiteen. Hij riep vooreerst allen op om de noodzaak van een hervorming te onderschrijven. Immers: "... plus la religion importe à la chose publique, ... plus il est de votre devoir de prendre toutes les mesures convenables pour en maintenir ou en rétablir la salutaire influence sur les mœurs, pour la dégager ou la préserver de tout ce qui peut la corrompre, la défigurer ou l'avilir."³⁴² Het laatste deel van deze motivering is veelzeggend.

Het ontwerp regelde drie aangelegenheden: wat behouden we³⁴³, hoe organiseren we alles³⁴⁴ en ten slotte: wat de met salariëring van de clerus: "... quelle sorte de traitement croyez-vous devoir assurer aux différents ministres de la religion?"

Martineau verborg de bedoeling van het decreet - rationalisering, besparing en het weren van misbruiken - niet. Men diende na te denken over "...la suppression de tous ces titres et emplois connus sous le nom de bénéfiques simples, qui se sont si fort multipliés dans les siècles d'ignorance et de barbarie.". Ook het laten voortbestaan van functies die niet opgenomen werden was onaanvaardbaar.³⁴⁵

Martineau wilde ook de hiërarchische lijn herstellen³⁴⁶ en van de interne reorganisatie gebruik maken om een personeelsbeleid te voeren. Hier werd de clerus geresponsabiliseerd: "Après avoir supprimé tous les titres et tous les établissements inutiles, vous aurez, Messieurs, à vous occuper de l'organisation des ministres nécessaires, c'est-à-dire d'une nouvelle circonscription des évêchés et des cures." De priesters en bisschoppen kregen een "standplaats" toegewezen in functie van de territoriale reorganisatie van Frankrijk. Deze kon dienen als blauwdruk: "Vous avez, Messieurs, fixé avec sagesse les bornes et l'étendue de l'administration civile, en divisant la France en 83 départements. Pourquoi n'adopteriez-vous pas la même division pour l'administration spirituelle?"

De afschaffing van bepaalde overbodige functies, het weren van historisch gegroeide misbruiken en de herschikking van de kerkelijke territoria moet voor de hervormers

³⁴¹ Martineau Louis Simon. Rapport de M. Martineau, au nom du comité ecclésiastique, sur la constitution du clergé, en annexe de la séance du 21 avril 1790. In : Archives Parlementaires de 1787 à 1860 - Première série (1787-1799) sous la direction de Jérôme Mavidal et Émile Laurent. Tome XIII - Du 14 avril au 20 avril 1790. Paris : Librairie Administrative P. Dupont, 1882. pp. 166-171.

³⁴² Ibid. Blz. 167

³⁴³ "Quels sont les titres, offices et emplois ecclésiastiques, qu'il convient de conserver ou de supprimer ?" Ibid. Blz. 167

³⁴⁴ "Quelle sera la manière de pourvoir aux offices et emplois ecclésiastiques que vous aurez jugés convenables de conserver ou de rétablir ?" Ibid. Blz. 168

³⁴⁵ "Comment pourriez-vous laisser subsister des emplois qui n'ont aucun emploi, qui n'emportent pas même l'obligation de la résidence, qui ne sont vraiment que ce que leur dénomination annonce, des bénéfiques simples, c'est-à-dire des bénéfiques sans offices, des places qui n'existent que pour l'avantage de celui qui les possède et qui ne lui donnent d'autre droit que celui de consumer dans l'oisiveté une partie des revenus publics ?". Ibid. Blz. 168

³⁴⁶ "Votre comité ecclésiastique vous proposera, Messieurs, en conservant aux églises cathédrales la qualité qu'elles n'ont jamais perdue, ... il vous proposera de leur rendre leur ancienne qualité d'églises vraiment et immédiatement paroissiales, par la suppression de toutes les églises paroissiales particulières qu'il sera possible d'y réunir. L'évêque en redeviendra le premier pasteur, le pasteur direct et immédiat ..." Ibid. Blz. 169

samengaan met een effectievere en efficiëntere spreiding van priesters en bisschoppen. De clerus zou er trouwens alles bij te winnen hebben, het vertrouwen zou worden hersteld en de bevolking zou er wel bij varen: “Donnez aux curés des aides, des coopérateurs, des vicaires, autant que les circonstances le demanderont, et vous remédieriez à tous ces inconvénients. Les peuples seront mieux servis, mieux instruits. Les offices divins, célébrés avec plus de majesté, parleront plus éloquemment à leur cœur. Les ministres des autels, surveillés les uns par les autres, se respecteront davantage, et seront plus respectés. La religion, les mœurs, les lois, tout y gagnera également.”³⁴⁷

Door de bevolking te laten kiezen wie zij als bedienaar van de eredienst wilde, kon men komaf maken met de vele malversaties. De kritiek op de corrupte en onbetrouwbare leden van de clerus, die geen enkele voeling hadden met de bevolking, was hard.³⁴⁸ De bevolking kon, noch mocht, verplicht worden vertrouwen te schenken aan wie zij niet heeft kunnen kiezen, zeker wanneer geweten is dat bepaalde leden van de clerus verantwoording verschuldigd zijn aan of hun functie te danken hebben aan “...une main quelquefois suspecte, quelquefois ennemie.”

Het voorstel gaat natuurlijk ook in op de problematiek van de correcte “verloning” van de clerus. Gewaarschuwd wordt voor zowel een te genereus systeem, als voor een te krenterige bezoldiging: “Si vous donnez trop, vous ouvrirez la porte à l' intrigue; le sanctuaire sera infecté par l'avarice, et vous y trouverez bientôt tous les vices qui accompagnent les richesses, le luxe, l'oisiveté et les mauvaises mœurs. Si vous ne donnez pas assez et que le prêtre manque des choses dont un homme frugal et tempérant ne peut pas se passer, vous le forcez d'avilir son ministère, de ramper auprès de ceux de qui il peut attendre quelque chose.”³⁴⁹ Het voorstel zal er in bestaan aan ieder lid een verloning in functie van zijn rang en verantwoordelijkheden toe te staan.

De gehele tekst leest als een technisch document.³⁵⁰ De belangrijkste aangelegenheden zijn, zoals af te leiden uit het ontwerp en de toelichting, het hertekenen van de kerkelijke kaart, de bezoldiging van de leden van de clerus, de woonplaatsregel en het selecteren van de bisschoppen en priester door verkiezingen. De hertekening van de kaart was moeilijk aanvaardbaar. Het aantal bisschoppen daalde hierdoor immers aanzienlijk. De bezoldiging zelf leek aanvaardbaar, de kerkelijke tienden waren immers afgeschaft en het systeem verschafte zekerheid. Het verkiezen van leden van de clerus is echter een schok. De gallicaanse kerk - de katholieke kerk als geheel - kende immers geen democratische traditie.

³⁴⁷ Ibid. Blz. 170

³⁴⁸ Men had het over “Des courtisans ambitieux et corrompus ont souvent obtenu les nominations royales; les intrigants ont profité seuls des préventions, des induits, des résignations, des permutations, des dévolus ... les talents et les vertus ont été oubliés; ... les peuples n'ont eu souvent pour pasteurs que des hommes ignorants ou corrompus ...” Ibid. Blz. 170

³⁴⁹ Ibid. Blz. 171

³⁵⁰ Projets d'articles sur la constitution civile du clergé, en annexe de la séance du 21 avril 1790. In : Archives Parlementaires de 1787 à 1860 - Première série (1787-1799) sous la direction de Jérôme Mavidal et Emile Laurent. Tome XIII - Du 14 avril au 20 avril 1790. Paris : Librairie Administrative P. Dupont, 1882. pp. 171-175.

Het voorstel kan worden opgesplitst in vier delen. Het eerste deel handelt over de “offices ecclésiastiques”. Strikte richtlijnen werden opgelegd wat de erkenning en de interne organisatie betreft. De grootte van de werkingsgebieden werd vastgelegd. Het resultaat is een inkrimping van het aantal bisdommen en parochies.³⁵¹

De tweede titel regelt de verkiezing van de bisschoppen en priesters door departementale kieskringen en gemeenten. Ogenschijnlijk lijkt dit een vrij onschuldige procedure. Bisschoppen en priesters werden onderworpen aan verkiezingen waaraan zowel katholieken als protestanten, maar ook ongelovigen konden deelnemen! Alle burgers van de natie hadden een stem. De verkozenen moesten een eed van trouw afleggen. Belangrijk is ook dat de paus hierbij buiten spel werd gezet: er was geen toestemming meer nodig.³⁵² De belangrijkste regels met betrekking tot de verloning zelf zijn te vinden in het derde luik. Er werd voorzien in een vergoeding van 50.000 livres voor de “évêque métropolitain” van Paris, 20.000 livres tot 12.000 livres voor de overige bisschoppen en bedragen schommelend tussen de 1.200 tot 6.000 livres kwamen de priesters ten goede. Er werd ook voorzien in een logement voor de clerus. Het vierde luik regelde de residentieplicht. Het was de bisschoppen verboden - behoudens hoogdringendheid - zich buiten hun diocees te begeven. Ook priesters mochten zich niet buiten hun werkingsgebied verplaatsen.³⁵³

Aanvankelijk probeerde de clerus nog het gehele afscheidingsproces te sturen. In de tekst *L'Exposition des principes sur la constitution civile*, opgesteld door Boisgelin en ondertekend door 119 prelaten, is te lezen hoe de clerus het voor onmogelijk, zelfs verwerpelijk, achtte dat de Franse overheid bepaalde maatregelen zou treffen, maar vooral van oordeel was dat zulks niet kon gebeuren zonder haar medewerking.

De clerus zocht naar tussenoplossingen en herhaaldelijk probeerde ze het verloop van de debatten, die aan haar controle waren ontsnapt, te recupereren. De autonomie van de wereldlijke en de geestelijke macht was een permanent aandachtspunt. Het gallicaanse principe werd aangehaald. En men stelde een compromis voor “Espérant encore se partager l'espace public avec l'État sans voir que sa légitimité a changé, l'épiscopat gallican signifie à la constituante que ce n'est pas tant les limites des deux puissances qu'il faut chercher, mais leur accord.”³⁵⁴ Het gallicaanse model stond onder druk.

Op 12 juli 1790 was het zover. De notulen van de “séance de l'assemblée nationale du 12 juillet 1790” geven als bijlage de integrale tekst van het “Décret sur la constitution civile du clergé, du 12 juillet 1790”. Na enkele wijzigingen werd een definitieve tekst goedgekeurd:

³⁵³ In beide gevallen was er controle door de hogere autoriteit (métropolitain, évêque, of directoire du département of du district) die toestemming moest geven. Mocht een bisschop of een priester zich niet aan deze regels houden dan werd de procureur-generaal van het departement op de hoogte gebracht. Betrokkene werd dan een eerste keer berispt (hij moet onmiddellijk “huiswaarts” keren) en de daaropvolgende keer werd zijn salaris ingehouden voor de duur van zijn “ongewettigde” afwezigheid. De leden van de clerus werden onderworpen aan civiele rechtsregels.

³⁵⁴ Ibid. Blz. 18.

“L'Assemblée décrète toutes ces modifications et ordonne que son décret de ce jour sur la constitution civile du clergé sera joint à son procès-verbal.”³⁵⁵

Voor de voorstanders van deze hervorming kwam het erop neer een plan te laten goedkeuren dat de rol van de clerus en de wederzijdse rechten en verplichtingen zou vastleggen. Het leek een rationeel, evenwichtig en goed onderbouwd plan dat en kerk en staat voordelen opleverde.

De definitieve versie van het decreet bleef zo goed als ongewijzigd. In titel 1, artikel 1 is de geografische hertekening duidelijk terug te vinden: “Chaque, département formera un seul diocèse; et, chaque diocèse aura la même étendue et les mêmes limites que le département.” Artikel 5 bepaalt de hiërarchische lijn en verbiedt elke onderwerping aan een niet erkende, buitenlandse, gezagsdrager “Il est défendu à toute église ou paroisse de France, et à tout citoyen français, de reconnaître en aucun cas et sous quelque prétexte que ce soit, l'autorité d'un évêque ordinaire ou métropolitain dont le siège serait établi sous la domination d'une puissance étrangère ni celle de ses délégués résidant en France ou ailleurs, le tout sans préjudice de l'unité de la foi et de la communion qui sera entretenue avec le chef visible de l'Église universelle.”

In titel 2, wordt het algemene principe van de verkiesbaarheid voor bisschoppen en priesters bevestigd.³⁵⁶ De semireligieuze, semiburgerlijke aanpak is het duidelijkst terug te vinden in het artikel 14: “La proclamation de l'élu se fera par le Président de l'assemblée électorale dans l'église où l'élection aura été faite, en présence du peuple et du clergé et avant de commencer la messe solennelle qui sera célébrée à cet effet”.

Artikel 19 maakt elke tussenkomst van de paus overbodig: “Le nouvel évêque ne pourra s'adresser au pape pour en obtenir aucune confirmation, mais il lui écrira comme au chef visible de l'Église universelle en témoignage de l'unité de foi et de communion qu'il doit entretenir avec lui.”. Diverse artikels in titel 2 maken duidelijk dat de “évêque métropolitain” een cruciale rol krijgt toebedeeld. Het semireligieuze, semiburgerlijke karakter van de aanstellingsplechtigheid wordt ook hier bevestigd.³⁵⁷ De aanstelling van bijvoorbeeld de

³⁵⁵ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 17 : Du 9 juillet au 12 août 1790 ". Séance du lundi 12 juillet 1790. Blz. 51. Tekst van het decreet zelf op blz. 55 - 60.

³⁵⁶ Art. 1er. A compter du jour de la publication du présent décret, on ne connaîtra qu'une seule manière de pourvoir aux évêchés et aux cures, c'est à savoir, la forme des élections. Art. 2. Toutes les élections se feront par la voie du scrutin et à la pluralité absolue des suffrages. Art. 3. L'élection des évêques se fera dans la forme prescrite et par le corps électoral, indiqué dans le décret du 22 décembre 1789, pour la nomination des membres de l'assemblée de département.”

³⁵⁷ Artikel 16: “Au plus tard, dans le mois qui suivra son élection, celui qui aura été élu à un évêché se présentera en personne à son évêque métropolitain, et s'il est élu pour le siège de la métropole, au plus ancien évêque de l'arrondissement, avec le procès-verbal d'élection, et il le suppliera de lui accorder la consécration canonique.” Artikel 17: “Le métropolitain ou l'ancien évêque aura la faculté d'examiner l'élu en présence de son conseil, sur sa doctrine et ses mœurs ; s'il le juge capable, il lui donnera l'institution canonique ; s'il croit devoir la lui refuser, les causes du refus seront données par écrit, signées du métropolitain et de son conseil, saut aux parties intéressées à se pouvoir par voie d'appel comme d'abus.” Artikel 18: “L'évêque à qui la confirmation sera demandée ne pourra exiger de l'élu aucun serment, sinon qu'il fait profession de la religion catholique, apostolique et romaine.” Artikel 20: “La consécration de l'évêque ne pourra se faire que dans son église cathédrale, par son métropolitain ou, à son défaut, par le plus ancien évêque de l'arrondissement de la métropole, assisté des évêques des deux diocèses les plus voisins, au jour du Dimanche, pendant la messe

bisschop verliep in het bijzijn van het volk, met een eedaflegging in het bijzijn van “... des officiers municipaux, du peuple et du clergé.”

Titel 3 zal de algemene bezoldigingsregels vaststellen en titel 4 zal, zoals reeds besproken, een residentieplicht opleggen. De leden van de clerus krijgen een bezoldiging. Zo ontvangt de aartsbisschop van Parijs een bedrag van 50000 livres, de andere bisschoppen ontvangen een loon van 20000 livres, de vicarissen ontvangen tussen de 8000 en de 2000 livres terwijl de priesters rekenen kunnen op bedragen tussen 6000 en 1200 livres.

De totstandkoming van deze Constitution Civile du Clergé werd bewerkstelligd door zogeheten voltairiaanse juristen. Velen waren inderdaad antiklerikaal, maar daarom niet steeds virulent antireligieus. Voor sommigen betekende het een herstel van de oorspronkelijke kerk, een kerk die beklad was door mistoestanden. De Constitution Civile du Clergé sloot volgens hen trouwens ook aan bij de Verklaring van de Rechten van de Mens en de Burger: “De mensen zouden de vrijheid hebben om religieuze opvattingen te verkondigen en de Assemblée zou bepalen hoever die vrijheid ging.”³⁵⁸ Er is een interiorisering van de religie en een benadrukken van de idee dat godsdienst een sociaal nut moet hebben.

De hervorming was ingrijpend: de clerus stond niet meer boven de gelovigen, maar ten dienste van de gelovigen. De clerus maakte deel uit van het bestuurlijke apparaat en diende, tegen betaling, een aantal diensten te verzekeren. Het werden bezoldigde, controleerbare, ambtenaren, die een “dienst” verzekeren. De Assemblée greep echter in op de bestaande organisatie en brak met de bestaande hiërarchische structuur. De kerk verloor zeggenschap over de aanwervingen, over de tewerkstelling en over de controle: “L’assemblée voulait toucher non pas à ce qui est au cœur de la religion: la foi, mais allait atteindre ce qui constitue l’essence de l’église catholique comme institution: la hiérarchie”.³⁵⁹

De belangrijkste veranderingen in de revolutie die een contrarevolutie kunnen uitlokken gebeuren, aldus Schusterman, min of meer toevallig: “zonder dat de revolutionairen zich erg bewust waren van wat er op het spel stond”.³⁶⁰

Er waren, bovenop de naasting van de kerkelijke goederen, drie andere kantelmomenten in de relatie tussen de katholieke kerk en de Assemblée te onderscheiden: het eerste is decreteren van de Burgerlijke Grondwet van de Clerus, het tweede moment is het verplicht opleggen van de eed aan de clerus, het derde moment situeert zich begin januari 1791 wanneer aan de aanwezigen in de Assemblée de eedaflegging werd gevraagd. Zij die weigerden werden door de gelovigen beschouwd als martelaren.

paroissiale, en présence du peuple et du clergé. “Artikel 21: Avant que la cérémonie de la consécration commence, l’ élu prêtera en présence des officiers municipaux, du peuple et du clergé, le serment solennel de veiller avec soin sur les fidèles du diocèse qui lui est confié, d’être fidèle à la nation, à la loi et au roi, et de maintenir de tout son pouvoir la Constitution décrétée par l’Assemblée nationale et sanctionnée par le roi. ”

³⁵⁸ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 119.

³⁵⁹ Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l’État :/... Blz. 15.

³⁶⁰ Ibid. Blz. 101.

Fauchois ziet hier het begin van een belangrijke ontwikkeling: het spirituele, het religieuze werd teruggedrongen tot de private, de persoonlijke sfeer. De kerk probeerde haar territorium, haar invloedssfeer te beveiligen en een compromis te sluiten.

Was in de ogen van Rome de “Verklaring van de rechten van de Mens en van de Burger” niet onmiddellijk een gevaar, dan zou door de verplichte invoering van deze Constitution en de erbij horende verplichte eed, de relatie tussen Rome en Frankrijk onder druk komen te staan. Dit decreet greep niet enkel rechtstreeks in op de organisatie van de kerk, het veranderde de relatie katholieke kerk versus Franse staat. Het degradeerde de paus en de clerus. Vreemd genoeg hulde de paus zich gedurende enige tijd in een stilzwijgen. Pas op 10 maart 1791 reageerde hij.³⁶¹

Het verzet tegen de Burgerlijke Grondwet ging immers om meer dan de inhoud zelf.³⁶² Het was, in de ogen van de kerk, een bevoegdheidsoverschrijdende ingreep. Het verzet zou de vorm aannemen van een dispuut omtrent de bevoegdheid: het kwam de wereldlijke autoriteit niet toe de rechtsbevoegdheid, het gezag van de kerk, haar geschonken door Jezus Christus, over te nemen. Dit is een betoog dat ook naar aanleiding van latere ingrepen zal worden gehouden.

Op 26 december 1790 ondertekende Lodewijk XVI het decreet dat het afleggen van de eed verplichtte. De koning had nog gehoopt op enige reactie vanuit Rome. Binnen het priesterkamp ontstond een tweedracht die jaren later nog merkbaar zou zijn: de tweedracht tussen zij die de eed zullen afleggen en zij dit zullen weigeren, de zogeheten “prêtres réfractaires”.

Op 4 januari 1791 roept men de leden op om de eed af te leggen: de Assemblée daagt de clerus uit! Sciout beschrijft de 4 januari 1791 als een “jour à jamais mémorable dans les annales de l'Église”, immers “les ecclésiastiques furent définitivement mis en demeure de prêter le fameux serment”.³⁶³

De aanwezige leden van de clerus poogden, via een tussenkomst van abbé Grégoire, begrip te vragen voor de weigering om de eed af te leggen.³⁶⁴ Grégoire haalde andermaal het argument van de scheiding van beide machten aan “Il ne s'agit que de s'entendre: nous sommes tous d'accord; il est certain que l'Assemblée n'a pas entendu toucher à ce qui est purement spirituel. (On applaudit.)”.³⁶⁵

³⁶¹ Quod aliquantum van 10 maart 1791. Zie ook Caritas van 13 april 1791.

³⁶² N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 114.

³⁶³ L. Sciout. Histoire de la Constitution civile du clergé (1790 – 1801). Tome second. Librairie de Firmin Didot frères. Paris. 1872. Facsimile Hachette Livre. Blz. 7

³⁶⁴ “... La religion, la patrie et la paix sont chères à mon cœur ; c'est en leur nom que je vais articuler quelques mots. Parmi les ecclésiastiques, fonctionnaires publics, qui se trouvent dans cette Assemblée, les uns ont prêté leur serment, les autres s'y sont refusés ; de part et d'autre nous devons supposer des motifs respectables.”

³⁶⁵ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 22 : Du 3 janvier au 5 février 1791" Séance du mardi 4 janvier 1791" Blz. 14

De vergadering zette door en de clerus werd verplicht de eed af te leggen. Het verloop van de debatten in de Assemblée was niet vrij van tumult en wederzijdse beschuldigingen kleurden de vergadering. Een eedaflegging via naamafroeping werd niet aanvaard. De voorzitter van de Assemblée wou de werkzaamheden laten opschieten en stelde een ultimatum: "... j'interpelle les ecclésiastiques fonctionnaires publics, membres de cette Assemblée, présents, et qui n'ont pas prêté le serment décrété, de monter à la tribune pour se conformer au décret. Voici la formule : 'Je jure de veiller avec soin sur les fidèles du diocèse (ou de la cure) qui m'est confié, d'être fidèle à la nation, à la loi et au roi, et de maintenir de tout mon pouvoir la Constitution décrétée par l'Assemblée nationale et acceptée par le roi. Ceux qui voudront prêter le serment diront : Je le jure.'" ³⁶⁶

Het compromis kwam erop neer dat de clerus trouw zwoer, maar tegelijkertijd haar recht opeiste om, binnen bepaalde grenzen, toch nog uitdrukking te geven aan haar geloof. M. de Bonnal, bisschop van Clermont legde zo de eed af, maar onderstreepte onmiddellijk dat hij dit deed omdat hij geen andere keuze had. Enkel de gegeven garantie dat het "spirituele" vrijgesteld, beschermd was, heeft hem overtuigd de eed af te leggen.³⁶⁷ Daarmee waren alle problemen niet van de baan. De voorzitter zou uiteindelijk zij die weigeren tot de orde roepen en waarschuwen: sancties zullen volgen.

De ontluistering kon niet groter zijn. De koning werd op de hoogte gebracht van de problemen en men stelde hem voor de decreten strikt toe te passen. Wie verhinderd of ziek was, moest zich binnen de 15 dagen melden om de eed af te leggen.³⁶⁸

Was er in den beginne van deze revolutionaire omwenteling, binnen de clerus, een eerder beperkt verzet te noteren (meestal uitgaande de notabelen), dan zou er na deze decreten, zoals Schusterman het stelt, sprake zijn van een contrarevolutie.

Niet alle leden van de clerus legden uiteindelijk de eed af. Sommigen emigreerden, anderen verdwenen in de clandestiniteit. Die leden die wel de eed hebben afgelegd zullen, om hun positie te beveiligen, meer en meer beroep moeten doen op steun van de overheid. De afhankelijkheid nam toe en dit vergrootte nogmaals de spanningen: het verlies van identiteit was niet ondenkbeeldig. De opstandige priesters, die voorlopig nog een bezoldiging

³⁶⁶ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 22 : Du 3 janvier au 5 février 1791" Séance du mardi 4 janvier 1791". Blz. 17

³⁶⁷ "Il est bien étonnant qu'un certain nombre de membres s'arrogent la parole et nous obligent à rester comme des statues ; il est bien étonnant qu'on nous ferme la bouche, pendant que d'autres parlent tant qu'ils veulent. Adoptant le sentiment de l'Assemblée que je prends pour modèle, et qui a dit n'avoir pas entendu toucher au spirituel, je prétends faire ainsi mon acte." Ibid. Blz. 17

³⁶⁸ De notulen vermelden dat "La partie droite est extrêmement agitée." En dat "Il s'écoule plusieurs minutes. — Personne ne paraît à la tribune." Dit zorgde andermaal voor beroering en M. Barnave legt ten slotte een motie voor waarin wordt bepaald dat "L'Assemblée nationale charge son président de se retirer devers le roi, pour lui remettre les extraits des procès-verbaux des séances de l'Assemblée nationale, depuis le 26 décembre dernier, et le prier, de donner des ordres pour la prompte et entière exécution du décret du 27 novembre dernier, envers les membres de l'Assemblée nationale, ecclésiastiques fonctionnaires publics, qui n'ont pas prêté le serment prescrit par ledit décret; sauf à ceux qui seraient retenus hors de l'Assemblée, nationale par maladie ou absence légitime, à faire valoir leur excuse dans le délai de quinzaine, en faisant ou en envoyant leur serment." Ibid. Blz. 18.

ontvingen, palmden als het ware de private sfeer in; de priesters die de eed hebben afgelegd zien hun optreden beperkt tot de publieke sfeer. Niemand had blijkbaar verwacht dat niet enkel een belangrijk deel van de priesters, maar ook een deel van de bevolking, zich verzetten zou tegen deze "Constitution" en de verplichte eedaflegging.

De verplichte eedaflegging en het bereikte compromis institutionaliseren echter een relatieve scheiding tussen de publieke en de private sfeer: de clerus kan, zolang dit binnen de grenzen van de private sfeer blijft, het geloof belijden. De voorzitter van de Assemblée bevestigde dit expliciet: "L'Assemblée a décrété, dans toutes les circonstances, qu'elle n'entendait pas toucher au spirituel."³⁶⁹ Voor Sciout, die vrij kritisch staat tegenover dit decreet, was het echter, nog tijdens het verloop van de debatten, duidelijk dat "...l'Assemblée ne voulait pas de conciliation, et elle aurait été bien fâchée de n'avoir pas touché au spirituel."³⁷⁰ Het akkoord is dus een territoriale en spirituele balkanisering: Fauchois heeft het in dit verband over "la capacité du système culturel à institutionnaliser le changement: une sortie du système politique, un rempli du religieux du public vers le privé ... les ecclésiastiques peuvent croire ce qu'ils veulent du moment que cela reste confiné dans la sphère du privé..."³⁷¹

Frankrijk raakte verdeeld en de populariteit die de revolutie genoot, zou nooit meer zijn zoals ze voor de invoering van de "Constitution civile du clergé" was. Meer nog, naarmate Parijs radicaler werd, nam het verzet toe. In de Vendée brak een openlijke burgeroorlog uit. De contrarevolutie verspreidde zich ook in Bretagne.³⁷² In sommige streken werd de Constitution civile du clergé tegengewerkt. De clerus boycotte er de verkiezingen of weigerde de gevolgen van de reorganisatie te aanvaarden.

De niet-constitutionelen, zonder kerk, zonder inkomen, riepen de gelovigen op om geen vertrouwen te schenken aan priesters die de eed aflegden, meer nog, zij vroegen dat de overheid bepaalde van de door deze constitutionelen uitgevoerde taken, zou overnemen. Er is een geografische aftekening te zien tussen het centrum van Frankrijk en de periferie. Het centrum steunde de revolutie, in de periferie was men weerspanning.

De openlijke strijd tussen klerikalisme en antiklerikalisme was aangevat. De laïcisering werd bestreden.

Priesters die de eed niet hadden afgelegd zouden uiteindelijk toch nog de misviering kunnen organiseren, zij het onder strikte voorwaarden.³⁷³ De cultusbeleving zelf werd intact gelaten.

³⁶⁹ J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 22 : Du 3 janvier au 5 février 1791" Séance du mardi 4 janvier 1791". Blz. 17

³⁷⁰ L. Sciout. Histoire de la Constitution civile du clergé ... Blz. 12

³⁷¹ Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l' État :/ ... Blz. 18

³⁷² De troepen die erheen werden gestuurd werden er geconfronteerd met een haast onmogelijk opdracht. Het verzet was moeilijk te breken, de bevolking koos er meestal de zijde van de opstandelingen. Priesters werden verdacht van samenwerking met de opstandelingen en van het aanwakkeren van het verzet.

³⁷³ "L'Assemblée nationale, après avoir entendu le rapport de son comité de Constitution sur l'arrêté du 11 avril, du directoire du département de Paris, déclare que les principes de liberté religieuse qui l'ont dicté, sont les mêmes qu'elle a reconnus et proclamés dans sa déclaration des droits ; et en conséquence décrète que le défaut de prestation du serment, présent par le décret du 28 novembre, ne pourra être opposé à aucun prêtre se

De weerspannige priesters mochten de dienst verzorgen... zolang ze binnen de kerk bleven en bepaalde regels niet overtraden. Het is het tweede artikel van dit decreet dat voor het nodige tumult zorgde. Dit artikel liet immers toe in te grijpen wanneer de vrijheid gebruikt werd om “opruimende taal” te verspreiden. Artikel 2 stelde dat “Les églises consacrés à un culte religieux par des sociétés particulières, et portant l'inscription qui leur sera donnée, seront fermées, aussitôt qu'il y aura été fait quelques discours contenant des provocations directes contre la Constitution et en partie contre la constitution civile du clergé; l'auteur du discours sera, à la requête de l'accusateur public, poursuivi criminellement devant les tribunaux comme perturbateur du repos public.”³⁷⁴

De “réfractaires” waren niet echt gelukkig met het alternatief. Ook de leden van de clerus, die de eed wel hebben afgelegd, zagen hierin een bedreiging. Op deze manier wordt aan wie de eed niet had afgelegd immers toch speelruimte gegund. Zoals Fauchois opmerkt konden zij niet aanvaarden dat de overheid zich zou verbergen achter een “neutralité indifférente”.

Door het decreet van 29 november 1791 zouden de niet-constitutionelen die, ondanks aanmaning, weigerden de eed af te leggen uiteindelijk hun rechten (bezoldiging, pensioen) verliezen. Ontvangers of betaalmeeesters die dit zouden negeren konden veroordeeld worden om met eigen middelen de gelden te restitueren.³⁷⁵ De zo uitgespaarde gelden werden verdeeld over de 83 departementen en konden door de lokale overheid aangewend worden om te voorzien in de ondersteuning van behoeftigen.³⁷⁶ De leden van de clerus die de eed weigerden af te leggen werden ook verdacht van een “révolte contre la loi, et de mauvaises intentions contre la patrie” en zij zouden worden “... soumis et recommandés à la surveillance de toutes les autorités constituées.”³⁷⁷ De jacht op de réfractaires was ingezet.

Op 18 september 1794 werd het budget voor de cultus afgeschaft. Voortaan moesten de gelovigen zelf de financiële last dragen. De boodschap was duidelijk. Schusterman wijst er fijntjes op dat in werkelijkheid de salarissen al enige tijd niet meer betaald werden. “Niettemin

présentant dans une église paroissiale, succursale et oratoire national, seulement pour y dire la messe.” J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 25 : Du 13 avril au 11 mai 1791" Séance du samedi 7 mai 1791, au matin" Blz. 653

³⁷⁴ Ibid. Blz. 653

³⁷⁵ Artikel 4 van het decreet voorziet uitdrukkelijk dat “Quant aux autres ecclésiastiques, aucun d'eux ne pourra désormais toucher, réclamer ni obtenir de pension ou de traitement sur le Trésor public, qu'en représentant la preuve de la prestation du serment civique, conformément à l'article 1er ci-dessus. Les trésoriers, receveurs ou payeurs qui auront fait des paiements contre la teneur du présent décret, seront condamnés à en restituer le montant, et privés de leur état.” In. J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 35 : Du 11 novembre au 10 décembre 1791" Séance du mardi 29 novembre 1791, au matin". Blz. 436

³⁷⁶ Artikel 5 voorziet dat “Il sera composé, tous les ans, une masse des pensions dont les ecclésiastiques auront été privés par leur refus ou leur rétractation du serment. Cette masse sera répartie entre les 83 départements, pour être employée, par les conseils généraux des communes, soit en travaux de charité pour les indigents valides, soit en secours pour les indigents invalides.”

³⁷⁷ Ibid. Blz. 436

was dit een officiële verklaring waarin duidelijk werd gemaakt dat van nu af aan Kerk en Staat twee gescheiden instituties waren”.³⁷⁸

Voor de clerus het zoveelste bewijs van de koersverandering: de ontkerstening was voorgoed ingezet. Nog andere ontwikkelingen hadden de clerus immers wantrouwig gemaakt. Het edict van november 1787 dat de protestanten bepaalde rechten gaf werd niet geapprecieerd. Men verzekerde niet enkel de religieuze verdraagzaamheid, men garandeerde een zekere vrijheid. Niet-katholieken werden niet langer vervolgd.

Het verzet van de clerus is onder andere terug te vinden in bepaalde *Cahiers* waarin de intrekking van het Tolerantie-edict werd gevraagd. De laïcisering was bedreigend. Pas onder het concordaat zal er enige koerswijziging te noteren zijn. Zoals Fauchois duidelijk stelt “Si le concordat marque un certain retour à la tradition de coopération entre les deux appareils il ne revient pas sur la laïcité de l'État. Comme l'État, l'Église sort de la crise révolutionnaire mieux centralisée. Le monde est plus sous son emprise, mais son appareil est renforcé et elle campe dans la société.”³⁷⁹ Nieuwe conflicten zijn in de maak “... l'école à la fois lieu de formation des consciences particulières et lieu de socialisation du citoyen sera enjeu de leur querelle mobilisant la France après la Révolution”.³⁸⁰ Dit strijdtoneel zou niet beperkt blijven tot Frankrijk.

Kan men hier spreken van een doelbewuste laïcisering van de samenleving of moet men dit eerder zien als een juridische oplossing voor een relationeel probleem met de kerk? De eerder ambivalente houding van de Franse Assemblée is duidelijk te merken wanneer men op 13 april 1790 weigerde in te gaan op het voorstel Dom Gerle om het rooms-katholicisme te erkennen als “religion d'État”, maar tegelijkertijd verklaart het catholicisme genegen te zijn. Een strikte scheiding staat blijkbaar niet echt voorop.

Zoals Hacquin stelt “La séparation de l'Église et de l'État ne semble alors ni urgente, ni prioritaire, sauf -paradoxalement - chez certains prêtres réfractaires qui en tirent argument pour refuser de prêter serment à la Constitution civile.”³⁸¹ Toch is evenzeer duidelijk dat Frankrijk zich comfortabeler voelde met een samenleving waarbij religie niet tussenkomt in civiele aangelegenheden : “... reconnaissance de la citoyenneté sans référence à la religion que dans celle de la diversité des croyances.”³⁸²

Fauchois - verwijzende naar Camus – verwoordde het duidelijk “...l'Église n'étant pas de ce monde, elle n'avait pas de territoire ... la Constitution civile - comme l'indique son titre – n'a pas confondu les deux domaines, spirituel et temporel.”³⁸³ De twee werelden waren duidelijk gescheiden. Baubérot³⁸⁴ zag hierin een bijdrage tot de “laïcisation” van de samenleving.

³⁷⁸ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 367.

³⁷⁹ Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l'État :/ ... Blz. 20.

³⁸⁰ Ibid. Blz. 21.

³⁸¹ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz.23

³⁸² J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 7

³⁸³ Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l'État :/ ... Blz. 16

³⁸⁴ J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 7

Noah Schusterman besteedt uitgebreid aandacht aan deze Constitution en noemt het trouwens een onderwerp dat meestal ontbreekt wanneer men de belangrijkste gebeurtenissen uit de revolutie opsomt: “Deze wet was bepaald niet een van de meest sexy gebeurtenissen uit de revolutie en er zijn geen beroemde schilderijen waarop de ondertekening ervan is afgebeeld, noch zijn er beroemde, veelgeciteerde uitspraken over deze wet.”³⁸⁵ Het decreet, goedgekeurd op 12 juli 1790 en van kracht op 24 augustus 1790, leest inderdaad eerder als een ordinaire bestuurlijke reorganisatie van het apparaat.

De laïcisering van de clerus, in de zin dat zij verworden tot bezoldigde ambtenaren, had echter een schok teweeggebracht. De clerus liet het ancien régime achter zich. De definitieve breuk met het verleden en de onderwerping van de kerk aan de nationale soevereiniteit wordt gesymboliseerd door de eed³⁸⁶ die de clerus moest afleggen. Aan hen werd gevraagd onvoorwaardelijk trouw te zweren aan één macht: de natie.³⁸⁷ Voor wat, hoort wat en dat gold voor elk ambtenaar.

Een decreet, waarbij de cultusbeleving zelf werd geïnviseerd, zou nog ingrijpender gevolgen hebben op de relatie tussen kerk en staat. De reacties hierop illustreren andermaal de veerkracht van de kerk als institutie in Frankrijk.

2.5. De cultusbeleving aan banden gelegd

Het “Décret sur l’exercice des cultes” zette de balkanisering verder.³⁸⁸ Op 21 februari 1795 benadrukte de Conventie in het “Décret du 3 ventôse An III (21 février 1795)”³⁸⁹ het leidende

³⁸⁵ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 16.

³⁸⁶ “Je jure de veiller avec soin sur les fidèles de la paroisse [ou du diocèse] qui m'est confiée, d'être fidèle à la nation, à la loi et au roi, et de maintenir de tout mon pouvoir la Constitution décrétée par l'Assemblée nationale et acceptée par le roi.”

³⁸⁷ Men deed dit omdat gevreesd werd dat antirevolutionaire krachten de uitvoering van het decreet zouden ondergraven.

³⁸⁸ Het decreet komt er na het mislukken van het invoeren van de zogeheten “cultus van de Rede” (la Déesse Raison) in 1792 en de in 1793 door Robespierre ingevoerde deïstische cultus.

³⁸⁹ “Art. Ier Conformément à l'article VII de la déclaration des droits de l'homme, et à l'art. CXXII de la constitution, l'exercice d'aucun culte ne peut être troublé. II. La République n'en salarie aucun. III. Elle ne fournit aucun local, ni pour l'exercice du culte, ni pour le logement des ministres IV. Les cérémonies de tout culte sont interdites hors de l'enceinte choisie pour leur exercice. V. La loi ne reconnaît aucun ministre de culte : nul ne peut paraître en public avec les habits, ornements ou costumes affectés à des cérémonies religieuses. VI. Tout rassemblement de citoyens pour l'exercice d'un culte quelconque, est soumis à la surveillance des autorités constituées. Cette surveillance se renferme dans des mesures de police et de sûreté publique. VII. Aucun signe particulier à un culte ne peut être placé dans un lieu public, ni extérieurement, de quelque manière que ce soit. Aucune inscription ne peut désigner le lieu qui lui est affecté. Aucune proclamation ni convocation publique ne peut être faite pour y inviter les citoyens. VIII. Les communes ou sections de commune, en nom collectif, ne pourront acquérir ni louer de local pour l'exercice des cultes. IX. Il ne peut être formé aucune dotation perpétuelle ou viagère, ni établi aucune taxe pour en acquitter les dépenses. X. Quiconque troublerait par violence les cérémonies d'un culte quelconque, ou en outragerait les objets, sera puni suivant la loi du 22 juillet 1791 sur la police correctionnelle. XI. Il n'est point dérogé à la loi du 2 des sans-culottides, deuxième année, sur les pensions ecclésiastiques, et les dispositions en seront exécutées suivant leur forme et teneur. XII. Tout décret dont les dispositions seraient contraires à la présente loi, est rapporté ; et tout arrêté opposer à la présente loi, pris par les représentants du peuple dans les départements, est annulé.” Zie o.a. www.eglise-etat.org/1795.html

principe van de ongestoorde cultusbeleving, maar ook dat van de totale scheiding tussen kerk en staat.

Het decreet bevatte enerzijds artikelen die de scheiding versterkten, en anderzijds een aantal garanties (mits te voldoen aan de bepalingen). Artikel 1 stelt dat “Conformément à l’article VII de la déclaration des droits de l’homme, et à l’art. CXXII de la constitution, l’exercice d’aucun culte ne peut être troublé.”. Men kon zijn geloof enkel nog beleven in de officiële gebouwen. De Franse staat betaalde de clerus niet (II. La République n’en salarie aucun.”), de gebouwen werden niet onderhouden door de overheid en het was verboden religieuze ceremonies te organiseren buiten de kerk (“III. Elle ne fournit aucun local, ni pour l’exercice du culte, ni pour le logement des ministres »). Artikel 4 gaf aan dat “Les cérémonies de tout culte sont interdites hors de l’enceinte choisie pour leur exercice.”. Enkel de plechtigheden buiten de kerk (processies) werden dus aan banden gelegd. Artikel 10 stelde dat het verstoren van de cultus aan correctionele straffen zou worden onderworpen (“Quiconque troublerait par violence les cérémonies d’un culte quelconque, ou en outragerait les objets, sera puni suivant la loi du 22 juillet 1791 sur la police correctionnelle.”). Vermoedelijk wilde men voorkomen dat cultusvoorwerpen door de gelovigen zouden worden ontvreemd, zodat de cultusbeleving - stiekem - op een andere plaats zou worden georganiseerd.

Er werd echter ook beslist bepaalde kerken opnieuw open te stellen. Fauchois verwijst naar de achterliggende intentie: door de kerken opnieuw open te stellen kreeg men een controle over het optreden van de priesters. Artikel 5 perkte het gebruik echter sterk in. Een dienst verzorgen was onderworpen aan een voorafgaandelijke melding door de betrokken priester.

390

De resterende artikels lieten aan duidelijkheid niets te wensen over. De artikelen 8 en 9 verboden de terbeschikkingstelling van lokalen of de verhuur ervan met het oog op het uitoefenen van de cultus (“Les communes ou sections de commune, en nom collectif, ne pourront acquérir ni louer de local pour l’exercice des cultes.”) en verboden eveneens het toekennen van dotaties of het heffen van belastingen om uitgaven te dekken (“Il ne peut être formé aucune dotation perpétuelle ou viagère, ni établi aucune taxe pour en acquitter les dépenses.”). Bijeenkomsten waren zo goed als onmogelijk en het was verboden in het openbaar een kenteken of kledij te dragen waaruit een religieuze overtuiging of praktijk zou kunnen blijken.³⁹¹ Alle bijeenkomsten stonden daarenboven onder het rechtstreeks toezicht van de overheid (“Tout rassemblement de citoyens pour l’exercice d’un culte quelconque, est soumis à la surveillance des autorités constituées. Cette surveillance se renferme dans des mesures de police et de sûreté publique.”).

³⁹⁰ “Nul ne pourra remplir le ministère d’aucun culte dans lesdits édifices à moins qu’il ne se soit fait décerner acte, devant la municipalité du lieu où il voudra exercer, de sa soumission aux lois de la République. Les ministres des cultes qui auront contrevenu au présent article, et les citoyens qui les auront appelés ou admis, seront punis chacun de mille livres d’amende, par voie de police correctionnelle.” In *Bulletin des Lois*, n° 878.

³⁹¹ “La loi ne reconnaît aucun ministre de culte : nul ne peut paraître en public avec les habits, ornements ou costumes affectés à des cérémonies religieuses. Aucun signe particulier à un culte ne peut être placé dans un lieu public, ni extérieurement, de quelque manière que ce soit. Aucune inscription ne peut désigner le lieu qui lui est affecté. Aucune proclamation ni convocation publique ne peut être faite pour y inviter les citoyens.”

De toepassing van de regel waarbij alle cultusbijeenkomsten onder de controle van de staat stonden, werd gezien als een verbreken van eerdere afspraken en een inbreken in de privésfeer.³⁹²

Het regelen van de cultusbeleving leek niet evident. De beëdigde priesters stonden trouwens voor een onmogelijke opgave. De bevolking stond vaak afkerig jegens hen en het kwam meermaals voor dat de kerkdiensten werden verstoord.³⁹³ De constitutionelen zochten ten einde raad zelfs toenadering tot Rome.

Het was wachten tot Napoleon begin 19de eeuw onderhandelingen met Rome opstartte en deze priesters - strategisch - mee in de onderhandelingen betrok.³⁹⁴ Het door hem afgesloten Concordaat zou het decreet over de Constitution Civile du Clergé niet enkel afzwakken, het zou de positie van de paus herstellen.

Het Concordaat schroefde ook het revolutionaire ideaal zoals democratische verkiezingen met aanduiding van de bedienaren van de eredienst terug. Het was een inperking van de principes van de democratische lekenstaat. Een belangrijk element – waar al te weinig aandacht aan wordt geschonken – is dat het Concordaat de tussenkomst van een buitenlands macht “de paus” in binnenlandse aangelegenheden institutionaliseerde.

³⁹² Indien er een vermoeden bestaat dat in een private woning een misviering doorgaat zal niet enkel nagegaan worden of niet - bewoners aanwezig zijn, maar ook of de priester de eed heeft afgelegd.

³⁹³ Pieter De Meyere. De katholieke Kerk in Frankrijk ... Blz 21.

³⁹⁴ “C’est Bonaparte qui offrira son dernier rôle au clergé constitutionnel : celui de faire – valoir dans les négociations concordataires.” Zie Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l’État :/...Blz. 20.

3. Het Directoire en Napoleon Bonaparte

3.1. Lekenreligiositeit en realpolitiek

Eind 1795 maakt de Conventie plaats voor het Directoire. Een nieuwigheid was dat er nu twee wetgevende kamers waren: een “Conseil des Cinq-Cents” en een “Conseil des Anciens”. De uitvoerende macht was in handen van vijf “Directeurs”.

In 1797 had het Directoire het moeilijk om de binnenlandse orde te handhaven. Er waren financiële problemen: de assignaten hadden hun waarde verloren en de economie floreerde al helemaal niet. Er was chaos en de leiders van de burgerij waren in twee kampen verdeeld. Enerzijds zij die de Franse revolutionaire idealen willen bewaren, anderzijds de voorstanders van een streng regime. De toestand binnen de kerk was vrij verward. Weerspannige bisschoppen hadden Frankrijk verlaten, overleden bisschoppen waren niet vervangen en in sommige steden en dorpen slaagde men er zelfs niet in om de kerk open te houden.

De vervreemding van de bevolking van de revolutionaire idealen werd als een gevaar voor het regime gezien. Men probeerde nog de gemoederen te bedaren, zoals door het decreet van 25 oktober 1795, dat betrekking had op weerspannige priesters, in te trekken. Pogingen om tot een nieuwe ‘civiele’ religie te komen mislukten. Theofilantropie, de eredienst van het opperwezen en de “culte décadaire” mislukten of kenden maar weinig aanhangers.³⁹⁵

In sommige ver van Parijs verwijderde rurale gebieden bleef het verzet duren. Het rurale Frankrijk conflicteerde met de centralistische politiek van het Directoire. Men mag dit verzet niet enkel als een verdediging van de godsdienst zien, maar meer als een verdediging van de traditionele cultuur. Men eiste het recht op parochies te organiseren (te zien als een geografische entiteit waarmede men zich verbonden voelt) of de agroliturgische kalender (die het dagelijkse leven regelt) te behouden. Wie protesteerde, beschouwde zich daarom niet antirepublikeins. Zij maakten gewoonweg gebruik van de volkssoevereiniteit en de vrijheid. Het Directoire, schreef Desan, was “in sommige opzichten een bijzonder vruchtbare en creatieve periode voor lekenreligiositeit.”³⁹⁶

De verkiezingsronde in 1797 toonde een verschuiving ten voordele van de royalisten. Een staatsgreep volgde. De generaals, en meer bepaald Napoleon Bonaparte, zagen de kans schoon om hun positie te verstevigen. Zoals Van Eenoo schrijft: “Slechts de overwinningen in de oorlogen waren op het actief van het Directoire te stellen, maar men schreef ze veeleer toe aan de generaals, wiens populariteit nog verhoogde, voornamelijk van Bonaparte.”³⁹⁷ De roep om een sterke man stelde Napoleon Bonaparte in de gelegenheid om op 9 november 1799 een staatsgreep te plegen. Het Directoire werd afgeschaft en een nieuwe Grondwet ingevoerd. In plaats van de vijf directeurs kwamen er drie consuls. Het feitelijke gezag werd voor een periode van tien jaar toegekend aan de eerste consul Napoleon. Napoleon was echter geen gewillig instrument in de handen van de burgerij.

³⁹⁵ Een cultus gebaseerd op het deïsme.

³⁹⁶ Geciteerd bij N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 371.

³⁹⁷ R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Blz. 113.

De belangrijkste binnenlandse problemen waarmee Napoleon af te rekenen kreeg vloeiden voort uit de economische en financiële toestand van het land. De belabberde toestand van industrie en handel werd geremedieerd door een fiscale en financiële politiek. Een hervorming van het belastingwezen (de belastingen werden rechtstreeks geïnd), de oprichting van de “Banque de France” (het vertrouwen in de munt werd hersteld en krediet werd makkelijker) en de vele maatregelen om de economische herstelmaatregelen te ondersteunen (onder andere via infrastructuurwerken waaronder wegeaanleg en uitbreiding van het kanalenet) keerden uiteindelijk het tij.

Er bleef echter een derde probleem dat Napoleon moest oplossen. Na het invoeren van de “Constitution Civile du Clergé” was er een waar verzet én onder de clerus én onder de gelovigen ontstaan. Het afschaffen van de privileges door het decreet van 4 augustus 1789, met als onmiddellijk gevolg een forse terugval van de inkomsten van de clerus, de naasting van de kerkelijke goederen op 2 november 1789 en de bijbehorende compensatiepolitiek, maar zeker het decreet van 12 juli 1790 met betrekking tot de “Constitution civile du clergé” gevolgd door de verplichte eedaflegging, hadden al voor problemen gezorgd. De opsplitsing van de clerus tussen “constitutionelen”, die wel de eed aflegden en de “réfractaires” die dit weigerden, had binnen de Rooms-Katholieke Kerk zelfs voor een schisma gezorgd. De decreten van 29 november 1791, van 27 mei 1792 en van 26 augustus 1792 lieten toe de weerspannige leden van de clerus te verbannen, te interneren of te deporteren. De constitutionele kerk zag op 18 september 1794 de inkomstenstroom definitief opdrogen. De spanning steeg. Men diende orde op zaken te stellen.

De in Frankrijk tot de illegaliteit veroordeelde priesters waren de helden, de martelaren, van Rome. Op 10 maart 1791 had de paus de wijze waarop de Franse Revolutie en meer bepaald de Assemblée de kerk verdrukte reeds veroordeeld. In *Quod Aliquantum*³⁹⁸ maakte Pius VI zijn bezorgdheid kenbaar en veroordeelde hij de religieuze politiek van Frankrijk. De maatregelen werden ervaren als een aanval op de religie, de plaats van de paus en de rol van de priesters. Het vervreemden van de kerkelijke goederen en inkomsten werd gezien als een ongehoorde schending van alle eerdere afspraken.³⁹⁹ Er is echter ook de verwerping van de rechten van de mens en van de burger, waarbij zeker de “vrijheid” om al dan niet een religie te belijden gehekel wordt. De vrijheid van meningsuiting en de vrijheid om ideeën ongehinderd te

³⁹⁸ Quod Aliquantum 10 mars 1791 à son Éminence Monsieur le Cardinal de La Rochefoucault, très illustre Archevêque d’Aix, et aux autres Archevêques et Évêques de l’Assemblée nationale de France au sujet de la Constitution Civile du Clergé de France Pie VI, Pape À nos chers Fils, et à nos Vénérables Frères, Salut et Bénédiction Apostolique. WWW.laportelatine.org

³⁹⁹ “... une nouvelle encore plus désolante est venue Nous frapper; Nous apprenons que l’Assemblée nationale, c’est-à-dire la majorité ... vers le milieu du mois de juillet, avait publié un décret qui, sous prétexte de n’établir qu’une Constitution Civile du Clergé, ainsi que le titre semblait l’annoncer, renversait en effet les dogmes les plus sacrés, et la discipline la plus certaine de l’Église, détruisait les droits du premier Siège apostolique, ceux des Évêques, des prêtres, des ordres religieux des deux sexes, et de toute la communion catholique, abolissait les cérémonies les plus saintes, s’emparait des domaines et des revenus ecclésiastiques, et entraînait de telles calamités, qu’on aurait peine à les croire si on ne les éprouvait. Nous n’avons pu Nous empêcher de frémir à la lecture de ce décret ; ...”. Zie Quod Aliquantum 10 mars 1791 à son Éminence Monsieur le Cardinal de La Rochefoucault, ...

verspreiden werden verworpen.⁴⁰⁰ In een schrijven gericht aan de aartsbisschop van Aix uitte hij zijn bezorgdheid.

Tezelfdertijd zette hij de toon: "Nous n'avons pas encore jusqu'ici lancé les foudres de l'Église contre les auteurs de cette malheureuse Constitution du Clergé; Nous avons opposé à tous les outrages la douceur et la patience; Nous avons fait tout ce qui dépendait de Nous pour éviter le schisme et ramener la paix au milieu de votre nation; et même encore, attaché aux conseils de la charité paternelle qui sont tracés à la fin de votre exposition, Nous vous conjurons de Nous faire connaître comment Nous pourrions parvenir à concilier les esprits."

De paus verweet de Franse Assemblée de kerk buiten spel te hebben gezet en te zijn tussengekomen op een gebied waar zij geen enkele bevoegdheid had: "En effet, quelle juridiction les laïques peuvent-ils avoir sur les choses spirituelles? De quel droit les ecclésiastiques seraient-ils soumis à leurs décrets?"

Rome werd niet erkend, de paus werd niet erkend als opperste spirituele leider. Dit alles was onaanvaardbaar en "... à mesure qu'on avance dans l'examen de ce décret, on y rencontre des dispositions encore plus vicieuses ...". De salarisregeling werd al helemaal onaanvaardbaar geacht "... le comble au mépris et à l'abjection où l'on a dessein de plonger les Évêques, on les assujettit tous les trois mois à recevoir, comme de vils mercenaires, un salaire modique, avec lequel ils ne pourront plus soulager la misère de cette foule de pauvres qui couvrent le royaume, et bien moins encore soutenir la dignité du caractère épiscopal.". Ze werd gezien als ontoereikend en een kaakslag voor de bisschoppen. Die werden gereduceerd tot huurlingen; zij zouden de armen niet meer kunnen helpen. Eigendomsrechten werden genegeerd, inkomsten vervreemd. "Cette nouvelle institution de portion congrue pour les Évêques contredit toutes les anciennes lois, qui assignaient aux Évêques et aux curés des fonds de terre pour les administrer eux-mêmes et en recueillir les fruits comme le font les propriétaires." De bedoelingen waren duidelijk "...le but de l'Assemblée dans ces décrets est de renverser et d'anéantir l'épiscopat, comme en haine de la religion dont les ministres sont les Évêques...". De inbeslagname van de kerkelijke goederen (... "l'invasion des biens ecclésiastiques...") is niets minder dan een ontheiliging (... Que tous ceux qui participent à cette usurpation se rappellent la vengeance que le Seigneur tira d'Héliodore et de ceux qui lui prêtèrent leurs services pour enlever les trésors du temple...").

De brief eindigde met een scherpe veroordeling van Talleyrand: "Il faut donc dire qu'il s'est souillé d'un parjure aussi volontaire que sacrilège, en prêtant un serment contraire aux dogmes de l'Église et à ses droits les plus sacrés."

De paus raakte ook het probleem aan van de inmenging van de burgerlijke autoriteit in kerkelijke aangelegenheden: "...L'Élu peut en appeler comme d'abus devant les magistrats

⁴⁰⁰ "Mais cette conduite n'étonnera pas ceux qui comprendront, par l'examen de sa teneur même, que la Constitution décrétée par l'Assemblée n'a en vue et ne poursuit d'autre but que d'anéantir la Religion catholique, et avec elle l'obéissance due aux rois. C'est dans cette vue qu'on établit, comme un droit de l'homme en société, cette liberté absolue, qui non seulement assure le droit de n'être pas inquiété sur ses opinions religieuses, mais qui accorde encore cette licence de penser, de dire, d'écrire et même de faire imprimer à son gré en matière de religion tout ce que peut suggérer l'imagination la plus déréglée : droit monstrueux, qui paraît cependant à l'Assemblée résulter de l'égalité et de la liberté naturelles à tous les hommes." Zie Quod Aliquantum 10 mars 1791 à son Éminence Monsieur le Cardinal de La Rochefoucault, ...

civils; ce sont eux qui décideront si l'exclusion est légitime; ils se constitueront juges des Métropolitains et des Évêques, auxquels cependant appartient de plein droit le pouvoir de juger des mœurs et de la doctrine...".

Dat seculiere rechters zich dus zouden uitspreken over bepaalde interne aangelegenheden en de kerkelijke overheid mogelijkerwijze zouden kunnen terechtwijzen was ongehoord. De staat mocht zich niet mengen in de interne organisatie van de kerk. Dit probleem zal opduiken naar aanleiding van de ingrepen onder Willem I en stond op de agenda bij het uitschrijven van de Belgische Grondwet in 1830/1831.⁴⁰¹

Opmerkelijk in de tekst zijn de verwijzingen naar Luther, Calvijn, Marsilius en Wycliffe. De paus verdenkt de protestanten van bepaalde malversaties. Is het immers niet opvallend dat, wanneer men de goederen van de Rooms-Katholieke Kerk in beslag neemt, men de protestanten "... ennemis de l'Église..." spaart, "Sans doute que l'Assemblée nationale regarde les traités faits avec les protestants comme plus sacrés que les canons ecclésiastiques, et que le concordat passé entre le Chef de l'Église et François Ier. Et il lui a plu de faire cette faveur aux protestants, précisément au moment où elle dépouillait le clergé catholique."

De aanslepende spanning tussen Rome en de Franse overheid verontrustte de burgerij. Paradoxaal werd ook een normalisering van de betrekkingen gevreesd. De staat had immers vele goederen van de clerus in beslag genomen en verkocht. Meestal waren die in handen van de burgerij gekomen. Een normalisering van de relatie zou weleens kunnen leiden tot een verplichte teruggave van deze goederen.

Voor Napoleon - pragmaticus en realpolitiker - kwam het erop aan Frankrijk bestuurbaarder te maken. Een consensus bereiken tussen de revolutionaire idealen en de verlangens van de kerk als instelling zou helpen. Pieter Geyl verwijst naar de historicus Georges Lefebvre, kenner van de Franse Revolutie, die het concordaat zag als "een van de nuttigste werktuigen van zijn regering". Door de kerk terug in te schakelen wist Bonaparte zich steviger te positioneren en de resultaten van de revolutie veilig te stellen tegenover een afgunstig en begerig Europa.⁴⁰²

3.2. Het Concordaat

Het kwam er voor Bonaparte dus op aan de principes van de revolutie niet te verloochenen en beide partijen de indruk te geven dat de situatie "genormaliseerd" was. Niet gespeend van eigenbelang zal hij de katholieke eredienst in ere herstellen met het oog op het verstevigen van zijn positie.

Napoleon kleurde de relatie kerk-staat anders in. Het katholicisme was de godsdienst van de meerderheid van de Fransen. Het kreeg echter niet het statuut van staatsgodsdienst, zoals

⁴⁰¹ Zie het huidige artikel 21, §1 van de Grondwet ("De Staat heeft niet het recht zich te bemoeien met de benoeming of de installatie der bedienaren van enige eredienst of hun te verbieden briefwisseling te houden met hun overheid en de akten van deze overheid openbaar te maken, onverminderd, in laatstgenoemd geval, de gewone aansprakelijkheid inzake drukpers en openbaarmaking.").

⁴⁰² P. Geyl. Napoleon voor en tegen. Unieboek B.V. Bussum. 1979. Blz. 42

tijdens het ancien régime, maar het werd wel de dominante religie waar Boissy d'Anglas⁴⁰³ zo bevreesd voor was geweest.”⁴⁰⁴

J.B. Vilmer, die de politiek van Bonaparte analyseerde, verwijst naar een brief van 26 juni 1800 waarin kardinaal Martiniana aan Pius VII verslag uitbracht van een gesprek met Bonaparte. Bonaparte wou definitief komaf maken met de gallicaanse kerk. Zowel de priesters die gevlucht waren, als deze die momenteel de dienst uitmaakten moesten vervangen worden. Het eigendomsrecht van de goederen die verkocht waren kon niet worden betwist. Dat zou een te groot probleem zijn. Hij stelde voor om onroerende goederen ter beschikking te stellen van de kerk. Een pensioen ten laste van de Franse staat (10.000 of 11.000 “livres”) behoorde tot de mogelijkheden. Om zijn hervormingsplannen te financieren en om te vermijden dat deze de uitgaven van de staat zouden verhogen, wendde Napoleon de kosten af op de departementen en de gemeenten. De nog niet vervreemde goederen en renten worden in kaart gebracht.⁴⁰⁵

Een andere bron is het relaas van kardinaal Maury.⁴⁰⁶ Hier komt de strategie Bonaparte naar voor. In ruil voor een akkoord kreeg de paus als het ware opnieuw het hoederecht over de 30 miljoen katholieken; hij kon orde op zaken stellen en aan de clerus werd een inkomen gegarandeerd. De paus kreeg opnieuw een jurisdictioneel toezicht op de kerk in Frankrijk.⁴⁰⁷

Napoleon hield in feite de clerus een wortel voor: hij wou een nieuwe kerk, hij wou de opstandigen weg. De paus kreeg in ruil hiervoor zeggenschap en de clerus een inkomen. Het leek een win-winoperatie. Het is echter duidelijk dat hij zijn controlemogelijkheid niet prijs gaf. Enerzijds erkende hij het belang van de kerk als stabiliserende kracht. Anderzijds was hij beducht voor concurrentie. Napoleon had het duidelijk verwoord wanneer hij stelde dat de clerus een macht was die steeds in beweging is. En wanneer deze toegeeflijk is, zijn de diensten nooit vrijblijvend. Daarom moesten de machtssferen duidelijk afgebakend worden: “De clerus moet zich bezighouden met het verzoenen van de mensen met de hemel, met het

⁴⁰³ Boissy d'Anglas had o.m. de rechten van de protestanten verdedigd.

⁴⁰⁴ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 382

⁴⁰⁵ Hier ontstond dan weer een ander probleem. De “Caisses de charité publique” zien een deel van hun inkomsten verdwijnen.

⁴⁰⁶ J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 entre la France et le Saint-Siège. Revue d'Histoire ecclésiastique. Louvain. Université Catholique de Louvain. 2007. Blz. 126

⁴⁰⁷ “ Le consul Bonaparte rendit visite au cardinal Martiniana. Il lui dit qu’il le pria de se rendre à Rome pour annoncer au Pape qu’il voulait lui faire cadeau de trente millions de catholiques français; qu’il voulait la religion en France; que les intrus du premier et du second ordre étaient un tas de brigands déshonorés dont il était déterminé à se débarrasser; que les diocèses étaient anciennement trop multipliés en France et qu’il fallait en restreindre le nombre; qu’il désirait établir un clergé vierge; que quelques-uns des anciens évêques n’avaient nullement considérés dans leurs diocèses où ils ne résidaient presque jamais; que plusieurs n’avaient émigré que pour cabaler et qu’il ne voulait pas le reprendre; qu’on traiterait avec eux de leurs démissions et qu’il leur ferait un traitement convenable; qu’en attendant qu’il pût doter le clergé avec des bien-fonds, il lui assurerait un sort très honnête, mais sans magnificence, et que le plus pauvre des évêques aurait 15000 livres de rente; que l’exercice de la juridiction spirituelle du Pape reprendrait librement son cours en France, que le Pape seul instituerait les évêques et qu’ils seraient nommés par celui qui administrerait l’autorité souveraine; enfin, qu’il voulait rétablir le Pape dans la possession de tous ses États. ”. Zie J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 entre la France et le Saint-Siège. Blz. 126 (voetnoot 4)

troosten van ons en onze vrouwen als we oud worden en voor het overige moet hij de wereldlijke macht aan ons laten: koning in de tempel, burger erbuiten.”⁴⁰⁸

Wat waren de krachtlijnen van dit concordaat?⁴⁰⁹ Het concordaat van 1801 tussen de paus van Rome en de Franse overheid leek in eerste instantie een overwinning voor de paus. Dit moet echter genuanceerd worden.

De preambule van het concordaat gaf de katholieke kerk een geprivilegieerde positie, maar erkende die niet als staatskerk. Er was geen “staatsgodsdienst”. De tekst was daarenboven zo opgesteld dat er geen normatieve gevolgen aan verbonden waren.⁴¹⁰ Men stelde gewoonweg vast dat een meerderheid der Fransen katholiek is. Dit is, zoals Vilmer stelt, een belangrijke stap “Le Concordat, conformément au principe napoléonien, conserve les acquis révolutionnaires: il ne revient pas sur la laïcité avancée par la loi du 3 ventôse an III (21 février 1795). Le pape concède donc que le catholicisme ne soit plus religion d’État : c’est le premier Concordat libéral.”⁴¹¹

Artikel 1 van het concordaat⁴¹² bepaalt dat “La religion catholique, apostolique et romaine, sera librement exercée en France. Son culte sera public, en se conformant aux règlements de police que le Gouvernement jugera nécessaires pour la tranquillité publique.” In dit artikel is de tweede zin zeer belangrijk. Geen onvoorwaardelijke vrijheid dus.⁴¹³ De kerk kon ongehinderd misvieringen organiseren, zij kon ook buiten treden, zolang echter de rust niet werd verstoord. Er was een onderwerping aan het civiele gezag. En Bonaparte zou via latere (eenzijdig) opgelegde maatregelen strenger optreden.

De artikelen 2 en 9 hebben betrekking op de geografische afbakening van de diocesen en de parochies. Er was geen voortzetting van de territoriale indeling opgelegd door de “Constitution Civile du Clergé”. In artikel 2 werd overeengekomen dat: “Il sera fait par le Saint-Siège, de concert avec le Gouvernement, une nouvelle circonscription des diocèses français.” Een sterke inkrimping van het aantal diocesen was voorzien. De hertekening, van de

⁴⁰⁸ J. Op De Beeck. Het verlies van België. De strijd tussen de Nederlandse koning en de Belgische revolutionairen in 1830. Uitgeverij Overamstel. Amsterdam. 2015. Blz. 93

⁴⁰⁹ <http://www.legirel.cnrs.fr/Legirel>. Législation concernant les activités religieuses et l’organisation des cultes. Loi du 18 germinal an X (8 avril 1802) modifiée relative à l’organisation des cultes.

⁴¹⁰ “Le Gouvernement de la République reconnaît que la religion catholique, apostolique et romaine, est la religion de la grande majorité des citoyens français.”

⁴¹¹ J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 ... Blz. 132

⁴¹² De artikelen opgenomen in het concordaat kunnen in twee groepen worden ondergebracht. Er zijn vooreerst de artikelen die de plaats van de Rooms - Katholieke Kerk in Frankrijk vastleggen. Dit zijn de artikelen 1, 6, 7, 8, 16 en 17, Daarnaast zijn er die artikelen die betrekking hebben op de nieuwe territoriale indeling van de diocesen en parochies. Ook worden hier een aantal eigendomsproblemen met betrekking tot de genaaste en verkochte goederen geregeld en worden er afspraken vastgelegd met betrekking tot de bezoldiging van de leden van clerus. Hieronder vallen de artikelen 2, 3, 4, 5, 9,10, 11, 12, 13, 14 en 15.

⁴¹³ “Concrètement, le gouvernement se réserve donc la possibilité d’interdire une cérémonie extérieure du culte, si elle est de nature à compromettre la tranquillité publique. En l’occurrence, c’est le maire qui, dans sa commune, a le pouvoir d’interdire par la police, c’est-à-dire par un arrêté, une cérémonie publique s’il estime qu’elle menace la tranquillité de sa commune.” In J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 ... Blz. 135

parochies, moest ook de goedkeuring van de burgerlijke overheid krijgen. De organieke artikelen zouden verder ingrijpen.⁴¹⁴

Artikel 3 van het concordaat moest een oplossing bieden voor een heikel probleem waarmee zowel de paus als Bonaparte af te rekenen hadden. Op het grondgebied waren de zogenaamde constitutionele priesters werkzaam, al werden die niet overal door de bevolking aanvaard. Daarnaast waren er de priesters die geweigerd hebben de eed af te leggen. Velen onder hen zijn gevlucht: "Le premier (de constitutionelen) n'était pas accepté par le pape, et Bonaparte lui-même s'en méfiait. Quant au second (de weigeraars), il sentait encore trop fort l'Ancien Régime, et il était par conséquent hors de question d'envisager son retour, qui aurait semé le trouble dans la population..."⁴¹⁵

Bonaparte wou dat iedereen ontslagen zou worden. Dit was voor de paus onaanvaardbaar. Dit druiste in tegen het canonieke recht dat stelde dat een ontslag een individuele aangelegenheid was en het gevolg was van een ernstige fout, waarover enkel de Heilige Stoel uiteindelijk beslissen moest. Het zich onttrekken aan elke civiele procedure zou ook de discussie naar aanleiding van de Belgische Grondwet kleuren.⁴¹⁶ Artikel 21 van de Belgische Grondwet legt het beginsel van de niet-inmenging in de interne organisatie van de erediensten vast.⁴¹⁷

Artikel 3 kan echter ook als een compromis worden gezien. De paus zal de weerspannige priesters dan wel niet redden, hij zal hun belangen kunnen behartigen. Zowel de paus als Bonaparte moesten de ontslagen nu betekenen. De paus deed dit via een breve (een kort schrijven) en een bulle (een officieel document).⁴¹⁸ De paus hief 156 bisdommen op. Bonaparte liet de constitutionelen samenkomen. Alle constitutionelen, op twee na, namen ontslag. De benoemingsronde, conform de artikelen 4, 5 en 10 kan beginnen.⁴¹⁹ Wat onmiddellijk opvalt is dat er geen sprake meer was van verkiezingen. De in de "Constitution Civile du Clergé" opgelegde kiesprocedure komt te vervallen.

De artikelen 6, 7 en 8 hebben betrekking op de eedaflegging door de leden van de clerus. Dat was een delicate aangelegenheid. De priesters werden in het verleden immers verplicht de zogeheten eed van haat af te leggen. Voor de paus een brug te ver. Als compromis werd in

⁴¹⁴ Zo bepaalde artikel 60 dat "Il y aura au moins une paroisse dans chaque justice de paix. Il sera, en outre, établi autant de succursales que le besoin pourra l'exiger." Het concordaat zal door deze organieke regels als het ware worden "ingeperkt".

⁴¹⁵ J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 ... Blz. 141.

⁴¹⁶ H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat ... Blz. 535

⁴¹⁷ Een delicaat probleem voor de paus was dat hij op deze wijze ook de priesters die hem trouw gebleven zijn moet ontslaan.

⁴¹⁸ Breve (brief) "Tam Multa" van 15 augustus 1801 en bulle "Qui Christi Domini vices" van 3 december 1801.

⁴¹⁹ Artikel 4 "Le premier Consul de la République nommera, dans les trois mois qui suivront la publication de la bulle de sa Sainteté, aux archevêchés et évêchés de la circonscription nouvelle. Sa Sainteté confèrera l'institution canonique suivant les formes établies par rapport à la France, avant les changements de gouvernement." Artikel 5. "Les nominations aux évêchés qui vaqueront dans la suite, seront également faites par le premier Consul ; et l'institution canonique sera donnée par le Saint Siège, en conformité de l'article précédent." Artikel 10 "Les évêques nommeront aux cures. Leur choix ne pourra tomber que sur des personnes agréées par le Gouvernement." Zie J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 entre la France et le Saint-Siège. Blz. 144

artikel 6 een eed opgelegd waarbij zij én trouw zweren, maar ook beloven zich te onthouden van bepaalde activiteiten.⁴²⁰ In artikel 7 werd ook een eedaflegging voor de lagere clerus voorzien in handen van de burgerlijke autoriteit.⁴²¹ Artikel 8 introduceert een gebed ter ere van de republiek: "La formule de prière suivante sera récitée à la fin de l'office divin, dans toutes les églises catholiques de France: Domine, salvam fac Rempublicam; Domine, salvos fac Consules."

De artikelen 16 en 17 hebben betrekking op de bijzondere relatie tussen de eerste consul en de kerk. Deze artikelen zijn interessant. Artikel 16 bepaalt dat: "Sa Sainteté reconnaît dans le premier Consul de la République française, les mêmes droits et prérogatives dont jouissait près d'elle l'ancien gouvernement." Opvallend is hier de beperking tot de eerste consul. Men heeft het inderdaad niet over de regering zonder meer. Deze beperking lijkt een soort garantie. De eerste consul erkende dat hij katholiek was. Artikel 17 bepaalde dat indien de consul niet katholiek is een nieuwe conventie nodig is.⁴²² Dit zal later nog van belang blijken.

De kerk deed enkele concessies, maar vroeg ook waarborgen (...la nomination aux évêchés, seront réglés, par rapport à lui, par une nouvelle convention.). Vilmer legt uit wat het belang is: "...le droit de nommer un cardinal à chaque promotion des couronnes; d'avoir pour la France un cardinal protecteur à Rome; un auditeur de Rote⁴²³; un ambassadeur avec des préséances; l'exclusive dans le conclave; des établissements et une académie des beaux-arts, ainsi qu'une poste particulière à Rome."

De hertekening - een ingrijpende maatregel - werd zonder al te grote problemen doorgevoerd en in 1802 goedgekeurd door de Arrêté du 29 germinal an X.⁴²⁴ De consuls lieten hierbij weten dat, na gehoord te hebben de Conseil d'état, dat de "... bulle donné à Rome le 3 des calendes de décembre 1801 contenant la nouvelle circonscription des diocèses français, sera publiée", maar - zo vervolgt artikel 1 - "sans approbation des clauses, formules ou expressions qu'elle referme, et qui sont ou pourraient être contraires aux lois de la République, aux libertés,

⁴²⁰ "Les évêques, avant d'entrer en fonctions, prêteront directement, entre les mains du premier Consul, le serment de fidélité qui était en usage avant le changement de gouvernement, exprimé dans les termes suivants : Je jure et promets à Dieu, sur les saints évangiles, de garder obéissance et fidélité au Gouvernement établi par la Constitution de la République française. Je promets aussi de n'avoir aucune intelligence, de n'assister à aucun conseil, de n'entretenir aucune ligue, soit au dedans, soit au dehors, qui soit contraire à la tranquillité publique ; et si, dans mon diocèse ou ailleurs, j'apprends qu'il se trame quelque chose au préjudice de l'Etat, je le ferai savoir au Gouvernement. "

⁴²¹ "Les ecclésiastiques du second ordre prêteront le même serment entre les mains des autorités civiles désignées par le Gouvernement."

⁴²² "Il est convenu entre les parties contractantes, que, dans le cas où quelqu'un des successeurs du premier Consul actuel ne serait pas catholique, les droits et prérogatives mentionnés dans l'article ci-dessus, et la nomination aux évêchés, seront réglés, par rapport à lui, par une nouvelle convention."

⁴²³ Kerkelijk tribunaal.

⁴²⁴ De tekst was klaar op 15 juli 1801 (sommige bronnen spreken van 16 juli 1801). De paus ondertekende de tekst op 15 augustus, Bonaparte deed dit op 8 september. Men ratificeerde de tekst op 10 september, maar daarmee was de zaak nog niet rond. Er rees immers verzet binnen politieke kringen tegen de godsdienstpolitiek van Bonaparte.

franchises et maximes de l'Église gallicane".⁴²⁵ Het Décret en de bulle volgden.⁴²⁶ Kardinaal Jean – Baptiste Caprara, verklaart officieel dat "Pie VII ... voulant concourir au rétablissement du culte public et de la religion catholique, et conserver l'unité de l'Église en France, a solennellement confirmé par ses lettres apostoliques scellés en plomb ... la convention conclue entre les plénipotentiaires de sa Sainteté et ceux du gouvernement français...".⁴²⁷ Op 8 april 1802 werd de tekst aanvaard door de "assemblées constitutionnelles".⁴²⁸

Na de publicatie van de pauselijke bulle werden door de eerste consul nieuwe bisschoppen benoemd. De paus stond in voor de kerkrechtelijke aspecten. De nieuwe bisschoppen legden de eed van trouw af in de handen van Bonaparte. De priesters deden dit ten overstaan van de burgerlijke autoriteit.

Vilmer wijst op twee andere belangrijke feiten. Het is duidelijk waarom Rome een katholieke consul wil: "La question de la profession catholique personnelle du souverain français apparaît alors comme une condition du droit de patronage qu'il réclame.". Dit patronagerecht kan niet worden toegekend aan een niet - katholiek. Een tweede belangrijk feit is dat de paus uiteindelijk het laatste woord heeft. In artikel 5 is duidelijk te lezen dat "...l'institution canonique sera donnée par le Saint Siège...". Er is een subtiel evenwicht te vinden tussen de prerogatieven van de kerk en van de Franse staat. Centralisatie en controle door de Franse overheid kleuren echter duidelijk het concordaat. De organieke artikelen zullen dit verder invullen.

De artikelen 11, 12, 13, 14 en 15 verdienen ook aandacht. Zij regelen het delicate probleem van de naasting en de verkoop van de kerkelijke goederen en de compensatie, via het salariëren van de clerus. Hier moet Napoleon tegemoetkomen aan de bezorgdheid die bij de opkopers van de kerkelijke goederen te merken is. Hoe zekerheid verschaffen aan deze kopers? Hij deed dit door de clerus te compenseren. Artikelen 14⁴²⁹ en 15⁴³⁰ moeten samen worden gelezen met artikel 13 dat bepaalt dat er geen eigendomsbetwisting meer zal zijn.⁴³¹ De eigenaars van de in beslag genomen goederen kunnen, in ruil voor het bezoldigen van de clerus, dus hun goederen behouden. Tezelfdertijd wordt de deur opengehouden voor wat betreft het teruggeven van de niet genaaste goederen. Het akkoord heeft enkel betrekking op

⁴²⁵ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb32726274t/date>. Bulletin des lois de la République française. France. Imprimerie nationale des lois (Paris).1802-07. 1802/07 (SER3, T6, N171) -1802/12 (SER3, T6, N219). Blz. 768.

⁴²⁶ "Ladite bulle sera transcrite, en latin et en français, sur les registres du Conseil d'état, et mention en sera faite sur l'original par le secrétaire du conseil : elle sera insérée au Bulletin des lois."

⁴²⁷ <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/cb32726274t/date>. Bulletin des lois de la République française. France. Imprimerie nationale des lois (Paris).1802-07. 1802/07 (SER3, T6, N171) -1802/12 (SER3, T6, N219). Blz. 769

⁴²⁸ De overeenkomst wordt gepubliceerd in het "Bulletin des lois de la République Française" op 18 germinal an X (8 april 1802) als "Loi relative à l'organisation des cultes".

⁴²⁹ "Le Gouvernement assurera un traitement convenable aux évêques et aux curés dont les diocèses et les cures seront compris dans la circonscription nouvelle."

⁴³⁰ "Le Gouvernement prendra également des mesures pour que les catholiques français puissent, s'ils le veulent, faire en faveur des églises, des fondations."

⁴³¹ "Sa Sainteté, pour le bien de la paix et l'heureux rétablissement de la religion catholique, déclare que ni elle, ni ses successeurs, ne troubleront en aucune manière les acquéreurs des biens ecclésiastiques aliénés, et qu'en conséquence la propriété de ces mêmes biens, les droits et revenus y attachés, demeureront incommutables entre leurs mains ou celles de leurs ayant cause."

de “biens ecclésiastiques aliénés”.⁴³² De geest van de “Constitution Civile du Clergé” waart nog rond. En om ontsporingen te vermijden zijn er “vrijstellingen”.⁴³³

De krachtlijnen en de gevolgen van het concordaat: er werden concrete afspraken gemaakt omtrent de plaats van tewerkstelling en de aanstelling van bisschoppen en geestelijken, de zetelende bisschoppen namen ontslag, de eigenaars van de genaaste kerkelijke bezittingen waren verzekerd van hun eigendomstitel, bepaalde goederen werden ter beschikking gesteld van de bisschoppen, de Franse staat bezoldigde de geestelijken. De ter beschikking gestelde goederen werden beheerd door de kerkfabrieken. Bonaparte had een zeker controlerecht, de paus kreeg in bepaalde aangelegenheden het laatste woord en de katholieke eredienst werd dan wel de eredienst van de meerderheid der Fransen, ze was geen staatsgodsdienst.

De toegevingen van Napoleon hadden het herstel van de binnenlandse rust tot doel. De cultus en de cultusbeleving, werden geïnstrumentaliseerd.⁴³⁴ Hij was zich bewust van de nood aan sociale cohesie.

J.B. Vilmer vat het goed samen door te stellen dat wat Napoleon nastreefde “La rupture dans la continuité” was, “Ainsi se pose, de manière paradoxale et dialectique, Napoléon Bonaparte, dans sa déclaration consulaire du 25 décembre 1799 : Citoyens, la Révolution est fixée aux principes qui l'ont commencée. La Révolution est finie.”⁴³⁵ Eenmaal de rust teruggekeerd kon de godsdienst verder omgevormd worden tot een beheersinstrument in dienst van de staat. Ook op internationaal vlak had hij erbij te winnen: hij versterkte er zowel zijn positie mee als die van paus Pius VII.

De kerk kreeg dus ademruimte, maar was ondergeschikt aan het burgerlijke gezag. “Met de door Napoleon Bonaparte eenzijdig opgelegde regeling werd de katholieke kerk in Frankrijk definitief haar maatschappelijke voorrangspositie ontnomen. De haar toegewezen ruimte betrof die van instelling uitsluitend bestemd voor de eredienst.”⁴³⁶

3.3. De organieke artikelen

De tekst van het concordaat werd aangevuld met een aantal organieke artikelen, de “Articles organiques de la Convention du 26 messidor an IX.”⁴³⁷ Die waren tot stand gekomen zonder inspraak van de paus en zouden de kerk verregaand onderwerpen.

⁴³² Artikel 12 regelt de terugkeer van deze goederen “Toutes les églises métropolitaines, cathédrales, paroissiales et autres non aliénées, nécessaires au culte, seront mises à la disposition des évêques.”

⁴³³ Zo last artikel 11 ook een beperking in “Les évêques pourront avoir un chapitre dans leur cathédrale, et un séminaire pour leur diocèse, sans que le Gouvernement s'oblige à les doter.”

⁴³⁴ “Ce n'est donc pas tant d'une « pacification religieuse » que d'une « pacification par la religion » qu'il s'agit. Moyen ou, plus précisément, instrument de contrôle social, le rétablissement du catholicisme en France servira les vues du gouvernement.”. In J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 ... Blz. 128

⁴³⁵ Ibid. Blz. 125

⁴³⁶ Pieter De Meyere. De katholieke Kerk in Frankrijk... Blz. 28

⁴³⁷ <http://www.legirel.cnrs.fr/Legirel>. Législation concernant les activités religieuses et l'organisation des cultes. Loi du 18 germinal an X (8 avril 1802) modifiée relative à l'organisation des cultes.

Deze organieke artikelen expliciteerden de verhouding tussen de Franse staat en de katholieke kerk.⁴³⁸ De taakomschrijving van de aartsbisschoppen en bisschoppen en andere leden van de clerus werd vastgelegd. Wat de cultus betreft, werden duidelijke afspraken gemaakt met betrekking tot de religieuze vieringen. Zo wordt gesteld dat (artikel 45): “Aucune cérémonie religieuse n'aura lieu hors des édifices consacrés au culte catholique, dans les villes où il y a des temples destinés à différents cultes.” En (artikel 46) “Le même temple ne pourra être consacré qu'à un même culte.”

Tolerantie jegens andere godsdiensten werd opgelegd. Artikel 52 verbood de clerus veroordelingen jegens personen of jegens een andere godsdienst uit te spreken: “Ils ne se permettront dans leurs instructions, aucune inculpation directe ou indirecte, soit contre les personnes, soit contre les autres cultes autorisés dans l'État.”

De parochiepriesters dienden er in hun ambt blijvend rekening mee te houden dat hun handelingen geen enkele burgerlijke rechtskracht konden hebben. Artikel 55 legde inderdaad vast dat “Les registres tenus par les ministres du culte, n'étant et ne pouvant être relatifs qu'à l'administration des sacrements ne pourront, dans aucun cas, suppléer les registres ordonnés par la loi pour constater l'état civil des français.”. Het was vanaf die dag ook verplicht het burgerlijk huwelijk te laten voorafgaan aan de kerkelijke huwelijksinzegening.

Een artikel legde vast dat “Le repos des fonctionnaires publics sera fixé au dimanche”. De Franse overheid had immers vastgesteld dat eerdere pogingen om de kalender te herschikken faalden. De problematiek van de al dan niet verplichte zondagsrust was hiermee echter niet opgelost. Ook bij de bespreking van het ontwerp van Grondwet eind 1830, begin 1831 zal dit onderwerp opnieuw ter sprake worden gebracht in het Nationaal Congres.

De eigenlijke financiële compensatie voor de genaaste goederen, door het ten laste nemen van de bezoldiging en de pensioenregeling van de leden van de clerus door de Franse overheid is terug te vinden in de Section III “Du traitement des ministres”. In deze sectie zijn ook een aantal afspraken vastgelegd met betrekking tot de huisvesting. De aartsbisschoppen kregen een salaris van 15.000 fr., de bisschoppen ontvangen 10.000 fr. terwijl de priesters zelf in een eerste en een tweede klasse werden onderverdeeld die respectievelijk 1.500 fr. en 1.000 fr. ontvingen. De pensioenen “dont ils jouissent en exécution des lois de l'Assemblée constituante, seront précomptées sur leur traitement” (artikel 67).

De bisschoppen en aartsbisschoppen kwamen eventueel in aanmerking voor de toekenning van een “logement convenable”, hen toegekend door “les conseils généraux de département” (artikel 71). De priesters zelf konden eventueel terugvallen op een woonst met tuin. Artikel 72 stelt dat “Les presbytères et les jardins attenants, non aliénés, seront rendus aux curés et aux desservants des succursales. A défaut de ces presbytères, les conseils généraux des communes sont autorisés à leur procurer un logement et un jardin.”

⁴³⁸ Tegelijk vaardigde de Bonaparte ook, titre II “Des églises réformées” een reeks “organieke artikelen uit voor de protestantse erediensten. De protestantse kerken zal ongeveer dezelfde voordelen krijgen als de katholieke kerk. Ook de verplichtingen zijn te vergelijken met deze opgelegd aan de katholieke kerk. In titre III zijn bepalingen voorzien met betrekking tot “De l'organisation des églises de la Confession d'Augsbourg”. Deze regeling heeft betrekking op Elzas, Lotharingen en Montbéliard.

Deze sectie bevat ook bepalingen door de “fondations” (stichtingen) op te volgen (artikel 73): “Les fondations qui ont pour objet l'entretien des ministres et l'exercice du culte, ne pourront consister qu'en rentes constituées sur l'État: elles seront acceptées par l'évêque diocésain, et ne pourront être exécutées qu'avec l'autorisation du Gouvernement.”. Teneinde onterechte toe-eigening te vermijden zal artikel 74 bepalen dat “Les immeubles, autres que les édifices destinés au logement et les jardins attenants, ne pourront être affectés à des titres ecclésiastiques, ni possédés par les ministres du culte, à raison de leurs fonctions.”

Om zuiver financiële redenen beperkte de Franse regering het aantal bisdommen. Voor geheel Frankrijk voorzag men 50 bisdommen. De strateeg die Bonaparte was zou echter nog tien bisdommen toevoegen aan de lijst. Hiermee wou hij de problemen in de “rumoerige gebieden” (dit zijn de Vendée, maar bijvoorbeeld ook de Belgische Departementen waar de brigands actief zijn en de dienstplichtige mannen, maar ook gelovigen en priesters onderduiken⁴³⁹) aanpakken. Zo worden de bisdommen Namen en Doornik hersteld.⁴⁴⁰

Pieter Geyl herinnert eraan dat Napoleon “... handelde met de kerk zoals hij met iedere bondgenoot deed: het leeuwenandeel van het profijt der associatie moest voor hem zijn.”⁴⁴¹

Deze Loi relative à l'Organisation des Cultes du 18 Germinal an X raakte het functioneren van de kerk nog meer dan het concordaat. Zo werden alle kerkelijke beslissingen en publicaties onderworpen aan de toestemming van de overheid en werd die overheid gemachtigd voorschriften voor liturgie en gebeden te geven en zelfs een rijks catechismus (artikel 39) te introduceren, met daarin het vierde gebod (eert uw vader en moeder en allen die over u gesteld zijn) ten gunste van het gezag van Napoleon.⁴⁴²

Rome zou deze eenzijdig opgelegde regels nooit erkennen en in bepaalde streken groepeerden tegenstanders van het Concordaat zich. Het ene verzet bleek al succesvoller dan het andere. In Frankrijk ebde dit snel weg. In de Belgische gebieden waren er ook weerstandshaarden, waarbij de anticoncordatairen zich verzamelden en kerkgemeenschappen buiten de kerk stichtten.⁴⁴³

Hiermee was Bonaparte niet aan het eind van zijn hervormingsplannen gekomen. De wet van 18 Germinal an X (8 April 1802)⁴⁴⁴ zorgde ook voor de erkenning van de protestantse

⁴³⁹ Vandaar de naam “beloken tijd” of “gesloten tijd”: het als het ware van een luik, een afsluiting, voorzien zijn. Men deed alles stiekem om de aandacht van de Franse bezetter niet te trekken. Zo blijven priesters de sacramenten toedienen en houden zij er hun eigen registers op na. Er was echter ook verzet tegen de verplichte dienst in het Franse leger.

⁴⁴⁰ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 169

⁴⁴¹ P. Geyl. Napoleon voor en tegen. Blz. 126

⁴⁴² F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: De wording van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Blz 180

⁴⁴³ Bekende figuren hier zijn de vicaris – generaal van Namen, Corneille Stevens en de priesters Philippe Winnepenninckx en Gilles - François Theys. De activiteiten van deze beide laatsten zouden leiden tot de oprichting van de “Kleine Apostolische Oud – Katholieke Kerk van België”. Er bestaan nog enkele groeperingen van anticoncordatairen in Vlaams - Brabant.

⁴⁴⁴ 8 APRIL 1802. - Wet betreffende de inrichting van de erediensten (Wet van 18 germinal jaar X). Bron: www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1802040830&table_name=wet

eredienst⁴⁴⁵ en plaatste die op voet van gelijkheid met de Rooms-Katholieke Kerk.⁴⁴⁶ Deze erkenning zou onrechtstreeks ook zorgen voor het ook hier uitvoeren van een regeling met betrekking tot het ter beschikking stellen van lokalen en het onderhoud van de tempels bestemd voor de eredienst. Dit gebeurde door het “Décret du 5 mai 1806 relatif au logement des ministres du culte protestant et à l’entretien des temples”⁴⁴⁷. Bepaalde gebouwen werden ter beschikking gesteld van de protestantse kerken.

Afspraken met betrekking tot de kerken en pastorieën van de rooms-katholieke eredienst bestonden al enkele jaren.⁴⁴⁸ Artikelen 72, 75 en 77 van de organieke wet van 18 Germinal jaar X (8 april 1802)⁴⁴⁹ voorzagen in restitutie of compensatie of legden een procedure vast.⁴⁵⁰ Sindsdien is 1802 een cruciale datum die onder meer in Vlaanderen gebruikt wordt om een onderscheid te maken tussen domaniale en niet-domaniale kerken.⁴⁵¹

Door het “Décret impérial du 5 mai 1806 relatif au logement des ministres du culte protestant et à l’entretien des temples”⁴⁵² werd in artikel 1 de gemeenten de toestemming verleend om aan de bedienaren van de protestantse eredienst huisvesting te verlenen.⁴⁵³ Artikel 2 gaf dan weer richtlijnen met betrekking tot onder meer de tussenkomst van de gemeenten in het

Zie ook : www.legirel.cnrs.fr/ Legirel. Législation concernant les activités religieuses et l’organisation des cultes. Loi du 18 germinal an X (8 avril 1802) modifiée relative à l’organisation des cultes.

⁴⁴⁵ Het Tolerantie-Edict van 12 november 1781 had alvast gezorgd voor de toekenning van godsdienstvrijheid aan protestanten en joden. Deze ingreep zorgde ervoor dat het tot dan toe dominante rooms-katholicisme niet langer de enige “erkende” levensbeschouwing was. Deze maatregel, samen met een reeks andere hervormingen, zorgde voor diepgaand ongenoegen binnen de Rooms-Katholieke Kerk.

⁴⁴⁶ C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Blz. 16

⁴⁴⁷ P. De Poorter en L.-L. Christians. Belgische Codex. Recht en Religies. Bruylant. Brussel. 2005. Blz. 94.

⁴⁴⁸ Artikel 12 van het Concordaat van 1801 bepaalde “Toutes les églises métropolitaines, cathédrales, paroissiales et autres non aliénées, nécessaires au culte, seront mises à la disposition des évêques.”

⁴⁴⁹ <http://www.legirel.cnrs.fr/> Legirel. Législation concernant les activités religieuses et l’organisation des cultes. Loi du 18 germinal an X (8 avril 1802) modifiée relative à l’organisation des cultes.

⁴⁵⁰ Artikel 72 : “Les presbytères et les jardins attenants, non aliénés, seront rendus aux curés et aux desservants des succursales. A défaut de ces presbytères, les conseils généraux des communes sont autorisés à leur procurer un logement et un jardin.” Artikel 75 : “Les édifices anciennement destinés au culte catholique actuellement dans les mains de la nation, à raison d’un édifice par curé et par succursale, seront mis à la disposition des évêques par arrêté du préfet du département. Une expédition de ces arrêtés sera adressée au conseiller d’Etat chargé de toutes les affaires concernant les cultes.” Deze wet voorzag in één gebouw per pastoor en per hulpkerk. Artikel 77 : “Dans les paroisses où il n’y aura point d’édifice disponible pour le culte, l’évêque se concertera avec le préfet pour la désignation d’un édifice convenable.”

Zie: 8 april 1802. - Wet betreffende de inrichting van de erediensten (Wet van 18 germinal jaar X). Bron: www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=nl&la=N&cn=1802040830&table_name=wet

⁴⁵¹ De kerken gebouwd voor 1802 zijn de zogenaamde domaniale kerken. Deze maken deel uit van het publieke domein. Heden zijn deze eigendom van de Vlaamse gemeenschap. Parochiekerken daterende van na 1802, de zogeheten niet-domaniale kerken, zijn meestal eigendom van de kerkfabrieken. Vaak bouwden de kerkfabrieken deze kerken zelf.

⁴⁵² Zie: <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/dec/1806/05/05/n1/jo>.

⁴⁵³ “Les communes où le culte protestant est exercé concurremment avec le culte catholique, sont autorisées à procurer aux ministres du culte protestant un logement et un jardin.”

Zie: <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/dec/1806/05/05/n1/jo>

onderhoud en in de herstelling.⁴⁵⁴ Dit decreet was echter ook toepasselijk op de gebouwen van de rooms-katholieke eredienst. Deze interpretatie zal ervoor zorgen dat er zich binnen de rechtsleer met betrekking tot de opdracht van de lokale overheden twee stromingen zullen aftekenen.⁴⁵⁵

De houding van Napoleon jegens de Israëlitische cultus is minder toegeeflijk te noemen en "...dictée essentiellement par le souci de s'assurer leur fidélité aux lois de l'Empire et à sa personne. Ils furent soumis à un régime d'exception institué par trois décrets concernant les Juifs en mars 1808."⁴⁵⁶ Een van deze decreten kreeg later de bijnaam "Le décret infâme" (17 maart 1808). Dit decreet had meer bepaald betrekking op de joden in de Elzas (Haut et Bas Rhin) en maakte een onderscheid tussen joden in functie van hun woonplaats.⁴⁵⁷ Dit werd door de joden als discriminerend ervaren.

In België zou het tot 1870 ("Wet op het tijdelijke der eerediensten") duren vooraleer concrete maatregelen genomen worden opdat ook de joodse cultus erkend zou worden.^{458 459}

De administratieve reorganisatie van Bonaparte ging onverdroten door. Het keizerlijk decreet van 30 december 1809 op de kerkfabrieken regelde hun werking⁴⁶⁰. Samengevat: de kerkfabriek werd als openbare instelling met rechtspersoonlijkheid belast met het beheer van de goederen en financiële middelen die bestemd zijn voor de uitoefening van de eredienst.

⁴⁵⁴ "Le supplément de traitement qu'il y aura lieu d'accorder à ces ministres, les frais de construction, réparations, entretien des temples, et ceux du culte protestant, seront également à la charge de ces communes, lorsque la nécessité de venir au secours de ces églises sera constatée."

Zie : <http://legilux.public.lu/eli/etat/leg/dec/1806/05/05/n1/jo>

In dit decreet wordt voor het eerst melding gemaakt van de bouw, van het herstel en van het onderhoud van de protestantse tempels door de gemeente. Een eerste stroming stelt dat het enkel de gemeente toekomt om deze cultuslokalen te bouwen. Er is geen enkele verwijzing naar kerkfabrieken. Men volgt hier een strikte interpretatie van het artikel 1. Een tweede stelling poneert dat de bouw van kerken in eerste instantie toekomt aan de kerkfabrieken.

⁴⁵⁵ In 1884 wordt, door een omzendbrief van de Minister van Justitie, het recht op nieuwbouw uitdrukkelijk toegekend aan de kerkbesturen. De kerkfabriek, die de uitoefening van de cultus verzekert, draagt in eerste instantie de kosten. Zijn de middelen hiervoor ontoereikend dan dient de gemeente, subsidiair, hiervoor in te staan.

⁴⁵⁶ C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Blz. 17

⁴⁵⁷ Zo waren bijvoorbeeld "Les juifs établis à Bordeaux et dans les départements de la Gironde et des Landes, n'ayant donné lieu à aucune plainte, et ne se livrant à aucun trafic illicite, ne sont pas compris dans les dispositions du présent décret." 17 mars 1808. - Décret concernant les juifs. 17 mars 1808. - Décret qui ordonne l'exécution d'un règlement du 10 décembre 1806 sur les juifs. Décret impérial du 17 mars 1808 modifié qui prescrit des mesures pour l'exécution du règlement du 10 décembre 1806 concernant les juifs.

⁴⁵⁸ "...jusqu'à l'adoption de la loi du 4 mars 1870 sur le temporel des cultes et la prise de l'arrêté royal du 7 février 1876, ni le Consistoire ni les communautés locales ne bénéficiaient de la personnalité juridique nécessaire notamment pour l'acquisition de propriétés foncières." In C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Blz. 17

⁴⁵⁹ Opmerkelijk is trouwens dat de anglicaanse cultus veel sneller – en dit zonder dat er een duidelijke wetgevende basis was, op financiële steun zal kunnen rekenen. Pas in 1870 wordt dit geregeld. Het koninklijk besluit van 17 januari 1875 zal een Centraal Comité oprichten dat de bevoegdheden moet vervullen voor de Anglicaanse eredienst.

⁴⁶⁰ Het begrip "kerkfabriek" heeft enkel betrekking op de katholieke en orthodoxe eredienst.

Tevens stond ze in voor het onderhoud van de kerk. De kerkfabriek werd gestuurd door regels die te kennen geven dat die aan het kerkelijk en aan het burgerlijk gezag is onderworpen.⁴⁶¹

Dit decreet zou later nog worden gewijzigd en aangevuld door de wet op het tijdelijke der erediensten van 4 maart 1870. Het keizerlijk decreet van 30 december 1809 en de wet van 4 maart 1870 waren in België gedurende decennia de wettelijke basis gebleven van het bestaan en het functioneren van de kerkfabriek als publiekrechtelijke instelling. Wat Vlaanderen betreft zal het Decreet van 7 mei 2004 betreffende de materiële organisatie en de werking van de erkende erediensten de basisregels voor de besturen van de eredienst grondig herschikken. Dit decreet werd ondertussen aangepast.⁴⁶²

Vilmer wijst erop dat het Concordaat, als “mode de gestion” een voorbeeldfunctie zal krijgen: “...le Concordat de 1801 a servi de modèle aux Concordats allemands signés après 1805, au napolitain de 1818, au russe de 1818 et au suisse de 1821.”⁴⁶³ In Frankrijk hield het Concordaat tot 1905 stand. Uitzondering waren de departementen Alsace en Moselle; die behoorden op het moment van de scheiding van kerk en staat in Frankrijk nog tot het Heilige Roomse Rijk. Toch zou de paus niet nalaten, wanneer mogelijk, opnieuw een bevoorrechte positie op te eisen. Dit gebeurde in Italië in 1929 en in het Spanje onder Franco.

⁴⁶¹ Artikel 1 van dit decreet stelt dat “De kerkbesturen opgericht bij het artikel 76 van de wet van 18 Germinal jaar X worden belast met het onderhoud en het behoud van de kerken; met het beheer van de aalmoezen en de goederen; van de bij de wetten en de verordeningen toegelaten rentenen ontvangsten, de toelage door de gemeenten verschaft, en over het algemeen al de fondsen die aangewend worden voor de uitoefening van de eredienst; zij worden er ten slotte mede belast die uitoefening en het hooghouden van de waardigheid er van te verzekeren in de kerken waaraan zij gehecht zijn hetzij door de ervoor nodige uitgaven te kwijten, hetzij door de middelen om er in te voorzien te verzekeren.”

Zie:

https://lokaalbestuur.vlaanderen.be/sites/default/files/public/thema/erediensten/keizerlijk_decreet_18091230.pdf

⁴⁶² “Decreet van 20 januari 2006 houdende wijziging van het decreet van 7 mei 2004 betreffende de materiële organisatie en werking van de erkende erediensten, wat de schrapping van de leeftijdsvereiste voor de leden van de bestuursorganen betreft.” Belgisch Staatsblad 17/02/2006. Blz. 8514. - “Decreet van 6 juli 2012 tot wijziging van diverse bepalingen van het decreet van 7 mei 2004 betreffende de materiële organisatie en werking van de erkende erediensten. ”Belgisch Staatsblad16/08/2012. Blz. 48272.

⁴⁶³ J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 ... Blz. 152.

4. Een laïcisering zwanger van diverse problemen

De groei naar een moderne lekensamenleving is een werk van lange adem. Er staan, zoals Hasquin opmerkt, immers niet enkel veel belangen op het spel, er is ook een mentale weerstand tegen de veranderingen.

Voor Bauberot is de Franse Revolutie het vertrekpunt van de geschiedenis van de laïcité⁴⁶⁴. De periode voor 1789 kan hierbij begrepen worden als de “prehistorie van de laïcité”. De laïcité, zoals gedefinieerd door zijn eerste theoreticus, Ferdinand Buisson,⁴⁶⁵ is te zien als het resultaat van de “lent travail des siècles” gedurende dewelke “diverses fonctions de la vie publique” zich “peu à peu distinguées, séparées les unes des autres, affranchies de la tutelle étroite de l’Église”. Voor Bauberot is het echter essentieel in het achterhoofd te houden dat tot 1789 de kerk een belangrijke invloed bleef uitoefenen: zij bewaakte, controleerde en had een beslissende stem.

De Franse Revolutie maakte een eind maken aan deze “prehistorie”. De Franse Revolutie “... accélérera brusquement ce cheminement difficile et incertain en créant un enseignement national, en imposant au clergé une Constitution civile, en réaffirmant l’autonomie de l’État.”⁴⁶⁶

Voor Ferdinand Buisson was het de Franse Revolutie die “... a fait émerger sur le continent l’idée d’un État laïque neutre entre tous les cultes, indépendant de tous les clergés, dégagé de toute conception théologique.”⁴⁶⁷ Het resultaat is de volledige gelijkheid van alle Fransen voor de wet, de cultusvrijheid, de totstandkoming van de burgerlijke stand en het burgerlijk huwelijk en de waarborg om alle burgerrechten te kunnen uitoefenen los van elke religieuze overtuiging. Religie stuurt niet langer het civiele. De doelstellingen zijn duidelijk: gewetensvrijheid, vrijheid op het vlak van cultusbeleving, gelijkheid op het vlak van de rechten, ongeacht de levensbeschouwelijke overtuiging.

De verwereldlijking van de staat en de geleidelijke verzelfstandiging van de samenleving en van de levenssferen waren een rechtstreeks gevolg van de Franse Revolutie. Zij ontnam aan de katholieke kerk het religieus monopolie. Als een gevolg van deze godsdienst- en gewetensvrijheid werd het katholiek geloof een godsdienst naast alle andere. Het stond voortaan iedereen vrij zelf “geestelijke goederen” te produceren. Onder meer de liberale en de socialistische beweging zouden uit die beginselen voortvloeien. De staat, die lange tijd als jakobijnse eenheidsstaat ageerde, nam de traditionele taken van de door hem ontmantelde

⁴⁶⁴ De term “laïcité”, zoals wij deze nu kennen, bestond in 1831 niet. J.-P. Schreiber wijst erop dat deze term “Pour exprimer à la fois une conception philosophique de l’autonomie de la raison humaine et une conception politique des rapports entre l’État, les citoyens et leurs convictions...” als zelfstandig naamwoord pas in 1871 opduikt. In 1877 wordt het opgenomen in het woordenboek Littré : “Caractère laïque. Au sujet de l’enseignement laïque, ... le Conseil [général de la Seine] a procédé au vote sur la proposition de la laïcité, qui a été repoussée, [la Patrie, 11 nov. 1871].

⁴⁶⁵ J. Bauberot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 4

⁴⁶⁶ H. Hasquin (red.) Histoire de la laïcité en Belgique. Blz.23

⁴⁶⁷ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Du principe à la réalité. Bruxelles. Espace de Libertés. 2014. Blz. 12

kerk over.⁴⁶⁸ De Franse Revolutie had een einde gemaakt aan het cultureel monopolie van de vroegere elites van de kerk en de adel. De revolutie bracht een burgerlijke cultuur voort die rationeel, praktisch en nuttig is. Het utilitaire stond voorop. De leden van de clerus werden ambtenaren.

Het katholicisme is dan wel niet de staatsreligie, de overheid nationaliseerde, zoals hiervoor verduidelijkt, het katholicisme. Baubérot ziet hier een instrumentalisering in van de katholieke kerk. De republiek schakelt deze in als onderdeel van het regeneratieproces van de natie. De regeneratie van het katholicisme ondersteunt de regeneratie van de natie. Een “revolutionaire religiositeit” zag het licht: de natie, de constitutie en de wet werden waarden an sich. De verplichte eed “... constitue l’adhésion solennelle à la société régénérée, ceux qui la refusent sont frappés d’une excommunication civile”.⁴⁶⁹

Uit voorgaande is echter ook af te leiden hoezeer de revolutie worstelde met het religieuze zelf. Dit blijkt uit de sacralisering van de revolutie door de invoering van specifieke civiele cultussen.⁴⁷⁰ De poging om te komen tot een “lekenstaat” wordt gekenmerkt door wat Bauberot omschrijft als “...une sorte de religion civile sécularisée qui entretient des liens de proximité et de distance avec le processus de laïcisation.”⁴⁷¹ Men slaagt er als lekenstaat (en de erbij horende lekenmoraal) aanvankelijk niet echt in los te komen van de sterk bekampte religieuze context. Onder Napoleon werd de scheidingspoging verdergezet, al kwam de idee van een volledige scheiding te vervallen.

Het Concordaat en de bijbehorende artikelen officialiseren de relatie, doch bakenen tezelfdertijd de invloedssfeer van het religieuze af. De rooms–katholieke cultus was gewoonweg de religie van de meerderheid der Fransen. Religie genoot, binnen duidelijk vastgelegde grenzen, bescherming. De lekenstaat werd dan wel verankerd. Het gallicanisme werd dat eveneens, zij het onder licht gewijzigde vorm. Er werd vastgelegd dat de eerste consul katholiek moest zijn en dat de bisschoppen de eed van trouw moesten afleggen. De clerus werd onderworpen aan een reeks administratief–juridische regels. Het burgerlijk wetboek en de oprichting van seculiere instellingen die bepaalde taken overnamen, die eertijds door de clerus werden opgenomen, waren slechts enkele voorbeelden van de nieuwe krijtlijnen. Religie had enkel een bepaalde sociale rol te vervullen. Het burgerlijk wetboek liet zich echter niet in met het religieuze. Door het burgerlijk huwelijk als het enige huwelijk met civiel gevolg te erkennen, liet Napoleon een religieus pluralisme ontstaan. Dit wetboek werd, zoals Bauberot stelt “un agent de laïcisation dans divers pays d’ Europe et d’ ailleurs.”⁴⁷² Het wetboek gaat soms in tegen het canonieke recht. Het rooms–katholicisme heeft echter niet langer een monopolie.

Overheid en religie waren van oordeel dat zij elk een opdracht te vervullen hebben. Het bewaken van deze grenzen zou een moeilijke oefening blijken.

⁴⁶⁸ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 163.

⁴⁶⁹ J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 13

⁴⁷⁰ “Ces formes de religiosité permettent des rassemblements ritualisés dans la communauté autour de valeurs communes, fondatrices et sacrales.” Zie J. Baubérot. Histoire de la laïcité... Blz. 15

⁴⁷¹ J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. Blz. 17

⁴⁷² Ibid. Blz. 22

De kerk zou zich slechts langzamerhand weten te herstellen. Zoals Louis Preneel⁴⁷³ opmerkt, niet iedereen vond de weg naar de kerk terug en velen waren “naam-katholieken” geworden. Zeker in de steden bleven arbeiders weg uit de kerk. Het prestige van de kerk taande. De bevolking keek op naar nieuwe gezagsdragers: de nieuwe notabelen. Dit wil echter niet zeggen dat de kerk, als instelling, de nieuwe situatie zonder meer zou aanvaarden. Zeker in de late 19de eeuw zullen herhaaldelijk pogingen worden ondernomen om zich te herpositioneren.

De overheid zal het optreden van de clerus in onderwijs en ziekenzorg tolereren en op deze wijze indirect toestaan dat het religieuze zijn plaats weer kan opeisen. De katholieke clerus zou tijdens de jaren waarin de Bourbons waren teruggekeerd, na de val van Napoleon, weer zeer dicht bij het regime aanleunen: “Dat was zeker het geval onder de reactionaire koningen Lodewijk XVIII (1818-1824) en vooral Karel X (1824–1830), maar ook gedurende het Tweede keizerrijk (1852–1870) onder Lodewijk Napoleon (Napoleon III).”⁴⁷⁴

Belangrijke hervormingen zoals het burgerlijk huwelijk en de echtscheiding zullen vrij snel sneuvelen. Zo zal, na de terugkeer van de Bourbons, door een wet van 8 mei 1816 het echtscheidingsrecht, onder druk van de katholieken, worden hervormd. Had minister Jean Portalis al in 1803 de bisschoppen er trouwens ook niet op moeten wijzen dat “l'éducation publique appartient à l'Etat”.⁴⁷⁵

De recuperatiebeweging had succes. Het einde van de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw werden hierdoor gekleurd. De Derde Republiek (1870–1940) zou hier onder meer door de wet van 1905 een eind aan pogen te stellen. De secularisering van het onderwijs zou, net zoals in België, een twistpunt blijven.

De veelal negatieve ervaringen voortvloeiende uit de relatie tussen staat en godsdienst zijn echter een krachtige voedingsbodemp gebleken voor de laïcité die het leven in Frankrijk vandaag nog steeds kenmerkt.

Binnen die “laïcité” verloren katholieken aan invloed en macht. Zij hadden zich “...vereenzelvigd met de wereldlijke macht ten tijde van feodaliteit en absolutisme, een erfenis uit de kerstening van het Romeinse Rijk en uit het universalistische denkkader, waarin het katholicisme zichzelf, overmoedig centraal had geplaatst.”⁴⁷⁶ Rudy Van Roy is - terecht - van oordeel dat de jacht op de ketters, de vervolging van de hugenoten en de vestiging van de gallicaanse staatskerk mee de ontwikkeling van de laïcité hebben mogelijk gemaakt. Het was de prijs voor de klerikale machtsdrang.⁴⁷⁷

In 1830 werden in België, met de erkenning van de wederzijdse autonomie van staat en kerk, niet enkel het Franse concordaat, maar ook het concordaat van 1827 met Willem I (zie hierna)

⁴⁷³ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 175

⁴⁷⁴ R. Van Roy. God in Frankrijk. Blz. 290

⁴⁷⁵ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz 25

⁴⁷⁶ Ibid. Blz. 291

⁴⁷⁷ Ibid. Blz. 295

als voorbijgestreefd beschouwd. Toch blijven bepaalde, voor de kerk voordelige bepalingen nog steeds van toepassing.⁴⁷⁸ Het sluiten van een nieuw concordaat, een piste die men niet volledig heeft verlaten, is in België evenwel onverenigbaar met de bestaande Belgische constitutionele rechtsorde.⁴⁷⁹ Dit zou een grondwetswijziging impliceren. De paradox is echter dat, hoewel men het concordaat en de artikelen niet meer erkent, de verhouding tussen de staat en de Rooms-Katholieke Kerk hierdoor nog steeds wordt gekenmerkt.

De Zuidelijke Nederlanden waren in de 17de en de 18de eeuw verworpen tot een katholiek bolwerk. De Franse overheersing maakte de facto een eind aan het feodale stelsel met politieke grenzen en loyaliteiten, verbonden met vorstelijke dynastieën en standen. Na de omwenteling werd de macht overgenomen door instellingen, door geünificeerde nationale staatsbureaucratieën.⁴⁸⁰ De Zuidelijke Nederlanden werden echter ook ontsloten uit een isolement.⁴⁸¹

De Franse overheersing betekende voor de Zuidelijke Nederlanden een radicale, maar ook vaak brutale, trendbreuk op ideologisch-religieus vlak met het verleden. Het rationalisme en de laïciserings-tendens werden als een verstoring van de tot dan toe bestaande orde ervaren en ook om die reden aangevallen.

Belangrijke sectoren van de Zuidelijke Nederlanden die tijdens het ancien régime, door de kerk en de clerus werden bezet (burgerlijke stand, onderwijs en armenzorg...), werden verburgerlijkt. De katholieke kerk verloor in de aangehechte gewesten haar eeuwenoude lucratieve monopolie.

Dit ressentiment zou blijven sluimeren. Ook Willem I zou zich te slapen leggen in het bed van Bonaparte. De vele negatieve ervaringen zullen ertoe leiden dat de kerk zal streven naar een regime waar het over de nodige vrijheid kan beschikken om zich te ontplooien binnen een eigen set regels.

Frankrijk als kind van het rooms-katholicisme en Frankrijk als kind van de revolutie: Frankrijk draagt, net zoals de geïncorporeerde Zuidelijke Nederlanden, twee referenties in zich.

⁴⁷⁸ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 168

⁴⁷⁹ Y. Stox. Een paradoxale scheiding. Blz. 37 e.v.

⁴⁸⁰ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 29

⁴⁸¹ H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 254

5. God in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden

5.1. De genese van een nieuw Europa

1810 luidde de afgang van Napoleon in. De roemloze terugtocht van de Franse troepen tijdens de Russische veldtocht (1812), maar zeker de nederlaag in de slag bij Leipzig (1813), betekenden het definitieve einde van zijn expansionistische politiek. De Franse troepen werden in het defensief gedrongen, Napoleon werd verbannen naar het eiland Elba. De Zevende Coalitieoorlog schakelde Napoleon definitief uit.

De vereniging van de voormalige Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden wordt onterecht gezien als de rechtstreekse consequentie van de finale nederlaag van Napoleon in Waterloo, het geheel is ingewikkelder. De vereniging werd reeds geruime tijd daarvoor voorbereid.

Dat beide Nederlanden een staatkundige eenheid zouden vormen was in 1814 reeds een zekerheid.⁴⁸² De voormalige Oostenrijkse Nederlanden waren na de Eerste Coalitieoorlog in de periode 1792–1797 in het vizier gekomen van de deelnemende Europese mogendheden, en werden, onder meer door Engeland, gezien als een mogelijke strategisch interessante barrière tegen Frankrijk. Frankrijk diende te krimpen tot de territoriale omvang die het in 1789 had.

Het herstel van de rust en de orde in Europa en het handhaven van politieke evenwichten waren de streefdoelen van de onderhandelende mogendheden. Achter de schermen werd gewerkt aan een hertekende kaart van Europa. En er werden beloftes gemaakt. Zo had de Engelse regering Willem I, nog voordat hij bezit genomen had van de troon, laten weten dat hij rekenen kon op een uitbreiding van het grondgebied.⁴⁸³

Restauratiegedachten, win–win situaties bij religieuze allianties of geopolitieke overwegingen doorkruisten de gesprekken. Sommigen hoopten dat de macht van de vorsten zich zou herstellen. De heimwee naar de situatie onder het ancien régime, de terugkeer naar de situatie vóór de Franse Revolutie, met onder meer het herstel van het gezag van vorst, adel en clerus, met inperking van de wil van het volk waren hier niet vreemd aan. Zij negeerden echter het steeds concreter wordende liberaliseringsproces.⁴⁸⁴ Anderen hadden interesse om als protestants land een verbond aan te gaan met andere protestantse landen (Engeland, Pruisen en Zwitserland). En mocht het tot een vereniging komen tussen Noord en Zuid dan was een belangrijke voorwaarde dat de macht geconcentreerd zou worden in het protestantse deel van het nieuwe koninkrijk. Het Zuiden was immers niet enkel katholiek, het was numeriek sterker dan het protestantse Noorden.

Indien er in het Zuiden een terughoudendheid was omwille van een samengaan met een protestants Noorden en meer bepaald onder het gezag te staan van een protestantse vorst,

⁴⁸² F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: Blz. 8

⁴⁸³ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 122

⁴⁸⁴ C. Breunese. Losgemaakt uit de verdrukking: opiniejournalistiek rond de scheiding van Noord en Zuid. 1828-1832. Spinhuis. Apeldoorn. 2014. Blz. 16

dan was er in het Noorden de vrees dat het nieuwe Verenigd Koninkrijk weleens katholiek zou kunnen worden. Had soortgelijke vrees ook niet mee gespeeld bij de gedachte om protestants Duits gebied aan het koninkrijk toe te voegen,⁴⁸⁵ Het voorstel om naast Pruisen en Oostenrijk een “Derde Duitsland”, bestaande uit verschillende kleinere staten, te creëren, viel echter niet in goede aarde bij de Engelsen. Van Hogendorp, secretaris van staat voor Buitenlandse Aangelegenheden tot begin 1814, zag niet onmiddellijk onoverkoombare problemen in een samengaan met het overwegend katholieke zuiden. Anderen zagen Engeland, als protestantse natie, als de “patroon van het nieuwe rijk en als de natuurlijke kampioen van het protestantisme”.⁴⁸⁶

Midden 1814 werden Belgische commissarissen via Lord Castlereagh voor het eerst op de hoogte gebracht van deze denkoefeningen.⁴⁸⁷ De intenties van de geallieerden die eerder hun neerslag in de eerste Vrede van Parijs van 30 mei 1814 hadden gevonden, werden verder geconcretiseerd op 21 juni 1814 in het “Protocol ter vastlegging van de Acht Artikelen in Londen”. Er werden geheime akkoorden gesloten tussen Groot-Brittannië, Oostenrijk, Pruisen en Rusland. Willem I zou de nieuwe bufferstaat tijdelijk besturen tot het geheel geofficialiseerd zou worden via het afsluiten van traktaten. Op 31 mei 1815 werden door Nederland vier traktaten afgesloten.⁴⁸⁸ De grenzen van het nieuwe verenigde Koninkrijk der Nederlanden werden erin vastgelegd. Het geheel zou worden bekrachtigd door het Weense Congres in de slotakte op 9 juni 1815.

De grootmachten bepaalden wie tot samenwonen werd verplicht. De breuk met de Franse Revolutie en met Napoleon opende de deur voor een restauratiemonarchie.⁴⁸⁹ De Fransen hadden onrechtstreeks Noord en Zuid tot samenleven gedwongen.

Zo goed als alle Oostenrijkse Nederlanden werden, samen met het voormalige prinsbisdom Luik, met de Noordelijke Nederlanden, verenigd om het Koninkrijk der Nederlanden te vormen. Het protocol benadrukte dat het hier ging om een samensmelting waarbij er door de vermenging “een volkomen ondeelbare eenheidsstaat zou ontstaan, zodat met hetzelfde recht kon worden gesproken van vergroting van Holland als van vergroting van België”.⁴⁹⁰

Artikel 2 van “Het protocol ter vastlegging van de acht artikelen in Londen” van 21 juni 1814 was duidelijk. Zowel in het overwegend katholieke Zuiden als in het overwegend protestantse Noorden zouden dezelfde afspraken gelden: dezelfde bescherming, dezelfde positierегeling en bovenal gelijke toegang tot de ambten. Van een bevoorrechte positie van de Rooms-Katholieke Kerk was niets terug te vinden. Hetzelfde gold trouwens ook voor de protestantse kerk.

⁴⁸⁵ Els Witte (e.a.) Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 37

⁴⁸⁶ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 123

⁴⁸⁷ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: Blz. 16

⁴⁸⁸ C. Breunese. Losgemaakt uit de verdrukking: ... Blz. 17

⁴⁸⁹ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: een politiek experiment in de Lage Landen. Rekkem. Ons Erfdeel vzw. 2015. Blz. 19

⁴⁹⁰ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: Blz. 184

Voor beide geloofsgemeenschappen veronderstelde dit een belangrijke aanpassing. Beide landsdelen hadden decennialang een andere ontwikkeling gekend. Bevestigde de Vrede van Münster van 1648 niet het gescheiden leven van het Noorden als een onafhankelijke republiek, terwijl het Zuiden een deel van het Habsburgse Rijk bleef. Het religieuze element was echter niet ver weg. Voor de Republiek waren tolerantie en protestantisme belangrijk. Het Zuiden was een katholiek bastion en een haard van contrareformatie. Het Zuiden was ook langere tijd deel van een veel groter geheel, nl. de Habsburgse Nederlanden.⁴⁹¹ Het werd het gewoon om nu en dan van eigenaar te veranderen. Het Noorden was een zelfstandige staat geworden, die slechts korte tijd onder Franse dominantie vertoefde.

Willem I zou het zekere voor het onzekere nemen en zich door de terugkeer van Napoleon tot koning uitroepen in Den Haag op 16 maart 1815. Zijn koninkrijk omvatte het huidige Nederland, Luxemburg, België, maar tevens Nederlands-Indië, het huidige Suriname en de Antillen. Willem I leek een vrij pragmatisch handelende vorst die, met medewerking van Anton Falck,⁴⁹² de afspraken mee had weten te sturen. De opdracht van Willem I was een “union intime et complète” tot stand te brengen.

De proclamatie van 16 maart 1815 toonde aan welke de verwachtingen en de intenties van de vorst waren. Hij verwees onder meer naar de nieuwe positie van het “Verenigd” Koninkrijk der Nederlanden⁴⁹³ dat op de steun van Europa rekenen kon en gaf reeds aan dat een nieuwe Grondwet tot stand moest worden gebracht. In die Grondwet zouden ook de nodige garanties op godsdienstig vlak te vinden zijn.⁴⁹⁴

Twee artikelen van voormeld protocol verdienen bijzondere aandacht. Artikel 2 legde op dat alle leden van de bestaande religieuze strekkingen een gelijke behandeling, een gelijke begunstiging en een gelijke toegang tot het openbaar ambt diende te worden

⁴⁹¹ Voor de Noordelijke Nederlanden eindigde dit reeds in 1581.

⁴⁹² Belangrijk staatsman ten tijde van koning Willem I. Maakte als ambtenaar carrière in de Franse Tijd en vervulde in 1813 een positie in het voorlopig bewind. Werd door soeverein vorst Willem tot Algemeen Secretaris benoemd, een belangrijke politiek-ambtelijke functie. In 1818 minister van het 'superdepartement' van Onderwijs, Nationale Nijverheid en Koloniën. Voerde een krachtig industriebeleid, vooral in de Zuidelijke Nederlanden. Kwam in conflict met Van Maanen en trad af. Daarna ambassadeur in Londen. Na een conflict met de koning over de Belgische kwestie nam hij ook uit deze functie ontslag. In 1839 werd hij nog ambassadeur in Brussel. Verlicht denker en vrijmetselaar. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁴⁹³ Wij gebruiken deze term, hoewel dit geen officiële benaming was. Het heette toen Koninkrijk der Nederlanden, zoals Nederland vandaag nog steeds officieel heet.

⁴⁹⁴ “Gij allen, Landgenooten die dit grondgebied bewoont ontsluit voor het vertrouwen en de hoop! De bestanddeelen van het staatsgeluk zijn alle in uwe eigene magt! Zijt den vaderlande verkleefd, eendragtig en vrij van allen naijver, en gij zult sterk genoeg zijn voor de afwering van alle de gevaren, die u bedreigen mogten. Europa beschouwt uwe hereeniging met belangstelling en welwillendheid. De grondwet, die bereids voor een groot aantal uwer verbindende is, zal welhaast de wijzigingen ondergaan, die haar met de belangen en wenschen van allen in overeenstemming moeten brengen en daar zult gij dien waarborg vinden van de Godsdienst, op welke wij allen den hoogsten prijs stellen.” In J. De Bosch Kemper. De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Müller. Amsterdam. 1868. Blz. 446

gegarandeerd.⁴⁹⁵ Artikel 6 stelde dat “De schulden aangegaan enerzijds door de Nederlanders en anderzijds door de Belgische provincies zullen ten laste komen van de openbare schatkist van Nederland.” Deze financiële regeling was noodzakelijk. De algemene economische en financiële situatie in de Zuidelijke Nederlanden was onhoudbaar.⁴⁹⁶

Op het ogenblik dat in Londen de acht artikelen door de aanwezige partijen werden uitgeschreven, werden door de oud-bisschop van Roermond, Jan baron van Velde, een aantal verzuchtingen bekendgemaakt. De rooms-katholieke godsdienst diende in België tot de heersende godsdienst te worden erkend, zonder het beginsel van de verdraagzaamheid op te geven. In België zouden echter geen protestantse ambtenaren kunnen worden aangesteld. Het katholiek onderwijs moest worden aangemoedigd, de jezuïetenorde moest opnieuw actief worden en kloosterorden opnieuw opgericht. Een eenvoudige eed van trouw aan de vorst was voldoende. Over de wijze waarop de bisschopszetels zouden worden toegekend moest overlegd worden met de paus. Van een burgerlijk huwelijk was geen sprake.

Deze eisen werden aangevuld met een aantal verzuchtingen die refereerden naar de Franse overheersing. Een andere eis was, zo onderstreept H.T. Colenbrander, dat er “Een afzonderlijke constitutie voor België, goed te keuren door een vergadering van geestelijken en leeken, en zoo al geen wettelijk voorgeschreven, dan toch wezenlijk toegepaste uitsluiting der acquéreurs de biens nationaux en napoleontische ambtenaren uit het bewind zou zijn.”⁴⁹⁷ Deze verzuchtingen zouden herhaaldelijk terugkeren in diverse pamfletten. Colenbrander wijst erop dat een aantal van deze eisen niet enkel in strijd waren met de artikelen van Londen, maar ook de binnenlandse stabiliteit in gevaar zouden kunnen brengen.

Ook de bisschop van Gent, Maurice de Broglie, kwam tussen bij het Congres van Wenen. Zijn boodschap was dat het ondenkbaar zou zijn een katholiek volk onder een protestantse vorst te plaatsen zonder uitdrukkelijk te voorzien in garanties. Zo was het niet aanvaardbaar protestantse erediensten te houden buiten het paleis van de koning. Ook werd gesteld dat de (Belgische) Raad van State uitsluitend samengesteld diende te worden uit katholieken. Er werd geopteerd voor het afsluiten van een concordaat, het herstel van de geestelijke tienden en het herstel en de volledige vrijheid voor de kloosterorden. Rome verklaarde echter niet akkoord te kunnen gaan met alle voorwaarden. Kardinaal Consalvi, in Wenen de vertegenwoordiger van de paus, ging slechts in op de vraag omtrent het herstel van die orden die bepaalde maatschappelijk nuttige taken vervulden en wees erop dat een concordaat sluiten met een protestantse vorst de facto onmogelijk was. De verzuchtingen die toen naar voor werden gebracht zouden herhaaldelijk terugkomen.

⁴⁹⁵ Artikel 2 bepaalde dat “Er zal geen verandering in die artikelen van de grondwet zijn welke aan alle godsdiensten gelijke bescherming en voorrechten verzekeren en de toelaatbaarheid waarborgen van alle burgers, onafhankelijk van godsdienst, aan openbare betrekkingen en waardigheden.”

⁴⁹⁶ Zie onder meer een verzoekschrift van de algemene raad van de Dijledepartementen van 27 april 1814 aan de gouverneur – generaal en de vorsten van de Geallieerde Mogendheden. In hun verzoekschrift wezen zij op de vele offers en inspanningen van de bevolking om tegemoet te komen aan de vele vragen naar inkwartiering en troepenbevoorrading. De grens van het draaglijke was echter bereikt. In F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: Blz 18

⁴⁹⁷ H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Blz. LXXVI

De kerk zou niet nalaten het specifieke van de zuidelijke provincies⁴⁹⁸ te onderstrepen. In het Zuiden leefden meer inwoners (70%) en die waren zo goed als allen rooms-katholiek. Het Noorden, numeriek geringer in aantal (30%), was overwegend protestants. De kerk in het Zuiden had zich in de achttiende eeuw georganiseerd als een ware staatskerk die, benevens rechtstreekse macht, ook een vrij grote invloed had.

Willem I wilde niet enkel een verlichte kerk tot stand brengen,⁴⁹⁹ zijn ideaal was een christendom dat zou verenigen. Religie moest een rol spelen in de jonge natiestaat. Om dit te verwezenlijken diende hij controlerecht te hebben over de op zijn territorium aanwezige godsdiensten en de schijn van partijdigheid te mijden.⁵⁰⁰ Hiervoor had hij wel wat ervaring opgedaan. Tijdens zijn bewind over het vorstendom Fulda (1802–1806), had hij de krijtlijnen uitgetekend van dat wat zijn kerkpolitiek zou worden: “Willem I was voor een staatsbevoogding over alle kerken die moest bijdragen aan de nationale eendracht”.⁵⁰¹

Het nieuwe koninkrijk diende een Grondwet te hebben. Basis zou de Grondwet van 1814 zijn. De godsdienstkwestie was van in den beginne een delicate aangelegenheid. De Grondwet die men voor ogen had zou het principe van de godsdienstvrijheid bevestigen en dus de, voor het Zuiden onaanvaardbare, “laïcisering” bevestigen. Het door Willem I naar voor geschoven bestuursmodel legde immers nadruk op tolerantie. Godsdienst en kerk zouden ondergeschikt zijn aan de openbare orde. Willem I zag zichzelf als een landspaus, een christelijke vorst aan het hoofd van de twee nationale kerken.

De benoeming van de bisschoppen, het organiseren van het onderwijs en het bepalen van de curricula van het onderwijs maakten integraal deel uit van de visie op de rol die religie als eenheidsbevorderende factor had. Godsdienst, net als onderwijs, werd een instrument om de opvoeding van alle staatsburgers in een eengemaakt land te stroomlijnen. Dit zou op het verzet van de katholieken stuiten.

Zoals H.T. Colenbrander samenvatte: “Elk souverain, die in 1815 de regeering van België op zich nam, zou, zoo hij niet de eenvoudige uitvoerder had willen zijn van geestelijke bevelen, een strijd te voeren hebben gehad tegen de katholieke reactie, welk zich voorstelde de gansche Revolutie ongedaan te kunnen maken.”⁵⁰² Agitatie werd het instrument van de geestelijkheid om het Belgische volk voor een zuiver klerikaal programma te spannen. In Den Haag, zo stelt Colenbrander, “onderschatte men de kracht dezer beweging”.⁵⁰³

⁴⁹⁸ Wij laten het bijzondere van de provincie Limburg buiten beschouwing.

⁴⁹⁹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 61

⁵⁰⁰ Willem I zou hierbij zo ver gaan dat hij, ten einde alle schijn van partijdigheid te vermijden, het artikel 133 uit de grondwet van 1814 waarin bepaald was dat “De christelijke hervormde Godsdienst is die van den Souvereinen Vorst.” niet zou weerhouden.

⁵⁰¹ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ...Blz. 174

⁵⁰² H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Blz. LXXVI

⁵⁰³ Ibid. Blz. LXXVI

5.2. De Grondwet van 1815 en de plaats van de godsdienst

Op 23 maart 1815 werd via wet⁵⁰⁴ beslist over te gaan tot een grondwetswijziging. Opvallend hier was dat, in strijd met het artikel 142 van de Grondwet van 1814,⁵⁰⁵ er geen gedetailleerde opgave was van de voor herziening vatbaar verklaarde artikelen. De verklaring hiervoor is wellicht dat men op dat ogenblik onmogelijk, in detail, kon vooropstellen welke aandachtspunten de zuidelijke provinciën naar voor zouden schuiven.⁵⁰⁶

Op 22 april 1815 werd de samenstelling van een speciaal daartoe samengestelde commissie prijsgegeven. Voorzitter werd Gijsbert Karel graaf Van Hogendorp⁵⁰⁷, terwijl als secretaris rechtsgeleerde Jonas Daniël Meijer⁵⁰⁸ werd aangesteld. De verdeling tussen Noord en Zuid, waarbij om strategische redenen, rekening diende te worden gehouden met alle overtuigingen en dito gevoeligheden was geen eenvoudige zaak. Zo zetelden de klerikaalgezinde adel naast de eerder liberaalgezinde adel en de actieve katholieke burgers naast vroegere napoleontische bestuurders. Modernen en voorstanders van een terugkeer naar het ancien régime, vertegenwoordigers uit Noord en Zuid, protestanten en katholieken, dienden tot een akkoord te komen.⁵⁰⁹ De secretaris van de commissie was van joodse huize.⁵¹⁰ Deze commissie kwam op 3 mei 1815 voor het eerst bijeen.

Colenbrander geeft in zijn lijvige en goed gedocumenteerde bronnenverzameling "Ontstaan der grondwet", verschenen bij Martinus Nijhoff in 1909, een interessante inkijk in de wijze waarop men de commissie had samengesteld.

⁵⁰⁴ 23 Maart 1815. Wet, houdende verklaring der noodzakelijkheid, dat na de aanvaarding der Koninklijke waardigheid, de grondwet van den staat wordt veranderd en geamplieerd.

⁵⁰⁵ Artikel 142 "Ingevalle, in het vervolg, eenige verandering of bijvoeging in de grondwet noodig zoude mogen zijn, zal deze noodzakelijkheid bij eene wet moeten verklaard en de verandering of bijvoeging zelve duidelijk aangewezen en uitgedrukt worden."

⁵⁰⁶ De Acht Artikelen, het Protocol van het Congres van Wenen, de Grondwet van 1814 en de wet van 23 maart 1815 legden reeds het kader vast voor de nieuwe Grondwet.

⁵⁰⁷ Gematigde Rotterdamse orangist en liberaal. Grondlegger van het Nederlandse staatsbestel. Ontwierp in de Bataafs-Franse Tijd een Grondwet. Die 'Schetsen' vormden de basis voor de Grondwet van 1814. Was zelf voorzitter van de grondwetscommissies in 1813/1814 en 1815. Vormde in december 1813 met Van der Duyn van Maasdam het Voorlopig Bewind en maakte de weg vrij voor Soeverein Vorst (later koning) Willem I. Kwam later evenwel met die koning in conflict, waarbij hem zelfs de titel 'minister van staat' werd ontnomen. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵⁰⁸ Amsterdamse rechtsgeleerde die al op zestienjarige leeftijd was gepromoveerd. Na advocaat te zijn geweest, werd hij rechter en bestuurder van het departement (provincie) Zuiderzee. Eén van de weinige joden in de Vergadering van Notabelen, die over de Grondwet van 1814 moest beslissen. Werd daarna secretaris van de commissie die na de vereniging met de Zuidelijke Nederlanden de Grondwet moest herzien. Vanaf 1817 opnieuw advocaat. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵⁰⁹ De commissie bestond aanvankelijk uit elf noordelijke leden en elf zuidelijke. Wat later werd de commissie uitgebreid met een (Noord-)Brabants en een Luxemburgs lid. De commissie telde uiteindelijk 24 leden: twaalf Nederlanders, elf Belgen en een Luxemburger. Deze samenstelling was volgens de Belgen niet correct: er was immers een duidelijk verschil in inwonersaantal. De Noord-Nederlanders waren allen van de hervormde kerk, de Belgische en Luxemburgse afgevaardigden waren rooms-katholiek.

⁵¹⁰ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz 188

Falck en van der Capellen hadden de Belgische leden bijeengezocht, zo schreef hij, en daarbij zorg gedragen het klerikale element in de minderheid te laten. Als volstreckte klerikalen konden slechts gelden J.J. Raepsaet⁵¹¹ (bij uitstek conservatief), en F.A.D.J.A. Dubois⁵¹². De adel zelf was vertegenwoordigd door Ch.I.Ph. graaf de Thiennes, Ch.G.Gh. graaf de Mérode, C.C.M. graaf de Méan, Ph.J.M. graaf d'Arschot⁵¹³; de Thiennes over het geheel conservatief, de Mérode tamelijk klerikaal gezind. Uit de napoleontische rechterlijke macht waren genomen O. Lelercq en Th. Dotrengé⁵¹⁴; uit het napoleontische burgerlijk bestuur B.J. Holvoet en P.C.Gh. de Coninck; “nevens den conservatief Raepsaet⁵¹⁵, vertegenwoordigde de liberaal J.F. Gendebien⁵¹⁶ (oud-pensionaris van den derden stand in Henegouwen) het burgerlijk element uit de oude regeering van vóór 1794.”⁵¹⁷

De totstandkoming van de nieuwe Grondwet zou geen sinecure zijn. De visie op een gewijzigde verhouding tussen kerk en staat en de gevoeligheden binnen het voornamelijk katholieke Zuiden voor de religieuze kwesties zouden een heikele aangelegenheid zijn. Het Zuiden werd daarenboven verdeeld door een liberaal-katholieke stroming die de scheiding tussen kerk en staat aanvaardbaar vond en een conservatief-katholieke fractie die moeilijk kon omgaan met een verminderde invloedssfeer. In het Zuiden leefde de provinciale autonomie zeer sterk. Het kwam er voor Willem I op aan een evenwicht te vinden tussen deze centrifugale krachten en zijn centraliseringspolitiek. De centrale staat was voor hem immers de kern van zijn moderniseringspolitiek.⁵¹⁸

⁵¹¹ Zuid-Nederlandse rechtsgeleerde en lid van de Grondwetscommissie van 1815. Klerikaalgezind. Tegenstander van de hervormingen van keizer Jozef II en leider van de revolutionaire beweging in Vlaanderen. In de Franse tijd gevangene en vluchteling, maar na 1800 opnieuw bestuurder en lid van het Wetgevend Lichaam. Weigerde in 1815 het lidmaatschap van de Tweede Kamer. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵¹² Belgisch lid van de Grondwetscommissie 1815. Kwam uit een voorname familie die via huwelijken nauw verbonden was met de Antwerpse elite. Vervulde vooral administratieve functies en was na de afscheiding van 1830 lid van het Nationaal Congres en senator. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵¹³ Ook soms geschreven “van Aerschot”.

⁵¹⁴ Eén van de bekwaamste zuidelijke oppositionele afgevaardigden. Voormalige advocaat, die een uitmuntend spreker was. Wist met sarcastische opmerkingen vaak zijn tegenstanders te prikkelen. Ging uit protest tegen de handelwijze van minister Six die zittend de Kamer had beantwoord, zelf ook onmiddellijk weer zwijgend zitten nadat hem het woord was verleend. Steunde wel de oprichting van het Collegium Philosophicum, de staatsopleiding voor priesters, en was later, vanwege zijn antiklerikale houding, minder antiregeringsgezind. In 1828 benoemd in de Raad van State. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵¹⁵ Zuid-Nederlandse rechtsgeleerde en lid van de Grondwetscommissie van 1815. Klerikaalgezind. Tegenstander van de hervormingen van keizer Jozef II en leider van de revolutionaire beweging in Vlaanderen. In de Franse tijd gevangene en vluchteling, maar na 1800 opnieuw bestuurder en lid van het Wetgevend Lichaam. Weigerde in 1815 het lidmaatschap van de Tweede Kamer. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵¹⁶ Vooraanstaand Zuid-Nederlands Tweede Kamerlid. Was in het Henegouwse Bergen advocaat en stadsbestuurder tot daar, met Franse steun, een democratisch bewind werd gevormd. Vluchtte toen naar Duitsland. Na terugkeer was hij opnieuw stadsbestuurder en werd hij lid van het Wetgevend Lichaam. Had een belangrijk aandeel in de Mijnwet van 1810. Maakte in 1815 deel uit van de commissie die vanweg de vereniging van Noord- en Zuid-Nederland de Grondwet moest herzien. Kwam als Tweede Kamerlid geleidelijk in de oppositie en werd in 1821 niet herkozen. Leidde in november 1830 de openingsvergadering van het Belgische Nationaal Congres. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵¹⁷ H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ...* Blz. LXXIV

⁵¹⁸ E. Witte. *Het verloren koninkrijk.* Blz. 22

Een eerste discussiepunt was het regelen van de vertegenwoordiging. De zuidelijke provincies waren voorstander van een opsplitsing van de Staten-Generaal in twee kamers. De reden was eenvoudig: de adel die er steeds een belangrijke rol had gespeeld, wilde haar positie beschermen. Willem I had de toezegging gedaan dat er een tweede Kamer kon komen. Door Patrice ridder De Coninck⁵¹⁹ werd een voorstel op tafel gelegd. Het resultaat was dat er een “Kamer van aanzienlijken”, door de koning voor het leven benoemd, tot stand kwam. Dit werd de “Eerste Kamer”. De Noordelijke Nederlanden stemden hiermee in, immers, door alle “aanzienlijken” toegang te verlenen tot deze Eerste Kamer, kregen ook de (gewezen) Noord-Nederlandse regenten er zitting. De Tweede Kamer zou, net als de Staten-Generaal uit 1814, worden gekozen door de Provinciale Staten, die op hun beurt werden gekozen door vertegenwoordigers van steden, platteland en adel. Van de 110 leden kwamen er 55 uit het Noorden en 55 uit Zuiden.

De grondwetscommissie had ogenschijnlijk een eerder beperkte opdracht. De Grondwet van 1814 diende zo aangepast dat deze door de afgevaardigden van Noord en Zuid aanvaard werd.

Religieuze tegenstellingen zouden voor de nodige spanningen zorgen en de werkzaamheden bemoeilijken. Een eerste concreet incident had betrekking op het voorstel om de bijeenkomsten te openen met een formuliergebed⁵²⁰. Veel meer dan dat zorgden de onderwijsaangelegenheden en de artikelen die rechtstreeks betrekking hadden op godsdienstige aangelegenheden voor discussie. Bijzondere aandachtspunten hierbij waren de voorstellen om de koning te verplichten lid van de hervormde kerk te zijn, om de relatie van de Rooms-Katholieke Kerk met de paus en de koning te laten verlopen volgens de Belgische gewoontes, de vraag om specifieke grondwettelijke garanties in de Grondwet op te nemen voor de rooms-katholieke geestelijkheid en de verzoeken om te komen tot een regeling met betrekking tot de in beslag genomen en nog niet vervreemde goederen.

De inmenging door Napoleon in kerkelijke aangelegenheden door de uitgevaardigde organieke artikelen voedde het wantrouwen bij de clerus voor nieuwe inmenging. Er was de vrees dat alles zich zou herhalen en men gemarginaliseerd zou raken. Het verzet organiseerde zich onder meer bij monde van de Gentse bisschop de Broglie. De praktische, politieke en levensbeschouwelijke problemen stapelden zich op.

Op 13 juli 1815 was de grondwetscommissie klaar met haar werk en werd de definitieve tekst van het grondwetsontwerp aan de koning voorgelegd. Sommigen waaronder Dubois konden zich echter niet helemaal terugvinden in het bereikte akkoord. Zij maakten voorbehoud voor de artikelen die de godsdienstige aangelegenheden regelden.

⁵¹⁹ Brugse jurist, die tijdens de Franse tijd onder meer prefect in Noord-Duitsland en Zeeland was. Speelde als lid van de Grondwetscommissie in 1815 een belangrijke rol bij de instelling van de Eerste Kamer. Nadien Gouverneur van Oost-Vlaanderen en in 1817 minister van Binnenlandse Zaken, waaronder ook de zorg voor waterstaat en onderwijs vielen. Aanvankelijk een door Willem I gewaardeerde Zuid-Nederlander. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵²⁰ Standaardtekst voor een gebed, in tegenstelling tot een “vrij” gebed.

De notulen⁵²¹ van de vergaderingen van de Grondwetscommissie geven een interessante inkijk in het verloop van de werkzaamheden. Zeker die momenten waarop delicate aangelegenheden, waaronder de rol van de clerus in onderwijsaangelegenheden en de plaats van de Rooms-Katholieke Kerk in het nieuwe koninkrijk, ter sprake komen, zijn te zien als de voorbode van de latere klerikale mobilisatie die uiteindelijk, vijftien jaar later, mee aan de basis zal liggen van de afscheidingsbeweging.

Op de vergadering van vrijdag 9 juni 1815 werd door de voorzitter het artikel met betrekking tot de Provinciale Staten ter bespreking voorgelegd. De discussie focuste echter op onderwijsaangelegenheden en de plaats van de clerus in dit alles.

Raepsaet⁵²² was van oordeel dat dit artikel vrij duidelijk was. De vorst had wat het onderwijs betrof immers “volgens onze oude regten, omtrent het openbaar onderwijs alleen eene concurrente jurisdictie: — de bisschoppen hebben deswege vrij wat meer te zeggen, dan de Vorst: — geen schoolmeester mag worden aangesteld, dan die door den bisschop is goedgekeurd: — dus te stellen in het artikel ‘concurrerement avec l'autorité spirituelle, d'après les principes de chaque culte.’” Benedictus Holvoet⁵²³ vraagt hierbij aan Jean Raepsaet of hij “die prentensiën der geestelijkheid voor gegrond houdt.” Raepsaet antwoordde negatief, wat Holvoet deed opmerken dat “... dan moet gij dit principe ook niet constitutioneel homologeren.” De Coninck verwonderde er zich over dat dit probleem naar aanleiding van de bespreking van dit artikel ter sprake kwam. Het artikel handelde immers niet over de religie, maar over het openbaar onderwijs. Dotrenghe merkte hierbij op dat “de surveillance over het onderwijs behoort in alle landen aan het gouvernement.” De Thiennes steunde dit en ook de Merode: het godsdienstig onderwijs was immers ook onderwijs. Willem Queysen⁵²⁴ zag in de voorgestelde regeling geen probleem, meer nog “... dit zal door het gouvernement niet belemmerd, maar volgens het artikel veeleer beschermd worden.” De Coninck was van oordeel dat het de geestelijkheid toekwam “...de theologie en den catechismus onderwijzen, hoe zij dit doen raakt den Staat niet ...”. De poging van de clerus om meer controle te krijgen over het gehele onderwijsgebeuren kon bij hem op weinig begrip rekenen “... hunne pretensiën om alle vakken te onderwijzen, ... dat zij moet gehoord worden in de benoeming en aanstelling dier onderwijzers, is eene nieuwe en zeer belagchelijke pretensie, welke sedert

⁵²¹ H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: bronnenverzameling tweede deel 1815.* 's Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1909.

⁵²² Zuid-Nederlands afgevaardigde, klerikaalgezind, tegenstander van de ideeën van Jozef II.

⁵²³ Vlaamse bestuurder die zowel in de Franse tijd als onder Willem I belangrijke functies bekleedde. Was onder meer préfet en werd in 1815 lid van de Grondwetscommissie en daarna van de Raad van State en (tegelijk) van de Tweede Kamer. Willem benoemde hem in 1820 tot Gouverneur van Noord-Brabant, maar daar lag hij spoedig overhoop met de gedeputeerden en was zijn familie impopulair. Raakte toen overspannen. Hij werd weggepromoveerd naar West-Vlaanderen als opvolger van Van der Fosse die Gouverneur in Henegouwen werd. Was ook daar geen succes en kreeg uiteindelijk een zetel in de Eerste Kamer. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵²⁴ Zwolse patriot en zoon van een ambtenaar, wiens bestuurlijke loopbaan na 1795 begon als lid van de provisionele representanten van het volk van Overijssel. Werd in 1796 lid van de Nationale Vergadering, maar als federalist in 1798 gevangengezet. In 1801-1805 was hij lid van het Staatsbewind, het hoogste bestuursorgaan van de Bataafse Republiek. Daarna vervulde hij functies als staatsraad en landdrost. Tijdens de inlijving maakte hij deel uit van het Wetgevend Lichaam in Parijs. Onder Willem I was hij drie jaar lid van de Raad van State en zat hij in de Grondwetscommissie van 1815. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

verleden jaar weer bij de Belgische geestelijkheid is opgekomen, en 't gezond verstand beleedigt." Cornelis Van Maanen zal proberen het geheel te ontmijnen door het artikel op een zeer algemene wijze te formuleren. Bepaalde leden, waaronder Cornelis Elout⁵²⁵, konden hier niet mee akkoord gaan. Elout was van oordeel dat "... de Koning verbonden moet blijven om juist die objecten aan de provinciale Staten ter uitvoering te demanderen.". Anderen waaronder de Coninck en van Maanen waren van oordeel dat "... eene algemeene uitdrukking verkieselijk is; en de menschen het meest zal calmeren."

Dit alles zal Queysen ertoe brengen zich af te vragen "... wat zwaarigheid ... kan dit artikel in België (toch) hebben? — de Staten immers zullen aldaar meest Roomschen zijn; — en die Staten zijn de uitvoerders der wet."

Hogendorp herinnert eraan dat "... naar aanleiding van den geheelen text der Grondwet, en het 2 de artikel der 8 artikelen van Londen, het openbaar onderwijs geheel iets anders is dan het godsdienstig onderwijs, en dat een onderwijzer met den godsdienst niets te doen heeft."⁵²⁶

Elout waarschuwde voor een opnemen van allerhande bepalingen die de vrijheid van godsdienst al te zeer expliciteren "ita de nieuwe redactie zegt niets en is équivoque; — de vrijheid van den godsdienst in constitutioneel, er zullen geene wetten komen die dezelve nader verzekeren : — de constitutie echter moet uitdrukken, dat het gouvernement zich nimmer zal bemoeien met de profession de foi, dat deze vrij is ; — maar alleen met de police du culte extérieur, en dat de executie dier wetten aan de Staten is opgedragen: — deze zullen dit doen overeenkomstig den geest des volks in hunne provincie." Dotrengé en Leclerc waren het er hiermee eens. Volgens hen was het niet ondenkbeeldig dat men hierdoor "... Missionarissen of Prédicateurs aanmoedigde, onder den schijn van de Religie te bevorderen."⁵²⁷

Met het oog op het verzekeren van de rust in de Zuidelijke provincies werd een amendement voorgesteld "... non pas pour le fond mais pour la tranquillité des provinces belgiques, en ce que cet article donne aux états provinciaux l'exécution, des lois et ordre concernant les intérêts du culte public et l'instruction publique : je propose d'y ajouter concurremment avec, la puissance spirituelle, qui d'après les principes, concordats, lois et usages propres à chaque culte respectif, doit y concourir."⁵²⁸ De motie zal niet worden weerhouden. Wat het, in een eerste redactie, wel zal halen is een voorstel van de Thiennes die de woorden "intérêts du

⁵²⁵ Vooraanstaande staatsman uit een Haarlemse regentenfamilie en minister in de Bataafs-Franse tijd en onder Willem I. Werd onder Lodewijk Napoleon belast met de opstelling van het Wetboek van Strafrecht. Maakte in 1814 en 1815 deel uit van de Grondwetscommissies. Daarna Commissaris-Generaal in Nederlands-Indië en vervolgens minister van Financiën en van Marine en Koloniën. Nam ontslag nadat het cultuurstelsel werd ingevoerd. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵²⁶ H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ...* Blz. 354

⁵²⁷ Ibid. Blz. 355

⁵²⁸ Het amendement wordt gemotiveerd verwijzende naar de bijzondere positie van de clerus in de Zuidelijke Nederlanden (...dans la Belgique la puissance spirituelle a droit de surveiller l'instruction publique concurremment avec la puissance civile.) Er wordt tijdens de debatten herinnerd aan het feit dat men via dit artikel net op maximale wijze de belangen van de katholieken zal vrijwaren. Er mag worden van uitgegaan dat de katholieken in de provinciale staten een meerderheidspositie zullen hebben. Zij zullen in staat zijn alle maatregelen die niet verenigbaar zijn met het katholieke geloof tegen te houden. Wat echter indien men de provinciegouverneur bepaalde bevoegdheden zou toekennen en vervolgens tot de vaststelling zou komen dat deze protestant is?

culte et l'instruction publique”, vervangen wil zien door “à la conservation des mœurs, religion et instruction publique.”⁵²⁹

De plaats van kerk was in de zuidelijke provincies aan de vooravond van de vereniging geheel verschillend van deze in de noordelijke provinciën. Beiden hadden dan wel kennisgemaakt met de Franse wetgeving ter zake. In de noordelijke provincies was echter al in 1798 een begin gemaakt met het beginsel van scheiding van kerk en staat. Dit principe werd vastgelegd in de “Staatsregeling voor het Bataafse volk”.⁵³⁰ Er was vrijheid van godsdienst, niemand kon uit een lidmaatschap bepaalde voordelen puren. Anderzijds was het ook zo dat niemand enig nadeel mocht ondervinden van zijn lidmaatschap. De kerkgenootschappen dienden zelf in te staan voor hun onderhoud.”⁵³¹

Hiermee was een einde gekomen aan de bevoorrechte plaats, sinds de Unie van Utrecht (1579), van één specifieke denominatie, de Gereformeerde Kerk. Dit wil niet zeggen dat de religie hiermee volledig verbannen werd uit de samenleving. In deze tijd werd behalve de eenheid van de staat ook die van de natie bevorderd, namelijk door nadruk te leggen op de christelijke identiteit, zoals mede tot uitdrukking komend in de Staatsregeling van 1798. Godsdienst werd een zaak van algemeen belang, van algemeen nut.⁵³² Parallel hiermee werd het toezicht op de kerken ontwikkeld. Artikel 6⁵³³ van de Constitutie van 1806⁵³⁴ garandeerde

⁵²⁹ Ibid. Blz. 360

⁵³⁰ Artikel 19 stelde dat “Elk Burger heeft vrijheid, om God te dienen naar de overtuiging van zijn hart. De Maatschappij verleent, ten dezen opzichte, aan allen gelijke zekerheid en bescherming; mids de openbaare orde, door de Wet gevestigd, door hunnen uiterlijken eerdienst nimmer gestoord worde.” Dit werd onmiddellijk vervolledigd met artikel 20 dat bepaalde dat “Geene burgerlijke voordeelen, of nadeelen, zijn aan de belijdenis van eenig Kerkelijk Leerstelsel gehegt.” Belangrijk was echter artikel 21. Dit artikel stelde dat “Elk Kerkgenootschap zorgt voor het onderhoud van zijnen Eerdienst, deszelfs Bedienaaren en Gestigten.” Staatsregeling voor het Bataafsche Volk 1798. Parlementair documentatiecentrum Universiteit Leiden. Nederlandse Grondwet. Zie hiervoor onder andere internetadressen: parlementairdocumentatiecentrum.nl of denederlandsegrondwet.nl.

⁵³¹ In de “Staatsregeling des Bataafschen Volks van 1801” zou dit worden vervolledigd door te stellen dat “Elk hoofd eens Huisgezins, en op zich zelf staand Persoon van beiderlei Kunne mits den ouderdom van veertien jaar bereikt hebbende, doet zich inschryven by een of ander Kerkgenootschap, hetwelk vrywillig kan verlaten worden, om tot een ander over te gaan. Voor ieder Kerkgenootschap wordt van de alzo ingeschreven Leden tot onderhoud van deszelfs Dienaren en Eigendommen, eene Jaarlyksche gift gevorderd, niet te boven gaande eene zekere bepaalde Som, achtereenvolgens het gene aangaande dit een en ander nader by de Wet zal worden vastgesteld. Staatsregeling des Bataafschen Volks van 1801. Parlementair documentatiecentrum Universiteit Leiden. Nederlandse Grondwet. Zie hiervoor onder andere internetadressen: parlementairdocumentatiecentrum.nl of denederlandsegrondwet.nl.

⁵³² P. van Sasse van Ysselt. 1853 - De Aprilbeweging en scheiding van kerk en staat. In D.P. van den Bosch. De jaren van het Koninkrijk. Tien knooppunten. Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties. Directie Constitutionele zaken en wetgeving. Den Haag. 2014. Blz. 3.

⁵³³ Constitutie van het Koninkrijk Holland. 1806. Artikel 6. “De Koning en de Wet verleen en gelijke bescherming aan alle Godsdiensten, welke in den Staat worden uitgeoefend; door hun gezag wordt bepaald al het geen noodzakelijk geoordeeld wordt, betreffende de organisatie, de bescherming en de uitoefening van alle Eerediensten. Alle uitoefening van Godsdienst wordt binnen de Muren van de Kerken der verschillende Gezindheden bepaald.”

⁵³⁴ Constitutie van het Koninkrijk Holland (1806). Parlementair documentatiecentrum Universiteit Leiden. Nederlandse Grondwet. Zie hiervoor onder andere internetadressen: parlementairdocumentatiecentrum.nl of denederlandsegrondwet.nl.

dan wel de gelijke bescherming aan alle Godsdiensten, maar gaf de koning bepaalde controle mogelijkheden.

De inlijving door Frankrijk zou voornoemde “Loi relative a l’organisation des Cultes du 18 Germinal, (1802) ook in de noordelijke provincies van kracht maken. Het concordaat van 1801 en de toegevoegde Organieke Artikelen verstrengden de relatie tussen de overheid en kerk. In 1808 zou koning Lodewijk⁵³⁵ een specifiek departement van Eredienst oprichten met als opdracht toe te zien op de kerkgenootschappen. Godsdiensten waren allen gelijk. Het bestuur kreeg ook de taak bezuinigingsmaatregelen te ontwikkelen.

Na 1813 veranderde de relatie opnieuw. Artikel 133 bepaalde: “De christelijke hervormde Godsdienst is die van den Souvereinen Vorst.” Hiermee werd uitdrukkelijk vastgelegd dat de koning de christelijke hervormde godsdienst belijdt. Daarnaast werd echter in artikel 136 vastgelegd dat de christelijk hervormde kerk met publieke middelen werd ondersteund.⁵³⁶ De bestaande toelagen aan de andere gezindheden werden gewaarborgd en de toegang uitgebreid (artikelen 137 en 138). Het toekennen van financiële steun impliceerde dat de koning het recht bekwam toezicht uit te oefenen. Artikel 139 van de Grondwet stipuleerde dat “Onverminderd het regt en de gehoudenis van den Souvereinen Vorst, om zoodanig toezigt over alle de godsdienstige gezindheden uit te oefenen, als voor de belangen van den Staat dienstig zal bevonden worden, heeft Dezelve bovendien in het bijzonder het regt van inzage en beschikking omtrent de inrigtingen van die gezindheden, welke, volgens een der voorgaande artikelen, eenige betaling of toelage uit 's Lands kas genieten.”

De betekenis van godsdienst voor staat en samenleving werd geëxpliciteerd in het artikel 140 van de Grondwet van 1814⁵³⁷, dat stelde dat “Ter bevordering van Godsdienst, als een vaste steun van den Staat en ter uitbreiding van kennis, is het openbaar onderwijs op de hooge, middelbare en lage scholen een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering. De Souvereine Vorst doet van den staat dier scholen jaarlijks aan de Staten Generaal een uitvoerig verslag geven.”

Het Zuiden had een totaal andere ontwikkeling gekend. De clerus zwaaide er, ondanks de ingrepen tijdens de Franse periode, de scepter. Uit de debatten is af te leiden hoezeer gestreefd werd om de positie van de Rooms-Katholieke Kerk in de Zuidelijke Nederlanden te consolideren. Het afsluiten van een specifiek concordaat met de paus wordt naar voor gebracht. De kerk in het Zuiden wantrouwde de vorst en vreesde zelfs dat men de bepalingen, voorzien in het door Napoleon met de paus afgesloten concordaat, niet zou respecteren. De

⁵³⁵ Na het eenhoofdige bestuur van raadpensionaris Schimmelpenninck, waarover keizer Napoleon niet tevreden is, benoemt hij in 1806 zijn broer Lodewijk tot koning. Door het koningschap wordt Nederland nog meer dan in de voorgaande vijf jaren een vazalstaat van het Franse keizerrijk. Per 1 juli 1810 doet Lodewijk Napoleon afstand van de troon ten behoeve van zijn zoontje en op 9 juli 1810 wordt bij het Decreet van Rambouillet Holland ingelijfd bij Frankrijk. Er komt namens keizer Napoleon een Franse stadhouder, Charles Ferdinand Lebrun, hertog van Plaisance, die met drie intendanten het bestuur voert. Eén van die intendanten is de vroegere minister Gogel. Holland maakt tot november 1813 deel uit van het keizerrijk Frankrijk. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁵³⁶ “Aan de christelijke hervormde kerk wordt bij voortduring verzekerd de voldoening uit 's Lands kasse van alle zoodanige tractementen, pensioenen, weduwen- kinder- school- en academie-gelden, als voormaals aan derzelve leeraren, het zij directelijk uit 's Lands kas of uit de daartoe bestemde inkomsten van geestelijke en kerkelijke goederen of eenige plaatselijke inkomsten, zijn betaald geworden.”

⁵³⁷ Grondwet voor de Vereenigde Nederlanden van 1814. Parlementair documentatiecentrum Universiteit Leiden. Nederlandse Grondwet. Zie hiervoor onder andere internetadressen: parlementairdocumentatiecentrum.nl of denederlandsegrondwet.nl.

versie van de grondwet die voorlag zou daarenboven de koning toelaten tussen te komen in “religieuze” aangelegenheden.

Op dinsdag 11 juli 1815⁵³⁸ legde de voorzitter de artikelen die betrekking hadden “over den Godsdienst” ter bespreking voor. Onder meer de Thiennes maakt van de gelegenheid gebruik om garanties te vragen.⁵³⁹ Van Maanen bood onmiddellijk weerwerk. Hij zag hierin enkel een nieuwe poging om de leden van de Rooms-Katholieke Kerk bijzondere prerogatieven te verlenen. Dat deze materie zeer gevoelig ligt blijkt ook uit een reactie van Merode: “...wy moeten eene zekerheid hebben, en wat anderen aangaat concerneert ons niet: - onze geloovigen in België moeten zien, dat wij voor hen gezorgd hebben.” Elout verwierp elk religieus particularisme. De Grondwet, zei Elout, kent geen protestanten, joden of roomsen: “...ze kent burgers, en verzekert de regten der burgers.”.

Blijft de vraag omtrent het al dan niet afsluiten van een concordaat met de paus.⁵⁴⁰ Het zal andermaal Elout zijn die herinnerde aan de essentie van de Grondwet. Het al dan niet sluiten van een concordaat dient buiten de Grondwet te blijven.⁵⁴¹ Het voorstel werd verworpen.⁵⁴²

De artikelen “over den godsdienst” waren voorafgaandelijk goed bestudeerd en er werd overlegd met de Broglie. Dit blijkt onder andere uit een schrijven van Raepsaet van 30 juni 1815⁵⁴³ waarin hij relaas geeft van het geleverde werk en onder andere verwijst naar het artikel 135 dat aangevuld zou moeten worden zodat de rooms-katholieken zich “veilig” weten.⁵⁴⁴ Eenzelfde oefening werd gemaakt met betrekking tot het artikel 140. Een aanvulling moest worden doorgedrukt zodat de rooms-katholieke kerk zich afgeschermd zou weten. De koning moet een verdrag met de paus sluiten⁵⁴⁵

⁵³⁸ Voor een relaas van de gesprekken op 11 juli 1815: H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ...* Blz. 539 e.v.

⁵³⁹ “... ten einde de R. C. verzekerd mogen zyn, dat zy hunne bisschoppen in België zullen behouden, en niet, zoo als de R. C. in de Noordelijke provinciën, zullen komen onder de nunciatuur van Rome.” Ibid. Blz. 542

⁵⁴⁰ Bij de bespreking van artikel 140 wordt nogmaals verwezen naar een af te sluiten concordaat.

⁵⁴¹ “... daarop is by' de vorige discussiën geantwoord; — dit komt in de constitutie niet te pas; ik oordeel een concordaat misschien zeer nuttig, maar de Koning zal daarvoor wel zorgen.” Ibid. Blz. 542

⁵⁴² Ibid. Blz. 542

⁵⁴³ “Arrivé le 22 à Gand, je fis visite le 23 au matin à Mgr. l'évêque prince de Broglie, auquel je rendis confidentiellement compte de tout ce que dessus, pour sa direction ; il approuva entièrement notre conduite et me félicita d'avoir amené les affaires de la religion à un si heureux résultat, dans des circonstances aussi difficiles.” Ibid. Blz. 443

⁵⁴⁴ “La religion catholique romaine étant depuis des siècles celle de l'état et de la nation dans les provinces méridionales, y jouit du plein et entier exercice public de son culte. Les usages, les lois de l'église catholique romaine, la hiérarchie de ses pouvoirs, l'autorité du Saint-Siège continuent d'y être observés et maintenus, comme ils l'étaient sous les gouvernemens catholiques précédens, conformément aux anciens droits, usages et libertés du pays, aux concordats faits ou à faire par le roi avec le Saint-Siège.” Ibid. Blz. 443

⁵⁴⁵ Het moet zo zijn dat duidelijk is dat alle bepalingen “...regardent spécialement le culte, les communautés non catholiques et les établissemens qui en dépendent: mais quant au culte catholique romain, à l'entretien de ses ministres, à l'instruction, aux communautés et établissemens qui dépendent de la religion catholique romaine. S. M. fera avec le Souverain Pontife, chef suprême de l'Eglise catholique romaine, tel concordat, traité ou convention qu'il appartiendra, et ce concordat, traité ou convention fera partie de la loi fondamentale du royaume, après qu'il aura obtenu la sanction des états généraux.” Ibid. Blz. 444

Op 22 juni 1815 werden de ontwerpartikelen 133 tot en met 139 opnieuw voorgelegd. Colenbrander geeft in zijn overzicht van de totstandkoming van de respectieve artikelen, aan de hand van de documenten van de deelnemers aan hoe de artikelen langzamerhand definitief vorm kregen.⁵⁴⁶ Uit deze persoonlijke documenten en aantekeningen blijkt dat artikelen 134,⁵⁴⁷ 136,⁵⁴⁸, 137,⁵⁴⁹ en 139⁵⁵⁰ zonder problemen werden aanvaard. De artikelen 135 en 138 die betrekking hadden op enerzijds de mogelijke inperking van de publieke cultusbeleving om redenen van ordeverstoring en anderzijds de bevoegdheid van de vorst inzake religieuze aangelegenheden, werden voorzien van de nodige commentaren. Colenbrander⁵⁵¹ verwijst naar aantekeningen van Hogendorp en Holvoet.⁵⁵² Voor beide artikelen was een alternatief uitgewerkt.⁵⁵³

Op 23 juni 1815 krijgt de vergadering nogmaals een herwerkte versie van hoofdstuk 8 van de nieuwe Grondwet. De notities van Maanen en Holvoet van 23 juni geven een idee van de gevoeligheden. Voor van Maanen was het duidelijk dat vermeden moest worden deze of gene godsdienst bijzondere prerogatieven te geven. In een Grondwet moet niet van “roomsch” of “onroomsch”, van “christen” of “jood” worden gesproken. “Wij zijn allen burgers van den staat”, stelde hij en betoogde dat “het beginsel dat alle Gódsdiensten gelijke regten hebben, gelijke voordelen, en de allerkrachtigste waarborging van de vrijheid van 't geweten, is alles, wat in de Grondwet te pas komt;...”⁵⁵⁴ Hij verweet de rooms-katholieken er slechts op uit te zijn “... hunne onkundige, dweepende geloofsgenoten eene schijnbare waarborg te geven, dat hunne godsdienstige regten en die van den Paus zullen gehandhaafd worden; ...”. Elout verzette zich tegen het in de Grondwet opnemen van een bepaling waarin verwezen

⁵⁴⁶ Ibid. Blz. 448 en 449

⁵⁴⁷ Artikel 134. “Protection égale est accordée dans le royaume à tous les cultes existans. La liberté de conscience en matière de religion est garantie à un chacun. Ceux qui professent les différens cultes jouissent des mêmes avantages civils et politiques, et ont le même titre à prétendre aux dignités, charges et emplois.” “Adopté, sauf rédaction.”

⁵⁴⁸ Artikel 136. “La loi fondamentale assure à tous les cultes existans le payement de tous revenus dont ses ministres, quelle que puisse être leur dénomination, jouissent actuellement, soit que ces payemens soient à la charge du trésor public, de quelques biens ecclésiastiques qui y ont été et sont encore actuellement affectés, ou de quelques fonds locaux. Adopté, sauf rédaction.”

⁵⁴⁹ Art. 137. “Il pourra être pourvu d'une manière équitable aux besoins des cultes qui jusqu'ici n'ont aucun subside ou des subsides insuffissans.” “Adopté, sauf rédaction.”

⁵⁵⁰ Artikel 139. “L'instruction publique dans les écoles hautes, moyennes et basses est l'objet constant des soins du gouvernement. Le Roi présente annuellement aux états généraux un rapport détaillé sur leur état.” “Adopté, sauf rédaction.”

⁵⁵¹ H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ...* Blz. 447

⁵⁵² In het voorstel van Hogendorp met betrekking tot artikel 138 is te lezen dat “Le Roi a le droit et est tenu d'exercer sur les sectes religieuses telle surveillance qu'il croira convenir aux intérêts de l'Etat sans pouvoir jamais porter la moindre atteinte à la liberté de conscience de ces sectes, ou de ceux qui les professent, et en observant les institutions religieuses de chacune d'elles, et par rapport à la religion catholique romaine sauf les rapports avec la cour de Rome.” Holvoet noteert dat dit best niet weerhouden wordt. Het zou immers kunnen leiden tot foute interpretaties zodat bepaalde personen “... croiraient y voir consacrer le principe que le prince peut s'immiscer dans l'examen du dogme: d'ailleurs cet article est inutile en tant que le Souverain a tous les droits que l'on veut lui attribuer. Mais il faudrait lui substituer celui-ci qui tranquilliserait tout le monde en même tems qu'il consacre les droits du Souverain à l'égard des prêtres et de la discipline ecclésiastique.” Ibid. Blz. 447

⁵⁵³ Ibid. Blz. 448

⁵⁵⁴ Ibid. Blz. 450

werd naar betrekkingen met de paus. In de notulering is herhaaldelijk het wederzijdse wantrouwen te vinden. De Grondwet bood onvoldoende zekerheid; een concordaat moest dat verhelpen.⁵⁵⁵

De gesprekken werden verdergezet op 24 juni 1815. Alle artikelen werden er onder de loep genomen. Belangrijkste struikelblokken waren de artikelen 139 en 140. Op 25 juni 1815 kon van Hogendorp “het hoofdstuk van den Godsdienst, zooals het gisteren vrij eenparig is vastgesteld.” doorsturen naar de koning. Hij liet niet na erop te wijzen dat de gesprekken niet steeds even vlot waren verlopen maar noteerde ook: “De groote zwarigheid heeft slechts bestaan in de twee bewuste artikelen, die ik alle moeite genomen heb om te behouden. Doch de zuidelijke heeren waren alle de een sterker dan de andere, tegen het artikel van den Godsdienst van den Koning. De meeste noordelijke heeren waren slechts voor dit artikel, ingeval dat van den paus doorging.”⁵⁵⁶

Van Hogendorp geeft ook inzage in de strategie die geleid heeft tot de redactie van artikelen 138 en 139. Hij wijst er in zijn schrijven op dat vermeden werd een godsdienst bij naam te noemen. Benadrukt wordt dat de prerogatieven van de koning, als vertegenwoordiger van de “... wereldlijke magt in geestelijke zaken behoorlijk en krachtig uitgedrukt is.” En dat volgens “... het artikel van de Koninklijke Magt omtrent verbonden verdragen ...”, de koning zonder meer “... volkomen gemagtigd tot het sluiten van een concordaat, en de gronden van hetzelfde zijn nu te vinden in dit hoofdstuk van den Godsdienst.”⁵⁵⁷

Colenbrander besteedde uitgebreid aandacht aan deze debatten en aan de door Hogendorp ontwikkelde strategie. Volgens hem werd met het artikel,⁵⁵⁸ dat “...in den vorst de belijdenis van den hervormden godsdienst eischte” door de voorzitter der commissie Hogendorp, ruilhandel gedreven. Dit artikel was in de Grondwet van 1814 opgenomen na veel strijd “en niet zonder gedachte aan de vereeniging met België; het weg te laten zou, meende de voorzitter, de Noord -nederlandsche protestanten in een gevaarlijke mate ontstemmen.”

Het kwam er voor Hogendorp dan ook op aan de leden van de Belgische delegatie zekerheden aan te bieden. Bedoeling was beide artikels tezelfdertijd ter stemming te brengen.

⁵⁵⁵ Voor de Thiennes is een concordaat onontbeerlijk: “... neen, wij komen hier ons met Holland vereenigen in het volle bezit van onze regten; — gij considereert de Constitutie alleen als eene Grondwet, maar wy als eene Wet, die onze regten moet waarborgen: — want wij hebben regten: — maar gij beschouwt ons altijd als getolereerden; — wij moeten een concordaat hebben om onze regten te verzekeren.” Queysen betwijfelt of dit alles zin heeft. Men is in een totaal nieuwe situatie terechtgekomen. Hij betwijfelt of men door “... onze Constitutie den Paus kunnen verplichten, om de oude concordaten en reglementen te verzekeren ...” en stelt verder de vraag of “wij Protestanten en Roomschen meer de verzekering onzer regten in de Grondwet vinden, dan alle andere bestaande gezinten ... dus moet er liefst niets in staan, maar alles in generale uitdrukkingen worden vervat.”. Ibid Blz. 453

⁵⁵⁶ Een consensus kon niet worden bereikt. Er waren slechts vijf stemmen voor het behoud van beide artikelen, zeventien aanwezigen pleitten ervoor om beide artikelen weg te laten.

⁵⁵⁷ H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Blz. 449

⁵⁵⁸ Nederlandse Grondwet 1814. Artikel 133. “De christelijke hervormde Godsdienst is die van den Souvereinen Vorst.”

Het gezag van respectievelijk de koning en de paus inzake de katholieke kerk zou geregeld blijven op de in België vanouds bestaande wijze - "par les anciens usages et libertés de la Belgique" - met uitzondering voor de wijzigingen die eventueel uit een concordaat zouden voortspuiten - "sauf les changemens, que S. M. pourra y apporter de concert avec Sa Sainteté". De zaak mislukte echter, de katholieken bleven zich als één man verzetten tegen het artikel dat de geloofsbelijdenis van de koning eiste, en waren ook niet tevreden met de verwijzing naar de paus.⁵⁵⁹ De Zuid-Nederlandse deelnemers waren in zijn ogen geen staatsmannen. Er werd door hen een spel gespeeld.⁵⁶⁰

Alles werd uit de kast gehaald om de gemoederen te bedaren. Dit blijkt eveneens uit het "Rapport présenté au Roi par la commission chargée de la révision de la loi fondamentale des Pays-Bas-Unis" van 13 Juli 1815. In dit rapport werd gewezen op het feit dat er zich verschillende geloofsovertuigingen op het grondgebied bevonden. Deze levensbeschouwingen werden aangetrokken door "la douceur de ses lois et la protection que leur accordait le gouvernement." Het document benadrukte dat de bescherming geen enkele wijziging zal ondergaan, meer nog, de bescherming die de diverse geloofsovertuigingen krijgen wordt herbevestigd en gecontinueerd. Immers: "Cette protection restera la même (art. 191). La loi eût pu se borner là et laisser à V. M. le soin de prouver elle-même la sollicitude que lui inspirent les ministres des cultes ; mais il nous a paru que la loi fondamentale pouvait faire un devoir à vos successeurs de prendre vos nobles sentimens pour la règle de leur conduite (art. 193), et contenir en outre l'assurance que jamais aucun culte ne pourra troubler les libertés des autres cultes, toutes également garanties par les lois de l'état (art. 196)."⁵⁶¹

In België zelf konden de meeste liberalen zich wel met het grondwetsvoorstel verzoenen. De oppositie kwam van de Fransgezinde zijde en nog meer van de klerikalen. Ze was heftig en sloeg al snel over op het volk.⁵⁶² Het werd snel duidelijk dat men het verzet in het Zuiden had onderschat. De koning, die wellicht de bui voelde hangen, zou in zijn proclamatie van 18 juli 1815, waarin hij de Grondwet ter goedkeuring aan de notabelen voorlegde, in extremis nog enkele garanties opsommen. Hij beloofde dat de burgers van alle standen en van alle provincies in hem een welwillende en onpartijdig beschermer van hun rechten en van hun welvaart konden zien. In het bijzonder verzekerde de vorst "...aan de Katholieke Kerk haren staat en hare vrijheden..." en beloofde hij dat "Wij zullen die voorbeelden van wijsheid en

⁵⁵⁹ Colenbrander rapporteert dat beide artikelen, tezamen in stemming gebracht, niet meer dan vijf (noordelijke) stemmen kregen. Tegen stemden, behalve de liberalen van weerszijden, die het over de verwerpelijkheid van beide artikelen eens waren, de conservatieven van het Zuiden, die in ieder geval, aldus Colenbrander, het artikel over de godsdienst van de vorst geschrapt wilden hebben.

⁵⁶⁰ Colenbrander wijst er fijntjes op dat het merkwaardig geheten kan worden dat in de vergadering, waarin deze belangrijke stemming plaats hebben moest, van de beide klerikalen, Raepsaet door afwezigheid schitterde en Dubois geen woord sprak: "Zoowel Belgische klerikalen en Belgische liberalen hebben zich bij deze gelegenheid meer als partijmannen dan als Belgen gedragen. De klerikalen trachtten, door het verspreiden van de dolzinnigste schrikbeelden, den bestaanden weezin tegen de vereeniging met Holland te exploiteeren ten eigen bate. Zij waren er geenszins op uit, onder de bestaande omstandigheden het beste verkrijgen wat te verkrijgen was. De liberalen waren ook matig met de vereeniging ingenomen, maar als zij dan toch geschieden moest, diende van deze gelegenheid gebruikt gemaakt om de positie der klerikalen in België zelf zooveel mogelijk te verzwakken." In H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ... Blz. LXXVIII*

⁵⁶¹ H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ... Blz. 559*

⁵⁶² F. Judo en S. Van De Perre. *Belg en Bataaf: ... Blz. 192*

gematigdheid niet uit het oog verliezen, die Ons daar omtrent Onze Voorzaten, uwe oude Vorsten, wier geheugen nog teregt bij u in eerbiedstaat, gelaten hebben.”⁵⁶³ Het mocht niet baten.

5.3. Van sluimerend ongenoegen tot gecoördineerd verzet

Een figuur die een belangrijke rol spelen zou in het verzet tegen de nieuwe Grondwet was de Gentse bisschop de Broglie.⁵⁶⁴ Na eerst gevlucht te zijn, keerde priester Maurice Jean de Broglie, zoon van veldmaarschalk Victor-Francois, duc de Broglie, in 1803 terug uit ballingschap en reisde naar Frankrijk. Napoleon verpersoonlijkte in zijn ogen immers een nieuwe kans voor de Rooms-Katholieke Kerk. Zijn pleidooi ten gunste van Napoleon bleef niet onopgemerkt en Napoleon benoemde hem uiteindelijk tot bisschop. In 1807 was de Broglie in Gent. De bewondering voor Napoleon zou snel omslaan in aversie. De nieuwe bisschop van Gent bleek een ultramontaan⁵⁶⁵ te zijn. Zijn verzet kwam op een hoogtepunt toen Napoleon op 17 juni 1811 in Parijs een concilie liet bijeenroepen. Het door Napoleon aan het concilie voorgelegde besluit om de paus (of zijn vervanger, zijnde de aartsbisschop of de oudste bisschop van de kerkprovincie) te verplichten om zonder voorbehoud elke door hem voorgedragen kandidaat-bisschop ook effectief te benoemen was voor de Broglie onaanvaardbaar. Het concilie verwierp dit voorstel en de Broglie werd verweten de aanstichter te zijn. De vergadering werd ontbonden. Voor de Broglie resulteerde dit in een ontzetting en in het benoemen van een andere bisschop. Dit was buiten de paus en andere leden van de geestelijkheid gerekend. Uiteindelijk zou dit geschil worden beslecht door de val van Napoleon. Bisschop de Broglie keerde uiteindelijk terug naar Gent.

Het is met deze ultramontaanse bisschop maar ook met andere malcontente leden van de clerus dat Willem I herhaaldelijk in aanvaring kwam.⁵⁶⁶ De ideale situatie voor de clerus in de aangehechte gebieden was deze die zij had gekend tijdens het ancien régime. Initieel voelden zij zich gerustgesteld door de uitspraken van de door de geallieerde mogendheden aangestelde voorlopig bestuurder, graaf de Robiano. Robiano had, naar aanleiding van een proclamatie op 7 maart 1814, verklaard dat de nieuwe bewindvoerders de geestelijke en wereldlijke machten in hun wederzijdse grenzen zou bewaren, zoals vastgelegd in de canonieke rechten en oude constitutionele landswetten. Dit werd in het Zuiden gezien als een mogelijkheid om bijvoorbeeld onder Oostenrijks bestuur te vallen. Het werd al snel duidelijk dat dit ijdele hoop was: “de vereniging met Holland lag in het verschiet”.⁵⁶⁷ Dit toekomstperspectief zorgde voor onzekerheid omtrent de positie van de Rooms-Katholieke Kerk.

De Robiano zal, net zoals de Mérode, een belangrijk figuur worden in het verzet tegen de politiek van Willem I. Het kasteel van de Robiano in Tervuren was gekend onder de

⁵⁶³ Ibid. Blz. 192

⁵⁶⁴ Ibid. Blz 181

⁵⁶⁵ De ultramontanen droomden van een restauratie, van een samenleving beheerst door kerk en adel. Een samenleving politiek onderworpen aan het pauselijk gezag en geleid door een confessionele partij gecontroleerd door het episcopaat.

⁵⁶⁶ Ibid. Blz. 182

⁵⁶⁷ Ibid. Blz. 183

ultramontanen en de woning van de Mérode, in Brussel, werd een trefplaats voor conservatieve katholieken. Procureur M. Scheurmans zal de oorzaak het gedrag van de familie de Mérode zoeken in een "fanatisme religieux".⁵⁶⁸

Wie dan weerom positiever stond tegenover de vereniging met Holland waren de stevenisten. Door Napoleon waren zij, gezien hun verzet tegen de opgelegde maatregelen, tot vijand verklaard. Ook binnen de traditionele katholieke gemeenschap werd hun optreden met argusogen gevolgd. De stevenisten hoopten dat de nieuwe vorst inschikkelijker zou zijn.⁵⁶⁹ In 1816 verscheen een geschrift van de hand van de Gentse kanunnik Joseph-Ghislain De Volder getiteld "Den Autaer En Den Troon, Verdedigd Tegen Hunne Vyanden of Christelyk Onderwys Wegens De Twee Magten Der Aerde, De Geestelyke En De Wereldlyke". Hij hoopte op meer vrijheid onder Willem I. In het pamflet werden het concordaat en de organieke artikelen gehemeld en werd een beroep gedaan op Willem I om de katholieke eredienst de plaats te geven die het verdiende: "Het welzijn van de Kerk en van den Staat hangt heden, meer dan ooit, van den ontwikkelingen der goede grondbeginselen af."⁵⁷⁰ De verenigingen van de anticoncordatisten bleven verboden. De artikelen van de "Code Pénal"⁵⁷¹ tegen verenigingen van meer dan twintig personen, werden voor het eerst toegepast op de afgescheidenen van

⁵⁶⁸ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 38

⁵⁶⁹ De hoop op verbetering mag onder meer blijken uit de vraag die de stevenistische inwoners van Halle aan de minister van Oorlog hadden gericht om de toelating te krijgen godsdienstige bijeenkomsten bij te wonen in een kamer met open deuren, onder opgave aan de politie van plaats en tijd van de gebeden. Het ging, zo was in de brief te lezen, om bijeenkomsten die werden geleid door priesters en pastoors die zich niet hadden verenigd met de nieuwe gallicaanse kerk. Een antwoord kwam er niet. In F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz 185

⁵⁷⁰ J.-G. De Volder. Den Autaer En Den Troon, Verdedigd Tegen Hunne Vyanden of Christelyk Onderwys Wegens De Twee Magten Der Aerde, De Geestelyke En De Wereldlyke. Uytgegeven door eenen Vriend van de Religie en van den Koning; voor-afgegaen door een bericht tot de Catholyken en Protestandschen Lezer. 's Gravenhage. Langenhuysen. 1826. Blz. XXVIII.

⁵⁷¹ Section vii. - Des associations ou réunions illicites.

Article 291. Nulle association de plus de vingt personnes, dont le but sera de se réunir tous les jours ou à certains jours marqués pour s'occuper d'objets religieux, littéraires, politiques ou autres, ne pourra se former qu'avec l'agrément du gouvernement, et sous les conditions qu'il plaira à l'autorité publique d'imposer à la société. Dans le nombre de personnes indiqué par le présent article, ne sont pas comprises celles domiciliées dans la maison où l'association se réunit. Article 292. Toute association de la nature ci-dessus exprimée qui se sera formée sans autorisation, ou qui, après l'avoir obtenue, aura enfreint les conditions à elle imposées, sera dissoute. Les chefs, directeurs, ou administrateurs de l'association seront en outre punis d'une amende de seize francs à deux cents francs.

Article 293. Si, par discours, exhortations, invocations ou prières, en quelque langue que ce soit, ou par lecture, affiche, publication ou distribution d'écrits quelconques, il a été fait, dans ces assemblées, quelque provocation à des crimes ou à des délits, la peine sera de cent francs à trois cents francs d'amende, et de trois mois à deux ans d'emprisonnement, contre les chefs, directeurs et administrateurs de ces associations ; sans préjudice des peines plus fortes qui seraient portées par la loi contre les individus personnellement coupables de la provocation, lesquels, en aucun cas, ne pourront être punis d'une peine moindre que celle infligée aux chefs, directeurs et administrateurs de l'association.

Article 294. Tout individu qui, sans la permission de l'autorité municipale, aura accordé ou consenti l'usage de sa maison ou de son appartement, en tout ou en partie, pour la réunion des membres d'une association même autorisée, ou pour l'exercice d'un culte, sera puni d'une amende de seize francs à deux cents francs.

Code pénal de 1810. Édition originale en version intégrale, publiée sous le titre : code des délits et des peines. Deuxième partie. Livre III. Titre premier. Crimes et Délits contre la chose publique. Bron : ledroitcriminel.free.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_penal_1810/

de Rooms–Katholieke Kerk, aldus de Bosch Kemper.^{572 573} De stevenisten verzwakten, raakten verder geïsoleerd en na 1840 telden zij zo goed als geen priesters meer.

Diverse artikelen uit de Grondwet van 1815⁵⁷⁴ waren rechtstreeks aanleiding tot ongenoegen en tot verzet. Het ging vooreerst om artikelen die geloofskwesties, in de ruimste betekenis, aanbelangden. Zoals artikelen 145 (omschrijft de bevoegdheden van de Staten Provinciaal), 190 (garandeerde de godsdienstvrijheid), 191 (vulde de via artikel 190 gegarandeerde vrijheid aan met een recht op gelijke bescherming), 192 (bepaalde dat er geen onderscheid tussen de burgers kon worden gemaakt op basis van religieuze overtuiging), 193 (openbare godsdienstbeoefening kon in welbepaalde gevallen worden verhinderd), 194 (verzekerde de leden van de clerus van hun traktementen en pensioenen en voorzag in een eventuele tussenkomst voor die leerkrachten die nog geen traktement genoten) en 196 (maakte het de koning mogelijk toezicht te houden op de godsdienstvrijheid, liet hem ook toe toezicht uit te oefenen op de godsdienstige gezindheden en indien nodig in te grijpen).⁵⁷⁵

Niet enkel de artikelen die betrekking hadden op godsdienstige aangelegenheden zorgden voor onvrede. Ook de grondwetsartikelen die betrekking hadden op de organisatie van het onderwijs, de drukpersvrijheid en de armenzorg konden op weinig begrip rekenen. De clerus

⁵⁷² F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf. Blz 186

⁵⁷³ Van 1810 tot 1848 werd het verenigingsrecht beheerst door de artikelen 291 e.v. van de Napoleontische Code Pénal. Daarin was een toestemmingsvereiste opgenomen voor het oprichten en het laten functioneren van verenigingen van meer dan twintig personen. Aan deze toestemming kon de regering naar believen voorwaarden verbinden. De tamelijk willekeurige toepassing ervan, onder meer op religieuze bewegingen (zoals de 'Afgescheidenen', een groepering die zich in 1834 had losgemaakt van de Nederlands Hervormde Kerk), werd door de opstellers van de Grondwet van 1848 aangegrepen om voor te stellen het grondrecht tot vereniging daarin op te nemen. In 1848 werd 'het regt der ingezetenen tot vereeniging en vergadering' grondwettelijk vastgelegd.

⁵⁷⁴ Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden. Nederlandse Grondwet. [Http://www.denederlandsegrondwet.nl](http://www.denederlandsegrondwet.nl)

⁵⁷⁵ Artikel 145 "De Staten worden belast met de uitvoering der wetten opzigtelijk de bescherming der verschillende godsdienstige gezindheden en derzelve uitwendige eeredienst, het openbaar onderwijs en armbestuur, de aanmoediging van den landbouw, den koophandel, de fabrieken en trafijken, en voorts omtrent alle andere zaken tot de algemeene belangen betrekkelijk, welke aan hen te dien einde door den Koning worden toegezonden."

Artikel 190 "De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd."

Artikel 191 "Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend."

Artikel 192 "De belijders der onderscheiden godsdiensten genieten allen dezelfde burgerlijke en politieke voorregten, en hebben gelijke aanspraak op het bekleeden van waardigheden, ambten en bedieningen."

Artikel 193 "Geene openbare oefening van Godsdienst kan worden belemmerd, dan in gevalle dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen."

Artikel 194 "De traktementen, pensioenen en andere inkomsten, van welken aard ook, thans door de onderscheidene godsdienstige gezindheden of derzelve leeraars genoten wordende, blijven aan dezelve gezindheden verzekerd. Aan de leeraars, welke tot nog toe uit 's Lands kas geen, of een niet toereikend traktement genieten, kan een traktement toegelegd, of het bestaande vermeerderd worden."

Artikel 196 "De Koning zorgt dat geene Godsdienst gestoord worde in de vrijheid van uitoefening, die de Grondwet waarborgt. Hij zorgt tevens dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den staat."

verweet Willem I tussen te komen in die sectoren waar zij zich van oudsher af aan in had weten te profileren, zoals artikelen 226, 227 en 228.⁵⁷⁶

Bisschop de Broglie was niet de eerste die zich kritisch zou uitlaten over de nieuwe Grondwet. Vanaf 1815 ontstond een ware strijd tegen de eedaflegging aan het grondwettelijke pluralisme.⁵⁷⁷

Deze kritiek werd wellicht het duidelijkst verwoord in de “Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, sur le serment prescrit par la nouvelle Constitution” of “Onderwyzende uytpraak Der Bisschoppen van het Koningryk der Nederlanden, nopens den eed, voorgeschreven door de nieuwe Constitutie”, ondertekend door Maurice de Broglie en Charles Pisani en gedateerd 2 augustus 1815.⁵⁷⁸

Voordien was ook een anoniem drukwerk verspreid onder de titel “Les droits de la religion catholique et de son clergé maintenus en Belgique ou le vrai sens de la proclamation de Sa Majesté le Roi des Pays-Bas, en date du 18 Juillet 1815”.

Dit document leest als een inventaris van revindicaties:⁵⁷⁹ de koning moest inzien dat de Rooms-Katholieke Kerk in het Zuiden van het land stevig verankerd was en dat de clerus er aanzien genoot. De koning moest dus de politieke macht van de clerus erkennen en deze een

⁵⁷⁶ Artikel 226 “Het openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering. De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen, jaarlijks, aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven.

Artikel 227 “Het is aan elk geoorloofd om zijne gedachten en gevoelens door de drukpers, als een doelmatig middel tot uitbreiding van kennis en voortgang van verlichting, te openbaren, zonder eenig voorafgaand verlotf daartoe noodig te hebben, blijvende nogtans elk voor hetgeen hij schrijft, drukt, uitgeeft of verspreidt, verantwoordelijk aan de maatschappij of bijzondere personen, voor zoo verre dezer regten mogten zijn beleedigd.”

Artikel 228. “Als eene zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der Regering bevolen. De Koning doet insgelijks, van de inrigtingen dienaangaande, jaarlijks, een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven.”

⁵⁷⁷ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 31

⁵⁷⁸ M. De Broglie en C. Pisani de la Gaude. Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, sur le serment prescrit par la nouvelle Constitution/ Onderwyzende uytpraak Der Bisschoppen van het Koningryk der Nederlanden, nopens den eed, voorgeschreven door de nieuwe Constitutie. Poelman. Gand/Gend.1815.

⁵⁷⁹ Het pamflet vat aan met een verwijzing naar de garanties vervat in de proclamatie van Willem I. De passage “Nous assurons en particulier à l’Eglise - Catholique son état et ses libertés , et nous ne perdrons pas de vue les exemples de sagesse et de modération que nous ont laissés, à cet égard, nos prédécesseurs, vos anciens souverains, dont la mémoire est si justement vénérée parmi vous.” wordt onmiddellijk aangevuld met de vaststelling dat Willem I belooft “... aux citoyens de toutes les classes et de toutes les provinces, d’être le protecteur bienveillant et impartial de leurs droits et de leur bien-être.”, waaruit, aldus de steller(s) van het pamflet, mag worden afgeleid dat verwacht mag worden dat de koning zal inzien dat “Parmi ces classes il en est une plus chère aux Belges que toutes les autres, parce que c’est d’elle que les autres reçoivent le premier de tous les biens, la Religion. Il est une hiérarchie spirituelle : le Clergé a été, doit être encore le premier ordre de ce nouvel état.”.

Wil de koning zijn belofte concretiseren dat is de onvermijdelijke consequentie dat de clerus ook politieke vertegenwoordiging zou krijgen “Pour ce que la religion Y soit défendue, pour que Sa Majesté en soit le protecteur, il faut que tous les Évêques de la Belgique, avec un nombre suffisant de Prêtres désignés par eux, soient députés de la nation; autrement quelle garantie nous resterait-il, que les dogmes et la morale de la Religion Catholique seroient toujours respectés.”

Onmiddellijk wordt echter gewezen op de ogenschijnlijk bevoorrechte positie van de protestanten waarvan “Il est connu combien les protestants ont cimenté leur culte, et les exigences qu’ils imposèrent à leurs souverains catholiques, depuis la réforme.”

politieke rol laten spelen zodat ze via het wetgevende werk het geloof kon veiligstellen en ingrijpen waar nodig.

Volgde nog een sneer naar de protestanten en een waarschuwing: steller van het pamflet liet weten dat men momenteel "... employons des formes plus douces ...", wat niet uitsloot dat "... nous avons droit de faire les réclamations indispensables pour la sureté de notre Religion ...".⁵⁸⁰ In het pamflet wordt de bevoegdheid van de machtshebbers "... de fixer les conditions de la réunion de la Belgique aux Provinces-Unies, et de l'englober dans la constitution hollandaise." in vraag gesteld.⁵⁸¹

De auteur hekelt eveneens het niet betrekken van de clerus bij de opstelling van de nieuwe Grondwet: "Ce n'est donc qu'avec un étonnement inouï que nous voyons ce Clergé entièrement omis dans tout ce qui a rapport à la constitution."⁵⁸² Het niet betrekken van de bisschoppen en priesters bij de besprekingen van de nieuwe Grondwet was in tegenspraak met de gedane beloften.

Kortom, de nieuwe Grondwet zette de clerus volledig buiten spel en de vrees bestond om in de verdrukking te geraken "... quels seroient l'état et les libertés de notre Église, si son clergé n'étoit pas un ordre dans l'état, s'il pouvait être exclu des chambres...".⁵⁸³ De gevolgen waren duidelijk: "En tout temps cela devrait inspirer aux Catholiques les plus justes alarmes: dans un siècle d'impiété, ce ne sont plus de simples alarmes, c'est l'annonce du plus grand des malheurs, celui de la perte de notre Religion, privée de défenseurs nécessaires." De clerus hekelde het feit dat de leden van de adel en van de derde stand wel vertegenwoordigd worden.

In omfloerste bedekte termen werd gewezen op mogelijke conflicten indien door de politieke organen beslissingen worden goedgekeurd die ingaan tegen de belangen van de Rooms-Katholieke Kerk. Men moest immers "... obéir à Dieu plutôt qu'aux hommes". Er werd uitgehaald naar de invloed die de protestanten en de leken zouden kunnen uitoefenen "Avec deux chambres, dont la moitié serait composée de protestans, le reste de laïques Belges le moyen de ne pas trembler à la vue de l'abandon, de l'exclusion possibles des Évêques et des Prêtres Catholiques de la représentation collective de la Belgique et des Provinces-Unies?"⁵⁸⁴ De hele tekst is een subtiele opeenvolging van nauwelijks verholen dreigementen, afgewisseld met zalvende passages "Est-il de la sagesse de semer les germes, qui pourroient produire une moisson de malheurs ?".⁵⁸⁵

Het samenvoegen van België en Nederland werd gezien als een onnatuurlijke, eenzijdig opgedrongen beslissing, genomen door machten die ter zake onbevoegd waren en, meer dan dat, als een duidelijke inperking, een inbreuk op de rechten van de Belgen: "... les plénipotentiaires des puissances réunies à Londres en Juin 1814, ni les puissances mêmes n'avoient aucun droit de fixer les conditions de la réunion de la Belgique aux Provinces-Unies, et de l'englober dans la constitution hollandaise. Qui donc auroit pu donner ce droit aux

⁵⁸⁰ S.n. Les droits de la religion catholique et de son clergé maintenus en Belgique ou le vrai sens de la proclamation du 18 Juillet 1815. Gand. 1815. Blz. 4

⁵⁸¹ Ibid. Blz. 9 "Donc ce qui a été statué sur cet objet à Londres, est radicalement nul, et ne doit porter aucune atteinte à la réclamation des Belges, ni infirmer leurs droits."

⁵⁸² Ibid. Blz. 5

⁵⁸³ Ibid. Blz. 6

⁵⁸⁴ Ibid. Blz. 6

⁵⁸⁵ Ibid. Blz. 8

puissances ?”⁵⁸⁶

Niet enkel de onderwerping aan deze Grondwet zelf was onaanvaardbaar, de procedure zelf die leiden moest tot het verkiezen van de notabelen die over de Grondwet moesten stemmen, was onaanvaardbaar. Het kwam de Belgische natie en enkel zij toe te beslissen over de aanwijzing van de personen die over de Grondwet zouden oordelen.

De positie van de Rooms–Katholieke Kerk kwam in het gedrag door het tolereren van andere godsdiensten. Zeker de bepalingen waarbij verwezen werd naar een gelijkwaardige bescherming van de erediensten "... qu'il ne sera rien innové aux articles de cette constitution (hollandaise) qui assurent à tous les cultes une protection et une faveur égales..." waren onaanvaardbaar.⁵⁸⁷

De auteur vervolgt: "Ainsi l'article en question de Juin, même année, et daté de Londres, est radicalement nul de droit, et l'on ne peut s'en prévaloir pour assimiler parmi nous la Religion Catholique aux autres cultes."⁵⁸⁸

De Rooms-Katholieke Kerk, stevig verankerd, hoefde geen rekening te houden met andere erediensten. Engeland en Duitsland gunden de Rooms–Katholieke Kerk niet datgene waar zij recht op had. Het ging om een onwettelijke inmenging. Het kwam de lekenstaat toe erover te waken dat de clerus zijn taak als hoeder van het geloof, als bewaker van de moraal en als garant van de religieuze discipline kon blijven verzekeren.

De voorgestelde religieuze tolerantie werd verworpen; de tolerantiegedachte was een perversiteit en de oorzaak van menig kwaad.⁵⁸⁹ Toegeven hieraan opende, volgens de stellers van het pamflet, de deur voor immoraliteit, de verspreiding van valse stellingen, kortom, religieuze tolerantie zette de deur open voor dechristianisering, voor "... le néant de toute foi divine".⁵⁹⁰

In acht, zorgvuldig geselecteerde, punten⁵⁹¹ werden de bezwaren en de eisen van de rooms-katholieke clerus samengevat. De leden van de rooms-katholieke clerus moesten zich kunnen uitspreken over de nieuwe Grondwet. Enkel zo was er zekerheid dat de rechten van de kerk en de clerus onverkort bleven gelden.

Aan de koning kon gevraagd worden onder ede te beloven dat het voortbestaan en de voorrechten en vrijheden van de rooms-katholieke cultus onverkort bleven gelden. Gesteld werd dat nergens uit het artikel 1 van het protocol van Londen - waarin werd bepaald dat de twee landen één enkele staat zouden vormen onder een Grondwet die met wederzijdse

⁵⁸⁶ Ibid. Blz. 9

⁵⁸⁷ Ibid. Blz. 11

⁵⁸⁸ Ibid. Blz. 12

⁵⁸⁹ "C'est depuis l'invention de la tolérance des religion, que toute religion s'est perdue en Europe, c'est depuis lors que le christianisme est remplacé par le déisme, l'impieété, l'athéisme même." in S.n. Les droits de la religion catholique et de son clergé maintenus en Belgique ou le vrai sens de la proclamation du 18 Juillet 1815. Blz. 13

⁵⁹⁰ Ibid. Blz. 13

⁵⁹¹ Ibid. Blz. 14

toestemming kan worden gewijzigd waar nodig - kon worden afgeleid dat de clerus geen deel mag uitmaken van de nieuwe constitutionele orde. De wijze van verkiezing van de afgevaardigden, die zich moest uitspreken over de nieuwe Grondwet, was onaanvaardbaar en zelfs onwettig. Het kwam de koning niet toe voorbij te gaan aan het fundamentele recht van de Belgen om zelf te bepalen wie hen zou vertegenwoordigen. Andermaal werd de religieuze tolerantie als een gevaar gezien voor het voortbestaan van de Rooms-Katholieke Kerk. Die tolerantie is niet de tolerantie die de kerk wenst, het is "... celle de la philosophie moderne et de l'impïété que l'on veut introduire dans notre patrie."⁵⁹²

Er werd – voorzichtig – duidelijk gemaakt hoe men zou te werk gaan. Dat er acties zouden komen was onvermijdelijk.⁵⁹³ Dan volgde een toenadering: het ging immers over een ontwerp "Tout est en projet; rien n'est encore fixé quant à la constitution de la Belgique."⁵⁹⁴ Opvallend is dat hier niet werd gesproken over de Grondwet van het nieuwe koninkrijk, maar wel over een "Belgische Grondwet".

Het pamflet eindigde met een duidelijke waarschuwing aan de koning: "Puisse le retour à des meilleurs plans arrêter les maux que causeraient les innovations que l'on paroît préparer. Il est autant de l'intérêt du Prince et de celui de son auguste Maison, d'avoir égard à nos représentations, qu'ils nous l'est qu'elles soient accueillies."⁵⁹⁵ De boodschap is duidelijk: "Les Rois peuvent être surpris, mais les bons Rois savent revenir. Ce retour les immortalise et les honore."⁵⁹⁶

De veerkracht van de Rooms-Katholieke Kerk bleek ook uit een reactie van de bisschoppen in een brief van 23 juli 1815.⁵⁹⁷ Opnieuw komt hier de gelijke bescherming van alle godsdiensten naar voor. De bisschoppen oordeelden dat dit strijdig was met het concilie van Trente van 1563, waarvan alle decreten in België moesten worden toegepast.

De inhoud van dit schrijven leek sterk op dat wat in voormeld anoniem pamflet was opgenomen. De bisschoppen vonden het onaanvaardbaar dat de clerus geen plaats meer zou hebben in de Staten en trouwens ook uit de lijst van notabelen was gehaald. Dit alles kwam de rust in het land niet ten goede. De positie van de Rooms-Katholieke Kerk werd immers opnieuw bedreigd. De bisschoppelijke brief werd ruim verspreid en kreeg grote bekendheid.

⁵⁹² Ibid. Blz. 16

⁵⁹³ "Certes ce n'est ni par la violence, ni par la sédition qu'un vrai Catholique procédera. Sa Religion lui défend ces moyens, trop souvent employés, regardés comme légitimes, dogmatisés dans les cultes séparés de l'Eglise Romaine. Mais nous avons le droit de représentation, de réclamation, de protestation, comme l'avoient les Apôtres, quand ils disoient : Nous ne pouvons pas ; nous ne pouvons rien contre la vérité contre le dogme, la morale et la discipline générale de notre Eglise." in S.n. Les droits de la religion catholique et de son clergé ... Blz. 16

⁵⁹⁴ Ibid. Blz. 17

⁵⁹⁵ Ibid. Blz. 17

⁵⁹⁶ Ibid. Blz. 17

⁵⁹⁷ J. De Bosch Kemper. Staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Blz. 483

Het zou echter de Gentse bisschop de Broglie zijn die voor heel wat opschudding zou zorgen door op 2 augustus 1815 zijn Instruction pastorale of Herderlyke onderwyzinge⁵⁹⁸ in brede kring te laten verspreiden. Broglie riep op tot verzet.⁵⁹⁹ Hij verbood de notabelen de Grondwet goed te keuren. Elke steun aan de Grondwet diende gezien als het verzaken aan zijn plicht als gelovige rooms-katholiek.

De godsdienstgelijkheid was een aanval op de ware principes van de religie, van de moraal en van gezonde politiek, omdat die gelijkheid van godsdienstige onverschilligheid getuigde, net zoals de wet van de voormalige Franse regering.⁶⁰⁰

Een ander belangrijk document was het "Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, sur le serment prescrit par la nouvelle Constitution".⁶⁰¹ In deze "Onderwyzende Uytspraak" motiveerden de Broglie en Pisani hun optreden door te wijzen op het feit dat de bisschoppen als bewaarders van de "schat des Geloofs" en de "zedeleer van het H. Evangelie" niet enkel de plicht hadden de gelovigen daarin te onderrichten, maar er ook over te waken dat "de dolingen", de "...schaepen, die hun zyn toebetrouwt, daer af niet besmet worden". Dat was een immanente plicht, anders begingen zij een "groote overtreding voor de oogen der kerke". "Stryd tot ter dood toe voor rechtveirdigheyd, en God zal voor u stryden", aldus de auteurs.⁶⁰²

De vrijheid tot handelen en de macht van de bisschoppen moesten gevrijwaard blijven. De boodschap was duidelijk: indien de regering de bisschoppen zou beletten om in het openbaar de bevolking "te onderwyzen in de leeringe en de grondregels van het Evangelie, in de wetten der Kerke, als ook in de verbintenissen die er uyt volgen voor de geloovige ... zy niet min verpligt zouden zyn hun daer af te kwyten door alle andere middels die in hunne magt zyn, indien zy niet zouden willen gehouden worden voor lafhertige bedienaers van het Evangelie, voor ongetrouwe bewaarders, die hun den geheyligden Schat, die hun is toebetrouwt, laeten ontrukken".⁶⁰³

⁵⁹⁸ M. J. Magdeleine de Broglie. Instruction pastorale de son altesse monseigneur l'évêque de Gand, prince du saint empire romain, relativement au projet de la nouvelle constitution du royaume des Pays-Bas. / Herderlyke onderwyzinge van zyne hoogheyd den prins De Broglie, bisschop van Gend, wegens het project der nieuwe constitutie voor 't koninkryk der Nederlanden. Gand/Gend. Poelman. 1815.

⁵⁹⁹ "...après avoir mûrement réfléchi sur l'impossibilité de concilier les devoirs de ses véritables enfans avec la libre adoption des articles susdits, et sur les funestes effets qui doivent en résulter, même sous le rapport de la tranquillité publique; en vertu de l'autorité qui nous a été confiée par l'Église; et pour l'instruction du troupeau sur lequel le Saint Esprit nous a établi Évêque pour gouverner l'Église de Dieu... nous protestons solennellement contre l'adoption et l'insertion dans la nouvelle Constitution du Royaume des articles susdits, comme de tous autres qui pourroient être directement ou indirectement opposés à la Religion Catholique, Apostolique et Romaine, aux droits et aux libertés de l'Église établies par les Conciles et par les décrets doctrinaux des Souverains Pontifes; et nous défendons à tous les Notables, choisis dans notre Diocèse, d'y adhérer en aucune manière, et sous aucun prétexte quelconque." In M.J. de Broglie. Instruction pastorale de son altesse monseigneur l'évêque de Gand, ... Blz. 40

⁶⁰⁰ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz. 193

⁶⁰¹ M. De Broglie en C. Pisani de la Gaude. Jugement doctrinal Des Évêques du Royaume des Pays-Bas, sur le serment prescrit par la nouvelle Constitution. Onderwyzende uytspraak Der Bisschoppen van het Koninkryk der Nederlanden, nopens den eed, voorgeschreven door de nieuwe Constitutie. S.l.n.d. 1815.

⁶⁰² M. De Broglie en C. Pisani de la Gaude. Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, ... Blz. 5

⁶⁰³ Ibid. Blz. 9

De bisschop riep op tot burgerlijke ongehoorzaamheid en verzet tegen de eed "...door de welke men zig verbind van te onderhouden en te handhaeven de nieuwe grondwet; of van mede te werken tot handhaving en onderhouding van gezeyde wet."⁶⁰⁴ Hierdoor zouden de leden van de clerus verplicht worden de nieuwe Grondwet te "onderhouden en te handhaeven". En dus artikelen strijdig met de grondregels van de katholieke kerk, "of die klaerlyk strekken om de Kerke van J.C. te verdrukken en in slavernye te werpen" te volgen.⁶⁰⁵ Dit zou de clerici in een onaanvaardbare, met hun geweten conflicterende, positie plaatsen.

Meer echter dan de oproepen tot het verwerpen van de nieuwe Grondwet is de ontwikkelde argumentatie het onderzoeken waard. Opnieuw werden, op haarscherpe wijze, de voor de Rooms-Katholieke Kerk onaanvaardbare artikelen van de Grondwet gedissecteed. Men bleef hameren op het verwerpelijke van de tolerantiegedachte, de gelijkwaardigheid van de overtuigingen, de onderwerping aan de seculiere wetten en de toegang tot de ambten ongeacht de levensbeschouwing. Dat men sturend zou kunnen optreden in geval van ordeverstoring werd verworpen. Aan het onderwijs raken werd evenmin getolereerd. Het gehele document is een catalogus van de klerikale revindicaties.

De artikelen 190 (godsdienstvrijheid) en 191 (gelijke bescherming) werden als gevaarlijk gekwalificeerd. Want men zou ideeën, strijdig met het geloof, kunnen verspreiden. Men had het over onkruid en verderf in "...den akker van den Vader ..." en het "... in deze schoone Landstrecken uyt-te-dooven den fakkel van het waer Geloof".⁶⁰⁶ In onbedekte termen werd opgeroepen niet deel te nemen aan de verspreiding van dwaling en ketterij en het ondergraven van de traditie.

De katholieke kerk had volgens de bisschoppen al genoeg te lijden gehad onder het Frans bewind. Men had het over "onheylen" veroorzaakt door "valsche leerlingen" die verspreid konden worden dankzij de "verderffelyke besmetting", de "stoutmoedigheyd" en de "snelheyd" van de vrije (druk)pers.

Een doorn in het oog van de bisschoppen was ook dat protestanten in de zuidelijke provincies toegelaten werden "...tot het vervullen van alle Municipale, Civile en Militaire bedieningen." Op die wijze zouden zij de politiek jegens de katholieke kerk ingezet tijdens de Franse Revolutie kunnen verderzetten door "... verderffelyke Decreten die voor oogwit hebben den Godsdienst te vernietigen ... (Aenspraek van 29. Maerte 1790.)"⁶⁰⁷

Men vreesde voor de verspreiding van een antikatholieke doctrine. De mogelijkheid om, net zoals tijdens de Franse Revolutie, geschriften te verspreiden waarin en de kerk en de rooms-katholieke leer bekritiseerd konden worden, dwong de bisschoppen tot actie. Dit was hun bisschoppelijke plicht.

Artikel 192, dat alle onderdanen dezelfde toegang garandeerde tot alle burgerlijke en militaire functies, was niet enkel onaanvaardbaar omdat men in de katholieke zuidelijke provincies bestuursfuncties kon toevertrouwen aan protestanten, de kans was groot dat hierdoor het statuut van de clerus zelf in gevaar kwam. Men moest vermijden dat (verwijzende naar een

⁶⁰⁴ Ibid. Blz. 11

⁶⁰⁵ Ibid. Blz. 11

⁶⁰⁶ Ibid. Blz. 13

⁶⁰⁷ Ibid. Blz. 15

brief van Pius VII⁶⁰⁸) men in een toestand van onderwerping terecht zou komen waarbij de "... bedienaers van het Evangelie ... aenzien worden en behandelt als zoo vele openbaere bediende, niet min afhankelijk van het Staets-bestier als de borgerlyke en krygsbediende, aengezien het Gouvernement den Godsdienst plaetst in den rang der andere takken van de Staet-kundige bestiering, als of hy een gebied waere van menschelyke instelling ...".⁶⁰⁹

Het spook van de "constitution civile du clergé" waarde rond; dit hield immers in dat men zich opnieuw zou onderwerpen aan een wet, met alle "...beweenelyke gevolgen..." van dien. De leden van de clerus verwerden dan tot ambtenaren die een burgerlijke taak vervulden.

Ook artikel 193, dat voorzag in de mogelijkheid om tussen te komen in de godsdienstuitoefening wanneer "... hy eene gelegentheyd van stoorring zal geweest zijn ..." ⁶¹⁰ zorgde voor de nodige onrust. Het gevaar bestond dat men zich op deze wijze afhankelijk maakte van willekeur, vijanden en "...boosheyd der ondeugende". Bovenop artikel 193 (waar in de "Onderwyzende Uytpraek" al bij al niet diep wordt ingegaan) is vooral artikel 196 de bisschoppen een doorn in het oog.

Het onderwerpen van de kerk en van de gelovigen aan de wetten van de staat, werd gelijkgeschakeld met een onderwerping aan de seculiere overheid.⁶¹¹ De bisschoppen vreesden dat zij zo geen enkele garantie zouden hebben dat zij niet beknot zouden worden in hun rechten en vrijheden, door beslissingen hen opgedrongen door "... eene vergaeding weireldlyke, bestaende uyt een zeer groot getal Protestanten, in den scoot der Staeten Generael..."⁶¹² Fijntjes voegden zij eraan toe dat zij in dergelijke gevallen, wilden de gelovigen hun godsdienst niet ontrouw zijn, als het ware gedwongen worden om "... wederspanning te zyn aen haeren Koning...".

Het onaanvaardbare van het binnendringen door de overheid in die sectoren waar de clerus zich veilig verankerd wist, is terug te vinden bij de bespreking van artikel 226; de koning hoorde zich niet in te laten met het onderwijs. De tekst was volgens hen te algemeen, meer nog, verwacht wordt dat men ingrijpen zal in "... d'onderwyzing des Geloofs en der Christelyke Zedeleer ...". Opnieuw werd verwezen naar het feit dat de koning protestant was. Het gezag van Jezus Christus stond hoe dan ook boven alles en kon niet gecontroleerd worden door een wereldlijke macht. Dit aanvaarden zou gelijk staan aan een kniebuiging door de Rooms-Katholieke Kerk.⁶¹³

⁶⁰⁸ Brief van Pius VII aen de Cardinalen van 30. Augusti 1808.

⁶⁰⁹ M. De Broglie en C. Pisani de la Gaude. Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, ... Blz. 17

⁶¹⁰ Ibid. Blz. 17

⁶¹¹ Volgens de bisschoppen "T is in den grond, volgens d'uytdrukking van onze Heyligen Vader den Paus, de geestelyke magt onderwerpen aen de eygenzinnigheden der weireldlyke." In de Franstalige tekst heeft men het over "C'est au fond soumettre, suivant l'expression de notre saint Père le Pape, la puissance spirituelle aux caprices de la séculière." in M. De Broglie en C. Pisani de la Gaude. Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, sur le serment prescrit par la nouvelle Constitution. Blz. 18. Dit refereert naar de Bulle van 10. Juny 1809.

⁶¹² Ibid. Blz. 19

⁶¹³ Ibid. Blz. 21

Dezelfde terughoudendheid ten aanzien van het burgerlijke gezag kleurde ook de commentaren op artikel 145, dat de opdracht van de Staten Provinciaal omschrijft. Men ziet ook hier een onderwerping aan de "...weireldlyke personen die, voor d'oogen der Katholyke Kerk, geene eene hoedanigheyd hebben of kunnen hebben ...". Opgeroepen wordt niet mee te werken aan de uitvoering van dergelijke wetten: "Gelieve ons den Heer te bewaeren dat geen een kind der Kerk door eenen plegtigen eed mede-werke tot het handhaeven van zulk een order van zaeken."⁶¹⁴ De teneur was duidelijk: het was onaanvaardbaar dat men, door het navolgen van de wetten, meewerkte aan antikatholieke wetten.⁶¹⁵

Zeker de vrijheid van drukpers (artikel 227) was een gevaar. Die werd gezien als een bedreiging omdat ze de deur opende voor "...eenen zondvloed van onchristelyke en onkatholyke schriften ..." De bisschoppen waarschuwden voor wanorde, zagen hierin opnieuw een aanval en stelden dat het de katholieken niet toegelaten was "... van zig door eenen eed te verbinden om ze te onderhouden en te handhaeven."⁶¹⁶

De bisschoppen hoopten wel dat de koning rekening zou houden met hun verzuchtingen. Zij pleitten voor een bijzondere regeling van toepassing op de "Katholyke Provincien", maar riepen ook op tot ongehoorzaamheid. Onder geen voorwendsel mocht men "...zig verbinden van'er aen te gehoorzaemen".⁶¹⁷ In het slotwoord benadrukten zij dat zij verplicht waren "... de stilzwygentheyd niet te houden in de tegenwoordige omstandigheden."⁶¹⁸

Het beruchte "Jugement Doctrinal" poneerde dus dat dat de katholieken de eed op de Grondwet niet konden afleggen. Een gelijke behandeling van de verschillende godsdiensten was niet aanvaardbaar en evenmin aanvaardbaar was dat men het katholiek onderwijs onder de hoede van protestantse ambtenaren zou plaatsen. De Rooms-Katholieke Kerk kon niet onderworpen worden aan wereldse wetten, het kwam de overheid zeker niet toe om de godsdienstvrijheid te controleren. De vrijheid van drukpers werd als iets verderfelijks gezien, want het opende de deur voor onchristelijke lectuur. De Rooms-Katholieke Kerk was een staat binnen de staat en gedroeg er zich naar.

In de periode 1828–1831 zouden deze aandachtspunten opnieuw aan bod komen. Zowel het Voorlopig Bewind als het Nationaal Congres zouden er rekening mee moeten houden. Het onderwijsdossier zou herhaaldelijk de politieke scene beroeren.

De pogingen van de overheid om de verspreiding van het pamflet tegen te gaan hadden weinig effect. De boodschap van de bisschop verspreidde zich snel en zorgde voor de nodige opschudding.⁶¹⁹ De Broglie aanpakken was echter een delicate aangelegenheid. Hij genoot veel steun in de zuidelijke provinciën. De koning moest dus het geschikte moment afwachten.

⁶¹⁴ Ibid. Blz. 23

⁶¹⁵ Ook de echtscheidingswetgeving en huwelijkswetgeving, de huwelijksmoraal, komen hierbij aan bod.

⁶¹⁶ M. De Broglie en C. Pisani de la Gaude. Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, ... Blz. 25

⁶¹⁷ Ibid. Blz. 25

⁶¹⁸ Ibid. Blz. 27

⁶¹⁹ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz. 193

Ook Pisani de la Gaude⁶²⁰ verwees, als bisschop van Namen, in zijn "Lettre pastorale" naar het schrijven van de Broglie en naar de moeilijkheden om dit herderlijk schrijven te verspreiden. Hij zag dit als een inbreuk op de persvrijheid, op de gegarandeerde scheiding van de "puissance spirituelle & la puissance civile" zoals vastgelegd in "... les lois canoniques de l'Eglise & les anciennes lois constitutionnelles du pays, assurant au Clergé la protection spéciale du Gouvernement...". Het geheel was in tegenspraak met de eerdere beloftes van Willem I en de proclamatie van 18 juli 1815 die "... assure aussi en particulier à l'Eglise Catholique son état & ses libertés".

De la Gaude was duidelijk: "Verbum Dei non est alligatum". De brief somde alle gevaren en nadelen voor de Rooms-Katholieke Kerk op. Zijn herderlijk schrijven werd afgesloten door de "Réflexions sur les justes bornes de la tolérance chrétienne", een verwijzing naar een "Recueil des Ouvrages composés par feu Monsieur Papin, en faveur de la Religion. Edition de Paris, 1723" waarin afgerekend werd met de voorstanders van de tolerantiegedachte.⁶²¹

Het verzet tegen de nieuwe Grondwet was goed georkestreerd. Alle middelen waren goed om het erin vervatte gedachtengoed aan de kaak te stellen. Théodore Dotrengé geeft als voorbeeld de stad Antwerpen. Van Wambeke, voorzitter van de rechtbank van Antwerpen, had hem op de hoogte gebracht van de activiteiten ("l'esclandre") van de vicaris-generaal van Mechelen "un vieux fou nommé Forgeur" die in de kathedraal van Antwerpen een affiche had laten hangen waarop te lezen was dat "Par ordre de M. Forgeur, vicaire général du diocèse, on fait savoir aux fidèles qu'il sera célébré par M. van Bomerg une grande-messe d'invocation au Saint-Esprit, pour qu'il daigne éclairer les notables et leur donner la force et le courage nécessaires à l'effet de rejeter une constitution anti-catholique." ⁶²²

De artikelen met betrekking tot de godsdienstkwestie zouden de achilleshiel van het nieuwe koninkrijk vormen. ⁶²³ Dit bleek bijvoorbeeld uit een brief van de hertog van Ursel (Commissaris-Generaal van Binnenlandse Zaken in het Zuiden) ⁶²⁴ aan Forgeur (vicaris-generaal van het aartsbisdom Mechelen) van 8 augustus 1815. Forgeur was hevig gekant tegen koning Willem I. Voor hem was het ondenkbaar dat de nieuwe Grondwet bepaalde passages zou bevatten die de positie van de Rooms-Katholieke Kerk zouden verzwakken. De constitutie zelf was gewoonweg ongrondwettelijk.

⁶²⁰ Charles-François-Joseph de Pisani de la Gaude. Lettre pastorale de Monseigneur l'Évêque de Namur sur les principes de la foi catholique, relatifs à la liberté des opinions religieuses et des divers cultes religieux. S.n. S.l. [1815?]

⁶²¹ Papin betoogt dat ... ce principe de liberté, sur lequel la tolérance des partisans est appuyée, & en vertu duquel tous les Protestans ont fait leur séparation, est absolument destructif du christianisme..." in Charles-François-Joseph de Pisani de la Gaude. Lettre pastorale de Monseigneur l'Évêque de Namur sur les principes de la foi catholique, relatifs à la liberté des opinions religieuses et des divers cultes religieux. Blz. 16

⁶²² H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Blz. 587

⁶²³ P.J. Magry. Teedere Quasties: religieuze rituelen in conflict. Uitgeverij Verloren. Hilversum. 2000. Blz. 240

⁶²⁴ Brusselse oranjegezinde magistraat, die na de vereniging van Zuid- en Noord-Nederland deel uitmaakte van het voorlopig bewind in de zuidelijke provincies. Werd in 1815 minister van Waterstaat en Publieke Werken en bleef dat vier jaar. Vervulde daarna een hoge hof functie en werd in 1829 minister van staat. Na de afscheiding was hij senator in België. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

De brief van de commissaris-generaal was een niet mis te verstane reprimande. Fijntjes wees hij er de vicaris-generaal op dat hij op de hoogte werd gebracht van een brief gericht aan de priesters waarin de nieuwe Grondwet ter sprake komt. Dit schrijven zou voor verwarring kunnen zorgen, immers, “...on pourrait croire cependant que vous cherchez à y donner une direction défavorable.” Van Ursel benadrukte dat de bepaling met betrekking tot de religieuze tolerantie “... est indépendant de cette constitution, puisque c'est une des conditions par lesquelles le roi a été lié dans le traité de Londres...”. De koning was verplicht hieraan tegemoet te komen, immers “... il ne peut pas plus y renoncer qu'à la possession de ces provinces.”. De vicaris-generaal werd uiteindelijk vriendelijk aangemaand onmiddellijk elk “misverstand” te vermijden.⁶²⁵

Forgeur liet niet na de hertog van Ursel van antwoord te dienen. In een reactie van 11 augustus 1815⁶²⁶ liet hij weten dat hij het schrijven “relative à la petite circulaire que j'ai adressée aux curés le 5 du même mois” goed ontvangen had. Forgeur benadrukte dat hij in zijn schrijven al bij al vrij “voorzichtig” gebleven was, meer nog, bepaalde gelovigen verweten hem zelfs dat hij niet duidelijker was geweest en hij liet niet na te onderlijnen dat “qu'on me reproche d'avoir seulement insinué que quelques articles du projet de la nouvelle constitution peuvent être contraires à notre sainte religion...”. Hij benadrukte dat zowel de paus, de Belgische bisschoppen, de vicarissen-generaal als de priesters “... réprouvent unanimement plusieurs articles dudit projet, comme manifestement opposés aux droits de l'église catholique.” De gelovigen volgden het standpunt van hun geestelijke leiders en “condamneront hautement tous les notables qui auront adopté le projet tel qu'il est proposé avec les articles qui concernent la religion.” Hij waarschuwde voor onrust in de regio en stelde voor dat men dan maar de goedgekeurde versie van de Grondwet zou aanpassen, dan wel de notabelen zou toelaten de Grondwet te verwerpen: “... comme la bonté de S. M. leur permet de faire.” Forgeur herbevestigde in duidelijke bewoordingen zijn eerder ingenomen standpunt. Vertegenwoordigers die het zouden wagen de nieuwe Grondwet te steunen, kwamen onvermijdelijk in conflict met de kerkelijke autoriteiten.

In de verzameling notulen en documenten van Colenbrander is een interessante nota van augustus 1815 van de hand van graaf van Merode-Westerloo opgenomen.⁶²⁷ Die geeft een idee van de attitude in deze van de leden van de rooms-katholieke adel.

Men kon, volgens van Merode, moeilijk ontkennen dat de katholieke godsdienst sinds eeuwen de dominante religie was in het Zuiden. Het katholicisme zat in het Zuiden ingebakken, meer nog “... en tout temps la religion a été le bien le plus cher et le plus précieux à tous les peuples moraux et bien policés, et notamment aux Belges.” Het leek hem ondenkbaar dat een wereldse macht zich zou inlaten met godsdienstige aangelegenheden en hij verwees naar de afspraken hieromtrent in andere landen. Het inschrijven van sluitende garanties voor de Rooms-Katholieke Kerk in België was een *conditio sine qua non*. Meer nog, het was de

⁶²⁵ H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ...* Blz. 579

⁶²⁶ H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ...* Blz. 593

⁶²⁷ Van den graaf van Merode-Westerloo. — *Archief-de Mérode, Brussel, - “A la Haye en août 1815”* (aanteekening op het stuk) in H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: ...* Blz. 571

noodzakelijke voorwaarde voor een samengaan van de Zuidelijke Nederlanden.⁶²⁸ Hij oordeelde dat hij zou verzaken aan zijn plicht jegens de koning en jegens God indien hij dit niet zou bekendmaken. Hij wou niet medeplichtig zijn aan een onderwerping van de Rooms-Katholieke Kerk.⁶²⁹ Ook hier is er de verwerping van een systeem waarbij ook andere religies bestaansrecht zouden krijgen: “J'avoue franchement que je ne puis m' accoutumer à l'idée de me voir dans un pays où la religion catholique est la seule depuis des siècles, de me voir, dis-je, coopérer à y admettre tout d'un coup à égalité de condition totale, toutes les autres religions non seulement chrétiennes mais juives ou autres etc...”.⁶³⁰ De dominante positie van de Rooms-Katholieke Kerk was in gevaar. Diverse religieuze denominaties op voet van gelijkheid plaatsten kon niet.

De Thienne richtte op 11 augustus 1815 een schrijven aan de koning waarin hij een overzicht gaf van de door de tegenstanders van de nieuwe Grondwet gehanteerde strategie. Hij schreef dat er onrustzaaiers aan het werk waren en dat intimidatie een blijkbaar gewone zaak was geworden.⁶³¹ “In Kortrijk heeft men niet enkel het mandement van de bisschop van Gent in de twee belangrijkste kerken voorgelezen maar “... le lundi dernier le curé de St. Martin a chanté une messe solennelle ayant pour objet de supplier le ciel de détourner du pays le malheur de voir accepter la constitution...” De onzalige Grondwet mocht er niet doorkomen.⁶³² Op 12 augustus waarschuwde de Thiennes opnieuw voor de onrust die in alle provincies aanwezig was. Het gewone volk was ervan overtuigd dat zijn religieuze overtuiging werd aangevallen en de godsdienstvrijheid gefnuikt. Het probleem: “Les gens instruits savent le contraire, mais V. M. sait aussi que dans la massa ils font petit nombre.”

Niet enkel de voorgestelde grondwettelijke bepalingen die betrekking hadden op religieuze aangelegenheden zorgden voor onrust. Er was eveneens ongenoegen met betrekking tot de verdeling van de schulden uit het verleden en ook het feit dat zowel de zuidelijke als de noordelijke provincies evenveel stemgerechtigden hadden, werd door de tegenstanders als een probleem gezien. Onruststokers verspreidden het gerucht dat “... les impôts, vont être au moins triplés.”

Willem I was niet van plan om verregaande toegevingen te doen. Op de bijeenkomst met de presidenten van de notabelenvergaderingen op 5 augustus 1815, benadrukte de Thiennes dat

⁶²⁸ “Dans la ferme persuasion où je suis comme Belge qu'une stipulation de ce genre est indispensable pour attacher mon pays d'une manière stable et solide au nouveau royaume des Pays-Bas dont il fait une partie si importante, je ne puis conseiller aucun arrangement relatif à la religion dans la Belgique dont ce principe ne soit la base...”. Ibid. Blz. 571

⁶²⁹ “Autre chose est de se soumettre à ce que l'on ne peut empêcher, autre chose est d'y coopérer, et je ne me pardonnerais jamais le juste reproche que pourraient me faire et mes compatriotes et nos descendants d'avoir par mes conseils contribué au détriment de notre Religion.” Ibid. Blz. 572

⁶³⁰ In fine acht hij zich niet bevoegd om in dit dossier tussen te komen. Het komt enkel de clerus en meer bepaald “... au chef ecclésiastique que l'Eglise nous donne, en dernière analyse au Saint Père, Chef Suprême de cette Église dans le sein de laquelle je suis né ainsi que mes ancêtres depuis des siècles.” toe hieromtrent te oordelen. In H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Ibid. Blz. 572

⁶³¹ “Afin de dégoûter ou d'intimider les personnes employées à la police, dont on craint la surveillance et l'attachement à V. M., on les menace même de voies de fait par des lettres anonymes : c'est ce qui est arrivé au baron Debar, à Louvain. On a affiché ... mort à celui qui votera pour la constitution.”

⁶³² H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Blz. 593

artikel 2 van de Londense Artikelen geen wijziging toestond van de betreffende grondwetsartikelen. Hij sprak zelfs van een verbod. Ook Vander Capellen, secretaris van staat voor de Belgische provincies bevestigde dit. Er mocht niet worden getornd aan de artikelen met betrekking tot de godsdienstige aangelegenheden en meer bepaald met betrekking tot de vrijheid en de gelijkwaardigheid van de godsdiensten. In een brief van 8 augustus 1815 aan genoemde presidenten schreef hij met het oog op de gewraakte artikelen over de gelijke vrijheid van godsdienst: “Ces stipulations en effet n’ont été insérées dans le projet de constitution que parce que sanctionnées par les puissances réunies au congrès de Vienne, elles étaient au nombre des conditions réglées pour la réunion de la Belgique et des Provinces-Unies, et sont comme telles devenues principes fondamentaux des lois du nouveau royaume.”⁶³³ Het hielp allemaal weinig, de kerk bleef ageren, het volk werd opgejut en de notabelen stonden onder grote druk. De koning had zich verbonden tot een raadpleging van zuidelijke notabelen. Maar bij het toenemen van de agitatie in de Zuidelijke Nederlanden werd het steeds duidelijker dat een raadpleging geen soelaas zou kunnen brengen.

De koning koos echter niet voor een eenvoudige oplegging van de Grondwet, wel voor een verderzetten van de vooropgestelde procedure.⁶³⁴ De krachtlijnen bleven: aan alle godsdiensten gelijke bescherming en voordelen verzekeren en de benoembaarheid van alle burgers tot alle openbare bedieningen en ambten. In de proclamatie was opgenomen: “In het bijzonder verzekeren Wij aan de Katholieke Kerk haren staat en hare vrijheden ...”⁶³⁵ Dit diende te volstaan.

5.4. Het legitimiteitsprobleem

Hoe nu de Grondwet zowel in Noord als in Zuid laten goedkeuren? De situatie in beide landsdelen was totaal verschillend. Artikel 144 van de Grondwet van 1814⁶³⁶ bepaalde dat een grondwetswijziging bij tweederdemeerderheid in de Staten-Generaal diende te worden goedgekeurd. De Tweede Kamer telde ingevolge de uitbreiding van het koninkrijk 110 leden. Op 8 augustus 1815 werd de dubbele vergadering in het Noorden geopend. Voor het Noorden was gerekend op een probleemloze aanvaarding van de grondwetswijzigingen door de Staten-Generaal, en inderdaad zou de tekst er met algemene stemmen worden aangenomen.

Verzet, maar ook praktische problemen, bemoeilijkten alles in de zuidelijke gewesten. In de Zuidelijke Nederlanden was geen echt parlement. De legitimiteit van de procedure kwam in gevaar. Dit betekende dat men op arrondissementeel niveau zogeheten notabelenvergaderingen zou moeten samenroepen en de vrees bestond dat men het niet eens zou worden. Op voordracht van de gouverneur in het Zuiden, Van der Capellen, werden notabelen door de koning benoemd per 2000 “zielen”. Zo werden 1604 notabelen

⁶³³ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz. 194

⁶³⁴ Op 18 augustus 1815 werden de voorgestelde wijzigingen aan de Grondwet van 1814 aanvaard.

⁶³⁵ G. Luttenberg. Chronologische verzameling der wetten en besluiten, betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in 1813. Tjeenk Willink. 1841. Blz. 78

⁶³⁶ Artikel 144: “De Souvereine Vorst en de alzo in dubbelden getale zamengestelde vergadering van de Staten Generaal beslissen voorts in dezen op dezelfde wijze, als omtrent het vaststellen van gewone wetten hier voren is bepaald, met uitzondering alleen, dat er eene meerderheid van stemmen moet zijn, uitmakende ten minste twee derde der presente leden.”

aangewezen. Op 14 augustus brachten 1323 van hen in de hoofdplaatsen van de arrondissementen hun stem uit. 527 verklaarden zich voor, 796 tegen, de Grondwet. Per saldo had dus minder dan een derde van de 1604 notabelen instemming betuigd. Deze afwijzing zorgde voor problemen. De Noordelijke provincies hadden het ontwerp goedgekeurd.

Het was tegenstemmers toegestaan om naast het ja of nee een korte verklaring te geven ter motivering van hun stem. Van de tegenstemmers verklaarden 126 uitdrukkelijk dat ze alleen maar tegen de bepalingen omtrent de godsdienst waren.⁶³⁷ Die stemmers hadden, zo was nu de redenering, op dit onderdeel dus iets onmogelijks gewild en werden voor het overige geacht in te stemmen. Daarmee kon het aantal voorstanders worden opgevoerd. En waarom ook niet de afwezigen zonder meer tot de voorstemmers rekenen. De koning vond het voldoende te beschikken over een meerderheid "Onzer gezamenlijke onderdanen". Dit aantal geforceerde ja-stemmen, gevoegd bij de positieve stemmen uit de Noordelijke Staten-Generaal, leverde Willem I de benodigde meerderheid.⁶³⁸ De clerus werd voor schut gezet. De verwerping van het ontwerp door de Zuidelijke Nederlanden was door een rekenkundige ingreep gered.

Op 24 augustus 1815 verklaarde de vorst de tekst voor aangenomen en op 21 september 1815 legde hij in Brussel de grondwettelijke eed af als koning van het Koninkrijk der Nederlanden.

In zijn proclamatie van 24 augustus verdedigde Willem I deze berekeningswijze. Hij benadrukte dat het zijn bedoeling was een breed draagvlak te creëren en dat hij inspanningen had geleverd om een representatief aantal notabelen bijeen te laten roepen. Het resultaat was voor hem duidelijk. Er kon geen twijfel bestaan omtrent het feit dat de tegenstanders niet de gehele Grondwet hadden verworpen. Willem I liet ook niet na uit te halen naar de leden van de clerus die voor het nodige weerwerk hadden gezorgd.⁶³⁹

⁶³⁷ Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz. 194

⁶³⁸ "Bijna een zesde der opgeroepene personen is niet in de vergaderingen verschenen; en hoewel hunne afwezigheid kan worden beschouwd als een bewijs dat zij met het voorgestelde ontwerp genoeg hebben genomen, ware het ons aangeneramer geweest dat niemand de hem aangeboden gelegenheid had verzuimd van over de hoogste belangen van den Staat zijn gevoelen vrijmoediglijk te uiten. Van de zeven honderd zes en negentig notabelen, door welchen het ontwerp is afgekeurd, hebben honderd zes en twintig uitdrukkelijk verklaard dat zulks geschied was uit hoofde van eenige artikelen over den eeredienst; artikelen, die, overeenkomstig met de sedert lang bestaande wetgeving, gegrond op de traktaten en strookende met de beginselen welke de godsdienstige Souvereinen in het Europeische systema hebben ingevoerd, uit de Nederlandsche grondwet niet konden worden weggelaten, zonder het bestaan der monarchie in de waagschaal te stellen en zonder juist de waarborg van die genen te verminderen, welchen de bedoelde bepalingen bedenkelijk voorgekomen zijn. ... En alzoo Ons na deze optelling en vergelijking der respectivelijk uitgebragte stemmen geen twijfel overblijven kan omtrent de gevoelens en wenschen der groote meerderheid Onzer gezamenlijke onderdanen en de toestemming dier meerderheid ten volle gebleken is, aarzelen Wij niet, maar achten ons integendeel verplicht het ontwerp, dat Onzentwege aan de Staten-Generaal en aan de notabelen medegedeeld is, plegtig te bekrachtigen en te verklaren, zoo als Wij verklaren bij deze, dat de daarin vervatte bepalingen, van dit oogenblik af uitmaken de Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden." Homepage Nederlandse Grondwet. Proclamatie van 24 augustus 1815.

⁶³⁹ "Voor de zuidelijke provinciën scheen, bij gebreke eener vergadering die beschouwd kon worden het volk wettiglijk te vertegenwoordigen, die maatregel in aanmerking te moeten komen welke, nauwelijks een jaar geleden, in de Vereenigde Nederlanden, zonder iemands tegenspraak, ter uitvoer gebragt was. Maar niettegenstaande dit voorbeeld wierd de vrage opzettelijk onderzocht, en het was op het advies der commissie van herziening, dat Wij besloten om in ieder arrondissement, in evenredigheid van deszelfs bevolking, notabelen

Willem I zag de te activistische clerus als nefast voor de eenheid van de natie. De toon was gezet. De clerus hoorde enkel zorg te dragen voor de eigen geloofsgemeenschap. Ze hoefde zich niet in te laten met politiek; de liefde voor het vaderland en de liefde voor de vorst verspreiden, dat was de taak van de kerk. Burgerzin, burgerlijke gehoorzaamheid ... alles diende in het kader van de eenheid van de nieuwe natie te staan.

De centralisering, het juridiseren, de vele ingrepen in het onderwijs en de oprichting van het Collegium Philosophicum in 1825 maakten hier deel van uit.⁶⁴⁰ Willem I zou ook hier weer de veerkracht en slagvaardigheid van de Rooms-Katholieke Kerk verkeerd inschatten.

In zijn "Afkondiging der Grondwet" van 24 augustus 1815 sprak de vorst zijn droefheid uit over de uitslag, maar stelde dat er toch wel van een meerderheid voor de Grondwet kon worden gesproken. De Belgen zouden later over een "arithmétique Hollandaise" spreken.

5.5. De Zuidelijke gewesten

Van de door de grondwetgever gewenste eensgezindheid bleek niet veel meer over.⁶⁴¹ Er waren vele pijnpunten. Zo was er ongenoegen omtrent de verdeling van de overheidsschuld. Er was het numerieke overwicht van het Zuiden dat onvoldoende erkend werd. Er werd getwijfeld aan de onpartijdigheid van de koning - was het Noorden immers niet protestants? Zeker de religieuze tegenstellingen zouden voor problemen zorgen. Het ging immers om de samensmelting van een overwegend protestants Noorden en een vrijwel geheel katholiek

te vergaderen. Met leedwezen hebben Wij vernomen, dat Onze bedoelingen te dien opzichte of miskend of verkeerdelijk uitgelegd zijn, en dat, om redenen, die elken goeden Nederlander moeten bedroeven, de bevolene maatregel verstoken is gebleven van den uitslag die Wij daarvan verwacht hadden. Bijna een zesde der opgeroepene personen is niet in de vergaderingen verschenen; en hoewel hunne afwezigheid kan worden beschouwd als een bewijs dat zij met het voorgestelde ontwerp genoegen hebben genomen, ware het ons aangenamer geweest dat niemand de hem aangeboden gelegenheid had verzuimd van over de hoogste belangen van den Staat zijn gevoelen vrijmoediglijk te uiteen. Van de zeven honderd zes en negentig notabelen, door welchen het ontwerp is afgekeurd, hebben honderd zes en twintig uitdrukkelijk verklaard dat zulks geschied was uit hoofde van eenige artikelen over den eeredienst; artikelen, die, overeenkomstig met de sedert lang bestaande wetgeving, gegrond op de traktaten en strookende met de beginselen welke de godsdienstige Souvereinen in het Europeische systema hebben ingevoerd, uit de Nederlandsche grondwet niet konden worden weggelaten, zonder het bestaan der monarchie in de waagschaal te stellen en zonder juist de waarborg van die genen te verminderen, welchen de bedoelde bepalingen bedenkelijk voorgekomen zijn. Zoo deze waarheid niet verduisterd ware door eenige menschen van welchen de maatschappij integendeel het voorbeeld der evangelische liefde en verdraagzaamheid verwachten mogt, zouden ten minste de gemelde stemmen, zich gevoegd hebben bij die der vijf honderd zeven en twintig notabelen welke het ontwerp hebben goedgekeurd. En alzoo Ons na deze optelling en vergelijking der respectivelijk uitgebragte stemmen geen twijfel overblijven kan omtrent de gevoelens en wenschen der groote meerderheid Onzer gezamenlijke onderdanen en de toestemming dier meerderheid ten volle gebleken is, aarzelen Wij niet, maar achten ons integendeel verplicht het ontwerp, dat Onzentwege aan de Staten-Generaal en aan de notabelen medegedeeld is, plegtig te bekrachtigen en te verklaren, zoo als Wij verklaren bij deze, dat de daarin vervatte bepalingen, van dit oogenblik af uitmaken de Grondwet van het Koninkrijk der Nederlanden." Bron: Politiek Compendium. NL. een initiatief van de vakgroepen Politieke Wetenschappen en Empirische Sociologie van de Rijksuniversiteit te Leiden. Proclamatie van 24 augustus 1815. [Http://www.politiekcompendium.nl](http://www.politiekcompendium.nl)

⁶⁴⁰ J. Op De Beeck. Het verlies van België. Blz. 92

⁶⁴¹ Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz. 195

Zuiden.⁶⁴² De vereniging werd als onnatuurlijk, als opgedrongen ervaren. De integratie van Noord en Zuid was de kerk een brug te ver. De Grondwet was onaanvaardbaar voor de clerus.

Elke beslissing van koning Willem I, een bemoeizieke vorst oordeelde men, werd met argusogen gevolgd. De benoeming van de protestantse Johann Gotthart Reinhold⁶⁴³ tot buitengewoon gezant geaccrediteerd bij de Heilige Stoel, zou voor de overwegend ultramontaanse clerus in het Zuiden een teken aan de wand zijn dat zij het bij het rechte eind had en er dus alle belang bij had om waakzaam te zijn.⁶⁴⁴ Dat de Nederlandse commissaris-generaal voor Justitie een internuntius over de grens had gezet was een nooit geziene daad.

Nog andere beslissingen overtuigden de clerus in het Zuiden ervan dat deze protestantse vorst, in weerwil van de eerder gedane beloften, geen rekening hield met hun belangen, meer nog, dat hij er enkel op uit was hen te controleren. De voorbeelden waren legio: in de Grondwet van 1815 waren in artikelen 190 tot en met 196 bepalingen opgenomen die een gelijke bescherming garandeerden voor alle aanwezige godsdiensten en een verderzetting van financiële steun aan de kerkgenootschappen. Er werd eveneens voorzien dat de overheid de bevoegdheid kreeg om na te gaan of de openbare orde niet werd verstoord en of de financiële middelen die de kerk toe kwamen op correcte wijze werden besteed. Willem I liet niet na initiatieven met het oog op het onder controle krijgen van de kerken te nemen.⁶⁴⁵

De politiek van Willem I was er echter gewoonweg op gericht zoveel mogelijk een vergelijkbaar regime tot stand te brengen. Willem I slaagde erin de organisatie van de evangelisch-lutherse kerk, de doopsgezinde en remonstrantse kerken te herzien.⁶⁴⁶ Het sturen van de opleidingen zodat men enkel een beroep zou doen op theologen gevormd aan Nederlandse universiteiten, werd door deze drie kerken aanvaard.

Ook wat de Rooms-Katholieke Kerk betreft werden initiatieven genomen. Een besluit van 16 september 1815, waarbij "...uit den raad van State, eene commissie wordt gecreëerd, zitting moettende houden te Brussel..." belast met de zaken van de "Roomsch-Katholieke Godsdienst en Geestelijkheid" deed de clerus echter terugdenken aan de Franse periode.⁶⁴⁷ De motivering van het besluit verduidelijkte dat men omtrent specifieke aangelegenheden

⁶⁴² Ibid. Blz. 176

⁶⁴³ In Aken geboren diplomaat, die na dienst te hebben gedaan in het Staatse leger diplomatieke functies bekleedde tijdens de Bataafs-Franse tijd. In 1814 werd hij gezant in Rome bij de Italiaanse mogendheden, waaronder de kerkelijke staat. Omdat hij protestant was, wantrouwden de Belgische katholieken hem. Toen minister Van Nagell van Ampsen over een concordaat onderhandelde met de kerkelijke staat, verving hij hem als tijdelijk minister van Buitenlandse Zaken. Was later gezant in Bern. Technocraat. In de periode 1824: minister. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁶⁴⁴ Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf... Blz. 196

⁶⁴⁵ Een eerste maatregel bestond erin een reglement op te stellen waarin duidelijke afspraken omtrent de opdracht en de interne organisatie werden opgelegd. Een tweede maatregel bestond erin ministeries van eredienst in het leven te roepen. Het ene ministerie was belast met de rooms-katholieke aangelegenheden, het andere ministerie hield zich bezig met de aangelegenheden die de protestantse en joodse kerk aanbelangden.

⁶⁴⁶ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ... Blz. 177

⁶⁴⁷ 16 september 1815. Besluit, waarbij uit den raad van State, eene commissie wordt gecreëerd, zitting moettende houden te Brussel, en belast met de zaken van de Roomsch - Katholieke Godsdienst en Geestelijkheid. Nationaal Archief, Den Haag, Departement voor de Rooms-Katholieke Eredienst, nummer toegang 2.07.01.07.

(maatregelen van bestuur, de uitoefening van de godsdienst, de betrekkingen tussen de rooms-katholieke clerus van het koninkrijk en Rome) het advies wilde inwinnen van ambtenaren die de rooms-katholieke godsdienst aanhingen. Tezelfdertijd werd ook benadrukt dat men niet enkel de "Rooms-Katholieken Godsdienst" wilde beschermen en de vrije uitoefening van dit geloof wilde verzekeren, maar "alles wat tot verzwakking der wezenlijken waarborgen, die de Grondwet aan de vrijheid van alle godsdiensten verzekert" wil afwenden.⁶⁴⁸ De Rooms-Katholieke Kerk en de clerus werden onder het toezicht gesteld van een commissie uit de Raad van State specifiek belast met de rooms-katholieke aangelegenheden. Het "placet" bleef van kracht. Willem I bevestigde zijn voornemen om alle godsdiensten op gelijke voet te behandelen.⁶⁴⁹

De paus zou, tot ongenoegen van bijvoorbeeld mgr. de Broglie, eerst nog oproepen tot een diplomatische aanpak. Emo Bos wijst erop dat de paus hierbij niet zonder reden oog had voor internationale diplomatieke aangelegenheden. Het afwijzen van het tolerantiebeginsel van Willem I zou immers weleens tot gevolg kunnen hebben dat de nieuwe eenheidsstaat in de problemen kwam. Oostenrijk, de staat waar de paus o.m. politiek afhankelijk van was, zou dit niet aanvaarden. De houding van de Broglie wordt door Bos als "naïef" omschreven.⁶⁵⁰

De koning probeert de clerus gerust te stellen onder andere door een "Missive van Z.M. den Koning aan den Graaf de Mean"⁶⁵¹ waarin hij antwoordt op een memorie van de Méan. Willem I verzekert er de Méan van dat de rooms-katholieke godsdienst ongehinderd, zoals door de Grondwet bepaald, zal kunnen worden beleden.⁶⁵²

⁶⁴⁸ In de aanhef is te lezen dat "Considérant qu'il est juste et expédient de recourir à l'avis des fonctionnaires professant la religion catholique romaine pour toute mesure d'administration relative au culte de cette religion, et notamment, pour ce qui concerne les rapports du clergé de notre royaume avec le Saint-Siège; Et voulant constater par une institution spéciale et permanente la ferme volonté qui nous anime d'écarter tout ce qui tendrait à affaiblir les garanties réelles que la loi fondamentale assure à la liberté de tous les cultes, et ce qui pourrait porter la moindre atteinte aux dogmes et à la discipline de la religion catholique romaine, ou empêcher ceux qui la professent d'observer et de pratiquer librement leur croyance comme jusqu'à présent..." Bron : Pasinomie : collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Deuxième série, 1814-1830. Mise en ordre et annotée par A. Delebecque. Wahlen et Cie. Bruxelles. 1837. Blz. 361

⁶⁴⁹ Deze commissie die permanent te Brussel zou zetelen kreeg als operationele opdracht welbepaalde aangelegenheden die betrekking hebben op de rooms-katholieke eredienst (inbegrepen de clerus) te onderzoeken, hieromtrent verslag uit te brengen en aanbevelingen te formuleren. Artikel 6 van het besluit maakt evenwel ook duidelijk dat gezien "...de wetten der Nederlanden medebrengen, dat geen bevelschrift over de geestelijke zaken, van een vreemd gezag afkomstig, in dit Rijk publiek mag worden gemaakt, zonder goedkeuring der regering ...", deze commissie ook de bijzondere taak krijgt toegewezen om dergelijke aangelegenheden te onderzoeken.

⁶⁵⁰ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 166

⁶⁵¹ 16 september 1815. Missive van Z.M. den Koning aan den Graaf de Mean, Apostolisch-Bestuurder der districten Ravenstein en Megen, opzigtelijk de Godsdienst der Rooms-katholijken. G. Luttenberg. Register der Wetten en Besluiten betrekkelijk het openbaar bestuur in de Nederlanden over het tijdvak van 1796 tot en met 1839. Doijer. Zwolle. 1840. 40ste Titel. Rooms-katholieke kerk. Blz. 416

⁶⁵² Er wordt onderstreept dat "De volkomen vrijheid der bestaande Godsdienstige gezindheden te beschermen, is een der voornaamste pligten, welke mij de wet oplegt, en zoo men den geest dier Grondwet niet miskennen en de daarin vervatte uitdrukkingen niet kwalijk uitleggen wil, dan kan men niet be ducht zijn, dat degene, welke zich met mij verbinden dezelve na te komen en te hand haven, immer in het geval zullen geraken van de minste inbreuk op de leerstellingen en de tucht der Katholieke Kerk te maken." Bijvoegsel tot het Staatsblad en Officieel

Dat de koning op zijn prerogatieven stond blijkt uit het feit dat hij de jozefistische⁶⁵³ baron Goubeau en Pierre van Ghert respectievelijk tot directeur en secretaris van de Rooms-Katholieke Eeredienst benoemde.⁶⁵⁴ Dit werd door de clerus als een nauwelijks verholen oorlogsverklaring beschouwd. Financiële ondersteuning, controle op de uitgavenstroom en toezicht op de clerus behoorden tot de kerntaken van het eredienstdepartement. Van Gobbelschroy heeft het centrale ministerie van Binnenlandse zaken met al zijn onderdelen tot 1829 in handen. Hij werkt er nauw samen met baron Goubeau, directeur-generaal voor de rooms-katholieke godsdienst. In 1829 zal de koning het ministerie van Binnenlandse Zaken opsplitsen. Goubeau werd ontslagen “als zoenoffer” voor de paus. Van Gobbelschroy kreeg Waterstaat, Industrie en Koloniën. De bevoegdheidsherverkaveling en de ontslagen kaderden in een poging om de oppositie te temperen en hen in feite onrechtstreeks mee te betrekken in bestuurlijke aangelegenheden en hen dus te responsabiliseren.⁶⁵⁵

Naast de administratieve organisatie liet Willem I zich ook in met het benoemen van geestelijken. Hij verwees hierbij onder andere naar het Concordaat. Dit werd echter niet aanvaard. Op 10 december 1815 had de koning in een nota aan de kardinaal-staatssecretaris van de Heilige Stoel gesteld dat hij op grond van het concordaat echter wel degelijk bevoegd was om geestelijken te benoemen.⁶⁵⁶

De interpretatie was dat voor de zuidelijke bisdommen, sinds 1814 het zuidelijk deel van Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, het Concordaat van toepassing bleef. Tegenstanders argumenteerden dat Willem I een protestant was.⁶⁵⁷

De benoeming door de koning van François-Antoine de Méan tot aartsbisschop in Mechelen in september 1815 zou voor de rooms-katholieke clerus het bewijs zijn dat de koning zich verregaand inliet met kerkelijke aangelegenheden. De Méan was geen onbesproken figuur en net het zoveelste bewijs dat in de in de Lage Landen de hoge kerkelijke, ambtelijke en militaire posten het monopolie waren van een beperkte groep, adellijke, families.⁶⁵⁸

Journal van het Koninkrijk der Nederlanden. Tweede Deel. Vierde en laatste stuk. 1815. Blussé en Van Braam. Dordrecht. 1821. Blz. 2248 en 2249

Bron: <https://books.google.be/books?id=EBZEAAAAYAAJ&pg=PA2248&lpg=PA2248&dq>

⁶⁵³ Naar Jozef II. Rooms-Duitse keizer van 1765 tot 1790, heerser van de Habsburgse monarchie van 1780 tot 1790. Voerde diverse hervormingen door die ook de kerk raakten.

⁶⁵⁴ E. Bos. Souvereiniteit en Religie. Blz. 168

⁶⁵⁵ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 40

⁶⁵⁶ E. Bos. Souvereiniteit en Religie. Blz. 168

⁶⁵⁷ Een eventuele niet-katholieke opvolger van de eerste consul diende een nieuwe overeenkomst met het Vaticaan te sluiten. De Noordelijke Nederlanden vielen wel buiten het Concordaat. In 1827 sloot Willem I een nieuw concordaat met paus Leo XII.

⁶⁵⁸ H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Blz. 108.

In zekere zin was de Méan inderdaad een typisch product van het ancien régime.⁶⁵⁹ De Méan zal in 1830 de zijde van de opstandelingen kiezen.⁶⁶⁰ De aanstelling van de Méan werd herhaaldelijk bekritiseerd. Had hij zich niet tegen de wil van de paus in laten benoemen. En had hij zich ook niet te onderdanig getoond door probleemloos de eed op de Grondwet - hij was lid van de Eerste Kamer - af te leggen? Zijn benoeming werd gezien als een manoeuvre om verwarring en verdeeldheid te zaaien.⁶⁶¹ Het was een tactische zet van Willem I.

En de koning zette door. Met het koninklijk besluit van 10 mei 1816 gingen de werkzaamheden, door de organieke artikelen van het napoleontische concordaat aan de Franse staatsraad opgedragen, op de commissie over. De commissie kreeg dus als opdracht er op toe te zien dat alle bepalingen van het concordaat en van de organieke artikelen werden opgevolgd. Op deze wijze kreeg commissie de bevoegdheid de overtredingen, door de leden van de rooms-katholieke clerus in de uitoefening van hun functie begaan, te inventariseren en te onderzoeken. De geestelijken in kwestie konden worden verzocht zich te verantwoorden. De commissie fungeerde ook als doorgeefluik.⁶⁶²

De maatregelen van Willem I waren koren op de molen van wie meende dat de napoleontische kerkpolitiek werd voortgezet. De clerus voelde zich gesterkt in de overtuiging dat de belangen van de Rooms-Katholieke Kerk in het gedrang kwamen en dat verzet gerechtvaardigd en noodzakelijk was.⁶⁶³ De katholieke kerk was de naasting van de kerkelijke goederen en de verambtelijking van de clerus niet vergeten. Er was heimwee naar de periode van vóór 1789. De conservatieve kerkleiders weigerden nog steeds alle maatschappelijke gevolgen van de revolutie te aanvaarden. Gelijke bescherming van meer dan één godsdienst kon niet.⁶⁶⁴ De kerkpolitiek van Willem I als natiebevorderend middel moest wel falen.

⁶⁵⁹ Men investeerde als het ware in de toekomst door er zich van te vergewissen dat, alle cruciale posten bemand werden door gelijkgezinden. De familie de Méan was afkomstig uit een bescheiden dorp in de Condroz. In 1791 laten zij zich echter opmerken met graaf Pierre – Charles de Méan die niet enkele heer van Saive, Cornesse, Drolenvaux, landen, Atrin en Gossencourt is, maar ook de functie van grand-mayeur opneemt, daarnaast burgemeester – regent van de stad Luik is en daarenboven kolonel. François – Antoine de Méan is kanunnik en grootgrondbezitter, zal eerst plaatsvervangend bisschop van Luik zijn en vervolgens in 1787 zijn overleden oom als prins – bisschop opvolgen. César – Constantin – Marie de Méan, eveneens kanunnik en grootgrondbezitter wordt onder meer domproost van het kapittel van Saint - Jacques. César de Méan zou in 1815 ook deel uitmaken van de Grondwetscommissie van het Koninkrijk der Nederlanden.

⁶⁶⁰ de Méan was in 1814 teruggekeerd. Hij was, na de Oostenrijkse nederlaag in 1794, net zoals vele andere edelen, industriëlen en geestelijken over de Rijn gevlucht. De meeste industriëlen keerden reeds in 1795 terug. Zie onder andere H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Blz. 123

⁶⁶¹ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ...Blz. 197

⁶⁶² Alle autorisaties of vergunningen, die ingevolge dat concordaat en die organieke artikelen aan de Koning moesten worden voorgelegd, moesten door tussenkomst van de directeur - generaal ter kennis van Willem I worden gebracht.

⁶⁶³ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: ... Blz. 198

⁶⁶⁴ Els Witte (e.a.) Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 37

5.6. De casus de Broglie en de aanpak door Van Maanen

De daden van de activistische de Broglie bleven niet onopgemerkt. In een vrij omstandig verslag van Dotrengé⁶⁶⁵ aan Falck, gedateerd 10 augustus 1815,⁶⁶⁶ werd de handelwijze van de bisschop aangeklaagd. De bisschop was volgens Dotrengé op zeer slinkse wijze te werk gegaan. Hij was er in geslaagd zijn "Jugement Doctrinal" stiekem te laten drukken en te verspreiden "... à la fois à la grand-messe de toutes les paroisses de son diocèse qui embrasse leur deux départemens de la Lys et de l'Escaut." Het "Jugement Doctrinal" werd ook in boekhandels verkocht en verspreid onder de gelovigen.

Dotrengé maakte in zijn schrijven het proces van de Broglie. Hij verweet hem en zijn volgelingen dat zij "... ne veulent point que l'on puisse adopter une constitution où la liberté de conscience se trouve établie ...". Dit was des te merkwaardig want inconsequent, zeker wanneer men weet dat het in vele gevallen net gaat om leden van de clerus die "... depuis l'évêque jusqu'au dernier prestolet, curé de village, on jure obéissance et fidélité à Bonaparte, sous lequel les lois françaises garantissaient formellement la liberté de conscience et l'admissibilité des citoyens à tous les emplois, quelle que fût leur croyance." M. de Broglie had zelfs verschillende keren deze eed afgelegd: "comme aumônier de Bonaparte, comme membre de la légion d'honneur, comme évêque."⁶⁶⁷ Blijkbaar had de Broglie, die voorheen probleemloos deze eed aflegde, nu wel problemen.

Volgens Dotrengé had de Broglie het vooral moeilijk met het artikel dat voorziet dat "... l'exercice public d' aucun culte ne peut être empêché, si ce n'est dans le cas où il pourrait troubler l'ordre et la tranquillité publique". Ook, en dit is bizar, stelde hij, dat de Broglie vergeten was dat zelfs de paus (hij verwijst naar het concordaat) er genoeg mee heeft genomen dat "... le culte (catholique) sera public en France en se conformant aux règlements de police que le gouvernement jugera nécessaires pour la tranquillité publique."⁶⁶⁸

Dotrengé was van oordeel dat de Broglie hier als dissident optrad, de bestaande afspraken negeerde en gesanctioneerd moest worden. Er waren voldoende wettelijke middelen (hij verwijst naar de artikelen 204, 205 en 206 van het strafwetboek) om paal en perk te stellen aan zijn optreden. In zijn ogen was dit zelfs een lichte aanpak; er werden in het verleden immers personen gesanctioneerd voor veel minder zwaarwichtige feiten. Het verdict: "C'est de la peine de la déportation que le code pénal punit le délit dont l'évêque de Gand s'est rendu coupable."⁶⁶⁹

⁶⁶⁵ Eén van de bekwaamste zuidelijke oppositionele afgevaardigden. Voormalige advocaat, die een uitmuntend spreker was. Wist met sarcastische opmerkingen vaak zijn tegenstanders te prikkelen. Ging uit protest tegen de handelwijze van minister Six die zittend de Kamer had beantwoord, zelf ook onmiddellijk weer zwijgend zitten nadat hem het woord was verleend. Steunde wel de oprichting van het Collegium Philosophicum, de staatsopleiding voor priesters, en was later, vanwege zijn antiklerikale houding, minder antiregeringsgezind. In 1828 benoemd in de Raad van State. In de periode 1815-1830: lid Tweede Kamer, lid Raad van State. Bron: Het biografisch archief van het Parlementair Documentatie Centrum.

⁶⁶⁶ H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Blz. 582

⁶⁶⁷ Ibid. Blz. 583

⁶⁶⁸ Ibid. Blz. 583

⁶⁶⁹ Ibid. Blz. 584

De Broglie revolteerde inderdaad. Hoewel artikel 1 van de organieke regelen de publicatie van bullen regelde, gaf de Broglie bijvoorbeeld op 9 juli 1816 de pastoors en andere leden van de clerus in Oost-Vlaanderen de opdracht een bul te publiceren en dit zonder dat hij daarvoor de toestemming (placet) had bekomen. De Gentse vicaris-generaal Forgeur deed hetzelfde. Willem I gaf de burgerlijke autoriteiten de opdracht plakaten weg te nemen uit de kerken.⁶⁷⁰ Ook stelde de Broglie, in strijd met de regels, priesters aan die hun opleiding in een Frans jezuïetengesticht hadden genoten.

Achter de schermen werd gezocht naar een oplossing voor het probleem “de Broglie”. Dit blijkt onder meer uit een schrijven van der Capellen aan koning Willem I. Willem I was niet ingegaan op het voorstel om de Broglie zo maar af te zetten en van der Capellen had samen met de commissarissen-Generaal van Binnenlandsche Zaken en Justitie, den Procureur - Generaal en de Geheimen Raad de la Vielleuse⁶⁷¹ overlegd om een oplossing te vinden. Wat uit de gesprekken naar voren kwam was dat de vrees niet ongegrond was dat “... de chambre de mise en accusation welligt uit vreeze van kerkelijke tugt een voorwendsel zoude kunnen vinden om de zaak als voor hun niet justiciabel te verklaren.”⁶⁷² De regering leek trouwens te aarzelen omtrent de te volgen aanpak. Een verzoeningspoging mislukte en er werd uiteindelijk op 17 november 1816 aan de Broglie een dagvaarding gestuurd met verzoek zich voor een commissie van de Raad van State te komen verantwoorden, overeenkomstig de afspraken opgenomen in het concordaat. De Broglie weigerde en stelde dat hij het concordaat niet kon aanvaarden.⁶⁷³

Voor Van Maanen was het duidelijk: de Broglie had zich schuldig gemaakt aan diverse laakbare feiten. Zelfs indien men aannam dat het concordaat van 1801 en de Organieke Artikelen niet van toepassing waren (Van Maanen bestreed dit standpunt), dan nog was de bisschop schuldig aan een strafrechtelijk sanctioneerbare overtreding. De bisschop werd verweten de overheid te ondermijnen met als gevolg dat de zuidelijke provincies zouden worden overgeleverd aan wanorde en anarchie. Door te verklaren dat het afleggen van de eed op de Grondwet een misdaad was, overtrad hij de wetten en strafbepalingen.⁶⁷⁴

Een kabinetsraad besliste uiteindelijk dat de bisschop zou worden vervolgd. Op 15 februari 1817 nam de “Kamer van beschuldiging” van het Hof te Brussel het besluit dat de bisschop zou verhoord worden. De Broglie verscheen niet en antwoordde dat hij de bevoegdheid van een wereldlijk rechter om te oordelen over een geestelijke niet kon aanvaarden.⁶⁷⁵ Er werd,

⁶⁷⁰ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf... Blz. 199

⁶⁷¹ Lid van deze Raad.

⁶⁷² H.T. Colenbrander. Ontstaan der grondwet: ... Blz. 595

⁶⁷³ Na een rapport van Van Maanen nam de koning op 21 december 1816 een geheim koninklijk besluit om over te gaan tot de vervolging van de Broglie. Van Maanen had inderdaad een uitgebreid onderzoek doorgevoerd naar de casus de Broglie en de door hem aangevoerde verdediging. De Broglie betoogde dat er van schending van het concordaat en van de Organieke Artikelen geen sprake was. De paus was daar immers nooit akkoord mee gegaan. Het Koninklijk Besluit van 10 mei 1816 kon volgens hem evenmin ingeroepen worden. En, had hij niet laten weten niet akkoord te kunnen gaan met de maatregelen opgelegd door een wereldlijke macht. Hij handelt als een goed lid van de rooms-katholieke clerus.

⁶⁷⁴ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 172

⁶⁷⁵ J. De Bosch Kemper. De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Blz. 520

strategisch gezien, een maand gewacht vooraleer men de Broglie opnieuw, ditmaal onder de dreiging van gevangenneming, zou oproepen om te verschijnen. De Broglie kreeg dus rustig de tijd om orde op zaken te stellen en zijn vertrek voor te bereiden. Het proces werd verdergezet en de Broglie werd schuldig bevonden aan twee inbreuken: het drukken en publiceren van het zogeheten "Jugement doctrinal" en het ongeautoriseerd corresponderen over geestelijke zaken met een vreemd hof, gevolgd door ongeautoriseerde publicaties (twee bullen en een brief van de paus). De overheid kon, wilde zij geen gezichtsverlies lijden, niet anders dan optreden. Bij arrest werd hij door het hof van assisen van Zuid-Brabant tot deportatie veroordeeld. Bepaald werd dat het vonnis zou worden aangeplakt naast dat van de gewone misdadigers. De clerus zag hier nogmaals een aantasting van haar positie in.

De vaak diplomatiekere opstelling van het Vaticaan - niet gespeend van enig eigenbelang - had de Broglie en alle leden van de clerus, aan het denken moeten zetten.⁶⁷⁶ Dat was echter niet het geval. De Broglie zou vanuit het buitenland bitter en verwijtend reageren tegen deze veroordeling. De pennen werden vaak in gal gedoopt.

5.7. Goedbedoelde onderwijshervormingen die als intrusie ervaren worden

In 1806 was de wet Van den Ende van kracht geworden. Deze wet zou het Nederlandse lagere onderwijsnet regelen tot in 1857. De wet zorgde voor een klassikaal lesgeven en bepaalde dat de onderwijzers over de vereiste bevoegdheid dienden te beschikken. Deze bevoegdheid bleek onder meer uit het slagen in examens. Het onderwijsgebeuren zelf werd opgevolgd door een (landelijk) georganiseerde onderwijsinspectie.

De wet Van den Ende ging uit van de openbare (staats)school. Deze diende de kinderen op te voeden in "alle christelijke en maatschappelijke deugden. Een eigenlijk "Leerstellig onderwijs" was niet toegelaten. Het onderwijs diende open te staan voor alle overtuigingen.⁶⁷⁷ Dit betekende dus dat "bijzonder onderwijs" in principe onmogelijk was. Wie een dergelijke school wilde oprichten diende toestemming te krijgen. Het onderwijs was nagenoeg volledig in handen van de overheid.

De Grondwet van 1814 zou de onderwijsmaterie uitdrukkelijk toewijzen aan de overheid. Artikel 140 in het achtste hoofdstuk getiteld "Van den Godsdienst, het Openbaar Onderwijs en het Arm-Bestuur." bepaalde dat "Ter bevordering van Godsdienst, als een vaste steun van den Staat en ter uitbreiding van kennis, is het openbaar onderwijs op de hooge, middelbare en lage scholen een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering. De Souvereine Vorst doet van den staat dier scholen jaarlijks aan de Staten Generaal een uitvoerig verslag geven."⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf ... Blz. 196

⁶⁷⁷ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 107

⁶⁷⁸ In 1798 had men het met betrekking tot onderwijsaangelegenheden in het betreffende artikel 60 over de "Bevordering verlichting en beschaaving" en in 1801 sprak artikel 45 over de "Bevordering Kunsten, Wetenschappen, Opvoeding, Koophandel, Landbouw en Fabrieken". In 1814 sprak men duidelijk van "openbaar onderwijs". De onderwijsmaterie werd ondergebracht in hetzelfde hoofdstuk als Godsdienst en de armenzorg. Alle drie werden ze een zorg van de overheid.

De wet van 1806 bleef onverkort van kracht. Onderwijs werd niet enkel gezien als kennis bevorderend, maar evenzeer als godsdienst bevorderend. Het is niet duidelijk wat er met godsdienst werd bedoeld. Evenmin is verduidelijkt welke godsdienst men in feite vooropstelde. Aangenomen mag worden dat men godsdienst eerder als een “zedenleer” invulde, zonder uitdrukkelijk te verwijzen naar een levensbeschouwing. Zoals Emo Bos het stelt “Godsdienst had hier geen betrekking op een godsdienstige groepering of een kerkgemeenschap, maar slechts op een braaf en deugdzaam gedrag.” Deze zedenleer diende “natiebevorderend” te zijn.

In feite liet de Grondwet van 1814 het onderwijs in Nederland relatief vrij. Thuisonderwijs behoorde tot de mogelijkheden en ook bijzondere, particuliere scholen waren in feite niet verboden. Wel waren ze, zoals hiervoor gesteld, aan een voorafgaandelijke toestemming onderworpen. Specifiek confessionele opvoeding was echter onmogelijk op de openbare scholen.⁶⁷⁹

Artikel 140 kende de regering en aan de koning een vrij belangrijke bevoegdheid toe inzake onderwijsaangelegenheden. Hoe ver deze bevoegdheid kon gaan was echter niet onmiddellijk duidelijk. Er werd via het artikel 146 een procedure ingesteld die toepasbaar was in geval er onduidelijkheid was. “De authentieke uitlegging en verklaring der twijfelingen, welke in de toepassing van een of ander gedeelte dezer Grondwet mogten gevonden worden, wordt gedurende de drie eerste jaren na derzelve aanneming opgedragen aan de Commissie tot het ontwerpen dezer Grondwet benoemd geweest. Indien, na verloop van gemelde drie jaren, zulk eene uitlegging of verklaring noodig ware, wordt daartoe door den Souvereinen Vorst eene vergadering beschreven, bestaande in een getal van leden gelijk aan die van de vergadering van de Staten Generaal, en benoemd op dezelfde wijze door de Staten der Provinciën of Landschappen.” Opvallend is dat men geen autonoom orgaan in het leven riep om de overeenstemming van de toepassing en de interpretatie van de grondwetsartikels door de uitvoerende macht te toetsen aan de Grondwet zelf.⁶⁸⁰

De Staten-Generaal en de Raad van State hadden ten aanzien van de koning evenwel een eerder beperkte opdracht. De vorst zelf had verregaande bevoegdheden. Zo kon hij op grond van artikel 91 “besluiten die strijdig zijn met algemene wetten” schorsen: “Zij mogen geene besluiten nemen strijdig met de algemeene wetten of het algemeen belang der Vereenigde Nederlanden. In geval zulks mogt gebeuren, heeft de Souvereine Vorst het vermogen die besluiten te schorsen en buiten effect te stellen.”⁶⁸¹

Bij de voorbereiding van de nieuwe Grondwet was herhaaldelijk vastgesteld dat de vertegenwoordigers van de zuidelijke provinciën zeer alert waren wanneer aangelegenheden ter sprake werden gebracht die de positie van de Rooms-Katholieke Kerk in gevaar konden

⁶⁷⁹ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 107

⁶⁸⁰ De procedure leek dus eerder simpel. Mocht er twijfel zijn dan kon men de eerste drie jaren steeds terecht bij de commissie die de Grondwet had voorbereid. Na deze periode kwam het de koning toe indien “eene uitlegging of verklaring noodig ware” een specifieke commissie in het leven te roepen die uitsluitend diende te geven. Opvallend hier is inderdaad dat men geen autonoom orgaan in het leven riep om de overeenstemming van de toepassing en de interpretatie van de grondwetsartikels door de uitvoerende macht te toetsen aan de Grondwet zelf.

⁶⁸¹ Nederlandse Grondwet 1814

brengen. Dit was onder meer het geval geweest bij de bespreking van het nieuwe artikel 83. Het (oude) artikel 86 van de Grondwet van 1814 voorzag dat "Dezelve Staten worden belast met de uitvoering der wetten en bevelen omtrent de bevordering van godsdienst, openbaar onderwijs en armbestuur, de aanmoediging van den landbouw, den koophandel, de fabrieken en trafieken, en voorts omtrent alle andere zaken tot de algemeene belangen betrekkelijk, welke aan hen, te dien einde, door den Souvereinen Vorst worden toegezonden."⁶⁸² Vanuit rooms-katholieke kring was onmiddellijk gereageerd tegen elke interpretatie die de clerus kon uitsluiten.

Onderwijs kwam terecht in hoofdstuk 10 "Van het Onderwijs en het Armbestuur". Het niet langer in een adem vernoemen van godsdienst, armenzorg en onderwijs was op zichzelf reeds een bijzondere aangelegenheid. Het onderwijs werd geregeld via het artikel 226: "Het openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering. De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen, jaarlijks, aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven." Dit artikel bevat geen verwijzing naar een levensbeschouwelijke overtuiging. Er is geen sprake van protestants of rooms-katholiek onderwijs.

Daarbovenop werd ook de armenzorg, de van oudsher door de Rooms-Katholieke Kerk opgenomen caritas, een opdracht van de overheid. De zorg voor de armen "Armbestuur en opvoeding der arm-kinderen" werd nader bepaald in het artikel 228: "Als eene zaak van hoog belang wordt ook het armbestuur en de opvoeding der arme kinderen aan de aanhoudende zorg der Regering bevolen. De Koning doet insgelijks, van de inrigtingen dienaangaande, jaarlijks, een uitvoerig verslag aan de Staten-Generaal geven." Het actiegebied van de clerus werd ingeperkt.

De stellers van de nieuwe Grondwet van 1815 zagen in de voorgestelde artikelen niet onmiddellijk een verbod tot het oprichten van onderwijsinstellingen. Van Hogendorp meende trouwens dat wat de Zuidelijke Nederlanden betrof een dergelijk verbod helemaal niet aanwezig was. Over het verder bestaan van de kleinseminaries - de door de bisschoppen opgerichte middelbare scholen - bestond (aanvankelijk) geen twijfel.⁶⁸³

De Nederlandse grondwetgever zag onderwijs echter als een interessant instrument ter bevordering van de eenheid van de natie. Daarom werd elke verwijzing naar het protestantse Noorden en het rooms-katholieke Zuiden vermeden. Van een bevoorrechte positie was geen sprake meer.

Seculariseerde de Nederlandse samenleving dan? Niet helemaal; de statelijke secularisering zette daarom niet door op het persoonlijke vlak. De kerk als zingevingsinstrument bleef aanwezig en ook op politiek vlak was haar rol niet uitgespeeld. Willem I zou trouwens snel ervaren dat elke inmenging in onderwijsaangelegenheden, zeker in het rooms-katholieke Zuiden, niet werd aanvaard. Voor de clerus kwamen onderwijs en caritas exclusief hen toe.

⁶⁸² Nederlandse Grondwet 1814

⁶⁸³ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 137

5.8. Het lager, het middelbaar en het hoger onderwijs in het vizier

Het werd vrij snel duidelijk dat Willem I het onderwijsgebeuren niet enkel naar zich toe wilde trekken, maar ook ingrijpende hervormingen zou doorvoeren. Deze sterke interesse in het onderwijs is niet toevallig. Die sloot duidelijk aan bij de sterke humanistische traditie. Het onderwijs, en zeker het lager onderwijs, was gedurende de Franse tijd sterk verwaarloosd. Dit betekende dat men een geheel nieuwe blauwdruk op punt kon zetten. De zorgwekkende toestand van het onderwijs in de Zuidelijke provinciën blijkt alvast uit het hoge percentage analfabeten onder het Franse regime. Volgens schattingen bedroeg dit onder het Franse regime ongeveer 59%.⁶⁸⁴

Een “Besluit houdende bepalingen tot regeling van het openbaar onderwijs in de Zuidelijke Provinciën”⁶⁸⁵ van 27 september 1815 verduidelijkt alles⁶⁸⁶. Op 2 augustus 1815 was reeds een besluit bekendgemaakt waarbij de organisatie van het hoger onderwijs in de Noordelijke Provinciën werd geregeld.⁶⁸⁷

In de preambule van voormeld besluit laat Willem I weten dat hij de intentie heeft om het openbaar onderwijs in de Zuidelijke Nederlanden niet enkel zoveel mogelijk in overeenstemming te brengen met het aanbod in de Noordelijke Nederlanden, maar tevens wil “...herstellen hetgeen weleer in de eerstgemelde provincien bestond, met zoodanige wijzigingen, als de vorderingen der verlichting en het beter gekende belang van Onze ingezetenen noodzakelijk maken”.⁶⁸⁸

Artikel 1⁶⁸⁹ van het besluit bepaalde dat in de Zuidelijke Nederlanden “...èene of meer hooge scholen worden opgerigt, en, in het laatste geval, zal eene derzelve te Leuven gevestigd zijn.” Willem I maakte echter onmiddellijk duidelijk in artikel 2, 1° dat hij zich het recht toe-eigende (“Wij behouden ons voor om nader te beschikken: ...”) om maatregelen te treffen zodat de onderwijsverstrekking in de universiteiten van het Noorden en in het Zuiden met elkaar in overeenstemming werden gebracht. Het aantal faculteiten, het bestuur, de financiële middelen om de oprichting mogelijk te maken en het opstarten van het onderwijs zullen door hem worden bepaald.

⁶⁸⁴ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 111

⁶⁸⁵ Verordeningen omtrent het Openbaar Onderwijs. Besluit houdende bepalingen tot regeling van het Openbaar Onderwijs in de Zuidelijke Provinciën van de 27 September 1815.

⁶⁸⁶ TH. Van Swinderen. Almanak der Akademie van Groningen voor het jaar 1817. Vijfde jaargang. J. Oomkens. Groningen. Blz. 1

⁶⁸⁷ G. Luttenberg. Chronologische verzameling van wetten en besluiten betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden sedert de herstelde orde van zaken in 1813. Eerste Deel 1813 – 1830. Tjeenk Willink. Zwolle. 1872.

⁶⁸⁸ Opmerkelijk detail: een vergelijking tussen beide besluiten laat toe vast te stellen dat daar waar in artikel 2 van het besluit van 2 augustus 1815 dat betrekking heeft op de Noordelijke provinciën uitdrukkelijk opgenomen is dat “Het staat ieder, die zich daartoe geschikt voelt, vrij in de onderwerpen van dit onderwijs aan anderen onderricht te geven, doch bij de tijdsberekening der studien zal alleen in aanmerking komen het onderwijs genoten van inrigtingen door algemeen openbaar gezag gevestigd en erkend.”, dit artikel niet terug te vinden is in het besluit van 27 september 1815. Zie G. Luttenberg. Chronologische verzameling ... 1872. Blz. 190

⁶⁸⁹ Verordeningen omtrent het Openbaar Onderwijs. Besluit houdende bepalingen tot regeling van het Openbaar Onderwijs in de Zuidelijke Provinciën van de 27 September 1815. In TH. Van Swinderen. Almanak der Akademie van Groningen voor het jaar 1817. Blz. 2. Artikel 1.

Aan een commissie werd opdracht gegeven dit alles nader uit te werken en de nodige besluiten voor te bereiden, "... volgende daarin zoo veel mogelijk den leidraad in de noordelijke provincien aangenomen en in werking."⁶⁹⁰ Op 15 november 1815 volgde de publicatie van het "Besluit" dat de leden van voormelde commissie benoemt en de werking ervan regelde.⁶⁹¹

De onderwijspolitiek voor de Zuidelijke Nederlanden was goed voorbereid. De commissie werd belast met het opstellen van een gedetailleerd rapport. Bedoeling was zoveel mogelijk de leidraad te volgen die gehanteerd werd voor de noordelijke provincies. Willem I had de intentie om het gehele onderwijsgebeuren op dezelfde leest te schoeien. Het "Reglement van 25 september 1816 op de inrigting van het hooger onderwijs in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden"⁶⁹² kwam dan ook, niet verwonderlijk, sterk overeen met het besluit van 2 augustus 1815.

Er werden inspectiereizen uitgevoerd zodat men zich ter plaatse vergewissen kon van de toestand van het onderwijs. Voor het hoger onderwijs werden notabelen geraadpleegd en bij de commissie de la Hamaïde werd advies ingewonnen met betrekking tot het secundair onderwijs. Vertrekkende van de aldus verzamelde informatie wilde men overgaan tot een reorganisatie van deze onderwijsniveaus. De aanpak zelf getuigde van enige voorzichtigheid. Men hoefde niet alles te wijzigen. Veel beter was het, te behouden wat zijn nut bewezen had, daarna kon men wijzigen en verbeteren. Het behouden van het bestaande zou echter helemaal niet opgaan voor het lager onderwijs. De toestand van dat onderwijs werd als problematisch omschreven.⁶⁹³ Er werden grote verschillen vastgesteld tussen Noord en Zuid. De toestand van het lager onderwijs in het Zuiden werd ronduit bedroevend genoemd; een diepgaande reorganisatie bleek noodzakelijk.⁶⁹⁴

De reorganisatie van het onderwijs betekende voor bepaalde steden een unieke gelegenheid om zich te profileren. Napoleon had, in het licht van zijn "verzoeningspoging" met de paus de clerus de kans gelaten zich verder in te laten met het onderwijs. Zeker de plannen met betrekking tot het hoger onderwijs bekoorden bepaalde lokale overheden.

⁶⁹⁰ Verordeningen omtrent het Openbaar Onderwijs. Besluit houdende bepalingen tot regeling van het Openbaar Onderwijs in de Zuidelijke Provinciën van de 27 September 1815. Blz. 2. Artikel 3.

⁶⁹¹ Besluit houdende 1° benoeming der leden van de commissie, ter regeling van het openbaar onderwijs in de zuidelijke provincien, en 2° nadere bepalingen betreffende dezelve commissie van den 15 November 1815. In TH. Van Swinderen. Almanak der Akademie van Groningen voor het jaar 1817. Blz. 3. Maakten deel uit van de commissie: voorzitter De la Hamaïde, advocaat-generaal bij het hooggerechtshof in Brussel, baron L. H. de Broeck, M. J. de Bast, kanunnik in Gent, J. F. Sentelet, L. P. Rouillé en J. B. Lesbroussart.

⁶⁹² Reglement Op De Inrigting Van Het Hooger Onderwijs In De Zuidelijke Provinciën Van Het Koninkrijk Der Nederlanden. Ter Algemeene 's lands drukkerij. 's Gravenhage. 1816. In TH. Van Swinderen. Almanak der Akademie van Groningen voor het jaar 1817.

⁶⁹³ M. Meirlaen. Revoluties in de klas. Secundair geschiedenisonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden. 1750 – 1850. Universitaire Pers Leuven. 2014. Blz. 262

⁶⁹⁴ In feite was het de bedoeling om de voor de Noordelijke provinciën ingestelde onderwijswet van 1806 ook in het Zuiden van toepassing te maken. In september 1817 zou via koninklijk besluit voorstellen te starten met provinciale jury's. Dit zou het introduceren van de onderwijsregeling van 1806 vergemakkelijken.

Het “Reglement Op De Inrigting Van Het Hooger Onderwijs In De Zuidelijke Provincien Van Het Koninkrijk Der Nederlanden” van 25 september 1816⁶⁹⁵ stipuleerde in artikel 1 dat het hoger onderwijs zou worden gegeven op de stedelijke colleges en aan de hogescholen.

Hoofdstuk I ging nader in op deze stedelijke colleges die beschouwd werden als de eerste trap van het hoger onderwijs. In elk van de provincies, vooral deze waar geen hogeschool bestaat, werd een stedelijk college voorzien. Hun opdracht: de “algemeene verspreiding van smaak en verlichting, ook onder de standen, welke zich niet tot het academisch onderwijs bestemmen.”⁶⁹⁶ Deze stedelijke colleges kregen de naam van Athenea en waren gevestigd in Brussel, Maastricht, Brugge, Doornik, Namen, Antwerpen en Luxemburg.⁶⁹⁷ Tevens werd een afzonderlijk reglement in het vooruitzicht gesteld. Het tweede hoofdstuk ging in op de hogescholen. Hier werd in artikel 7 bepaald dat er drie hogescholen in het Zuiden zouden worden opgericht. Door Leuven, Gent, Luik, Brussel en Doornik was ondertussen sterk gelobbyd om een hogere onderwijsinstelling binnen te halen. Uiteindelijk zou men, teneinde een eind te maken aan het lobbywerk, net zoals in het Noorden overgaan tot het instellen de drie universiteiten: Gent, Leuven en Luik.⁶⁹⁸

Interessant is de kanttekening die te vinden is met betrekking tot de faculteit van de godgeleerdheid. Er wordt verduidelijkt dat deze opgericht zal worden zodra de omstandigheden het toelaten “tot vorming der kweekelingen voor de Roomsche Katholijken eerdienst enz.” In afwachting van het oprichten van deze faculteit werd beslist de bisschoppelijke seminaries te subsidiëren. De professoren aan deze onderwijsinstellingen konden rekenen op een “behoorlijke jaarwedde” en de studenten zouden het “genot” hebben van “’s lands beurzen” en “provisieel van die, welke voorheen aan de universiteit van Leuven, voor de godgeleerdheid gesticht waren, en die zal men kunnen terug bekomen.”⁶⁹⁹

Bij Koninklijk Besluit van 19 februari 1817 werd het “Algemeen Reglement op de Inrigting der Athenea en Kollegien, in de Zuidelijke Provincien van het Koninkrijk der Nederlanden”

⁶⁹⁵ Reglement Op De Inrigting Van Het Hooger Onderwijs In De Zuidelijke Provincien Van Het Koninkrijk Der Nederlanden. In ‘s-Gravenhage: Ter Algemeene's lands drukkerij, 1816.

⁶⁹⁶ Reglement op de inrichting van het Hooger Onderwijs in de Zuidelijke Provincien van het Koninkrijk der Nederlanden” van 25 september 1816. Eerste Hoofdstuk. 3.

⁶⁹⁷ Te Namen werd een leerstoel voor de “delfstofkunde en metaalbereiding” opgericht. Wat Doornik, Namen en Luxemburg betreft werd tussengekomen in de kosten van deze athenea.

⁶⁹⁸ Van een “eenheidsuniversiteit”, iets waarnaar door sommigen gestreefd werd, was niets in huis gekomen. Er worden diverse faculteiten opgericht. Godgeleerdheid, rechtsgelcerdheid, wis- en natuurkunde, wijsbegeerte en letteren. Te Luik wordt voorzien in een opleiding “metallurgie” en fransche letterkunde” en welsprekendheid. De overige luiken van het reglement hebben onder meer betrekking op de academische titels, de professoren, de studenten en de financiële middelen die besteed zullen worden aan het academisch onderwijs.

⁶⁹⁹ Reglement op de inrichting van het Hooger Onderwijs in de Zuidelijke Provincien van het Koninkrijk der Nederlanden” van 25 september 1816. Blz. 9

gepubliceerd.⁷⁰⁰ Een reglement⁷⁰¹ van toepassing op de kostscholen bij colleges en athenea zou volgen.

Artikel 1 van het besluit van 19 februari 1817 bepaalde dat het onderwijs op de athenea en de colleges gezien werd als de eerste stap naar het hoger onderwijs. Klassieke talen, geschiedenis, aardrijkskunde, fabelkunde,⁷⁰² elementaire wiskunde, Frans, Hollands en Vlaams hoorden tot het curriculum.⁷⁰³

Het reglement⁷⁰⁴ bepaalde verder (artikel 4) dat in de athenea gedurende zes jaar onderwijs werd gegeven in Latijn en Grieks. De overige talen en de overige wetenschappen (geschiedenis, aardrijkskunde, mythologie, wiskunde, Frans, Hollands en Vlaams) in "... zoo vele, als noodig bevonden worden. De leerlingen zullen alle lessen der klasse bijwonen.". (Artikel 4). In de retorica werden fysica en natuurlijke historie aan het programma toegevoegd. Andere artikels hebben dan weer betrekking op het aantal "onderwijzers", de vakken die worden onderwezen en het diploma waarover zij moeten beschikken en de eventuele overgangsmaatregelen.⁷⁰⁵

Het sturende blijkt uit het ingestelde administratief en financieel toezicht (Artikel 17) en uit een inspectie (Artikel 18). Een "bureau van administratie" (artikel 17) werd belast met het algemeen toezicht op het atheneum of het college. De leden van dit plaatselijke bestuurscomité werden door de centrale regeringsinstantie (de Commissaris-Generaal) benoemd. De burgemeester ("maire") had van rechtswege zitting in dit "bureau van administratie". Het bureau was verantwoordelijk voor het opstellen van het budget dat na de goedkeuring door de commissaris-generaal voor het Onderwijs en voor de Kunsten en

⁷⁰⁰ Algemeen Reglement op de Inrigting der Athenea en Kollegien, in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden. Ter Algemeene 's Lands d Drukkerij. 's Gravenhage. 1817. In: Feuilleton officiel des actes de la préfecture de département de l'Escaut. Volume 4. Houdin. Archief. Universiteit Gent.

⁷⁰¹ Algemeen reglement op de inrigting en het bestuur der kostscholen op te rigten bij de athenea en collegien in de Zuidelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden.

⁷⁰² In de Franstalige versie van het reglement heeft men het over mythologie.

⁷⁰³ Opmerkelijk was echter dat, hoewel het vakkenprogramma voor de athenea in feite ook toepasbaar was voor de colleges, er wat deze laatste betreft een vrijstelling was voor de vakken natuurkunde en natuurlijke historie. In de onderwijsinstelling te Namen werd voorzien in een vak "delfstofkunde" en "metaalbereiding".

⁷⁰⁴ M. Meirlaen. Revoluties in de klas. Blz. 263

⁷⁰⁵ Het minimumaantal "onderwijzers" (Artikel 6) voor ieder atheneum bedroeg tien. Acht zijn belast met de oude en de hedendaagse talen, geschiedenis, aardrijkskunde en fabelkunde. Twee van hen waren belast met het onderwijs in de wetenschappen. Wat de colleges betreft is bepaald dat het "getal der onderwijzers bepaald (zal) worden naar de behoeften van het onderwijs en de stedelijke geldmiddelen" (Artikel 7). Er zijn bepalingen met betrekking tot het onderwijs der klassieke talen. Zij hadden de titel van professor en dienden de graad van doctor in de Letteren en Wijsbegeerte te hebben (Artikel 8). De professor van de eerste klas of retorica, was tevens belast met het gehele toezicht op het onderwijsgeburen. De twee leerkrachten voor de wetenschappen droegen ook de titel van professor en hadden het diploma van doctor in de Wis- en Natuurkunde behaald. De zes andere leerkrachten waren regenten. Ze dienden minstens over de graad van kandidaat in de Letteren of in de Wetenschappen te beschikken. In bepaalde gevallen (onder andere het inwonersaantal speelde een rol) dienden regenten eveneens de titel van doctor te bezitten (Artikel 9). Er werd voorzien in een overgangperiode van drie jaar "Bij tot dien tijd te maken uitzonderingen, zal men bijzondere acht geven op de bij de fransche universiteit verkregene graden, en de betrekking, waarin men reeds tot het onderwijs gestaan heeft." (Artikel 10) De leerkrachten dienden deze titels bij voorkeur behaald te hebben een van voormelde universitaire onderwijsinstellingen.

Wetenschappen aan het stadsbestuur werd overgemaakt. Deze inspectiedienst (Artikel 18) werd belast zowel met de controle op het onderwijs zelf dat verstrekt wordt aan deze athenea en aan de colleges, als op het bestuur en de tucht. De commissaris-generaal “zal aan denzelfen te dien einde de noodige volmagt en instructien geven” (artikel 18).

De bestaande kerkelijke en gemeentelijke secundaire scholen konden blijven voortbestaan. Enkel de napoleontische onderwijsinstellingen van Brussel, Gent, Brugge en Luik zouden verdwijnen. Deze werden dus vervangen door zeven nieuwe koninklijke athenea in die steden waar geen universiteit was gevestigd: Brussel, Antwerpen⁷⁰⁶, Brugge, Doornik, Namen, Luxemburg en Maastricht.

De nieuwe regeling zou pas in 1821 worden doorgevoerd. Bij overgangsmaatregel was voorzien dat de in dienst zijnde leerkrachten in dienst bleven. De hervorming leidde er niet toe dat de leerkrachten aan deze onderwijsinstellingen onmiddellijk voldeden aan de nieuwe scholingsvereiste. De inhoud van de vakken bleef vaak onveranderd. Van een ingrijpende hervorming van het onderwijs was niet onmiddellijk sprake.

Toch zou er, ondanks het vrij voorzichtige van de hervorming, verzet zijn. Er was aarzeling bij sommige steden en gemeenten die zich plotseling met meeruitgaven geconfronteerd zagen. Van een echt verzet, zeker tegen de hervorming van de lagere school, de volksschool, was er niet echt sprake. Willem I forceerde niet. Er was sprake van een “verlicht” onderwijs, niet van een “ongodsdienstig” onderwijs. Volgde de clerus onderwijshervorming van het lager onderwijs met argwaan; het breekpunt zou het middelbaar en hoger onderwijs zijn.⁷⁰⁷ Net die ingrepen zouden aan de basis liggen van het verzet en de (latere) levensbeschouwelijke conflicten.

Focuste de discussie in Nederland voornamelijk op het lager onderwijs, in België was het middelbaar onderwijs een struikelblok. De clerus bezette immers het terrein. De hervormingen van het middelbaar onderwijs in het Zuiden, met zijn sterkere ontwikkeling van een moderne bourgeoisie, raakten, zo vermoedt E.H. Kossmann⁷⁰⁸, het karakter van de groeiende maatschappelijke elite. Ook de groei van het leerlingenaantal in de athenea en de kostscholen was de clerus een doorn in het oog. Nog gevoeliger lag de kritiek die geuit werd op en de aard en de kwaliteit van de opleiding aan de kleinseminaries.

De kleinseminaries werden niet enkel bekritiseerd omdat zij als het ware de vooropleiding tot het priesterambt waren: roepingen werden er “gewekt”. Hun bestaansrecht werd betwist.⁷⁰⁹ Gesteld werd immers dat de bisschoppen nooit het recht hadden gekregen om onderwijsinstellingen op te richten. Uitzonderingen op het algemeen onderwijssysteem, zoals de regering dat zag, konden moeilijk worden geduld. Deze kritiek was ook terug te vinden binnen liberale kringen in het Zuiden. Niet te verwonderen dus dat op het ogenblik dat de “kleinseminaries” in het vizier van de onderwijshervormers kwamen te liggen, er binnen de clerus onmiddellijk verzet rees tegen de gehele onderwijspolitiek. Het bestaansrecht van de

⁷⁰⁶ Zie onder andere B. Willems. Inventaris van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen en de RMS van Antwerpen. Rijksarchief Antwerpen. Inventarissen. Algemeen Rijksarchief. Brussel 2010

⁷⁰⁷ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. 1976. Blz. 112

⁷⁰⁸ Ibid. Blz. 112

⁷⁰⁹ De opkomst ervan is te situeren in het begin van de 19de eeuw.

seminaries was twijfelachtig. De seminaries werden in afwachting van de oprichting van een faculteit voor rooms-katholieke theologie, luidens artikel 11 van het reglement, gewoonweg behouden.

Eén zaak was wel duidelijk: Willem I liep niet hoog op met deze seminaries. Hij zag ze als een rem op de verspreiding van de kennis en “goede regering”. Willem I was daarenboven van oordeel dat deze seminaries in wezen niets meer of minder waren dan kweekscholen voor priesters waarbij kinderen tot een bepaalde studiekeuze gedwongen werden, nog voor ze in staat waren eigen keuzes te maken. In veel van deze onderwijsinstellingen waren immers ook leerlingen die zich helemaal niet voorbestemden voor een priesterambt. Hij zag in deze instellingen ook concurrentie voor de “verlichte” onderwijsinstellingen die hij voor ogen had. De daaropvolgende jaren zou men de invloed die de clerus uitoefende herhaaldelijk hekelen. In 1825 zou het Collegium Philosophicum worden opgericht. Deze instelling, die zich tussen het middelbaar onderwijs en het hoger onderwijs situeerde, betekende de doodsteek voor de kleinseminaries.

Het lager onderwijs werd via een ministerieel besluit van 20 mei 1821 aangepakt. Artikel 4 van dat besluit bepaalde dat geen enkele lagere school mocht bestaan, van welke denominatie ook, zonder een speciale vergunning van de gemeentelijke of provinciale overheid. Deze vergunning zou niet worden verstrekt alvorens de inspecteur van het district of de onderwijscommissie van de provincie was geraadpleegd.⁷¹⁰ Er werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de lagere scholen. Slechts welbepaalde onderwijsinstellingen werden aanvaard (artikel 5) en artikel 6 bepaalde dat enkel de “publieke” lagere scholen in aanmerking konden komen voor een ondersteuning met publieke middelen: “Les écoles particulières sont celles qui existent au moyen de caisses, contributions ou fonds particuliers, sans secours d’une caisse publique”. Artikel 9 bepaalde uitdrukkelijk dat “L’instruction inférieure ne peut être donnée que par celui qui réunit les quatre conditions suivantes; il devra 1. Produire des certificats en due forme de sa bonne conduite civile et morale ; 2. Avoir obtenu un brevet de capacité, pour l’exercice de la profession d’instituteur ; 3. Avoir légalement obtenu, outre ce brevet de capacité, une nomination spéciale pour telle ou telle école ; 4. S’être adressé... à l’inspecteur des écoles du district.”

Een reeks maatregelen met het oog op het structureren en verbeteren van de kwaliteit van het onderwijsgebeuren in alle onderwijsinstellingen, zowel burgerlijke als religieuze, volgde. Een onderwijzer die niet voldeed aan de gestelde vereisten en die zonder toestemming toch als onderwijzer functioneerde, stelde zich, zoals bepaald door het Koninklijk Besluit van 25 juli

⁷¹⁰ 20 mai 1821. Arrêté du ministre de l’instruction publique approuvant l’instruction provisoire pour les inspecteurs des écoles et les commissions d’instruction dans les provinces méridionales. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Monarchie Constitutionnelle. Blz.61

1822,⁷¹¹ bloot aan straffen.⁷¹² Er werd streng toegezien op de kwaliteit van het lager onderwijs.

Dat niet alles probleemloos verliep blijkt uit het koninklijk besluit van 1 februari 1824.⁷¹³ In artikel 4 van voormeld besluit werd uitdrukkelijk bepaald dat personen die zich bezighouden met huishoudelijke taken of andere uitvoerende werkzaamheden opnemen een verklaring dienden af te leggen dat zij zich niet inlaten met het onderwijsgebeuren, tenzij zij hiervoor ofwel officieel toestemming hadden, of over het vereiste bekwaamheidsbewijs beschikten. Deze verklaringen dienden overgemaakt aan de bevoegde autoriteiten (provinciaal, inspectiedienst van het betrokken district...). Het Koninklijk Besluit van 7 april 1825⁷¹⁴ bepaalde dan weer dat het de onderwijzers uitdrukkelijk verboden was zich te laten bijstaan door buitenlanders. Er werd eveneens bepaald dat de gemeenten verplicht werden toezicht te houden op de onderwijzers en onder meer "... de s 'assurer spécialement si l'instruction qu'ils y donnent se borne aux enfants de ces maisons...". Elke inbreuk diende te worden gemeld aan de hogere overheid.

Van Maanen herschikte het onderwijslandschap grondig door onder meer de congregatie van de "frères chrétiens" (wegens mogelijke contacten met Frankrijk⁷¹⁵) niet langer toe te laten.⁷¹⁶ Diverse katholieke onderwijsinstellingen dienden hun deuren te sluiten.

In een schrijven aan de koning van 28 januari 1824 had Van Maanen⁷¹⁷ zich zeer kritisch uitgelaten over de toestand van het onderwijs in deze kleinseminaries en over het optreden

⁷¹¹ 25 juillet 1822. Arrêté royal qui statue des pénalités contre ceux qui exercent, sans autorisation, l'état d'instituteur primaire, dans les provinces où n'a pas été pris jusqu'ici des dispositions à cet égard. Pasinomie: collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Monarchie Constitutionnelle. Blz. 275

⁷¹² Dit besluit legde de verplichting op dat elke onderwijzer niet enkel over het vereiste bekwaamheidsbewijs (certificaat of brevet), diende te beschikken maar tevens een geldig benoemingsbesluit voor de gemeente of de school waar deze les gaf kon voorleggen (Artikel 3). Wie niet aan de hiervoor gestelde voorwaarden voldeed kon rekenen op boetes en straffen (Artikel 4) en wie ingevolge ongepast gedrag, tijdelijk ontzet was uit zijn functie, en toch les bleef geven kon eveneens rekenen op sancties (Artikel 5).

⁷¹³ 1 février 1824. Arrêté royal qui rend applicables aux associations, soit civiles, soit religieuses, qui sont vouées à l'instruction publique, les dispositions de l'arrêté du 25 juillet 1822. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Monarchie Constitutionnelle. 20 mai 1821. Blz. 473

⁷¹⁴ 7 avril 1825. Arrêté royal, n° 161. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz. 239

⁷¹⁵ Van Maanen vermoedde dat "...die broederschap hoogstwaarschijnlijk een uitvloeisel is van de bekende orde der Jesuiten...", waarvan de "...beginselen en leeringen hoogst twijfelachtig en dubbelzinnig; ja dat die onderwijzers op de kleine seminariën, zooals de ondervinding dit reeds geleerd heeft, alleszins dienstig zijn om de buitensporige aanmatigingen van het hof van Rome aan te kweeken, voedsel te geven, en ingang te doen vinden, en de hooge regten van U. M. en het wereldlyk gezag, in zaken, die niet tot het forum internum, of het eigenlijk gezegde kerkelyke bewind behooren, tegen te spreken, of als aanvallen op het gezag der kerke en dat van den pauselyken stoel te doen voorkomen...". H.T. Colenbrander. Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Deel 8. Band 2. Blz. 625

⁷¹⁶ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 198

⁷¹⁷ H.T. Colenbrander. Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Deel 8. Band 2. Blz. 623 e.v.

van de “frères de la doctrine chrétienne”.⁷¹⁸ Van Maanen was van oordeel dat het “...zowel in het belang van den Roomsch-Katholieken godsdienst, als in dat van de goede orde en van den Staat ...” noodzakelijk was om onmiddellijk in te grijpen. Het onderwijs dat verstrekt wordt in deze seminaries is volgens hem niet enkel ondermaats, meer dan dat “... geheel en al onafhankelijk ... van den nuttigen en heilzamen invloed, welken de Regeering op het onderwijs behoort uit te oefenen ...”.

Het bestaan van de kleinseminaries was trouwens “... (in) tegenstand met de op dat belangrijk stuk bestaande wettelijke bepalingen en verordeningen...”. Deze onderwijsinstellingen en alles wat ermee verband heeft, was in de macht van de geestelijken “... wier gezinningen, denkwijze en leer ten aanzien van menigvuldige bekende punten van staatsregt zeer verre af waren van eenige gerustheid te geven omtrent de beginselen welke op die seminariën, bijzonder aan de kinderen of jongelingen die zich tot den priesterstand geschikt hadden, werden ingeprent.”. Er werden onaanvaardbare praktijken vastgesteld.⁷¹⁹

Los van deze manipulatie liet hij niet na te onderstrepen dat “... het onderwys, dat op die kleine seminariën gegeven wordt, zoo bij uitstek slecht en gebrekkig is, dat de Nederlandsche Roomsche Kerk verstoken is en verstoken blijft van geleerde en kundige geestelijken, en zich schamen moet daarin zoo zeer, in vergelijking van andere landen, ten achter te zijn...”.

Van Maanen dacht dat er geen twijfel meer kon bestaan omtrent de maatregelen die moesten worden genomen: “De vernietiging en sluiting der kleine seminariën, en der scholen van de frères de la doctrine chrétienne; de ontbinding van die broederschap, voor zooverre dezelve hier te lande bestaat; de verwijdering harer broeders of leden, die geen geboren Nederlander of genaturaliseerd zyn, en het strengste toezigt, dat geene vreemdelingen tot het geven van onderwijs hier te lande worden toegelaten als met inachtneming der wettelijke verordeningen ...”.⁷²⁰

De kleinseminaries waren niet enkel opleidingsinstellingen die de jongeren voorbereidden op het priesterambt, het waren ook onderwijsinstellingen die bewust de concurrentie wilden aangaan met de andere onderwijsinstellingen en die dus “...moeten dienen om de Latynsche scholen of athenaea en collégien in de Zuidelijke provinciën meer bijzonder voor zoodanige jongelingen of kinderen te vervangen, die tot den geestelijken stand worden opgeleid, en welke de raddraaiers onder de Roomische geestelijkheid niet willen dulden dat de openbare scholen bezoeken, maar van den beginne af aan onder hun toezigt en invloed worden verzorgd en onderwezen, waardoor zij vreemd worden aan alle maatschappelijke betrekkingen en wetenschappelijke kennis en beschaving.”. Een aandachtspunt is echter ook dat “... op de meeste dier athenaea of collégien weinig of geen zorg gedragen wordt voor de opwekking van zedelijkheid en algemeene godsdienstige indrukken by de kweekelingen, en ... eene ligtzinnigheid en losbandigheid heerscht...”.⁷²¹

⁷¹⁸ De onderwijsinstellingen van de “frères de la doctrine chrétienne” komen in het vizier want zij worden gecontroleerd door “...vreemdelingen, en ...een opperhoofd in Frankrijk...”. Ibid. Blz. 624

⁷¹⁹ Van Maanen stelt ook onaanvaardbare ontwikkelingen vast en refereert onder meer naar de situatie te Namen waar vastgesteld werd dat: “...de invloed dier broeders, door den bisschop van Namen en zekeren kanunnik gesterkt, zoo groot was, dat de best gezinde ingezetenen zich als het ware genoodzaakt hadden gezien hunne kinderen op de school dier lieden te plaatsen ...”. De druk die op de ouders werd uitgeoefend was zo groot dat “... alle de scholen, te Namen gevestigd, by gebrek van leerlingen hadden moeten uitscheiden ...”. Ibid. Blz. 624

⁷²⁰ Ibid. Blz. 625

⁷²¹ Ibid. Blz. 626

Door de kinderen toe te vertrouwen aan katholieke onderwijsinstellingen ontnemt men jongeren de kans om "...tot geletterde en alzoo van zelf tot redelyke verdraagzame menschen te maken...".⁷²²

Voor de katholieken een inbreuk op de (door hen nochtans verfoeide) godsdiensttolerantie.

5.9. Het Collegium Philosophicum

Twee Koninklijke Besluiten zouden voor ware rebellie zorgen. Het ene besluit had betrekking op de Latijnse scholen, de colleges en de athenea. De preambule van het koninklijk besluit van 14 juni 1825 was duidelijk: er waren te veel scholen waarvan de kwaliteit van het onderwijs niet is gegarandeerd en de overheid had te weinig toezicht op het verstrekte onderwijs. Vele onderwijzers beschikten niet over de nodige competenties en het kwam de overheid toe in te grijpen. Er werd ook gewezen op de noodzaak om priesters in spe kwaliteitsvol onderwijs te garanderen, zodat zij kans krijgen "... à devenir des ecclésiastiques instruits, pour l'Eglise catholique romaine...".⁷²³ Het besluit onderwierp de onderwijsinstellingen aan strikte controles.⁷²⁴ Artikel 5 van dit besluit stipuleerde dat onderwijsinstellingen "... qui n'ont pas été confirmés comme tels par des arrêtés antérieurs, et qui, n'ont pas d'existence légale, seront fermés à la fin du mois de septembre 1825 et considérés comme supprimés...". Een regularisatie was mogelijk, zij het onder strikte voorwaarden. Ook voor de onderwijskrachten die niet aan de vereiste voorwaarden voldeden werd een specifieke procedure voorzien. Belangrijk in dit besluit waren die artikels die specifiek voorzagen in de organisatie van het onderwijs voor jongeren die zich geroepen voelden toe te treden tot het priesterschap. Artikel 7 maakte melding van de mogelijkheid om onder de leiding en het toezicht van het hoofd van een diocees te voorzien in "... des maisons d'éducation destinées exclusivement à recevoir et à former des personnes pour l'état ecclésiastique." Volgden nog een aantal bepalingen die het onderwijs zelf vaststellen. Het aantal van dergelijke onderwijsinstellingen werd, voor het gehele koninkrijk, beperkt tot tien. Het departement besliste omtrent het al dan niet aanvaarden van een vestigingsplaats.

Dit besluit betekende de doodsteek voor de kleinseminaries. De bisschoppen verloren de controle over de opleiding van duizenden jongeren. De overheid versterkte niet enkel haar greep op het onderwijs, maar maakte ook komaf met het bedenkelijke onderwijsniveau. De geestelijkheid werd voor een belangrijk deel gerekruteerd onder de boerenstand. Bepaalde kerkelijke middens waren zekere ingrepen niet ongenegen, de controle verliezen was echter onaanvaardbaar.⁷²⁵

⁷²² Ibid. Blz. 626

⁷²³ 14 juin 1825. Arrêté royal qui apporte quelques modifications aux dispositions existantes sur les écoles latines, collèges ou collèges sous le nom d'athénées. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz.282

⁷²⁴ Lesgevers moeten een diploma van kandidaat of van doctor, behaald aan een van de universiteiten, bezitten. Een bijzonder reglement, waarin het onderwijsgebeuren wordt vastgelegd, moet ter goedkeuring worden voorgelegd aan het departement. Een commissie van inspecteurs wordt belast met het toezicht. De burgemeester van de plaats waar de onderwijsinstelling zich bevindt maakt deel uit van deze commissie. Het departement benoemt de onderwijzers en deze commissies moeten hierbij advies uitbrengen.

⁷²⁵ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz.114

Dit koninklijk besluit werd echter gevolgd door een besluit, eveneens gedateerd op 14 juni 1825⁷²⁶ dat nog meer kwaad bloed zou zetten binnen rooms-katholieke kringen: een Collegium Philosophicum moest worden opgericht. Dit werd de onderwijsinstelling waar jongeren die zich geroepen voelden toe te treden tot de clerus, voorbereid werden op de opleiding op het grootseminarie. De memorie van toelichting verduidelijkte het waarom: velen die zich geroepen voelden het priesterambt te bekleden waren het slachtoffer van bedenkelijk onderwijs.⁷²⁷ Het onderwijsniveau liet te wensen over en men wilde "... favoriser les moyens de former...". Deze nieuwe onderwijsstructuur werd gezien als de enige aanvaardbare kwaliteitsvolle voorbereiding tot de studies aan het bisschoppelijk grootseminarie.

Dit werd echter niet zo begrepen door de clerus. De aartsbisschop van Mechelen, aan wie aangeboden werd de leiding van dit college op zich te nemen, weigerde. De clerus volgde hem en de regering was zelfs verplicht professoren in het buitenland te rekruteren. De ingreep werd door de clerus in het Zuiden gezien als strijdig met het Concilie van Trente. Het aantrekken van professoren uit het buitenland - men had het over antikatholieke, heidense, protestantse (Duitse) invloeden - werd onaanvaardbaar genoemd. Zeker de bepaling dat het niet toegelaten was studenten tot het grootseminarie toe te laten indien zij hun opleiding niet hadden genoten aan het Collegium Philosophicum in Leuven werd gezien als een aantasting van de positie van de Rooms-Katholieke Kerk.⁷²⁸ Men verzette zich tegen wat gezien werd als een ongeoorloofde inmenging in zaken die van oudsher de Rooms-Katholieke Kerk aanbelangden. Afgestudeerden van deze instelling werden uit het grootseminarie geweerd. De aartsbisschoppen van Trier en Keulen en het pauselijke seminarie in Rome werden bereid gevonden om theologisch onderricht te verstrekken aan die jongeren die geen opleiding wilden volgen aan het Collegium Philosophicum.⁷²⁹

De Méan weigerde zijn bisschoppelijk college te sluiten. In een reactie op een schrijven van de gouverneur van Antwerpen liet hij weten dat hij niet aan sluiting dacht, omdat de opdracht daartoe niet alleen in strijd was met de belangen van de heilige godsdienst, maar ook met de vrije godsdienstuitoefening, zoals die in de Grondwet was gegarandeerd. De clerus ging handig gebruik maken van de grondwettelijke vrijheden. De lijst met revendicaties die in 1830 aan de grondwetgever zou worden overhandigd groeide.

De door Willem I doorgevoerde onderwijshervorming mag dan veel tegenkanting hebben ondervonden en niet steeds tot het verhoopte resultaat hebben geleid, zonder succes was ze

⁷²⁶ 14 juin 1825. Arrêté royal qui ordonne l'établissement à l'une des universités du royaume d'un collège philosophique pour les jeunes gens du culte catholique romain destinés à l'état ecclésiastique. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz.283

⁷²⁷ Men heeft het over "...avant d'avoir fini convenablement leurs humanités et leur philosophie." en "... l'insuffisance de l'enseignement préparatoire donné aux jeunes gens qui se destinent à l'état ecclésiastique.")

⁷²⁸ 11 juillet 1825. Arrêté royal contenant une disposition pour assurer l'exécution de celui du 14 juin 1825, qui ordonne l'établissement d'un Collège philosophique. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz. 293

⁷²⁹ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 114

niet. Opmerkelijk gegeven: daar waar in de Noordelijke Nederlanden velen van het middelbaar doorstroomden naar het hoger onderwijs, was dit in de zuidelijke provincies niet het geval.

Om de gemoederen te bedaren werd op 20 juni 1829⁷³⁰ een koninklijk besluit gepubliceerd dat het volgen van de opleiding aan het Collegium Philosophicum niet langer verplichtte. Een ander koninklijk besluit, eveneens gedateerd op 20 juni 1829,⁷³¹ regelde dan weer de toegang van de leerlingen tot de bisschoppelijke seminaries. Dit was het resultaat van diplomatieke gesprekken met Rome.

Willem I werd immers goed op de hoogte gehouden van het ongenoegen binnen bepaalde kringen en de kritiek op zijn onderwijspolitiek. In een uitgebreid verslag aan de koning, gedateerd 30 januari 1829, opgesteld door de minister verantwoordelijk voor Binnenlandse Zaken werd een inventaris opgemaakt van de problemen en werden voorstellen geformuleerd die moesten leiden tot het beheersen van de agitatie. Dit is een interessant document omdat men er de beweegredenen voor de gevoerde onderwijspolitiek in het algemeen zeer goed in verwoord vindt.

In verschillende provincies, zo stelt Van Gobbelschroy, zijn verzoekschriften in omloop waarin de vrijheid van onderwijs wordt gevraagd. Deze zijn gericht aan de Staten-Generaal. Artikel 161 van de Grondwet van 1815 voorzag immers in een recht van verzoek.⁷³² Eind 1815 was een Commissie voor de Verzoekschriften opgericht. Een Koninklijk Besluit van 8 juni 1820 had de ministers verboden om met de Staten-Generaal te communiceren, tenzij in het kader van wetsvoorstellen die werden behandeld.⁷³³ Een instructie voor de gouverneurs zou het ook mogelijk maken te verhinderen dat de provinciale staten petitie's zouden overmaken aan de

⁷³⁰ 20 juin 1829 Arrêté royal qui rend facultative la fréquentation du collège philosophique. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz. 301

⁷³¹ 20 juin 1829. Arrêté royal concernant l'admission d'élèves dans les séminaires épiscopaux. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz. 301

⁷³² "Ieder ingezeten heeft het regt om verzoeken aan de bevoegde magt schriftelijk in te dienen, mits die persoonlijk en niet uit naam van meerderen worden ondertekend, welk laatste alleen zal kunnen geschieden door of van wege ligchamen, wettiglijk zamengesteld en als zoodanig erkend, en, in dat geval, niet anders dan over onderwerpen tot derzelve bepaalde werkzaamheden behorende."

⁷³³ In de tekst van artikel 161 wordt verwezen naar "de bevoegde magt". Joris Vanderborght, archivaris van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers, die hieromtrent onderzoek verrichtte wijst er op dat onmiddellijk de vraag rees of de Tweede Kamer rechtstreeks verzoekschriften in ontvangst kon nemen, of deze hierover rechtstreeks kon communiceren met de Regering en of de Staten Generaal op alle verzoekschriften kon ingaan, dan wel of deze zich diende te beperken tot die aangelegenheden die relevant waren voor de activiteiten van de volksvertegenwoordiging.

Willem I wilde duidelijk niet dat men het "koninklijk prerogatief" zou aantasten. Niet enkel de Staten Generaal, ook de provinciale staten werden geconfronteerd met petitie's. Een "Instructie voor de gouverneurs der provinciën" bepaalde in artikel 27 dat "Wanneer de gouverneurs vermeenen mogten dat eene bij de staten genomene resolutie, het zij met de algemeene wetten, hetzij met het algemeen belang van het rijk strijdig is, weigeren zij provisieneel hunne teekening aan zoodanige resolutie, adresseren zich vervolgens deswege, met bijvoeging hunner consideratien, aan het hoofd van zoodanig vak van algemeen bestuur, waartoe de zaak behorende is, en stellen de uitvoering uit tot dat zij het welmeenen van den koning, door denzelven, zullen vernomen hebben."

koning of aan de Staten-Generaal.⁷³⁴ Later, in de tweede helft van de jaren twintig, met het toenemen van de petitie's zal de Tweede Kamer deze in ontvangst nemen en bespreken.⁷³⁵

De minister wees erop dat deze verzoekschriften echter ook ondertekend werden door respectabele personen. Zijn eerste vaststelling was dat het streven naar vrijheid het cement tussen de ondertekenaars is. Er leken wel twee groepen te onderscheiden. Dit wordt vertaald in enerzijds de wens om vrijheid van onderwijs te krijgen omdat men dit als een middel ziet om zich te verbeteren en te ontwikkelen. Maar zo stelt hij onmiddellijk, voor anderen is het dan weer "...un instrument qu'ils espèrent diriger à leur gré."⁷³⁶ De klachten refereerden meestal naar de verbodsbepalingen van 1825. Bepaalde ouders vonden dat op deze wijze hun opvoedingsvrijheid wordt gefnuikt, sommigen hadden godsdienstige bezwaren, in andere gevallen was er de wens van leden van de rooms-katholieke geestelijkheid om het onderwijs naar zich toe te trekken. Hij heeft het over "...prétentions au droit exclusif d'enseigner propres à quelques membres du clergé catholique romain..."⁷³⁷ Er zijn zij die de onbeperkte vrijheid van onderwijs wensen en er zijn zij die niet kunnen instemmen met het toezicht dat de overheid op het onderwijs wil uitoefenen.

Minister van Gobbelschroy herinnerde aan het waarom van de maatregelen. Los van een vrees voor buitenlandse inmenging werd gestreefd naar een verbetering van de onderwijssituatie. Het verstrekte onderwijs was "bekrompen", het niveau van de afgestudeerden kon beter (...l'éducation des jeunes prêtres catholiques ne les initiait point assez généralement aux connaissances ...) en in het algemeen ontbrak het de afgestudeerden aan al die eigenschappen, die nodig zijn opdat men bedienaren van de godsdienst met respect en achting zou kunnen bejegenen (...ils n'avaient pas toujours les autres qualités indispensables à l'époque où nous vivons pour environner les ministres de la religion de cette considération et de ce respect que commande sans doute leur saint caractère .)⁷³⁸ Anders gesteld: een weinig kwaliteitsvol onderwijs.

Van Gobbelschroy verwees naar de bepalingen van de Grondwet die betrekking hadden op onderwijsaangelegenheden: "...openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering. De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen, jaarlijks, aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven.", hieruit voortvloeit dat er enige inperking van de onderwijsvrijheid is.⁷³⁹

⁷³⁴ G. Luttenberg. Chronologische verzameling der wetten en besluiten betreffende het Openbaar Bestuur in de Nederlanden sedert de herstelde orde van zaken in 1813. 1817. W.E.J. Tjeenk Willink. Zwolle. 1844. Blz. 148

⁷³⁵ De Eerste Kamer zou echter adressen aan de Koning nog kunnen tegenhouden. Volgens J. Van Obbergen was de vrees voor het spook van de volkssoevereiniteit hier niet vreemd aan. Wegens de houding van de Eerste Kamer werden de petitie's na bespreking door de Tweede Kamer neergelegd ter Griffie.

⁷³⁶ H.T. Colenbrander. Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Martinus Nijhof. S. Granvenhage. 1917. Deel 9. Band 2. Blz. 517. (van Gobbelschroy aan den Koning. 30 januari 1829).

⁷³⁷ Ibid. Blz. 517

⁷³⁸ Ibid. Blz. 518. (van Gobbelschroy aan den Koning. 30 januari 1829).

⁷³⁹ Dit niet aanvaarden is de geest en de letter van de Grondwet niet willen aanvaarden: "Je n'examinerai pas davantage un vœu aussi manifestement contraire à l'esprit, à la lettre de la loi fondamentale." Ibid. Blz. 519. (van Gobbelschroy aan den Koning. 30 januari 1829).

Vervolgens spitst hij zijn onderzoek toe op de diverse onderwijsniveaus. Stellen dat er helemaal geen vrijheid is, is een brug te ver. De eisen die men stelde waren, in zijn ogen, redelijk te noemen en dienden een welomschreven doel: behoorlijk onderwijs. Zo eiste men terecht dat de onderwijzenden over bepaalde bekwaamheidsbewijzen zouden beschikken en dat men de voorziene adviesprocedure zou volgen. Hij onderstreepte dat men met deze maatregel vooral aandacht wilde hebben voor de “bekwaamheid”, voor de “zedelijkheid” van de onderwijzenden (“Relativement à l'instruction moyenne, de simples conditions de capacité et de moralité sont requises”)⁷⁴⁰. Uit het toezicht resulteerden enkel raadgevingen, geen bevelen. Indien er maatregelen werden genomen dan was dit steeds omdat de overheid hiertoe genoodzaakt werd. Er was van de zijde van de regering, volgens hem, geen sprake van “alleenhandel”. Er worden geen leerwijzen opgelegd, er worden geen leerstellingen opgedrongen (“Ces inspections agissent auprès des instituteurs par des conseils”).⁷⁴¹ Wanneer men onbekwame onderwijskrachten verwijderde had dat niets met alleenhandel te maken. Het kwam het onderwijs ten goede.

Van Gobbelschroy had het duidelijk moeilijk met de beschuldiging van de ongrondwettelijkheid van de overheidspolitiek op onderwijsvlak. Hij was van oordeel dat men geen nieuwe maatregelen moest treffen. Men boekte immers successen. Wel vroeg hij de toestemming om het beleid toe te lichten. Een blijkbaar ongebruikelijke handelwijze.⁷⁴² Hij verkoos dit boven een klassieke droge mededeling, waarbij niet zeker was dat hij dit snel kon doen “... je pourrais sans doute saisir la première occasion de les développer devant la représentation nationale; mais Sire, cette occasion peut être éloignée...”. De petitie vroeg om een duidelijk antwoord “... je crois d'un autre côté qu'il est désirable de faire connaître à la nation comment V. M. envisage la question soulevée par les pétitions.”.⁷⁴³ Op 31 januari 1829 stemde Willem I met dit voorstel in.

E.H. Kossmann betoogt dat de onderwijspolitiek van Willem I zeker succesvol was. Het analfabetisme liep terug. Men schatte dat tijdens de Franse overheersing 59% van de bevolking analfabeet was. Door het onderwijsbestel onder Willem I daalde dit tot 50% in vijftien jaar tijd. De inspanning loonde dus. Ook de onderwijsparticipatie steeg. Dit blijkt onder meer uit een telling in 1820 in de provincie Henegouwen waar het aantal leerlingen gewoonweg verdubbelde. In de loop van de 19de eeuw professionaliseerde het onderwijs. De functie van onderwijzer was niet langer een bijberoep. De voorheen doorgaans niet-gevormde onderwijzer werd vervangen door een gediplomeerde kracht, een pedagoog.

⁷⁴⁰ Ibid. Blz. 519. (van Gobbelschroy aan den Koning. 30 januari 1829).

⁷⁴¹ Ibid. Blz. 520. (van Gobbelschroy aan den Koning. 30 januari 1829).

⁷⁴² “Ces considérations m'engagent à proposer à V. M., si elle daigne donner son approbation aux idées énoncées dans ce rapport, de m'autoriser à le publier... en hij vervolgt “Je sais, Sire, qu'une semblable publication est insolite chez nous, mais dans des circonstances extraordinaires, je crois pouvoir proposer une forme nouvelle qui me paraît d'ailleurs ne donner lieu à aucun inconvénient.” In H.T. Colenbrander. Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840. Martinus Nijhof. S Granvenhage. 1917. Deel 9. Band 2. Blz. 522. (van Gobbelschroy aan den Koning. 30 januari 1829).

⁷⁴³ Hij is vrij zeker dat dit enkel maar voordelen kan hebben “Je considère la publicité comme de l'essence des gouvernements représentatifs; je ne la redoute ni pour les principes ni pour les actes de mon administration sous quelque forme qu'on la veuille, et j'assumerai volontiers, comme je le dois, la responsabilité de ces vues et de ces conseils parce qu'ils sont le résultat d'une profonde conviction.” in Ibid. Blz. 522. (van Gobbelschroy aan den Koning. 30 januari 1829).

Was een tweestromenland in de maak? In de noordelijke provincies was de koning bij bepaalde protestantse genootschappen succesvol geweest. Met de evangelisch-lutherse kerk, de doopsgezinden en de remonstrantse kerken lukte het blijkbaar makkelijker om overeenkomsten te sluiten. De kerkorganisatie werd herzien, de door de staat gesubsidieerde kerkelijke opleiding werd aanvaard. Enkel theologen van Nederlandse universiteiten kwamen nog in aanmerking om een predikantenopdracht op te nemen. Niet-hervormde protestanten en hervormde protestanten werden op gelijke voet geplaatst. De pogingen om ook met de Rooms-Katholieke Kerk tot een akkoord te komen verliepen niet vlot. De clerus voelde zich door de aanwezigheid van andere onderwijsinstellingen beconcurrerd. Deze intrusie werd als ongewenst ervaren en verdere hervormingen werden niet geapprecieerd. Het onderwijs dat in bepaalde onderwijsinstellingen werd verstrekt was in hun ogen in het beste geval ongodsdienstig, in het ergste geval antichristelijk. Kossmann wijst er op dat "In de Belgische athenea en kostscholen heerste, schijnt het, soms een enigszins voltairiaanse geest; antiklerikalisme, scepsis, godsdienstige onverschilligheid konden er, als men de berichten erover geloven mag, een atmosfeer scheppen, die de Belgische geestelijkheid wel verafschuwen moest."⁷⁴⁴

Het onderwijs moest, volgens de clerus, de katholieke moraal verspreiden en dit onderwijs diende in de zuidelijke provincies, door de clerus te worden verzorgd. Weinigen twijfelden aan de religieuze invulling. Dit blijkt onder andere uit een redevoering uitgesproken door M. Lemaire, Procureur des Konings te Namen ter gelegenheid van het afsluiten van de eerste normaalopleiding voor onderwijzers in de provincie Namen. In zijn rede somde hij enkele van de kwaliteiten op die onderwijzers moesten bezitten en hij riep de onderwijzers op na te denken over hun functie: "Messieurs, jugez si ce devoir est sacré pour ceux qui veulent se charger de la noble tâche d'instruire la jeunesse, c'est-à-dire, d'en former des hommes pour Dieu, pour l'humanité, pour la patrie, pour leur famille, pour eux-mêmes."⁷⁴⁵ In zijn beschouwingen omtrent het organiseren van het onderwijs is ook te lezen dat "La doctrine chrétienne et la morale s'enseigneraient dans toutes les classes."⁷⁴⁶ Hij besloot zijn toespraak dan wel met de oproep "... répondez de toutes vos forces aux vues libérales du gouvernement de notre Roi..." maar liet niet na er op te wijzen dat de finaliteit van goed onderwijs er in bestaat te komen tot "... des hommes utiles pour eux-mêmes et pour les autres, des hommes fidèles à Dieu..."⁷⁴⁷

Clerus, notabelen en boeren hadden onder het Franse regime ervaringen opgedaan op het vlak van het mobiliseren tegen de lekenstaat. Men mag stellen dat het zich verzetten tegen laïciserende maatregelen ook de volgende decennia bij de clerus een ingebakken gewoonte is. Voor de katholieken waren beide met elkaar verbonden: de vrijheid op elk vlak lag in het verlengde van de vrijheid van godsdienst. Deze dienden om het rooms-katholieke geloof te bewaren en te verspreiden. Staatsinterventie was een beknotting. Vrijheid werd door de liberalen gezien als een recht voor de enkeling, voor de clerus was het een noodzakelijke voorwaarde om hun instellingen en hun invloed te verzekeren tegen elke inmenging. De inspanningen van Willem I om het onderwijs te verbeteren werden als een bedreiging ervaren.

⁷⁴⁴ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 112

⁷⁴⁵ G.B.J. Raingo. Bibliothèque des instituteurs, ouvrage utile à tous ceux qui sont chargés directement ou indirectement de l'éducation de la jeunesse. Tome quatrième". 1822, Phenix (UMONS). Blz. 245

⁷⁴⁶ Ibid. Blz. 251

⁷⁴⁷ Ibid. Blz. 256

5.10. Onderhandelingen met de paus

Dit was echter niet het enige probleem waar Willem I mee te kampen kreeg. Los van de tegenstand tegen zijn onderwijshervormingsplannen, was er ook tegenstand wat de aanstelling van bisschoppen betrof.

Willem I werd zich bewuster van het verzet in de zuidelijke provincies en besloot om met Rome te onderhandelen. Het onderwijsdossier en de aanstelling van bisschoppen moest worden geregeld. Met wisselend succes werd diplomatiek overleg georganiseerd. De tussenkomsten van Willem I werden, zowel in het Zuiden als door Rome, gezien als pogingen om de Rooms-Katholieke Kerk te onderwerpen aan het wereldse gezag. Het zou tot 1827 duren vooraleer een tweede onderhandelingsronde, deze keer met nieuwe onderhandelaars, enige vooruitgang zou boeken. De knelpunten: het toepassingsgebied van het concordaat van 1801, de benoeming van de bisschoppen en de rol van de koning, het Collegium Philosophicum en de ingrepen wat de opleiding in de seminaries betreft. Een concordaat moest de situatie normaliseren.

Op 2 oktober 1829 werd het “Arrêté royal portant publication de la bulle concernant la ratification de la convention passée entre le roi et le saint-siège le 18 juin 1827” gepubliceerd⁷⁴⁸ en werd het “Besluit houdende nadere bepalingen omtrent de Bisschoppelijke Seminarien”⁷⁴⁹ bekendgemaakt. Er werd beslist dat elk bisdom zijn kapittel en zijn seminarie zou hebben. In de tekst is te lezen dat men hiermee wilde tegemoetkomen aan de opmerkingen die door de kerkvoogden werden gemaakt en duidelijk wilde maken dat men “uit eigene beweging, een bewijs (wil) geven van de vaderlijke zorg welke Wij hen toedragen”. De bisschoppen kregen de mogelijkheid om hun bisschoppelijke seminaries te openen en zij konden ongehinderd overgaan tot het verder organiseren van onderwijs. Voorts werd bepaald dat ook zij die een opleiding volgden buiten het “Rijk” zich konden aanmelden om tot de bisschoppelijke seminaries te worden toegelaten. Zij werden, wat hun studies betreft, volledig gelijkgesteld met zij die wel de toestemming hadden gekregen om een opleiding in het buitenland te volgen. De buit was binnen: de kleinseminaries konden hun deuren heropenen.

Bij besluit van 4 oktober werd de goedkeuring gehecht aan de benoeming van de bisschoppen van Luik, Doornik en Gent. Jan Frans Van de Velde werd op die wijze in 1829 de eerste bisschop van Gent sinds de Broglie die in 1817 was gevlucht en uiteindelijk was verbannen.⁷⁵⁰

Interessant detail is het artikel 1 van het koninklijk besluit van 2 oktober 1827 dat bepaalde dat “La bulle donnée à Rome, les 16 des calendes de septembre 1827, et contenant la ratification de la convention passée entre nous et le saint-siège, le 18 juin 1827, sera publiée

⁷⁴⁸ 2 octobre 1827. Arrêté royal portant publication de la bulle concernant la ratification de la convention passée entre le roi et le saint-siège le 18 juin 1827. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz. 73

⁷⁴⁹ Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden. 1829. Ter Algemeene Lands Drukkerij. Te 'S Gravenhage. 1830. N° 66.

⁷⁵⁰ S.n. Uitvoerend besluit tot het concordaat voor de roomsch – katholijken in het Koninkrijk der Nederlanden. J. Meeuwissen. Amsterdam. 1829. Blz. 4

sans approbation des clauses, formules ou expressions que cette bulle referme qui sont ou pourront être contraires aux lois du royaume.”⁷⁵¹

Het akkoord maakte de overeenkomst afgesloten tussen paus Pius VII en Frankrijk niet enkel van toepassing op de zuidelijke provinciën maar, en dit is belangrijk, ook op de noordelijke provinciën. Elk bisdom kreeg recht op zijn eigen kapittel. Er was ook een herstel van de keuzemogelijkheid van aartsbisschop en bisschop door de kapittels, met dien verstande dat de koning geraadpleegd werd en hij zelfs het recht kreeg om bepaalde kandidaten niet te laten weerhouden. De bedoeling: in Noord en Zuid kerkelijke aangelegenheden zo veel mogelijk op gelijke wijze behandelen. Er werden drie bisschoppelijke zetels hersteld, dan wel opgericht. De Mechelse kerk werd metropolitaanse kerk. De territoriale uitgestrektheid van de diverse bisdommen werd bepaald en er werd voorzien dat, mocht dit nodig zijn, men ook hulpbisschoppen kon aanduiden. De bisschoppen kregen het recht op de vrije benoeming van hun vicarissen—generaal. Voorts werd overeengekomen dat elke aartsbisschop en bisschop de eed van trouw aan de koning zou afleggen. Eenzelfde eed zou, voor wat de lagere geestelijken betreft, afgelegd worden in de handen van de burgerlijke overheden. De kost ingevolge het oprichten of heropstarten van de seminaries zou worden gedragen door de overheid. Ook de pastoors die werden benoemd in de diverse pastorieën zouden kunnen rekenen op een inkomen “...en dat op zoodanige wijze, als met de waardigheid van hunnen staat, en met het onderhoud, hetgeen de pastoors in de Bisdommen der zuidelijke provincien genieten, overeenkomt.”. Er werd ook gewezen op de mogelijkheid om “fondatien of geschenken, welke ten voordele van die kerken mogten geschieden, zowel als het verwerven van goederen door gemelde kerken...” te laten inwilligen.

De poging van Willem I op greep te krijgen op de kerken lukte niet echt. De benoeming van de bisschoppen, de controle over het huwelijksrecht, de controle over het onderwijs en meer in het bijzonder het onderwijs verstrekt door de clerus en het onderwijs binnen de kleinseminaries en de seminaries ... het bleek allemaal moeilijker te realiseren dan gedacht.

Willem I had de gevaren van het ongenoegen en de mogelijkheid van een samengaan van krachten met diverse ideologische en filosofische achtergrond onderschat. Zijn toegevingen kwamen laat en leidden niet tot het mildereren van het protest. De herinnering aan de vele ingrepen tijdens de Franse Revolutie zinderden in het Zuiden nog na. De rooms—katholieke clerus had bijgeleerd: men zou gebruik maken van de eertijds verfoeide vrijheden. In 1828 - 1831 zou dit renderen.

5.11. Eigendomsbetwistingen

Er waren nog andere aangelegenheden die wrevel opwekten. Zo ging onder Willem I de verkoop van kerkelijke goederen verder. In Limburg werden 130 kloosters en abdijen opgeheven.⁷⁵² De burgerij kocht deze goederen op. De klassieke adel kreeg er een concurrent bij. In het kielzog van deze aankopen deden advocaten en notarissen goede zaken.

⁷⁵¹ 2 octobre 1827. Arrêté royal portant publication de la bulle concernant la ratification de la convention passée entre le roi et le saint-siège le 18 juin 1827. Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840. Blz. 74

⁷⁵² E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 27

Willem I maakte echter ook gebruik van goederen die de Nederlandse overheid waren toegekomen om staatsschuld te verlichten. Hogere belastingen zouden immers moeilijk aanvaard worden. Ook hier diende hij rekening te houden met de specificiteit van Noord en Zuid. Het zuidelijke deel van zijn koninkrijk kenmerkte zich door de landbouw en de industrie, terwijl in de Noordelijke provinciën de handelsgeest primeerde.

Een "Amortisatiesyndicaat" moest de staatsschuld beter beheersbaar maken. Bijkomend voordeel was dat dit Willem I toeliet een eigen economische politiek te ontwikkelen. Willem I zou op amper enkele jaren tijd trouwens diverse initiatieven nemen om Nederland te profileren. Naast het Amortisatiesyndicaat richtte hij de Société Générale op, een bank ter bevordering van nijverheid en industrie, en de Nederlandsche Handel Maatschappij die aandacht zou schenken aan de relatie met de kolonie Nederlands-Indië.

De vergelijking met Frankrijk is hier snel gemaakt: net zoals de "biens nationaux" de nood van de overheidsfinanciën hadden helpen lenigen, zo zou ook dit Amortisatiesyndicaat, hiertoe bijdragen. Het liet ook toe vrijer te handelen en buiten budget te werken.

Om dit Syndicaat te spijzen werd actief gezocht naar goederen. Een onverdeeld succes werd het echter niet. De clerus verzette zich en zag dit als een poging "... à atteindre l'Église en laissant le Syndicat d'Amortissement la dépouiller."⁷⁵³ De zoektocht van het domeinpersoneel verliep moeizaam. In België werden drie commissarissen belast met het opsporingswerk. Hun taak bestond erin om inventarissen op te sporen bij kerkfabrieken en aanverwante organisaties, die goederen waarover onzekerheid bestond te identificeren en alle informatie te verzamelen die toelaten kon zij die "ten onrechte goederen hadden bekommen" te vervolgen. Advocaten werden belast met de vervolging. Deze handelswijze zou de relatie met de kerkelijke overheden nog meer verzuren.

Door kerkfabrieken werden regelmatig processen ingespannen tegen de werkwijze van Domeinen. In 1841 nog publiceerde Van Bommel *Réponse aux insinuations de la presse contre les fabriques des églises*, gewijd aan de problematiek van de vervreemding en de betwisting van de eigendomstitel van kerkelijke goederen en het optreden van de kerkfabrieken.⁷⁵⁴ Van Bommel geeft een overzicht van de disputen die voor de rechtbank werden uitgevochten en soms succesvol bleken: "Les Fabriques continuaient de plaider, et la Cour de condamner le Domaine."⁷⁵⁵ Willem I werd gehekeld omdat "Ici c'est le Roi lui-même qui se constitue législateur et juge suprême; il bouleverse la jurisprudence de l'Empire, et, maître des états des Fabriques par son arrêté de 1817, il ordonne à ses ministres de la justice et des finances de leur appliquer le principe d'une jurisprudence nouvelle."⁷⁵⁶ Hij gaf een secuur overzicht van de opeenvolgende processen en belangrijke uitspraken die er, volgens hem, toe hebben geleid dat de kerkfabrieken verknecht werden. Vonnissen van rechtbanken, werden genegeerd⁷⁵⁷ en

⁷⁵³ F. Antoine. *Entre Ancien et Nouveau Régime* : ... Blz. 5

⁷⁵⁴ Van Bommel. *Réponse aux insinuations de la presse contre les fabriques des Eglises*. Imprimerie de I. Grandmont-donders, libraire. Liège. 1841.

⁷⁵⁵ Ibid. Blz. 50

⁷⁵⁶ Ibid. Blz. 48

⁷⁵⁷ Mais alors que feront le gouvernement et le Domaine ? Ils brideront, si possible, les tribunaux. In : Van Bommel. *Réponse aux insinuations de la presse* ... Blz. 49

via een integratie van Domeinen in het Syndicaat beoogde de staat een grotere slagkracht “Mais il sentait que pour avoir les coudées franches⁷⁵⁸, il lui fallait quelque autre chose que l'arrêté de Frimaire an VI, et que l'avis du Conseil d'Etat de 1814. Il lui fallait, pour mettre sa conscience en repos, quelques bons arrêts de la Cour.”⁷⁵⁹ Van Maanen werd beschuldigd van machtsafwending en injunctie. “Mais enfin la Cour de Bruxelles donna un arrêt, et la cour de Liège en donna deux qui condamnèrent les Fabriques. Aussi le parti entonna l'hymne de la victoire. Désormais il était à l'aise.”.

Dit dossier zou in de periode 1830-1834 herhaaldelijk opduiken. De clerus juridiseerde de dossiers en betwistte de eigendomstitels. Leopold I zou in 1834 een regeling uitvaardigen.

5.12. Een bijzondere casus: Van Bommel en de “Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 juin 1829, relatifs au collège philosophique” – het gebruik van de constitutionele rechten

Bepaalde figuren binnen de rooms-katholieke familie, hadden naar aanleiding van het onderwijsdossier vastgesteld dat de juridische benadering rendeerde. Onder andere Van Bommel liet zich opmerken door een vlugschrift “Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 juin 1829, relatifs au collège philosophique.”.

Dit verweerschrift werd ondertekend door “Un père de famille” die, geconfronteerd met de onderwijspolitiek van Willem I in 1825, zijn zoon niet langer onderwijs kan laten volgen in een van die “... excellentes écoles ecclésiastiques secondaires ... Ce fut en 1825 que mon enfant fut chassé de cet asile ... je subis le sort de plusieurs milliers de parents qui se trouvaient dans mon cas ...”.⁷⁶⁰ De “huisvader” haalt uit naar Melchior Goubau, voormalig directeur-generaal voor Rooms-Katholieke Eredienst ⁷⁶¹ en hekelt het beleid van zijn opvolgers. De beide besluiten van 1829 zijn volgens hem onaanvaardbaar, onverdedigbaar en bovendien totaal ongrondwettelijk.

Deze zeer juridische aanpak kenmerkt Van Bommel. Men zal een soortgelijke haarscherpe dissectie van aangelegenheden die het wezen van de kerk raken ook terugvinden naar aanleiding van de debatten over de Belgische Grondwet in 1830–1831.

Waarover ging het? Op 20 juni 1829 was, bij besluit, het bijwonen van de lessen van het Collegium Philosophicum facultatief verklaard. Dit besluit werd echter onmiddellijk gevolgd door een ander besluit van 20 juni 1829, “betrekkelijk de opnemings van kweekelingen in de Bisschoppelijke Seminariën”. Hierin werd gesteld dat wie zijn opleiding ergens anders binnen het rijk, of met toestemming buiten het rijk had gevolgd, zich hoe dan ook aan een bekwaamheidsproef diende te onderwerpen.

Van Bommel hekelde het eerste besluit omdat het een rechtstreekse aanval was op de Rooms-Katholieke Kerk. Hij heeft het, wanneer hij over het Collegium schrijft, over “...une

⁷⁵⁸ Over grote bewegingsvrijheid beschikken.

⁷⁵⁹ Van Bommel. Réponse aux insinuations ... Blz. 50

⁷⁶⁰ C. R. A. Van Bommel. Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 juin 1829, relatifs au collège philosophique par un père de famille pétitionnaire. J. Vanderborght. Bruxelles. 1829. Blz. II

⁷⁶¹ Directeur-generaal Rooms-Katholieke Eredienst, van 16 september 1815 tot 1 augustus 1826.

prison académique “, het plan was duidelijk “... c'était lui fournir une arme sûre pour attaquer au cœur la Religion de nos pères ...”. Dit Collegium facultatief verklaren ging volgens hem voorbij aan het ware probleem, immers het besluit was en blijft in se “...anti-canonique et anti-constitutionnel...”. Er was maar een oplossing: “... Ce n'est donc pas seulement à faire disparaître l'obligatoire du Collège philosophique que doivent tendre les Belges; non, ils ont en outre un droit constitutionnel à ce qu'il soit entièrement supprimé, ou entièrement mis en harmonie avec les principes de leur Religion...”.⁷⁶² Voor Van Bommel zat het perfide hem erin dat “... Avec de pareils arrêtés, point de liberté possible...”.⁷⁶³ Het facultatief maken van de opleiding aan het Collegium was immers slechts een sluwe zet van zij die dit onderwijs aan het toezicht van de kerk willen onttrekken.

De gehele onderwijspolitiek van Willem I stoelde niet enkel op een verkeerde interpretatie van artikel 226 van de Grondwet, achter dit alles ging ook een duister, weldoordacht plan schuil: men wou de essentie van de room-katholieke kerk raken. Het is een onderwerping aan de wereldlijke macht.⁷⁶⁴

Ook de procedure inzake de toekenning van studiebeurzen vond geen genade. Men bevooroordeelde immers studenten van het Collegium. Het kwam volgens Van Bommel de overheid niet toe te bepalen wie in aanmerking kwam voor een beurs, immers, de katholieken waren de belastingbetalers en zij bepaalden wie de publieke middelen kreeg.⁷⁶⁵ Fijntjes werd herinnerd aan de naasting van kerkelijke goederen en de hieruit voortvloeiende schadevergoeding.⁷⁶⁶

Voor van Bommel was het evident dat voormelde besluiten een inbreuk waren op de volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen en op de gegarandeerde openbare uitoefening van de godsdienst. De vrijheid van de cultus werd gegarandeerd door artikelen 190 en 193 van de Grondwet van 1815.^{767 768} En Van Bommel zocht steun bij de protestantse

⁷⁶²Ibid. Blz. 7

⁷⁶³ Ibid. Blz. 14

⁷⁶⁴ “...non pas de protestantiser le clergé et le peuple, mais de corrompre à la longue l'orthodoxie, la pureté de leurs principes, afin de leur faire subir, à tous, les deux grandes conséquences du système de tolérance religieuse, aujourd'hui si accrédité dans toutes les parties de l'Allemagne et du nord de l'Italie, où le josphisme a pénétré: soumission, en matière ecclésiastique et disciplinaire, à la puissance civile, et relâchement des liens qui attachent tous les vrais catholiques au Saint-Siège...”. In Cornelis Richard Anton Van Bommel. Trois chapitres sur les deux arrêtés ... Blz. 22

⁷⁶⁵ “...si c'est le gouvernement qui paie, c'est des deniers publics qu'il paie. Or les catholiques, qui forment la masse des contribuables, ont-ils ou n'ont-ils pas quelque droit à ce que la petite partie de ces contributions, qui doit constitutionnellement tourner à l'avantage de leur culte, lui soit affecté par qui de droit, c'est-à-dire par les chefs mêmes de ce culte ?” Ibid. Blz. 27

⁷⁶⁶ “D'ailleurs, si les gouvernements qui se sont succédés depuis la révolution, ont accordé sur le budget de l'état un certain nombre de bourses aux séminaires, je pourrais vous dire que ce n'est qu'un léger dédommagement de tous les biens et fondations de bourses dont l'état s'est emparé pendant les tems de trouble et persécution, et dont il est resté depuis paisiblement en possession.” in Cornelis Richard Anton Van Bommel. Trois chapitres sur les deux arrêtés ... Blz. 28

⁷⁶⁷ Nederlandse Grondwet 1815. Artikel 190 “De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd.”

⁷⁶⁸ Nederlandse Grondwet 1815. Artikel 190 “Geene openbare oefening van Godsdienst kan worden belemmerd, dan in gevalle dezelve de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen.”

geloofsgemeenschap. Een dergelijke politiek zou immers ook niet door hen worden aanvaard.⁷⁶⁹

Van Bommel waarschuwde dat de Belgen nu des te katholieker zouden zijn, en dat zij dat ook zouden bewijzen. De katholieken vroegen de vrijheid waar zij recht op hadden. Tot dan, zo stelde hij, hadden zij dit alles aanvaard. Het jozefisme was ondraaglijk. De katholieken zouden dan ook op hun constitutionele rechten staan.

Van Bommel bouwde zeer minutieus zijn verdediging op. Vertrekkende van het concordaat van 1801 en meer bepaald artikel 11⁷⁷⁰ en artikel 19 van de organieke artikelen⁷⁷¹ doorliep hij de gehele jurisprudentie ter zake. Bovendien herinnerde hij aan de verklaring van Willem I die, tijdens zijn proclamatie van 18 juli 1815, bevestigd had dat de kerk verzekerd werd van haar positie.⁷⁷² Zijn pleidooi à charge was zeer gedocumenteerd en refereerde herhaaldelijk naar de Nederlandse Grondwet van 1815 waar in artikel 9 uitdrukkelijk bepaald werd dat “Tot alle andere bedieningen zijn al de ingezetenen, zonder onderscheid, benoembaar, welke geboren Nederlanders zijn, of het zij door wet-duiding, het zij door naturalisatie daarvoor gehouden worden.” De jongeren, die gewoonweg een opleiding in het buitenland volgden, uitsluiten van een betrekking als priester was onaanvaardbaar.⁷⁷³ Hij onderstreepte dat dit alles een regelrechte inbreuk was op grondwettelijk gewaarborgde vrijheden inzake godsdienstbeleving en onderwijsorganisatie, immers “... Sans séminaires point de clergé! Sans clergé point de culte!”⁷⁷⁴

Van Bommel vond in voormelde besluiten veel onduidelijkheden waarvan hij vermoedde dat ze bewust in de teksten werden opgenomen en verregeande gevolgen konden hebben voor

⁷⁶⁹ “Messieurs les protestans, si le roi Louis Bonaparte s'était avisé d'établir, pour l'éducation de vos jeunes candidats en théologie, un collège philosophique entièrement placé sous l'influence d'un ministère que je suppose catholique, exclusivement dirigé par des hommes choisis par ce ministère, et où tous vos futurs pasteurs auraient été obligés, sous peine de perdre leurs droits de citoyens, de venir faire un cours d'étude de quelques années ? Auriez-vous vu cette manœuvre avec calme et indifférence ?”. In Cornelis Richard Anton Van Bommel. *Trois chapitres sur les deux arrêtés ...* Blz. 34

⁷⁷⁰ Concordat 11 juillet 1801. Convention entre le Gouvernement français et Sa Sainteté Pie VII. Article 11. “Les évêques pourront avoir un chapitre dans leur cathédrale, et un séminaire dans leur diocèse, sans que le gouvernement s'engage à les doter.”

⁷⁷¹ Articles organiques du 18 germinal an X. Article 19. “Les évêques nommeront et institueront les curés. Néanmoins ils ne manifesteront leur nomination, et ils ne donneront l'institution canonique, qu'après que cette nomination aura été agréée par le premier Consul.”

⁷⁷² “Al Onze pogingen zullen ten doel hebben het bevestigen der gronden van deszelfs voorspoed en roem, en de burgers van alle standen en provincien zullen in Ons een even welwillenden als onpartijdigen beschermer van hunne regten en welvaart vinden. In het bijzonder verzekeren Wij aan de Katholieke Kerk haren staat en hare vrijheden ... “, declaratie van Willem I. Bron: Nederlandsche Staatscourant. 1815. <https://books.google.be/books?id=qPVEAQAAMAAJ&pg=PT725&lpg=PT725&dq>. Zie ook E. Bos. *Souvereiniteit en Religie*. Blz. 161

⁷⁷³ De toon is scherp “Et ce chef-d'œuvre d'arbitraire et de despotisme, uniquement inventé pour faire plier le clergé sous le joug d'un Collège, a été maintenu par l'arrêté du 20 juin 1829!”. Hij heeft het over een “odieuse mesure” en hij hanteert woorden als “ridicule” en “enfreindre” om duidelijk te maken hoe dit alles moet worden gekwalificeerd. Onrechtvaardig is dit alles “Et on voudrait aujourd'hui faire homologuer au clergé même de si criantes injustices! et la terre où elles se consomment s'appelait naguères la terre classique de la liberté!” in C. R. A. Van Bommel. *Trois chapitres sur les deux arrêtés ...* Ibid. Blz. 51

⁷⁷⁴ Ibid. Blz. 45

de interne organisatie van de Rooms–Katholieke Kerk en de cultusbeleving. Bij wijze van voorbeeld citeerde hij het woord “provisoirement” uit het artikel 1 van het besluit van 20 juni 1829 dat, verwijzende naar artikelen 2 en 3 van hetzelfde besluit, voorzag in een aantal tijdelijke overgangsmaatregelen waardoor het de kerkvoogden toegestaan is om jongeren die hun studies niet volbracht hebben aan het Collegium, maar wel ergens anders binnen het rijk, of in het buitenland (mits toestemming) aan te trekken. Dit is een hoogst verontrustend taalgebruik “... ce qui est déclaré provisoire a quelquefois, contre la nature des choses, le sort d’empirer au lieu d’être changé en mieux...”.⁷⁷⁵ Hij knoopte onmiddellijk aan met artikel 17 van het concordaat van 1801 dat bepaalde dat “Il est convenu entre les parties contractantes que, dans le cas où quelqu'un des successeurs du premier Consul actuel ne serait pas catholique, les droits et prérogatives mentionnés dans l'article ci-dessus, et la nomination aux évêchés, seront réglés, par rapport à lui, par une nouvelle convention.”. Dit gebeurde echter niet. Een tijdelijke situatie werd een permanente situatie. Het duurde twaalf jaar vooraleer men deze onwettigheid corrigeerde. Ondertussen had men echter wel de meest elementaire rechten van de kerk geschonden, aldus Van Bommel. Meer nog, door een geheime circulaire blokkeerde men achter de schermen de uitvoering van de in de conventie voorziene afspraken. Men had echter buiten de gehechtheid aan de godsdienst van de bevolking gerekend. ⁷⁷⁶ Van Bommel verwees hiermee naar de talrijke petitie die werden gelanceerd. Dit was andermaal een nauwelijks verholen waarschuwing: “Et lorsque le mécontentement sera devenu général, que fera-t-il seul contre tous. Aura –t-il recours à la force, mettra-t-il la main à l’épée ?”.

Van Bommel zag in beide besluiten van 20 juni 1829 (het tweede besluit vernietigt volgens hem het eerste) het zoveelste voorbeeld dat het onderwijs in het nieuwe koninkrijk “... un droit régalien, un apanage de la couronne...” was, en, zo vreesde hij, “...le monopole en sera maintenu ...”.

Wanneer men de argumentatie door Van Bommel aangevoerd, samenvat blijkt dat alles terug te brengen is tot een pleidooi voor het respecteren van de in het concordaat opgenomen afspraken: godsdienstvrijheid (waaronder de rehabilitatie van de jezuïeten ⁷⁷⁷), onderwijsvrijheid ⁷⁷⁸ en meer bepaald controle door de rooms-katholieke clerus van het onderwijs dat de toekomstige leden van de clerus moest vormen. Het Collegium Philosophicum was in zijn ogen “...vieux dans le principe de son établissement, vieux dans son organisation, vieux dans ses effets...” ⁷⁷⁹ Willem I dient de kleinseminaries volledig operationeel te maken. Voor Van Bommel was de zaak duidelijk. De koning moest buigen. De artikelen van Londen moesten worden gerespecteerd.

⁷⁷⁵ Ibid. Blz. 53

⁷⁷⁶ “Alors le peuple commença à ouvrir les yeux et à se demander si réellement on avait résolu de lui enlever systématiquement les ministres de sa religion ; il murmura, mais il resta soumis. La haute classe lui indiqua la marche à suivre pour réclamer ses droits sans sortir de la ligne de ses devoirs.” Ibid. Blz. 56

⁷⁷⁷ Ibid. Blz. 62

⁷⁷⁸ Ibid. Blz. 63

⁷⁷⁹ Ibid. Blz. 64

De belangen van de protestantse gemeenschappen werden behartigd door de protestantse baron Pallandt van Keppel.⁷⁸⁰ De protestanten waren tevreden met de bereikte resultaten. De belangen van de rooms-katholieken werden toevertrouwd aan Goubau. Voor Van Bommel genoot deze persoon zeker niet het vertrouwen van de katholieken, hij noemde hem “un vieux joséphiste” die tegenstander was van een te grote invloed van de katholieke kerk.⁷⁸¹ Ook andere ambtenaren moesten het ontgelden. Van Bommel stelde de vraag wie wat behartigde “... à quelle espèce de religion appartiennent ... les membres actifs ...est-ce la religion du Pape, ou à celle de Voltaire”.⁷⁸² De huidige commissie moest verdwijnen.

Zoals hiervoor aangehaald: het resultaat was dat beide besluiten kwamen te vervallen. Van een staatsexamen was geen sprake meer en de bisschoppen konden hun kleinseminaries ongehinderd openen. En Van Bommel, benoemd tot bisschop van Luik, kreeg naderhand zelfs de functie van (informele) raadgever in religieuze aangelegenheden. Het juridiseren bleek succesvol.

5.13. De taalpolitiek van Willem I

Noord en zuid hadden op cultureel, op taalkundig vlak, een gescheiden leven achter de rug. Dat Noord en Zuid ergens een stuk gemeenschappelijke geschiedenis hadden en ook een gemeenschappelijke taal, was in de loop der jaren onder het stof geraakt. Van een standaardtaal was geen sprake. In het Zuiden bleef men gehecht aan eigen taalkenmerken. Het Noorden keek niet echt op naar dat “verbasterde Nederlands” in het Zuiden. Het statuut van het Nederlands was in Noord en Zuid trouwens duidelijk verschillend.⁷⁸³

Niet onbelangrijk was dan dat vanaf 1 januari 1823 het Koninklijk Besluit van 15 september 1819 het gebruik van het Nederlands in het openbare leven, zo ook in het onderwijs, in de Vlaamse provincies en de arrondissementen Brussel en Leuven toepasbaar maakte.

Het bewerkstelligen van een taaleenheid was ook een van Willems pogingen om de eenheid van het nieuwe koninkrijk te faciliteren. Deze aanpak ligt, zoals Els Witte opmerkt, geheel in de lijn van napoleontische en Duitse opvattingen: men kiest voor een eenheidstaal, de taal

⁷⁸⁰ Trouw orangist uit een voornaam Gelders geslacht, die vóór 1795 burgemeester van Doetinchem was en daarna pas in 1807 weer ambten bekleedde. Ook ten tijde van de inlijving door Frankrijk weigerde hij betrekkingen te vervullen. Studiegenoot van de erfprins van Oranje (later koning Willem I). Na de bevrijding werd hij postmeester-generaal en in 1819 kreeg hij de leiding van het departement van Hervormde en andere erediensten. Combineerde dat ambt met het lidmaatschap van de Staten van Gelderland. Als minister van Hervormde Erediensten verzette hij zich aanvankelijk tegen erkenning van de christelijk-afgescheidenen als afzonderlijke kerkelijke gemeente. Regeringsgezind ten tijde van Willem I en Willem II. In de periode 1814-1841: lid notabelenvergadering, minister, minister van staat. Bron: Biografisch archief van het Parlementair Documentatiecentrum.

⁷⁸¹ C.R.A. Van Bommel. *Trois chapitres sur les deux arrêtés ...* Blz. 73

⁷⁸² *Ibid.* Blz. 75

⁷⁸³ “In het Noorden was het Nederlands de dominante cultuurtaal. In het Zuiden werd, in functie van de doelgroep die men bereiken wilde in het Latijn, het Frans, het Nederlands of het Waals geschreven. In de Oostenrijkse Nederlanden was het Frans de dominante cultuurtaal. Er werden dus vaker boeken “geïmporteerd” uit Frankrijk, dan men werken uit het Noorden binnenhaalde.” Zie R. Aerts & G. Deneckere. *Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ...* Blz. 45

mag geen scheidingsmuur zijn.⁷⁸⁴ Van Maanen was een voorstander van het gebruik van de Nederlandse taal.

Het taalgegeven heeft een rol gespeeld bij de vernederlandsing van het onderwijs. De twee decennia onder het Franse regime hadden het Nederlands volledig naar de achtergrond verwezen.

Het was niet verwonderlijk dat het Nederlands werd gepromoot als een taal die in bestuur en rechtspraak gebruikt diende te worden. Meer dan 60% van de bevolking van het koninkrijk sprak immers Nederlands.⁷⁸⁵ De koning dacht er zelfs aan om ook Wallonië en Luxemburg, op termijn, te vernederlandsen. Werden deze in hun plaatselijke taal bestuurd, dan werd de toegang tot het openbaar ambt voorbehouden aan wie tweetalig was. Dat ambtenaren dienden te slagen in een taalproef werd als onbegrijpelijk ervaren door het verfranste deel van de bevolking. Hun carrièremogelijkheden, zo luidde het, werden beknot. Het Frans werd door hen gezien als de cultuurtaal bij uitstek: het was de taal van de Verlichting, van de verfijning, van de sociale bovenlaag. Bepaalde radicalen zoals Louis De Potter en Sylvain Van de Weyer die een rol zouden spelen in de opstand behoorden tot dit verfranste deel van de populatie. Toch heeft dit gegeven al bij al niet zo een belangrijke rol gespeeld. Het Frans was trouwens ook goed ingeburgerd in de noordelijke provincies. Zo had minister Van Gobbelschroy het nu en dan moeilijk met de houding van Franstaligen in het Noorden. De situatie werd vrij goed samengevat door minister De la Coste die erop wees dat wie het meest verknocht was aan de koning in feite Franssprekend was.⁷⁸⁶

Het promoten van de Nederlandse taal zou, los van de invloed op het onderwijs en binnen de administratie, meer in het algemeen de totstandkoming van een Nederlandstalige, taalminnende elite, mogelijk maken. Analyse van verslagen van schepencolleges, gemeenteraden en registers van de burgerlijke stand laat toe te besluiten dat in 1823, in vele Vlaamse steden en gemeenten, deze in het Nederlands werden opgesteld.

Er zouden echter al snel taalfaciliteiten worden ingevoerd. Zo zou op 4 juni 1830 het exclusieve gebruik van het Nederlands in openbare zaken worden beperkt tot de Noord-Nederlandse provincies. In de Vlaamse provincies was het Nederlands niet langer de exclusieve officiële taal.⁷⁸⁷

Hoe dan ook, het Nederlands had zich een plaats weten te veroveren in het onderwijs en in het openbare leven. Ook na 1830 bleef men, ondanks het opteren voor het Frans als beleidstaal, in bepaalde aangelegenheden het Nederlands verder hanteren.

De superioriteit van het Frans als cultuurtaal werd begin 20ste eeuw nog verdedigd door aartsbisschop Mercier. Voor hem was het de cultuur- en wetenschapstaal bij uitstek. Eind 19de eeuw ondernam hij pogingen om het Frans te introduceren als onderwijstaal van het filosofie-onderwijs. In 1887 kon hij de paus overtuigen om in Leuven een Hoger Instituut voor Wijsbegeerte op te richten.

⁷⁸⁴ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 33

⁷⁸⁵ J. Op de Beeck. Het verlies van België. Blz. 89

⁷⁸⁶ J. Op de Beeck. Het verlies van België. Blz. 90

⁷⁸⁷ E. Vanhecke. Conseil, raed of raad. Vlaamse stadskanselarijen ten tijde van Willem I. Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde. Jaargang 2007. Blz. 87

De opkomst van de Vlaamse ontvoogdingsbeweging en de eisen op het vlak van het vernederlandsen van het onderwijs en in het bijzonder het universitair onderwijs konden voor hem geen doorgang krijgen. De vernederlandsing van de Gentse universiteit of het ontdebellen van de lessen aan de universiteit van Leuven konden in zijn ogen helemaal niet. Gent zou moeten wachten tot 1930 vooraleer de volledige vernederlandsing kon worden doorgevoerd.

5.14. Une fausse politique du Roi

Willem I kampte van in den beginne met een imago-probleem dat hij maar niet corrigeren kon. De vereniging en de totstandkoming van de nieuwe Grondwet waren niet probleemloos verlopen. De eenmaking werd, zo werd gesteld, door de geallieerden eenzijdig opgelegd. De Grondwet werd bekritiseerd omdat ze door een select comité was opgesteld, geen draagvlak had in het Zuiden en slechts dankzij een bijzonder rekenkundige meerderheid werd goedgekeurd. De macht, het gezag en esteem van de clerus waren geschonden. Werd de bekrachtiging van de Grondwet immers niet gevolgd door de verplichte eed voor alle ambtenaren en de leden van de clerus? Ook dit deed de clerus in het Zuiden terugdenken aan de Franse overheersing. Was er dan niets veranderd? Het rooms-katholieke Zuiden werd opgejut door de clerus. Persvrijheid, parlementaire vrijheid, onderwijsvrijheid en godsdienstvrijheid zouden een gevaarlijke cocktail vormen.

Els Witte benadrukt dat de rol die de Belgische geestelijkheid bij de voorbereiding van de regimewissel speelde, geenszins onderschat mag worden.⁷⁸⁸ Dat de katholieke kerk een beperktere rol kreeg toebedeeld was immers een brug te ver: zelfstandig zijn tegenover Rome en volgbaar zijn tegenover de staat was een moeilijke opgave. Waren er leden van de clerus die, onder de invloed van de Verlichting, een zekere ondergeschiktheid van de kerk jegens de staat aanvaardden, dan was er de harde kern die de idee van tolerantie en pluralisme niet genegen was. Dat protestanten toegang kregen tot ambten in het Zuiden en dat zij hun organisaties actief binnen de onderwijs- en zorgsector moesten afstaan of laten controleren door de overheid werd als een intrusie beschouwd.⁷⁸⁹ Het confessioneel neutraal en verlicht christendom dat men, via de leerboeken die in het onderwijs dienden te worden gebruikt, wilde invoeren, zorgde bovenop de reorganisatie van dit onderwijs, voor wrevel.

Eind 1829 leek er, zoals hiervoor gesteld, aanvankelijk nog een kentering in de relatie tussen Willem I en de Rooms-Katholieke Kerk tot stand te komen. Door de heropening van de bisschoppelijke seminaries op 2 oktober 1829 en het herstel van het Departement van de Rooms-Katholieke Eredienst, eind 1829, hoopte Willem I dat de onrust zou afnemen. En er waren ook signalen vanuit de clerus die hem toelieten te veronderstellen dat een verzoening mogelijk zou zijn. De relatie met Van Bommel was inderdaad volledig anders dan die met de eerder onbuigzame De Broglie.

Willem I wilde een droomstaat opbouwen, maar onderschatte de specificiteit en gevoeligheden van Noord en Zuid. Wat Willem I ook maar goedbedoelend tot stand bracht

⁷⁸⁸ Els Witte & Jan Craeybeckx. Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Blz. 8

⁷⁸⁹ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 31

leek nooit het verhoopte resultaat te bereiken. Het moest dus wel mislopen.⁷⁹⁰ De economische en fiscale politiek bleek ook niet steeds gewaardeerd te worden. Stimuleerde hij in het Zuiden de industrie (Luik werd een belangrijke industriestad), dan legde hij in het Noorden de nadruk op de handel.

Willem I was enerzijds een modern vorst. Hij benadrukte het belang van een industrieel apparaat, van handel en zag economische ontwikkeling als een motor voor verandering. Een modern staatsapparaat speelde hierbij een belangrijke rol. Hij was ook modern "...in die zin dat hij de bemoeienissen van de kerk in het bestuur van het land afwees." Willem I was echter ook een exponent van het ancien régime die de verlangens van de burgerij inzake medezeggenschap onderschatte. In die zin was hij nog een typevoorbeeld van de "verlichte monarch".⁷⁹¹ Op politiek vlak werd zijn beleid aangevoeld als vrij autoritair en een voorbeeld van regelneverij. Het zou verzuring in de hand werken.

Kossmann vermoedt dat de eenwording te vroeg kwam. Men worstelde met de oude verbanden. Er werd te weinig aandacht besteed aan het creëren van een krachtige staat.⁷⁹² De essentiële fout van het Verenigd Koninkrijk was dat het geen duidelijke visie had: "Zij waren er niet alleen te zwak voor, maar voelden ook in het geheel geen neiging tot een dynamische politiek die volkomen tegen hun tradities inging.", aldus Kossmann. De aanwezige centrifugale krachten waren te groot. Er werd geen komaf gemaakt met statisten, vonckisten, klerikalen, ultramontanen en febronianen.

Etienne De Gerlache, katholiek politicus stelde in zijn "Histoire du Royaume des Pays-Bas depuis 1814 jusqu'en 1830",⁷⁹³ dat in zijn ogen, naast de financiële politiek van Willem I, zeker zijn houding jegens de rooms-katholieke clerus een rol beslissende rol heeft gespeeld in de Belgische ontvoogdingsstrijd. Er diende, aldus De Gerlache, ook meer gezocht achter de initiatieven van Willem I. Er was sprake van een georganiseerd complot tegen de Rooms-Katholieke Kerk: "On ne peut guère douter, au surplus, que le projet de Guillaume n'eût les plus vastes ramifications; qu'il ne fût concerté avec les princes protestants de l'Allemagne, et que ce ne fût enfin qu'un prélude à des mesures plus hardies contre le catholicisme."⁷⁹⁴ De clerus en de katholieken in België waren volgens hem ook niet vergeten wat er enkele decennia geleden was gebeurd. Het opleggen van een Collegium was niets anders dan een herhaling van dat wat onder Jozef II al gebeurde. Was het Collegium immers niet gewoonweg "... qu'une seconde édition déguisée, avec une rédaction atténuante, du séminaire-général de Joseph II; et l'histoire était là pour attester ce qui pouvait advenir d'une semblable épreuve."⁷⁹⁵

⁷⁹⁰ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ... Blz. 14

⁷⁹¹ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 47

⁷⁹² E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 130

⁷⁹³ E.C. de Gerlache. Histoire du royaume des Pays-Bas, depuis 1814 jusqu'en 1830. Tome I. M. Hayez. Bruxelles. 1842. Hierin verwerkte hij onder meer zijn parlementaire redevoeringen en notities.

⁷⁹⁴ E.C. de Gerlache. Histoire du royaume des Pays-Bas, depuis 1814 jusqu'en 1830. Blz. 574.

⁷⁹⁵ Ibid. Blz. 575.

De Gerlache noteerde dat “Notre clergé ne réclamait pas d'abord la liberté de l'instruction comme loi constitutionnelle, mais bien comme un privilège inhérent à l'épiscopat.”⁷⁹⁶ Hij had het over een totaal verkeerde aanpak te zien als “une fausse politique du roi”⁷⁹⁷, immers, “Le roi des Pays-Bas allait frapper les Belges au cœur en attaquant et leurs Prêtres et leur culte!”⁷⁹⁸ Het verzet was onvermijdelijk. Deze vrijheid van onderwijs ging naar de mening van de katholieken samen met de rechten van de ouders.⁷⁹⁹ Elke inbreuk op de autonomie was onaanvaardbaar. De vrijheid van onderwijs werd snel gelinkt met en gezien als een afgeleide van de vrijheid van drukpers en de vrijheid van godsdienst.

Het vooruitgangsgeloof, de nadruk op de rede en het vertrouwen in de zich langzamerhand verzelfstandigende wetenschappen hadden Willem I weten te beïnvloeden. De leerstof in het onderwijs werd in die zin aangepast. Godsdienst en de erop steunende moraal werden wel belangrijk geacht, maar werden ondergeschikt aan het educatieve project. Willem I wilde een einde maken aan het kerkelijke onderwijsmonopolie in het zuiden en de vrije katholieke scholen onder rijkstoezicht brengen.⁸⁰⁰ Zijn politiek werd gezien als een inbreuk op de organisatievrijheid die van oudsher aan de Rooms-Katholieke Kerk werd gewaarborgd. Door de onderwerping van het onderwijs aan de overheid werd naar de mening van de clerus een aanval gedaan op de godsdienstvrijheid. Het organiseren van het onderwijs en zeker het bepalen van de inhoud van de opleiding in de theologie behoorden tot de onvervreembare basisrechten van de kerk.

Niet enkel de clerus en de rooms-katholieken roerden zich. Daarnaast tekende er zich ook een liberale verzetsbeweging af. Deze kon zich niet terugvinden in het door Willem I ontwikkelde parlementaire regime. Een rechtstreeks verkozen wetgevende macht, een onafhankelijk opererende rechterlijke macht en persvrijheid stonden bovenaan hun verlanglijst. Twee fracties waren hierbinnen te onderscheiden: enerzijds was er een radicale strekking voor wie de rede prioritair was. Het individu was een autonoom, creatief, wezen en was in staat om vrij van goddelijk ingrijpen een samenleving tot stand te brengen. Democratische vernieuwing, constitutionalisme en representatieve democratie stonden voorop. Men twijfelde op rationele grond aan religie. Daarnaast was er een gematigder strekking. De rede stond er voor een tolerante samenleving waarbinnen er wel een plaats was voor de kerken. Het volk was daarbij nog niet echt rijp voor de representatieve democratie. Religie had sowieso een functie waarvoor de doorsnee liberaal niet ongevoelig was: de pacificerende rol. Een te sterke band tussen het maatschappelijke gebeuren en de kerk als instelling werd door beiden bekritiseerd. De klassieke liberalen die het verlichte despotisme van de koning konden appreciëren en zijn economische en industriële politiek steunden kregen naast zich dus een radicale en soms virulent antiklerikale stroming.⁸⁰¹ Van een weloverwogen laïciseringspolitiek was er niet onmiddellijk sprake. Het belang van politieke vrijheden, persvrijheid en parlementaire

⁷⁹⁶ Ibid. Blz. 582

⁷⁹⁷ Ibid. Blz. 575

⁷⁹⁸ Ibid. Blz. 576

⁷⁹⁹ Ibid. Blz. 576

⁸⁰⁰ E. Witte e.a. Nieuwe geschiedenis van België. Deel I, Blz.62.

⁸⁰¹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel I. Blz. 174

democratie was het cement. Willem I had de katholieken tegen zich in het harnas gejaagd, hij zou ook de steun van de liberalen verliezen.

Aan katholieke zijde was men goed op de hoogte van deze frustraties⁸⁰² en men had een strategie op punt gezet. De katholieken zullen het liberale vrijheidsprincipe als hefboom voor hun eisen gebruiken. Aan Willem I zal gewoonweg de toepassing van de gegarandeerde rechten en vrijheden worden gevraagd. De clerus was van oordeel dat, indien zij gebruik maakte van deze (constitutionele) rechten, zij via de godsdienstvrijheid en de vrije beleving van haar godsdienst, via het rooms-katholiek onderwijs en via de pers haar gedachtegoed zou kunnen verspreiden en dus haar rechtmatige belangen, op materieel en immaterieel vlak, zou kunnen verdedigen.

De katholieken waren bereid tot samenwerking, op voorwaarde dat ook zij, als instelling, niet enkel konden rekenen op het herstel en een uitgebreide bescherming van hun levensbeschouwing, maar dit alles zouden kunnen realiseren zonder overheidsinmenging, zonder externe controle. Het Luikse parlamentslid de Gerlache kwam als een van de eersten met deze denkpiste naar buiten. De invloedrijke “Mechelse school”, bestaande uit aartsbisschop De Méan, vicaris-generaal Engelbertus Sterckx en de Luikse bisschop Van Bommel, ondersteunden dergelijke stellingnamen, evenals een aantal katholieke edellieden en intellectuelen. De natiestaat en haar liberale vrijheden dienden er dus voor te zorgen dat het katholicisme de plaats die het eertijds bekleedde opnieuw toegewezen kreeg. Rome en zeker de ultramontanen, waren echter geen onvoorwaardelijke voorstanders van de vrijheden en zij stonden derhalve vaak huiverachtig tegenover een te verregaande identificatie met de liberale waarden of een politiek samengaan met de liberalen.⁸⁰³

Els Witte wijst erop hoe de vrijheidsliefde die bij de katholieken aanwezig is, zelfs indruk maakte op bepaalde jonge liberalen, die, in tegenstelling tot de oudere garde, van oordeel waren dat zij minder bevreesd hoefden te zijn voor een katholieke dominantie. Zij hadden het ancien régime niet meegemaakt en hadden een groot vertrouwen in de vooruitgangsgedachte. Waarom zouden dus ook de katholieken niet op ondogmatische wijze met hun geloof om kunnen gaan? Waarom elkaar blijven aanvallen? Deze gedachten werden onder meer verspreid door artikels die sinds 1828 in de pers verschenen. De overgewaaide studentenromantiek zou, op een onverwacht moment, het vuur aan de lont steken.

Zowel in het liberale kamp als in het katholieke kamp waren er dus gematigden en aanhangers van een hardere oppositie. In haar analyse van de zuidelijke elite aan de vooravond van de Belgische revolutie maakt Witte een goede foto van de diverse protagonisten en antagonist. Er was binnen de clerus een groep die de godsdienst en onderwijspolitiek niet smaken kan. Binnen deze groep waren er de malcontenten die als onderwijzer of leraar, wegens het niet beschikken over het vereiste diploma, een eerder onzekere toekomst tegemoet gingen. Binnen de kerkelijke hiërarchie organiseerden diverse verzetshaarden zich. In Mechelen, Luik en Gent ontstonden virulente verzetsgroepen die hun standpunten via de pers verspreidden. Op het platteland steunde de adel de clerus. Onderzoek wijst uit dat

⁸⁰² J. Op de Beeck. Het verlies van België. Blz. 99

⁸⁰³ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel I. Blz. 175

priesters niet overal even actief waren. Bepaalde verzetshaarden zijn terug te brengen tot ultra-apostolieken (pauselijken) en geestelijken. Niet alle rooms-katholieke geestelijken en vooraanstaanden schaarden zich achter de oppositiebewegingen.⁸⁰⁴ Bepaalde tegenstanders, waaronder Van Bommel, steunden, na het binnenhalen van een benoeming, niet enkel de macht van de koning maar gingen ook in tegen de oppositietendens. Sommige leden van de clerus bleven actief in het onderwijs en steunen openlijk Willem I. Witte benadrukt dus dat het beeld van de rooms-katholieke geestelijkheid genuanceerder is dan vaak in syntheseswerken is te vinden. Er waren trouwens leden van de clerus terug te vinden binnen de orangistische beweging in het Zuiden.

Zeker de lagere clerus, die op het platteland een grote invloed had, was als groep moeilijk te vatten. Men verzette zich soms tegen Willem I. Soms was men ontvankelijk voor de ideeën van Lamennais.⁸⁰⁵ De complexe situatie blijkt onder meer uit de weigering, door het katholieke oppositieblad *Le Courrier de la Meuse*, om bijvoorbeeld een schrijven van bisschop Van Bommel, waarin hij de oppositie tot kalmte aanmaande en de gelovigen opriep zich te verzoenen met het wettelijke gezag, af te drukken. Een harde kern van verzet tegen de politiek van Willem I is te vinden binnen de ultramontaanse beweging. De vrees om het protestantisme te zien verspreiden in het Zuiden is een belangrijke drijfveer. Er was kritiek op de protestantse enclaves in het Zuiden. De protestantse kerk kreeg het verwijt in dienst te staan van het Noorden.⁸⁰⁶ Wat niet gesmaakt werd was het feit dat de samenleving religieus pluralistischer werd.

Bij de conservatieve clerus kwam ook de vrijmetselarij in het vizier. De vrijmetselaars werd verweten deel uit te maken van een systeem dat tot doel had de katholieke godsdienst te onderdrukken. Paus Pius VIII hekelde, in 1829 in de encycliek *Traditi humilitati*, de vrijmetselarij in bedekte termen.⁸⁰⁷ De kruistocht tegen het liberalisme was aangevat.

Willem I raakte gekneld tussen de politieke evolutie in het Zuiden en de verwachtingen in het Noorden. Te veel toegeven aan het Zuiden kon zijn politieke draagvlak in het Noorden schade toebrengen. Willem I heeft bepaalde tegenstellingen tussen katholieken en de liberalen blijkbaar nooit in zijn voordeel weten aan te wenden. Hij verloor dan ook de kans op politieke

⁸⁰⁴ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 71

⁸⁰⁵ Priester en filosoof. Controversieel figuur binnen de kerk. Richt samen met Montalembert en Lacordaire, het blad *L'Avenir* op. Probeerde katholicisme en politiek liberalisme te verzoenen. Zijn ideeën zullen o.a. veroordeeld worden in de encycliek *Mirari Vos*.

⁸⁰⁶ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 74

⁸⁰⁷ "When this corruption has been abolished, then eradicate those secret societies of factious men who, completely opposed to God and to princes, are dedicated to bringing about the fall of the Church, the destruction of kingdoms, and disorder in the whole world. Having cast off the restraints of true religion, they prepare the way for shameful crimes. Indeed, because they concealed their societies, they aroused suspicion of their evil intent. Afterwards this evil intention broke forth, about to assail the sacred and the civil orders. Hence the supreme pontiffs, Our predecessors, Clement XII, Benedict XIV, Pius VII, Leo XII, repeatedly condemned with anathema that kind of secret society. Our predecessors condemned them in apostolic letters; We confirm those commands and order that they be observed exactly. In this matter We shall be diligent lest the Church and the state suffer harm from the machinations of such sects. With your help We strenuously take up the mission of destroying the strongholds which the putrid impiety of evil men sets up."

Zie: www.papalencyclicals.net/pius08/p8tradit.htm

steun binnen het liberale kamp in het Zuiden. Liberalen als Goubau en Van Gobbelschroy, liberale orangistische ministers, werden op deze wijze als het ware gekneveld.

De liberalen werden radicaler, de rooms-katholieken veeleisender. In november 1828 zal de liberaal De Brouckère, fel voorstander van de persvrijheid, pleiten om de zogeheten oproerwet af te schaffen. Het voorstel zou worden verworpen. Meer en meer petities en verzoekschriften werden verspreid. De verwerping van het voorstel van De Brouckère triggerde in het Zuiden een samengaan van katholieken en liberalen. Het verzet continueerde. Petities werden opgesteld, al werden die niet aanvaard op grond van het artikel 161 van de Grondwet van 1815 dat slechts individuele petities toestond. Vele handtekeningen op één petitie waren niet toegestaan.⁸⁰⁸ De noordelijke afgevaardigden herkenden zich niet in de grieven en voelden zich uiteindelijk onheus behandeld. De verhouding tussen de noordelijke en de zuidelijke afgevaardigden verslechterde.

In het Noorden was er echter naast steun, ook kritiek te noteren. Apprecieerde de kerk de opvoedkundige programma's, dan werd de "samensmelting" van het rooms-katholieke Noorden en het protestantse Zuiden niet evident ervaren. Vanaf de jaren 1820 kreeg de kritiek een stem bij monde van lekenpredikers die, refererend naar de Synode van Dordrecht, het reglement van 1816⁸⁰⁹ bekritiseerden. De overheid trad op tegen deze dissidente stem.⁸¹⁰ In de Staatscourant van 5 februari 1829 zal Van Gobbelschroy het beleid op dat vlak verdedigen. Het artikel had een averechts effect wegens de weinig subtiele bewoordingen.⁸¹¹

De paradox was dat de spanningsvelden in wezen initieel bedoeld waren om bij te dragen tot de natievorming: taal, onderwijs, opvoeding, godsdienst, tolerantie, economische ontwikkeling en fiscaliteit.⁸¹²

De barsten in het koninkrijk werden zichtbaarder. Het centralistisch, gouvernementeel en administratief model van Willem I kraakte.⁸¹³

Zowel in de pers als in de Tweede Kamer werden er heftige debatten gevoerd. De Gerlache beschuldigde de regering van schending van de vrijheid van godsdienst. Niemand was nog veilig: zelfs de nonnen werden vervolgd, aldus de spreker, omdat zij het waagden de catechisatie van de kleine kinderen te verzorgen.⁸¹⁴ Soms is er steun uit onverwachte hoek.

⁸⁰⁸ Artikel 161 "Ieder ingezetene heeft het regt om verzoeken aan de bevoegde magt schriftelijk in te dienen, mits die persoonlijk en niet uit naam van meerderen worden onderteekend, welk laatste alleen zal kunnen geschieden door of van wege ligchamen, wettiglijk zamengesteld en als zoodanig erkend, en, in dat geval, niet anders dan over onderwerpen tot derzelve bepaalde werkzaamheden behoorende."

⁸⁰⁹ Willem I legde bij koninklijk besluit in 1816 de Nederlandse Hervormde Kerk een Algemeen Reglement en bestuursstructuur op.

⁸¹⁰ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ... Blz. 179

⁸¹¹ E. Bos. Souvereiniteit en Religie. Blz. 217

⁸¹² E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 31

⁸¹³ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ... Blz. 50

⁸¹⁴ E. Bos. Souvereiniteit en Religie. Blz. 218

Van Sasse van Ysselt⁸¹⁵ sprak harde taal: "Ik weet wel, dat ons rampzalig Ministerie den hatelijken alleenhandel van het onderwijs niet uitgevonden heeft. Een verfoeijelijk schepsel, Robespierre, heeft voor hen reeds daar van gebruik gemaakt. Hoe is het mogelijk dat onze Staatslieden zich niet tot in hunne ziel toe schamen, om leerstellingen te ontleenen van dien bezetene, die den troon en het altaar omver geworpen heeft! "Maar het oogenblik is niet ver, dat de overmaat van het kwaad het hulpmiddel daartegen zal opleveren; de verheven waarheid zal haar hoofd niet langer buigen voor de ongerijmde redeneringen onzer Ministers. Wij moeten tot het beginsel terugkeeren, waarop het besluit van 2 Aug. 1815 gegrond was, vrijheid van onderwijs".⁸¹⁶ Hij vervolgde zijn betoog en hoopte dat de grieven van de bewoners van de Zuidelijke provincies ook aan de koning zouden worden overgemaakt. Dit zal niet gebeuren.⁸¹⁷

Willem I zag zich als een onschendbare vorst. Artikel 73 van de Grondwet van 1815 waarin het mandaat van de Raad van State werd omschreven kon het niet duidelijker verwoorden: "De Koning alleen besluit, en geeft telkens van zijn genomen besluit kennis aan den Raad." In zijn optiek was zijn bewind verlicht, liberaal, zakelijk, verdraagzaam en dus volledig in lijn met de belangen van de natie. Het parlement vervulde misschien een beperkte rol, door zich te beroepen op de Grondwet kon oppositie worden gevoerd.⁸¹⁸ In die optiek droeg zijn bestuur in zich vroeg-liberale kenmerken.

De Zuid-Nederlandse oppositie richtte haar pijlen ook op begrotingstechnische aangelegenheden. Reeds in 1826 had men de idee "Point de redressements des griefs, point de subsides" gelanceerd. De Belgische leden hadden afgesproken om de "tienjarige begroting" te doen verwerpen en "... de beraadslagingen zoo spoedig mogelijk te doen afloopen..."⁸¹⁹ en ... de begroting werd verworpen. Een eerste maal met 79 tegen 26 stemmen; een tweede maal met 86 tegen 19 stemmen. Het ongenoegen van de regering was groot. Op 26 oktober 1829 deed ze een nieuwe poging om de begrotingswetten gestemd te krijgen. De debatten waren opnieuw vrij heftig en de oppositie herhaalde haar grieven en verzuchtingen met betrekking tot de vrijheid van onderwijs, de vrijheid van taal en vrijheid van drukpers en een betere vertegenwoordiging in de overheidsfuncties. Het Noorden

⁸¹⁵ Onafhankelijk Tweede Kamerlid ten tijde van Willem I en Willem II. Grondbezitter uit Boxmeer. Maakte in 1809 op 31-jarige leeftijd al deel uit van het Wetgevend Lichaam en werd in 1814 tot lid van de Staten-Generaal benoemd. Vanwege zijn liberale opvattingen in 1818 niet herkozen, maar in 1823 teruggekeerd in de Tweede Kamer. Krachtig pleitbezorger van de rechten van de katholieke minderheid en van grotere persvrijheid. Stemde vaak mee met de Zuid-Nederlanders. Keerde zich wel tegen de Belgische opstand. Na zijn vrijwillige ontslag in 1832 keerde hij in 1840 terug als lid van de Dubbele Kamer en twee jaar later als gewoon lid. Bron: Biografisch archief van het Parlementair Documentatiecentrum.

⁸¹⁶ J. De Bosch Kemper. De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Blz. 678

⁸¹⁷ Men leek aanvankelijk het pleit te hebben gewonnen. Een meerderheid steunde (55 leden tegen 41) uiteindelijk het voorstel om een mededeling aan de regering te doen. Achter gesloten deuren, de Voorzitter had er zelfs mee bedreigd de zaal te laten ontruimen, werd gewerkt aan de teksten die uiteindelijk naar de Eerste kamer werden gezonden. Het voorstel om de Koning in te lichten werd uiteindelijk door de Eerste Kamer verworpen. Men stelde dat het geheel "noodeloos" was. Goubau, voorheen directeur – generaal van de katholieke eredienst en na zijn ontslag, lid van de Eerste Kamer, steunde de politiek van de regering. Dit werd hem in de Zuidelijke provinciën niet in dank afgenomen. In J. De Bosch Kemper. De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Blz. 683

⁸¹⁸ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 21

⁸¹⁹ J. De Bosch Kemper. De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Blz. 684

schaarde zich achter de regering en het resultaat was dat de begroting, met een weliswaar nipte meerderheid, werd aangenomen.⁸²⁰

Een ideologisch belangenparallellisme leidde tot het ontstaan van een bondgenootschap dat in 1827 uitmondde in een verbond tussen katholieken en liberalen. Gematigde katholieken, ultramontanen en liberaal-katholieken vormden een groep die, numeriek gezien dan wel van beperkte omvang was, maar die mede door de steun van enkele vooraanstaande leden van de clerus en van de aartsbisschop van Mechelen een grote invloed zou krijgen. Zo zou “de School van Mechelen” een pragmatische strategie ontwikkelen waarvan het uitgangspunt was dat een terugkeer naar het onder het ancien régime bestaande systeem en de er uit voortvloeiende voorrechten, uitgesloten was. Er kon echter ook geen sprake zijn van twee machten. Deze school poneerde dan ook dat God onmogelijk twee, met elkaar in strijd verkerende, machten kon hebben ingesteld. Kerk en staat konden dus nooit totaal gescheiden worden. De kerk verdiende een bijzondere plaats in de samenleving. Het kwam er dus op aan een systeem te bedingen, gekenmerkt door een behoedzame scheiding van Kerk en staat, met aandacht voor roomse verzuchtingen en met de garantie dat staatsbemoeienis uitgesloten zou zijn.⁸²¹

Pers en debatclubs verspreidden het gedachtengoed. Via de politieke journalistiek ontstonden er ideologische discussiefora.⁸²² De Grondwet werd ingeroepen tegen de nationale kerkpolitiek van de koning. Vrijheid van onderwijs, echte persvrijheid en vrijheid van vereniging en taalvrijheid⁸²³ werden als strijdpunt naar voor geschoven “... als natuurlijke gevolgen van de constitutioneel gewaarborgde vrijheid van meningsuiting.”⁸²⁴

De Bosch Kemper ziet hier het keerpunt. In het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was een prerevolutionair klimaat vast te stellen⁸²⁵ Er was agitatie. In de eerste maanden van 1829 ondertekenden ongeveer 80.000 personen petitie voor vrijheid van onderwijs en drukpers.⁸²⁶ Oppositie en regeringsgezinden scherpten de pennen. De graaf Libry Bagnano, een niet echt onbesproken figuur, richtte een “Établissement de typographie normale” op en lag enige tijd later aan de basis van de krant *Le National* die de oppositie niet genegen was. Andere kranten verzorgden mee het weerwerk. Zo waren er in Brussel *De lans van Achilles*, in het Noorden *De*

⁸²⁰ Dit was niet van dien aard dat de gemoederen bedaarden. De regering ging in de tegenaanval en poogde de controle te heroveren. Zo werden bepaalde ambtenaren, burgemeesters, districtscommissarissen, maar ook leden van de Tweede Kamer, die tegen de begroting hadden gestemd, ontslagen, met pensioen gestuurd of ontslagen.

⁸²¹ C. J. M. Breunese. *Losgemaakt uit de verdrukking...* Blz. 86

⁸²² E. Witte. *Het verloren koninkrijk.* Blz. 28

⁸²³ Willem I had de graad van verfransing zwaar onderschat.

⁸²⁴ J.C.H. Blom en E. Lamberts (red.). *Geschiedenis van de Nederlanden.* Nijgh & Van Ditmar. Rijswijk. 1993. Blz. 249

⁸²⁵ “Wel was in de zomer van 1829 een donker floers over het Koninkrijk der Nederlanden verspreid. De tienjarige begroting was niet aangenomen en de monsterachtige unie van de onderworpen aanhangers van het priesterlijk gezag met de liberale rigting was meester van de meest invloedrijke dagbladen in België, die een waar terrorisme uitoefenden over allen, die ter gunste der regering durfden spreken.” in J. De Bosch Kemper. *De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830.* Blz. 685

⁸²⁶ Er was echter niet enkel verzet in de Zuidelijke Nederlanden. Ook in het Noorden waren er bezwaren. Zo werden onder meer de uitgaven, net als de belastingen, te hoog gevonden.

Noordstar (gematigd liberaal), *De Standaard* (een meer radicale liberale krant), *De Nederlandsche Gedachten* (met een eerder antirevolutionaire strekking), *Het Handelsblad*, de *Bredasche courant* en de *Arnhemsche courant* (die de Nederlandse liberale beginselen verdedigde tegen de oppositie).

Werd het nationaal volksonderwijs in de Noordelijke provinciën verdedigd dan ontstonden er spanningen met het Zuiden. De Bosch Kemper wijst erop hoe in de Noordelijke provinciën de Belgische oppositie een *factie* werd genoemd. In de Zuidelijke dagbladen sprak men dan weer onophoudelijk van *la domination hollandaise*.⁸²⁷

Cornelis Van Maanen was zeer alert wat dissidentie betreft. Drukpersvervolgingen kwamen regelmatig voor. Dat zouden in 1830 ook onder meer Louis De Potter, Jean-François Tielemans en Adolphe Bartels aan den lijve ondervinden. Zij werden ervan beschuldigd samengespannen te hebben met het oog op het veranderen van de regering van het land en er werd hen verweten via geschriften opgeroepen te hebben tot weerspanningheid.

De artikelen van De Potter in de *Courier des Pays-Bas* hadden hem reeds een veroordeling opgeleverd.⁸²⁸ De Potter zou onder een schuilnaam (Démophile) talrijke geschriften publiceren. Vooral de hardnekkigheid waarmee De Potter zijn geschriften vanuit de gevangenis bleef verspreiden, kon op geen begrip rekenen. In de beschuldiging was te lezen dat men door het publiceren van onder andere artikels in de kranten *Catholique*, *Belge* en *Courier des Pays-Bas* een ware “revolutionaire strekking” kon ontwaren. Er was geen enkele eerbied voor orde en gezag.⁸²⁹ Op het eind van de zittingen werden zeven vragen voorgelegd. De belangrijkste vraag was of de beschuldigten hadden samengespannen met het oog op het plegen van een aanslag en het omverwerpen of veranderen van de regering der Nederlanden. Het antwoord was duidelijk: door de gedrukte geschriften (verwezen werd naar de krantenartikelen die verschenen waren in voormelde kranten in januari en februari 1830) ruide men op, spande men samen en dit alles deed men met het oogmerk de regering te veranderen.⁸³⁰

Deze vervolging en veroordeling van De Potter zou van hem een martelaar maken en mee het unionisme voeden. Het proces-De Potter had in hun ogen duidelijk aangetoond dat er in het Verenigd Koninkrijk geen plaats was voor een kritische pers en dat er ook geen onafhankelijke rechterlijke macht was.⁸³¹ Het repressieve optreden werkte echter contraproductief; het versterkte de leiderspositie van bepaalde personen en zou de oppositiepers een groter

⁸²⁷ J. De Bosch Kemper. De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Blz. 691

⁸²⁸ Eerder nog had De Potter, liberaal en republikein, de door Willem I gevoerde onderwijspolitiek uitdrukkelijk gesteund.

⁸²⁹ Redactie van het Algemeen Handels-blad. Verzameling van stukken betreffende de criminele procedures in de zaak der heeren Louis de Potter, François Tielemans, Adolphe Bartels, Jean Jacques Coché-Mommens, Edouard van der Straeten, en Jean Baptiste de Neve, waarvan de debatten geopend zijn te Brussel den 16 april 1830. Den Hengst en Zoon. Amsterdam. S.a. Blz. 5

⁸³⁰ De Potter werd schuldig bevonden als “aanlegger” van de misdaad, de anderen hadden hem bewust geholpen en werden dus “medeplichtigen”. De Potter werd voor 8 jaar verbannen. Ook de andere beschuldigten werden verbannen. Tielemans en Bartels werden voor 7 jaar verbannen en de Neve voor vijf jaar. Twee werden vrijgesproken (Coché-Mommens, van der Straeten). In Redactie van het Algemeen Handels-blad. Blz. 211 en 212

⁸³¹ E. Bos. Souvereiniteit en Religie. Blz. 229

draagvlak geven dan ze tot dan toe had.⁸³² Het sterkte de oppositie in de overtuiging dat er iets moet veranderen. Het beleid van Willem I werd in de zuidelijke provincies als bemoeizuchtig ervaren.

De oppositie mag dan wel de geschiedenis ingegaan zijn als “de unie van opposities” in wezen was deze, zowel naar sociologische samenstelling als naar ideeëngoed, verdeeld. Ze was gewoonweg een strategische alliantie. De liberalen, te vinden in voornamelijk de grotere steden, rekruteerden onder de nieuwe burgerij, onder professoren, journalisten of advocaten. De katholieken hadden een sterke achterban op het platteland, onder de ambachtslieden, de klerikale adel en onder de clerus.⁸³³ Had de clerus een belangrijke rol gespeeld in het verzet in 1815, dan zou de liberale beweging een belangrijke rol spelen in het verzet in 1830. Politieke participatie en radicalere toepassing van de idealen van de Verlichting waren belangrijke motieven: “Contestatie van het religieus gezag en de inmenging van de kerk in openbare zaken stond bij hen voorop.”⁸³⁴

De clerus zou zich niet laten verdrücken en zich zeer duidelijk manifesteren. Zowel het Voorlopig Bewind als het Nationaal Congres zullen rekening houden met hun wensen.

⁸³² E. Witte. De constructie van België. 1828 – 1847. Blz. 48

⁸³³ J. Op de Beeck. Het verlies van België. Blz. 99

⁸³⁴ Ibid. Blz. 75

6. God in het afgescheiden België

6.1. De omwenteling

Medio 1830 nam de onrust toe. De pogingen van Willem I om het tij te keren hadden gefaald. De pers, en zekere persorganen waaronder *Le Belge*, speelden hierin een rol. Figuren, zoals de Luikenaar Charles Roger traden op de voorgrond. Na de gebeurtenissen in Brussel escaleerde de situatie vrij snel. De bevolking werd opgezweept en de publieke opinie gemobiliseerd: “De strijd om de macht is tevens de strijd om het scheppende woord. Met woorden als vrijheid en tyrannie werd de troon van de Nassaus afgebroken.”⁸³⁵

Voor E. Huyttens dient men, om een goed beeld te krijgen van deze turbulente periode en de werkzaamheden van het Voorlopig Bewind en het Nationaal Congres (als constituante) te vatten, enkele periodes af te bakenen. Hij ziet 5 periodes die elk eigen kenmerken hebben.⁸³⁶ En eindigde alles trouwens op 21 juli 1831? Voor Witte mag men de totstandkoming van de nieuwe staat zelfs laten doorlopen tot in 1847.⁸³⁷ De opbouw van een natiestaat is immers een proces van lange adem.

Kossmann benadrukt in zijn beschrijving van de evenementen die tijdens de maanden augustus en september 1830 plaatsvonden dat het echter niet duidelijk was wat de opstandelingen net dan en om welke redenen had aangezet tot het revolteren, noch wat de precieze bedoelingen waren. Wellicht interageerden, zoals hiervoor geschetst, diverse elementen: de tijd was rijp. De gebeurtenissen na 25 augustus 1830, waaronder het sociaal protest op 26 en 27 augustus 1830, de troepenexpeditie en de gevechten te Brussel van 23 tot 26 september 1830, zorgden ervoor dat het ongenoegen het karakter van een afscheidingsbeweging aannam: het werd een strijd voor een vrije en onafhankelijke natie.⁸³⁸

⁸³⁵ E. Witte. Het verloren koninkrijk. Blz. 356

⁸³⁶ Tussen de dag van de onlusten in de Muntschouwborg te Brussel op 25 augustus 1830 en 21 juli 1831, dag waarop de eerste Koning der Belgen, Leopold I van Saksen-Coburg Gotha, de grondwettelijke eed aflegde, zijn vijf periodes te onderscheiden. De eerste periode “Depuis l'insurrection de Bruxelles, du 25 août 1830, jusqu'aux journées de septembre et à la création du gouvernement provisoire”; een tweede “Le gouvernement provisoire jusqu'au 10 novembre 1830, jour de l'ouverture du congrès national”; een derde “Le congrès national et le gouvernement provisoire comme pouvoir exécutif (10 novembre 1830 au 26 février 1831); een vierde periode “Le congrès national et le premier ministère du régent (26 février au 24 mars 1831); en een laatste periode “Le congrès national et le deuxième ministère du régent (24 mars au 21 juillet 1831, jour de l'inauguration du roi). Zie : E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique. Bruxelles. Société typographique belge. Adolphe Wahlen et Cie. 1844.

⁸³⁷ De prille Belgische natie moet immers de nodige politieke structuren uitbouwen. Machtsconcentratie en monopolie over de geweldmiddelen zijn van essentieel belang. Daarnaast is er het belang van economie, transport en communicatie. De prille natie zal ook aandacht moeten schenken aan de noodzakelijke sociaal-culturele cohesie. Gemeenschappelijke waarden en normen moeten dit alles mee gestalte geven. “Onderwijs, taal, godsdienst, kunsten, rituelen en symbolen vormen de kanalen waarlangs die natievormende ideologie wordt uitgedragen.” in E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. I. Blz. 40

⁸³⁸ Op 27 september 1830 verliet het leger Brussel en op 28 september vormde zich een Comité Central. Op 4 oktober 1830 zou dit Comité de onafhankelijkheid van België uitroepen. De Belgische provincies vormden van dan af aan een eigen natie.

Eén trigger isoleren is niet mogelijk. De revolutie in 1830 was een “... feitelijk verwarde en toevallige samenloop van gebeurtenissen ... die door even toevallige omstandigheden heeft kunnen leiden tot het resultaat van een afzonderlijke Belgische staat.”⁸³⁹ De opstand had kunnen uitgroeien tot een bredere revolutie. Het was ook mogelijk dat alles beperkt bleef tot enkele lokale opstootjes. Remieg Aerts en Gita Deneckere onderstrepen dat de spanningen die binnen het Verenigd Koninkrijk bestonden niet specifiek voor dit land waren en evenmin volledig aan Willem I konden worden toegeschreven. Ook andere landen kampten met soortgelijke problemen. De uitkomst was niet dezelfde.

Het geventileerde ongenoegen had het verloop der gebeurtenissen ook een volledig andere wending kunnen laten nemen. Huyttens⁸⁴⁰ onderstreept trouwens het eerder aarzelende karakter van de revolte: “La révolution belge a commencé par un mouvement local, l'émeute de Bruxelles du 25 août 1830; peu à peu ce mouvement a pris le caractère d'une insurrection générale; la transition a exigé un mois entier; par les journées de septembre, cette insurrection est devenue une révolution, et une révolution victorieuse.”⁸⁴¹ De opstand in de zuidelijke provincies kan zeker niet worden vergeleken met de Franse opstand.⁸⁴²

In het Noorden zag men in deze opstand trouwens enkel de bevestiging van wat men al geruime tijd vermoedde: de liberalen en katholieken in het Zuiden hadden gedurende jaren een façade hooggehouden, nu was hun ware aard duidelijk. Was iedereen in het Zuiden trouwens gewonnen voor de opstand? Binnen bepaalde kringen zouden zeker de vernielingen en het chaotische, vaak ongecontroleerde karakter van de acties, snel als een probleem worden ervaren.⁸⁴³ Begin 1831 waren er trouwens ook nog republikeinse en orangistische opstoten. Op 1 augustus 1831 volgde zelfs nog een aanval van het Nederlandse leger. De orangistische beweging zou ook de jaren daarop nog actief blijven.

⁸³⁹ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ... Blz. 11

⁸⁴⁰ Huyttens, griffier van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, auteur van een meerdelig referentiewerk “Discussion du Congrès National de Belgique”.

⁸⁴¹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome I. Blz. II

⁸⁴² In Frankrijk had men blijkbaar voldoende gehad aan enkele dagen, geheten de “Trois Glorieuses”. In een korte tijdspanne groeide het ongenoegen rond de figuur van Karel X, die het vorstelijk absolutisme had willen herstellen, uit tot een revolutie. De koning vluchtte naar het buitenland. Een nieuwe koning geheten burgerkoning (le Roi Citoyen) werd aangesteld, “la nation française est restée constituée devant l'Europe comme elle l'avait été par les traités de 1815.”. Koning Lodewijk Filips I zou tot 1848 aan de macht blijven.

⁸⁴³ Op bepaalde plaatsen werden immers fabrieken bestormd en machines vernield. Men schuwde het ook niet om de woningen van hoogwaardigheidsbekleders binnen te dringen. Zo stelde de Brusselse burgerij voor de burgerwacht ermede te belasten de orde te herstellen. De gouverneur van Brussel stond dit vrij makkelijk toe. De reguliere troepen waren immers niet enkel onderbemand, zij werden, rekening houdende met de situatie in Frankrijk, voor andere zaken ingezet en de legerleiding was niet afkerig van het feit dat de burgerwacht de klus zou klaren.

6.2. Het Voorlopig Bewind

6.2.1. Het kernbestuur

J. Gilissen wijst erop dat in de periode september 1830 tot de inwerkingtreding van de nieuwe Grondwet, op 24 februari 1831, de leiding van de Belgische staat toevertrouwd werd aan een reeks staatsorganen “die niets gemeen hadden met de later opgerichte grondwettelijke instellingen en die de collegialiteit als voornaamste kenmerk hadden”.⁸⁴⁴

Een eerste bestuurskern werd gevormd in de periode van 23 tot 26 september 1830. Het was gedurende deze periode dat de gevechten tussen het leger en de Brusselse bevolking plaats vonden. De Brusselse opstandelingen werden versterkt door vrijwilligers afkomstig uit de omliggende dorpen en uit Luik. Deze laatsten werden aangevoerd door Charles Rogier, advocaat uit Luik.

Op 24 september 1830 nam een verzameling van notabelen – te midden van het eerder chaotische gebeuren – het initiatief tot het herstel van het gezag. Zij zagen zichzelf als gestuurd « par le seul amour du pays...” en die “...ont accepté provisoirement un pouvoir qu’ils sont prêts à remettre en des mains plus dignes, aussitôt que les éléments d'une autorité nouvelle seront réunis.” Dit kan worden gezien als de basis van het latere Voorlopig Bewind. Maakten daar deel van uit: baron Emmanuel Vanderlinden, hoofd van de Brusselse “garde Bourgeoise”,⁸⁴⁵ Charles Rogier, “avocat à Liège”⁸⁴⁶ en André Jolly, “ancien officier du

⁸⁴⁴ J. Gilissen. Le caractère collégial des premières formes de gouvernement et d'administration de l'Etat belge (1830-1831). BTNG-RBHC. XII. 1981. 3. Blz. 609-639.

⁸⁴⁵ VAN DER LINDEN D'HOOGHVOORST Emmanuel. Né à Bruxelles en 1781, membre des Etats Provinciaux du Brabant méridional, le baron Emmanuel van der Linden d'Hooghvorst devint, dès les premiers jours de la révolution de septembre, commandant en chef des gardes bourgeoises de la capitale. Membre de la Commission administrative, puis du gouvernement provisoire, il fut nommé à vie général en chef et inspecteur général des gardes civiques du royaume. Il mourut le 15 avril 1866. Le frère cadet du baron Emmanuel, a siégé au Congrès national en tant que représentant du district de Bruxelles et fut ensuite sénateur. Bron : C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 23

⁸⁴⁶ ROGIER Charles - Latour, né en 1800 à Saint-Quentin (France), décédé en 1885 à Saint-Josse-ten-Noode. Age en 1830 : 30 ans. Congressiste (1830-1831, Liège). Libéral. Élu par l'arrondissement de Turnhout de 1831 à 1837, d'Anvers de 1837 à 1854, de Bruxelles de 1856 à 1857, d'Anvers de 1857 à 1863 et de Tournai de 1863 à 1885. Geciteerd door E. Huytens.

génie”.⁸⁴⁷ Als secretarissen fungeren F. de Coppyn⁸⁴⁸ en J. Vanderlinden⁸⁴⁹ “de Bruxelles”.⁸⁵⁰ Op 26 september 1830 werd deze kern aangevuld met drie leden. Maakten op 26 september 1830 deel van uit het Voorlopig bewind.⁸⁵¹ “baron Emmanuel van der Linden d'Hooghsvorst, Ch. Rogier, avocat à la cour de Liège; le comte Félix de Mérode⁸⁵²; Gendebien, avocat à la cour de Bruxelles; Sylvain Van de Weyer⁸⁵³, idem; Jolly, ancien officier du génie; J. Vanderlinden, trésorier; baron F. de Coppyn, secrétaire; J. Nicolai, avocat à la cour de Bruxelles, secrétaire.”⁸⁵⁴ Op 27 september 1830 deed een comité een oproep naar M. De Potter⁸⁵⁵ en andere naar Frankrijk gevluchte personen om terug te komen naar België. De Potter kwam terug en eveneens op 27 september 1830 verschijnt het bericht dat “Le Gouvernement provisoire s'est empressé de se l'adjoindre. En conséquence, à partir du 28 septembre 1830, M. de Potter fera partie du Gouvernement provisoire.”⁸⁵⁶

Dan volgde een eerder onduidelijk moment: “On ne sait pas ce qui s'est passé exactement le 28 septembre au sein du Gouvernement provisoire; on ne sait pas comment la lutte pour le pouvoir s'est alors déroulée; mais en tout cas, le soir de ce 28 septembre, le Gouvernement provisoire a cessé d'exister en fait ...”.⁸⁵⁷ In tegenspraak tot het oprichtingsbesluit van 28 september 1830 trok een “Hoofdbewind” de macht naar zich toe.

⁸⁴⁷ JOLLY André, Edouard, né en 1799 à Bruxelles, décédé en 1883 à Bruxelles. Age en 1830 : 31 ans. Membre du gouvernement provisoire (1830-1831), non élu au Congrès national.

⁸⁴⁸ Le baron Feuillien de Coppin naquit à Falaën (province de Namur) en 1800. Secrétaire de la commission administrative, puis membre et secrétaire du Gouvernement provisoire, député au Congrès nationale pour le district de Dinant, il devint ensuite Gouverneur par intérim de la province de Brabant du 1er décembre 1830 au 9 juillet 1831, et gouverneur, du 9 juillet 1831 au 21 septembre 1834. Il fit partie de la commission des récompenses nationales. Il est mort à Falaën le 10 mars 1887. C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 27. Geciteerd door E. Huyttens.

⁸⁴⁹ VAN DER LINDEN D'HOOGHVORST Joseph. Frère cadet du baron Emmanuel van der Linden d'Hooghsvorst, membre du gouvernement provisoire, le baron Joseph van der Linden d'Hooghsvorst, qui naquit à Bruxelles le 24 juin 1782, avait été maire de sa ville natale et membre des Etats provinciaux du Brabant méridional avant les événements de septembre 1830. Il fut envoyé au Congrès national par le district de Bruxelles. En 1831 il fut simultanément élu sénateur par les collèges électoraux de Bruxelles et de Nivelles. Il opta pour ce dernier arrondissement qu'il représenta dans la haute assemblée jusqu'à l'époque de sa mort, survenue le 13 décembre 1846. C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 97. Geciteerd door E. Huyttens.

⁸⁵⁰ I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série. Librairie Tarlier. Bruxelles. 1833. Blz. 1

⁸⁵¹ Deze commissie krijgt op dat ogenblik de naam van Voorlopig Bewind.

⁸⁵² DE MERODE Philippe, Félix, Balthazar, né en 1791 à Maastricht (Pays-Bas), décédé en 1857 à Bruxelles. Age en 1830 : 39 ans. Congressiste (1830-1831, Maastricht) Catholique. Élu par l'arrondissement de Bruxelles de 1831 à 1833 et celui de Nivelles de 1833 à 1857. Geciteerd door E. Huyttens.

⁸⁵³ VAN DE WEYER Jean-Sylvain, né à Louvain en 1802, mort à Londres en 1875. Age en 1830 : 28 ans. Congressiste (1830-1831, Bruxelles). Libéral. Ministre (non parlementaire) de l'intérieur de 1845 à 1846. Geciteerd door E. Huyttens.

⁸⁵⁴ I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète ... Troisième série. Blz. 4

⁸⁵⁵ DE POTTER Louis, né en 1786 à Bruges, décédé en 1859 à Bruges. Age en 1830 : 44 ans. Membre du Gouvernement provisoire (1830). Geciteerd door E. Huyttens.

⁸⁵⁶ I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète ... Troisième série. Blz. 5

⁸⁵⁷ J. Gilissen. Le caractère collégial des premières formes de gouvernement et d'administration de l'Etat belge (1830-1831). Blz. 611

Dit Hoofdbewind bestond uit vier leden: De Potter, Rogier, Van de Weyer en Felix de Mérode. Op 10 oktober werd Gendebien toegevoegd. Het optreden van een Hoofdbewind heeft er in elk geval toe geleid dat de macht in feite weggenomen werd van het Voorlopig Bewind. Er was blijkbaar geen sprake van enig ernstig verzet, “Anderzijds hebben de vier, later vijf leden van het Hoofdbewind door de oprichting hiervan de alleenheerschappij van De Potter kunnen vermijden.”⁸⁵⁸

De Potter lijkt inderdaad al eens de rol van “dwarsligger” te hebben gespeeld. Op 14 februari 1831 zal De Potter aan het Nationaal Congres zijn “considérations tendant à l'engager à décréter la république” voorleggen. Voor hem is het duidelijk “La république définitive est donc, j'en ai la conviction intime, le seul parti qu'il convienne de prendre dans la situation actuelle des choses, le seul parti même que vous puissiez prendre.”⁸⁵⁹ Op 12 november 1830 verdween De Potter uit het Voorlopig Bewind⁸⁶⁰ en uit het Hoofdbewind. Er zou geen republiek komen.

De vrij chaotische situatie die de zuidelijke provincies kenmerkte kan worden afgeleid uit de bezorgdheden van deze organen, zoals vertaald in enkele van proclamaties daterende van eind september 1830.⁸⁶¹

Begin oktober 1830 leken de belangrijkste moeilijkheden achter de rug. De militaire gevaren en de meeste urgente administratieve aangelegenheden maakten plaats voor de toekomstige status van het land.

Op 4 oktober 1830 riep het comité de onafhankelijkheid van België uit. De Belgische provincies scheurden zich af (“Art. 1. Les provinces de la Belgique, violemment détachées de la Hollande, constitueront un État indépendant.”). Het opstellen van een nieuwe Grondwet wordt in het vooruitzicht gesteld (“2. Le comité central s'occupera au plus tôt d'un projet de constitution.”). Hiervoor werd een Nationaal Congres samengesteld (“3. Un congrès national, où seront représentés tous les intérêts des provinces, sera convoqué. Il examinera le projet de

⁸⁵⁸ Ibid. Blz. 637

⁸⁵⁹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique. Tome 2. Blz. 510

⁸⁶⁰ Dit Hoofdbewind trad op als wetgevende en uitvoerende macht en had in feite, gedurende een korte periode, alle belangrijke beslissingen genomen. Daarnaast waren er diverse “Bewinden” (één voor elk ministerie): binnenlandse zaken, justitie, oorlog, openbare veiligheid en oorlog. Deze departementen raakten, naarmate de tijd verstreek en de situatie normaliseerde, beter gestructureerd. Deze bestuursorganen ontstonden blijkbaar op relatief spontane wijze, in functie van de noodwendigheden en kenmerkten zich door een collegiale besluitvorming.

⁸⁶¹ Zo zijn er proclamaties omtrent de plunderingen (24 september 1830) of proclamaties die betrekking hebben op het verzekeren van de regelmatige bevoorrading van levensmiddelen van Brussel. Er zijn ook de kennisgevingen gericht aan de plattelandsbewoners, die naar Brussel wilden komen. Hen werd garanties gegeven dat hun veiligheid was verzekerd (24 en 25 september 1830). Dit comité volgde ook de opstand in de andere steden in België op, reorganiseerde de strijdkrachten, nam maatregelen om de handel te verzekeren en belastingen te innen. Zo is op 26 september 1830 het bericht te lezen omtrent een “gouvernement provisoire”. Verwezen werd naar het gezagsvacuüm, niet enkel in Brussel maar ook in vele steden en gemeenten en de noodzaak om te beschikken over “... un centre général d'opérations ...” als onontbeerlijk orgaan om te vijand te verslaan.

constitution belge, le modifiera en ce qu'il jugera convenable, et le rendra, comme constitution définitive, exécutoire dans toute la Belgique."⁸⁶²

Voormeld besluit van 4 oktober 1830 bevat dus, naast het uitroepen van de onafhankelijkheid, tevens de beslissing om een Grondwet uit te werken die voorgelegd zou worden aan het Nationaal Congres. Op 6 oktober 1830 volgde een besluit waarbij een Grondwetscommissie werd opgericht. Deze commissie kreeg drie uiteindelijke opdrachten: met het oog op de samenstelling van het Nationaal Congres een kiesrecht op punt zetten, een ontwerp van Grondwet opstellen en een ontwerpreglement voor het Nationaal Congres uitwerken.

Het bestuursorgaan regeerde via decreten. Een vluchtig onderzoek van de vele beslissingen die in de maand oktober 1830 werden genomen toont onder meer aan dat, naast enkele maatregelen die tot doel hadden de situatie beheersbaar te houden, er ook een zuiveringsoperatie werd doorgevoerd in de ambtenarij, in het leger en in de magistratuur. Nederlandse militairen belast met de gezondheidszorg in het leger werden huiswaarts gestuurd,⁸⁶³ rechters en griffiers werden vervangen of bevestigd in hun ambt, al dan niet met promotie en bepaalde magistraten of griffiers werden op rust gesteld^{864 865 866}. De zetels van bepaalde provinciale administraties werden verplaatst.⁸⁶⁷ Er werd een aanzet gegeven tot de organisatie van het Belgisch leger.⁸⁶⁸ Ook het politie-apparaat werd doorgelicht. Andere beslissingen hadden betrekking op financiële aangelegenheden, het verstrekken van leningen aan bepaalde steden⁸⁶⁹ of op belastingheffingen.⁸⁷⁰

Nog voor de volksvertegenwoordiging gekozen was riep dit Hoofdbewind uit de hoogte van haar nog arbitraire macht in een snelle reeks van decreten echter talloze nieuwe vrijheden van het Belgische volk uit.⁸⁷¹

Gillissen onderstreept dat het fout zou zijn te stellen dat dit Hoofdbewind⁸⁷² de uitvoerende macht vertegenwoordigde, terwijl het Voorlopig bewind optrad als de wetgevende macht.

⁸⁶² I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série.* Blz. 9

⁸⁶³ 16 Octobre 1830. Congrès National. Licenciement des officiers de santé hollandais en activité de service en Belgique. Bull. Off., n. XIV 16 Octobre 1830. Congrès National. Élections. Bull. Off., n. XII

⁸⁶⁴ 16 Octobre 1830. Congrès National. Organisation des tribunaux de première instance à Diekirch. Bull. Off., n. XI

⁸⁶⁵ 16 Octobre 1830. Congrès National. Organisation des tribunaux de première instance à Marche. Bull. Off., n. XI

⁸⁶⁶ 16 Octobre 1830. Congrès National. Organisation des tribunaux de première instance à Bruges. Bull. Off., n. XXI

⁸⁶⁷ 16 Octobre 1830. Congrès National. Le siège des administrations publiques de la province de Luxembourg, transféré provisoirement à Arlon. Bull. Off., n. XII

⁸⁶⁸ 16 Octobre 1830. Congrès National. Organisation de l'armée nationale belge. Bull. Off., n. XIII

⁸⁶⁹ 17 Octobre 1830. Congrès National. Emprunt de 20.000 fl à ouvrir par le ville de Verviers. Bull. Off., n. XIII

⁸⁷⁰ 16 Octobre 1830. Congrès National. Abrogation des arrêtés du 19 juin 1827 et 27 juin 1829 concernant les distilleries. Bull. Off., n. XIII

⁸⁷¹ E.H. Kossmann. *De Lage landen.* Deel I. Blz. 136

⁸⁷² Hieruit is af te leiden dat het Voorlopig bewind uit tien personen bestond. Het eigenlijke sturende orgaan bestond uit vijf personen. Een tiental personen zal zich gelasten met het uitwerken van een ontwerp van

Vanaf 28 september “Aucun arrêté n’est signé par le Gouvernement provisoire au complet... ; tous le sont par le Comité central, aussi bien l’arrêté proclamant l’indépendance de la Belgique que ceux qui organisent les pouvoirs et les comités spéciaux, les arrêtés proclamant les libertés fondamentales aussi bien ceux organisant les élections, et évidemment tous les arrêtés de nominations, civiles et militaires. »⁸⁷³ In de periode 28 september tot 10 november zat alle macht op een plaats. Henri Pirenne had het zelfs over “une puissance arbitraire et dictatoriale”.⁸⁷⁴ Indien men toch spreken wil van een uitvoerende macht dan kan men wellicht verwijzen naar de diverse comités die belast werden met de concrete uitvoering van de getroffen beslissingen.

Op 12 oktober 1830 verschijnen de richtlijnen met betrekking tot het tijdstip van de verkiezingen (“Les élections se feront dans toute la Belgique, le 27 octobre courant; les opérations électorales commenceront à neuf heures du matin.”), het verloop van de eigenlijke werkzaamheden en de officiële start van de van het (Nationaal) Congres “Le Congrès national s’ouvrira le 3 novembre prochain, à neuf heures du matin, au palais des ci-devant États-Généraux à Bruxelles.”⁸⁷⁵

De organisatie van deze verkiezingen liep echter niet zo vlot als men had verwacht. Op 16 oktober 1830⁸⁷⁶ werd, ingevolge protesten van voornamelijk plattelandsbewoners, een wijziging doorgevoerd van het artikel 3 van het decreet van 10 oktober 1830 dat de cijns vastlegde die zou worden toegepast voor de verkiezing van de leden van het Nationaal Congres. De cijns werd met de helft verlaagd.

De dag van de verkiezingen werd nu vastgelegd op 3 november en de werkzaamheden van het Congres werden geacht te starten op 8 november.⁸⁷⁷ Het Nationaal Congres zou worden verkozen via een combinatie van een capacitair systeem (officieren, priesters, vrije beroepen) en een cijnskiestelsel (grootste aantal deelnemers). 45.000 Belgische mannen waren kiesgerechtigd. Dit was net iets meer dan één procent van de totale bevolking. Op de dag van de verkiezing zelf (3 november 1830) daagden slechts 30.000 kiezers op.⁸⁷⁸ Kossmann⁸⁷⁹ merkt op dat de invloed van het kiezerskorps dan wel steeg, maar dat de omvang ervan sterk daalde.⁸⁸⁰ Huytens omschrijft het gehanteerde kiessysteem als “... formée d’après un système électoral très populaire, ayant pour bases l’élection directe, un cens non uniforme,

Grondwet. Gedurende de eerste weken nam een beperkte groep dus op collegiale wijze cruciale beslissingen, voerde die uit en vormde zodoende mee deze nieuwe staat.

⁸⁷³ J. Gilissen. Le caractère collégial des premières formes de gouvernement et d’administration de l’Etat belge (1830-1831). Blz. 614

⁸⁷⁴ Ibid. Blz. 614

⁸⁷⁵ I. Plaisant. Pasiomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série. Blz. 24 en 25

⁸⁷⁶ 16 Octobre 1830. Congrès National. Élections. Bull. Off., n.XII

⁸⁷⁷ 16 Octobre 1830. Congrès National. Élections. Bull. Off., n.XII. Voetnoot 1 “Prorogée au 10 novembre par l’arrêté du 5 novembre 1830.”

⁸⁷⁸ R. Aerts & G. Deneckere (red.). Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015. Blz.219

⁸⁷⁹ E.H. Kossmann. De Lage landen. 1780-1980. Deel I. Blz. 137

⁸⁸⁰ Van ongeveer 60.000 tot ongeveer 46.000; cijfers Kossmann.

et, comme seule condition d'éligibilité, l'âge de 25 ans.". 200 verkozenen en evenveel plaatsvervangers hengelden naar de stemmen.

Zonder van een "constitutionele coup" te spreken, moet worden vastgesteld dat enkele van de door de tijdelijke regering⁸⁸¹ uitgevaardigde decreten, de manoeuvreerruimte van het Nationaal Congres inperkten. Aan de clerus werd de boodschap meegegeven men zich zou onthouden van inmenging in benoemingen in de kerk. De opvallendste decreten die het afkondigde hadden dan ook niet toevallig betrekking op vrijheden zoals vrijheid van vereniging, de pers, de godsdienst en het onderwijs. Zoals Jules Bara⁸⁸² opmerkt "A peine la révolution de 1830 eut-elle éclaté que la législation française et hollandaise sur les cultes fut rapportée."⁸⁸³ Er werd in het ontwerp van grondwet tegemoetgekomen aan enkele andere verzuchtingen van de Rooms-Katholieke Kerk. Het Nationaal Congres werd klemgezet. Huyttens zou erop wijzen dat het nieuwe bewind "... avait en outre proclamé un grand nombre de principes qui ont dominé l'assemblée nationale elle-même et qui ont passé dans la constitution: la liberté d'enseignement, la liberté d'association, l'indépendance du clergé (arrêtés du 12 et du 16 octobre)."⁸⁸⁴

De reden hiervoor is duidelijk: de nieuwe staat kon zich geen verdeeldheid of onstabieleit veroorloven. "L'union fait la force" is, zoals Witte stelt, voortaan hét adagium. Levensbeschouwelijke eenheid is, in deze periode, dan ook de beste garantie voor het voortbestaan van de onafhankelijkheid.⁸⁸⁵ Dit gegeven werd ook snel onderkend door koning Leopold I. Deze was van oordeel dat het katholicisme als nationale godsdienst optrad en ook deze erkenning genoot. Het katholicisme steunde conservatisme, stond het autoriteitsprincipe voor en was een garant voor orde en rust.⁸⁸⁶

Op 12 oktober 1830 werd besloten over te gaan tot de "Abrogation des arrêtés qui ont mis des entraves à la liberté de l'enseignement."⁸⁸⁷ Het is een vrij algemene tekst waarin gesteld wordt dat "Les arrêtés qui ont mis des entraves à la liberté de l'enseignement, sont abrogés. Les universités, les collèges, les encouragements données à l'enseignement élémentaire sont maintenus jusqu'à ce que le Congrès national ait statué sur la matière.". Via decreten gedateerd 16 oktober 1830 werden de vrijheid van vereniging, de drukpers, van het woord en van het onderwijs gegarandeerd. Een eerste decreet van 16 oktober, dat betrekking had op de vrijheid van vereniging, kreeg als motivering mee dat "Considérant que les entraves mises à la liberté d'association sont des infractions aux droits sacrés de la liberté individuelle et politique...", het noodzakelijk was alle hindernissen weg te werken zodat "Il est permis aux citoyens de s'associer comme ils l'entendent, dans un but politique, religieux, philosophique,

⁸⁸¹ Tijdelijke Regering, Voorlopig Bewind en Gouvernement Provisoire of Hoofdbewind worden naast elkaar gebruikt.

⁸⁸² Jules Bara zal dertien jaar lang de portefeuille van Justitie bekleden.

⁸⁸³ J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. R. Ritte, éditeur. Tournay. 1859. Blz. 33

⁸⁸⁴ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome I. Blz. III

⁸⁸⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 176

⁸⁸⁶ Ibid. Blz. 176

⁸⁸⁷ I. Plaisant. Pasiomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série. Blz.26

littéraire, industriel ou commercial.”⁸⁸⁸ Met het decreet van 16 oktober 1830 met betrekking tot de “Associations” maakte het Gouvernement provisoire in België een eind aan alle beperkingen op de vrijheid van vereniging. Het was alle burgers voortaan toegestaan om zich aan te sluiten bij verenigingen met politieke, godsdienstige, filosofische of nijverheids- en handelsdoeleinden.⁸⁸⁹

De considerans had dan wel duidelijk gemaakt dat de beperkingen “... des infractions aux droits sacrés de la liberté individuelle et politique” waren en dat deze dienden te verdwijnen, toch zou het zo’n vaart niet lopen. Het was immers wachten tot de wet van 24 mei 1921 tot waarborging der vrijheid van vereniging⁸⁹⁰ om dit principe volledig geconcretiseerd te zien. Hoewel de Belgische Grondwet in 1830 het beginsel van de vrijheid van vereniging vastlegde in artikel 20, zou het dus bijna honderd jaar duren vooraleer dit principe bij wet bekrachtigd werd. Voormelde wet betreffende de vrijheid van Vereniging werd gevolgd door de wet van 27 juni 1921 op de “verenigingen zonder winstgevend doel”.

Eveneens op 16 oktober 1830 werden de “Liberté de la presse, de la parole et de l’enseignement” afgekondigd.⁸⁹¹ Het unionisme had een prijs. De decreetgever moest

⁸⁸⁸ I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série.* Blz. 35

⁸⁸⁹ Preventieve maatregelen werden dus verboden en alle belemmeringen werden opgeheven of verboden. Om dit te waarborgen werd bepaald dat elke bijzondere wet of elke wet uit het burgerlijk, strafrechtelijk of handelswetboek die strijdig was met de geproclameerde vrijheid als afgeschaft diende te worden beschouwd. De verenigingen konden zich echter niet beroepen op bepaalde privileges. “Article 1. Il est permis aux citoyens de s’associer, comme ils l’entendent, dans un but politique, religieux, philosophique, littéraire, industriel ou commercial. Article 2. La loi ne pourra atteindre que les actes coupables de l’association ou des associés, en non le droit d’association lui-même. Article 3. Aucune mesure préventive ne pourra être pris contre le droit d’association. Article 4. Les associations ne pourront prétendre à aucun privilège. Article 5. Toute loi particulière et tout article des Codes civil, pénal et de commerce, qui gênent la liberté de s’associer, sont abrogés.”

⁸⁹⁰ De Wet van 24 mei 1921 bepaalde in artikel 1: “De vrijheid van vereeniging op elk gebied is gewaarborgd. Niemand kan gedwongen worden van eene vereeniging deel uit te maken of daarvan niet deel uit te maken”, en in artikel 2: “Alwie, op zijne aanvraag, lid wordt van eene vereeniging, verbindt zich, door zijne toetreding, zich te onderwerpen aan het reglement dier vereeniging, alsmede aan de beslissingen en strafmaatregelen, krachtens dit reglement getroffen. Te allen tijde kan hij uit de vereeniging treden mits inachtneming van het reglement; elke reglementsbeplating, waardoor deze vrijheid zou worden opgeheven, wordt voor niet bestaande gehouden” Door de wetgever werd hard opgetreden tegen elke dwang die zou worden uitgeoefend om iemand te verplichten al dan niet lid te zijn van een vereniging: “Met gevangenisstraf van acht dagen tot ééne maand en geldboete van 50 tot 500 frank of met slechts ééne dezer straffen wordt gestraft hij, die, om een bepaalden persoon te dwingen deel uit te maken van eene vereeniging of daarvan niet deel uit te maken, zich tegenover hem schuldig maakt aan feitelikheden, gewelddaden of bedreigingen, ofwel hem doet vreezen dat hij zijne betrekking zal verliezen of dat zijn persoon, zijn gezin of zijn vermogen schade kunnen lijden” (artikel 3), en “Met dezelfde straffen wordt gestraft alwie kwaadwillig, met het doel de vrijheid van vereeniging te krenken, het sluiten, het uitvoeren of, zelfs wanneer hij de gebruikelijke opzeggingen in acht neemt, het voortzetten van eene arbeids- of dienstovereenkomst afhankelijk stelt hetzij van de aansluiting, hetzij van de niet-aansluiting van een of meer personen bij eene vereeniging”...

Bron: www.ejustice.just.fgov.be/eli/wet/1921/05/24/1921052450/justel

⁸⁹¹ “Article 1. Il est libre à chaque citoyen, ou à des citoyens associés dans un but religieux ou philosophique quel qu’il soit, de professer leurs opinions comme ils l’entendent, et de les répandre par tous les moyens possibles de persuasion et de conviction. Article 2. Toute loi ou disposition qui gêne la libre manifestation des opinions et la propagation des doctrines par la voie de la parole, de la presse ou de l’enseignement, est abolie. Article 3. Les lois générales et particulières entravant le libre exercice d’un culte quelconque, et assujettissant ceux qui

tegemoetkomen aan de verzuchtingen die de publieke opinie beroerden en die, binnen bepaalde kringen, mee aan de basis lagen van dit strategische samengaan.

Elke beperking van het recht om religieuze of filosofische overtuigingen kenbaar te maken of te verspreiden werd verboden. De preambule liet wat dit laatste betreft geen twijfel meer bestaan: "...le domaine de l'intelligence est essentiellement libre; ... il importe de faire disparaître à jamais les entraves par lesquelles le pouvoir a jusqu'ici enchaîné la pensée, dans son expression, sa marche et ses développements..."

De bepaling dat elke instelling, elke magistratuur door het gezag ingevoerd om de wijsgerige of godsdienstige verenigingen en de erediensten, om het even welke, te onderwerpen aan de bemoeiing of de invloed van de overheid, waren opgeheven, moet voor de Rooms-Katholieke Kerk een belangrijke overwinning geweest zijn.

Op 12 november droeg het Voorlopig bewind de macht over aan het Nationaal Congres⁸⁹². Het Nationaal Congres drukte de wens uit dat het Voorlopig Bewind de uitvoerende macht zou behouden tot op het moment dat hieromtrent anders beslist zou worden.⁸⁹³

l'exercent à des formalités qui froissent les consciences et gênent la manifestation de la foi professée, sont également abrogées. Article 4. Toute institution, toute magistrature créée par le pouvoir, pour soumettre les associations philosophiques ou religieuses, et les cultes, quels qu'ils soient, à l'action ou à l'influence de l'autorité, sont abolies." in I. Plaisant. Pasiomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série. Librairie Tarlier. Bruxelles. 1833. Blz.36

⁸⁹² Naar aanleiding van de plechtige installatie van het Nationaal Congres op 10 november 1830 zal, in de inaugurale rede, nog eens een overzicht worden gegeven van de realisaties: "... liberté pleine et entière pour la presse, pour l'enseignement, pour les associations de toute espèce, et pour les opinions et les cultes, désormais délivrés de toute crainte de persécution et de tout danger de protection ...".

⁸⁹³ Pasiomie. Collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Administration centrale de la pasicrisie, de la pasiomie et du journal de l'enregistrement Bruxelles. 1860. Blz. VI. "Dès ce moment, le Gouvernement provisoire, maintenu par le Congrès national, ne conserva que le pouvoir exécutif. ... Le pouvoir législatif fut alors exercé dans toutes ses parties et sans partage par le Congrès. Le Gouvernement provisoire n'avait pas même conservé l'initiative, et il ne pouvait en aucune manière arrêter l'effet des résolutions de l'assemblée nationale : les décrets du Congrès, pris sur la proposition d'un ou de plusieurs de ses membres, étaient adoptés à la majorité : dès ce moment la loi était complète. C'est de cette manière que la Constitution a été votée."

6.2.2. Ontwerp van Grondwet ⁸⁹⁴

Een beperkte groep personen maakte deel uit van de Grondwetscommissie⁸⁹⁵: De Gerlache die fungeerde als voorzitter⁸⁹⁶, De Brouckère⁸⁹⁷, Tielemans⁸⁹⁸, Van Meenen,⁸⁹⁹ Devaux,⁹⁰⁰ Balliu,⁹⁰¹ Zoude,⁹⁰² Thorn,⁹⁰³ Lebeau,⁹⁰⁴ Nothomb,⁹⁰⁵ Dubus,⁹⁰⁶ Blargnies.⁹⁰⁷

Het Nationaal Congres kreeg, wat bepaalde aangelegenheden betreft, zoals hiervoor uiteengezet een eerder beperkte onderhandelingsmarge. Tijdens de debatten zou niet enkel worden gerefereerd naar de beslissingen uit de Franse en Nederlandse periode die gecorrigeerd dienden te worden, maar ook naar voormelde decretale garanties die men graag definitief grondwettelijk verankerd zag.

⁸⁹⁴ De bespreking wordt beperkt tot die artikels die betrekking hebben op de erediensden.

⁸⁹⁵ W. Van Den Steene. De Belgische grondwetscommissie (oktober - november 1830): tekst van haar notulen en ontstaan van de Belgische grondwet. Brussel. Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. 1963. Blz. 14 en volgende.

⁸⁹⁶ De Gerlache was onder andere bezieler van de conservatief-katholieke krant *Courier de la Meuse* en wordt doorgaans onder andere door zijn stemmingen voor het behoud van de drie standen en de erfelijke senaat tot de eerder conservatief-traditionalistische vleugel gerekend. Was in 1825 naar aanleiding van de onderwijsbesluiten zowat woordvoerder van de katholieke oppositie geworden.

⁸⁹⁷ De Brouckère behoorde tot de liberale vleugel. Hij was voorstander van Nemoers, was tegen de 18 artikelen en tegen Leopold van Saksen-Coburg. Legde de nadruk op het belang van een parlementaire monarchie.

⁸⁹⁸ TIELEMANS Jean-François, né en 1799 à Bruxelles, décédé en 1888 à Bruxelles. Age en 1830 : 31 ans. Libéral. Élu par l'arrondissement de Bruxelles de 1847 à 1848. Bron : Unionisme.be

Was betrokken in het ophefmakende proces tegen *Le Courier des Pays-Bas*, *Le Catholique des Pays-Bas* en *Le Belge* en werd trouwens veroordeeld. Had in 1827 een studiereis naar Duitsland ondernomen om er te onderzoeken hoe de verhouding tussen kerk en Staat in de protestantse landen was geregeld.

⁸⁹⁹ Bekend als advocaat. Pleitte onder andere voor De Potter. Bij de behandeling van het hoofdstuk "De Belgen en hun rechten" zal hij opvallen door zijn amendementen met betrekking tot de artikelen 14, 15 en 17 waardoor duidelijk is dat hij verregaand begrip had voor het standpunt van de rooms-katholieke clerus.

⁹⁰⁰ Ontwikkelde in 1827 in *Le Mathieu Laensberg* het denkbeeld van een unie tussen katholieken en liberalen. Werd gezien als een typisch vertegenwoordiger van een gematigd unionisme.

⁹⁰¹ Had contacten met de katholieke oppositie en trad ook op in diverse processen waaronder dit tegen De Potter.

⁹⁰² Had onder andere interesse in het onderwijsvraagstuk en publiceerde hieromtrent in het katholieke blad *L'Ami de l'ordre*.

⁹⁰³ THORN Jean-Baptiste, né en 1783 à Remich, décédé en 1841 à Mons. Age en 1830 : 47 ans. Congressiste (1830-1831, Luxembourg). Bron : Unionisme.be

Steunde de Prins van Oranje bij de bespreking van de uitsluiting van de Nassaus en was, samen met De Gerlache, een van de weinigen die dit standpunt verdedigde.

⁹⁰⁴ Maakte deel uit van de groep rond *Le Mathieu Laensberg*. Dit blad ontpopte zich tot de spreekbuis van het jong liberalisme. Was actief, met katholieken als De Gerlache en d'Oultremont in de geheime "*Association constitutionnelle*".

⁹⁰⁵ Behoorde tot de gematigd - liberale strekking.

⁹⁰⁶ Was een vertegenwoordiger van de progressieve-katholieke strekking, die opkwam voor een verruimd kiesrecht, maar tevens opviel als verdediger van de belangen van de kerk. Dit laatste viel op naar aanleiding van het voorstel tot het verlenen van rechtspersoonlijkheid aan de Leuvense universiteit (1841).

⁹⁰⁷ BLARGNIES Charles, né en 1793 à Mons, décédé en 1866 à Ixelles. Age en 1830 : 37 ans. Congressiste (1830-1831, Mons) Libéral. Élu par l'arrondissement de Mons de 1831 à 1832 et en 1836. Bron : Unionisme.be Steunde het amendement van Defacqz op het artikel 16 met betrekking tot de onafhankelijkheid van de clerus. Wordt door A. Royer gerekend tot de "parti libéral d'opposition".

Titel II “De belgen en hun rechten” die de artikelen 4 tot en met 24 omvatte legde de rechten en de vrijheden van de ingezetenen vast. Deze titel is te zien als het centrale gedeelte van de Grondwet: “...de staatsmachten worden, in de volgende hoofdstukken in functie ervan geconcipeerd en er omheen opgetrokken als een beschermende wal.”⁹⁰⁸

Dit onderdeel was het voorwerp van langdurige, diepgaande discussies zowel tijdens de voorbereidende werkzaamheden als naar aanleiding van de debatten gevoerd binnen het Nationaal Congres. Zeker de artikelen met betrekking tot de positie van de erediensten zullen aanleiding zijn tot soms verhitte debatten.⁹⁰⁹

Uiteindelijk zullen slechts vijf artikelen van deze Titel niet integraal terug te brengen zijn tot de artikelen die door de Grondwetscommissie werden voorgesteld. Twee artikelen hiervan hebben betrekking op de godsdienstvrijheid. Het zijn de artikelen 15 over de “passieve godsdienstvrijheid” en het artikel 16 dat het compromis bevatte waardoor enerzijds bepaald werd dat elke inmenging van de staat in godsdienstige aangelegenheden verboden was en anderzijds overeengekomen werd dat het burgerlijk huwelijk aan het kerkelijk huwelijk dient vooraf te gaan. Volledigheidshalve moet echter ook worden gewezen op de interventies van de rooms-katholieke clerus, waaronder de brief van de Méan, omtrent de vrijheid van onderwijs. Artikelen 14 (eredienst; uitsluiting van elke preventieve maatregel), 16 (relatie kerk en staat) en 17 (onderwijs; uitsluiting van elk mogelijk toezicht) zouden uiteindelijk, zij het na lange debatten, volgens de verwachtingen van de clerus geboetseerd worden.

Artikel 20 was echter niet conform de verwachtingen van de clerus. Het schrijven van De Méan waarin hij de constituanten op leemten in het ontwerp van grondwet wees, lokte “vinnige discussies” uit.⁹¹⁰ De mogelijkheid van toekenning van de rechtspersoonlijkheid aan de (religieuze) verenigingen, opgenomen het ontwerp van de Grondwetscommissie, werd niet weerhouden.⁹¹¹ Willem Van De Steene wijst, niet onterecht, onder andere op het probleem van de dode hand en op mogelijke sociale problemen.⁹¹²

Er moet echter ook opgemerkt worden dat een belangrijke toevoeging gebeurde aan Titel IV. Via artikel 117 zal voorzien worden in de betaling van de wedden van de *bedienaars* van de eredienst. Deze bepaling zal als het ware op het einde van de bespreking opduiken en zonder al te veel discussie worden opgenomen. Hiervoor kan eveneens worden gewezen op het optreden van de Méan.⁹¹³

⁹⁰⁸ H. Rolin, geciteerd in W. Van Den Steene. De Belgische grondwetscommissie ... Blz. 50

⁹⁰⁹ W. van De Steene onderstreept dat de debatten getuigden van de wil om deze rechten, waarover een algemene eensgezindheid heerste, onverkort, zij het in behoedzaam afgewogen clausules, te waarborgen.

⁹¹⁰ W. Van Den Steene. De Belgische grondwetscommissie ... Blz. 51

⁹¹¹ Ibid. Blz. 51

⁹¹² Verwezen werd naar sociale spanningen in bepaalde streken. De vrijheid van vereniging en de vrijheid van vergadering zal dus worden ingeperkt. Zo werden preventieve maatregelen met betrekking tot vergaderingen in open lucht voorzien.

⁹¹³ Debatten op 26 en 27 januari en op 5 februari (artikel 117).

De Grondwetscommissie heeft zich bij het ontwerpen van de Grondwet laten leiden door toen bekende teksten. De Franse Grondwetten uit de jaren 1791 en 1830 en de Grondwet van het Koninkrijk de Nederlanden hebben als voorbeeld gediend.⁹¹⁴

6.3. Het Nationaal Congres

De Volksraad, beter gekend onder de naam Nationaal Congres (een rechtstreekse vertaling uit het Frans), kreeg als belangrijke opdracht het definitief vastleggen van een grondwet, zoals voorbereid door de Tijdelijke Regering.

De vorming, samenstelling en het functioneren van dit grondwetgevend orgaan en het relatieve gewicht van de aanwezige ideologisch-filosofische stromingen, zijn niet onbelangrijk om het verloop van de debatten en de resultaten van het grondwetgevend werk te duiden.

De Volksraad, plechtig geopend op 10 november 1830 en ontbonden op 21 juli 1831, functioneerde niet echt optimaal. De verkiezingen zelf verliepen niet overal even vlot en ook de voltallige samenstelling garanderen was niet evident. Nochtans had men maatregelen genomen om het vereiste aantal deelnemers te garanderen. Op 23 oktober 1830 was een decreet uitgevaardigd dat betrekking had op "Députés suppléant: à nommer par les électeurs des députés au Congrès national.". Het Voorlopig Bewind oordeelde het raadzaam "Sur le rapport de la Commission de constitution", rekening houdende de kiesbesluiten van 10 en 12 oktober⁹¹⁵ (die legden het aantal verkozenen vast per district) om "Considérant que la gravité et la solennité de la mission du Congrès exigent que la représentation nationale soit aussi complète que possible; que, pour prévenir le besoin de nouvelles élections, et les retards qu'elles entraîneraient, il est convenable de pourvoir aux vacances qui peuvent résulter de doubles nominations, de démissions, de congés et d'autres causes". In elk district dienden de kiezers dan ook "... en procédant à l'élection des députés ... par un même scrutin séparé, un nombre de suppléants égal à celui des députés." te kiezen.⁹¹⁶ Dit zou noodzakelijk blijken.⁹¹⁷

Het kiesbesluit van 10 oktober 1830 legde het aantal leden van het Nationaal Congres vast op 200. De uiteindelijke verdeling van de zetels diende echter opgenomen in een afzonderlijk besluit. Dit gebeurde op 12 oktober 1830. Deze verdeling bleek niet eenvoudig. Artikel 2 dat de verdeling regelde resulteerde in een zeer ingewikkelde berekening. Dit werd veroorzaakt

⁹¹⁴ Dit kan worden verduidelijkt aan de hand van de artikelen 20 en 21 (La liberté des opinions religieuses est garantie à tous. L'exercice public d'aucun culte ne peut être empêché qu'en vertu d'une loi, et seulement dans le cas où il trouble l'ordre et la tranquillité publique.) van het ontwerp en het artikel 190 (De volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd. La liberté des opinions religieuses est garantie à tous.) van de Nederlandse Grondwet.

⁹¹⁵ Voor een gedetailleerd beeld van de ontwerpredacties en eindredactie van deze teksten en het uiteindelijk gepubliceerde in het Bulletin des arrêtés et actes du Gouvernement Provisoire de la Belgique kan worden verwezen naar W. Van Den Steene. De Belgische grondwetscommissie ... Blz. 67 en volgende.

⁹¹⁶ I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète ... Troisième série. Blz. 48

⁹¹⁷ Dat dit soms niet voldoende bleek is, bij wijze van voorbeeld, af te leiden uit de beslissing van 15 november 1830 om te Arlon over te gaan tot nieuwe verkiezingen. Zowel een afgevaardigde die normaliter verkozen was, als zijn plaatsvervanger, gaven om gezondheidsredenen verstek. Een tweede plaatsvervanger opteerde voor Neufchateau. Op 25 november 1830 werden nieuwe verkiezingen georganiseerd. In I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète ... Troisième série. Blz. 79

door de problemen eigen aan het correct vaststellen van de bevolkingscijfers en door het bepalen van de precieze toekenningswijze voor de zetelverdeling.⁹¹⁸ Het Nationaal Congres zou enkele maanden later, voor de zetelverdeling in de kieswet, wel gebruik maken van bepaalde gegevens van de volkstelling.

Op 16 oktober 1830 publiceerde *Le Courier des Pays-Bas* de tekst van de kieswet van 12 oktober 1830. Er werd vastgesteld dat in artikel 2 de provincie Luik niet was opgenomen. *L'Union Belge* was de eerste krant die op 19 oktober de correcte gegevens publiceerde.⁹¹⁹

Er waren ook een aantal praktische maatregelen die dienden te worden genomen zodat men alle kiesgerechtigden in staat kon stellen deel te nemen aan de verkiezingen. Zo werd op 21 oktober beslist dat men zou overgaan tot een “Établissement d’un bureau à Sittard, pour procéder à l’élection des membres du Congrès national”. De specifieke toestand van het district “... Maestricht nécessite une disposition particulière pour les électeurs des membres du Congrès national, domiciliés à la rive droite de la Meuse de l’arrondissement de Maestricht...”.⁹²⁰ Later zou ook blijken dat het niet steeds even evident was voor de verkozenen van de afgelegen provincies (voorbeeld: Luxemburg) om deel te nemen aan alle werkzaamheden. Een besluit van 1 november, dat het kiesbesluit van 12 oktober 1830 zou wijzigen, zou ingrijpen in het aantal “députés à élire par le district de Tournay (van 8 naar 7) ... par le district administratif d’Ath (van 4 naar 5)”.⁹²¹

Er waren ook de klassieke praktische problemen die elke verkiezing kent. Zo waren er moeilijkheden met betrekking tot de verwerking van de stemmen te Brussel. Op 5 november 1830 verdaagde men de opening van de werkzaamheden van het Nationaal Congres van 8 naar 10 november 1830. Het decreet verwees naar “... le retard inattendu qu’éprouve le dépouillement des votes dans les assemblées électorales réunies à Bruxelles.”⁹²²

De verkiezingsprocedure voor het Nationaal Congres toont aan dat men uiteindelijk zeer behoudsgezind bleef. Had men het getrapte kiessysteem vervangen door rechtstreekse verkiezingen, dan had men er ook zorg voor gedragen niet al te veel burgers toe te laten tot

⁹¹⁸ W. Van De Steen wijst op de moeilijkheden eigen aan het bepalen van een correct bevolkingscijfer. Er werd geen gebruik gemaakt van een bevolkingstelling van 1829. Deze cijfers waren, voor de Zuidelijke provinciën, nog niet gepubliceerd. Zij zullen pas in 1832 door A. Quetelet en E. Smits worden opgenomen in een werk “Recherches sur la reproduction et la mortalité de l’homme aux différents âges et sur la population de la Belgique”. Er werd gebruik gemaakt van cijfers van een zekere Mr. De Bouge. Dit cijfer (3.753.995 inwoners) ligt echter in vergelijking met andere cijfers, aan de eerder lage kant. W. Van De Steene vermoedt dat dit wellicht komt doordat vreemdelingen... werden uitgesloten. De telling van 1 januari 1830 geeft een totaal van 4.064.209 inwoners. Op 1 januari 1825 geeft de telling reeds een totaal van 3.738.876 inwoners.

⁹¹⁹ Voor een volledig beeld van de problemen met betrekking tot het niet publiceren van de gegevens alsook omtrent het bevolkingscijfer van de provincie Luik en de briefwisseling hieromtrent kan worden verwezen naar het werk van W. Van De Steene. De Belgische grondwetscommissie ... Blz. 77 en volgende.

⁹²⁰ I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète ... Troisième série*. Blz. 57

⁹²¹ 1er NOVEMBRE 1850. -No 257. -Arrêté rectifiant celui du 12 octobre 1830 et fixant le nombre des députés au congrès national, pour Tournay à 7 au lieu de 8, et pour Ath à 5 au lieu de 4. (Arch. Du gouv. Prov., n. CCCXL.). In *Pasinomie : collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique*. Administration centrale de la Pasicrisie. Tome XII. Bruxelles.1860. Blz. 58

⁹²² I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète ... Troisième série*. Blz. 61

de stemverrichtingen. De belasting die de kiezers moesten betalen bleek zelfs hoger dan onder Willem I. Het gros van de bevolking, maar ook velen onder hen die actief deelgenomen hadden aan de omwenteling, werden uitgesloten. Blijkbaar werd deze niet “bekwaam”, niet “zelfstandig” genoeg gevonden om een stem uit te brengen.

De toegangsprocedure had er voor gezorgd dat ook een belangrijk deel van de burgerij niet in aanmerking kwam. Bepaalde intellectuele kopstukken van de revolutie, afkomstig uit deze sociale groepen hadden uiteindelijk slechts via het “capacitair” stemrecht toegang gekregen.⁹²³ Anders gesteld: het Nationaal Congres leek een vrij nauwkeurige weergave van de heersende economische en sociaal-politieke machtsverhoudingen.⁹²⁴ Dertien leden van de clerus, die tot de capacitairen behoorden, hoorden tot de verkozenen.⁹²⁵

Het Nationaal Congres kwam voor het eerst samen op 10 november 1830. Kernopdracht: het opstellen van een Grondwet.⁹²⁶ Een commissie onder leiding van baron de Gerlache kreeg als opdracht de nieuwe Grondwet op te stellen.⁹²⁷

Gedurende de negen maanden dat deze actief was, was ze slechts veertien dagen voltallig (26 december 1830 – 30 december 1830; 7 januari 1831 tot 17 januari 1831). De talrijke ontslagen lagen mede aan de basis van het moeizaam functioneren.⁹²⁸

Kossmann ontleedde de samenstelling van het Nationaal Congres: de meeste verkozenen behoorden tot de zogenaamde bourgeoisie, in vele gevallen waren het kleinburgers. Een beperkt deel kwam uit industriële kringen of “haute finance”. Jonge, bezitloze advocaten en grootgrondbezitters verwierven invloed. Kossmann telde een twintigtal orangisten, wat reactionairen, een handvol antiklerikale republikeinen, enkele leden die België in Frankrijk opgenomen wilden zien en “dertien priesters in hoofdzaak van zeer democratische overtuiging”.⁹²⁹

In een gedetailleerd onderzoek met betrekking tot het functioneren van het Nationaal Congres komt Michel Magits tot de conclusie dat een zeer beperkt deel van de Belgische bevolking de samenstelling van de Volksraad had bepaald (amper 7 op 1000 Belgen hebben hier een beslissende stem in gehad). Van de 238 leden (177 titelvoerders en 61

⁹²³ Dit capacitair stemrecht verzekerde de clerus, de kapitaalkrachtigen alsook universitair gediplomeerde vrije beroepen toegang tot de verkiezingen en dus ook tot de grondwettelijke arbeid.

⁹²⁴ Els Witte & J. Craeybeckx. Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Blz. 10

⁹²⁵ C. Sägesser. Le prix de nos valeurs. Blz. 12

⁹²⁶ Aandachtspunten waren onder meer het bespreken van een ontwerp van grondwettelijke representatieve monarchie (en de verkiezing van een koning), het inrichten van een parlementair systeem (met twee kamers: de lage kamer van de vertegenwoordigers en de hoge kamer of Senaat) en het regelen van de relatie tussen Kerk en Staat.

⁹²⁷ De nieuwe Grondwet werd aangenomen op 7 februari 1831. Op die dag werd ook een regent benoemd en het Voorlopig Bewind, dat tot dan toe de uitvoerende macht had, werd ontbonden. Het Nationaal Congres bleef evenwel als wetgevend orgaan voortbestaan tot 8 september 1831, de dag van de verkiezing van het eerste parlement.

⁹²⁸ M. Magits. De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831). Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis 1981. Blz. 582

⁹²⁹ E.H. Kossmann. De Lage landen. 1780-1980. Deel I. Blz. 137

plaatsvervangers) hebben slechts 150 leden (waaronder 8 plaatsvervangers) zitting hadden van de eerste tot de laatste dag: een vierde van de Volksraad veranderde in de loop van de werkzaamheden.

De politieke, sociale en intellectuele samenstelling is vermeldenswaard. De grondwetgevende vergadering was eerder samengesteld uit heren van middelbare leeftijd, al bij al een eerder “jonge” vergadering. De leden stonden aan het begin van hun loopbaan, niet aan de top, “zodat de revolutionaire geest vaak steile ambities voedde”.⁹³⁰ Moeilijker is het om zich een idee te vormen van het genoten onderwijs.⁹³¹ Het aantal juristen valt op. Ongeveer de helft van de leden van het Nationaal Congres had een juridische opleiding genoten. Daarnaast zijn er de grondbezitters, handelaars en fabrikanten.⁹³² De jongere leden waren echter in contact gekomen met het liberale gedachtegoed. Hun politieke engagement werd soms gekleurd door hun visie op het beleid van Willem I.⁹³³

Magits onderzocht ook de beroepsstructuur van de Volksraad: vrije beroepen en eigenaars waren het sterkst aanwezig. De katholieke adellijke grootgrondbezitters (die met enige afgunst naar de zich verbeterende positie van de industriëlen en handelaars keken) en de advocaten (die worstelden met de taalpolitiek van Willem I en het gebrek aan evenwicht tussen Noord en Zuid) bepaalden mee het optreden van het Nationaal Congres. Op 238 leden telde men 90 edelen.⁹³⁴

De Volksraad was dus geen echt “revolutionair” orgaan; er werd uit de bestaande vijvers gevist. Veel van de leden hadden al voor 1830 een politiek mandaat opgenomen.

In tegenstelling tot wat men zou kunnen verwachten leek het aantal priesters eerder beperkt. C. Sägeser stelt dat “...les ministres des cultes figuraient parmi les électeurs capacitaires ...”.⁹³⁵ Hun invloed zou echter niet te onderschatten zijn. Het gehanteerde kiesstelsel had in hun voordeel gewerkt.⁹³⁶ Deze verkozenen wisten hun dossiers zeer goed te verdedigen.⁹³⁷ Wanneer nodig werden contacten gelegd met andere rooms-katholieke verkozenen of ging men te rade bij het aartsbisschoppelijk paleis te Mechelen.

⁹³⁰ M. Magits. De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831). Blz. 585

⁹³¹ Veel leden hadden thuisonderricht genoten, hadden vermoedelijk een eerder praktische opleiding gekregen of hadden aan Duitse universiteiten gestudeerd.

⁹³² De vijftigers hadden meestal een diploma behaald aan de Faculté de droit te Parijs. De Brusselse École de Droit, die sinds 1806 een monopolie had verkregen, was dan weer de alma mater voor vele dertigers en veertigers. De jongste leden van de Volksraad hadden vaak een opleiding genoten aan de Luikse Universiteit. Van de drie universiteiten die Willem I had opgericht waren deze het meest in trek bij de liberalen. Een beperkt aantal jongere leden had dan weer een vorming aan de Gentse Universiteit genoten.

⁹³³ M. Magits. De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831). Blz. 589

⁹³⁴ Bepaalde leden cumuleerden hun ambt met een andere functie. Vele magistraten beheerden uitgestrekte landerijen en ook advocaten waren tegelijkertijd grootgrondbezitters.

⁹³⁵ C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Blz. 12

⁹³⁶ Er waren wel geografische verschillen vast te stellen. Indien in bepaalde kiesdistricten de priesters, onder druk van de bisschoppen, zich hadden teruggetrokken (bijvoorbeeld in Doornik) dan was het anderzijds zo dat, in de gewesten waar de priesters dicht bij de bevolking stonden (de Vlaamse provincies en het arrondissement Leuven), er gewag moet worden gemaakt van een actieve participatie.

⁹³⁷ M. Magits. De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831). Blz. 591

De leden zelf onderbrengen in katholieke of liberale fracties is geen gemakkelijke opgave. De scheidingslijnen zijn niet steeds even duidelijk. De Gerlache,⁹³⁸ lid van de Volksraad, stelde dat 140 leden katholiek genoemd kunnen worden, terwijl 60 leden liberaal. Pieter De Decker, lid van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, telde 60 leden die volgens hem niet tot het katholieke kamp kunnen worden gerekend. Hij merkt op dat "Au congrès ... ce sont les membres du clergé belge qui montrent pour le triomphe de la liberté un enthousiasme ... Parmi les soixante membres qui constituent la minorité intolérante et illibérale du Congrès, on ne voit figurer aucun nom catholique !"⁹³⁹ En hij vervolgt : "Depuis l'époque du Congrès, la conduite de l'opinion catholique, principal noyau de cette majorité qui jusqu'à ce jour a résisté à tant d'assauts et survécu à tant d'attaques, a constamment été marquée au coin du vrai libéralisme."⁹⁴⁰

Sterckx stelt, in zijn "*Deux lettres de Son Éminence*" dat "Ce congrès était composé de 200 membres, dont au moins 140 étaient très dévoués à la religion catholique. Il y avait parmi eux 13 prêtres, aussi distingués par leur science que par leur zèle pour la défense de la religion."⁹⁴¹

De orangisten hadden het erg moeilijk om zich te profileren. Enkel in Brussel, Antwerpen en Luik slaagden zij erin door te breken. Magits berekende dat de Volksraad ongeveer 25 orangisten telde. Economische, maar zeker ook ideologische motieven lagen aan de basis van hun optreden. Aan de andere zijde van het spectrum waren er de zogeheten "reünisten". Deze contrarevolutionairen, annexionisten, zijn beperkt in aantal. Zij spitsten zich toe op een herstel van de (economische) band met Frankrijk. Op het moment dat gesproken zal worden over de koningskeuze komen zij het duidelijkst naar voor.

De grootste groep bestond dus uit de zogenaamde gematigde unionisten. De meer radicale unionisten, die zich erg actief hadden getoond tijdens de afscheiding, werden door de kiezers blijkaar bedankt voor de bewezen diensten.

Het aantal antiklerikalen onder deze leden is eveneens moeilijk te bepalen. Magits probeerde hun aantal te achterhalen.⁹⁴² Op basis van stemgedrag komt hij tot de conclusie dat de antiklerikale strekking ongeveer 55 tot 60 man sterk was. De gematigd liberale strekking was bescheidener in omvang. Zij zullen het voorstel-Defacq verwerpen, maar wel aanvaarden dat de overheid een beperkt toezicht op het onderwijs kan doorvoeren.⁹⁴³ Geschat wordt dat deze strekking ongeveer 35 man sterk is.

⁹³⁸ DE Gerlache, Etienne, Constantin, né en 1785 à Bourge, décédé en 1871 à Ixelles. Congressiste (1830-1831, Liège). Age en 1830 : 45 ans. Catholique. Élu par l'arrondissement de Liège de 1831 à 1832. Bron : Unionisme.be

⁹³⁹ P.J.D. de Decker. *Quinze ans : (1830-1845)*. 2e éd. Bruxelles : Société des Beaux-Arts. 1845. Blz. 22

⁹⁴⁰ Ibid. Blz. 23

⁹⁴¹ E. Sterckx, E. *La constitution belge et l'Encyclique de Grégoire XVI : deux lettres de Son Éminence le cardinal-archevêque de Malines sur nos libertés constitutionnelles*. E.F. van Velsen. Malines. 1864. Blz. 25

⁹⁴² Hiertoe gaat hij in op de stemming van het voorstel Defacqz, met betrekking tot het behoud van een zekere overheidsinterventie in kerkelijke aangelegenheden en op het voorstel Fleussu, dat overheidstoezicht op het onderwijs voorstond.

⁹⁴³ M. Magits. *De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831)*. Blz. 598

Wat met de aanwezigheid van vrijmetselaars in het Nationaal Congres? Volgens een onderzoek van Anaïs Maes is het moeilijk met zekerheid het aantal vrijmetselaars te bepalen: “When looking at the composition of this National Congress a great deal of its members (30 to 60) have, in the past, been ‘identified’ as masons. We, however, have hitherto been able to identify only 16 congressmen having been initiated into the craft by 1830.”⁹⁴⁴ Van twee leden kon de loge en de werkplaats, worden achterhaald. Het gaat om L’Union des Peuples, een irreguliere, tijdelijke, werkplaats. Félix de Mérode en Charles Rogier waren vermoedelijk lid van L’Union des Peuples. Met absolute zekerheid is dit niet geweten.⁹⁴⁵ De anderen behoorden allen tot verschillende loges.⁹⁴⁶ Allen hadden een verschillende maçonnieke achtergrond. Wat hen samenbracht was de overtuiging dat zij een rol konden spelen in het proces van natievorming. Sommigen onder hen waren voorstander van een monarchie, anderen voelden dan weer meer voor een republiek. De meesten onder hen waren echter “ardent nationalists and liberals”. Hun tussenkomsten, zoals gerapporteerd door E. Huyttens,⁹⁴⁷ geven een idee van hun aandachtspunten.

De katholieke familie, dankzij het cijnskiesrecht⁹⁴⁸ en het activisme van de clerus, stond voor het gros van de unionisten. Deze groep kan evenwel moeilijk als een homogeen blok worden gezien. Ook hier zijn er traditionalisten, gematigden en democraten die alle drie echter de zachte scheiding tussen kerk en staat zullen aanvaarden.

Magits merkt op dat deze katholieke groep, democraten en conservatieven, waarbij zich een twintigtal gematigden voegen vooral in religieuze aangelegenheden eenzelfde standpunt zal innemen: “Op politiek vlak bepaalde het unionisme in ruime mate hun optreden.”⁹⁴⁹ De conservatieve strekking was echter duidelijk in de meerderheid (45 leden) en stond in nauw contact met de kerkelijke hiërarchie. De verschillen tussen de fracties zijn het duidelijkst vast te stellen op het ogenblik dat men de vorming van Kamer en Senaat bespreekt. Bij de katholieke unionisten bleek de democratische fractie (deze telt het meeste priesters)

⁹⁴⁴ A. Maes. *Freemasonry as a Patriotic Society? The 1830 Belgian Revolution*. Rehmlac. Vol. 2. N°. 2. 2010. Blz. 5

⁹⁴⁵ Ibid. Blz. 5: “It only appears in a document of another lodge: Les Amis Philanthropes. There is no trace of it after 1830.”

⁹⁴⁶ Jean Barbanson, Eugène Defacqz, Antoine Barthélémy en Alexandre Gendebien behoorden tot L’Espérance te Brussel. Philippe d’Arschot Schoonhoven was lid van La Constance (Leuven). Goswin de Stassart en Isidore Fallon zijn terug te vinden op de lijst van La Bonne Amitié (Namen). La Parfaite Intelligence en l’Etoile Réunies (Luik) waren de werkplaats van Henri Orban, Joseph Forgeur and Pierre Destriveaux. Louis Jacobs was lid van La Persévérance (Antwerpen). Joseph Lebeau had zijn initiatie verkrijgen bij Les Amis de la Parfaite Intelligence (Hoei) in 1815. Jean-Baptiste Nothomb werd geïnitieerd bij Les Enfants de la Concorde Fortifiée. Nicolas Rouppe was een stichtend lid van Les Amis Philanthropes (Brussel) maar, zoals A. Maes stelt “... without being a very zealous mason however.”

⁹⁴⁷ E. Huyttens. *Discussions du Congrès National de Belgique, 1830-1831*. 1844.

⁹⁴⁸ Het cijnskiesrecht in 1831 gaf aan 46.099 mannen, op een bevolking van 4.179.519, toegang tot de verkiezingen. De verlaging van de cijns in 1848 leverde uitbreiding van de kiezers tot 79.099 op een totaal van 4.359.090 personen. Het algemeen meervoudig stemrecht zou een doorbraak betekenen: de stemming werd verplicht. Het aantal kiezers steeg tot 1.370.687 (aantal stemmen: 2.111.127) op een inwonersaantal dat ondertussen gestegen was tot 6.341.958. Een tweede doorbraak kwam in 1919 met het algemeen enkelvoudig stemrecht. Mannen, vanaf 21 jaar (voorheen 25 jaar) dienden deel te nemen: hun aantal bedroeg 2.102.710 op 7.577.027 inwoners. Bron: G. Beneckere, T. De Paepe en B. De Wever. *Een geschiedenis van België*. Blz. 102

⁹⁴⁹ M. Magits. *De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831)*. Blz. 600

voorzitter van een uniekameraal stelsel. De gematigde katholieken aanvaardden het bicameralisme, maar zijn voorzitter van een democratisch samengestelde senaat. De conservatieve groep was voorzitter van een eerder conservatief samengestelde senaat waar enkel de allerrijksten toegang toe zouden krijgen. De houding van de eerder progressieve leden van de clerus was voor bepaalde conservatieven voldoende reden zijn om zich te beklagen bij aartsbisschop Sterckx.

Witte bevestigt dat de conservatieve en centrumkatholieken de antiklerikale vleugel in aantal domineerden. De democraten in beide ideologische stromingen wogen niet op tegen de behoudsgezinde en gematigde krachten.

Deze verhoudingen waren medebepalend bij de totstandkoming van de Grondwet.⁹⁵⁰ De kerkelijke overheid had zich een goede startpositie weten te verwerven. Deze katholieke meerderheid wist zich ook gesteund door de gematigde liberalen die voorzitter waren van een samenleving waar orde en rust primeerden. De katholieke moraal was een ideale bondgenoot bij dit streven. In het Nationaal Congres is de positie van de kerk dan ook vrij comfortabel te noemen.⁹⁵¹

Tot omstreeks 1839 werd het politiek landschap in België bepaald door dit unionisme, de voortzetting van de liberaal-katholieke unie van 1828. Kossmann betoogt dat het unionisme een veel sterkere gevoelswaarde en een diepere nationale zin had dan zakelijke, parlementaire of regeringscoalities ooit bezaten.⁹⁵² Dat “Monsterverbond” overleefde de Belgische revolutie in een reeks unionistische regeringen, die aanvankelijk als een hecht blok naar buiten kwamen maar, naarmate de toestand stabiliseerde, uiteindelijk moeilijker en moeilijker de schijn van eensgezindheid konden aanhouden.

Een probleem was echter dat men niet echt van een partijenregime kon spreken: de unionistische beweging bestond bij de gratie van het ontbreken van politieke partijen. Gevolg was dat de verkozenen een relatief belangrijke vrijheid genoten. Er was geen “partijdwang”. De stemmingen verliepen niet gestroomlijnd en meerderheden wisselden in functie van het te behandelen punt.

Al snel zouden levensbeschouwelijke spanningen aan de oppervlakte komen en gezien de onzekere situatie diende daar voorzichtig mee te worden omgesprongen. Aanvankelijk waren de critici van de toegevingen aan de clerus niet echt talrijk. M. Bots heeft het over een “aanvankelijk beperkte minderheidsgroep” maar die groep stond “... zeer wantrouwig tegenover de Kerk, en vreesde dat het unionisme uiteindelijk veeleer de belangen van de Kerk

⁹⁵⁰ E. Witte & J. Craeybeckx. Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Blz. 11

⁹⁵¹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.180

⁹⁵² Hij ziet in dit unionisme een uitdrukking van de permanente revolutionaire wil van het Belgische volk, “het enige dat begrepen had hoe de vrijheid het mogelijk maakt om de nationale eenheid op de grootste tegenstellingen te vestigen. De drie ministeries van 1831 tot 1839 vonden in dit merkwaardige pathos de kracht, die zij in de Kamer met haar grillen en hartstochten - verklaarbaar uit het ontbreken van enigszins georganiseerde partijen - niet hoefden te zoeken.”

dan die van de vrijheid zou dienen.”⁹⁵³ Bekende figuren hier waren Eugène Defacqz⁹⁵⁴ en Théodore Verhaegen, beiden vrijmetselaar. Zowel binnen het katholieke als het liberale kamp waren er die zich niet helemaal konden terugvinden in de gang van zaken. Sommige liberalen hadden een democratischere evolutie gewenst; bepaalde katholieken waren ultramontaanse gedachten genegen. Het enige cement was, zoals reeds gesteld, de consolidatie van de Belgische natie.⁹⁵⁵

Samengevat: het unionisme bewerkstelligde dat zowel progressievere katholieken en liberalen als behoudsgezindere katholieken en liberalen elkaar konden vinden. Dit patriottische samengaan bleek het bindmiddel te zijn, zonder hetwelk er al vrij snel een strijd zou zijn ontstaan niet enkel tussen de liberale en de katholieke familie, maar ook intern tussen progressievere en conservatievere katholieken of conservatievere en progressievere liberalen.

Wat van buitenaf gezien een eenheid was, kon voor ingewijden, niet verdoezelen dat gematigde politici tegenover progressieven stonden, met elk een eigen agenda. De debatten bevestigden dit.

6.4. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste: analyse van een strategie

Het rooms-katholieke episcopaat had eerder al een nieuwe succesvolle strategie uitgewerkt. Het zou zich niet langer uitdrukkelijk beroepen op de oude rechten en het herstel van de traditionele orde. De bisschoppen zouden focussen op het vrijwaren van de door het Voorlopig Bewind verzekerde vrijheden. Bijzondere aandacht kreeg de interpretatie van de gegarandeerde rechten.

In november 1830 verscheen te Leuven bij Vanlinthout en Vandenzande een anoniem pamflet onder de titel *“Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste”*.⁹⁵⁶ Het pamflet wordt toegeschreven aan Pierre De Ram.⁹⁵⁷ Aloïs Simon schrijft dat Sterckx in belangrijke mate heeft bijgedragen tot het opstellen van het pamflet.⁹⁵⁸ Wie het eigendomsrecht toekomt, is in deze ondergeschikt. Het pamflet zou ruime bekendheid krijgen en deel uitmaken van een goed uitgedokterde strategie. Wij gaan hier dieper op in omdat deze verzuchtingen de debatten in het Nationaal Congres duidelijk zullen beïnvloeden.

⁹⁵³ M. Bots. Beknopte geschiedenis van de liberale partij. Blz. 12

⁹⁵⁴ DEFACQZ Eugène, Marie, né en 1797 à Ath, décédé en 1871 à Bruxelles. Age en 1830 : 33 ans. Congressiste (1830-1831, Ath). Bron : Biographies.Unionisme.be

⁹⁵⁵ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 60

⁹⁵⁶ S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Vanlinthout et Vandenzande. Louvain. 1830.

⁹⁵⁷ Vincent Viaene ziet als auteurs de denktank bestaande uit Van Bommel, Sterckx en De Ram: “It emanated from an ecclesiastical think-tank consisting of the Bishop of Liège, Cornelius Van Bommel, and two promising members of the curia at Mechelen, who enjoyed de Méans confidence: Engelbert Sterckx, shortly to become his successor, and Pierre De Ram, soon to be the first president of the Catholic University at Louvain.” in V. Viaene. Belgium and the Holy See Blz. 30

⁹⁵⁸ A. Simon. Le vicaire général Sterckx et la Constitution belge (1830 – 1831). Extrait des Miscellanea. L. Van Der Essen. Editions Universitaires. Les presses de Belgique. 1947. Blz. 984 – 2

De auteurs vragen niet zozeer “bescherming door de overheid” (dit woord zal als dusdanig nergens in het pamflet voorkomen) voor de Rooms-Katholieke Kerk en het rooms-katholieke geloof, maar leggen eerder de nadruk op concrete wettelijke, constitutioneel verankerde beschermingsmaatregelen. Dit pamflet kan het best samen worden gelezen met een door de Méan aan het Nationaal Congres gericht herderlijk schrijven waarin eveneens een aantal verzuchtingen zijn opgenomen. De toon van het pamflet is evenwel, in vergelijking tot de Méans brief, veel assertiever. Het pamflet “went especially further than de Méans letter in proposing an original interpretation of freedom of religion, which implied a radical disarmament of the State in its relations with the Church.”⁹⁵⁹

Het goed onderbouwde 24 pagina’s tellende document herinnert aan de belangrijke opdracht die het Nationaal Congres werd gegeven, op de gevaren die dreigden en op de rol van de kerk en de leden van de clerus: “Il a une constitution à fonder, des relations à établir au-dehors, et un chef de l’Etat à nommer qui puisse maintenir et cette constitution, fondement du bonheur du peuple Belge, et ces rapports nécessaires avec les autres peuples de l’Europe.”⁹⁶⁰ Onmiddellijk werd gewaarschuwd voor problemen die de werkzaamheden kunnen hinderen. Het gevaar zou komen van “des partis que les passions font naître, que la résistance irrite, et que l’ignorance aveugle et précipite.” Een verwijzing naar de kritische, dissidente stemmen binnen bepaalde clubs en binnen een bepaalde pers. De auteurs hebben het over een samenzwering en waarschuwen voor anarchie.

De grondwetgever moest zich dus voldoende gesteund voelen, en deze steun was enkel “...à l’intérieur ... dans le bon sens du peuple même...” te vinden. Het rooms-katholieke geloof kon een belangrijk tegengewicht vormen tegen de centrifugale krachten die de natievorming bedreigen, in de clerus zou men een bondgenoot en een bruggenbouwer vinden. En was België niet katholiek? “Dans la Belgique tout entière, sauf quelques points imperceptibles, les masses sont singulièrement attachées au catholicisme.” De antiklerikalen zullen het geweten hebben: “C’est un fait tellement avéré, que les libéraux les plus anti-religieux, n’oserait le nier.”⁹⁶¹

Het moest voor het Congres dan ook duidelijk zijn: indien de grondwetgever het vertrouwen van de clerus zou kunnen winnen, dan zou het automatisch het vertrouwen van de gehele bevolking krijgen. Om dit vertrouwen te bekomen moest men “... agir aussi franchement envers la liberté religieuse qu’envers toutes les autres libertés, c’est-à-dire, ne pas se contenter de l’énoncer dans le pacte fondamental, mais l’y munir de tous les garanties qui lui sont propres.”. Het waarom van deze eis werd verduidelijkt door de periode van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in herinnering te brengen.⁹⁶² De bevolking was zich, aldus het

⁹⁵⁹ V. Viaene. Belgium and the Holy See ... Blz. 31

⁹⁶⁰ S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Blz. 3

⁹⁶¹ Ibid. Blz. 4

⁹⁶² De Grondwet van 1815 bevatte, dixit de auteurs, immers dan wel een aantal bepalingen die burgerlijke, religieuze vrijheden vooropstelden, er waren echter onvoldoende waarborgen ingebouwd die deze vrijheden beschermden. Het gevolg was, aldus de auteur(s) dat de uitvoerende macht de vrijheden stelselmatig inperkte: “Il s’attaqua sur tout, soit fanatisme, soit système, à la liberté religieuse des catholiques.” De bevolking van de Belgische provincies ging dan ook in het verzet en stond onvoorwaardelijk, dixit de auteurs, achter de priesters. De clerus was voor de bevolking immers de natuurlijke garant van de vrijheid. Parallel met de aandacht voor de inbreuken op de religieuze vrijheden ontdekte men ook dat heel wat andere vrijheden onder druk kwamen te staan. De weigering om de vrijheden toe te kennen leidde tot een opstand.

pamflet, bewust van de noodzaak om deze vrijheden te garanderen: “Elle veut, en se reconstituant, les mêmes libertés; mais elle les veut mieux garanties; garanties dans la constitution même, afin que désormais le chef de l’Etat, quel qu’il puisse être, trouve là un premier et invincible obstacle à tout projet de les ruiner de nouveau.”⁹⁶³

Dan volgde een oproep om de religieuze vrijheden, met name de vrijheden van de Rooms-Katholieke Kerk, van het rooms-katholieke geloof, te waarborgen. De auteurs van de Grondwet hadden volgens hen echter veel - té veel - aandacht gehad voor de burgerlijke en politieke vrijheden. En er volgde een waarschuwing: het Congres moet het vertrouwen van de rooms-katholieken verdienen, immers “... telle est la condition sans laquelle il ne l’obtiendra jamais, mais compromettra son existence et celle du pays.”

De auteurs waarschuwden voor de activiteiten van bepaalde invloedrijke liberalen die het niet schuwden om (men verwijst ook naar Van Maanen en de protestanten) de vrijheden aan te wenden ten nadele van het katholicisme. Indien deze liberalen ook raadgever van de toekomstige leider van de natie zouden worden, mocht het ergste worden gevreesd. Het moest duidelijk zijn dat “...le pacte social ne se contente pas d’exprimer la liberté religieuse, il faut qu’il la garantisse, comme il doit à la fois exprimer et garantir les libertés civiles et politiques.”

De auteurs onderzoeken vervolgens wat onder opinievrijheid (“liberté des opinions”) en cultusvrijheid (“liberté des cultes”) moest worden verstaan: “Comme la loi humaine ne saurait atteindre la pensée, qui dit liberté des opinions, dit liberté d’opinions, de croyances ouvertement professées, soit par écrit, soit oralement. Le culte, ce sont tous actes extérieurs, qui forment l’expression publique des croyances”.⁹⁶⁴ De vrijheid van cultus impliceerde dat het de civiele samenleving niet toekwam de cultusbeleving in te perken, of dat zou worden tussengekomen in aangelegenheden die de cultus aanbelangen. Het was een pleidooi voor een “hands off-beleid”.⁹⁶⁵

De overheid mocht zich dus niet mengen in de aanstelling van leden van de clerus en evenmin mocht zij enige controle uitoefenen op de briefwisseling tussen de leden van de clerus of tussenkomen wanneer de leden van de clerus vergaderden. Kortom: de overheid diende zich te onthouden van elke inmenging in religieuze (“choses spirituelles”) aangelegenheden. De bakens waren gezet.

Rest natuurlijk de onvermijdelijke, want belangrijke, vraag of de overheid de cultus moest financieren. Hier verwezen de auteurs naar de uit het natuurrecht (“droit naturel”) voortvloeiende verplichting voor de gelovigen om te voorzien in het onderhoud (“l’entretien”) van hun zielenherders.

⁹⁶³ Ibid. Blz. 5

⁹⁶⁴ Ibid. Blz. 6

⁹⁶⁵ Als voorbeeld wordt verwezen naar het treffen van maatregelen die een impact zouden hebben op de opleiding zelf van de clerus of het nemen van bepaalde maatregelen wanneer men naar aanleiding van bepaalde vieringen optochten houden wil.

In België echter was het voor hen zo dat het de overheid toekwam in te staan voor het onderhoud en dit als schadeloosstelling voor de in beslag genomen goederen (hier werd verwezen naar Portalis⁹⁶⁶ en Siméon⁹⁶⁷ die herinnerden aan eerdere beloften om zulks te doen). In hun pamflet gingen zij nader in op deze compensatiepolitiek.

Interessant is de door de auteurs gegeven invulling van dat wat onder cultusvrijheid en scheiding tussen kerk en staat moest worden verstaan. Het was een systeem “...où les ministres de la religion n’ont, comme tels, aucune part au gouvernement de l’Etat, et où les lois religieuses ou ecclésiastiques ne sont pas déclarées en même temps lois de l’Etat; ...”.⁹⁶⁸

Hier kwam Willem I in het vizier: “... il n’y a pas de diocèse en Belgique, qui ne puisse fournir une longue liste de vexations ... que le ministère se permet contre le culte catholique.”⁹⁶⁹ Deze situatie moest vermeden worden en de Belgische clerus hoopte dat de grondwetgevers een eind zouden maken aan “...cet état de gêne et de persécution...”. Het inschrijven van waarborgen in de Grondwet was een signaal voor de clerus. En zo zou ook de gehele natie vertrouwen hebben in de grondwetgever.

Volgde dan een dissectie van de artikelen die betrekking hebben op de cultus en de cultusbeleving.

In het voorontwerp werd de godsdienstvrijheid afgedaan in twee bepalingen. Een eerste artikel luidde dat “La liberté des opinions est garantie”. Een ander artikel stipuleerde dat “L’exercice publique d’aucun culte ne peut être empêché qu’en vertu d’une loi, et seulement dans le cas où il trouble l’ordre et la tranquillité publique.”. Deze bepalingen waren te algemeen om de goedkeuring van de clerus te krijgen.

De eerste opmerking is dat het begrip “gewetensvrijheid” onvoldoende geëxpliciteerd is “On croit qu’il convient de remplacer par quelque chose de plus positif cette assertion, ridicule dans sa généralité, la liberté des opinions est garantie, ...”.⁹⁷⁰ Volgens de auteurs zegde het voorliggende artikel niets en was een aanvulling noodzakelijk. De tweede bedenking had betrekking op de garantie dat de overheid niet zou tussenkomen in kerkelijke aangelegenheden, tenzij er sprake was van het verstoren van de rust en de orde. Men vreesde voor misbruik van deze bepaling.

⁹⁶⁶ J.-E.-M. Portalis. Discours et rapports du citoyen Portalis, conseiller d'Etat, sur l'organisation des cultes. J. R. Vigneulle. Nancy. 1802 Blz. 78 “En déclarant nationaux les biens du clergé catholique, on avait compris qu’il était juste d’assurer la substance des ministres à qui ces biens avaient été originairement donnés : on ne fera donc qu’exécuter ce principe de justice, en assignant aux ministres catholiques des secours supplémentaires jusqu’à la concurrence de la somme réglée pour le traitement de ces ministres.”

⁹⁶⁷ S.n. Paris pendant l’année 1802. Volume XXXV. Cox, fils, et Baylis. Londres. 1802. “De pieuses prodigalités avaient comblé de richesses le clergé et lui avaient créé un immense patrimoine. L’assemblée constituante l’appliqua aux besoins de l’Etat, mais sous la promesse de salarier les fonctions ecclésiastiques. Cette obligation trop négligée sera remplie avec justice, économie et intelligente. ... Il n’en coûte pas au trésor la quinzième partie de ce que la nation a gagné à la réunion des biens du clergé. (Siméon, rapp. au tribunal).”

⁹⁶⁸ S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Blz. 8

⁹⁶⁹ Ibid. Blz. 9

⁹⁷⁰ Ibid. Blz. 11

De auteurs vroegen de wetgever rekening te houden met deze verzuchtingen en dat men, in deze wetten, zowel de te verwijderen “Entraves”, als de te nemen “Arrangements” zou opnemen en dit alles “...sur l’avis et de l’assentiment énoncé des chefs du culte...”. Wat het opheffen van de hindernissen betreft, werd verwezen naar de circulaire van Eugène Robiano⁹⁷¹ van 7 maart 1814 “...vue, approuvée et déclarée tout-à-fait conforme aux vues bienfaisantes des hautes-Puissances alliées”.⁹⁷² In dit schrijven, goedgekeurd door de commissarissen-generaal Delius en graaf de Lottum dat aan de Belgische geestelijkheid werd gericht, werd gegarandeerd dat de relatie tussen de staat en de Rooms-Katholieke Kerk geregeld zou worden op basis van het canonieke recht en de oude constitutionele wetten.⁹⁷³ Het schrijven bevestigde de prerogatieven van de kerk.⁹⁷⁴ Meer dan een decennium later ontbrak nog steeds een sluitende regeling en dit was onaanvaardbaar. En men ging verder. Er werd voorgesteld aan het Nationaal Congres om vooreerst de Organieke Artikelen van de 18de Germinal, an 10, te schrappen. Ook artikel 297 van het Strafwetboek dat de Organieke Artikelen bevestigde moest worden geschrapt (Le code en général est, de l’aveu même de ceux qui ne sont point partisans de prêtres, d’une excessive rigueur contre eux.”). Hierbij aansluitend moest komaf worden gemaakt met het Placet of koninklijke toestemming en de inmenging in de aanstelling (“l’agrément ou l’agrégation”) van de priesters. Wat dit laatste betreft was het duidelijk, volgens de auteurs, dat deze maatregel ingegeven was door het schisma dat de overheid zelf had gecreëerd en dat “Plusieurs fonctionnaires des Pays-Bas en ont fait un usage détestable.” Ten slotte zou de wetgever erop moeten toezien dat alle regelgeving die in strijd was met de godsdienstvrijheid zou worden afgeschaft.⁹⁷⁵ Voornamelijk de napoleontische decreten “...véritables actes du despotisme de Napoléon...” moesten het ontgelden.

Het voorgestelde draaiboek liet aan duidelijkheid niets te wensen over.

Het bevatte ook een reeks verzuchtingen die gegroepeerd werden onder de noemer “Arrangements à prendre”. Die hadden betrekking op de echtscheiding, het huwelijk, de legerdienst, de processies en feestdagen en het verenigingsleven. Wat de echtscheiding aanging, werd het huidige systeem als strijdig met de goddelijke wet gezien. Voorgesteld werd

⁹⁷¹ Verwezen wordt naar Eugène Jean-Baptiste de Robiano (8 juni 1741 - 9 mei 1820) en de voorlopige regering in de Zuidelijke Nederlanden in 1814-1815.

⁹⁷² S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Blz. 13

⁹⁷³ Journal Officiel, 1814, I, n°. 45. Lettre adressée à monsieur l’évêque de Namur et à messieurs les vicaires généraux de différens diocèses de la Belgique.

⁹⁷⁴ “Les victoires éclatantes que les armées de leurs Hautes Puissances Alliées ont remportées par le secours de Dieu, ayant affranchi le clergé de la Belgique de toutes les entraves mises à l’exercice de la Religion Catholique, Apostolique et Romaine, le Gouvernement, conformément aux intentions de leurs Hautes Puissances Alliées, maintiendra inviolablement la puissance spirituelle, et la Puissance civile dans leurs bornes respectives, ainsi qu’elles sont fixées par les lois canoniques de l’Eglise, et les anciennes lois constitutionnelles du pays. En conséquence, les affaires ecclésiastiques resteront en main des Autorités spirituelles, qui soigneront et surveilleront les intérêts de l’Eglise. C’est donc aux autorités ecclésiastiques que l’on devra s’adresser pour tout ce qui concerne la Religion. En transmettant cette résolution à votre clergé, vous pouvez, Messieurs, lui assurer la protection spéciale du Gouvernement.” in Journal Officiel, 1814, I, n°. 45 : Lettre adressée à monsieur l’évêque de Namur et à messieurs les vicaires généraux de différens diocèses de la Belgique. Bruxelles, le 7 Mars 1814.

⁹⁷⁵ Verwezen wordt hier naar het keizerlijk decreet van 30 december 1809 betreffende de kerkfabrieken en het decreet van 6 november 1813 op de bewaring en het bestuur van de goederen die de clerus bezit in verscheidene delen van het rijk.

dat een gescheiden individu, behorende tot een bepaalde levensbeschouwelijke strekking die het huwelijk als onverbreekbaar beschouwde, de facto nooit nog, voor de wet, toegelaten zou kunnen worden tot een tweede huwelijk.⁹⁷⁶ Ook de regeling waarbij het burgerlijk huwelijk het kerkelijk huwelijk diende vooraf te gaan was onaanvaardbaar.⁹⁷⁷ Er was immers “... rien de plus absurde, rien de plus directement contraire à la liberté religieuse qu’une entrave légale mise à l’administration d’un sacrement. Or le mariage en est un pour les catholiques.”.⁹⁷⁸ Voor de gelovigen was het burgerlijk huwelijk daarenboven slechts een formaliteit ; enkel het sacrament telde. “Ce point de doctrine est incontestable et aussi ancien que le culte catholique.”.⁹⁷⁹ De wetgever diende er zich voor te hoeden dat zijn wetgeving geen “... licence qui engendre l’immoralité et un scandale légal...” tolereerde. Anders gesteld: wie het (kerkelijk) huwelijk beschermde, beschermde de samenleving.

Wat militieverplichtingen betrof, werd een uitzondering gevraagd voor wie zich voorbestemd voelde voor het priesterambt. Er werd aan herinnerd dat, zowel Napoleon als Willem I, tolereerden dat kandidaat-priesters tijdelijk vrijgesteld zouden worden van wapendracht: “... la liberté des cultes serait violée si les aspirans au ministère religieux étaient obligés de porter le mousquet.”⁹⁸⁰ De tekst bevat een voorstel van reglement dat vastlegt dat de leerling-priester tijdens zijn opleiding vrijgesteld zou zijn van legerdienst en eenmaal de opleiding voltooid en bevestigd in zijn priesterambt, ook definitief vrijgesteld werd van de dienstplicht.

Andere aandachtspunten waren de vieringen en optochten naar aanleiding van bepaalde kerkelijke feestdagen. Hier werd geen (sturend) initiatief van de wetgever gevraagd (men hoedde er zich voor om aan te zetten tot het instellen van beperkende maatregelen voor bijeenkomsten in open lucht). Er werd wel “...de la part du magistrat ... vu les rassemblements qu’elles occasionnent, l’ordre à y tenir, la cessation des travaux ...” een verplichte “...coopération...” gevraagd. Meer nog “Il faudrait qu’outre les deux processions autorisées, on ne put en faire qu’après avoir obtenu la permission de l’évêque, qui lui-même s’entendra avec les autorités civiles.”. Wat dit laatste betreft werd voorgesteld om een aantal (door het Concordaat van 1801 afgeschafte) feesten opnieuw in te voeren, zoals driekoningen, sacramentsdag, Maria-lichtmis...).⁹⁸¹

⁹⁷⁶ Volgens de auteurs mag de huidige regeling immers rekenen op “... la réprobation dont les dix-neuf vingtièmes de la nation Belge...”. Het gaat hem om een duidelijk geval van “... hiddieuse immoralité légale”.

⁹⁷⁷ Verwezen wordt wellicht naar het artikel 3 van het decreet van 6 octobre 1830. Liberté de la presse, de la parole et de l’enseignement. Hierin wordt gesteld dat belemmeringen weggewerkt worden. In I. Plaisant. Pasiomie ou collection complète ... Troisième série. Blz. 36

⁹⁷⁸ S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Blz. 16

⁹⁷⁹ Dit alles wordt verder geëxpliciteerd in een voetnoot die meer dan 2 bladzijden van het pamflet in beslag neemt. In deze voetnoot worden enkele voorbeelden aangereikt waaruit blijken moet dat er een incompatibiliteit bestaat tussen de katholieke moraal en het civiel recht. Zowel de clerus als de wetgever hebben tot opdracht de sociale orde te handhaven “...sans nuire ni à la liberté religieuse ni à la liberté civile.”. De grondwetgever wordt eraan herinnerd dat het huwelijk de hoeder van de moraal is. De gelovigen “... forment moralement la totalité de la population...” en “... le mariage étant la sauve – garde des mœurs, de l’honnêteté et en quelque sorte de la tranquillité publique, tout ce qui se fait dans son intérêt, se fait dans l’intérêt de la société elle-même.” in S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Blz. 18

⁹⁸⁰ Ibid. Blz. 17

⁹⁸¹ Ibid. Blz. 19

Belangrijke aandachtspunten zijn evenwel de vrijheid van vereniging en het verwerven van “bestaansmiddelen” door deze verenigingen. Er werd voorgesteld toe te laten dat men de vrijheid van vereniging zou concretiseren/aanvullen door de vrijheid om bepaalde goederen te verwerven.⁹⁸²

Niet onbelangrijk is de regeling met betrekking tot de bezoldiging van de leden van de clerus.⁹⁸³ Er werd een systeem van enveloppefinanciering voorgesteld. (“Que tout traitement fût affecté à la place et non à la personne qui l’occupe, et qu’en conséquence la somme totale des traitements fût fixée pour chaque diocèse.”) Met een aanpassing “...pour les besoins matériels auxquels les communes ou provinces ne peuvent suffire: tels que bâtisse ou réparation d’églises, de presbytères, etc. Et que ces sommes puissent être augmentées de tous les traitemens non perçus par le personnel pour cause de décès ...”.⁹⁸⁴ Er werd daarenboven voorgesteld dat men elk jaar zou overgaan tot het confronteren van de rekeningen van de bisdommen met “... la même partie du budget général de l’Etat ...” zodat men er zich van zou kunnen vergewissen dat de gelden bestemd voor de eredienst, ook effectief aangezuiverd werden.

Er werd ook gepleit voor een systeem dat toelaten zou giften aan de kerk over te maken, immers “... rien ne serait plus aisé que de libérer successivement par ce moyen l’Etat de la charge qui lui incombe d’indemniser le clergé par le traitement...”. De gelovigen zouden dus in staat moeten worden gesteld aan de kerk, aan onderwijs- en weldadigheidsinstellingen, legaten, landerijen en lijfrentes over te maken.

De overheidsfinanciën zouden er zelfs goed bij varen, immers, hoe meer inkomsten de clerus kon generen, hoe lager de financiële last voor de overheid: “Que les revenus nets de ces biens de dotations dégrèvent successivement l’État de la somme équivalente payée comme traitement.”. De wetgever werd aangespoord om nog andere initiatieven te nemen. Indien men een doorgedreven onderzoek zou voeren naar die goederen en renten die eigenlijk de kerk toebehoren, maar ten onrechte aan anderen toekwamen, en deze goederen opnieuw aan de kerk zou overmaken “...l’on déchargerait d’autant le gouvernement du traitement qu’il paie au clergé.”. Dit vertaalde zich in een Koninklijk besluit van 7 januari 1834. Of er uiteindelijk een besparingsoperatie voor de staat uit voortvloeide is onduidelijk.

⁹⁸² Twee argumenten werden ontwikkeld. Het eerste argument verwees naar de steun aan armen en behoeftigen waarvoor deze verenigingen vaak instaan. Uit de vrijheid van vereniging en de steun die deze verenigingen wilden verlenen vloeide automatisch voort dat men tolereren moest “...que je puisse acquérir une maison et un patrimoine quelconque pour assurer un gîte et du pain à ceux qui se sont dévoués avec moi.”. Daarna volgde de waarschuwing dat indien men niet aanvaardde wou dat verenigingen goederen bezaten, er een verarming zou optreden. Indien het individuen waren die deze goederen bezaten zouden “... les droits de succession à chaque décès, à chaque mutation, épuiseront la famille; si le prête-nom meurt ab intestat, ses propres s’emparent du bien, et la famille est ruinée ...” De voorgestelde oplossing bestond erin de verenigingen toe te laten “...de plein droit, outre leur habitation, des biens fonds à concurrence de 200 francs de revenu par tête, sauf à indemniser le fisc des droits de succession, en payant annuellement 4 pour c. du revenu net?” S.n. *Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste*. Blz. 20

⁹⁸³ Diverse argumenten worden ontwikkeld om duidelijk te maken dat de overheid de plicht heeft de bezoldiging van de leden van de clerus te dragen. Het gaat hier immers om een schadeloosstelling voor de in het verleden genaaste goederen. Komt erbij, aldus de auteurs, dat als gevolg van de oprichting van onder meer het bisdom Brugge en de personeelsuitbreiding (een wens van de katholieke bevolking) een duidelijke regeling zich opdringt.

⁹⁸⁴ S.n. *Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste*. Blz. 21

Van de grondwetgever werd verwacht dat hij bij het opstellen van de grondwet rekening zou houden met deze verzuchtingen. Slechts op die wijze “... le peuple Belge tout entier se ralliera autour du congrès...et la Belgique sera heureuse, parce que la Belgique sera libre.”.⁹⁸⁵ Aan de wetgever dus om dit alles te verankeren.

Aloïs Simon stelt in “Le vicaire général Sterckx et la Constitution belge” dat deze brochure “... influença les constituants dans l’élaboration du texte constitutionnel et ce furent les principes inscrits dans cet opuscule qui servirent de plan à l’action de Sterckx.”.⁹⁸⁶ Dit pamflet was bedoeld als introductie tot de brief die de Méan op 13 december naar het Congres zou sturen.⁹⁸⁷ Hij beschrijft Sterckx hierbij als een pragmaticus, als een strateeg, die gevormd tijdens zijn verzet tegen de door Willem I gevoerde politiek, aangevoeld had “...que le salut était dans la liberté...” en dat “... au plus fort des démêlés avec ce souverain ... avait indiqué cette solution et pour assurer l’enseignement religieux, et pour éviter des complications gouvernementales dans l’exercice du ministère pastoral.”⁹⁸⁸

Sterckx “... devait être considéré comme le chef de file des prêtres élus au Congrès.” Zijn invloed was zeker groot en hij zou, eenmaal de Grondwet tot stand gekomen en de verzuchtingen van de rooms-katholieke clerus erin opgenomen, alles van nabij blijven volgen.

Sterckx zal zich ook vrij snel opwerpen als de spilfiguur in het verzet tegen bepaalde liberale politici. Hij beschikte hiervoor over informanten die hem nauwgezet op de hoogte houden van dat wat er in Brussel gaande is. Boucqueau de la Villeraië (priester, lid van het nationaal Congres, volksvertegenwoordiger voor het Arrondissement Mechelen) is een van die informanten. De alerte vicaris-generaal volgde en stuurde. Hij gaf zijn richtlijnen door aan een kleine kern van katholieke afgevaardigden zoals de Gerlache, Joseph Van der Linden, de Luikse advocaat Jean Raikem, vader en zoon De Sécus of de Mechelse kanunnik Philippe-Joseph Boucqueau de Villeraië.⁹⁸⁹ Indien nodig werd contact opgenomen met katholieke vertegenwoordigers, “Cela se remarque particulièrement au moment de la discussion sur la liberté de l’enseignement et sur l’antériorité du mariage civil.”.⁹⁹⁰

Sterckx was er later van overtuigd dat hij, gegeven de omstandigheden, al wat politiek mogelijk was, had binnengehaald. Hij zou, eens goedgekeurd, de Grondwet ook hoeden tegen aanvallen van al te doctrinaire katholieken en hij zou ook naar Rome toe de nodige stappen zetten om kritiek te weerleggen.⁹⁹¹

⁹⁸⁵ S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Blz. 24

⁹⁸⁶ A. Simon. Le vicaire général Sterckx et la Constitution belge (1830 – 1831). Extrait des Miscellanea. L. Van Der Essen. Editions Universitaires. Les presses de Belgique. 1947. Blz. 983-1

⁹⁸⁷ In een schrijven van De Ram aan Sterckx, gedateerd 13 februari 1862, is te lezen dat dit pamflet tot doel had “de servir comme pièce d’appui à la lettre du prince de Méan au Congrès.”

⁹⁸⁸ A. Simon. Le vicaire général Sterckx et la Constitution belge (1830 – 1831). Blz.985-3

⁹⁸⁹ Rolf Falter. 1830 : ... Blz. 208

⁹⁹⁰ A. Simon. Le vicaire général Sterckx et la Constitution belge (1830 – 1831). Blz.986

⁹⁹¹ De Belgische afscheiding werd door Rome kritisch gevolgd. De leden van het Congres waren volgens deze kritieken overgeleverd aan de anarchie en de Grondwet werd gezien als een “atheïstisch geschrift” waarin nergens sprake was van God. Het werd gezien als een teken van groeiende religieuze onverschilligheid. De reactie

Dat de pragmaticus die Sterckx was, genoeg kon nemen met de in de Grondwet ingeschreven vrijheden en waarborgen, blijkt onder meer uit zijn antwoord op een vraag ter zake van Capaccini. In een uitgebreide nota analyseerde en verdedigde hij de artikelen die in vraag werden gesteld.⁹⁹² Hij kreeg echter nooit een antwoord op zijn reactie. Sterckx veronderstelde dat het uitblijven van een antwoord gelijk stond met een instemming. Deze kwestie zou de gemoederen blijven aantasten. Tekenend hiervoor zijn twee brieven die die Sterckx later publiceerde.⁹⁹³

6.5. Mgr. De Méan en de bijzondere aandacht voor de constitutie

De publicatie "*Considérations sur la liberté religieuse*", kreeg - zoals te verwachten - steun van de aartsbisschop.⁹⁹⁴ In een brief van 13 december 1830⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ aan het Nationaal Congres, herinnerde mgr. de Méan aan de verzuchtingen van de Rooms-Katholieke Kerk.

Het episcopaat was dan wel bereid afstand te nemen van een systeem gekenmerkt door een geprivilegieerde staatsgodsdienst, het kon niet akkoord gaan met beperkingen op de godsdienstvrijheid zoals die uit de voorbereidende teksten af te leiden was. Op 17 december 1830 werd in het Nationaal Congres de brief⁹⁹⁷ voorgelezen waarin de stellingnamen van het anonieme pamflet (diplomatisch) werden gesynthetiseerd.

zou niet lang uitblijven. De encycliek Mirari Vos van 15 augustus 1832 trekt ten strijde tegen deze modernistische tendensen. Wat een bron van ongenoegen bleek was onder meer het feit dat bepaalde burgers, wilden zij toegang hebben tot bepaalde ambten, de eed van trouw aan deze Grondwet moesten zweren. Dit werd gezien als een inbreuk op het zopas verworven principe van scheiding van kerk en staat.

⁹⁹² Archief aartsbisdom Mechelen. Historische archiefbestanden van onder andere het aartsbisdom Mechelen, de Mechelse aartsbisschoppen, het Grootseminarie en het Sint-Romboutskapittel te Mechelen, parochies, kloosters en abdijen in het aartsbisdom en daarbuiten. Observations sur la Nouvelle Constitution. Sterckx aan Cappaccini, 20 december 1831.

⁹⁹³ E. Sterckx. La Constitution Belge et l'encyclique de Grégoire XVI ; Deux lettres de Son Éminence le Cardinal-Archevêque de Malines, sur nos libertés constitutionnelles. Malines. E.F. van Velsen. 1864.

⁹⁹⁴ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. 2005. Blz. 181

⁹⁹⁵ Archief aartsbisdom Mechelen. Historische archiefbestanden van onder andere het aartsbisdom Mechelen, de Mechelse aartsbisschoppen, het Grootseminarie en het Sint-Romboutskapittel te Mechelen, parochies, kloosters en abdijen in het aartsbisdom en daarbuiten. Bijzondere collectie de Méan. Correspondentie.

⁹⁹⁶ Archief aartsbisdom Mechelen. Collectio Epistolarum Pastoralium. Dioecesis Mechliniensis. 1. Blz. 632

⁹⁹⁷ Malines, le 13 décembre 1830. Messieurs, Je croirais manquer à un des devoirs les plus essentiels de mon ministère si, au moment où vous allez décréter la constitution qui doit régir notre intéressante patrie, je ne m'adressais à vous, messieurs, pour vous engager à garantir à la religion catholique cette pleine et entière liberté, qui seule peut assurer son repos et sa prospérité.

Les divers projets de constitution qui ont été publiés jusqu'à ce jour sont loin d'avoir suffisamment assuré cette liberté. L'expérience d'un demi-siècle a appris aux Belges qu'il ne suffit point de leur donner en général l'assurance qu'ils pourront exercer librement leur culte ; en effet, cette assurance leur était donnée dans l'ancienne constitution brabançonne, elle leur était donnée dans le concordat de 1801, elle l'était encore dans la loi fondamentale publiée en 1815 ; et cependant que d'entraves leur culte n'eut-il pas à subir, que de vexations n'eut-il pas à essuyer sous les différents gouvernements qui se sont succédé pendant cet espace de temps !

J'ai la ferme confiance que le congrès, composé des mandataires d'une nation éminemment religieuse, après avoir donné à différentes reprises des preuves non équivoques de son respect pour la religion, saura empêcher à jamais le retour de ces maux, qui doivent d'ailleurs être écartés avec d'autant plus de soin, qu'ils ne manquent jamais d'amener des crises dans l'État.

Les catholiques forment la presque totalité de la nation que vous êtes appelés, messieurs, à représenter et à rendre heureuse ; ils se sont constamment distingués par un dévouement sincère au bonheur de leur patrie, et c'est à ce double titre que je réclame en leur faveur la protection et la bienveillance de votre assemblée. En vous exposant leurs besoins et leurs droits, je n'entends demander pour eux aucun privilège ; une parfaite liberté avec toutes ses conséquences, tel est l'unique objet de leurs vœux, tel est l'avantage qu'ils veulent partager avec tous leurs concitoyens.

Bien que, par ses deux arrêtés du 16 octobre dernier, le gouvernement provisoire ait affranchi le culte catholique de toutes les entraves mises à son exercice et lui ait accordé cette liberté dans toute son étendue, il est cependant indispensable de la consacrer de nouveau dans la constitution, afin d'en assurer aux catholiques la paisible et perpétuelle jouissance.

Les stipulations qui devraient y être consignées à cet effet me paraissent pouvoir se réduire aux suivantes.

D'abord il est nécessaire d'y établir que l'exercice public du culte catholique ne pourra jamais être empêché ni restreint. Faute de cette stipulation on ferma, sous le gouvernement précédent, des églises et des chapelles, où l'exercice public du culte était nécessaire, et où certes il n'entraînait ni inconvénient ni danger pour la tranquillité publique. Si, à l'occasion ou au moyen du culte, des abus se commettent, les tribunaux doivent en poursuivre les auteurs ; mais il serait injuste d'interdire le culte même, puisque la peine rejaillirait toujours sur des innocents et bien souvent n'atteindrait pas les coupables.

Mais la condition essentielle et vitale, sans laquelle la liberté du culte catholique ne serait qu'illusoire, c'est qu'il soit parfaitement libre et indépendant dans son régime, et particulièrement dans la nomination et l'installation de ses ministres, ainsi que dans la correspondance avec le Saint-Siège. Rien n'est plus juste ; car il est absurde de dire qu'une société quelconque est libre, si elle ne peut se régir à son gré, ni choisir et établir librement ceux qui doivent la diriger ; et quel plus dur esclavage peut-on imposer à un culte que de le contraindre à n'avoir pour chefs que des personnes agréables à ceux qui peuvent même être ses plus cruels ennemis ? C'est évidemment fournir à ceux-ci un moyen sûr de l'affaiblir et de le détruire, en écartant les capacités, ou en privant les fidèles de pasteurs pendant un long espace de temps, comme l'expérience ne l'a que trop prouvé. C'est sans doute pour ces motifs que le gouvernement provisoire a si sagement aboli, par l'art. 4 de son arrêté du 16 octobre dernier, toute institution, toute magistrature créée par le pouvoir pour soumettre les associations religieuses et les cultes à l'action ou à l'influence de l'autorité. J'ose espérer que le congrès consacrera ce principe dans l'acte constitutionnel en établissant que toute intervention de l'autorité dans les affaires des cultes est interdite, qu'ils peuvent établir leurs ministres et se régir avec une entière indépendance,

La religion a une connexion si intime et si nécessaire avec l'enseignement, qu'elle ne saurait être libre si l'enseignement ne l'est aussi. Le congrès consacrera donc, je n'en doute pas, la liberté pleine et entière de l'enseignement ; il écartera à cet effet toute mesure préventive et il confiera aux tribunaux le soin de poursuivre les délits des instituteurs ; mais j'ose le prier de stipuler spécialement que les établissements consacrés à l'instruction et à l'éducation des jeunes gens destinés au service des autels, seront placés exclusivement sous la direction et la surveillance des supérieurs ecclésiastiques. Cette disposition pourra d'abord paraître inutile, parce qu'elle n'est qu'une conséquence immédiate et nécessaire de la liberté du culte ; mais les catholiques ont été si injustement entravés, si cruellement vexés à ce sujet sous les gouvernements précédents, qu'ils ne sauraient se l'assurer contre le retour de ces oppressions, si cette stipulation ne se trouve dans le nouveau pacte, et ils croient pouvoir l'espérer avec d'autant plus de fondement, que pour faire droit à nos justes réclamations, le gouvernement précédent avait consacré une semblable disposition par son arrêté du 2 octobre 1829 et par l'art. 12 de celui du 27 mai dernier.

Les obstacles que les gouvernements précédents ont mis au droit qu'ont les hommes de s'associer pour opérer le bien, et qui pesaient particulièrement sur les associations religieuses et de bienfaisance des catholiques, font généralement désirer à ceux-ci que la liberté de s'associer, déjà rétablie par le gouvernement provisoire, soit confirmée dans la constitution, et qu'il soit assuré aux associations des facilités pour acquérir ce qui est nécessaire à leur existence.

Enfin les traitements ecclésiastiques sont un dernier objet que je prends la confiance de recommander à la sollicitude du congrès.

L'État ne s'est approprié les biens du clergé qu'à charge de pourvoir convenablement aux frais du culte et à l'entretien de ses ministres ; l'art. 1er de la loi française du 2 novembre 1789 l'atteste. Le Saint-Siège de son côté n'en a ratifié l'aliénation pour le bien de la paix, que sous la stipulation expresse que le gouvernement se chargeait d'accorder un traitement convenable aux ministres du culte, comme les art. 13 et 14 du concordat de 1801, ainsi que les bulles y relatives en font foi. En assurant donc les traitements ecclésiastiques et les autres avantages dont l'Église a joui sous le gouvernement précédent, le congrès fera un acte de justice et raffermira la

De aartsbisschop vertrok van de vaststelling dat de ontwerpen van grondwet die circuleerden onvoldoende garanties boden. De ervaring leerde - hij verwees naar de Brabantse Constitutie, het Concordaat onder Napoleon van 1801 en de Grondwet van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van 1815 - dat men het niveau van de intentieverklaring overstijgen moest en de erin opgenomen vrijheden moest verzekeren, immers "... que d'entraves leur culte n'eut-il pas à subir, que de vexations n'eut-il pas à essayer sous les différents gouvernements qui se sont succédés pendant cet espace de temps.". De decreten van 16 oktober 1830 hadden dan wel "...affranchi le culte catholique de toutes les entraves mises à son exercice...", dit volstond niet "...il est cependant indispensable de la consacrer de nouveau dans la Constitution...". De tijd was gekomen om de gegarandeerde vrijheden stevig te verankeren.

De eisen van de rooms-katholieke clerus waren duidelijk: geen beperking in de openbare uitoefening van de godsdienst (...il est nécessaire d'y établir que l'exercice publique du culte catholique ne pourra jamais être empêché ni restreint ..."), onvoorwaardelijke vrijheid van interne organisatie (... la condition essentielle ... c'est qu'il soit parfaitement libre et indépendant dans son régime et plus particulièrement dans la nomination et l'installation de ces ministres, ainsi que dans la correspondance avec le saint Siège..."), vrijheid van onderwijs ("La religion a une connexion si intime et si nécessaire avec l'enseignement, qu'elle ne sauroit être libre si l'enseignement ne l'est aussi."), niet-inmenging in onderwijsaangelegenheden ("... j'ose le prier de stipuler spécialement que les établissements consacrés à l'instruction et à l'éducation des jeunes gens destinés au service des autels, seront placés exclusivement sous la direction et la surveillance des supérieurs ecclésiastiques."), vrijheid van vereniging ("... qu'il soit assuré aux associations des facilités pour acquérir ce qui est nécessaire à leur existence."), bezoldiging van de bedienaren van de eredienst ("L' État ne s'est approprié les biens du clergé qu'à charge de pourvoir convenablement aux frais du culte et à l'entretien de ses ministres."... "... le Congrès fera un acte de justice et réaffirmera la paix publique.") en non-interventie van de uitvoerende macht ("... aucun agent du pouvoir exécutif (ne) puisse gêner le libre exercice du culte, en exerçant une influence illégale sur les opinions et la conduite des ecclésiastiques, ce dont il existe des exemples très récents...").

Algemeen wordt aanvaard dat dit schrijven en de "anonieme" brochure een belangrijke invloed hebben gehad bij de totstandkoming van de grondwetsartikelen die betrekking hadden op religieuze aangelegenheden.

paix publique. Afin de prévenir d'injustes préférences et d'empêcher surtout que du chef de ces traitements aucun agent du pouvoir exécutif ne puisse gêner le libre exercice du culte, en exerçant une influence illégale sur les opinions et la conduite des ecclésiastiques, ce dont il existe des exemples très récents, il faudrait que la répartition de ces secours fût fixée par la loi.

Telles sont, messieurs, les dispositions qu'il est nécessaire de consigner dans la constitution belge pour assurer aux catholiques le libre exercice de leur culte et les mettre à l'abri des vexations qu'une longue et triste expérience leur fait craindre. La confiance que j'ai dans vos lumières et dans la pureté de vos intentions me fait espérer fermement que vous les adopterez d'un commun accord. Vous me procurerez ainsi une consolation dont j'ai été privé depuis longtemps, vous remplirez tous les cœurs de joie, vous acquerrez des titres incontestables à l'éternelle reconnaissance de vos concitoyens, et vous aurez la satisfaction d'avoir rempli le principal mandat qu'ils vous ont confié, parce que vous aurez consolidé la liberté à laquelle ils attachent le plus de prix, celle de pouvoir pratiquer librement la religion de leurs ancêtres.

Je vous prie, messieurs, d'agréer l'assurance de ma plus haute considération.

FRANÇOIS-ANTOINE, Prince de Méan, archevêque de Malines.

Zoals Rik Torfs het stelt: “La lettre du prince de Méan, archevêque de Mechelen, ... eut clairement une influence importante sur la version définitive des articles 14, 15 et 117 de la Constitution de 1831 dans lesquels les principes des relations entre État et Églises ont été posés.”⁹⁹⁸

6.6. La liberté comme en Belgique⁹⁹⁹

Het Nationaal Congres zou het in een drietal maanden eens worden over een Grondwet van 139 artikelen. Op 7 februari 1831 werd het “Décret contenant la Constitution de la Belgique” gepubliceerd.¹⁰⁰⁰

De onafhankelijke Belgische staat koos onmiddellijk voor het parlementaire stelsel. Er werd niet geopteerd voor een republiek, wel voor een constitutionele monarchie. Wat men bewerkstelligde was een verzoening tussen een constitutionele monarchie en een verkozen vertegenwoordiging. De macht ging uit van de Natie, maar dit diende restrictief te worden ingevuld. Met de Natie werd duidelijk niet de gehele bevolking bedoeld. Het kiesrecht was zeer beperkt te heten en bleef tot het einde van de 19de eeuw een prerogatief van een beperkte elite.

De Belgische rechtshistoricus John Gilissen berekende dat ongeveer 40% van de Belgische grondwetsartikelen terug te brengen waren tot de Nederlandse Grondwet van 1815; ca. 35% refereerde naar de Franse Grondwet van 1830. Ook de Franse Grondwet van 1791 leverde ideeën.¹⁰⁰¹ “Slechts een tiende van de Grondwet was origineel.”¹⁰⁰² De Gerlache, die voorzitter was van de Commission de la Constitution van het Nationaal Congres, stelde onomwonden dat er weinig nieuws te vinden was in de Grondwet.¹⁰⁰³ Het eerder eclectische eindproduct zou wel een inspiratiebron worden voor andere landen.

Voor de leden van het Voorlopig Bewind en het Nationaal Congres waren deze modellen geen onbekenden. Velen onder hen waren juristen, en hoewel de meesten een Franse opleiding hadden genoten, hadden zij ook kennis van de Britse en Nederlandse modellen. Een

⁹⁹⁸ Rik Torfs. *Église et État en Belgique*. Conscience et liberté. 1986. Nr. 32. Blz. 34-43.

⁹⁹⁹ A. Simon. *Le Cardinal Sterckx et son temps (1792-1867)*. L'Église et L'État. Wetteren. Editions Scaldis. 1950. Blz. 610

¹⁰⁰⁰ I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète ...Troisième série*. Blz. 18

¹⁰⁰¹ H. De Smaele. *Eclectisch en toch nieuw*. Blz. 408

¹⁰⁰² G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. *Een geschiedenis van België*. Blz. 59

¹⁰⁰³ “Vous savez, sans doute, dans quel esprit le projet dont il s'agit a été rédigé. On a choisi dans les constitutions existantes, et particulièrement dans la charte française actuelle, les dispositions qui ont paru s'approprier le mieux à notre pays ; et on y en a ajouté beaucoup d'autres qui sont désirées par les meilleurs publicistes européens. ... Il y a peut-être quelques inutilités et quelques lacunes ; sous le rapport de la rédaction et de la classification, il laisse beaucoup à désirer, parce que le temps nous pressait. Mais je pense aussi que tous les points capitaux et toutes les libertés essentielles y sont consacrés. Il ne renferme rien ou presque rien de nouveau ; et c'est ce qui en fait, selon moi, le mérite. Il ne faut rien donner à l'aventure quand il s'agit des institutions d'un pays. Et personne de nous n'a été assez osé pour improviser des nouveautés.” In *Congrès national de Belgique*. Séance du jeudi 25 novembre 1830. In E. Huyttens. Tome 1. Blz. 324

gelijkaardig parlementair stelsel bekoorde hen.¹⁰⁰⁴ Niet iedereen was voorstander van het kopiëren van buitenlandse voorbeelden.¹⁰⁰⁵

Opmerkelijk: het ontwerp van Grondwet dat door het desbetreffende comité in opdracht van het Hoofdbewind werd opgesteld zal door het Nationaal Congres enkel in overweging worden genomen omdat de Gerlache, voorzitter van het comité, stelde dat hij bereid was het “peterschap” van de tekst op te nemen.¹⁰⁰⁶ Hij legde uiteindelijk zelfs eigenhandig het project neer: “Je fais le projet mien, j'en fais une proposition. (L'honorable membre signe un projet et le dépose sur le bureau.)”¹⁰⁰⁷

Hoewel de werkzaamheden niet steeds verliepen zoals gewenst, bleek het mogelijk om zowel bij katholieken als bij liberalen een relatieve eensgezindheid te bewerkstelligen. Over bepaalde artikelen werd zelfs snel een akkoord gevonden. Bepaalde vrijheden waren voordien al vastgelegd via decreten. Over andere artikelen, waaronder deze die handelden over de macht van de Vorst of de te volgen procedure in geval van grondwetsherziening, bleek eveneens weinig verschil in mening te bestaan. Wantrouwen was echter nooit helemaal weg.

Over de artikelen waarin geloofskwesties, de positie van de Rooms–Katholieke Kerk en van de clerus aan bod kwamen, werd vaak langdurig en heftig gedebatteerd. Religieuze optochten, de voorrang van het burgerlijk huwelijk op het kerkelijk huwelijk, de vergoeding van de leden van de clerus of de rol van de kerk in het onderwijs zouden de discussies kleuren. De katholieke kerk had zich een goede startpositie weten aan te meten, was niet onvoorbereid en wist via lobbywerk zowel buiten als binnen de wetgevende vergadering, de vrijheid van eredienst en de bijzondere scheiding tussen kerk en staat grondwettelijk te laten verankeren.

Alles wat het broze samengaan in gevaar kon brengen diende te worden geweerd. Een eerste voorbeeld van dergelijke aanpak vinden we tijdens de vergadering van 27 januari 1831. Tijdens de klassieke opsomming van de binnengekomen petitiees vroeg Lucien Jotrand¹⁰⁰⁸ aandacht voor een petitie die geruime tijd geleden aan het Nationaal Congres werd overgemaakt. Het betreft de vraag van de leden van de “culte d'Israël” om in het budget “une allocation formelle” in te schrijven voor hun cultus. M. Jotrand merkt op dat “Le culte d'Israël

¹⁰⁰⁴ E. Gerard e.a. Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002. Kamer van Volksvertegenwoordigers. Brussel 2003. Tweede verbeterde druk. Met verwijzing naar John Gilissen, *La Constitution Belge de 1831: ses sources, son influence*, Res Publica, 1968, p.107-142.

¹⁰⁰⁵ Zo zal onder andere E. Defacq er, naar aanleiding van de debatten over het functioneren van een Senaat (14 december 1830), voor pleiten dat men rekening zou houden met de specificiteit van de Belgische situatie. “On semble avoir pris pour point de départ, pour règle fondamentale, l'exemple d'autrui, mais nous n'avons à suivre dans notre ouvrage d'autres conseils que ceux de la raison, d'autre loi que celle du bien public.” In E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*. Tome 1. Blz. 423

¹⁰⁰⁶ “Messieurs, si la proposition de M. Le Bègue n'était pas appuyée, parce que le projet de constitution qu'il vous présente n'est pas son ouvrage, mais bien celui de tierces personnes que l'assemblée ne connaît pas, je n'hésiterais point, avec la permission de ses honorables auteurs, à en avouer la paternité, et à vous le présenter comme mien, dans la vue de faciliter et d'accélérer la marche de vos délibérations.” In E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*. Tome I. Blz. 323

¹⁰⁰⁷ *Ibid.* Blz. 324

¹⁰⁰⁸ JOTTRAND Lucien, Léopold, né en 1804 à Genappe, décédé en 1877 à Saint-Josse-ten-Noode. Age en 1830 : 26 ans. Congressiste (1830-1831, Bruxelles). Bron : Unionisme.be

n'est pas rétribué jusqu'ici, et cependant vous avez admis la parfaite égalité de tous les cultes...". Hij roept de vergadering op om rekening te houden met deze verzuchtingen. Jotrand slaagde er met moeite in zijn voorstel te verdedigen. De notulen maken gewag van losse gesprekken op de banken, gelach, onderbrekingen en het "Non, non" op de vraag van de voorzitter of men verder wou ingaan op dit onderwerp. Uiteindelijk werd beslist dat "L'assemblée passe à l'ordre du jour.". ¹⁰⁰⁹ In het "Budget des dépenses. Crédits demandés pour 1831" werd toch nog een bedrag van 6000 fl. ingeschreven voor de "Culte israélite". ¹⁰¹⁰ Ter vergelijking : voor de "Culte catholique » is 1.615.488 fl. ingeschreven en voor de "Culte réformé" 43.360 fl.

Een ander struikelblok had betrekking op een onderwijsaangelegenheid. Op 1 maart 1831 wordt gedebatteerd over de klacht van enkele oud-leerlingen van het college¹⁰¹¹. Diende men zich hierover uit te spreken? De vergadering wees onmiddellijk op het feit dat zij, ingevolge de Grondwet, niet bevoegd was om tussen te komen. De meningen zijn verdeeld. In zijn antwoord benadrukte Pierre Destriveaux dat het Nationaal Congres zich hierover echter niet kan uitspreken, "...les membres du Congrès doivent être plus sévères; ils doivent se tenir à la lettre de la constitution. La situation des élèves du collège philosophique peut les toucher comme hommes ; comme députés, ils ne peuvent y porter remède ; ils ne peuvent pas même engager le gouvernement à intervenir officieusement dans les affaires du culte." Men gaat over tot de orde van de dag.¹⁰¹²

Kossmann ¹⁰¹³ merkte op dat het bijzondere van deze Grondwet erin bestond dat men nagelaten had zijn "specificiteit" te benadrukken. Het waren dan ook net "... de felle en hoogstaande debatten van het Congres ..." die aanduiden in welke richting de tekst ervan moest worden geïnterpreteerd. Hij had het, verwijzend naar de Franse, Engelse en Amerikaanse invloeden, over een "neogotische constructie", gekenmerkt door een "gepassioneerde vooruitstrevendheid". De overheid trok zich terug ten gunste van het individu, aanvaardde het zelfbestuur van de gemeenten, maar bevestigde de invloed van de financieel ondersteunde kerk, aan wie het de toestemming gaf actief te zijn in belangrijke sectoren zoals onderwijs en zorg. Henk De Smaele heeft het dan weer over een eerder "eclectisch recycleren" van grondwetsartikels dat geleid heeft tot een erg "originele constructie".¹⁰¹⁴ De onduidelijkheid zou, zoals onder meer uit latere rapporten bleek, niet

¹⁰⁰⁹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. (Mises en ordre et publiées par le chevalier Émile Huyttens, greffier de la chambre des représentants). Bruxelles. Société typographique belge Adolphe Wahlen et Cie. 1844. Tome 2. Blz. 280 en 281

¹⁰¹⁰ Pièces justificatives, N° 249. Budget des dépenses. Intérieur. Section VII. Article 3.

¹⁰¹¹ Twee leerlingen beklaagden er zich over dat zij gedwarsboemd werden in hun pogingen om priester benoemd te worden. Pierre Dams drong er uiteindelijk toch op aan deze zaak te behandelen en hij gaf een overzicht van de situatie waarin, volgens hem, vele oud-leerlingen zich bevonden. De houding van de kerkelijke hiërarchie in deze was volgens hem volledig in strijd met de afspraken en besluiten. Het resultaat was dat in zijn provincie Luxemburg "... des deux cent cinquante élèves de ma province, deux ont eu le singulier bonheur d'être admis." E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. (Mises en ordre et publiées par le chevalier Émile Huyttens, greffier de la chambre des représentants). Bruxelles. Société typographique belge Adolphe Wahlen et Cie. 1844. Tome 2. Blz. 630

¹⁰¹² Ibid. Blz. 633

¹⁰¹³ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 137

¹⁰¹⁴ H. De Smaele. Eclectisch en toch nieuw. Blz. 413

zonder gevolg zijn: eigengereide om diverse redenen getolereerde klerikale interpretaties zouden het lekenkarakter ervan perverteren.

Émile Huyttens, griffier van de Kamer van Volksvertegenwoordigers, reconstrueerde de Handelingen van de Volksraad op basis van de handgeschreven notulen van de Plenaire Vergadering, de bijbehorende archieven en de officiële verslaggeving in de regeringskrant *L'union belge*.¹⁰¹⁵ Verder raadpleegde hij het archief van de Volksraad.¹⁰¹⁶ Er zal hierna uitvoerig gebruik worden gemaakt van dit door Emile Huyttens opgestelde relaas.¹⁰¹⁷ Voor de bespreking van een aantal artikelen¹⁰¹⁸ werden voornamelijk de verwijzingen onder de libellé “Liberté (et indépendance) des cultes, liberté d’opinion” in de periode van 17 december 1830 tot en met 6 februari 1831 als vertrekpunt genomen.¹⁰¹⁹ Het werk van Huyttens bevat ook de namenlijst van de rechtstreeks verkozen leden van het Nationaal Congres en van hun vervangers.¹⁰²⁰

Op het ogenblik van de aanvaarding van de Grondwet definieerde 99% van de bevolking zich als katholiek. Naar aanleiding van de volkstelling van 1846 identificeerden 4.326.873 inwoners zich als katholiek, 6.578 personen waren protestants, 1.336 personen israëlitisch, 790 waren anglicaans, 1.019 personen kleefden een andere religie aan en 600 personen “gaven geen antwoord”.¹⁰²¹

¹⁰¹⁵ Deze werd op 4 maart 1831 afgelost in die hoedanigheid door *l'Indépendant* en vanaf 16 juni door de *Moniteur belge*. Hij haalde ook relevante informatie uit dagbladen: *Le Courrier des Pays-Bas*, *l'Émancipation*, *Le Belge*, *Le Journal de la Belgique*, *Le Vrai Patriote*, *Le Journal d'Anvers*, *Le Journal des Flandres*, *Le Messenger de Gand*, *Le Politique* en *Le Courrier de la Meuse*. Hij gebruikte dus geen Nederlandstalige kranten, hoewel daar ook verslagen in verschenen (bijvoorbeeld *Den Vaderlander*).

¹⁰¹⁶ Zijn stavingstukken bevatten niet alleen de stukken gedrukt in opdracht van de Volksraad, maar ook die gedrukt in opdracht van de regering en daarenboven reproducties van andere documenten uit het archief van de Volksraad. Daarnaast reconstrueerde hij ook verloren gegane documenten aan de hand van hun bespreking in de Plenaire Vergadering. Bij elke passage vermeldt hij zijn bronnen.

¹⁰¹⁷ E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*. (Mises en ordre et publiées par le chevalier Émile HUYTTENS, greffier de la chambre des représentants). Bruxelles. Société typographique belge Adolphe Wahlen et Cie. 1844. 5 tomes. Tome 1 : 10 novembre – 31 décembre. Tome 2 : 5 janvier – 6 mars 1831.

¹⁰¹⁸ De notulen van de vergaderingen van december 1830 tot en met februari 1831 werden nauwgezet doorgenomen en de relevante tussenkomsten werden artikelsgewijs gehergroepeerd. Er wordt gefocust op de ontwerp-artikelen die uiteindelijk in de definitieve Grondwet van 1831 terug te vinden zijn.

¹⁰¹⁹ www.Unionisme.be. Constitution. Liberté des cultes, de leur exercice public et liberté des opinions (21/12/1830) Interventions 1830-1831 (Congrès national). 17 décembre 1830 (lettre adressée par le prince archevêque de Malines), 21 décembre 1830, 22 décembre 1830, 23 décembre 1830, 24 décembre 1830, 26 décembre 1830, 27 janvier 1831, 05 février 1831, 06 février 1831.

¹⁰²⁰ E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*. (Mises en ordre et publiées par le chevalier Émile HUYTTENS, greffier de la chambre des représentants). Bruxelles. Société typographique belge Adolphe Wahlen et Cie. 1844. Tome 1. Blz.1 en volgende.

¹⁰²¹ Extrait du rapport décennal sur la situation administrative du royaume. 1841-1850. Cultes. Geciteerd bij C. Sägesser. *Le prix de nos valeurs*. Blz. 24

6.6.1. Bespreking van de ontwerpartikelen 10 en 11 (artikelen 14 en 15 definitieve versie)

Artikel 10: "La liberté des cultes et celle des opinions en toute matière sont garanties."

Artikel 11 : "L'exercice public d'aucun culte ne peut être empêché qu'en vertu d'une loi, et seulement dans les cas où il trouble l'ordre et la tranquillité publique."¹⁰²²

Artikel 11, dat voorzag in de mogelijkheid om de openbare uitoefening van een eredienst te beperken of te verbieden, werd door de clerus onaanvaardbaar geacht. De gesprekken binnen het Nationaal Congres zouden zich onmiddellijk toespitsen op de vraag of beide artikelen niet samen besproken moesten worden.

Zo diende de liberaal Pierre-François Van Meenen^{1023 1024} een amendement in om beide artikelen samen te voegen. Zijn amendement luidde: "La liberté des cultes et celle de manifester ses opinions en toute matière sont garanties, sauf la répression des délits commis au moyen, à l'occasion, ou sous prétexte de l'usage de ces libertés." De achterliggende bedoeling: een verduidelijking van dat wat onder "liberté des opinions" dient te worden verstaan. Ontwerpartikel 10 was voor hem overbodig "... car je ne conçois pas ce que c'est que la liberté des opinions". Men diende het te hebben over "... la liberté de manifester ses opinions...". Het was immers niet "... la liberté de penser, à laquelle on ne peut mettre d'entraves ...", het was het verkondigen, het publiek maken van een overtuiging, die men moest beschermen. Van Meenen wil de cultus beschermen en ziet een rechtstreekse bedreiging voor de rooms-katholieke cultus: "...le culte catholique étant le seul qui s'exerce hors de l'enceinte des temples, vous avez établi un privilège contre le culte catholique.".

Deze argumentatie werd ook door enkele andere sprekers gebruikt. Het werd de aanwezigen ingeprent: België was katholiek; volk en geloof zijn innig verbonden, alle vrijheden hangen samen, beperkingen kunnen niet. Liberalen legden in hun tussenkomsten de nadruk op tolerantie en een strikte scheiding tussen kerk en staat.

M. de Gerlache¹⁰²⁵ (katholiek)¹⁰²⁶ wees er op dat het niet toevallig was dat de vrijheid van de cultus, van onderwijs en pers in één adem werden vernoemd: "... elles sont en quelque sorte identiques. C'est toujours la manifestation de la pensée, sous des formes diverses.". Men kan geen enkele beperking, geen enkele preventieve maatregel opleggen. Het voorgestelde artikel 11 was dan ook gevaarlijk "... puisqu'il suppose que le culte peut être empêché et non simplement réprimé pour des actes qui auraient troublé l'ordre et la tranquillité publique ...". Enkel wie aan de basis ligt van ordeverstoring kan worden veroordeeld, de cultusbeleving zelf

¹⁰²² E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 574

¹⁰²³ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 574

¹⁰²⁴ VAN MEENEN Pierre-François, né en 1772 à Espierres, décédé en 1858 à Bruxelles. Age en 1830 : 58 ans. Congressiste (1830-1831, Louvain). Libéral. Élu par l'arrondissement d'Ypres de 1831 à 1832. Bron : Biographies. Unionisme.be

¹⁰²⁵ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 574 en 575

¹⁰²⁶ DE GERLACHE, Etienne, Constantin, né en 1785 à Bourge, décédé en 1871 à Ixelles. Congressiste (1830-1831, Liège). Age en 1830 : 45 ans. Catholique. Élu par l'arrondissement de Liège de 1831 à 1832. Bron : Biographies. Unionisme.be

kan aan geen enkele preventieve maatregel worden onderworpen. Dit zou er immers op neerkomen dat men vertrekt van het standpunt dat een cultus "... troublera toujours la tranquillité publique...". Hij waarschuwde voor willekeur en verwees naar een mogelijke inperking van de persvrijheid.¹⁰²⁷ Men kan immers niet (hij verwijt de rapporteur bevooroordeeld te zijn) pleiten voor de persvrijheid, en tegelijkertijd beperkingen voorstellen.

De rol van de katholieke godsdienst als eenheidsbevorderende factor werd herhaaldelijk onderlijnd. Hierbij werd herinnerd aan de moeizame relatie tussen catholicisme en protestantisme. Ook de Franse revolutie zinderde na.

Dit was onder meer het geval voor de tussenkomst van baron François de Sécus¹⁰²⁸ père¹⁰²⁹ (katholiek) die er zich over verheugde wanneer "... dans un État entre les habitants, il existe unité dans les opinions religieuses ...". België was wat dat betreft trouwens een voorbeeld: er waren weinig "... communions dissidentes...". De katholieken stonden garant voor verdraagzaamheid "... loin du cœur d'aucun catholique l'idée de représailles !". Hij hield een uitvoerig betoog waarin hij elke inmenging in religieuze aangelegenheden, elke preventieve maatregel verwierp. Hij ging ook in op de financiering van de eredienst en de geprivilegieerde positie van de Rooms-Katholieke Kerk.

Het werd een virulent pleidooi à charge jegens zij die de positie van het rooms-katholieke geloof en de bijbehorende instellingen wilden regelen. Men kan de kerk nooit te veel faciliteiten gunnen. Het moest duidelijk zijn dat de Belgen zeer gehecht waren aan hun geloof. Volgt een overzicht van feiten die staven moeten dat, wie zich waagt aan een aanval op de Rooms-Katholieke Kerk en haar leer, steeds heeft kunnen vaststellen dat de bevolking in het verzet is gekomen: "...ils préférèrent rentrer sous la domination espagnole, que de jouir d'une liberté qui leur eût coûté le sacrifice de leur foi. Sujets fidèles et dévoués sous Marie-Thérèse, ils repoussèrent son fils qui voulait leur imposer son catholicisme germanique.". Dezelfde ingesteldheid kenmerkte volgens hem de Belgen onder Nederlands bewind en was oorzaak van "... la rapidité extraordinaire avec laquelle la révolution s'est étendue...". Zeker de "persécution sourde, mais active, du gouvernement contre la religion et l'instruction catholique." was hiervoor verantwoordelijk. De waarschuwing was niet mis te verstaan. De Rooms-Katholieke Kerk moest veilig worden gesteld zodat "... l'exercice public de son culte ne puisse être empêché...". Men moest daarenboven meer aandacht hebben voor mogelijke misbruiken door zij die het geloof niet genegen waren: "Il se pourrait que des autorités, imbues de principes irréguliers, prétendraient que si l'exercice extérieur d'un culte a excité des troubles, le moyen de les prévenir est d'interdire cet acte extérieur d'exercice du culte.". Hij waarschuwde voor de perverse effecten van een dergelijke maatregel "... on ferait ainsi retomber sur le culte lui-même les excès de ses ennemis, et en suscitant pareils excès, on parviendrait à anéantir le culte extérieur.".¹⁰³⁰

¹⁰²⁷ "Dans une commune où il y aura moitié catholiques, moitié protestants, on pourra empêcher, par une loi, d'imprimer et de distribuer des journaux, si à l'occasion de ces journaux l'ordre et la tranquillité publique ont été troublés." Voor hem was dit artikel "...évidemment dirigé contre la religion de la majorité des Belges, contre le catholicisme." E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 575

¹⁰²⁸ Ibid. Blz. 575 en 576

¹⁰²⁹ DE SECUS François, né en 1760 à Mons, décédé en 1836 à Bruxelles. Age en 1830 : 70 ans. Congressiste (1830-1831, Mons). Bron : Biographies. Unionisme.be

¹⁰³⁰ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 576

Uit de vrijheid van cultusbeleving vloeide in zijn ogen onvermijdelijk voort dat de overheid instond voor de financiering van de cultus. Wel werd er een onderscheid gemaakt tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de andere denominaties (hij heeft het in het laatste geval over “cultes et communions dissidentes”). Wat deze betreft heeft de overheid enkel tot taak “... qu'il soit alloué à ces communions les sommes nécessaires aux frais de leur culte, passé cela, nous ne leur devons rien.” Immers deze denominaties bezaten geen “... biens qui soient devenus domaines de l'État et qui nous imposent des obligations spéciales.”.

Dit ging echter niet op voor de Rooms-Katholieke Kerk, hier was sprake van een historische schuld “... sous le gouvernement français, les corps ecclésiastiques ont été dépouillés de biens immeubles d'une valeur immense; la cour de Rome a ratifié l'aliénation de ces biens, sous la condition que l'État, qui en avait profité, se chargerait des frais du culte et de l'indemnité due aux ministres.”. Het kwam de overheid nu toe in te staan voor een rechtmatige schadevergoeding. Daarenboven was het zo dat de tussenkomsten niet enkel een financieringsrechtvaardigingsgrond vonden in de naasting van de goederen, maar dat “...il les lui doit encore à titre d'un revenu annuel qu'il perçoit du chef des dîmes supprimées.”. De tienden waren immers een door iedereen erkende en aanvaarde belasting “... un impôt établi sur la production foncière pour tout ce qui était nécessaire au culte, subsistance des ministres et entretien des édifices...”.

Nog anderen mengen zich in het debat. Het leek soms op filibusteren. Baron de Pélichy van Huerne¹⁰³¹ liet zich horen als tegenstander van het opleggen van beperkingen aan de vrijheid van cultusbeleving.¹⁰³² Achter dit alles zag ook hij een bewuste strategie om de cultusbeleving aan banden te leggen. De cultus zelf kon nooit de rechtstreekse oorzaak van de ordeverstoring zijn: het waren individuen die, in voorkomend geval, verantwoordelijk moesten worden gesteld.¹⁰³³

Priester Constant Van Crombrughe¹⁰³⁴ greep de discussie aan om ook te onderlijnen dat het katholicisme het cement van de nieuwe natie is en de meerderheid der Belgen zich

¹⁰³¹ Le baron Jean de Pélichy van Huerne naquit à Bruges en mai 1774. Il servit dans l'armée autrichienne, d'abord comme cadet (1795), puis comme premier lieutenant (1798) et, en 1804, comme capitaine d'état-major. Rentré dans ses foyers en 1807, il devint, en 1812, tuteur de l'hôpital de la Potterie à Bruges. Il fit partie en 1828 des Etats Provinciaux de la Flandre occidentale. Élu député au Congrès national pour les collèges électoraux de Courtrai et de Bruges, il opta pour Bruges. Son mandat de député constitutionnel rempli, il siégea au sénat où il représenta, de 1831 à 1859, l'arrondissement de Bruges. Membre du conseil communal de cette ville dès 1835, il en fut nommé bourgmestre en février 1841, et resta en fonctions jusqu'en 1854. Il mourut le 19 novembre 1859. Bron : C. Beyaert, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 58

¹⁰³² E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz.576

¹⁰³³ “Pourquoi rendrions-nous l'être moral, le culte responsable du délit de l'individu ? Cela, sous le prétexte spécieux que, dans les communes dont les habitants professent différentes religions, la nécessité de l'intervention de la loi ne peut être mise en doute. ... Je pense que le désordre ne peut être attribué au culte, et que, pour cette raison, l'exercice ne peut en être empêché.” Ibid. Blz. 576

¹⁰³⁴ L'abbé Constant Van Crombrughe naquit à Grammont le 14 octobre 1789. Il fut ordonné prêtre le 21 décembre 1811 et nommé successivement vicaire à Mouscron et à Heusden, puis supérieur du collège d'Alost. Il était, depuis 1829, membre du synode épiscopal de Gand quand les électeurs d'Alost l'envoyèrent siéger au Congrès national. Chanoine titulaire, archidiacre et doyen du chapitre de Saint-Bavon, il mourut à Gand, le 1er décembre 1865, après avoir fondé les Pères Joséphites, les Dames de Marie, les Sœurs de Saint-Joseph et les

onvoorwaardelijk als katholiek bekennen “... les Belges regarderont toujours comme le plus précieux de tous la liberté rendue au culte de leurs pères.”¹⁰³⁵ De Belgische bevolking heeft zich steeds verzet tegen de godsdienstpolitiek onder Willem I en heeft duidelijk partij gekozen.

Barthelemy, ridder de Theux de Meylandt¹⁰³⁶ (katholiek) was van oordeel dat het bestaande juridisch instrumentarium trouwens volstond om misbruiken te beteugelen. Er waren genoeg strafrechtelijke sanctiemogelijkheden zonder dat men bijkomende maatregelen moet voorzien “...de crainte qu'on n'en vienne à empêcher les grands biens qui peuvent résulter de l'exercice public du culte, sous prétexte de prévenir quelques désordres rares d'ailleurs.”¹⁰³⁷

Samengevat: een aantal leden was van oordeel dat elke inperking van de cultusbeleving onaanvaardbaar was. Daarom dienden er waarborgen ingebouwd te worden die een arbitraire toepassing van beperkende maatregelen zouden verhinderen.¹⁰³⁸ De clerus zou best carte blanche krijgen.¹⁰³⁹ Het schrijven van de Méan kleurde duidelijk bepaalde interventies. Een zeker wantrouwen jegens de coalitiepartners kon echter moeilijk worden verheeld.

Wat met het weerwerk? De liberaal Charles de Brouckère,¹⁰⁴⁰ rapporteur, merkte op dat het ontwerp-artikel 11 door alle aanwezigen op de voorbereidende werkzaamheden werd aanvaard en verduidelijkt dat “... en mettant exercice public, on a entendu l'exercice extérieur; il est certain que les tribunaux ont décidé que les cérémonies dans l'intérieur des temples étaient publiques...” Het is voor hem echter ook duidelijk dat “... la section centrale n'a eu en vue que la liberté la plus illimitée et sans restriction.”¹⁰⁴¹

Sœurs noires. (Fondateur des Joséphites, des Dames de Marie, des Sœurs de Saint-Joseph et des Sœurs de Marie et de Joseph, doyen du chapitre de Saint-Bavon à Gand, ancien principal du collège d'Alost, membre du congrès national de 1830, officier de l'ordre de Léopold, décoré de la croix de fer, etc.). (Envoyé en 1805 au collège Saint-Acheul à Amiens, dirigé alors par les Pères de la Foi (Père de la Compagnie de Jésus)) C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 96

¹⁰³⁵ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Blz.577

¹⁰³⁶ DE THEUX Barthelemy, né en 1794 à Schaebroeck, décédé à Heusden en 1874. Age en 1830 : 36 ans. Congressiste (1830-1831, Hasselt). Catholique. Élu par l'arrondissement de Hasselt de 1831 à 1874. Bron: Biographies. Unionisme.be

¹⁰³⁷ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 578

¹⁰³⁸ “Une loi pourrait empêcher le culte antique des Belges ! ce ne serait, dit le rapport, que dans le cas où l'ordre et la tranquillité publique seraient troublés ; mais à qui réservez-vous le soin de déterminer les cas et d'appliquer la loi ? Si donc, dans l'hypothèse possible, un parti hostile au catholicisme vient à triompher de la majorité dans l'assemblée législative, il lui sera loisible d'empêcher l'exercice de notre culte ? ... De cette manière, les libertés les plus précieuses dépendraient de la volonté et des passions des partis.” Ibid. Blz. 577

¹⁰³⁹ Het artikel dient te worden aangepast “... que, sous prétexte de précaution, on ne vienne point nous faire la menace de mettre la main sur l'une de nos libertés les plus vitales!” De oplossing ligt voor de hand, “ne serait-il pas plus sage de s'en rapporter à la vigilance des chefs qui président à nos églises et qui ont un si vrai intérêt à prévenir les désordres qui pourraient résulter, dans certaines circonstances, de quelque acte imprudent de leur part?” Ibid. Blz. 577

¹⁰⁴⁰ De Brouckère Charles, Marie, Joseph Ghislain, né en 1796 à Bruges, décédé en 1860 à Bruxelles. Age en 1830 : 34 ans. Congressiste (1830-1831, Hasselt). Libéral. Élu par l'arrondissement de Bruxelles de 1831 à 1832, de 1848 à 1856 et de 1857 à 1860. Bron : Biographies. Unionisme.be

¹⁰⁴¹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 578

Van Meenen¹⁰⁴² (liberaal) herinnerde aan zijn voorstel om de cultusbeleving te waarborgen. Er kon voor hem geen onderscheid worden gemaakt tussen private en publieke cultusbeleving, meer nog, het zou gevaarlijk zijn een verschil tussen beide te maken: “Qu'est-ce que le culte? c'est, sans nul doute, l'exercice public de cérémonies religieuses, et liberté des cultes embrasse tout; le culte est donc toujours extérieur; faisons y attention: les restrictions viennent ordinairement de l'étendue des définitions ; si vous adoptez l'exercice public, vous pourrez laisser à l'interprétation de réprimer l'exercice privé.”¹⁰⁴³ De problematiek eigen aan de openbare bijeenkomsten in besloten plaatsen en deze in de openbare ruimte zal regelmatig terugkomen.

Robert d'Huddeghem¹⁰⁴⁴ (katholiek) verwees naar de door het Voorlopig Bewind, op 12 en 16 oktober 1830, uitgevaardigde decreten die de cultusvrijheid, de onderwijsvrijheid, de vrijheid van vereniging en de persvrijheid in ere herstelden.¹⁰⁴⁵ Had de Grondwet van 1815, waarin dan wel een aantal burgerlijke en religieuze vrijheden werden gegarandeerd, maar waarbij snel duidelijk werd dat, bij gebrek aan voldoende garanties, het om loze beloften (“belles promesses”) ging, de gevaren niet aangetoond. De Grondwet van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van 1815 had dan wel “... énoncé le principe de la liberté religieuse, civile et politique ...”, het artikel 193 van diezelfde Grondwet bepaalde dat “L'exercice public d'aucun culte ne peut être empêché, si ce n'est dans le cas où il pourrait troubler l'ordre et la tranquillité publique.”. Men mocht dit niet meer laten gebeuren.¹⁰⁴⁶

¹⁰⁴² Van Meenen, Pierre-François, né en 1772 à Espierres, décédé en 1858 à Bruxelles. Age en 1830 : 58 ans. Congressiste (1830-1831, Louvain). Libéral. Élu par l'arrondissement d'Ypres de 1831 à 1832. Bron : Biographies. Unionisme.be

¹⁰⁴³ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 578 en 579

¹⁰⁴⁴ HELIAS D'HUDDEGHEM Robert, Emmanuel, Adrien, Ghislain, né en 1792 à Gand, décédé en 1851 à Gand. Age en 1830 : 32 ans. Congressiste (1830-1831, Gand). Élu par l'arrondissement de Gand de 1831 à 1835. Bron: Biographies. Unionisme.be

¹⁰⁴⁵ Voor hem is het voorliggende artikel 11 gewoonweg niet aanvaardbaar. Dat het anders kan blijkt uit de Charte Constitutionnelle van 7 augustus 1830 in Frankrijk en meer bepaald uit de artikelen 5 en 6. Artikel 5 stelt dat “Chacun professe sa religion avec une égale liberté, et obtient pour son culte la même protection.”. En artikel 6 legt vast dat “Les ministres de la religion catholique apostolique et romaine, professée par la majorité des Français, et ceux des autres cultes chrétiens reçoivent des traitements du trésor public.”. Ook het eerste artikel van de “Constitution van 1791” kan als inspiratiebron dienen. Deze Grondwet garandeert “La liberté à tout homme de parler, d'écrire, d'imprimer et publier ses pensées, sans que les écrits puissent être soumis à aucune censure ni inspection avant leur publication, et d'exercer le culte religieux auquel il est attaché.” Er wordt ook bepaald dat “Le Pouvoir législatif ne pourra faire aucunes lois qui portent atteinte et mettent obstacle à l'exercice des droits naturels et civils consignés dans le présent titre, et garantis par la Constitution; mais comme la liberté ne consiste qu'à pouvoir faire tout ce qui ne nuit ni aux droits d'autrui, ni à la sûreté publique, la loi peut établir des peines contre les actes qui, attaquant ou la sûreté publique ou les droits d'autrui, seraient nuisibles à la société.”. Volgens hem is deze bepaling duidelijk te verkiezen boven het voorgelegde ontwerpartikel. Er wordt immers niet van uitgegaan dat de cultusbeleving een bron van verstoring van de orde of de rust kan zijn. Meer nog “L'essence des cultes est d'établir et de faire respecter l'ordre et la tranquillité.” in E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 580

¹⁰⁴⁶ Het gevolg van het ontbreken van echte waarborgen was, aldus de intervenant, snel duidelijk. Via allerhande besluiten mengde de uitvoerende macht zich in religieuze aangelegenheden. Dit alles leidde ook tot een verknechting van het onderwijs “L'arrêté du 11 juillet 1825 empêcha les aspirants de l'état ecclésiastique de s'adonner à l'étude de la théologie, s'ils n'avaient été préalablement formés dans un collège philosophique à la doctrine, et imbus des principes des faiseurs d'outre-Wahal.” Ibid. Blz. 580

Ongetwijfeld speelde ook de herinnering aan het tijdens de Franse periode opgelegde verbod om processies te organiseren of klokken te luiden een rol. Ook Jozef II had maatregelen genomen om bijvoorbeeld boetprocessies te weren.¹⁰⁴⁷

Jean Lebeau¹⁰⁴⁸ (liberaal) verwierp eveneens de voorgelegde artikelen “... dans l'intérêt non d'une religion de majorité, mais de religions de minorités.” Het kwam gewoonweg de wetgever toe alles gevals wijze te onderzoeken. Hij gaf als voorbeeld een cultus die “... veuille établir un culte permettant la polygamie ...”.¹⁰⁴⁹ In voorkomend geval kon de strafrechter tussenkomen.

Uit een reactie van Paul Devaux¹⁰⁵⁰ (liberaal) blijkt dat men, los van de protestantse enclaves die zich op het Belgisch grondgebied bevonden, met minderheden ook deze “nouvelle religion qui s'élève à Paris, le saint-simonisme” voor ogen heeft. Het was hem duidelijk dat “cette religion doit sans doute être tolérée si elle est importée parmi nous, mais l'exercice public hors des temples ne peut entièrement échapper à la loi civile.”.¹⁰⁵¹

Alexandre de Robaulx¹⁰⁵² (liberaal) waarschuwde dan weer voor een civiele inmenging in die aangelegenheden die de cultus en de cultusbeleving aanbelangen en omgekeerd. Het gaat immers om twee gescheiden werelden: “... si je veux la liberté et l'indépendance des cultes, de toute autorité civile, je veux aussi que l'autorité civile soit indépendante des dogmes, croyances, vœux de toutes les religions: voilà comme j'entends la liberté des cultes, c'est leur affranchissement et surtout leur séparation entière de la puissance civile.”.¹⁰⁵³

De voorgestelde non-interventiepolitiek kon echter niet bij iedereen op bijval rekenen. De burgerlijke overheid had soms, in ieders belang, de plicht om tussen te komen. Charles Destouvelles¹⁰⁵⁴ (liberaal) waarschuwde voor de gevolgen. Hij verwees naar gemeenten waar eenzelfde gebouw gebruikt werd door de katholieke en de protestantse eredienst met alle gevolgen “... il en est résulté des disputes, des excès, des rixes.” De gemeentelijke overheden

¹⁰⁴⁷ Na het afsluiten van het Concordaat door Napoleon kwam dit alles echter opnieuw op gang. Zo trok de bekende “Heilige Bloedprocessie”, na een onderbreking, in 1819 opnieuw door de Brugse straten. Vele steden, dorpen en parochies beschikten trouwens over een niet onaardige processiekalender, al dan niet gelieerd aan kermissen. Problematisch was voor de lokale overheid echter het soms moeilijk controleerbare gedrag van bepaalde deelnemers. De kerkelijke overheden vonden dan weer dat de opzet van bepaalde processies sterk afweek van de initiële bedoeling.

¹⁰⁴⁸ LEBEAU Jean, Louis, Joseph, né en 1794 à Huy, décédé en 1865 à Huy. Age en 1830 : 36 ans. Congressiste (1830-1831, Huy). Libéral. Élu par l'arrondissement de Huy de 1831 à 1833, de Bruxelles de 1833 à 1848 et de Huy de 1848 à 1864. Bron: Biographies. Unionisme.be

¹⁰⁴⁹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 579

¹⁰⁵⁰ DEVAUX Paul, né en 1802 à Bruges, décédé en 1880 à Bruxelles. Age en 1830 : 28 ans. Congressiste (1830-1831, Bruges). Libéral. Élu par l'arrondissement de Bruges de 1831 à 1863. Bron: Biographies. Unionisme.be

¹⁰⁵¹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 580

¹⁰⁵² DE ROBAULX Alexandre, né en 1798 à Fontaine-l'Évêque, décédé en 1861 à Liège. Age en 1830 : 32 ans. Congressiste (1830-1831, Philippeville). Libéral. Élu par l'arrondissement de Thuin de 1831 à 1833 et par celui de Soignies de 1833 à 1835. Bron: Biographies. Unionisme.be

¹⁰⁵³ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831.1844. Tome 1. Blz. 581

¹⁰⁵⁴ DESTOUVELLES Charles, né en 1775 à Paris, décédé en 1842 à Bruxelles. Age en 1830 : 55 ans. Congressiste (1830-1831, Maestricht). Libéral. Élu par l'arrondissement de Maestricht de 1831 à 1832. Bron : Biographies. Unionisme.be

werden verplicht tussen te komen. Eenzelfde probleem stelde zich naar aanleiding van processies. Ook daar rezen er problemen. De overheid moest dus de openbare orde waarborgen en, in voorkomend geval, het pluralisme veiligstellen “... dans les communes dont les habitans professent plusieurs religions la nécessité de l'intervention de la loi ne peut être mise en doute.”¹⁰⁵⁵ En dat is dringend noodzakelijk want zelfs rechtszaken en vonnissen “... n'ont pas empêché ces excès de se renouveler.”¹⁰⁵⁶

Meerdere leden van het Nationaal Congres dienden voorstellen in die de artikelen 10 en 11 wilden aanpassen. In zo goed als alle gevallen wenste men een totale vrijheid wat de cultus en de cultusbeleving betreft en verwierp men elke beperkende, elke preventieve maatregel. Mocht men geconfronteerd worden met ordeverstoring dan kwam het volgens de indieners de rechtbank toe om de verantwoordelijken te vervolgen. De cultus zelf kan nimmer verhinderd worden.¹⁰⁵⁷

Een interessant debat volgde op een voorstel ingediend door M. Defacqz (liberaal). Zijn betoog had betrekking op het waarborgen van de vrijheid om al dan niet deel te nemen aan plechtigheden, om verplicht te worden bepaalde feestdagen te onderhouden. Defacqz zal zijn voorstel grondig toelichten en verdedigen. Het ideaal van tolerantie heeft meer steun nodig “Cet appui, je voudrais en placer la base dans la loi ...”. Daarom stelde hij voor niet enkel de actieve cultusbeleving zelf te garanderen, maar ook de “negatieve of passieve variant” te waarborgen “...nul ne pût être contraint, sous aucun prétexte quelconque, à s'associer même indirectement à l'exercice d'un autre culte, abus qui n'est que trop réel et trop fréquent.”. Hij verwees hierbij naar de verplichting opgelegd door “le pouvoir temporel, par l'autorité civile” om op bepaalde dagen niet te werken.¹⁰⁵⁸

Zo was het ook onaanvaardbaar dat men verplicht zou worden deel te nemen aan bepaalde religieuze optochten of verplicht zou kunnen worden zijn woning te versieren omdat een processie langskomt. Het amendement dat hij voorlegde bestond er in duidelijk te maken dat

¹⁰⁵⁵ I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et réglemens généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série.* Librairie Tarlier. Bruxelles. 1833. Rapport de la section centrale. Blz. 184

¹⁰⁵⁶ E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique. Tome 1.* Blz. 581

¹⁰⁵⁷ M. Forgeur propose les dispositions suivantes en l'emplacement des art. 10 et 11 : Art. 10. La liberté des cultes et la libre manifestation des opinions en toute matière sont garanties." Art. 11. L'exercice extérieur et public d'aucun culte ne peut être empêché ni restreint. La loi ne réprime que les faits particuliers qui blessent l'ordre public ou les bonnes mœurs.

M. Le Grelle présente la rédaction ci-après : Art. 10. La liberté entière des cultes et celle de manifester ses opinions en toute matière sont garanties. Art. 11. L'exercice public d'aucun culte ne peut être empêché ni restreint. Si, à l'occasion ou au moyen de l'exercice public d'un culte, l'ordre ou la tranquillité publique est troublée, l'auteur du trouble sera poursuivi devant les tribunaux.

M. Camille de Smet propose de rédiger les art. 11 et 12 en ces termes : Art. .11. L'exercice du culte dans les temples ne peut être empêché en aucun cas. Art. 12. L'exercice extérieur d'aucun culte ne peut être empêché qu'en vertu d'une loi, et seulement dans les cas où il trouble l'ordre et la tranquillité publique.

M. le baron de Sécus (père) présente l'amendement suivant à l'art. 11 : L'exercice public des cultes ne peut être empêché. Chacun est responsable devant les tribunaux de tout acte qui, à l'occasion de l'exercice public d'un culte, troublerait l'ordre ou la tranquillité publique. Ibid. Blz. 581

¹⁰⁵⁸ Evenmin aanvaardbaar was dat “... un chef d'administration puisse contraindre ses subalternes à assister à des Te Deum, à des offices, à porter ou escorter des croix de mission...”.

elke vrijheid twee facetten heeft: zowel de vrijheid om iets te doen als de vrijheid iets niet te doen. Toegepast op de cultus was het dus zo dat “Pour que la liberté soit entière en matière de religion, il faut donc qu'on puisse, non seulement professer librement son culte, mais encore rester étranger au culte d'autrui.”¹⁰⁵⁹ Dit amendement werd aanvaard.

Pierre Seron¹⁰⁶⁰ (liberaal) sloot aan bij het pleidooi van Defacqz en ging dieper in op de gevolgen van de verplichte zondagsrust voor wie om welke reden dan ook op een zondag wenste te werken. Men moest er volgens hem, in naam van de tolerantie, ook rekening mee houden dat verschillende religies andere rustdagen kennen “... je ne suis pas répréhensible si, ayant le malheur d'être né dans la religion de Moïse, je tiens beaucoup à demeurer oisif le saint jour du sabbat, et à pouvoir étaler, colporter et vendre librement ma marchandise tous les autres jours de la semaine, sans exception.”. Het kwam de samenleving niet toe de vrijheid in te perken “... la société n'a le droit de défendre que les actions qui lui sont nuisibles ...” De wetgever moet de keuzevrijheid beschermen.¹⁰⁶¹

Voor de liberaal Seron was tolerantie geen eenrichtingsverkeer, immers “... il m'est permis, à mon tour, d'exiger qu'on respecte les miennes et qu'on ne me gêne en rien dans mes actions qui en sont la conséquence, quand ces actions ne nuisent aucunement à autrui.”. Erkennen dat er zoiets als een dominante cultus bestaat was volgens hem onaanvaardbaar “... car une opinion n'a pas le droit de dominer quand même elle serait celle du grand nombre et du très grand nombre et, comme l'a dit Mirabeau, rien ne doit dominer que la justice.”. Geen enkele cultus kan meer rechten toegewezen krijgen dan de andere. Hij stelde voor artikel 10 te vervullen met de bepaling dat “Il ne peut être mis par des lois, arrêtés ou règlements, aucune espèce d'empêchement ou de restriction aux droits qu'ont tous les hommes d'observer ou de ne pas observer certains jours de fête ou de repos.”¹⁰⁶² Jean-Théodore Jacques¹⁰⁶³ (liberaal) zal voorstellen het artikel aan te vullen met de zinssnede “ni d'observer ses jours de repos.”

¹⁰⁵⁹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 582

¹⁰⁶⁰ SERON Pierre, Guillaume, né en 1772 à Philippeville, décédé en 1840 à Bruxelles. Age en 1830 : 58 ans. Congressiste (1830-1831, Philippeville). Libéral. Élu par l'arrondissement de Philippeville de 1831 à 1840. Bron : Biographies.Unionisme.be

¹⁰⁶¹ Hij refereert hierbij naar artikel 260 van het Franse strafwetboek van 1810 dat bepaalde dat “Tout particulier qui, par des voies de fait ou des menaces, aura contraint ou empêché une ou plusieurs personnes d'exercer l'un des cultes autorisés, d'assister à l'exercice de ce culte, de célébrer certaines fêtes, d'observer certains jours de repos, et, en conséquence, d'ouvrir ou de fermer leurs ateliers, boutiques ou magasins, et de faire ou quitter certains travaux, sera puni, pour ce seul fait, d'une amende de seize francs à deux cents francs, et d'un emprisonnement de six jours à deux mois.”. Dit heeft er ook het Directoire nooit van weerhouden de burgers te verplichten elke tiende dag (burgerlijke feesten op de tiende dag moesten de zondag als verplichte rustdag vervangen) te rusten. Er zijn echter ook nog andere voorbeelden te vinden waarbij men verplicht werd bepaalde feestdagen en rustdagen te onderhouden. Dergelijke praktijk is volgens hem onaanvaardbaar en de wetgever moet de burgers beschermen tegen dergelijke mistoestanden. In E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 583

¹⁰⁶² E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 584

¹⁰⁶³ JACQUES Jean-Théodore, né en 1799 à Dochamps, décédé en 1894 à Marche. Age en 1830 : 31 ans. Congressiste (1830-1831, Marche). Catholique. Élu par l'arrondissement de Marche de 1831 à 1833 et de 1848 à 1857. Bron : Biographies.Unionisme.be

Uiteindelijk werd een compromis gevonden in de artikelen 14 “La liberté des cultes, celle de leur exercice public, ainsi que la liberté de manifester ses opinions en toute matière sont garanties, sauf la répression des délits commis à l'occasion de l'usage de ces libertés” en 15: “Nul ne peut être contraint de concourir d'une manière quelconque aux actes et aux cérémonies d'un culte, ni d'en observer les jours de repos.”.¹⁰⁶⁴

De wetgever zal deze vrijheid om niet deel te nemen waarborgen en in geval van inbreuk, strafbaar stellen. De vrijheid die de grondwetgever voor ogen had bestond er niet enkel in te doen wat men wil, men dient ook vrij te zijn van elke dwang: “...il faut donc qu'on puisse non seulement professer librement son culte, mais encore rester étranger au culte d'autrui.”.¹⁰⁶⁵ De civiele autoriteit staat hier borg voor.

J.-P. Schreiber merkte terecht op dat artikel 14 (19) geïnspireerd werd door de “Déclaration des droits de l'homme” van 1789.¹⁰⁶⁶ Maar hij wees er ook op “...ce n'est pas la liberté de religion dont il est question – on eût pourtant pu l'escompter, étant donné les conflits religieux qui avaient traversé les territoires qui formeront en 1830 la Belgique.”¹⁰⁶⁷ Een religieuze overtuiging werd echter gezien als gewoonweg “une question de conscience”.

Jules Bara verwijt de grondwetgever bij de behandeling van artikel 14 een zekere overdreven ijver “Ainsi pour Notre matière, l'article 14 de la Constitution suffit; les articles 15 et 16§ 1 étaient superflus. En effet la non intervention de l'État dans la nomination et l'installation des ministres des cultes, le droit pour ceux-ci de correspondre avec leurs supérieurs et de publier leurs actes, le droit pour tous citoyens de ne pas être contraint de concourir d'une manière quelconque aux cérémonies d'un culte ni d'en observer les jours de repos, découlent sans conteste du principe de la liberté des cultes affirmé par l'article 14.”.

De verklaring hiervoor: “Les assemblées constituantes, craignant le retour des abus renversés, multiplient les dispositions préservatrices. Non contentes de proclamer les principes généraux, elles insistent sur celles de leurs conséquences dont le mépris par les gouvernements tombés a suscité le plus de plaintes.”.¹⁰⁶⁸

In de huidige versie van de Grondwet zijn dit de artikelen 19 en 20. Artikel 19: “De vrijheid van erediens, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid om op elk gebied zijn

¹⁰⁶⁴ Constitution de la Belgique adopté par le Congrès national le 7 Février 1831. - Grondwet van Belgien aangenomen door den Volksraad den 7 February 1831. Drukkerij Vanderhaegen, drukker – uitgever der Gazette van Gend. GenD. S.a. In het Nederlands werd dit: “14. De vryheyd der godsdiensten, de gene hunner openbare belyding, gelyk mede de vryheyd om zyne gevoelens op alle stoffen openlyk te uyten, worden gewaerborgd, behoudens de beteugeling der misdryven ter gelegenheyd van het gebruyk dezer vryheden begaen.

15. Niemand kan verpligt worden om eeniger wyze in de bedryven of de plegtigheden eenes godsdienst deel te nemen, of daer van de rustdagen in agt te nemen.”

¹⁰⁶⁵ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 20

¹⁰⁶⁶ Artikel 10 stelde dat “Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l'ordre public établi par la Loi.”. Hieruit kan worden afgeleid dat het de opinie is die wordt beschermd en dat religie “slechts” een opinie is geen op zichzelf staande categorie is en dus geen bijzondere bescherming geniet. Interessant: deze Assemblée van 1789 telde meer religieuzen dan het Nationaal Congres in 1830.

¹⁰⁶⁷ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 19

¹⁰⁶⁸ J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 58

mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd.” Artikel 20: “Niemand kan worden gedwongen op enigerlei wijze deel te nemen aan handelingen en aan plechtigheden van een eredienst of de rustdagen ervan te onderhouden.”¹⁰⁶⁹ Beide artikelen geven dus zowel een positieve als negatieve, hoewel eerder abstract geformuleerde, definitie van godsdienstvrijheid.

Staat en religie zijn twee gescheiden werelden en zoals Bara stelt “La religion n'est pas un rouage de l'Etat, la société civile existe et s'administre sans son concours.”¹⁰⁷⁰ Religieuze organisaties, zijn gewoonweg verenigingen aan wie men – binnen bepaalde perken - een aantal vrijheden garandeert. De grenzen van die vrijheid zijn duidelijk en Bara somt er een aantal op “Ainsi encore la loi pénale ne devrait avoir aucun égard aux religions qui commanderaient le meurtre, prêcheraient la révolte, pousseraient à la polygamie, parce que la société serait menacé si l'assassinat était un devoir, l'infraction aux lois un précepte, la polygamie un droit.”¹⁰⁷¹

Meer nog, de overheid geeft religie, en dus ook de dominante religie, geen bijzonder statuut, geen bijzondere bescherming, geen bijzondere voordelen: “... la constitution ne dit pas que les cultes sont protégés ... protection implique surveillance et gêne, et parce qu'ensuite on ne protège pas ce qui peut n'être qu'une funeste superstition.”¹⁰⁷²

De vrije openbare uitoefening wordt duidelijk beperkt door zowel repressieve als preventieve maatregelen. De Grondwet laat twee soorten beperkingen toe op de door haar gewaarborgde rechten en vrijheden. André Alen maakt een onderscheid tussen regelende maatregelen, die een ordelijke uitoefening van de rechten en vrijheden tot gevolg hebben, mits deze zelf niet aan te tasten, en repressieve maatregelen ter bestraffing van misdrijven die bij de uitoefening van de rechten en vrijheden worden gepleegd. Voorafgaande beperkingen of preventieve maatregelen zijn door de Belgische Grondwet verboden, met uitzondering voor de vrijheid van vergaderen in de openbare ruimte. Alen merkt op dat dit door het Hof van Cassatie geïnterpreteerd werd als een “algemeen beginsel dat moet worden toegepast op alle rechten en vrijheden van zodra ze op de openbare wegen en pleinen worden uitgeoefend”. In dat geval zijn preventieve maatregelen, zoals het bekomen van het voorafgaandelijk verlov, wel mogelijk.¹⁰⁷³ Bij wijze van voorbeeld kan worden verwezen naar processies, of het uitdelen van pamfletten.

¹⁰⁶⁹ Het duurde tot 1967 vooraleer er een officiële Nederlandstalige versie van de Grondwet beschikbaar was. Tot dan toe was de Nederlandse tekst slechts een vertaling zonder officiële waarde. Sinds 1991 is er ook een authentieke Duitse versie van de Belgische Grondwet.

¹⁰⁷⁰ “Le domaine de l'État et celui de la religion étant différents, leur sphère d'action est distincte. Ils se meuvent, se régissent, se développent dans des régions séparées, la marche de l'un ne pouvant influencer celle de l'autre.” Ibid. Blz. 45

¹⁰⁷¹ Ibid. Blz. 47

¹⁰⁷² Ibid. Blz. 46

¹⁰⁷³ A. Alen. Handboek van het Belgische Staatsrecht. Kluwer/E. Story-Scientia. Deurne. 1995. Blz. 290

Yves Stox wijst op het feit dat een sluitende definitie van het concept “eredienst/culte” niet beschikbaar is, al heeft men dat wel betracht.¹⁰⁷⁴ In 1834 oordeelde het Hof van Cassatie dat geen waardeoordelen toelaatbaar zijn om vast te stellen wat als een eredienst mag worden beschouwd: “...Attendu que la liberté de conscience et la liberté des cultes sont le droit pour chacun de croire et de professer sa foi religieuse sans pouvoir être interdit ni persécuté de ce chef; d'exercer son culte sans que l'autorité civile puisse, par des considérations tirées de sa nature, de son plus ou moins de vérité, de sa plus ou moins bonne organisation, le prohiber, soit en tout, soit en partie, ou y intervenir, pour le régler dans le sens qu'elle jugerait le mieux en rapport avec son but, l'adoration de la divinité, la conservation, la propagation de ses doctrines et la pratique de sa morale;...”¹⁰⁷⁵

Toch worden er criteria gehanteerd om te concluderen wat als een eredienst mag worden beschouwd: aantal volgelingen, openbare uitoefening, oorspronkelijkheid van de geloofsleer, maatschappelijke waarde, dienst aan de gemeenschap of verering van een opperwezen. Dit komt vooral voor in strafzaken of in verband met fiscale aangelegenheden. Erkende erediensten zijn onder meer vrijgesteld van belastingen op die onroerende goederen die gebruikt worden voor de openbare uitoefening van de eredienst.¹⁰⁷⁶

Ook J.P. Schreiber wijst op het ontbreken van een sluitende definitie: “La Constitution prévoit la liberté du culte, c’est-à-dire la liberté d’exercer publiquement une liberté religieuse ; nulle part le Constituant n’a d’ailleurs expressément inscrit la liberté religieuse comme telle. Aucun texte de loi n’a au demeurant jamais défini ce qu’était un culte en droit belge.”¹⁰⁷⁷ Het blijft zoeken naar een wettekst die omschrijft wat onder “cultus” begrepen moet worden. Verwijzend naar Charles - Eric Clesse en Patrick De Pooter moet worden gesteld dat “La Constitution - et le Code Pénal – ne vise que le culte religieux extérieur, ou en d’autres termes, les manifestations extérieures de la pensée religieuse.”¹⁰⁷⁸

Schreiber wijst er echter ook op dat de wetgever uit artikel 14 (19 GW) afgeleid heeft dat het verboden was te peilen naar de levenbeschouwelijke keuze. Vanaf 1846 zou het naar aanleiding van bevolkingsonderzoeken verboden zijn vragen met betrekking tot de religieuze voorkeur in te lassen (artikel 22 GW zal dit bevestigen). Het leidde ook, in 1974, tot het aanpassen van de eedaflegging.¹⁰⁷⁹

Dat er een absolute scheiding is tussen kerk en staat wordt duidelijk bij de behandeling van artikel 12 van het ontwerp.

¹⁰⁷⁴ Yves Stox. Een paradoxale scheiding. Blz. 37 e.v.

¹⁰⁷⁵ Pasicrisie. Deuxième série. 1814 - 1840. Cours de Belgique. Cassation. Premier volume. Années 1832 - 1836. Meline, Cans et compagnie. Bruxelles. 1852. Blz. 332

“L'arrêté du gouvernement provisoire du 16 oct. 1850 n’a abrogé l'art. 199, C. pen., qui frappe d'une peine le ministre d’un culte qui procède aux cérémonies religieuses d’un mariage, sans qu'il lui ait été justifié d'un acte de mariage préalablement reçu par l'officier de l'état civil.

¹⁰⁷⁶ Zie o.a. Jogchum Vrieling. Religie tussen definitie en divinatie. Over de Rokerskerk, Satanistische Zusters en Onzichtbare Roze Eenhoorns”. Nieuw Juridisch weekblad- NjW. Wolters/Kluwer. Mechelen. 13 maart 2013. Blz. 190-198.

¹⁰⁷⁷ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 17

¹⁰⁷⁸ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 17

¹⁰⁷⁹ Wet van 27 mei 1974 tot wijziging van de eedformule en van de plechtige verklaringen in gerechtelijke en bestuurlijke aangelegenheden.

6.6.2. Bespreking van het ontwerpartikel 12 (artikel 16 definitieve versie)

Artikel 12 : “Toute intervention de la loi ou du magistrat dans les affaires d'un culte quelconque est interdite.”

Tijdens de debatten werden de tegenstellingen tussen de voor- en tegenstanders van de primauteit van de civiele orde boven de religieuze orde duidelijk. Bepaalde interventies lieten toe om de gematigde liberalen en de antiklerikalen binnen de liberale partij te identificeren. De vergaderingen verliepen trouwens moeilijk. De scheiding tussen het kerkelijk en het burgerlijk huwelijk, de voorrang van het burgerlijk huwelijk en de verzuchtingen van de wetgever om huwelijken in bepaalde gevallen te verbieden bleek, ei zo na, een breekpunt.

Isidore Plaisant noteert in zijn “Pasinomie” hoe dit, zeer algemeen gestelde, artikel aanleiding was tot vele (harde) discussies “...celle surtout de l'indépendance du mariage religieux fut vivement débattue: la liberté absolue des cultes qui sépare leurs solennités de tout acte civil et l'intérêt de la société, qui exige que l'on mette des entraves aux unions désavouées par la loi, appuyaient de chaque côté avec force les opinions rivales.”¹⁰⁸⁰

Dit werd door Jean-Baptiste Nothomb¹⁰⁸¹ (katholiek) zo cruciaal gezien dat de erkenning van beperkingen de finaliteit van de unie in vraag stelde. Indien men het artikel verwierp “...l'union aura été une tactique, et non un principe, un piège et non un acte de bonne foi, une trêve passagère, et non un progrès social.”

Op de vergadering van 22 december 1830 alleen al werden zeven amendementen ingediend. Bepaalde amendementen hadden tot doel een uitzondering dan wel een versoepeling in te lassen, andere amendementen hadden tot doel ook uitdrukkelijk te bepalen dat het een cultus niet toegestaan was tussen te komen in overheidsaangelegenheden.¹⁰⁸² Jean-Baptiste Thorn¹⁰⁸³ (liberaal)¹⁰⁸⁴ en de Robaulx (liberaal) dienden voorstellen in waaruit blijken moest dat *les lois religieuses* en *les lois civiles* los van elkaar stonden.¹⁰⁸⁵

Voor de katholieken kon een interventie niet. Men diende te voorzien in uitzonderingen. Zo het amendement van Gérard Le Grelle (katholiek) “... le mariage civil devra précéder la cérémonie religieuse du mariage, toutes les fois qu'il sera possible aux parties intéressées de se marier civilement.”

¹⁰⁸⁰ I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète ... Troisième série*. Blz. 184

¹⁰⁸¹ NOTHOMB Jean-Baptiste, né en 1805 à Messancy, décédé à Berlin en 1881. Age en 1830 : 25 ans. Congressiste (1830-1831, Arlon). Catholique. Élu par l'arrondissement d'Arlon de 1831 à 1848.

¹⁰⁸² E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*. Tome 1. Blz. 587

¹⁰⁸³ THORN Jean-Baptiste, né en 1783 à Remich, décédé en 1841 à Mons. Age en 1830 : 47 ans. Congressiste (1830-1831, Luxembourg). Bron : Biographies.Unionisme.be

¹⁰⁸⁴ “Toute intervention de la loi ou du magistrat dans les actes d'un culte quelconque, et toute intervention d'un culte quelconque dans les affaires de l'État ou des particuliers, sont également interdits.”

¹⁰⁸⁵ “Les lois civiles n'ont aucune sanction dans les affaires de religion, et réciproquement les lois religieuses n'ont aucune sanction dans les affaires civiles.”

De vergadering had het moeilijk om tot een eensgezind standpunt te komen. Joseph Forgeur¹⁰⁸⁶ (liberaal) zou uiteindelijk aan de vergadering vragen om zich bij voorrang over een amendement van Defacqz uit te spreken. Andermaal blijkt hoe beslissend de figuur van de liberaal Defacqz was. Hij vroeg om artikel 12 te behouden.¹⁰⁸⁷ In zijn betoog¹⁰⁸⁸ benadrukte hij dat artikel 10 een verregaande bescherming aan de cultus geeft.¹⁰⁸⁹ Meer waarborgen inschrijven zou tot een a priori beperking van de interventiemogelijkheden van de overheid leiden.¹⁰⁹⁰

Dit probleem was reeds gekend onder Willem I.¹⁰⁹¹ Het afschaffen van artikel 54 van "Loi du 18 germinal an X - 8 avril 1802 - modifiée relative à l'organisation des cultes" dat bepaalde dat priesters "...ne donneront la bénédiction nuptiale qu'à ceux qui justifieront, en bonne et due forme, avoir contracté mariage devant l'officier civil" en het schrappen van de artikelen 199 en 200¹⁰⁹² van het strafwetboek leidden echter tot zoveel problemen dat men zich reeds in 1817 verplicht zag om deze regel opnieuw in te schrijven.¹⁰⁹³ De artikelen 199 en 200 van de "Code Pénal" waren bedoeld om gewone mensen tegen misleiding te beschermen. Willem I had bij besluiten van 21 oktober 1814¹⁰⁹⁴ en 17 maart 1815 de artikelen 199 en 200 opgeheven¹⁰⁹⁵, maar deze nadien terug ingevoerd vanwege misbruiken in de Zuidelijke Nederlanden.

¹⁰⁸⁶ FORGEUR Joseph, né en 1802 à Liège, décédé en 1872 à Liège. Age en 1830 : 28 ans. Congressiste (1830-1831, Huy). Bron : Biographies.Unionisme.be

¹⁰⁸⁷ Congrès national de Belgique. Séance du mercredi 22 décembre 1830. M. Defacqz – Si ma proposition était rédigée par écrit, elle serait ainsi conçue : Je demande le retranchement de l'art. 12 du projet de constitution. (Appuyé ! appuyé !).

¹⁰⁸⁸ E. Huytens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 587 en volgende

¹⁰⁸⁹ L'art. 10 ne pouvait aller plus loin sans porter à l'ordre social une atteinte grave. Il faut que tous les cultes soient libres et indépendants, mais il faut aussi que la loi civile conserve toute sa force ; il faut plus, messieurs, il faut que la puissance temporelle prime et absorbe en quelque sorte la puissance spirituelle, parce que la loi civile étant faite dans l'intérêt de tous, elle doit l'emporter sur ce qui n'est que de l'intérêt de quelques-uns. Ibid. Blz. 587

¹⁰⁹⁰ Bij wijze van voorbeeld verwees hij naar het inzeggen van een huwelijk door een priester voorafgaand aan een burgerlijk huwelijk. Indien men het artikel 12 zou goedkeuren zou de ambtenaar zich hierbij moeten neerleggen, ondanks de vele problemen die hieruit zouden kunnen voortvloeien.

¹⁰⁹¹ Deze regel werd ingevoerd door een wet van 8 april 1802 ter uitvoering van het Concordaat tussen de paus en Napoleon.

¹⁰⁹² Code Pénal Article 199 : Tout ministre d'un culte qui procédera aux cérémonies religieuses d'un mariage, sans qu'il lui ait été justifié d'un acte de mariage préalablement reçu par les officiers de l'état civil, sera, pour la première fois, puni d'une amende de seize francs à cent francs. Article 200 : En cas de nouvelles contraventions de l'espèce exprimée en l'article précédent, le ministre du culte qui les aura commises, sera puni, savoir, Pour la première récidive, d'un emprisonnement de deux à cinq ans ; Et pour la seconde, de la déportation.

¹⁰⁹³ Op 10 januari 1817 werd het besluit van 7 mei 1815 ingetrokken en de oude regeling hersteld.

¹⁰⁹⁴ A. Delbecque. Bulletin usuel des lois et arrêtés concernant l'administration générale. Tome deuxième. 1814-1843. Bruylant-Christophe et compagnie, 1861. Blz. 32. "21 oct. 1814. - arrêté du prince souverain, qui maintient les lois sur l'état civil, et prescrit comme condition préalable au mariage des catholiques l'exhibition d'un certificat constatant qu'il n'existe point d'empêchement canonique. J.off. III, n° 87."

¹⁰⁹⁵ A. Delbecque. Bulletin usuel des lois et arrêtés concernant l'administration générale. Tome deuxième. 1814-1843. Bruylant-Christophe et compagnie, 1861. Blz. 126 "10 janv. 1817. — Loi qui, en révoquant les arrêtés du 21 octobre 1814 et du 7 mars 1815, relatifs à la célébration des mariages, statue que dorénavant seront exécutées dans tout le royaume les lois qui régissaient la célébration des mariages à l'époque du 21 octobre 1814. J. off. X, n° 4."

Hij waarschuwde ook voor de problemen die men nu reeds, ingevolge een al te vrije interpretatie van een besluit over de cultusvrijheid van het Voorlopig Bewind van 16 oktober 1830, kon vaststellen "... suite de cet arrêté, plusieurs prêtres ont cru pouvoir donner la bénédiction nuptiale avant que le mariage ne fût contracté devant l'officier de l'état civil."¹⁰⁹⁶ Een eigen interpretatie van het opheffen van elke inbreuk op de vrijheid van meningsuiting had, aldus de spreker, immers geleid tot het opheffen van de verplichting tot het sluiten van een burgerlijk huwelijk. Een onderrichting van de bisschoppen had al evenmin voor duidelijkheid gezorgd.

Defacqz verwees ook naar de Franse wetgever die gewaarschuwd had voor de problemen die zouden kunnen ontstaan.¹⁰⁹⁷ Een te "soepele" interpretatie van artikel 12¹⁰⁹⁸ moest worden vermeden.

Eensgezindheid was er niet. Alexandre de Robaulx (liberaal op politiek vlak, maar katholiek op levensbeschouwelijk vlak)¹⁰⁹⁹ refereerde onmiddellijk naar het verbond tussen katholieken en liberalen en naar de verplichtingen die hieruit voortvloeiden "... nous nous promîmes liberté, indépendance réciproque ... il ne faut pas que la puissance civile puisse s'occuper des dogmes et des croyances."¹¹⁰⁰ Hij besloot dat wederkerigheid noodzakelijk was "... s'il est des cas où la loi civile pourra froisser les lois canoniques, admettons la réciprocité pour celles-ci." en legde de link met een nog te behandelen onderwerp: de verenigingen "Les religions ne sont que des associations...". Hij vraagt dat men "ne leur impose point d'entraves ; qu'on leur laisse et leurs doctrines, et leurs croyances, et leurs opinions ...". Het is in zijn ogen onmogelijk om

¹⁰⁹⁶ Voornamelijk op het platteland blijkt men zich niet te houden aan de bestaande wetgeving. Dit heeft echter verstrekkende gevolgen "La femme ainsi mariée ne pourra jamais se parer devant la loi du titre de femme légitime; elle pourra voir son époux, son époux à qui elle croyait être unie pour jamais, former une seconde union, et tandis qu'elle sera considérée comme une vile concubine, ses enfants seront des bâtards aux yeux de la loi." Voor alle betrokkenen ontstaat aldus rechtsonzekerheid.

¹⁰⁹⁷ Congrès national de Belgique. Séance du mercredi 22 décembre 1830. Tussenkomst M. Defacqz die refereert naar de bespreking van de artikelen 199 en 200. : M. le conseiller d' État Berlier, en exposant au corps législatif les motifs des art. 199 et 200 du Code pénal, destinés à sanctionner la disposition du 54e article organique du concordat de l'an X : "Les ministres qui procèdent aux cérémonies religieuses d'un mariage sans qu'il leur ait été justifié de l'acte de mariage reçu par les officiers de l'état civil, compromettent évidemment l'état civil des gens simples, d'autant plus disposés à confondre la bénédiction nuptiale avec l'acte constitutif du mariage, que le droit d'imprimer au mariage le sceau de la loi était naguère dans les mains de ces ministres. Il importe sans doute qu'une si funeste méprise ne se perpétue point, et ce motif est assez puissant pour punir d'une amende les ministres de cultes qui procèdent aux cérémonies religieuses d'un mariage sans justification préalable de l'acte qui le constitue réellement. Cette peine, légère d'abord, s'aggravera en cas de récidive, et entraînera à la seconde récidive, ou, en d'autres termes, à la troisième infraction, la peine de déportation ; parce que celui qui a failli trois fois se place évidemment dans un état de désobéissance permanente et de révolte contre la loi." E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 588

¹⁰⁹⁸ "En écartant toute intervention du pouvoir temporel sur le spirituel, vous allez abroger le décret impérial du 30 décembre 1809 sur les fabriques, aux dispositions duquel tout le monde s'est plu à rendre justice." Ibid. Blz. 588

¹⁰⁹⁹ Ibid. Blz. 589

¹¹⁰⁰ Hij waarschuwde voor problemen en gaf als voorbeeld een kapucijn die wenste te huwen en zich tot de ambtenaar van de burgerlijke stand wendt. Indien deze laatste consequent is, kan hij niet anders dan de kapucijn in het huwelijk te laten treden. Dit impliceert echter dat de kerk deze kapucijn moet excommuniceren, immers "La loi religieuse sera froissée." Ibid. Blz. 589

“... les libertés religieuses avec les exigences de la loi civile ...” met elkaar in overeenstemming te brengen. Beter was het te leren omgaan met de misbruiken, dan de vrijheden in te perken.

Wantrouwen was nooit veraf. Zo stelde de Gerlache (katholiek) dat men zich hoeden moet voor een te groot vertrouwen in de gedecreteerde vrijheid van eredienst: “Vous vous souvenez du scandaleux procès de M. de Broglie, évêque de Gand.”. Het kwam de civiele autoriteit niet toe het reilen en zeilen van de kerk te bepalen. Beide werelden waren voor hem gescheiden “La religion confère le sacrement; la loi civile confère les effets civils.”. ¹¹⁰¹ De kerk kan niets ten laste worden gelegd. ¹¹⁰² Het voorstel van Defacqz onderwerpt de kerk aan het wereldse gezag. Het resultaat is dat de priester handelen moest “... contre les dispositions précises des lois canoniques.”. Volgens hem was het duidelijk: het was niet omdat de clerus een bezoldiging ten laste van de schatkist ontving dat de overheid bepaalde verplichtingen kon opleggen “... c'est une grande question que celle de savoir quelles sont les obligations que contracte le clergé en réclamant un traitement.”.

Priester de Foere¹¹⁰³ noemde het voorstel van Defacqz dan weer extreem,¹¹⁰⁴ immers “Il veut que les lois civiles priment sur toutes les lois religieuses, et que celles-ci soient entièrement absorbées par celles-là toutes les fois que les unes et les autres se trouvent en collision.”. Dan volgde een niet mis te verstane waarschuwing. Door zo te handelen brengt men de coalitie in gevaar en zorgt men voor beroering in de natie “... vous y déposez, dis-je, le germe d'une nouvelle révolution. Les catholiques ne consentiront jamais à ce qu'aucun des principes essentiels de leur religion soit sacrifié à des prétentions exclusives.”. Deze vrijheid moest dan ook grondwettelijk worden verankerd. Hij verwierp dan ook het voorstel van Defacqz.

Zo ook Ridder de Theux de Meylandt (katholiek), die echter wel artikel 12 zou steunen.¹¹⁰⁵ Elke tussenkomst zou nadelig zijn voor de katholieken. Hij refereerde in zijn betoog naar de echtscheidingsregeling. Vroeger, in samenlevingen die uitsluitend katholiek waren, was er geen enkel conflict mogelijk “... parce qu'alors les règles de la société civile étaient plus ou moins d'accord avec les règles canoniques.”. ¹¹⁰⁶ Voor hem is het duidelijk dat het voorstel van Defacqz problemen genereert en wijst op: “... l'abus grave d'autoriser les alliances purement civiles qui sont scandaleuses.”. Ook de echtscheidingsregeling “... qui fera des bigames aux yeux de la religion...” is een probleem.

Tijdens de debatten wordt ingegaan op de grenzen van de vrijheid. Joseph Forgeur¹¹⁰⁷ (liberaal) oordeelde deze nooit absoluut kon zijn. Daarom ook kon het burgerlijk gezag nooit

¹¹⁰¹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 589 en 590

¹¹⁰² De overheid zelf faalt door bijvoorbeeld na te laten in te grijpen wanneer personen “...vivent en concubinage, c'est-à-dire sans aucun mariage ni civil ni religieux, vous devriez prendre des précautions légales pour l'empêcher, car enfin qu'est-ce que le concubinage, sinon l'oubli des principes civils et religieux tout à la fois? ”

¹¹⁰³ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 591

¹¹⁰⁴ “Vous avez admis hier la liberté des cultes ; si vous adoptez le principe de M. Defacqz, ne détruirez-vous pas d'une main ce que vous érigez de l'autre ?” Ibid. Blz. 591

¹¹⁰⁵ Ibid. Blz. 593

¹¹⁰⁶ Ibid. Blz. 593

¹¹⁰⁷ Ibid. Blz. 593, 594 en 595

ondergeschikt worden gemaakt aan particuliere belangen: “... demandons-nous si cette liberté peut aller jusqu'à porter atteinte à la loi civile, et voyons si cette dernière n'a pas été faite dans l'intérêt de tous ...”. Forgeur vraagt dat de clerus rekening zou houden met een aantal algemene principes en dit in het belang van iedereen. De clerus blijft vrij, maar men kan verwachten dat deze handelt “...dans l'intérêt des masses ...” en dat ze de samenleving niet overlevert “... aux caprices et aux exigences d'une secte.”. Men moest, volgens Forgeur, vermijden in een situatie terecht te komen waarbij “...la loi civile serait écrasée par la loi spirituelle.”¹¹⁰⁸

Forgeur hekelde het feit dat het Voorlopig Bewind deze materie op 16 oktober 1830¹¹⁰⁹ meende te moeten regelen en dit niet had overgelaten aan het Nationaal Congres. Men moest het aandurven te verregaande vrijheden in te perken “...si elles devaient être illimitées, indéfinies, on n'aurait pas besoin d'un pouvoir constituant ; ce serait revenir à la loi de nature.”. ¹¹¹⁰ Forgeur was zich goed bewust van de impact van de beslissingen genomen door het Voorlopig Bewind: men was klemgezet.

Tijdens de debatten werd door meerdere sprekers herinnerd aan de monopoliepositie van de katholieke kerk “... l'immense majorité des habitants des Pays-Bas sont catholiques.”. Het was dan ook normaal dat men er alles aan doet om een regel te bedenken die aan de behoeften van deze meerderheid tegemoetkomt, “... quand cela ne contrarie pas les intérêts des autres citoyens.”. Dit meerderheidsargument zou herhaaldelijk terugkomen.¹¹¹¹

Nothomb (katholiek) verwierp het standpunt van Defacqz (liberaal en vrijmetselaar) ¹¹¹²: “La loi civile et la loi religieuse sont distinctes ; l'une ne domine pas l'autre ; chacune a son domaine, sa sphère d'action.”, meer nog “...nous dénions toute suprématie à la loi civile, nous voulons qu'elle se déclare incompétente dans les affaires religieuses.” Hij betoogde dat elke inperking onvermijdelijk consequenties zou hebben op het vlak van persvrijheid, onderwijsvrijheid of de vrijheid van vereniging. Indien men een priester verhinderde een kerkelijk huwelijk te sluiten zonder dat het burgerlijk huwelijk heeft plaatsgevonden, moet men ook “... interdire à l'officier de l'état civil de marier un homme que le droit canon déclare incapable de mariage. Il y a corrélation entre ces deux idées.”. Nothomb verdedigde “...la séparation des deux pouvoirs ...”.¹¹¹³

¹¹⁰⁸ Ibid. Blz. 594

¹¹⁰⁹ Les lois générales et particulières entravant le libre exercice d'un culte quelconque, et assujettissant ceux qui l'exercent à des formalités qui froissent les consciences, et gênent la manifestation de la foi professée, sont également abrogées. Ibid. Blz. 594

¹¹¹⁰ Ibid. Blz. 594

¹¹¹¹ Het aantal protestanten werd geschat op 800. Andersdenkenden of niet – gelovigen bestonden maatschappelijk gezien niet. H. Vuye wijst merkt op hoe in 1867 Procureur – generaal Leclercq, in een conclusie voor een arrest, atheïsme als een anomalie beschouwde. Zie: H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat ... Blz. 444

¹¹¹² M Defacqz a franchement déclaré qu'il veut que la loi civile exerce la suprématie.

¹¹¹³ E. Huytens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 595 - 597

Hoe gevoelig dit voor de katholieken was werd emotioneel verwoord door pastoor Désiré Dehaerne¹¹¹⁴. De onderwerping zette de deur open voor de marginalisering, de vernietiging van de rooms-katholieke geloofsgemeenschap: “... une fois que l'État a le droit de dominer la société religieuse en un point, il peut la dominer dans tous les points, il peut l'absorber, la détruire.”. De overheid kon, noch mocht, de clerus regels opleggen: “Si la société religieuse juge à propos de bénir le contrat civil, libre à elle de le faire; mais l'État ne peut pas exiger la priorité de tel ou tel acte civil à la bénédiction nuptiale.”.

François Van Snick¹¹¹⁵ (liberaal) herinnerde er tijdens de debatten aan dat het waarborgen van een vrijheid onvermijdelijk als correlatief heeft dat men ook bepaalde beperkingen zou moeten aanvaarden. De onschendbaarheid van de woonst vroeg om het afbakenen van die uitzonderingen die toch toelieten de woonst te betreden. Dit was ook het geval voor de persvrijheid. Ook hier had men inperkingen voorzien “...tous les articles que nous avons votés hier, et qui sanctionnent nos libertés, y apportent quelques restrictions. Ces restrictions, l'intérêt général les commande.”.¹¹¹⁶ De godsdienstvrijheid kon niet absoluut zijn en diende dus, net zoals alle andere vrijheden, door de overheid, in ieders belang, gereguleerd kunnen worden.

Interessante tussenkomsten zijn deze van graaf d'Arschot¹¹¹⁷ (liberaal) en van Joseph Lebeau (liberaal). Lebeau vroeg enige soepelheid en tolerantie. Verwijzende naar de islam en een mogelijke instroom van andersculturele gemeenschappen moest men een zeker flexibiliteit aan de dag leggen, want “Des familles mahométanes peuvent s' établir parmi nous. Leur religion admet la polygamie qui, aux yeux de notre loi civile, n'est qu'un concubinage multiple, Si vous interdisez à ces mahométans de contracter un mariage religieux d'après leur culte vous rendrez une pratique de leur culte impossible, et que devient dès lors la liberté?”. Hij stemde voor het behoud van artikel 12.¹¹¹⁸

De standpunten waren duidelijk: voor de enen was elke regelgeving uit den boze, ze was een inbreuk op de rechten van de kerk en, wat belangrijk is, een beperking van de vrijheid. Voor de anderen was de primauteit van het burgerlijke recht net die waarborg die ervoor zorgde dat alle burgers op gelijke voet werden behandeld.

Gematigde liberalen, antikatholieke liberalen, gematigde katholieken en conservatievere katholieken profileerden zich.

¹¹¹⁴ DE HAERNE Désiré, Pierre, Antoine, né à Ypres en 1804, décédé à Saint-Josse-ten-Noode en 1890. Age en 1830 : 26 ans. Congressiste (1830-1831, Roulers). Catholique. Élu par l'arrondissement de Roulers de 1831 à 1833 et par celui de Courtrai de 1844 à 1890.

¹¹¹⁵ François Van Snick, avocat, fut élu au Congrès national par le district d'Ath. Nommé conseiller à la cour d'appel de Gand, il mourut dans cette ville le 25 septembre 1834. Bron : C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 99

¹¹¹⁶ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Blz. 601

¹¹¹⁷ D'ARSHOT SCHOONHOVEN Philippe, Jean, Michel, né en 1771 à Voordt, décédé à Bruxelles en 1846. Age en 1830 : 59 ans. Congressiste (1830-1831, Bruxelles). Bron : Unionisme.be

¹¹¹⁸ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 602

Volgens François Pirson¹¹¹⁹ (liberaal) moest men religie nu de plaats geven die het verdiende. De twisten die men onder het Franse en het Nederlandse regime kende, behoorden tot het verleden. Aan religiekritiek doen, zou uiteindelijk leiden tot demoralisering en instabiliteit. Religie is een cohesie bevorderend instrument.¹¹²⁰ Soortgelijke redenering is terug te vinden in een tussenkomst van Jean-Baptiste graaf d'Ansembourg.¹¹²¹ Hij verwierp de suprematie van het burgerlijk recht over het religieuze. Het zijn net godsdienstige aangelegenheden die de motor van de revolutie zijn geweest: "La religion est un besoin social.". Het bezoldigen van de leden van de clerus is niets anders dan het delgen van een historische schuld.¹¹²²

In de notulen is te lezen hoe de voorzitter de vergadering moeilijk in de hand kan houden. Uiteindelijk werd beslist op 23 december verder gaan met de debatten. Uit die debatten is duidelijk de mobilisatiekracht van de onderscheiden fracties af te leiden. Een artikelsgewijze bespreking werd door sommigen niet aanvaard. De vrijheid van onderwijs, van religie, van religiebeleving, de persvrijheid, de vrijheid van vereniging, de rechten die de clerus put uit haar optreden, de naweeën van de in beslagname van kerkelijke goederen... alles werd gekoppeld.

Sommigen wilden de bespreking van de artikelen 12, 13, 14, 15 en 16 van Titel II van de Grondwet verdagen (en eerst artikel 17 behandelen). Bepaalde sprekers waarschuwden voor verdeeldheid. De discussie even uitstellen kon wellicht de gemoederen bedaren en "Pendant ce terme on aviserait à trouver des moyens de conciliation...". Baron de Stassart (liberaal) zag in de botsing van meningen dan weer een goede zaak. Het komt het Nationaal Congres immers toe alles ten gronde te onderzoeken en te bespreken. Zelf is hij voorstander van het voorliggende artikel 12 "... mais il a besoin d'être restreint en ce qui concerne le mariage...". Het resultaat van de stemming is dat men beslist de debatten niet te verdagen.

Charles de Brouckère¹¹²³ (liberaal) kwam op 23 december 1830 als eerste uitgebreid aan bod. Hij hekelde de houding van bepaalde leden van de clerus die hun machtspositie niet aangetast wilden zien en te pas en te onpas refereerden naar de mogelijke gevolgen voor de unie tussen katholieken en liberalen. Hij liet weten tegen het artikel 12 te stemmen¹¹²⁴ en wees op bedreigingen die tijdens de debatten werden geuit "... l'on n'a pas craint de faire un appel à la force si la proposition de M. Defacqz était adoptée.". Charles de Brouckère liet fijntjes weten dat hij er niet aan twijfelde dat de clerus deze opmerkingen niet zou steunen "... s'il le faisait, et si l'on pouvait considérer ces paroles comme l'expression de son opinion..." want op dat

¹¹¹⁹ PIRSON François, Gérard, né en 1765 à Sart-Custinne, décédé en 1850 à Dinant. Age en 1830 : 65 ans. Congressiste (1830-1831, Dinant). Libéral. Élu par l'arrondissement de Dinant de 1831 à 1843. Bron : Unionisme.be

¹¹²⁰ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 603

¹¹²¹ D'ANSEMBOURG Jean-Baptiste, Ferdinand, Joseph, né en 1782 à Liège, décédé en 1854 à Amstenrode. Age en 1830 : 48 ans. Congressiste (1830-1831, Maestricht). Bron : Unionisme.be

¹¹²² E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 604

¹¹²³ DE BROUCKERE Charles, Marie, Joseph Ghislain, né en 1796 à Bruges, décédé en 1860 à Bruxelles. Age en 1830 : 34 ans. Congressiste (1830-1831, Hasselt). Libéral. Élu par l'arrondissement de Bruxelles de 1831 à 1832, de 1848 à 1856 et de 1857 à 1860. Bron : Unionisme.be

¹¹²⁴ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 607 - 609

ogenblik zou het duidelijk zijn wat de ware intenties waren van “...ces hommes qui, pour conserver leur puissance, n'hésiteraient pas à diviser la société en deux partis ...”.

Charles de Brouckère haalde hard uit naar de clerus. Er bestond volgens hem geen contract tussen liberalen en katholieken. De unie waarnaar werd gerefereerd is het resultaat van een samenloop van omstandigheden “... elle résulte des circonstances; elle a pris naissance après la session de 1827, elle s'est fortifiée lors de la discussion du budget de 1828; alors on a senti qu'au lieu de se nuire entre eux, les opprimés devaient se réunir dans une opinion commune et faire des sacrifices mutuels pour secouer le joug oppresseur.”. De politieke toestand is grondig veranderd: “... nous n'avons plus de gouvernement tyrannique, nous n'avons plus de Hollandais à combattre ...”.¹¹²⁵ Wellicht was de unie dan ook niet langer noodzakelijk. Een duidelijke waarschuwing.

Vervolgens hield de Brouckère een onderbouwd pleidooi waarin hij benadrukte dat elke afspraak toegevingen inhouden moet. De vrijheden die iedereen gerealiseerd wenste te zien dienden, in ieders voordeel, te worden begrensd: “... la liberté individuelle, parce que le premier besoin de l'homme est de pouvoir agir à son gré dans tout ce qui lui est personnel; la liberté d'enseignement, parce qu'elle tient à la liberté de conscience, au bien des familles, à l'autorité paternelle; la liberté de la presse qui garantit les deux autres.”. De godsdienstvrijheid staat niet boven de andere vrijheden: “... la liberté religieuse est aussi le premier besoin de l'homme, mais il faut qu'elle soit restreinte comme les autres pour le maintien de la société, qui doit veiller à sa conservation aussi bien que l'homme doit veiller à la sienne.”.

Hij weerlegde ook de argumenten van de tegenstanders van het voorafgaan van het burgerlijk huwelijk aan het kerkelijk huwelijk. Verwijzend naar het besluit van 1814 zette hij een verkeerde voorstelling van de feiten recht. Het besluit van 1814 werd immers al in maart 1815¹¹²⁶ ingetrokken.¹¹²⁷ Rechtsonzekerheid diende in zijn ogen te worden vermeden.

¹¹²⁵ Ibid. Blz. 607 en 608

¹¹²⁶ 7 mars 1815. — Arrêté du prince souverain abrogeant l'article 54 de la loi du 18 germinal an X, sur l'organisation des cultes, les articles 199 et 200 du code pénal, et l'article 2 de l'arrêté du 21 octobre 1814.

¹¹²⁷ Wanneer men dit besluit leest merkt men dat het voornamelijk de interpretatie was die de clerus aan artikel 2 gaf die voor problemen zorgde: “la déclaration exigée par l'article 2 de cet arrêté a fourni à plusieurs curés le moyen de s'opposer à la célébration du contrat civil de mariage, en la refusant sans alléguer aucun empêchement canonique”. In de considerans was voorts te lezen dat “le mariage, comme contrat civil, n'est soumis qu'à la puissance civile séculière, et que l'autorité ecclésiastique n'a aucun droit d'en empêcher l'exercice” en dat “nonobstant le pouvoir qui complète à la puissance séculière sur les actes civils de mariages, il n'est pas cependant dans notre intention de nous immiscer en ce que la religion établit pour sanctifier les mariages, mais de laisser à cet égard l'entière liberté aux ministres des cultes” maatregelen noodzakelijk waren “Sur les rapports de nos commissaires généraux de la justice et de l'intérieur. Notre conseil privé entendu ; Avons arrêté et arrêtons :

1° L'article 2 de notre arrêté du 21 octobre dernier, est rapporté; 2° Les autres articles du même arrêté sont provisoirement maintenus, sauf l'article 4 en ce qui est contraire à l'article suivant du présent arrêté; 3° L'article 54 de la loi du 18 germinal an X, sur l'organisation des cultes, ainsi que les articles 199 et 200 du Code pénal et toutes autres dispositions qui exigent que le mariage devant l'officier civil soit préalable à la bénédiction nuptiale ou cérémonie religieuse du mariage, sont abrogés; néanmoins l'acte de mariage devant l'officier de l'état-civil, établira seul la légitimité des enfants, les droits entre les contractants comme époux, et les autres effets civils.”

Volgde nog een sneer naar de clerus. Het zou, volgens de Brouckère, naïef zijn te geloven dat de priesters de huwelijkskandidaten spontaan zouden wijzen op het belang van het burgerlijk huwelijk. Men moest rekening houden met de tegenstand “Je ne saurais le croire, messieurs, car j'ai la preuve du contraire: Voici un fait, que je garantis (je pourrais, si je voulais, nommer le prêtre). Étant en garnison à Saint-Ghislain, j'ai entendu un curé appeler le mariage civil l'œuvre du démon.”.

De Brouckère ging in zijn verdediging van het burgerlijk huwelijk ook in op het probleem gesteld door het tolereren door de islam van polygamie (“On a parlé de mahométans: ainsi, dit-on, vous leur défendriez la polygamie; oui, je leur défendrais tout ce qui attenterait publiquement aux mœurs.”¹¹²⁸) en het risico dat men door het tolereren van een uitzondering de deur openzette voor nog andere uitzonderingen (« ... si les prêtres veulent, malgré les règlements de police, enterrer dans les églises, osez-vous vous y opposer? »). Voor de Brouckère waren er in de Grondwet voldoende garanties ingebouwd. Hij verwierp artikel 12.

Andere sprekers, waaronder Emmanuel Claus ¹¹²⁹ (liberaal) gingen in op vastgestelde misbruiken bij priesters en de problemen die hieruit voortvloeiden en door de rechtbank beslecht moesten worden. Het voorliggende artikel 12 kon in zijn ogen “... qu'être la source des abus les plus graves et les plus déplorables qui puissent affliger la société.”. Hij haalde voorbeelden aan die aantoonde dat de clerus (meer bepaald de bisschop van Doornik in 1815) het burgerlijk huwelijk heeft bestreden.¹¹³⁰ Hij verwierp eveneens het artikel 12.¹¹³¹

De clerus ging echter, bij monde van pastoor Pierre Verbeke¹¹³², over tot de aanval. Verbeke herhaalde het algemeen principe van de scheiding tussen kerk en staat en lanceerde, zich beroepende op het principe van de vrijheid voor allen en in alles, het verwijt dat men dit principe negeerde. Hij had het over een perversering van het algemeen aanvaarde beginsel van de scheiding tussen kerk en staat.¹¹³³ Het kwam de overheid niet toe zich te mengen in

¹¹²⁸ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 609

¹¹²⁹ Né à Mons en 1784, Emmanuel Claus s'inscrit au barreau de sa ville natale. Appelée à siéger, dès 1820, au conseil de régence de Mons, il devint, lors de la révolution, échevin de cette ville, et, quelques jours plus tard, membre du Congrès national pour ce district. Il résigna son mandat le 30 mars 1831. En 1834, il fut élu bâtonnier de l'Ordre des Avocats de Mons, et remplit ces fonctions jusqu'à son décès (1 décembre 1848). Bron : C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 43

¹¹³⁰ « Il fut une époque, vers 1815 si ma mémoire est fidèle, à laquelle il était défendu à l'officier de l'état civil de passer outre à la célébration d'un mariage entre catholiques, à moins qu'on ne lui présentât une attestation du curé constatant qu'il n'y avait point d'empêchement canonique. Eh bien, pendant les deux derniers mois que cette législation subsista, il ne se contracta, sauf celui dont je vais vous parler, aucun mariage dans l'évêché de Tournay, et cela par le motif qu'une décision émanée soit de l'évêque, soit du vicariat, car j'ignore dans ce moment à quelle époque commença la vacance du siège, avait fait défense aux curés de donner semblables déclarations et de coopérer ainsi directement ou indirectement au mariage civil. » In : E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 611

¹¹³¹ Ibid. Blz. 612

¹¹³² VERBEKE Pierre, né en 1796 à Roulers, décédé en 1867 à Meulebeke. Age en 1830 : 34 ans. Congressiste (1830-1831, Courtrai). Bron : Unionisme.be

¹¹³³ Dit is voor hem onaanvaardbaar, onverdedigbaar want “Par quelle étrange confusion d'idées viendrait-on aujourd'hui restreindre l'exercice du culte, lui interdire de conférer les sacrements dans certaines circonstances,

religieuze aangelegenheden en dit was zeker geldig voor het huwelijk.¹¹³⁴ Andermaal volgde een niet mis te verstane waarschuwing: het was in het belang van zowel de liberalen als de katholieken dat men hiermee rekening hield. De priester zou, zo stelde hij, de huwelijkskandidaten wel op de hoogte brengen van de wettelijke bepalingen, maar zou zich ook de vrijheid voorbehouden om, indien hij hiertoe redenen had, af te wijken van de wet.¹¹³⁵ Dit was een door de hiërarchie binnen de kerk voorgeschreven regel. Indien de wetgever dergelijke handelswijze verbood dan bracht hij de clerus in gewetensnood.¹¹³⁶ Men mag de priester niet verplichten te verzaken aan plichten resulterende uit zijn geloof. Het huwelijk was geen burgerlijk contract, het was een contract dat gesloten werd “... au pied de l'autel, en présence du prêtre, par le consentement mutuel des parties: c'est un contrat naturel, et rien de plus.”. Hij pleit voor het behouden van het artikel 12.¹¹³⁷

Ook priester Désiré Verduyn¹¹³⁸ zag in de voorgestelde maatregelen een poging tot regelrechte onderwerping van de katholieke cultus “... en l'assujettissant à un état de dépendance incompatible avec l'ordre établi par son fondateur et qui ne tendrait à rien moins qu'à l'anéantir...”. De voorgestelde beperkingen waren ook in strijd met het principe van de door de Grondwet gegarandeerde cultusvrijheid. Pastoor Joseph de Smet¹¹³⁹ was dan weer van mening dat de door diverse sprekers aangehaalde voorbeelden van misbruiken, misleidend waren. De ware intentie van de tegenstanders van het artikel 12 waren duidelijk “... ils ont déclaré ouvertement qu'ils voulaient que la loi civile absorbât la loi religieuse...”. Men wou de volledige onderwerping van de cultus. Dit was een woordbreuk.¹¹⁴⁰

Naast de ongeoorloofde inmenging in kerkelijke aangelegenheden en de inbreuken op de scheiding tussen kerk en staat werd ook het argument “intolerantie” bovengehaald. Dit kwam aan bod in de tussenkomst van Hubert-Joseph Masbourg¹¹⁴¹ (katholiek) . De primauteit van

contester au prêtre un droit qu'il ne tient pas de la terre et qu'il ne saurait sacrifier aux exigences du pouvoir temporel?”. E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 613

¹¹³⁴ “Le contrat civil et le mariage religieux sont des choses si différentes qu'un homme peut être concubinaire devant la loi, et époux légitime devant l'Église, comme il peut être concubinaire devant l'Église et époux légitime devant la loi : c'est là l'effet inévitable, nécessaire, dans la séparation de l'Église d'avec l'État...” Ibid. Blz. 614

¹¹³⁵ “Il exigera régulièrement, dans l'intérêt de l'ordre et de la morale publique, que le contrat civil précède le mariage religieux ; si des raisons graves semblent lui faire un devoir de déroger à celle règle générale, il prendra conseil de son évêque.” Ibid. Blz. 614

¹¹³⁶ “Oui, messieurs, il y a des cas où le ministre du culte catholique est obligé en conscience de conférer le sacrement de mariage à des personnes qui n'ont pas contracté devant l'officier civil.” Ibid. Blz. 614

¹¹³⁷ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 613 en 614

¹¹³⁸ Né à Iseghem, en 1792, l'abbé D.J. Verduyn fut successivement professeur de poésie et de rhétorique aux collèges de Roulers et de Gand. Nommé vicaire à Gand en 1818, il devint en 1821 professeur de rhétorique à l'athénée de Bruges, et en 1823 professeur au grand séminaire de Gand. Chanoine honoraire du Chapitre de Gand, il représenta au Congrès national le district de Saint-Nicolas. Il fut successivement promu curé de la paroisse de Saint-Nicolas à Gand en 1833, et, en 1846, doyen de Gent-Beuten (Gand extra muros). Bron : C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, pp. 100-101

¹¹³⁹ DE SMET Joseph, Jean, né en 1794 à Gand, décédé en 1877 à Gand. Age en 1830 : 36 ans. Congressiste (1830-1831, Gand). Bron : Unionisme.be

¹¹⁴⁰ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 616 en 617

¹¹⁴¹ Né le 4 octobre 1778 à Bastogne, Hubert-Joseph Masbourg fit partie, de 1822 à 1830, des Etats provinciaux du Luxembourg, et, de 1826 à 1830, de la députation permanente de ces Etats. Nommé conseiller à la cour supérieure de justice de Liège le 15 octobre 1830, il représenta le district de Bastogne au Congrès national, et

het burgerlijk recht was “...dans l'ordre actuel, l'intolérance religieuse établie en principe.”. De vrijheid van onderwijs was in gevaar. De clerus was zich zeer goed bewust van het belang van het constitutioneel verankeren van die vrijheden die haar positie verstevigen. Dit prijsgeven kon niet: “...le pouvoir, chef de l'Église, maître des doctrines, aura obtenu par la voie d'une constitution ce que le gouvernement hollandais n'a jamais pu obtenir par la voie des persécutions.”¹¹⁴²

Anderen, waaronder priester Philippe Boucqueau de Villeraie, sloegen een mildere toon aan en wezen op de inspanningen van de bisschoppen en de clerus, om conform de wet te handelen, zonder echter in gewetensnood te komen. Hij herinnerde aan een schrijven van 28 oktober 1830 van de aartsbisschop van Mechelen: men volgde de regel, maar men behield zich het recht voor om zelf te bepalen wanneer er uitzonderingen konden worden gemaakt.¹¹⁴³ Voor de kerk was dit aanvaardbaar.¹¹⁴⁴

De debatten zouden even onderbroken worden om budgettaire aangelegenheden te bespreken. Een poging om de werkzaamheden verder te zetten mislukte. Bepaalde toespraken werden verstoord. De voorzitter moest herhaaldelijk tussenkomen en bepaalde aanwezigen tot de orde roepen. De verslaggever noteerde “L'assemblée est dans la plus grande agitation.”

Wanneer uiteindelijk op 23 december 1830 overgegaan werd tot de stemming lijkt dit ook niet probleemloos te verlopen. Alle middelen zijn blijkbaar goed om deze te vertragen. Bepaalde aanwezigen verlaten de vergadering. De stemming zelf verliep ook wanordelijk. De voorzitter wist niet of het voorstel van Defacqz (van 22 december 1830) al dan niet verworpen was. Eerst dacht men dat artikel 12 ongewijzigd blijft. Dit bleek een vergissing.

Op 24 december 1830 werden de werkzaamheden verder gezet. De voorzitter meldde dat er elf of twaalf amendementen werden ingediend. Niets was nog duidelijk. De voorzitter, maar ook bepaalde leden, merkten op dat een grondige discussie van de aanvaarde amendementen in een plenaire vergadering onmogelijk was en stelden voor alles naar de betrokken sectie te sturen waar men dit rustig verder kan onderzoeken.¹¹⁴⁵ Uiteindelijk werd beslist het gehele dossier naar de betrokken sectie terug te sturen.

De debatten omtrent het artikel 12 werden op 26 december 1830 heropend. De commissie paste het voorgestelde artikel aan. De initiële tekst “Toute intervention de la loi ou du magistrat dans les affaires d'un culte quelconque est interdite.”, werd op voorstel van de

siégea dans cette assemblée pendant toute la durée de la session. Il mourut en 1851. Bron : C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 85

¹¹⁴² E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 617

¹¹⁴³ Alle priesters hebben immers opdracht gekregen erover te waken dat het burgerlijk huwelijk zou voorafgaan aan het kerkelijk huwelijk “... avec la seule exception des cas où le soin du salut des âmes exigeait qu'on fit autrement, et qu'alors même les curés ne pourront procéder à la célébration du mariage sans que les formes civiles aient précédé, qu'après en avoir référé préalablement à l'archevêque et en avoir obtenu de lui l'autorisation spéciale.”. De priesters die met dergelijke uitzonderlijke gevallen werden geconfronteerd zouden hun vraag uitvoerig moeten onderbouwen. Zij zouden de urgentie en onvermijdelijkheid moeten bewijzen.

¹¹⁴⁴ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 617 en 618

¹¹⁴⁵ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 620

commissie, rekening houdende met alle amendementen “L' État ne peut intervenir dans la nomination et l'installation des ministres d'un culte quelconque, ni défendre à ceux-ci de correspondre avec leurs supérieurs, et de publier leurs actes, sauf, en ce dernier cas, la responsabilité ordinaire en matière de presse et de publication.”¹¹⁴⁶ De vrijheden worden er duidelijk in omschreven, net zoals de beperkende maatregel er werden opgenomen. Dit betekende echter niet dat er unanimititeit was.

Hier wordt duidelijk hoe diep de tegenstellingen waren. Een van de meest opgemerkte tussenkomsten op deze vergadering was deze van Camille De Smet¹¹⁴⁷ (liberaal), die de interpretatie door de clerus van dat wat onder vrijheid moest worden verstaan, sterk aanvocht. De geroemde “vrijheid” diende om het eigenbelang te verdoezelen. Zijn betoog ontmaskerde de klerikale strategie. Dit was een van de meest virulente kritieken op de houding van de rooms - katholieken.

Hij raakt het delicate onderwerp van de financiering van de eredienst en de “dode hand” aan: “Je dirai donc aux prêtres catholiques: Cette liberté illimitée, je pourrais la concevoir avec l'égalité, mais où est cette égalité? Je la cherche partout et ne la trouve nulle part. Fonctionnaires soldés par l'État, vous n'êtes pas nommés par le roi, ni par le peuple. C'est une juste indemnité des biens du clergé, me dites-vous ; non, ces biens immenses, c'est par exception à l'égalité que vous les avez acquis ; cette succession de main morte a été abolie, et des biens accaparés contre cette règle d'éternelle justice dont un savant orateur nous a quelquefois parlé, ont été rendus à la société.”¹¹⁴⁸ Hij riep de clerus op om afstand te doen van al deze onterecht verworven voordelen en zelf in te staan voor haar onderhoud. De kerk nam immers, maar gaf zelden. Zij vroeg, maar participeerde niet. Hield de clerus zich niet “afzijdig elk moment dat het te gevaarlijk werd?”¹¹⁴⁹ De Smet was onvoorwaardelijk voorstander van een toezicht door de overheid.¹¹⁵⁰

Verwijzende naar de dreigementen die door sommigen werden geuit, kaatste hij de bal terug door erop te wijzen dat ook andere allianties mogelijk waren. De unie vertoonde duidelijk barsten. Indien de clerus voet bij stuk hield en zich bleef beroepen op bepaalde in haar ogen onwrikbare verworvenheden dreigde men in een conflictsituatie terecht te komen “Libéraux

¹¹⁴⁶ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 646

¹¹⁴⁷ Camille de Smet fut nommé par le Gouvernement provisoire commissaire du district d'Audenaerde et occupa ce poste jusqu'au 21 mars 1831, tout en représentant ce district au Congrès national. Il fit plus tard partie du conseil provincial de la Flandre orientale. Bron : C. Beyaert, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 64

¹¹⁴⁸ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 647

¹¹⁴⁹ “Citoyens, vous ne partagez pas les charges de l'État, vous n'êtes ni soldats, ni gardes civiques ! Renoncez à vos appointements, aux maisons spacieuses et commodes que vous fournissent les villages, aux suppléments de traitements qu'ils vous accordent; entretenez vos églises avec les fonds de ceux qui veulent bien vous les donner; prenez avec nous le mousquet, suivez-nous dans les camps, la patrie réclame quelquefois le sang de ses meilleurs citoyens; alors, n' étant plus attachés en aucune manière, ne demandant aucun privilège, je concevrai quelques droits à cette fière indépendance, que seuls, au milieu de nous, vous réclamez à grands cris.” in E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 647

¹¹⁵⁰ “Je n'hésiterai pas à le dire, la société civile doit avoir la surveillance de la société religieuse, comme de tout ce qui pourrait ébranler les bases de l'édifice social sans lequel il n'y a pas de bonheur pour les peuples.” Ibid. Blz. 648

et mécontents se joindront; un parti se formera contre le clergé, parce qu'on le regardera comme envahisseur.”.

Zijn pleidooi voor een scheiding tussen kerk en staat, was tevens een duidelijke waarschuwing: “Prouvez, prêtres catholiques, que vous êtes francs amis de la liberté, que vous êtes contents de l'état actuel des choses ; ne tâchez pas d'empiéter sur le civil, et nous tâcherons d'arrêter ensemble l'orage qui gronde sur vos têtes.”¹¹⁵¹

De discussie continueerde en de katholieken poogden uitzonderingen te verankeren. Zo ook Le Grelle (katholiek), die zich tijdens de debatten herhaaldelijk liet opmerken als tegenstander van elke mogelijke overheidsinterventie in religieuze aangelegenheden. Hij aanvaardde in bepaalde gevallen een “urgence religieuse”, stelde hiervoor welbepaalde regels op en voorzag in een sanctie bij het niet naleven ervan. In zijn voorstel kwam het enkel de religieuze overheid toe de uitzonderingen vast te leggen en die moesten de overheid worden aanvaard.¹¹⁵² De leden van de clerus gehoorzamen de wetten “...tant qu'elles n'ont rien de contraire ou attentatoire à l'indépendance des cultes.”¹¹⁵³

De discussie werd op 5 februari 1831 hervat. Dan verspreidde E.H. de Foere een memorie¹¹⁵⁴ waarin hij zijn standpunt omtrent het huwelijk te kennen geeft. En ... amendementen stroomden binnen. Het leek opnieuw wel filibusteren.

De finale tekst van het artikel “L'État n'a le droit d'intervenir ni dans la nomination ni dans l'installation des ministres d'un culte quelconque, ni de défendre à ceux-ci de correspondre avec leurs supérieurs, et de publier leurs actes, sauf, en ce dernier cas, la responsabilité ordinaire en matière de presse et de publication. Le mariage civil devra toujours précéder la bénédiction nuptiale, sauf les exceptions à établir par la loi, s'il y a lieu.” zal uiteindelijk worden aanvaard.¹¹⁵⁵

¹¹⁵¹ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 648

¹¹⁵² “Art.1. Aucun ministre d'un culte quelconque ne peut procéder aux cérémonies religieuses du mariage qu'autant que les parties lui auront fait constater que le mariage a été contracté devant l'officier de l'état civil, sauf le cas, constaté par l'autorité civile, où le mariage civil ne pourrait pas avoir lieu, et où il y aurait urgence religieuse, reconnue par l'autorité religieuse. Art.2. Toute personne qui, ayant concouru à une bénédiction nuptiale non précédée de la célébration du mariage civil, n'en aura pas fait dans les trois jours la déclaration à l'officier de l'état civil, sera punie des peines déterminées par l' art. 346 du Code pénal. Art.3. Les extraits des registres de l'état civil et autres pièces nécessaires à la célébration du mariage, sont exempts de la formalité du timbre et de tous autres frais. Art. 4. Le pouvoir exécutif est chargé de l'exécution du présent décret.”

¹¹⁵³ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 649 en 650

¹¹⁵⁴ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 2. Blz. 467

¹¹⁵⁵ S.n. Constitution de la Belgique adopté par le Congrès national le 7 Février 1831. - Grondwet van België aangenomen door den Volksraad den 7 February 1831. Drukkerij Vanderhaegen, drukker – uitgever der Gazette van Gend. Gend S.a. In het Nederlands werd dit: “Het staetsbewind heeft geen regt om in de benoeming of de inhuldiging der dienaren van eenigen godsdienst tusschen te komen, noch aen deze te verbieden van met hunne oversten briefwisseling te houden en hunne acten af te kondigen, behoudens, in dit laeste geval, de gewone verantwoordlykheyd in zake van drukpers en afkondiging. Het burgerlyk huwlyk zal altoos de kerkelyke zegening van het zelve moeten voorafgaen, behoudens de uytzonderingen, indien er toeredenen zyn, door de wet vast te stellen.

De liberalen bleven aan die voorrang vasthouden en wisten de kerk over de brug te krijgen met de zinsnede “sauf exceptions à établir par la loi”. De problemen werden echter vooruitgeschoven, wat, op dat ogenblik, in de praktijk niet veel risico's inhield, maar achteraf nog voor problemen zou zorgen.¹¹⁵⁶

Op uitdrukkelijk verzoek van de liberaal Charles Destouvelles besliste de vergadering om in de notulen op te nemen dat door het goedkeuren van het voorliggende artikel “... l'arrêté du gouvernement provisoire du 16 octobre 1830 est, en ce qui concerne la matière, considéré comme rapporté et non avenu.”¹¹⁵⁷

De tussenkomsten van de bepaalde liberalen waaronder Defacqz zijn ook hier van groot belang gebleken. Zonder hen zou men wellicht terechtgekomen zijn in de situatie waarbij het civiele ondergeschikt zou zijn aan het religieuze, of op zijn minst in de situatie waarbij het religieuze zich zou kunnen onttrekken aan het civiele. Het is dus een overwinning van de voorstanders van de civiele samenleving.

Schreiber stelt het expliciet: “Sa suppression, ou plutôt sa non-adoption, est donc un acte éminemment laïque, parce qu'il récuse toute “exception religieuse”.”¹¹⁵⁸ Defacqz getuigde hier van een jozefistische reflex: het civiele primeerde. Het inschrijven in artikel 16 van een tweede paragraaf die bepaalde dat “Le mariage civil devra toujours précéder la bénédiction nuptiale, sauf les exceptions à établir par la loi, s'il y a lieu” was een overwinning voor de voorstanders van de laïcité : “c'est là que la Constitution Belge est réellement laïque.”¹¹⁵⁹

De meningen omtrent de werkelijke draagwijdte van deze “overwinning” waren echter verdeeld. Sommige historici betoogden dat dit een halt zou toeroepen aan een te verregaande toegeeflijkheid jegens de rooms-katholieke clerus en aan de compromispolitiek resulterende uit het strategisch samengaan van katholieken en liberalen. Anderen zagen hier een pasmunt in voor de door de clerus zo sterk nagestreefde vrijheid van onderwijs. De discussies lieten echter ook toe te besluiten dat men uiteindelijk gezwicht was voor mogelijke sociale problemen.

Belangrijk was echter dat werd vastgelegd dat “...un acte religieux ne peut entraîner d'effet juridique.”¹¹⁶⁰ Dit werd duidelijk bevestigd in artikel 164 GW “Het opmaken van de akten van de burgerlijke stand en het houden van de registers behoren bij uitsluiting tot de bevoegdheid van de gemeentelijke overheid.”

Was er een consensus over het huwelijk, dan waren er nog andere aandachtspunten het vermelden waard. Was de registratie van de geboorte een overheidsaangelegenheid, wat begrafenissen en kerkhoven betreft, wist de Rooms - Katholieke Kerk onrechtstreeks haar positie te bewaren: “de officiële begraafplaats krijgt het wettelijk statuut van sacraal oord dat

¹¹⁵⁶ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Blz. 182

¹¹⁵⁷ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 2. Blz. 472

¹¹⁵⁸ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 20

¹¹⁵⁹ Ibid. Blz. 22

¹¹⁶⁰ Ibid. Blz. 23

onder het gezag van de clerus staat.”¹¹⁶¹ Niet-kerkelijken werden er niet getolereerd. Dit werd later een strijdpunt.

In zijn huidige versie is dit artikel 21 van de Grondwet: “De Staat heeft niet het recht zich te bemoeien met de benoeming of de installatie der bedienaren van enige eredienst of hun te verbieden briefwisseling te houden met hun overheid en de akten van deze overheid openbaar te maken, onverminderd, in laatstgenoemd geval, de gewone aansprakelijkheid inzake drukpers en openbaarmaking. Het burgerlijk huwelijk moet altijd aan de huwelijksinzegening voorafgaan, behoudens de uitzonderingen door de wet te stellen, indien daartoe redenen zijn.”

Een mogelijke uitzondering (het huwelijk in periculo mortis) wordt onder meer geregeld door artikel 267 van het Strafwetboek.¹¹⁶²

Dit punt is nog vaak aanleiding tot parlementaire initiatieven. We beperken ons tot twee initiatieven. Zo werd door Christine Defraigne¹¹⁶³ begin 2007 een wetsvoorstel ingediend tot wijziging van het Strafwetboek, het Gerechtelijk Wetboek en het Wetboek van de Belgische Nationaliteit, teneinde de voorrang van het burgerlijk huwelijk boven iedere andere viering te herbevestigen. Als motivering werd verwezen naar de evolutie van de Belgische samenleving naar steeds meer multiculturaliteit en diversiteit inzake religieuze en filosofische opvattingen. De senator vond het belangrijk om de verhouding tussen het burgerlijk huwelijk en het kerkelijk huwelijk duidelijk te stellen.¹¹⁶⁴

In 2009 werd dan weer een wetsvoorstel ingediend door Wouter Beke ¹¹⁶⁵ om de strafbaarheidsstelling af te schaffen. De regel had na meer dan tweehonderd jaar elke maatschappelijke relevantie verloren. Hij wees op het feit dat in geval van een eventuele klacht bij het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, dit tot een veroordeling van de Belgische overheid zou kunnen leiden wegens strijdigheid met de godsdienstvrijheid, vervat in artikel 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens. Elke

¹¹⁶¹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Blz. 182

¹¹⁶² Ieder bedienaar van een eredienst die een huwelijk inzegt vóór de voltrekking van het burgerlijk huwelijk, wordt gestraft met geldboete van vijftig tot vijfhonderd euro. Deze bepaling is niet van toepassing wanneer een van de personen die de huwelijksinzegening ontvangen hebben, in levensgevaar verkeerde, en elk uitstel die plechtigheid onmogelijk had kunnen maken. Pleegt de bedienaar opnieuw een misdrijf van dezelfde soort, dan kan hij bovendien worden veroordeeld tot gevangenisstraf van acht dagen tot drie maanden.

¹¹⁶³ Lid Mouvement Réformateur, afgekort MR.

¹¹⁶⁴ Zij wees op het feit dat stemmen opgaan om de inzegening van een huwelijk vóór de voltrekking van het burgerlijk huwelijk niet langer strafrechtelijk strafbaar te houden. Het gevaar is aanwezig dat wanneer een kerkelijk huwelijk kan worden ingezegend zonder een voorafgaand burgerlijk huwelijk het mogelijk wordt dat in een niet onaanzienlijk aantal gevallen enkel het kerkelijke huwelijk zal worden gesloten. Het koppel zal van oordeel zijn dat het voldoende beschermd is door de rechten en plichten die voortvloeien uit de religieuze normen, “die evenwel ver verwijderd kunnen liggen van de fundamentele vrijheden die ons recht waarborgt”. Zij pleitte ervoor om te anticiperen op bepaalde wijzigen en de huidige strafrechtelijke sanctie te vervangen worden door een burgerrechtelijke sanctie.

Belgische Senaat Zitting 2006-2007. 29 maart 2007. Wetsvoorstel tot wijziging van het Strafwetboek, het Gerechtelijk Wetboek en het Wetboek van de Belgische Nationaliteit teneinde de voorrang van het burgerlijk huwelijk boven iedere andere viering te herbevestigen. Ingediend door Christine Defraigne.

¹¹⁶⁵ Lid CD&V, Vlaamse, christendemocratische centrumpartij.

beperking op de principiële vrijheid van godsdienst dient gemotiveerd te kunnen worden als noodzakelijk voor de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen: “Het is zeer de vraag of dit vandaag nog langer kan worden aanvaard. Verder is het ook niet vanzelfsprekend dat de strafbaarstelling de toetsing aan het gelijkheidsbeginsel kan doorstaan.”¹¹⁶⁶ Een soortgelijk initiatief werd al in 2001 genomen.¹¹⁶⁷

Misschien moet, concluderend, Bara aan het woord worden gelaten: “Pour nous, nous n'hésitons pas à le déclarer, la véritable théorie constitutionnelle est celle qui sépare complètement les religions de l'État. Les discussions au Congrès sur l'article 12 du projet de la section centrale, les efforts qu'on a dû faire pour obtenir une exception relative à la célébration du mariage religieux, exception justifiée cependant par tant de raisons, ne nous laissent pas le moindre doute à cet égard.”¹¹⁶⁸

De overheid mengde zich inderdaad in een religieuze aangelegenheid, maar deed dit met een duidelijke bedoeling: de sociale orde garanderen, misbruiken tegengaan, rechtszekerheid bieden. De toepassing bleek niet vrij van problemen. Reeds in 1834 zou de rechtbanken van Namen en van Dinant o.a. geconfronteerd worden met de vraag of het artikel 199 van het Strafwetboek nu al dan niet opgeheven. De zaak zou uiteindelijk aan Cassatie worden voorgelegd.¹¹⁶⁹

6.6.3. Bespreking van het ontwerpartikel 13 (artikel 17 definitieve versie)

Artikel 13: “L'enseignement est libre ; toute mesure préventive est interdite ; les mesures de surveillance et de répression sont réglées par la loi. L'instruction publique donnée aux frais de l'État est également réglée par la loi.”

Op 24 december 1830 begon men de bespreking van ontwerpartikel 13 van de Grondwet.¹¹⁷⁰ Ook hier is andermaal duidelijk dat alle vrijheden worden gelinkt: onderwijsvrijheid, godsdienstvrijheid en persvrijheid.

De voorzitter, die ondertussen vertrouwd was met de problemen die dergelijke besprekingen (en de vele amendementen) opleverden, stelde voor om deze, net zoals naar aanleiding van artikel 12 noodzakelijk was, door te sturen naar de betrokken sectie.

Een analyse van de ingediende amendementen maakt duidelijk dat voor bepaalde leden van het Congres overheidsinmenging in onderwijsaangelegenheden onaanvaardbaar was. Zo

¹¹⁶⁶ Wetsvoorstel tot opheffing van artikel 267 van het Strafwetboek (4-1548) (16-12-2009) Ingediend door de heer Wouter Beke c.s.

¹¹⁶⁷ Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. Doc 50 - 1116/001 50e zittingsperiode. 2000 - 2001. Wetsvoorstel 23 februari 2001 tot opheffing van artikel 267 van het strafwetboek. Ingediend door de heren Servais Verherstraeten en Yves Leterme.

¹¹⁶⁸ J. Bara. Essai sur les Rapports de l'État et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 47

¹¹⁶⁹ Ibid. Blz. 55

¹¹⁷⁰ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 625

bijvoorbeeld Pierre-François Morel–Danheel ¹¹⁷¹ (katholiek) die herinnerde aan de onderwijspolitiek van Willem I: “On sait trop ce que nous a coûté l'odieuse monopole de l'enseignement pour ne pas tout sacrifier, plutôt que de hasarder le retour de cette indigne oppression morale et intellectuelle.”¹¹⁷² Het woord “surveillance” werd geschrapt.

Zoals gevreesd verliepen de werkzaamheden moeizaam. Centraal in diverse tussenkomsten stond het principe van het aanvaarden van een toezicht op het onderwijsgebeuren (en de onderwijsinstellingen). Hier werd opnieuw duidelijk dat de kerk dan wel de voordelen van een scheiding tussen kerk en staat en van de financiering wenste te genieten, zonder evenwel ook de gevolgen te willen dragen.

De Rooms-Katholieke Kerk had wat onderwijs betreft een dominante positie weten te verwerven. Deze markt prijsgeven kon niet: “... waar de Rooms-Katholieke Kerk een traditie van hegemonie bezat en waar deze laatste ook in educatieve termen meende een algehele dominantie te mogen uitoefenen, wel, daar leidde het creëren van zo’n openbaar onderwijsnet onvermijdelijk tot conflicten.” Achterliggend was er de belangrijke vraag: “... wie mag of moet de school inrichten en welke richting moet aan het onderwijs worden gegeven? Vormt men eerst de burger (en overstijgt men daarbij geloofsverdeeldheid) of vormt men eerst de gelovige en vloeit burgerschap daar slechts uit voort?”.¹¹⁷³ Was dit reeds niet de bekommernis bij uitstap van de Franse revolutionairen geweest: men kon onderwijs niet overlaten aan derden. De vorming van de *citoyen* was een zaak voor de overheid.

Het verzet tegen elke vorm van toezicht stond centraal in het betoog van de Gerlache (katholiek).¹¹⁷⁴ Die verwees naar artikel 226 van de Grondwet van 1815¹¹⁷⁵ en naar de besluiten van 1825. De politiek van Willem I zinderde nog na. Hij verwierp elke controle op het katholiek onderwijs. Voor hem was het duidelijk: “Le gouvernement ne peut exercer de surveillance que sur les établissements qu'il salarie; les communes ne peuvent exercer de surveillance que sur les établissements qu'elles salarient. Du reste, aucune surveillance, n'est possible ni tolérable.” De boodschap was duidelijk. Bleef natuurlijk ook de onduidelijkheid of men in geval van betoelaging controle zou aanvaarden.

Toch overstegen enkele aanwezigen het niveau van de individuele belangenbehartiging en vroegen ze aandacht voor het onderwijsgebeuren in het algemeen. Zo zal Pierre-Ernest Dams (liberaal) ¹¹⁷⁶ aandacht vragen voor de onderwijsinstellingen op het platteland. De

¹¹⁷¹ MOREL-DANHEEL Pierre-François, né en 1773 à Zandvoorde, décédé en 1856 à Dixmude. Age en 1830 : 57 ans. Congressiste (1830-1831, Dixmude). Catholique. Élu par l'arrondissement de Dixmude de 1831 à 1845. Bron : Unionisme.be

¹¹⁷² E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 626

¹¹⁷³ J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. GO! pro. Kennisplatform voor de GO! professional. GO! Staten – Generaal. Naar een vernieuwd pedagogisch project. Brussel. 2015. Blz. 1

¹¹⁷⁴ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 629

¹¹⁷⁵ “Het openbaar onderwijs is een aanhoudend voorwerp van de zorg der Regering. De Koning doet van den staat der hooge, middelbare en lagere scholen, jaarlijks, aan de Staten-Generaal een uitvoerig verslag geven.”

¹¹⁷⁶ DAMS Pierre-Ernest, né en 1794 à Remich, décédé en 1855 à La Malgrange (France). Age en 1830 : 36 ans. Congressiste (1830-1831, Grevenmacher). Libéral, puis unioniste (1831). Élu par l'arrondissement de Grevenmacher de 1831 à 1837. Bron : Unionisme.be

voorgestelde vrijheid van onderwijs mag niet tot gevolg hebben dat het lager onderwijs wordt verwaarloosd: “La liberté illimitée de l'enseignement et surtout de l'enseignement primaire, a été condamnée par les peuples les plus éclairés, les plus sages des temps anciens et des temps modernes.”¹¹⁷⁷ Zijn tussenkomst was een pleidooi voor een kwaliteitsvol onderwijs met onderwijzers die een degelijke opleiding hadden genoten en over de nodige middelen beschikten om hun opdracht tot een goed einde te brengen. Het controleren van de onderwijsinstellingen was daarom voor hem onontbeerlijk. Hij wenste dat er per dorp één lagere onderwijsinstelling zou zijn, waar alle leerlingen welke hun sociale herkomst ook moge zijn, lager onderwijs zouden kunnen volgen. Ook hier echter een overduidelijke waarschuwing voor een bezetten van de onderwijsmarkt door een offensieve clerus: “Il est une classe qui, cherchant toujours à augmenter son importance sociale, ne manquerait pas de saisir avec empressement cette liberté illimitée, pour augmenter son influence et diriger ou faire diriger l'instruction populaire à son gré.”¹¹⁷⁸

De reactie kon niet uitblijven. Priester Van Crombrughe¹¹⁷⁹ stelde onmiddellijk dat de vrijheden onafscheidelijk waren “...l'une ... ne saurait subsister sans l'autre.” Gerefereerd werd naar de beperkingen onder het bewind van Willem I. Het spook van de vrijheidsbeperking waarde ook hier nog steeds rond. Hij waarschuwde de vergadering voor bepaalde leden die hadden laten verstaan voorstander te zijn van een inperking van de godsdienstvrijheid: vandaag vragen zij beperkingen op het vlak van godsdienstbeleving, morgen zullen zij niet aarzelen dezelfde beperkingen op te leggen inzake onderwijsaangelegenheden en wellicht zal ook de persvrijheid aan banden worden gelegd.¹¹⁸⁰ Hij brengt in herinnering dat men in 1825 niet aarzelde om onderwijsinstellingen te sluiten en de ouders verplichtte om hun kinderen naar het buitenland te sturen.¹¹⁸¹ Volgens Van Crombrugge moesten deze voorbeelden volstaan om de aanwezigen te waarschuwen voor “... les expressions si puissantes de prudence, d'ordre ou de bien public.” De spreker had het over een poging “...d'accaparer l'instruction publique...”. Ook afspraken met betrekking tot een te volgen curriculum waren een brug te ver: “La surveillance s'exercerait-elle sur les opinions et les doctrines? Mais que devient alors votre article 10 qui en garantit la liberté ? Sera-ce sur les méthodes ? Mais quel progrès feront les sciences quand elles seront astreintes à la règle ministérielle, véritable lit de Procuste? ”.¹¹⁸² Het komt enkel de clerus toe te oordelen. De overheid is niet betrouwbaar.

Het al dan niet aanvaarden van een controle leidde op het eind van de debatten tot verhitte discussies tussen de aanwezigen. Een ultiem voorstel van Joseph Fleussu (liberaal) om de controle, mits enkele garanties in te bouwen, mogelijk te maken: “Si quelques mesures de surveillance étaient jugées nécessaires, elles ne pourront être confiées qu'à des autorités

¹¹⁷⁷ E. Huytens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 1. Blz. 630

¹¹⁷⁸ Ibid. Blz. 634

¹¹⁷⁹ Ibid. Blz. 635

¹¹⁸⁰ Deze “... orateurs dont la doctrine n'est certes pas très libérale, voulaient des restrictions à la liberté religieuse, de peur d'accorder trop d'influence aux prêtres ...”. Ibid. Blz. 634

¹¹⁸¹ “C'était sous des prétextes non moins frivoles que, sous le nom de collège philosophique, l'on ressuscita l'ancien séminaire général de Louvain et que l'on ferma impitoyablement les séminaires dans toute l'étendue de notre ci-devant royaume des Pays-Bas.” Ibid. Blz. 634

¹¹⁸² Ibid. Blz. 635

élues directement par la nation.”¹¹⁸³ werd verworpen met 71 stemmen voor, 76 stemmen tegen en één onthouding.

Het onderwijs was dus vrij en elke preventieve maatregel werd verboden. De bestraffing van de misdrijven kon alleen bij wet worden geregeld. Isodore. Plaisant noteerde dat het ontwerp voorzag dat “Toutes mesures de surveillance et de répression sont réglées par la loi...” ; maar dat “... on a supprimé les mesures de surveillance et restraints la répression aux délits.”.¹¹⁸⁴ Een van de eerste gevolgen was dat de onderwijscommissies en schoolinspecteurs in de provincies werden afgeschaft.¹¹⁸⁵

Artikel 17 van de Grondwet werd “L'enseignement est libre ; toute mesure préventive est interdite ; la répression des délits n'est réglée que par la loi. L'instruction publique donnée aux frais de l'État est également réglée par la loi.”.¹¹⁸⁶

Er kon dus geen enkele preventieve maatregel worden ingesteld wat het recht betreft om een school te openen. De regeling van het onderwijs werd, bij uitsluiting van de uitvoerende macht, aan de wetgever opgedragen. Er diende een parlementaire dekking te zijn voor elk openbaar initiatief: “...de openbare macht kon niet zomaar zijn gang gaan zoals onder Willem.”¹¹⁸⁷ Geen enkele instantie had nog een monopolie.

Ook hier is echter een vaagheid vast te stellen. Er werd niet veel gezegd over de rol van de staat en de overheden als inrichter, noch over de verplichting om staatssubsidies te verlenen. De gehanteerde formule “onderwijs op staatskosten gegeven” is, zoals Jeffrey Tyssens opmerkt inderdaad sibillijns: welk onderwijs was nu regel, en welk niet: “de interpretatie van dit artikel kon uiteindelijk in twee richtingen gaan en moest onvermijdelijk leiden naar conflicten tussen de twee partijen, die met evenveel overtuiging verwijzen naar dezelfde tekst.”¹¹⁸⁸

Zo bevat de tekst van de wet van 1850 een aantal interessante voetnoten waarin het optreden van de overheid wat het inrichten van scholen wordt verdedigd. In Voetnoot n° 2 verwijst de Minister van Openbare Werken naar een rede van M. de Brouckère op 13 april 1850 waarin hij de vraag stelde “Faut-il un enseignement moyen institué aux frais de l'Etat? La constitution

¹¹⁸³ Ibid. Blz. 641

¹¹⁸⁴ I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète ... Troisième série. Blz. 184

¹¹⁸⁵ “Provisoirement et jusqu'à l'adoption des dispositions législatives sur l'instruction publique donnée aux frais de l'État, le Gouvernement, après avoir entendu les autorités provinciales, prendra les mesures nécessaires pour faire surveiller les établissements d'instruction salariés par l'État en tout ou en partie.” in I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète Troisième série. Arr. du 31 mai 1831, n° 143. Blz. 356

¹¹⁸⁶ Constitution de la Belgique adopté par le Congrès national le 7 Février 1831. - Grondwet van België aangenomen door den Volksraad den 7 February 1831. Drukkerij Vanderhaegen, drukker – uitgever der Gazette van Gend. Gend S.a. Artikel 17. “Het onderwys is vry; allen preventieven maetregel wordt verboden; de beteugeling der misdryven wordt door de wet alleen geregeld. Het openbaer onderwys ten koste van den staet gegeven, wordt mede door de wet geregeld.”

¹¹⁸⁷ J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. Blz. 2

¹¹⁸⁸ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. VUB-Press. Brussel. 1993. Blz. 19

a-t-elle impérieusement voulu qu'il y eût un enseignement donné aux frais de l'Etat ?"..."Non..." Hij herinnert aan de conclusie van de spreker die "... a dit que l'art. 17 de la constitution n'emporte pas par lui-même l'obligation de donner un enseignement moyen aux frais de l'Etat, et je ne puis m'empêcher de reconnaître que je partage cette manière de voir. A ne consulter que le texte même de l'article, abstraction faite de tout commentaire, je n'y vois aucune obligation précise, déterminée. ... Il se borne à dire : "L'instruction publique donnée aux frais de l'Etat est également réglée par la loi."

Niets belet echter dat de overheid actief zou optreden, want "... c'est que si cet article ne prescrit point une instruction publique donnée aux frais de l'Etat, il la suppose; et par cela même qu'il ne distingue pas, il la suppose donnée a tous les degrés."¹¹⁸⁹

Eind 19de eeuw was duidelijk dat de clerus haar prerogatieven op onderwijsvlak niet liet inperken. Hoewel niet gesubsidieerd nam hun aantal toe. Het katholiek onderwijs werd geconsolideerd. De liberalen waren niet ongevoelig voor de verworven burgerlijke vrijheden. Op het ogenblik dat ze actief zullen optreden zal het verzet van de clerus hen wakker schudden.

6.6.4. Bespreking van het ontwerpartikel 8 (artikel 117 definitieve versie)

Artikel 8 : "Les traitements, pensions et autres avantages, de quelque nature que ce soit, dont jouissent actuellement les différents cultes et leurs ministres, leur sont garantis. Il pourra être alloué par la loi un traitement aux ministres qui n'en ont point, ou un supplément à ceux dont le traitement est insuffisant."

Hiervoor werd verduidelijkt dat met ingang van de 2de dag van de sans-culottides, jaar 2, de Franse Republiek niet langer instond voor de betaling van de salarissen en kosten verbonden aan de uitoefening van de cultus. Dit zou worden bevestigd in de Grondwet van 5 fructidor, jaar 3.¹¹⁹⁰ Artikel 14¹¹⁹¹ van het Concordaat van 1801 herstelt dit door een *traitement convenable* te waarborgen. De *Loi du 18 germinal an X (8 avril 1802) relative à l'organisation des cultes* zal in sectie 3 van titel IV ingaan op le *traitement des Ministres*. De situatie van de protestantse pastor wordt geregeld in artikel 7¹¹⁹² van de *Loi relative à l'organisation des Cultes Du 18 Germinal, an X de la République une et indivisible*. De wet van 17 maart 1808 (artikelen 22 en 23) regelt de positie van de bedienaren van de joodse cultus.¹¹⁹³

¹¹⁸⁹ Ibid. Blz. 145

¹¹⁹⁰ Article 354. - Nul ne peut être empêché d'exercer, en se conformant aux lois, le culte qu'il a choisi. - Nul ne peut être forcé de contribuer aux dépenses d'un culte. La République n'en salarie aucun. Bron : conseil-constitutionnel.fr

¹¹⁹¹ XIV. Le Gouvernement assurera un traitement convenable aux évêques et aux curés dont les diocèses et les cures seront compris dans la circonscription nouvelle.

¹¹⁹² VII. Il sera pourvu au traitement des pasteurs des églises consistoriales, bien entendu qu'on imputera sur ce traitement les biens que ces églises possèdent, et le produit des oblations établies par l'usage ou par des règlements.

¹¹⁹³ XXII. Le traitement des rabbins membres du consistoire central est fixé à six mille francs ; celui des grands rabbins des synagogues consistoriales, à trois mille francs ; celui des rabbins des synagogues particulières sera fixé par la réunion des Israélites qui auront demandé l'établissement de la synagogue ; il ne pourra être moindre de mille francs. Les israélites des circonscriptions respectives pourront voter l'augmentation de ce traitement.

De debatten over ontwerpartikel 8 over de bezoldiging van de leden van de clerus zouden vrij bizar verlopen¹¹⁹⁴ en illustreren hoe moeizaam de omgang van de alerte leden van de vergadering was met de gedachte dat, in een stelsel van scheiding tussen kerk en staat, men toch nog zou kunnen instemmen met het bezoldigen van de leden van de clerus. Naar aanleiding van de bespreking van artikel 12 was dit probleem reeds ter sprake gekomen. Wie echter dacht dat de men artikel 8 ten gronde zou onderzoeken, komt bedrogen uit. Jules Bara heeft het over een behandeling *au pas de course*.¹¹⁹⁵

Amendementen waren er, maar deze probeerden bijvoorbeeld duidelijke beheersafspraken te maken of de last van de financiering, maar ook de controle, aan lokale overheden toe te wijzen: gemeenten en provincies. Dit is zo in het amendement van Jottrand (liberaal).¹¹⁹⁶

De financiering van de erediensten werd door andere leden gekoppeld aan het artikel 12 van de Grondwet. Zo stelde Pierre Dams (liberaal; nadien unionist) voor om de bespreking van artikel 8 te verdagen en terug te sturen naar de secties "... et de ne le remettre en discussion qu'après qu'il aura été statué sur le sort de l'article 12 de la constitution.". Dit voorstel werd gesteund door diverse aanwezigen.¹¹⁹⁷

Dams verwees in zijn motivering niet enkel naar de discussie omtrent de non-interventie door de wet of de rechter in religieuze aangelegenheden. Verder bouwend op dit onderwerp, legde hij aan de vergadering de vraag voor of de overheid een dergelijke financieringspolitiek moet voeren: geven we nog meer voordelen aan een groep die reeds vele voordelen heeft gekregen, is het wel aanvaardbaar dat die begunstigden geen enkele toezicht wensen, dreigen we niet geconfronteerd te worden met een "wildgroei"?¹¹⁹⁸

XXIII. Chaque consistoire proposera à l'autorité compétente un projet de répartition entre les Israélites de la circonscription, pour l'acquittement du salaire des rabbins ; les autres frais du culte seront déterminés et répartis sur la demande des consistoires par l'autorité compétente. Le paiement des rabbins membres du consistoire central sera prélevé proportionnellement sur les sommes perçues dans les différentes circonscriptions. Décret impérial du 17 mars 1808, qui prescrit des mesures pour l'exécution du Règlement du 10 décembre 1806 concernant les Juifs

¹¹⁹⁴ E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 2. Blz. 283

¹¹⁹⁵ J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 59

¹¹⁹⁶ Les biens et fondations, de quelque nature qu'ils soient, destinés au service d'un culte quelconque, sont maintenus tels qu'ils existent actuellement. L'administration en est attribuée à des conseils ressortissant exclusivement du pouvoir communal et provincial. Les traitements, pensions et autres avantages à accorder aux ministres des différents cultes, font partie des budgets communaux et provinciaux. E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 2. Blz. 283

¹¹⁹⁷ M. Van Snick (liberaal) pleit ervoor om op deze wijze de tijd te gunnen om het amendement van M. Jottrand grondig te onderzoeken, anderen waaronder M. ridder de Theux de Meylandt (katholiek), rapporteur zullen tegenstemmen of voorstellen de tekst zo te bewerken dat een terugzenden niet hoeft.

¹¹⁹⁸ "L'article 12 n'a malheureusement obtenu qu'une trop triste célébrité, et les hommes éclairés se demandent si l'État doit accorder des traitements à ceux qui, jouissant déjà de tant de privilèges et d'exemptions, veulent encore se soustraire à toute intervention dans les affaires du culte extérieur ; s'il salariera alors ceux qui lui disent : vous ne vous mêlerez en rien de nos affaires, elles sont uniquement du ressort du pouvoir spirituel ; il nous est libre de nous établir là et en aussi grand nombre qu'il nous plaira ; libre à nous d'établir autant de sièges épiscopaux que nous jugerons à propos, d'y placer des étrangers ou des indigènes." In E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 2. Blz. 283

De overheid zou, indien zij akkoord ging met de non-interventie in religieuze aangelegenheden, enkel nog lijdzaam kunnen toezien. Men zou geen enkel verhaal hebben tegen de aanstelling van bepaalde personen “Peu vous importe si ce seront des hommes éclairés ou fanatiques, amis ou ennemis de la patrie et de ses institutions; tout ceci est d'institution divine.”.¹¹⁹⁹ De kost van deze ongecontroleerde aanstelling van leden van de clerus of de uitbreiding van bv. het aantal vicariaten zou gewoonweg ten laste komen van de gemeenschap.

Voor de katholieken waaronder, Jean Thienpont was het een uitgemaakte zaak: “Ces traitements seront exclusivement payés sur le trésor public.” En dit moet constitutioneel worden verankerd.

Enkele leden gingen echter wel in op de gevolgen van een ongecontroleerde financiering. Dit was het geval voor de liberaal Charles de Brouckère, die zich voordien had laten opmerken door zijn kritische benadering van de verankering van bepaalde voordelen voor de clerus. De financiële gevolgen van de erkenning van de bezoldigingsplicht door de overheid waren voor hem een grondig onderzoek meer dan waard. Hij hield een pleidooi om het artikel 8 door te sturen naar de sectie en eiste een bespreking ten gronde. Voor hem was het duidelijk dat artikel 8 “... tel qu'il est, entrant dans la constitution, entraînerait de graves inconvénients; un seul fait me suffira pour le démontrer. Il existe un de nos évêques dont le traitement fixe s'élève à 13,500 florins. Pour l'hôtel il reçoit 1,500 florins et une somme considérable à la charge des provinces.”. Dergelijke hoge bezoldiging leek hem in de gegeven omstandigheden (hij verwees naar de opgelegde besparingsmaatregelen) onaanvaardbaar. Hij vergeleek de bezoldiging van bepaalde leden van de hogere clerus met de bezoldiging van de ministers “... premiers fonctionnaires de l'État ne reçoivent que 10,000 florins d'appointements...”, de provinciegouverneurs “... n'en reçoivent que 6,000.”.¹²⁰⁰ Hij pleit voor een verdagen. Het voorstel van de Brouckère werd gesteund door Emmanuel Claus (liberaal) en baron Beyts (liberaal).

Voor priester de Foere kon men het bewuste artikel echter wel behandelen. Hij stelde zelfs een compromis voor: “... il n'y aurait aucun inconvénient à adopter l'article, en y ajoutant la disposition suivante : "sauf réduction des traitements, s'il y a lieu.”.¹²⁰¹

De vergadering verliep vervolgens blijkbaar bijwijlen zo tumultueus en de stemmingen zo onduidelijk dat de voorzitter, op een bepaald ogenblik met de gedachte speelde om de orde te laten herstellen door de gewapende macht. Uiteindelijk besliste men de vergadering stop te zetten en de bespreking van het artikel te verdagen “... pour ne pas diviser les esprits au moment où il est si essentiel que nous soyons tous unis.”.¹²⁰²

¹¹⁹⁹ Ibid. Blz. 283

¹²⁰⁰ Ibid. Blz. 284

¹²⁰¹ Ibid. Blz. 284

¹²⁰² Ibid. Blz. 284

De vergadering van 5 februari nam de draad terug op. De opmerkingen van Charles de Brouckère lagen nog vers in het geheugen. Ridder de Theux de Meylandt (katholiek) stelde voor het artikel te vervolledigen met de vermelding dat men de financiering steeds kon herzien.¹²⁰³

Baron Beyts (liberaal) greep deze gelegenheid aan om te refereren naar het Frans bewind, de afschaffing van de tienden en de latere akkoorden. Het was volgens hem zeer de vraag of de prille natie de rekening van het verleden wel diende te betalen en of het de grondwetgevende vergadering toekwam zich hieromtrent uit te spreken. Niet enkel de clerus had geleden onder de bezetting. Men kon zich trouwens kritisch uitlaten over de eigendomstitel van menig goed van de clerus. Hier dreigde men de Belgen ongelijk te behandelen.¹²⁰⁴ Het kwam volgens hem de grondwetgevende vergadering niet toe zich hieromtrent uit te spreken "... la législature l'examinera; ce n'est pas une assemblée constituante qui doit s'en occuper."¹²⁰⁵

De ongelijke bezoldiging, de onduidelijkheid omtrent eventuele overheidscontrole en de rechtspositieregeling van de leden van de clerus zal door leden benadrukt worden. Zo wees Joseph Lebeau (liberaal) op ongelijkheden binnen de clerus.¹²⁰⁶ Voor andere aanwezigen, zoals Joseph Forgeur (liberaal) diende vermeden te worden dat de wetgever geen inspraak meer zou hebben. Zou men in de Grondwet artikelen opnemen die de bezoldiging onvoorwaardelijk garanderen, dan zet men de wetgever eigenlijk klem en verankert men privileges: "... ce serait établir en faveur de ce dernier un privilège dans la constitution.". Voor Charles Lecocq (liberaal)¹²⁰⁷ en Gendebien (liberaal) was het dan weer ondenkbaar dat de overheid die last niet zou dragen. Gendebien zag de bezoldigingen van de clerus gewoonweg als "...garantis comme les autres dettes de l'État."

Uiteindelijk zou een amendement van Destouvelles (liberaal) "Les traitements et pensions des ministres de tous les cultes sont à la charge de l'Etat. Les sommes nécessaires pour y faire face sont annuellement portées au budget.", aangevuld met een amendement van Forgeur (liberaal), als eindversie van artikel 8 ter stemming worden voorgelegd. Het amendement van Forgeur wilde benadrukken dat elke cultus in aanmerking kwam "... jusqu'aux saint-simoniens". In het ontwerp werd "tous les cultes" vervangen door "des cultes."

¹²⁰³ Artikel 8 zou dan worden aangevuld met de paragraaf "Sauf la réduction ou la répartition qui pourra être faite de ces traitements, pendant la prochaine session des chambres."

¹²⁰⁴ "Les Belges et leur clergé ont été enveloppés dans un malheur commun ; ceux-là ne doivent donc à ce dernier aucune indemnité de ce chef. D'un autre côté, le clergé en général n'était pas propriétaire, mais chaque corporation possédait pour soi. Il n'a donc pas de prétentions générales à former." Ibid. Blz. 479

¹²⁰⁵ Ibid. Blz. 479

¹²⁰⁶ Men diende ook oog te hebben voor deze lagere clerus: "En aucun cas les traitements des curés et desservants de campagne ne peuvent être réduits au-dessous du taux actuel." Ibid. Blz. 479

¹²⁰⁷ Charles Lecocq, qui naquit à Tournai le 3 septembre 1775, siégea successivement au conseil de régence de cette ville, aux Etats provinciaux du Hainaut, et, de 1820 à 1823, à la seconde chambre des Etats Généraux. Élu député suppléant au Congrès national par le district de Tournai, il fut appelé à y siéger, dès le 18 novembre 1830. Il remplit les fonctions de consul général de Belgique à Madrid, de 1842 à 1843, et mourut à Bordeaux le 1er janvier 1846. Bron : C. BEYAERT, Biographies des membres du Congrès national, Bruxelles, 1930, p. 82

Seron (liberaal) voegde eraan toe dat men ook de pensioenen zou waarborgen. In de notulen is te lezen “*Appuyé, appuyé*”.¹²⁰⁸ Meer was blijkbaar niet nodig. Het voorstel van Destouvelles, geamendeerd door Forgeur, vormde het nieuwe, goedgekeurde artikel 8 van de Grondwet. De discussie was gesloten.

De leden van de clerus werd een bezoldiging en een pensioen gegarandeerd. Over bedragen zelf werd niet beslist en ook over het totale kostenplaatje werd ook niet echt nagedacht. Dat er meerdere levensbeschouwingen zich zouden beroepen op de financiering was toen blijkbaar niet aan de orde. Over erkenningsvoorwaarden werd al evenmin nagedacht. De positie van de Rooms - Katholieke Kerk was een evidentie.¹²⁰⁹

Artikel 117 van de Grondwet werd uiteindelijk “*Les traitements et pensions des ministres des cultes sont à la charge de l’État ; les sommes nécessaires pour y faire face, sont annuellement portées au budget.*”¹²¹⁰

De tekst van artikel 117 spreekt uitdrukkelijk van *traitement* en niet van *indemnité*. Toch duikt in discussies herhaaldelijk het argument van compensatie, van rente voor verloren goederen op. Schreiber onderstreept dat herinnerd moet worden dat “... cette nationalisation ne concerna qu’un seul culte et qu’au demeurant les historiens ont montré qu’il fallait en relativiser l’ampleur en Belgique en particulier pour les cures et les fabriques d’églises...”.¹²¹¹

Tijdens de debatten kwam dus ook herhaaldelijk het principe van de scheiding tussen kerk en staat ter sprake. Toch verankerde men de bezoldiging. De verklaring (die o.a. Bara aanreikt) is wellicht dat iedereen een eigen interpretatie had van artikel 117. De leden van de clerus refereerden naar de naasting van de goederen (en renten) onder het Franse bewind. Er was sprake van een historische schuld, een compensatie: “*Le traitement n’avait donc pas le caractère d’une faveur.*”.¹²¹² Anderen leken er een compensatie voor de sociale opdracht van de clerus in te zien, of zoals De Gerlache, een benadrukken van het feit dat men van oordeel was dat religie een plaats verdiende in de samenleving.

Voor Bara was het probleem dat men geconfronteerd werd met het probleem dat men én een volledig nieuw en sluitend systeem moest bedenken én hiermede niet wilde talmen. Te diepgaande discussies werden vermeden. Het unionisme mocht trouwens iets kosten. En had De Haerne (naar aanleiding van de debatten over het kerkelijke huwelijk) al niet laten weten dat de eenheid broos was: “*Si cet état ne plaisait pas au futur gouvernement, on ferait bien de nous en avertir. Alors la question changerait ; nous nous placerions sur un autre terrain,*

¹²⁰⁸ E. Huytens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome 2. Blz. 479

¹²⁰⁹ Zie ook C. Sägesser die opmerkt hoe artikel 117 op het eind van de werkzaamheden van de grondwetgevende vergadering, zonder problemen, aangenomen werd. In: C. Sägesser. Le prix de nos valeurs. Blz. 13

¹²¹⁰ Constitution de la Belgique adopté par le Congrès national le 7 Février 1831. - Grondwet van België aangenomen door den Volksraad den 7 February 1831. Drukkerij Vanderhaegen, drukker – uitgever der Gazette van Gend. Gend S.a. artikel 117 “De jaerwedden en pensioenen der dienaren van de godsdiensten zyn ten laste van den staet; de noodige sommen om in de zelve te voorzien, zullen jaerlyks in de begrooting gebragt worden.

¹²¹¹ J.-P. Schreiber. La Belgique, État laïque ou presque. Blz. 77

¹²¹² J. Bara. Essai sur les Rapports de L’état et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 60

pour défendre nos droits et nos libertés.”. Het leek dus beter op veilig te spelen en geen principiële discussie te starten of zich in het onbekende te storten. Vermeden moest worden de indruk te wekken dat men aan de “... fonctions ecclésiastiques rémunérées une sorte de caractère public”¹²¹³ zou geven. De overheid zou betalen, zonder tegenprestaties. Laboulaye¹²¹⁴, geciteerd bij Bara, heeft het over een systeem waarbij de overheid gewoonweg kassier, tussenpersoon is en net hierdoor, zonder problemen, “... peut entretenir quatre religions diverses et opposés.”.

Aan de bezoldiging konden geen bijzondere voorrechten worden ontleend, dat was de gedachte. En, mocht de clerus een salariëring weigeren, dan nog was het zo dat de “Droits de l'État sont indépendants de tout salaire accordé aux ministres de tel ou tel culte, ils dérivent de l'exercice même de la souveraineté du droit de veiller à l'ordre public et d'en assurer le maintien.”. De overheid diende de openbare orde en de veiligheid te garanderen.

Voor Bara is duidelijk dat “... le traitement des ministres des cultes est une exception sans influence sur le système constitutionnel...”.¹²¹⁵

De alertheid van de clerus en het lobbywerk zou renderen. Dit blijkt uit een budget van 1831. Op een totaalbedrag van 10.644.009 fl. voor “Binnenlandse Zaken” werd een bedrag 1.676.848 fl. voorzien voor de “Cultes”. Hiervan was 1.615.488 fl. voorzien voor de “Culte catholique”, 43.360 fl. voor de “Culte réformé” en 6.000 fl. voor de “Culte Israélite”.¹²¹⁶ Een bedrag van 12.000 fl. was ingeschreven als “Secours à accorder par le gouvernement”.

Deze uitgavenbegroting¹²¹⁷ maakte echter geen melding van het bisdom Brugge. In de uitgavenbegroting voor het jaar 1831¹²¹⁸ en meer bepaald in de lijst van de kredieten voor de eerste zes maand van 1831 was dit bisdom wel opgenomen. In artikel 10 is voor het jaar 1831 een bedrag voorzien van 2.149.705 fl. voor de “Art. 10. Culte catholique”. Voor de “Art. 11. Culte réformé” was een bedrag van 50.000 fl. genoteerd. Op een totaalbedrag van 4.828.213 fl. (“crédits calculés”) voor Binnenlandse aangelegenheden is dus 2.149.705 fl. voorzien voor de “Culte catholique”. Ter vergelijking: voor openbare werken is 500.000 fl. voorzien, voor de administratiekost van de provincies is er 126.275 fl. en voor “Instruction publique” werd 390.441 fl. ingeschreven. In Titre VII “département des finances”¹²¹⁹ werd onder artikel 1 “pensions ecclésiastiques et militaires” een bedrag van 700.000 fl. ingeschreven.

¹²¹³ J. Bara. *Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel*. Blz.61

¹²¹⁴ Auteur van *La Liberté religieuse* verschenen in 1858. Geboren 1811, overleden 1883. Frans jurist, volksvertegenwoordiger, senator.

¹²¹⁵ J. Bara. *Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel*. Blz.63

¹²¹⁶ E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*. Tome 4. Pièces justificatives. N° 249. Budget des dépenses. Blz. 580

¹²¹⁷ *Projet de décret tendant à régler les dépenses de l'Etat pendant les six premiers mois de l'année 1831*. Disposition préliminaire. Il est ouvert au pouvoir exécutif, sur l'exercice 1831, les crédits portés aux titres qui suivent, à concurrence de la somme totale de 13545477 fl. 17 cents, pour les besoins des services auxquels il en est fait application, pendant les six premiers mois dudit exercice.

¹²¹⁸ E. Huyttens. *Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831*. Tome 4. Pièces justificatives. N° 256 (annexe). Budget des dépenses. Blz. 486

¹²¹⁹ *Ibid.* Blz. 478

Einde 1831, begin 1832 kwam het financieren van de erediens ten en het pensioen aan de leden van de clerus ter sprake. Er was duidelijk geen eensgezindheid. Zo pleitte op 19 november 1831¹²²⁰ Barthélemy (liberaal), voor een onderzoek naar de werkelijke behoeften.¹²²¹ De financiering van de erediens moest gebeuren op basis van verifieerbare gegevens: “Le gouvernement ne doit rien aux cultes; mais comme, lors de la révolution française, on enleva les biens du clergé catholique, on lui doit une indemnité pour représenter le revenu de ses biens. Qu’on calcule à quoi elle s’élève. Qu’on le donne aux évêques, et qu’ils fassent leur ménage comme ils l’entendront. (*Hilarité.*)”¹²²²

De pensioenproblematiek zelf kwam ter sprake tijdens de zitting van 19 maart 1832. Jean Lebeau (liberaal) vroeg de minister van Financiën om uitleg over de inschrijving van een bedrag van 540.000 fl. voor de pensioenen van de leden van de clerus.¹²²³ Hij verwees naar een beslissing onder het Oostenrijkse regime waarbij de pensioenen werden beperkt en naar een koninklijk besluit van 2 april 1818¹²²⁴ waarbij aanvullende maatregelen werden genomen.¹²²⁵ De vraagsteller wenste van de minister te vernemen of hij over voldoende gegevens beschikte om het bedrag van 540.000 fl. te onderbouwen. Het was ook niet duidelijk of dit bedrag nu een schadeloosstelling dan wel een toelage was (“...à titre de gratifications et d’indemnités...”). Volgens de spreker kon de Belgische overheid trouwens niet verantwoordelijk worden gesteld voor vroeger genomen beslissingen.¹²²⁶

1220 Chambre des représentants de Belgique. Séance du vendredi 18 novembre 1831. Moniteur belge n°156, du 19 novembre 1831.

1221 “Avant toute chose, il faut savoir ce que nous pouvons dépenser, il ne s’agit pas de mesurer nos dépenses sur les besoins plus ou moins réels, plus ou moins urgents, et sur les avantages plus ou moins grands de telle ou telle institution, mais sur la possibilité de satisfaire aux dépenses. Éclairons-nous sur nos vrais besoins, mais mesurons les sur nos ressources.” Chambre des représentants de Belgique. Séance du vendredi 18 novembre 1831. Moniteur belge n°156, du 19 novembre 1831.

1222 Chambre des représentants de Belgique. Séance du vendredi 18 novembre 1831. Moniteur belge n°156, du 19 novembre 1831.

1223 Chambre des représentants de Belgique. Séance du lundi 19 mars 1832. Moniteur belge n°81, du 21 mars 1832.

1224 Pasiomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et ... Deuxième série. 1814 – 1830. Bruxelles. Société Typographique Belge. Wahlen et c°. Bruxelles. 1839. Blz. 399. Arrêté royal contenant des mesures pour améliorer la position des pensionnaires ecclésiastiques, au moyen d’une répartition au marc le franc, de la somme formant le montant de toutes les pensions ecclésiastiques, tiercés et éteintes qui depuis le 1er janvier 1816 ont été ou seront par la suite rayées des registres des pensions. (Non inséré au Journ. offic.)

1225 “...il a été statué que la somme faisant le montant de toutes les pensions ecclésiastiques tiercées et éteintes, qui, depuis le 1er janvier 1816, avaient été et seraient par la suite rayées des registres des pensions, serait chaque année, à compter du 1er janvier 1818, employée à accorder des gratifications à tous les pensionnaires ecclésiastiques dont les pensions n’ont été inscrites au grand-livre que pour le tiers de leur montant intégral.” Chambre des représentants de Belgique. Séance du lundi 19 mars 1832. Moniteur belge n°81, du 21 mars 1832.

1226 “Je sais que le tiercement des pensions est une espèce de banqueroute, mais cette banqueroute ce n’est pas le gouvernement belge qui l’a faite. Maintenant, que des motifs d’équité ou d’humanité engagent la chambre à sanctionner l’arrêté de 1818, je le veux bien ; mais qu’on nous dise si la somme qu’on nous demande sera donnée à titre de gratifications, afin que nous sachions ce que nous avons à faire.” Chambre des représentants de Belgique. Séance du lundi 19 mars 1832. Moniteur belge n°81, du 21 mars 1832.

Minister van Financiën Jacques Coghen (katholiek) zou verwijzen naar eerdere afspraken¹²²⁷. Het bedrag (540.000 fl.) werd toegekend bij besluit van 25 september 1818: "Du reste, il n'y a plus qu'un petit nombre de pensionnaires, et, comme ils sont très âgés, l'allocation ne sera bientôt plus nécessaire."

Deze vraag opende echter een interessante discussie over de toekenning van pensioenen. Volgens François d'Elhounge, senior, (liberaal) was het voorziene bedrag vrij hoog "...le montant des pensions ecclésiastiques françaises est de 4.575.000 fr., tandis qu'en Belgique, où la population n'est que du cinquième de celle France, ces pensions figurent pour 540.000 fl. ou 1.300.000 fr.". Hij vroeg dat een bijzondere commissie zich over de pensioenproblematiek zou buigen.¹²²⁸ Jean Lebeau (liberaal) wees erop dat het verschil vrij eenvoudig te verklaren is: "...c'est que chez nous elles ont été triplées, tandis qu'en France elles sont réduites au tiers."¹²²⁹ Het ontbreken van duidelijke, verifieerbare gegevens stoorde bepaalde parlementsleden.

De financiering van de katholieke cultus was op 19 april 1832 ook onderwerp van gesprek naar aanleiding van de aanstelling van een bisschop in Brugge.¹²³⁰ Hierbij werd ingegaan op de verplichting (Is het concordaat van 1801 of het concordaat van 1827 wel van kracht?). Bepaalde leden waren van oordeel dat het artikel 16 van de Grondwet duidelijk was. Zowel het concordaat van 1801 als het concordaat van 1827 waren opgeheven. D'Elhounge (liberaal) vocht dit aan.¹²³¹ Alexandre Jullien (liberaal) verweet de minister geen informatie te verstrekken¹²³²: "...je suis curieux de savoir comment il est payé. La chambre donnerait d'elle une singulière idée si elle ne tenait pas à avoir cette explication."¹²³³

Op de vergadering van 20 april 1832¹²³⁴ werd door minister de Theux (katholiek) informatie verstrekt. In zijn toelichting liet de minister weten dat er inderdaad geen "duidelijke lijn" te

¹²²⁷ "L'ancien gouvernement a décidé que 540.000 fl. resteraient affectés au paiement des pensions tiercées, et qu'au fur et à mesure des décès qui arriveraient, ils seraient répartis entre les survivants jusqu'au complément de leur pension primitive." Chambre des représentants de Belgique. Séance du lundi 19 mars 1832. Moniteur belge n°81, du 21 mars 1832.

¹²²⁸ "C'est un point qui nous fait sentir la nécessité de réviser les pensions, ainsi que le prescrit l'article 138 de la constitution. La section centrale voudrait que le gouvernement nommât une commission à cet égard ; mais je pense que la révision appartient à la législation." Chambre des représentants de Belgique. Séance du lundi 19 mars 1832. Moniteur belge n°81, du 21 mars 1832.

¹²²⁹ Chambre des représentants de Belgique. Séance du lundi 19 mars 1832. Moniteur belge n°81, du 21 mars 1832.

¹²³⁰ Chambre des représentants de Belgique. Séance du jeudi 19 avril 1832 (séance du soir). Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832

¹²³¹ "...il pense qu'elle est inopportune, et qu'il faut attendre avant de voter l'allocation pour l'érection du nouveau siège épiscopal. Il ajoute que le sort du bas clergé, qui a déjà subi de grandes réductions, mérite plus de sollicitude que celui du haut clergé." Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832

¹²³² "Je lui demande des détails, et il me répond qu'il les a fournis à la section centrale, mais la section centrale ce n'est pas moi. Je lui adresse la même interpellation : on a parlé de chanoines et d'un état-major que je ne connais pas. (Nouveaux rires.) Il faut bien que j'aie des explications."

¹²³³ Chambre des représentants de Belgique. Séance du jeudi 19 avril 1832 (séance du soir). Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832

¹²³⁴ Chambre des représentants de Belgique. Séance du vendredi 20 avril 1832 (séance du matin) (Chapitre VIII. - Cultes. Article premier).

trekken is wat de toelagen betreft die werden toegekend aan de verschillende bisdommen. Dit alles was te verklaren door de bestaande organisatie van de bisdommen. Het kwam de Kamer toe om op basis van een nog op te stellen rapport de financiering van de eredienst, conform het desbetreffende artikel ingeschreven in de Grondwet, op punt te zetten.¹²³⁵ De Theux zal zich ontpoppen als een fervent verdediger van de vrijheid van onderwijs en van de clerus.

Nog andere vrijgevigheiden stoorden bepaalde parlementsleden: de kostprijs van het aartsbisschoppelijk paleis in Mechelen, het inschrijven van "diverse uitgaven", het toekennen van studiebeurzen aan seminaristen, het grote aantal kanunniken in het aartsbisdom Mechelen of in het bisdom Kortrijk ...¹²³⁶ Zo was het moeilijk te aanvaarden dat de overheid moest instaan voor "...les traitements des professeurs (bij de seminaries) et les bourses attachées à ces séminaires", want de clerus liet geen controle toe.

Hier geldt voor uittrekken was ook strijdig met de Grondwet: "S'il en est ainsi, la chambre ne peut voter une allocation pour ces sortes de dépenses, parce que l'article 17 de la constitution s'y oppose. Cet article en effet ne charge le trésor que des frais de l'instruction publique, tels qu'ils sont réglés par la loi, et ne permet pas, par suite, de subsidier des établissements indépendants de l'administration publique."

De vrees dat men de deur had opengezet voor een al te vlotte financiering werd bewaarheid.

Anderen verdedigden dan weer de voorziene bedragen voor het paleis van het aartsbisdom Mechelen en vroegen dat men de voorziene bedragen voor studiebeurzen voor de seminaristen zou behouden. Schadeloosstelling was het argument waarmee men zwaaide.

¹²³⁵ "...Hier, messieurs, on m'a demandé des explications sur les dépenses du culte catholique ; je vais les donner à l'assemblée. Ici, l'orateur lit un tableau où se trouve désignées les différentes sommes affectées à l'archevêque de Malines, et aux évêques de Liège, de Namur, de Tournay et de Gand. Il ajoute : Vous voyez, messieurs, qu'il n'y a pas absolument d'identité entre les allocations des divers évêchés ; mais cela provient de l'ancienne organisation, et je crois qu'il n'y a pas lieu à toucher à ce qui existe. Il sera plus tard présenté un rapport général à la législature pour mettre à exécution l'article de la constitution relatif au paiement des cultes. Quant à l'érection du nouveau siège de Bruges, la proposition en a été faite par la section centrale, et la chambre a adopté hier la somme qui lui était proposée." Chambre des représentants de Belgique. Séance du vendredi 20 avril 1832 (séance du matin). Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832 et Moniteur belge n°113 du 22 avril 1832.

¹²³⁶ M. Barthélemy fait remarquer que le palais de l'archevêché de Malines, qui a coûté fort cher et qui est un bâtiment neuf et magnifique, n'exige pas de réparations ; par conséquent, il ne conçoit pas la somme que l'on demande pour cet objet. Il ne voit pas la nécessité d'accorder des allocations pour dépenses diverses. Quant aux bourses et demi-bourses des séminaires, il ne pense pas qu'elles soient mises à la charge de l'Etat par la constitution, car il les regarde comme de pures gratifications et des actes de bienveillance qu'on peut supprimer quand on voudra.

M. Jullien. - Je suis charmé de voir que, malgré la révolution, il y a des places qui ne changent point ; par exemple, une place de chanoine est toujours une place de chanoine. (Rire général.) Je demanderai seulement si l'on a besoin de douze chanoines dans l'archevêché de Malines, de neuf chanoines dans l'évêché de Tournay, etc. et si l'on ne pourrait pas supprimer ces chanoines pour appliquer l'économie qui en résulterait à ces pauvres desservants qui jouissent de si minces rétributions. C'est parmi le bas clergé, messieurs, que j'ai trouvé ces bons pasteurs dont un honorable membre nous a fait naguère un portrait si poétique, que nous avons lu quelquefois (on rit), et je crois qu'il mérite toute votre sollicitude. Chambre des représentants de Belgique. Séance du vendredi 20 avril 1832 (séance du matin). Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832 et Moniteur belge n°113 du 22 avril 1832.

Door artikel 117 goed te keuren heeft de grondwetgever "...voulu que le clergé fût payé sur le pied où il se trouvait organisé. On a voulu l'indemniser de la perte de ses biens confisqués lors de la révolution française, et dont l'Etat belge avait hérité. Il est juste que la nation, qui a profité de cette confiscation, soit chargée de pourvoir aux besoins du clergé.". Voor studiebeurzen werd een soortgelijke redenering gevolgd. Samengevat: de overheid had eertijds de baten binnengehaald en moest nu maar de lasten dragen. Er is een historische schuld.¹²³⁷

De debatten, tijdens de maand april 1832¹²³⁸, verschaffen ons meer informatie omtrent het waarom van het betoelagen van de rooms-katholieke eredienst. Antoine Barthélemy is van oordeel dat, indien er voldoende reden is om over te gaan tot de financiering ("...le principe d'une indemnité envers le clergé a été consacré par un décret de l'assemblée nationale, pour confiscation de ses biens, et que, les Etats ne mourant pas, cette obligation a passé à la charge des successeurs du gouvernement français; ...), dit echter niet zeggen wil dat alles betoelaagd moet worden. De interpellant brengt hier het probleem van de transparantie, van het ontbreken van de controle aan.

Er was enkel voorzien in de betoelaging van de behoeften van de cultus en dit diende beperkend te worden geïnterpreteerd (...comme la dette ne s'étend qu'aux nécessités du culte, il pense que le ministre de l'intérieur aurait dû interpellier les chefs de diocèse pour savoir quels sont leurs besoins, ...). Meer nog: "...si la piété des fidèles leur apporte des dons, il en résultera que le gouvernement doit moins avoir à leur payer." ¹²³⁹

De katholiek de Haerne¹²⁴⁰ benadrukte nogmaals dat de betoelaging voortvloeide uit de naasting van goederen. Aangaande de betoelaging van de protestantse cultus ("...qui n'a pas été dépouillé de ses biens...") stelde hij de vraag of men ook daar niet informatie zou moeten inwinnen: "...par exemple, que celles des diverses personnes attachées au culte, de lecteurs, de pensions d'enfants et de marguilliers, etc. ».

De liberaal Alexandre Jullien herinnerde aan het feit dat de clerus in het verleden reeds vergoed werd voor het in beslag nemen van goederen ("... on a accordé à des moines des bons

¹²³⁷ "Lorsqu'on a discuté l'article 117 de la constitution au congrès, dont j'étais secrétaire, j'ai quitté la place où siège maintenant M. Liedts, à côté de M. le président, et je me suis mis à la place où siège en ce moment M. Leclercq, pour voter contre cet article ; mais, puisqu'il a été adopté, je vais expliquer quel en a été le sens et le but. En admettant cet article, le congrès a voulu que le clergé fût payé sur le pied où il se trouvait organisé. On a voulu l'indemniser de la perte de ses biens confisqués lors de la révolution française, et dont l'Etat belge avait hérité. Il est juste que la nation, qui a profité de cette confiscation, soit chargée de pourvoir aux besoins du clergé. Autrefois, messieurs, il n'y avait pas de bourses de séminaires, mais le clergé admettait gratis les jeunes gens dans des établissements ecclésiastiques. Qui lui a enlevé la faculté de le faire ? C'est la confiscation dont a profité l'Etat belge. Or il est juste que les frais de ces bourses soient supportés par l'Etat." Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832.

¹²³⁸ Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832.

¹²³⁹ Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832.

¹²⁴⁰ Deze zou zich herhaaldelijk positioneren als voorstander van de grootst mogelijke vrijheid voor de clerus. Hij zal zich in 1872 verzetten tegen het verplichte lager onderwijs voor allen en het voorstel van de liberaal Funck counteren omdat het strijdig zou zijn met de vrijheid van onderwijs. Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832.

avec lesquels ils ont acheté de belles propriétés ...) en dat ook de kerkfabrieken weer in het bezit werden gesteld van de goederen "... qui n'avaient pas été aliénés.". Men moest de werkelijke behoeften kennen van de eredienst: "...si l'on veut, dit-il, que ce soit une indemnité qu'accorde la constitution (hij verwees naar het artikel 117), cette indemnité ne peut s'étendre qu'aux sommes absolument nécessaires pour le culte." ¹²⁴¹ De clerus was vergoed, doch bleef maar geld vragen.

Tijdens dezelfde vergadering werd ook gedebatteerd over de betoelaging van de "Culte réformé" en de "Culte israélite". Voor Barthélemy (liberaal) was het duidelijk dat "...d'après les termes généraux de la constitution..." het niet zo is dat men verplicht is "...de payer les pensions de tous les cultes...". ¹²⁴²

De financiering bleef de gemoederen beroeren. D'Elhougne ¹²⁴³ klaagde de verwijzingen naar de "historische schuld" aan en noemde die zonder meer gevaarlijk voor de openbare financiën en voor de rust in het land. Door het principe van de schadeloosstelling te erkennen zette men echter de deur open voor allerlei claims die teruggingen tot eind 18de eeuw: "... la Belgique n'est pas assez riche pour réparer tous les malheurs ... occasionnés par les commotions politiques qui remontent à 1787." Meer nog, er stelde zich een fundamenteel probleem: er was, indien men dit enkel aan de Rooms-Katholieke Kerk zou gunnen, sprake van een schending van het gelijkheidsbeginsel.¹²⁴⁴ Een gevaarlijk precedent immers: "L'adoption du principe de l'indemnité pour le clergé catholique légitimerait toutes les réclamations que vous ne pourriez rejeter sans occasionner les grands mécontentements qu'excite tout acte qui blesse le premier principe de la justice distributive, l'égalité de tous devant la loi, et que vous ne pourriez admettre sans ruiner le trésor, obérer le pays et l'exposer à tous les dangers inhérents aux désordres dans les finances."

De benarde financiële situatie van België werd ook door Louis Jamme (unionist) aangehaald om te verwijzen naar een algemeen principe van goed bestuur: vooraleer bepaalde uitgaven goed te keuren diende steeds onderzocht of deze strikt noodzakelijk waren. Hij vroeg de vergadering consequent te handelen en de nodige voorzichtigheid aan de dag te leggen. Men was niet kritisch genoeg, men bevoordeligde de katholieke clerus: "...les crédits demandés

¹²⁴¹ Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832.

¹²⁴² Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°112, du 21 avril 1832.

¹²⁴³ Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°116, du 25 avril 1832.

¹²⁴⁴ "A quoi tient cette disposition ? A nos mœurs actuelles, à une nécessité du moment, à une déférence pour des habitudes fort anciennes. Jusqu'à ce que l'esprit de tolérance religieuse ait modifié davantage nos mœurs, on tentera en vain de faire pourvoir aux frais de chaque culte par ceux qui le professent. En attendant, le congrès a pris les ministres des cultes dans la position qu'ils avaient en 1830, et a voulu les y maintenir, c'est-à-dire que le trésor continuera à les salarier tous, ainsi qu'ils l'étaient précédemment.

L'opinion que je combats ne m'aurait pas fait prendre la parole, si, en même temps qu'elle me semble une erreur, je ne l'avais pas crue dangereuse. Messieurs, la révolution française a froissé une multitude d'intérêts. Le temps, et les immenses bienfaits sortis de cette révolution ont cicatrisé les plaies. Mais consacrez l'opinion que le clergé catholique a obtenu des traitements pour les ministres, à titre d'indemnité, et bientôt vous vous verrez assaillis d'une énorme masse de réclamations ; ... L'adoption du principe de l'indemnité pour le clergé catholique légitimerait toutes les réclamations que vous ne pourriez rejeter sans occasionner les grands mécontentements qu'excite tout acte qui blesse le premier principe de la justice distributive, l'égalité de tous devant la loi, et que vous ne pourriez admettre sans ruiner le trésor, obérer le pays et l'exposer à tous les dangers inhérents aux désordres dans les finances." Chambre des représentants de Belgique. Moniteur belge n°116, du 25 avril 1832.

pour rétribuer le culte catholique ont été votés, presque sans opposition ... pour tous les services, il y a eu réduction de crédit et réduction de personnel, et pour celui du culte catholique, il y a augmentation de crédit et création de nouveaux titulaires.". Hij was van oordeel dat een dergelijke handelswijze, rekening houdende met de politieke en financiële situatie, onaanvaardbaar was.¹²⁴⁵ Zo zou Leclercq er ook voor waarschuwen dat de financiering van een nieuw bisdom in Brugge gezien zou worden als een teken van de zoveelste toegeving aan de clerus. De gedachte was immers wijdverspreid dat "...vous avez fait une révolution de prêtres... »¹²⁴⁶

Langzamerhand werd duidelijk wat de gevolgen waren van de onvoorwaardelijke verankering om voordelen toe te kennen aan de clerus. Er was ongenoegen bij de bevolking. D'Elhoungne (liberaal) verwees naar de kritiek dat men zeer inschikkelijk was en verdedigde een betere motivering van de voorgestelde verhoging: "... il ne faut pas fermer la discussion, car il s'agit de convaincre le public de la nécessité de la majoration proposée...". Ook Gendebien onderstreepte de budgettaire situatie "... rappelez-vous que vous avez à rembourser un emprunt de 24 millions...". Er waren dringender noden.

Uiteindelijk werd de uitgave ter stemming voorgelegd en met 40 stemmen voor en 31 stemmen tegen goedgekeurd. Een analyse van het stemgedrag toont aan dat zowel katholieken als liberalen voor stemden.¹²⁴⁷

¹²⁴⁵ "Je ne sais, messieurs, si c'est au moment où notre existence politique est à peine assurée, si c'est au moment où des événements probables peuvent faire surgir des besoins pressants, au moment où notre armée sur le pied de guerre coûte énormément à l'Etat ; je ne sais, dis-je, si c'est au moment où le chiffre de notre budget est tellement élevé, qu'il nous donne la certitude, ou peu s'en faut, que la fin de l'exercice courant rendra un nouvel emprunt nécessaire pour subvenir à des besoins incessants, qu'il faille devenir dispensateurs faciles des deniers publics et créer une charge dont l'Etat n'a pas été grevé depuis trente ans, sans qu'il en soit résulté un préjudice notable. Non, messieurs, je déclare hautement que je croirais trahir mon mandat si je consentais à ce que pareille majoration fût faite." *Moniteur belge* n°114 et 115, des 23 et 24 avril 1832.

¹²⁴⁶ De discussie omtrent de financiering van het bisdom Brugge is trouwens revelerend voor de bewustwording van de gevolgen van de afspraken. Louis Jamme (unionist) herinnerde aan de precaire financiële situatie "...aujourd'hui je crois que nous devons nous borner à voter les dépenses strictement nécessaires...". *Moniteur belge* n°114 et 115, des 23 et 24 avril 1832.

Balthasar Bourgeois (liberaal) sloot hierbij aan en vroeg dat men prioriteiten zou stellen en "... cet objet doit être ajournée dans ce moment où l'on a retranché par nécessité des dépenses beaucoup plus urgentes...". *Moniteur belge* n°114 et 115, des 23 et 24 avril 1832.

¹²⁴⁷ Ont voté pour la majoration: Taintenier (liberaal), Coppieters (katholiek), Delehaye (liberaal), Dellafaille (katholiek), de Meer de Moorsel (katholiek), W. de Mérode (katholiek), de Nef (katholiek), de Sécus (katholiek), Desmet (katholiek), de Terbecq (katholiek), Devaux (liberaal), Dewitte (katholiek), Domis (katholiek), Dubus (katholiek), Dugniolle (katholiek), Dumortier (katholiek), Duvivier (liberaal), Goethals (katholiek), Hye-Hoys (katholiek), Lebeau (liberaal), Lefebvre (katholiek), Morel-Danheel (katholiek), Olislagers (katholiek), Osy (liberaal), Polfvliet (liberaal), A. Rodenbach (katholiek), C. Rodenbach (katholiek), Serruys (katholiek ?), Ullens (katholiek), Vanderbelen (katholiek), Van Innis (katholiek), Van Meenen (liberaal), Vergauwen (katholiek), Vuylsteke (katholiek), Ch. Vilain XIII (katholiek), H. Vilain XIII (liberaal) de Muelenaere (katholiek), de Theux (katholiek), Raikem (katholiek), de Gerlache (katholiek).

Ont voté contre : MM. Barthélemy, Berger, Bourgeois, Brabant, Cols, Corbisier, Dautrebande, H. de Brouckère, d'Elhoungne, Desmanet de Biesme, Destouvelles, de Woelmont, d'Hoffschmidt, d'Huart, Fleussu, Fallon, Gendebien, Goblet, Jamme, Jonet, Jullien, Leclercq, Mary, Milcamps, Pirmez, Nothomb, Raymaeckers, Rogier, de Tiecken, Watlet et Zoude. *Moniteur belge* n°114 et 115, des 23 et 24 avril 1832.

De koning deed er duidelijk ook alles aan om de clerus gunstig te stemmen. Het Koninklijk Besluit van 7 januari 1834: "Arrêté concernant le produit des biens et rentes cédés au domaine et formant des revenus des fabriques d'église"¹²⁴⁸, waarbij de kerkfabrieken in de mogelijkheid werden gesteld "... à se mettre en possession des biens et rentes d'origine ecclésiastiques ou religieuses restés à l'administration des domaines", is revelerend voor de meer dan coulante houding jegens de kerk.

Onder Willem I was er al een procedure¹²⁴⁹ ingesteld waarbij bepaald werd op welke wijze kerkfabrieken opnieuw in het bezit gesteld konden worden van goederen en renten. Het "Arrêté royal qui détermine le mode d'après lequel les fabriques des églises catholiques seront remises ou confirmées dans la possession des biens et rentes qui leurs ont dévolus en vertu de la loi du 7 thermidor an XI"¹²⁵⁰ wilde komaf maken met twisten en eigendomstitels en de rechten op rente verankeren. Dit, zo werd gesteld, zowel in het belang van de kerkfabrieken als in het belang van: "le bon ordre dans l'administration (qui) exige qu'il soit mis un terme à l'incertitude encore existante..."... "qu'on établisse d'une manière définitive quels sont les anciens biens d'Église qui, en vertu de la loi précitée, doivent rester réunis au domaine, et quels autres doivent rester en la possession des fabriques ou leur être restitués..."

Dergelijke operaties volgden elkaar blijkbaar op: restitutie onder napoleon, restitutie onder Willem I. Op 31 december 1830 was door het Voorlopig Bewind ook een initiatief genomen: "Dès la réunion du congrès, l'administrateur des finances fit entendre des promesses de redressement. Le gouvernement provisoire satisfait même à une partie des réclamations des fabriques, par son arrêté du 31 décembre 1830."¹²⁵¹

Op de vergadering van de Kamer van 3 oktober 1833 werd hieromtrent geïnterpelleerd door Jean-Baptiste Brabant (katholiek) die in zijn betoog de problemen opsomde. Hij herinnerde aan de diverse besluiten onder de Franse periode en verwees ook naar het Syndicaat onder Willem I waarbij "Les poursuites vexatoires du syndicat d'amortissement, celles surtout qui avaient pour objet de dépouiller les fabriques des églises et les établissements de charité d'une partie des biens que leur attribuaient les lois et les arrêtés en vigueur..." en voor hem overduidelijk was dat dit "... sont l'un des griefs qui ont soulevé l'opinion publique contre le gouvernement des Pays-Bas.". Voor Brabant was het dan ook dringend tijd om dit onrecht weg te werken en rechtszekerheid te scheppen.¹²⁵²

¹²⁴⁸ Règne de Léopold Ier. An 1834. N°4. Blz. 33

¹²⁴⁹ "Arrêté royal 19 août 1817 qui détermine le mode d'après lequel les fabriques des églises catholiques seront remises ou confirmées dans la possession des biens et rentes qui leurs ont dévolus en vertu de la loi du 7 thermidor an XI." in Pasinomie ou collection complète des Lois, Décrets, Arrêtés et Règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Deuxième série. Tome quatrième. Monarchie constitutionnelle. 1er janvier 1817 - 31 décembre 1818. Société typographique Belge, Ad. Wahlen et Cie. Bruxelles. 1839. Blz. 200.

¹²⁵⁰ Een weder afstand werd uitgevaardigd door de wet van 7 Thermidor van het jaar XI (26 juli 1803), artikel 1: "De niet vervreemde goederen van de kerkfabrieken, alsmede hun niet overgedragen renten, waarvan zij genoten, worden aan hun oorspronkelijke bestemming teruggeschonken".

¹²⁵¹ "Dès la réunion du congrès, l'administrateur des finances fit entendre des promesses de redressement. Le gouvernement provisoire satisfait même à une partie des réclamations des fabriques, par son arrêté du 31 décembre 1830."

¹²⁵² "...le renouvellement des poursuites vexatoires de l'odieux syndicat ne peut que déconsidérer le gouvernement sorti de la révolution, et il est d'une sage politique de consacrer par une loi l'arrêté du

Ondertussen had ook de clerus niet stil gezeten en was contact opgenomen met Rome. Daar werd het probleem onderzocht en in zijn antwoord liet Gregorius XVI op 16 september 1833¹²⁵³ weten dat toestemming gegeven werd aan de aartsbisschop en de bisschoppen om contact op te nemen met de "... Roi des Belges et avec son gouvernement. Vous pourrez arranger cette affaire en commun, et même par l'un d'entre vous désigné à cet effet par ses collègues."¹²⁵⁴ Het resultaat was het Koninklijk Besluit van 7 januari 1834.

In de aanhef van dat Koninklijk Besluit werd verwezen naar artikel 36 van 30 december 1809 van het keizerlijk Decreet op de Kerkfabrieken en meer bepaald naar punt 3 dat stelt dat "De inkomsten van elk kerkbestuur bestaan uit: ... 3° de opbrengst van de aan het domein verheelde goederen en renten waarvan de inbezitneming door ons werd gemachtigd of zal gemachtigd worden; ...".¹²⁵⁵ Uit het vermoeden "... qu'il paraît encore exister des biens et rentes, d'origine ecclésiastique ou religieuse, cédés à l'administration des domaines ...", waarbij benadrukt wordt dat "... l'époque à laquelle la prescription pourra être opposée par d'illégitimes détenteurs de biens ou débiteurs de rentes est très prochaine ..." vloeit voort dat de nodige maatregelen moesten worden genomen om alle hindernissen die een weder in bezitstelling bemoeilijken weg te nemen.¹²⁵⁶ Daarbij kwam dat een dergelijke maatregel "... sans causer de préjudice à l'Etat, sera avantageuse aux fabriques et, par suite, aux communes chargées de pourvoir à l'insuffisance de leurs revenus...".

Deze operatie kwam dus alle betrokkenen ten goede: er werd rechtszekerheid geschapen en de lokale overheden zagen er wellicht hun financiële inspanningen, ten gunste van de kerkfabrieken, door dalen. In zes artikelen werd de procedure vastgelegd. Artikel 2 stipuleerde dat "Cette possession leur sera acquise par le fait seul et du jour même de la découverte ou de la déclaration, lesquelles seront constatées par acte devant notaire ...".

Het Koninklijk Besluit van 7 januari 1834 kon op de instemming van de bisschoppen rekenen. Voor hen was het immers belangrijk de verjaringstermijn¹²⁵⁷ niet te overschrijden. De verborgen goederen zouden in maart 1834 immers niet enkel aan de staat ontsnappen, maar ook definitief verloren zijn voor de kerk. Op 16 september 1833 had paus Gregorius XVI met

gouvernement provisoire, qui avait répondu sur ce point au vœu général." *Moniteur belge* n°278, du 5 octobre 1833 et *Moniteur belge* n°279, du 6 octobre 1833.

¹²⁵³ S.n. *Journal historique et littéraire*. 1834. Tome I. Chez P. Kersten. Liège. 1834. Deel : Situation de l'église en Belgique. Episcopat Belge.

¹²⁵⁴ "Et quand vous aurez obtenu une loi ou une déclaration solennelle, appuyée sur le droit public en vigueur dans votre pays, par laquelle on déclare rendus à l'Eglise, ainsi qu'il a été dit plus haut, les biens cachés ou non saisis de fait par le gouvernement, n'importe par quelle raison, vous pouvez, de votre côté, déclarer en notre nom, que le susdit art. 13 du concordat de 1801, est étendu à tous les autres biens saisis, soit qu'ils aient été vendus après le concordat par le gouvernement, soit qu'ils soient encore en sa possession." S.n. *Journal historique et littéraire*. 1834. Tome I. Chez P. Kersten. Liège. 1834. Blz. 14.

¹²⁵⁵ Bron: Justel. Gegevensbank Justitie. Publicatie: 30-12-1809 nummer: 1809123050. Dossiernummer: 1809-12-30/01. Inwerkingtreding: 30-12-1809 30 december 1809. Keizerlijk Decreet op de kerkfabrieken.

¹²⁵⁶ "...Considérant qu'il importe de lever ces entraves et d'assurer l'exécution franche et entière de la disposition citée; Considérant que ce but sera atteint par la mise en possession au moment où les découvertes et révélations sont dûment constatées; ...".

¹²⁵⁷ Burgerlijke verjaringstermijn van 30 jaar.

het voorstel ingestemd, waarbij hij echter als eis stelde dat het onomkeerbare karakter duidelijk vastgelegd moest worden. Hieraan werd voldaan. Een vlotte procedure werd afgesproken "Il leur suffirait de faire constater la découverte ou révélation par un simple acte devant notaire".

Door deze eenvoudige procedure kregen de kerkfabrieken een voorkeursbehandeling. De weldadigheidsinstellingen zelf waren onderworpen aan een besluit van 17 maart 1815 en van 17 april 1817 dat hen een veel zwaardere procedure oplegde.¹²⁵⁸

Onmiddellijk na de publicatie van het Koninklijk Besluit stuurden de bisschoppen de nodige instructies rond: "...pour que vous vous hâtiez de révéler, par acte authentique, en faveur des églises, surtout des églises pauvres, les biens que vous sauriez être demeurés celés au domaine, ou ceux que vous parviendriez à découvrir, afin d'éviter la prescription dont le terme est près de s'accomplir. » Er werd benadrukt dat het noodzakelijk was « ... que tout se fasse secrètement, jusqu'à l'accomplissement de ces formalités. Il faudra aussi nous communiquer un tableau des biens révélés, pour que nous attribuions, en vertu des pouvoirs apostoliques, la possession canonique à vos églises." ¹²⁵⁹

In een tweede schrijven van januari 1834 werd gesteld dat "Jugeant que l'arrêté du Roi du 7 janvier 1834 remplit pleinement l'intention de Sa Sainteté, faisant usage du pouvoir qui nous a été conféré, nous déclarons, au nom de N. S. P. le Pape Grégoire XVI, que l'art.13 de ladite convention s'étend à tous les autres biens dont il a été fait mention ci-dessus, et qui ont été aliénés par le gouvernement ou sont restés en sa possession. Cet article est ainsi conçu : Sa Sainteté, dans l'intérêt de la paix et pour l'heureux rétablissement de la Religion, déclare que les acquéreurs de biens aliénés d'église et leurs ayant-cause, ne seront inquiétés ni par elle, ni par ses successeurs les Pontifes romains, et qu'ils en auront irrévocablement la propriété avec les revenus et les droits qui s'y rattachent." ¹²⁶⁰

De kerkfabrieken haastten zich met het verzamelen van alle gegevens "... des biens et rentes dans le cas de la loi du 4 ventôse an 9 et de l'arrêté du 7 janvier 1834, celés aux domaines." en deden zelfs beroep op deskundigen die, in ruil voor hun medewerking, op een riante vergoeding konden rekenen. Deze te riante vergoeding trok zelfs de aandacht van de betrokken Minister van Binnenlandse Zaken de Theux. ¹²⁶¹ Vastgesteld werd bijvoorbeeld dat de kerkfabrieken akkoorden sloten met de onrechtmatige houders van dergelijke goederen. Volgens F. Antoine is dit een mogelijke verklaring voor het grote aantal schenkingen. ¹²⁶²

¹²⁵⁸ F. Antoine. Entre Ancien et Nouveau Régime : ... Blz. 7

¹²⁵⁹ Journal historique et littéraire. 1834. Tome I. Blz. 18

¹²⁶⁰ Journal historique et littéraire. 1834. Tome I. Blz. 19

¹²⁶¹ F. Antoine. Entre Ancien et Nouveau Régime : ... Blz. 10

¹²⁶² Het Rijksarchief bevat een nog niet volledig ontsloten inventaris van dossiers met betrekking tot "inbezittingen/renvoi en possession". Hierin zijn dossiers uit de periode 1814 tot en met 1902 geïnventariseerd. In het deelbestand AR. 07/01/1834 zijn voor de provincie Antwerpen 44 dossiers te vinden, voor Brabant zijn dat er 94, voor Henegouwen 63, voor Luik 48, voor Limburg 176, voor Luxemburg 57, voor Namen 32, voor Oost - Vlaanderen 56 en voor West -Vlaanderen 47. Wanneer men de dossiers eind 1814 – 1830 overloopt ziet men jaarlijks tientallen dossiers die worden geopend. De periode begin 1830 – begin 1834 telt reeds veel minder dossiers.

Het Koninklijk Besluit van 7 januari 1834 zou echter een onverwacht gevolg hebben: het lag mede aan de basis van een sterk wantrouwen jegens de clerus en het zou mee bijdragen tot de ontwikkeling van het antiklerikalisme en het unionisme mee ondergraven.

De daaropvolgende decennia zouden kerkfabrieken, Domeinen en particulieren (verdacht van onrechtmatig bezit van kerkelijke goederen) met elkaar in conflict komen. Langdurige en technisch complexe processen, waarbij zelfs gerefereerd werd naar de gebruiken onder het Ancien régime, volgden elkaar op.

De liberalen gingen meer en meer de nadruk leggen op de nood aan een volledige en correcte inventarisatie van de bezittingen en de nood aan transparantie van de werkelijke noden van de clerus voor de organisatie van de cultus: "Très vite l'arrêté royal du 7 janvier 1834 concentra plusieurs points de tension entre catholiques et libéraux, à savoir: les besoins réels du culte, la bienfaisance et la main morte."¹²⁶³

Deze verregerende toegeeflijkheid kan dan wel politiek verklaard worden, toch moet ze verwondering wekken. Economisch en sociaal staat men er begin de dertiger jaren zeker niet goed voor. De financiële problemen van de nieuwe natie waren niet min. De economische crisis, de afscheiding, de problemen ingevolge de verstoorde markt voor de zware industrie en de textielnijverheid, de sluiting van de Schelde, de problemen met de haven van Antwerpen, de emigratie van industriële, handelaars en reders en het wantrouwen van de financiers laten zich voelen.

Els Witte spreekt zelfs van een financiële noodsituatie die reeds midden 1831 gevaarlijke afmetingen aanneemt: hoge uitgaven en wankelende inkomsten brengen internationaal en nationaal het voortbestaan van België in gevaar. Op internationaal vlak wordt de toekomst van België risicovol geheten. De financiers wachten af. Op binnenlands vlak wordt een onsuccesvolle vrijwillige lening gevolgd twee gedwongen leningen met als resultaat dat men zelfs het leger moet inzetten om tot betaling aan te zetten. Pas na de ondertekening van het verdrag van de 24 Artikelen komen geldschietters over de brug. De jaarlijkse rente en de aflossingsmodaliteiten zijn een winstgevende zaak voor de Rothschilds, maar een zeer slechte zaak voor België. Het bankwezen zal de Belgische overheid in feite de verplichting opleggen om de vrede te verzekeren. In 1832 bedragen de lasten uit de staatsschuld 35% van alle staatsuitgaven.¹²⁶⁴

De Rooms - Katholieke Kerk haalde uiteindelijk heel wat binnen. Eén wens werd niet vervuld: wat het artikel 20 betreft werd de mogelijkheid van het toekennen van rechtspersoonlijkheid aan religieuze verenigingen waarin het ontwerp wel voorzag, uiteindelijk niet weerhouden.

De financiering stootte op verzet, maar was uiteindelijk een "uitzonderingssituatie", een zakelijke operatie.

¹²⁶³ F. Antoine. Entre Ancien et Nouveau Régime: Blz. 10

¹²⁶⁴ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Blz. 154

Wellicht verwoordde Jules Barra, liberaal politicus, de totstandkoming van het akkoord omtrent de bezoldiging van de leden van de clerus het duidelijkst wanneer hij stelde dat “En Belgique, le traitement des ministres des cultes n’est qu’un accident. C’est une combinaison financière qui a paru utile et que du reste les habitudes et les circonstances imposaient, c’est la conservation d’un état de choses qu’on croyait dangereux de changer.”¹²⁶⁵

Kan de wetgever zowel de bezoldiging als het aantal bezoldigde leden van de clerus beperken? Bara ¹²⁶⁶ is van oordeel dat dit kan, het komt de clerus niet toe eenzijdig haar wil in deze op te dringen; het is de opdracht van de regering, gecontroleerd door het parlement, om dit te regelen: “Dans la théorie de la séparation, l'autorité religieuse ne peut intervenir officiellement dans cette fixation, parce que les églises ne peuvent imposer leur volonté à l'État, et que ce dernier en les subsidiant ne fait que leur accorder une faveur à laquelle en droit pur elles ne peuvent prétendre.” En, wenst de eredienst meer bedienaren, dan komt het deze toe hier zelf voor in te staan. Conform de scheiding tussen kerk en staat dringt de overheid in deze haar wil niet op: “L'État limite le nombre des ministres des cultes salariés, seul ou avec le concours des diverses autorités religieuses, selon la théorie que l'on adopte, mais cette limite n'oblige pas les religions.”. Wat de toegang tot betoelaging betreft oordeelt Bara dat het enkel de wetgever, in alle vrijheid, toekomt hierover te beslissen.¹²⁶⁷ Zelf ziet hij één bepalend criterium: over een voldoende aantal aanhangers beschikken.

Het artikel van de Grondwet dat de financiering regelt – heden genummerd 181 - werd ondertussen aangevuld met een tweede paragraaf. Bij grondwetsbepaling van 5 mei 1993 werd artikel 181 aangevuld zodat ook de lekenconsulenten in aanmerking zouden komen. Het was de laatste stap alvorens de niet-confessionele gemeenschap kon worden erkend.¹²⁶⁸ De erkenning die hieruit voortvloeide opende de deur voor de financiering. Ondertussen hadden andere erediensten een erkenning en dito financiering weten te bekomen.

Artikel. 181 G.W. luidt nu: “§ 1. De wedden en pensioenen van de bedienaren der erediensten komen ten laste van de Staat; de daartoe vereiste bedragen worden jaarlijks op de begroting uitgetrokken. § 2. De wedden en pensioenen van de afgevaardigden van de door de wet erkende organisaties die morele diensten verlenen op basis van een niet-confessionele levensbeschouwing, komen ten laste van de Staat; de daartoe vereiste bedragen worden jaarlijks op de begroting uitgetrokken.”

¹²⁶⁵ J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 27

¹²⁶⁶ J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 63 e.v.

¹²⁶⁷ “Quand un culte doit-il être admis au budget ? C'est un point que les Chambres tranchent souverainement, sans être astreintes à des règles fixes.”

¹²⁶⁸ In een persbericht werd door het Humanistisch Verbond (afgekort HV) het belang van deze erkenning onderstreept: “De erkenning toont aan dat geen moeite gespaard mag worden om, zelfs in een democratisch land, een samenleving op te bouwen, die op wederzijdse eerbied en op het aanvaarden van waardendiversiteit steunt. Het mag een verheugende ontwikkeling worden genoemd dat een zo opmerkelijk aantal parlementsleden het voorstel van de senatoren Lallemand, Vandersmissen, Hasquin, Seeuws, Vaas en Desmedt onderschreven. Het is tevens de gelegenheid hulde en dank te betuigen aan Willy Calewaert en Karel Poma, leden van de Raad van Bestuur van HV, die als parlementsleden de eerste stappen op deze erkenningsweg hebben gezet. HV zal dan ook door deze erkenning de vrijzinnige levensbeschouwing in al haar facetten verder uitdragen en optreden als verdediger van een totale integratie van de vrijzinnige levensbeschouwelijke waarden in onze maatschappij.” Bron: Kaderblad Humanistisch Vrijzinnig Vormingswerk, nr.133. 1993. Blz. 3

Voor sommige vrijzinnigen was het inschrijven en financieren van de vrijzinnigheid een contradictie en in feite iets “onnatuurlijks. Ook constitutionalist Marc Uyttendaele had het er moeilijk mee en hij ventileerde zijn ongenoegen.¹²⁶⁹ Voor hem betekende de uitbreiding van artikel 117 een bevestiging van het principe van de financiering en een hindernis erbij voor zij die de laïcisering van de overheid voorstonden. P. Grollet¹²⁷⁰ repliceerde door te stellen dat: “Loin d’être une fin en soi, la reconnaissance de la laïcité n’est qu’un moyen de porter plus loin la concrétisation de nos valeurs.”¹²⁷¹ Er werd echter ook erkend dat men zich “besmet” had, dat men niet langer door iedereen als verdediger van de lekensamenleving werd gezien en dat men de deur had opengezet voor verdere erkenningen.¹²⁷² Grollet was van oordeel dat “Ce processus achève également de donner aux mots "laïcité" et "laïque" un sens plus restrictif en Belgique qu’en France.”¹²⁷³ Schreiber reikt dan weer, verwijzende naar het eerste amendement van de Grondwet van de Verenigde Staten¹²⁷⁴, een interessante piste aan wanneer men de scheiding tot in zijn uiterste consequentie wil doorvoeren: “... la séparation est nette, et justifie qu’il n’y ait pas de financement public des religions...”¹²⁷⁵

Op 24 februari 1831 zal de Grondwet in werking treden¹²⁷⁶. Krachtens het decreet van 24 februari 1831¹²⁷⁷ "M. Érasme-Louis baron Surlet de Chokier est nommé régent de la Belgique".¹²⁷⁸ Op 26 januari 1831 zullen de vijf Voorzitters van de bijzondere comités (in feite vervulden deze comités zowat de rol van ministerie) benoemd worden tot minister.¹²⁷⁹

¹²⁶⁹ “Une religion de trop.” Krant: Le Soir. 10 en 11/09/1994.

¹²⁷⁰ Philippe Grollet stond van 1988 tot 2007 aan het hoofd van de Centre d’Action Laïque (CAL).

¹²⁷¹ C. Sägesser. Le prix de nos valeurs. Blz. 28

¹²⁷² “Ce choix ... crée une situation parfois difficile à expliquer, en particulier vis-à-vis de ceux qui n’ont pas une bonne conscience de l’histoire et de la vie politique belge : le courant laïque milite pour l’émancipation de l’Etat et de la société de l’influence des Eglises tout en ayant créé un mouvement organisé, qui est désormais reconnu et financé par les pouvoirs publics sur la même base que les cultes. Cette indéniable victoire de l’accession au financement public a entraîné la perte d’une partie de sa légitimité en tant que défenseur de la laïcité politique. Il est en effet difficile de demeurer au-dessus de la mêlée, tout en étant un des bénéficiaires du budget désormais "des cultes et de la laïcité." C. Sägesser. Le prix de nos valeurs. Blz. 29

¹²⁷³ Ibid. Blz. 29

¹²⁷⁴ Het Congres zal geen wet aannemen die betrekking heeft op een staatsgodsdienst, of de vrije uitoefening van godsdienst verbiedt; of de vrijheid van meningsuiting of de persvrijheid beperkt; of het recht van het volk beperkt om vreedzame bijeenkomsten te beleggen, en verzoekschriften voor een herstel van grieven tot de regering te richten.

¹²⁷⁵ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque...ou presque. Blz.150

¹²⁷⁶ “A dater du jour de l’entrée en fonctions du régent, la constitution deviendra obligatoire dans toutes celles de ses dispositions qui ne sont pas contraires au présent décret. Le congrès national se réserve le droit de nommer le chef de l’État. Le congrès exclusivement continuera à exercer les pouvoirs législatif et constituant ; néanmoins le régent pourra exercer l’initiative par l’intermédiaire de ses ministres. Le régent ne prendra part à l’exercice du pouvoir législatif que lorsque le congrès national aura été remplacé par la législature ordinaire.”

¹²⁷⁷ E. Huytens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome I. Blz. 169. N° 101. Nomination du régent. Décret du 24 février 1831.

¹²⁷⁸ Art. 5. Il est assigné mensuellement au régent une liste civile de dix mille florins. Il est mis à la disposition du régent un des palais de la nation. Il lui est ouvert un crédit de dix mille florins pour frais de premier établissement. Bruxelles, au palais de la Nation, le 24 février 1831. Le vice-président du congrès national, (Getekend) E. C. De Gerlache.

¹²⁷⁹ Met Surlet de Chokier als regent (katholiek), De Gerlache (katholiek) als voorzitter van het Nationaal Congres en tevens voorzitter van de Ministerraad, bestond de eerste Regering verder uit de liberalen Goblet, Gendebien,

7. Het geknelde pragmatisme: ultramontanisme, liberaal – katholicisme, antiklerikalisme en liberalisme

7.1. Het ultramontanisme profileert zich

Tijdens de debatten waren herhaaldelijk spanningen tussen liberalen en katholieken, conservatieve katholieken en antiklerikalen aan de oppervlakte gekomen. Zeker de artikelen met betrekking tot de verankering van de prerogatieven van de kerk, de financiering van de clerus en het beginsel van de non-interventie zorgden voor ongenoegen in bepaalde kringen. De katholieke kerk was overduidelijk winnaar.

Zowel binnen de liberale als binnen de katholieke familie zou de ontnuchtering voor problemen zorgen. Bepaalde auteurs hebben het over een “herkerstening” na een halve eeuw “laïcisering”.¹²⁸⁰ Het onderwijsdossier kan hierbij als voorbeeld gelden. De verzuiling was ingezet.

Voor Jules Bara was het Nationaal Congres twee maal in de fout gegaan: het had de dominante positie van de clerus in het katholieke België onderschat en het had de strategie van de clerus (“l'esprit politique du clergé et de la religion”) niet weten te doorgronden. Het Congres dacht dat het door het wegnemen van de frustraties een consensus omtrent de respectievelijke plaats van kerk en staat mogelijk was: “... il s'est trompé, cette hostilité était au fond même du catholicisme. Faire disparaître les vexations, rendre au clergé certains droits, c'était supprimer une cause d'aigreur, mais ce n'était pas remettre à jamais la religion avec l'État. Ce qui s'est passé depuis la bien prouvé. L'antagonisme du catholicisme et du pouvoir civil est de nouveau un fait incontestable ...”.¹²⁸¹ Bara schreef dit in 1859!

Een deel van de Rooms-Katholieke Kerk had zich, in ruil voor erkenning en financiering, door hen gezien als gerechtigde compensatie voor de in beslag genomen goederen en de gederfde inkomsten, neergelegd bij de nieuwe situatie. Voor een ander deel werd dit als onvoldoende ervaren.

De ultramontaanse stroming zou zich meer en meer manifesteren. Het ultramontanisme kan het best worden omschreven als de stroming die opkomt voor de onafhankelijkheid van de kerk, voor haar voorrangspositie in de maatschappij en voor een nauwe samenwerking tussen kerk en staat, waarbij de kerk primeert. Deze attitude impliceert een principiële en praktische

Van de Weyer, De Brouckère en Tielemans : “M. Goblet, général de brigade, ex-commissaire général de la guerre, est nommé ministre de la guerre; M. de Brouckère (Charles), ex-administrateur général des finances, est nommé ministre des finances ; M. Tielemans, ex-administrateur général de l'intérieur, est nommé ministre de l'intérieur; M. Van de Weyer (Sylvain), ex-membre du gouvernement provisoire et président du comité des affaires étrangères, est nommé ministre des affaires étrangères.” In E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. Tome I. Blz.33. N° 55. Premier ministère du régent. Arrêté contenant la nomination de quatre ministres.

¹²⁸⁰ H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat in een multi-levensbeschouwelijke maatschappij. Blz. 444 en 445

¹²⁸¹ J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. Blz. 48

afwijzing van de moderne, geestelijke vrijheden.¹²⁸² Het ultramontanisme is te situeren binnen de bredere sfeer van antiliberaal traditionalisme.¹²⁸³ In zijn meest extreme vorm zal dit zich manifesteren als de strekking die de natuurlijke suprematie van de kerk vooropstelt. De theocratie is niet veraf.¹²⁸⁴

Binnen de katholieke familie en meer bepaald binnen de clerus tekenden zich diverse stromingen af. Er waren de pragmatici die tactisch handelden en dus, onder druk van de omstandigheden, bereid waren om met de liberalen samen te gaan.¹²⁸⁵ Er was die fractie die bleef zweren bij een onverzoenbaarheid met de nieuwe tijdsgeest en bepaalde vrijheden en op korte termijn streefde naar het herstel van alle prerogatieven van de kerk waarbij o.a. de wereldlijke en de geestelijke macht best in één persoon werden verenigd. De eerste groep is op het continuüm katholiek-liberaal versus ultramontaan eerder aan de katholiek-liberale kant te situeren. De tweede groep bevindt zich aan de tegenoverstelde zijde en leunt aan bij het ultramontaanse kamp. Deze ultramontaanse strekking was dan wel in de minderheid, zij bleek goed verankerd en zou zich geregeld laten horen.

7.2. Mirari Vos Arbitramur: de strijd tegen indifferentisme en valse vrijheden

De katholiek-liberale stroming zag af van de absolute machtsaanspraken van de kerk en aanvaardde een pragmatische scheiding tussen kerk en staat. Dit betekende dat men de Grondwet en de wetgeving zoals deze tot stand zouden komen in de liberaal geïnspireerde staten aanvaardde, maar dat men eveneens de erin gegarandeerde rechten (met de nadruk op vrijheid) wilde benutten om de eigen structuren (onderwijs, zorg...) uit te bouwen, te consolideren en indien mogelijk te laten subsidiëren. Bepaalde te “liberale” stromingen, terug te vinden onder de (jongere) clerus en katholieke burgers, die onder andere onder invloed van Lamennais bereid waren tot bepaalde concessies, waren in het verleden echter al tot de orde geroepen.

Ook via de encycliek *Mirari Vos Arbitramur* uit 1832¹²⁸⁶ werden zij gemaand terughoudendheid aan de dag te leggen. Voormelde encycliek geeft een uitstekende inkijk in de houding die de Romeinse curie en meer bepaald paus Gregorius XVI, ten aanzien van bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen inneemt. Het schrijven is een aanval op dat wat omschreven wordt als het onbeschaamde optreden van de vijanden van kerk en staat, nl. het liberalisme en het godsdienstig relativisme.

¹²⁸² E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Universitaire Pers Leuven. Leuven. 1984. Blz. 39

¹²⁸³ Het traditionalisme is te zien als een stroming die zich verzet tegen de vrijheids- en gelijkheidsgedachte. Het refereert naar de waarden en normen die de samenleving tijdens het ancien régime aanstuurden. Het individu is er ondergeschikt aan de gemeenschap (familie, beroepsgroep, stand, lokaliteit). Een traditionele elite wordt gezien als de beste garant voor orde en rust. Godsdienst speelt een belangrijke rol. De traditionalisten bestrijden de verlichtingsidealen.

¹²⁸⁴ Het komt hier in conflict met het regalisme te zien als het streven naar machtsexpansie van de vorst met als tegengewicht de inperking van de macht van paus en curie.

¹²⁸⁵ C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Blz. 11

¹²⁸⁶ *Mirari Vos Arbitramur*. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. Paus Gregorius XVI – Encycliek. 15 augustus 1832. Gooi&Sticht. Hilversum. 1950

De paus hekelt het feit dat “Noch de wetten, noch de rechten, noch de instellingen, noch de heiligste voorschriften van de godsdienst ... beschut (zijn) tegen de vermetelheid der boze tongen” en hij vindt “Huiveringwekkend ... hoe op universiteiten en gymnasia nieuwe verfoeilijke meningen luide verkondigd worden...”¹²⁸⁷. Hij vraagt de steun van de bisschoppen tot het bestrijden van de “dreigende gevaren”. Centraal staat de gedachte dat de traditionele leer van de kerk en de eenheid met Rome de leidraad is en dat een beslissing over geloofszaken alleen de paus toekomt. Voor de paus is het ondenkbaar, misdadig en “geheel in strijd met de bereidwillige eerbied, waarmede de wetten van de Kerk moeten aanvaard worden ...” om “... haar wettelijke regeling betreffende de verzorging van de heilige dienst, het zedelijk leven en de rechten van haar zelf en haar bedienaren in uitzinnige vrijdenkerij af te keuren of als zijnde in tegenspraak met de vaststaande beginselen van het natuurrecht te brandmerken of deze gebrekkig, onvolmaakt en onderworpen aan het burgerlijk gezag te noemen.”¹²⁸⁸ Belangrijke aandachtspunten zijn het celibaat van de geestelijken¹²⁸⁹ en de “heiligheid en onverbreekbaarheid van het christelijk huwelijk ¹²⁹⁰”. Deze dienden beschermd te worden.

De paus veroordeelde ook dat wat hij het “indifferentisme en andere valse vrijheden”¹²⁹¹ heette. Met indifferentisme wordt bedoeld de stelling dat men in elk geloof de eeuwige zaligheid kan verwerven, als men maar rechtschapen en welvoeglijk leeft. Deze leugen wordt verspreid dankzij “het listig optreden van boosaardige mensen.” Dit indifferentisme ligt volgens hem aan de basis van een dwaas en vals beginsel, “...eerder waanzin ... nl. dat vrijheid van geweten voor iedereen moet opgeëist en gewaarborgd worden. Zeker de vrijheid van drukpers is in dit opzicht onaanvaardbaar. De vrijheid van drukpers “... geeft de dwaling vrij spel...”¹²⁹². Er wordt opgeroepen tot trouw en onderdanigheid aan de vorst. Het verbreken van deze goede verstandhouding tussen de burgerlijke en kerkelijke overheid kan immers enkel maar negatieve effecten hebben. In deze encycliek bekritiseerde de paus bepaalde genootschappen waar men “...iedere vorm van vrijheid aanprijst, onrust in Kerk en staat aanwakkert en elk, ook het meest eerbiedwaardig gezag afbreekt.”¹²⁹³ De encycliek eindigde met een oproep tot de bisschoppen om de “goede strijd te strijden” en met een “opwekking tot de vorsten” om de kerk te beschermen. De vorsten moeten immers beseffen “dat dit gezag hun is geschonken niet alleen voor het bestuur van de staat, maar vooral voor de bescherming van de Kerk.”

¹²⁸⁷ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §2, 5.

¹²⁸⁸ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §3, 9 en volgende.

¹²⁸⁹ “In deze strijd staan naast de verdorven wijsgeren van onze tijd zelfs sommigen uit de geestelijke stand, die met voorbijzien van hun persoon en waardigheid en verleid door de verlokkingen der wellust zich tot zulk een onbeschaamdheid verlaagd hebben, dat zij op sommige plaatsen zelfs openlijk en herhaaldelijk bij de regeringen erop durfden aandringen, om die heilige instelling af te schaffen.”

¹²⁹⁰ “Men moet wel bedenken, dat het huwelijk een heilige zaak is en dus aan de Kerk onderworpen. Men moet de door de Kerk dienaangaande vastgestelde wetten voor ogen houden en daaraan onberispelijk en nauwgezet gehoorzamen, want van het nakomen van die wetten alleen ontvangt het huwelijk zijn invloedrijke werking en juiste samenleving.”

¹²⁹¹ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §4, 15 en volgende.

¹²⁹² “Zou wel iemand met gezond verstand kunnen beweren, dat vergif ongehinderd uitgedeeld, publiek verkocht, vervoerd, ja zelfs gedronken moet worden, omdat er wellicht een geneesmiddel voorhanden is, door het toedienen waarvan het soms lukt de mensen van de dood te redden?”

¹²⁹³ Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. §5, 23.

De gehele encycliek is te lezen als een reactie tegen de verspreiding van het seculiere gedachtegoed en een verwerpen van elke inperking van de macht, van het gezag en van het esteem van de kerk. Het is een veroordeling van bepaalde verworven vrijheden, waaronder de persvrijheid en de zich wijzigende huwelijkswetgeving. Zoals C. Sägeser poneert, is het duidelijk dat ook het op gelijke voet plaatsen van alle religies in een Grondwet "...chose très improbable à l'époque, ne faisait aucune mention de Dieu, représentait évidemment une violence pour une église censée détenir la vérité absolue."¹²⁹⁴ Een Grondwet zonder god moest een onvoorstelbaar gegeven geweest zijn voor paus en kerk.

Koning Leopold I bleek niet doof voor de uitnodiging. Aubert schrijft "S'il fut possible de 'catholiser' les institutions libérales par des lois et accords conclus à l'amiable entre l'Eglise et l'État, ce fut à cause des fortes positions occupées par les catholiques au Parlement et dans le gouvernement, mais ce fut également grâce à l'appui non déguisé du roi Léopold Ier...".¹²⁹⁵ In haar proefschrift wist Els Witte duidelijk aan te tonen hoe ook de kieswet van 1831 één van de instrumenten was waarmee de katholieken in de nieuwe Belgische staat een meerderheidspositie op nationaal wetgevend vlak uitbouwden.¹²⁹⁶

Gregorius XVI zou ook de ideeën van Lamennais, zoals verspreid in het blad *L'Avenir* (met Lamennais, Montalembert en Lacordaire als belangrijke protagonisten) veroordelen. Dit blad streed voor de gewetensvrijheid en zag wel wat in de scheiding tussen kerk en staat (hetgeen onrechtstreeks ook de opheffing van de financiering van de kerk betekende). Vrijheid van vereniging en persvrijheid werden verdedigd: de slogan van het blad: "*Dieu et la liberté*" kon niet duidelijker zijn. De kerk diende zichzelf te bevrijden. Dit "moderne" gedachtegoed sprak vooral jongere leden van de clerus aan.

7.3. Deux lettres sur nos libertés constitutionnelles: de geknelde Sterckx

Een figuur die onmiddellijk op de voorgrond trad en die wellicht het duidelijkst de delicate situatie van de clerus weerspiegelde, is deze van de tacticus Engelbertus Sterckx¹²⁹⁷. Zijn positie toont aan hoe broos het unionistisch front was en hoe ook binnen de Rooms-Katholieke Kerk het moeilijk was om de eenheid te bewaren. De polarisering marginaliseerde de meer pragmatisch ingestelde leden van de clerus.

De encycliek had immers als afgeleid effect dat de tegenstellingen tussen katholieken en liberalen verder werden aangewakkerd. Aloïs Simon stelde dat Sterckx het erg moeilijk had "... de faire admettre que les catholiques pouvaient être constitutionnels. La suspicion était éveillée."¹²⁹⁸ Initiatieven van de clerus werden met argwaan gevolgd "... l'on n'était pas loin

¹²⁹⁴ C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Blz. 13

¹²⁹⁵ R. Aubert. L'Églises et L'Etat en Belgique au XIX siècle. Res Publica. 1968. Themanummer. Blz. 24 in H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat in een multi-levensbeschouwelijke maatschappij. Historische en prospectieve studie van artikel 21 van de Grondwet. CDPK. 2009. N° 3. Blz. 445

¹²⁹⁶ Gita Deneckere. Geuzengeweld. Antiklerikaal straatrumoer in de politieke geschiedenis van België, 1831 – 1914. VUBPress. 1998. Blz. 23

¹²⁹⁷ Aartsbisschop van Mechelen van 1832 – 1867.

¹²⁹⁸ A. Simon. Le Cardinal Sterckx et son temps (1792 – 1867). Blz. 271

de voir en leur geste une manœuvre pour s'attirer tous les profits de la liberté et puis de s'armer contre elle."¹²⁹⁹

De pragmatisch ingestelde Sterckx was onder meer de motor achter de oprichting van vele onderwijsinstellingen. Henry beschrijft in zijn (eerder hagiografisch) werk over Sterckx hoe "... le cardinal archevêque dota successivement les principales localités de son archidiocèse d'excellents centres d'instruction, d'écoles préparatoires au petit Séminaire (het gaat hem hier over het Collège du Bruel te Mechelen) et de collèges pour les humanités ... l'Institut Saint-Louis ... installé à Malines et plus tard à Bruxelles, l'Institut Saint-Louis est aujourd'hui, avec la faculté de philosophie qui y est annexée, un des établissements les plus renommés du pays.". Henry onderstreept deze inspanningen door erop te wijzen dat "Chaque année le cardinal-archevêque ajoutait de nouvelles écoles à celles qui existaient déjà."¹³⁰⁰ Alle onderwijsinstellingen dienden op christelijke grondslag gestoeld te zijn: "... le cardinal voulait que chaque village de son diocèse possédât une école. Cette école, il voulait avec l'Église et avec les hommes éclairés de tous les temps, qu'elle eût pour base la religion."¹³⁰¹

Van in den beginne focuste de kerk op het onderwijs. Het was voor de kerkelijke autoriteiten ondraaglijk dat katholieke studenten onderwijs genoten in een van de drie "verderfelijke" staatsuniversiteiten van Willem I (Gent, Luik en Leuven). Men herinnerde zich zeer goed de houding van de Franse republiek ten opzichte van de kerk en ook de interventies van Willem I - die een sterk gecentraliseerd onderwijsstelsel ontwikkelde en drastische ingrepen niet schuwde - zinderden na. Wilde Willem I bijvoorbeeld niet komen tot een "staatsgeloof" voor het gehele Nederlandse Koninkrijk, dus niet enkel in de noordelijke landsdelen, maar ook in het overwegend katholieke zuiden?

Kort na de vorming van de Belgische staat werd onmiddellijk van de vrijheid van onderwijs gebruik gemaakt om een eigen, katholieke universiteit op te richten. Van in den beginne was het duidelijk dat de rijksuniversiteit in Leuven zou moeten wijken. De wet op het Hoger Onderwijs van 27 september 1835 schafte de Leuvense rijksuniversiteit af, zodat de verplaatsing van de katholieke universiteit uit Mechelen naar Leuven mogelijk werd.¹³⁰²

Toen in 1834 bekend raakte dat de katholieken een universiteit in Leuven planden, vonden in Gent, Luik en Brussel lawaaijige charivari's plaats. Dat leidde ook tot het opzetten van een universiteit waar wetenschappelijke onafhankelijkheid en tolerantie (zonder antichristelijk te zijn) centraal zou staan. Vrijmetselaars en liberale milieus startten een fondscampagne en met steun van de provincie Brabant en de stad Brussel werd de Université Libre de Bruxelles een feit.

Dit betekende echter ook dat op het vlak van het hoger onderwijs het unionistisch project een deuk kreeg. Liberale kaders werden gevormd aan een onderwijsinstelling die de liberale principes negen was.¹³⁰³ Afgeleid effect was dat de vrijmetselaarsbeweging een politisering

¹²⁹⁹ A. Simon. *Le Cardinal Sterckx et son temps (1792 – 1867)*. Blz. 271

¹³⁰⁰ V. Henry. *Le cardinal Sterckx*. Blz. 37

¹³⁰¹ V. Henry. *Le cardinal Sterckx*. Blz. 38

¹³⁰² Gita Deneckere. *Geuzengeweld*. Blz. 29

¹³⁰³ E. Witte (e.a.) *Nieuwe geschiedenis van België*. Deel I. Blz. 250

kende waarvan de mobilisatiekracht ook de volgende decennia zou tekenen. Tot wat dit alles leidt zal blijken naar aanleiding van de totstandkoming van wetten op het lager en op het middelbaar onderwijs. Overheidsinitiatieven in deze sector werden door de clerus nooit gesmaakt.

Gita Deneckere merkt op dat vanaf het begin van de jaren 1840 het unionisme steeds duidelijker katholiek werd ingekleurd. Een liberale reactie zou langzamerhand groeien. Het vormde in die hoedanigheid de voedingsbodem voor de organisatorische opbouw van de liberale, explicietere, antiklerikale oppositie.¹³⁰⁴ Voor de liberalen was de door de kerk ingezette expansiepolitiek een teken aan de wand dat de clerus de verworven vrijheden vrij eenzijdig invulde. De liberale partij werd in 1846 de eerste gestructureerde partij in België.¹³⁰⁵ In 1847 slaagden zij erin, dankzij een aanpassing van de wet van 31 maart 1847, een meerderheid in de Kamer te bereiken.

Het unionisme barstte dan wel, de slagkracht van de clerus en meer bepaald van de ultramontanen bleek moeilijk te breken. Elke inperking van de macht van de clerus werd onvermijdelijk gevolgd door een restauratie die de macht van de kerk als instelling niet enkel herbevestigde, maar ook uitbreidde.

De positie van de diplomatische vleugel, waaronder aartsbisschop Sterckx, kwam, mede door het optreden van Jan Baptist Malou (bisschop van Brugge), Théodore De Montpellier (bisschop van Luik) en Lodewijk Delebecque (bisschop van Gent) meer en meer in het gedrang. Zelfs de katholieke universiteit van Leuven kwam in het vizier. Wanneer ook nog eens Leopold I in hen een ideale bondgenoot zag om zijn beleid mee te ondersteunen, werden de liberaal-katholieken in de hoek gedrukt. Onmiddellijk gevolg was dissidentie binnen het katholieke kamp en verzuring van de relatie met de liberalen met wie de kerk een strategische alliantie had weten te bewerkstelligen. Onrechtstreeks gevolg was ook een blindheid voor nieuwe politieke en sociale stromingen. Pas later zou de kerk aansluiting vinden met bepaalde emancipatorische stromingen en om strategische redenen een katholieke variant installeren.

Een nieuwe lekgeneratie wou de katholieke dominante maatschappelijke rol herstellen.¹³⁰⁶ Armenbezoek, volksbibliotheken, patronaten voor jongere arbeiders en “werkmanskringen” voor ouderen zullen dan de basis worden voor het organisatiekatholicisme. In een eerste fase werd gefocust op devotieve en sociaal-caritatieve instellingen als wapen tegen ontkerstening. Mgr. Malou benadrukte de rol van liefdadigheidsinstellingen en werkte aan een goede positionering in deze sector. Enerzijds vervulde dit een brugfunctie naar de lagere bevolkingsklassen toe en vergrootte dit dus de invloedssfeer binnen deze groep, anderzijds was het ook een middel om de positie van de kloosters te verbeteren. In 1854 had de bisschop van Brugge zijn brochure “*De la liberté à la charité*” gepubliceerd. Het was een lofzang op de christelijke caritas en een pleidooi voor een positierегeling van de vrije liefdadigheidsinstellingen zodat deze bezittingen zouden kunnen hebben.¹³⁰⁷ Een voorstel in

¹³⁰⁴ Gita Deneckere. Geuzengeweld. Blz. 37

¹³⁰⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.269

¹³⁰⁶ E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Blz. 48

¹³⁰⁷ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.297

die zin, van de unionistische regering De Decker, bestaande uit katholieken en gematigde liberalen (zie hierna), leidde tot dermate reacties onder de liberale oppositie dat deze regering in 1857 tot ontslag werd gedwongen. Het unionisme was dood.¹³⁰⁸

Het aantreden van de regering-De Decker in 1855 was duidelijk het startsein voor een aanval op de, door de liberalen op vele fronten gelanceerde, seculariseringpolitiek.¹³⁰⁹ Typend voor de sfeer is onder andere de zaak François Laurent¹³¹⁰ en Pierre Brasseur¹³¹¹, twee professoren aan de Gentse universiteit, die ervan beschuldigd werden de christelijke dogma's aangevallen te hebben. De universiteit raakte verwickeld in een ultramontaanse hetze. Er wordt als het ware een banvloek over de Gentse universiteit en het officiële onderwijs uitgesproken.¹³¹² Voor professor Laurent, rechtsgeleerde met faam, was dit een extra stimulans om de onverdraagzaamheid van de kerk en de clerus aan de kaak te stellen.

De liberale strategie rond de kloosterwet in mei 1857 mag wellicht gezien worden als een van de doodsteken van het unionisme. De vraag die reeds enige tijd de gemoederen verhitte was of aan de staat het alleenrecht diende voorbehouden om armenzorg in te richten en men dus aan de armenzorg en de raden van de gasthuizen, het beheer van de liefdadigheidsfondsen moest toewijzen, dan wel of men ook de priesters en de leden van de congregaties hierbij diende te betrekken. Belangrijker wellicht was de vraag hoe men diende om te gaan met schenkingen: kon men de keuze van de begunstigen overlaten aan de wil van de schenkers of konden richtlijnen worden opgelegd?¹³¹³

De regering-De Decker¹³¹⁴ (ook wel de laatste unionistische regering geheten) wilde de openbare en private initiatieven in de weldadigheidssector in een meer algemene structuur onderbrengen. De bestaande regeling kwam hierdoor andermaal op de helling te staan. Het wetsontwerp voorzag in de oprichting van fondsen voor privé-liefdadigheid, beheerd door

¹³⁰⁸ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 268

¹³⁰⁹ Zeker in Gent was er sprake van een hevige strijd. De oprichting van het katholieke Franstalige blad "*Le Bien Public*" illustreert het best de actiegerichtheid. Dit blad hekelde de Grondwet en de afbakening van de invloedssfeer tussen politiek en godsdienst. Een herkerstening van de politieke instellingen stond voorop.

¹³¹⁰ Werd aan de heropgerichte Gentse universiteit in 1835 hoogleraar benoemd. Publiceerde aan een onwaarschijnlijk tempo artikels en boeken over recht en geschiedenis, onder andere de 18-delige "*Etudes de l'histoire de l'humanité*." Het vierde deel van die reeks verschenen in 1856 is gewijd aan "*Le Christianisme*". Daarin ontkent hij de goddelijkheid van Christus. De bisschoppen eisen dat de bevoegde minister de professor tot de orde roept. Men raadt alle ouders aan hun kinderen nooit aan de Gentse universiteit in te schrijven. Bron: Jan Art. "Laurent, François (1810-1887)." UGentMemorie. Laatst gewijzigd 24.03.2015.

¹³¹¹ De kerkelijke overheid neemt aanstoot aan het toenemende rationalisme en positivisme in de faculteiten Letteren en Wijsbegeerte en Rechtsgeleerdheid. In 1856 komt het tot een confrontatie wanneer Hubert Brasseur in zijn college Natuurrecht op impliciete wijze de goddelijkheid van Christus loochent. De bisschoppen spreken naar aanleiding van de affaire een banvloek uit over de rijksuniversiteit: de komende decennia gaan de katholieke West-Vlaamse jongens naar de Leuvense universiteit. Bron: Eltenne Langendries en Anne-Marie Simon-Vandermeersch, 175 jaar Universiteit Gent – Ghent University 1817-1992, Gent, 1992. UGentMemorie

¹³¹² E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.295

¹³¹³ Ibid. Blz.296

¹³¹⁴ De regering-De Decker werd opgevolgd door de homogeen liberale regering-Rogier die ongeveer tien jaren regeerde. Deze zou opnieuw opgevolgd worden door een homogeen-liberale regering onder leiding van Frère-Orban (regeerde tot 1870). Na een katholiek intermezzo (regeringen-D'Anethan en Malou), zou de regering-Frère-Orban en Van Humbeeck in 1878, midden een felle schoolstrijd aan de macht komen.

personen die gekozen konden worden door de schenkers. Dit liet toe dat ook leden van de clerus beheerder zouden worden van de schenking. De kerk en haar instelling verkregen dan controle. De mogelijkheid om echter buiten het strikte kader van de liefdadigheid te opereren was nog minder aanvaardbaar voor de liberalen. Niet enkel hospitalen of hulpgevend organisaties zouden in aanmerking komen, ook gratis lager onderwijs of verbeteringsgestichten.¹³¹⁵

Door de liberalen, waaronder Frère-Orban werd het wetsontwerp al snel de “kloosterwet” genoemd. Het vermoeden bestond dat achter de reorganisatie een duidelijke strategie schuilging: het verbeteren van de positie van de kloosters. Waren vele weeshuizen en opvanghuizen niet gelieerd aan kloosters? Door de liberalen werd verwezen naar de in 1796 door de Fransen ingevoerde wetgeving: armenzorg en burgerlijke gasthuizen hadden duidelijke bevoegdheden: publiekrechtelijke rechtspersonen stonden in voor het beheer.¹³¹⁶

Deze kloosterwet en de commotie die deze veroorzaakte typeren de gevoeligheden (zo deze zich veruiterlijkten via conflicten en compromissen) over de plaats en de betekenis van religieuze orden en congregaties in diverse sectoren in België.

Wanneer einde mei 1857 de eerste teksten bekend raken ontstaat er straatprotest. Het straatrumoer neemt dergelijke proporties aan dat kloosters, colleges, katholieke parlementsleden en katholieke kranten zich aan een charivari mogen verwachten. De verrijking van de kloosters via de “dode hand” werd onaanvaardbaar geacht. De kloosterwet¹³¹⁷ zal ingevolge het hevig verzet voorzichtigheidshalve worden afgevoerd. In 1857 zou, na een verkiezingsnederlaag, de regering-De Decker het definitief voor bekeken beschouwen.

De katholieke familie mobiliseerde en organiseerde zich. De Congressen van Mechelen zijn hier een voorbeeld van. Binnen de katholieke familie tekenden zich echter drie stromingen af: de liberaal-katholieken die de Grondwet respecteerden in zoverre deze de kerk en de clerus voldoende speelruimte gaf; de militante ultramontaanse groep die een theocratische visie voorstond en de gematigde ultramontanen die de Grondwet in het licht van de katholieke tradities interpreteerden. De pers (waaronder *Le Bien Public* en het *Journal Historique et Littéraire*) en Pauselijke Werken werden door de respectieve partijen gebruikt om hun standpunt door te drukken. De ultramontanen beheersten de volkswerken. De liberaal-katholieken kregen geen toegang tot dit circuit en verloren een instrument om hun ideeëngoed te propageren. De congressen van Mechelen in de periode 1863–1867 waren dan ook een toonbeeld van de verdeeldheid. Het antiliberalisme zou versterkt worden door de publicatie in 1864 van de pauselijke encycliek “*Quanta Cura*” en in 1870 door de afkondiging van de pauselijke onfeilbaarheid. In België ontstond een kruistocht tegen het liberalisme.

¹³¹⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.298

¹³¹⁶ Dit principe werd sinds 1830 minder en minder nageleefd. In 1849 slaagt men er in een strikte naleving van de wet te bekomen. Dit was echter niet naar de zin van de clerus.

¹³¹⁷ In 1859 zal de wet op de liefdadigheidsinstellingen van 3 juni 1859 deze materie regelen.

In zijn *“Deux lettres sur nos libertés constitutionnelles”*¹³¹⁸ uit 1864 verdedigde Engelbertus Sterckx nogmaals de Grondwet, maar liet hij niet na kritiek te leveren op zij die de verworven vrijheden niet gebruikten zoals de rooms-katholieke leer vooropstelde.¹³¹⁹ Zo was voor Sterckx onder meer de secularisering van het stedelijke college Pitzemburg (het huidige atheneum) in Mechelen in 1865 onaanvaardbaar. Dit noopte tot onmiddellijke reactie en *“... le cardinal-archevêque, secondé par un prêtre aussi savant que dévoué, M. le chanoine Robert, fondait, organisait et inaugurait en quelques jours, le magnifique collège de Saint-Rombaut...”*.¹³²⁰

Voormelde publicatie bevat, zoals de titel aangeeft, twee brieven.¹³²¹ Een eerste brief (gedateerd 1857) was gericht aan Kamerlid Adolphe Dechamps^{1322, 1323}. In deze brief wees hij erop dat in zijn ogen er geen totale scheiding tussen kerk en staat in België bestond: *“La preuve s'en trouve dans l'article de la constitution qui met les traitements du clergé à la charge de l'Etat; elle se trouve encore dans le maintien des lois relatives au temporel du culte. Chaque jour le Moniteur nous rapporte des arrêtés royaux qui, certes, sont incompatibles avec cette séparation complète. Ils prouvent donc qu'elle n'existe pas chez nous, et qu'il n'y a pas lieu d'appliquer l'Encyclique de Grégoire XVI à nos institutions nationales.”*¹³²⁴ Een tweede brief (gedateerd 1864) gericht aan Sterckx somde de argumenten op die duidelijk maakten dat *“... la constitution belge ne renferme rien de répréhensible au point de vue religieux, ... on peut en sûreté de conscience faire le serment de l'observer...”*. Deze brief werd gevolgd door een lang exposé waarin hij vooreerst inging op *“...la grave question du serment de la constitution, qui s'est produite en 1815 tant en France qu'en Belgique...”*. Dit exposé is interessant omdat het vrij gedetailleerd de diverse tussenkomsten naar aanleiding van de maatregelen genomen onder Frans en Nederlands bewind reconstrueert. De kritiek op de artikelen 191, 193 en 227 van de Grondwet onder Willem I werden in herinnering gebracht, samen met de garanties die onder andere de Méan had gekregen.¹³²⁵ In het tweede deel ervan verdedigde hij *“... notre*

¹³¹⁸ E. Sterckx. *La constitution Belge et l'encyclique de Grégoire XVI ; deux lettres de Son Eminence le cardinal-archevêque de Malines sur nos libertés constitutionnelles.*, Imprimerie de E.F. van Velsen. Malines. 1864.

¹³¹⁹ De titelpagina laat weten dat dit boek *“Se vend ... au profit de l'œuvre du collège Saint-Rombaut.”*

¹³²⁰ V. Henry. *Le cardinal Sterckx.* Blz. 39

¹³²¹ Deze brieven zijn typerend voor het moeilijke parket waarin hij was terechtgekomen en voor de spanningen binnen de rooms-katholieke familie. Zij geven echter ook een goede (historische) kijk op de wijze waarop men de voorbije decennia binnen de kerk anticipeerde op bepaalde nieuwigheden, hoe men zich wist te positioneren en hoe men met de constitutionele verworvenheden omging.

¹³²² DECHAMPS Adolphe, Joseph, né en 1807 à Melle, décédé en 1875 à Seneffe. Age en 1830 : 27 ans. Catholique. Élu par l'arrondissement de Ath de 1834 à 1847, de Charleroi de 1847 à 1857 et de 1859 à 1864. Bron : Biographies. Unionisme.be

¹³²³ Deze bekleedde een post in de unionistische regeringen Nothomb en Van de Weyer en in de eerder homogeen katholieke regering de Theux.

¹³²⁴ E. Sterckx had in een brief aan Mgr Capaccini de Grondwet verduidelijkt en verdedigd.

¹³²⁵ Hier wordt, naar aanleiding van het artikel 191 *“Aan alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend.”*, de restrictieve interpretatie die de rooms-katholieke kerk wist te verkrijgen omtrent deze tolerantie verduidelijkt en verdedigd: *“...la protection n'était plus accordée qu'aux membres de ces communions, et elle ne leur était accordée que sous le rapport civil, et de telle sorte qu'elle ne s'étendait pas aux doctrines erronées. Quant aux communions religieuses elles-mêmes, la protection positive et réelle qui leur était assurée, s'est trouvée réduite à une simple tolérance civile.”* Dit wordt wellicht het best verduidelijkt door de houding die men tegenover de Joodse cultus inneemt: *“C'est aussi de cette manière qu'on justifie pleinement la protection que le Pape accorde aux juifs du Ghetto. Elle ne concerne que leurs personnes*

immortel congrès national de 1830, la constitution dont il a doté la Belgique et le serment qu'il a prescrit." Hij verwierp de recente aantijgingen tegen het destijds ingenomen pragmatische standpunt en zou in dit deel onderstrepen dat hij aldus "... démontre que le Pape Grégoire XVI a été bien éloigné de vouloir condamner notre constitution.". Sterckx zou zijn steun aan de Grondwet herhaaldelijk herbevestigen.

Sterckx was erin geslaagd drie heikele dossiers die voor de katholieke kerk van wezenlijk belang waren, "... la Constitution belge, l'enseignement public, la volonté de sécularisation libérale en matière du temporel du culte" pragmatisch aan te pakken en tot een goed einde te brengen. Hij zou deze dossiers dan ook blijven verdedigen en de nadruk leggen op de verworvenheden.

Sterckx interesseerde zich niet voor de "vrijheden" an sich. Hij instrumentaliseerde ze: "Il y voyait dès l'abord, le moyen de mieux propager le catholicisme. ... De plus, il croyait que, pratiquement, de son temps, la Constitution devait nécessairement être favorable à l'Église.". ¹³²⁶ De strategie van Sterckx was eenvoudig: hij wilde met de steun van de overheid bekomen dat de katholieke godsdienst de religie van de Belgische natie zou zijn. Een absolute scheiding tussen kerk en staat zag hij niet zitten. De meerderheid van de bevolking was katholiek en dit volstond om de prioritaire rol van de kerk te benadrukken.

De Grondwet diende dan ook zo geïnterpreteerd dat de plaats van de kerk en de katholieke godsdienst verzekerd waren. Zo was het voor Sterckx ook van in het begin ondenkbaar dat "... un État areligieux (ne) pouvait avoir des écoles respectueuses de la religion."¹³²⁷ In zijn ogen was de overheid niet bij machte om een dergelijk onderwijs te verzorgen immers "Les lois qui régleraient l'enseignement de l'Etat devaient être d'inspiration catholique."¹³²⁸ Slaagde hij daar niet in dan was hij bereid tot een compromis.¹³²⁹

Deze pragmatische aanpak zou langzamerhand onder druk komen te staan. Een antiliberale stroming kleurde de jaren 60 en 70 van de 19de eeuw.¹³³⁰ Tekenend is de encycliek "*Quanta Cura*" uit 1864 waarin de paus de secularisering en vrijheid van meningsuiting streng veroordeelde. ¹³³¹ De theorie van de *suppléativité* ¹³³² won - aanvankelijk bedekt - langzamerhand terrein.

et l'ordre civil. Les instructions qu'il leur fait donner pour les convaincre de la venue du Messie et de la nécessité de regarder la loi de Moïse comme abrogée, prouvent à l'évidence qu'il est loin d'approuver leur synagogue, leurs doctrines ou leurs cérémonies."

¹³²⁶ A. Simon. Le Cardinale Sterckx et son temps (1792 – 1867). Blz. 610

¹³²⁷ Ibid. Blz. 613

¹³²⁸ Ibid. Blz. 615

¹³²⁹ Door de wet van 1 juni 1850 werden Koninklijke Athenea en Rijksmiddelbare Scholen opgericht. Voor de clerus een bron van verzet en ongenoegen, tot in 1854 uitliep een compromis werd gevonden, de Conventie van Antwerpen. De clerus kreeg een toegang tot de school. Dit laatste zal het ongenoegen bij de liberalen aanwakkeren.

¹³³⁰ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 81

¹³³¹ De antiliberale, anti-emancipatorische, anti-wetenschappelijke houding zou een aantal encyclieken inhoudelijk kleuren.

¹³³² Hierdoor wordt het officieel onderwijs gedegradeerd tot aanvullend onderwijs door de staat. In J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 22

Binnen de liberale familie zag een nieuwe, radicalere en antiklerikale generatie het daglicht. Deze radicale democraten lieten van zich horen en benadrukten voornamelijk het onderwijs als sociaal emancipatorisch instrument. De “vrije gedachte” kreeg assertieve verdedigers.

De ultramontaanse strekking zal langzamerhand veld moeten ruimen. In februari 1878 overleed Pius IX en duidelijk werd dat zijn opvolger, Leo XIII, een gematigder en pragmatischer aanpak voorstond. Tussen 1878 en 1881 benadrukte hij dat de Belgische katholieken "...zich achter de grondwettelijke instellingen moesten scharen en dat zij deze als verdedigingslinie moesten gebruiken tegen de liberale seculariseringpolitiek".¹³³³

Het geval van Charles Périn weerspiegelt wellicht het duidelijkst de inperking van de invloed van de ultramontanen. Charles Périn¹³³⁴ had, naar aanleiding van de verkiezingen, een “Rapport” ten behoeve van de bisschoppen opgesteld. Zijn rapport is verhelderend voor de breuk binnen de katholieke familie. Voor de ultramontanen stond men aan de vooravond van een debacle, te vergelijken met de Franse Revolutie. De situatie was ernstig: er was sprake van religieuze verdrukking, het liberalisme intolerant, het socialisme een gevaar, maar bovenal was de rechterzijde medeplichtig. Zo vroeg De Decker, in naam van de Confrérie Saint-Michel,¹³³⁵ een invloedrijke ultramontaanse lekenbeweging bedrijvig onder meer op het vlak van de armenzorg, de bisschoppen om de katholieke partij te hervormen: katholiek-liberalen moeten eruit; de ultramontanen moesten meer macht krijgen.¹³³⁶

¹³³³ E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Blz. 53

¹³³⁴ Périn was hoogleraar aan de universiteit en was gedurende enige tijd voorstander geweest van een “libéralisme pur”. Hij zou langzamerhand een fervent tegenstander worden van een al te liberale interpretatie van de Grondwet en zich profileren als de leider van een goed georganiseerde ultramontaanse fractie “Ceux-ci se rencontrèrent d’abord dans la société créée par le comte de Hemptinne: Les croisés de Saint – Pierre, puis, sous la présidence de Périn, dans la Confrérie de saint Michel. » Na eerst gesteund te zijn door Pius IX, zal hij bij Leo XIII, die Pius IX was opgevolgd, worden geroepen om een en ander uit te klaren. Zijn positie binnen de universiteit was niet onbesproken, de liberaal-katholieken waren niet opgezet met zijn houding, bepaalde bisschoppen waaronder deze van Namen, Luik en Doornik steunden hem dan weer. Op het ogenblik dat Moulart zijn werk “L’Église et l’Etat” wil uitgeven ontstaat een hevig verzet tegen dit werk onder de ultramontanen. Men wil het werk laten verbieden door Rome. Zie onder andere Louant. Biographie nationale. L’Académie royale de Belgique. Tome Trentième. Supplément. Tome II. Etablissements E. Bruylant. 1959. Blz. 666

¹³³⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.345

¹³³⁶ Het organisatiekatholicisme was hun aandachtspunt. Op 3 augustus 1881 zal Périn echter, in de pers, zonder bij naam te worden genoemd, gedesavoueed worden door Rome. Périn neemt ontslag en verhuist naar Frankrijk.

8. "Le contrôle des consciences"

8.1. Onderwijs als "seculariseringsbreker"

Jean-Philippe Schreiber had het bij het rechte eind wanneer hij stelde dat de toegeeflijkheid door de clerus in 1830–1831 in wezen één doel diende: het verwerven van vrijheid en meer bepaald van de vrijheid van onderwijs. Er was dan wel, zoals Bauberot het stelt, geen sprake meer van een overheidsgodsdienst of van het bevoordelen door de staat van een religie, door de vrijheid van onderwijs wist de clerus zich verzekerd van "le contrôle des consciences".¹³³⁷

Deze vrijheid zou de kerk goed uitkomen.¹³³⁸ De verovering van het onderwijs betekende dat men zowel de eigen instellingen consolideerde, het katholieke onderwijsnetwerk verder uitbouwde en maximaal gebruik ging maken van de mogelijkheden om de expansie van het openbaar onderwijs te sturen.¹³³⁹ De constitutioneel verankerde vrijheid zou door de katholieken aangewend worden om de secularisering tegen te gaan.

Onderwijs leek voor de prille Belgische natie aanvankelijk blijkbaar geen prioriteit. Zo werden hier en daar openbare scholen, ongericht onder Willem I, zelfs gesloten: klerikalisme, anti-orangisme en onverschilligheid stuurden dit. Tyssens wijst erop hoe de vroege Belgische onderwijsbesluitvorming zich afzette tegen de Nederlandse opties die tot 1829 voorop stonden. De professionalisering van het lager onderwijs werd teruggeschroefd. De rijksnormaalschool van Lier ging dicht tot 1842.¹³⁴⁰ Het lijkt er sterk op dat enkel de clerus wist welke richting zij met het onderwijs wilde uitgaan. De liberalen verschilden duidelijk van mening wat de organisatie van het onderwijs betreft.

Was het optreden van de overheid als organisator van onderwijs¹³⁴¹ eerder beperkt te noemen, dan was ook het levensbeschouwelijk aspect binnen het openbaar onderwijs geruime tijd een blinde vlek: "De Grondwet zegde helemaal niets over dat laatste element, maar maakte de regulering van het openbaar onderwijs wel afhankelijk van de wetgever, dus ook voor wat betreft de levensbeschouwelijke invulling. De wetgever is vrij lang blijven talmen vooraleer de nodige organieke wetten te stemmen, niet zozeer wat betreft de universiteiten, maar voornamelijk wat de lagere en de middelbare scholen betreft, om van het nijverheids- en beroepsonderwijs al helemaal te zwijgen."¹³⁴²

¹³³⁷ J.- P. Schreiber. *La Belgique, État laïque...ou presque*. Blz. 28

¹³³⁸ *Ibid.* Blz.478

¹³³⁹ E. Witte (e.a.). Deel 1. Blz.477

¹³⁴⁰ J. Tyssens. *Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940*. Blz. 18

¹³⁴¹ Jeffrey Tyssen merkt echter op dat de katholieke kerk niet de enige inrichter van particulier onderwijs was. Binnen de kleine joodse en de protestantse gemeenschappen werden ook initiatieven genomen. Ook liberalen en vrijmetselaars waren actief op dat vlak. Het marktaandeel van de niet – katholieke onderwijsinstelling mag "bescheiden" worden geheten.

¹³⁴² B. Goossens (red.). *Blijf bij de les. Niet-confessionele zedenleer gisteren, vandaag en morgen*. deMens.nu. Brussel. 2016. Blz. 10

Door de gemeentewet van 30 maart 1836 en provinciewet van 30 april 1836 was wel bepaald dat de gemeenten en provincies op onderwijsvlak een rol te spelen hadden.¹³⁴³

Op het ogenblik dat de wetgever zich nadrukkelijker mengde in de onderwijsorganisatie en ook uitspraken deed over de levensbeschouwelijke aard van het onderwijs verhitten de gemoederen.

Op 27 september 1835 kwam de organieke wet op het hoger onderwijs tot stand.¹³⁴⁴ Het hoger onderwijs wordt grondig gereorganiseerd: de leerstof wordt aangepakt, er komt een examencommissie waarvan de juryleden benoemd worden door de regering en het parlement. Eerste vaststelling: het katholieke overwicht resulteert in een bevoordeling van professoren van de KULeuven.¹³⁴⁵

In een nog steeds aanwezige unionistische geest werd een organieke wet op het lager onderwijs op 30 augustus 1842¹³⁴⁶ met meerderheid aanvaard. De katholieken hadden nog geen probleem met het centralisme. Hierdoor werd elke gemeente verplicht een eigen lagere onderwijsinstelling in te richten.¹³⁴⁷ Er was voorzien in een uitzondering: de gemeente kon een bestaande (katholieke) school aannemen en dus financieren. De officiële lagere gemeenteschool was de standaard, maar door de aannemingsmogelijkheid kreeg de clerus niet enkel ruime toegang tot het lager onderwijs,¹³⁴⁸ men verzekerde ook de plaats van religie

¹³⁴³ Het bestuur en het toezicht kwam hierdoor toe aan de burgemeester en aan de schepenen. De gemeente benoemde de leerkrachten. Door de provinciewet van 30 april 1836 ontstond een gelijkaardig systeem voor de provinciale overheden. Zij konden dus scholen oprichten. Inspectie en subsidiëring van deze onderwijsinstellingen werden geregeld. Er was ook voorzien dat de provincie, indien hierom verzocht werd door de gemeente, financieel tussen kon komen wat het lager en middelbaar onderwijs betrof.

¹³⁴⁴ 27 septembre 1835 Loi organique de l'instruction publique (Bulletin officiel, LIII). 3 décembre 1835 Arrêté portant règlement pour l'exécution de la loi organique sur l'enseignement supérieur (Bulletin officiel, 1835, LXV).

¹³⁴⁵ F. Danniau. "1835: Belgische reorganisatie: eerste organieke wet op het hoger onderwijs." UGentMemorie. Laatst gewijzigd op 05.06.2015. www.ugentmemorie.be/gebeurtenissen/1835-belgische-reorganisatie.

¹³⁴⁶ 25 septembre 1842. — Loi organique de l'instruction primaire. (Bulletin officiel, n. LXXXIII.) in Pasinomie : collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Tome xxiii. Année 1842. Administration centrale de la pasicrisie, de la pasinomie et du journal de l'enseignement. Bruxelles. 1860. Blz. 463

¹³⁴⁷ Artikel 1 stelde dat "Il y aura dans chaque commune du royaume au moins une école primaire, établie dans un local convenable." Tezelfdertijd werd echter ook bepaald dat twee of meer buurgemeenten zich konden verenigen met het oog op het opzetten en onderhouden van een school. Artikel 2 stelde dat "Lorsque dans une localité il est suffisamment pourvu aux besoins de l'enseignement primaire par les écoles privées, la commune peut être dispensée de l'obligation d'établir elle même une école." De vrijstelling kon ook nog andere vormen aannemen. Via artikel 3 werd immers de mogelijkheid geschapen om een school aan te nemen "La commune pourra être autorisée à adopter, dans la localité même, une ou plusieurs écoles privées réunissant les conditions légales pour tenir lieu de l'école communale."

¹³⁴⁸ "ART. 7. La surveillance des écoles, quant à l'instruction et à l'administration, sera exercée par l'autorité communale, d'après les dispositions de la loi du 30 mars 1836, et par les inspecteurs, d'après les prescriptions du titre suivant. Quant à l'enseignement de la religion et de la morale, la surveillance sera exercée par les délégués des chefs des cultes. Les ministres des cultes et les délégués du chef du culte auront, en tout temps, le droit d'inspecter l'école. L'un de ces délégués pourra assister aux réunions cantonales, dont il est parlé à l'art. 14, et diriger ces réunions sous le rapport de l'instruction morale et religieuse. L'évêque diocésain et les consistoires des cultes rétribués par l'État pourront se faire représenter, auprès de la commission centrale d'instruction, par un délégué qui n'aura que voix consultative. Les évêques et les consistoires feront connaître, tous les ans, au ministre de l'intérieur, qui en donnera avis aux administrations communales et provinciales, ainsi

in het onderwijsgebeuren¹³⁴⁹. Werd de inspectie toevertrouwd aan de staat dan kreeg ook de clerus een recht van toezicht op het algemene pedagogisch-didactische gebeuren.¹³⁵⁰ De onderwijzer moest wel over een diploma van een rijksnormaalschool of van een vrije normaalschool beschikken (onderworpen aan de inspectie van de staat). De positie van de katholieke kerk en de katholieke godsdienst werd dus verankerd. In 1846 vaardigt de Theux (katholiek) zelfs een reglement uit dat de onderwijzers verplicht de instructies van de kerk te volgen. De clerus kleurt – tot ongenoegen van de liberalen - het onderwijsgebeuren in.

Het resultaat: de overheid subsidieert vaak een aangenomen (katholieke) school.¹³⁵¹ De geestelijkheid verwerft een verregaande controle op het onderwijsgebeuren. Er is een algemeen recht van toezicht op godsdienstonderricht en -leerboeken.

Het Belgische episcopaat had duidelijk gemaakt wat de norm diende te zijn. Een geprivilegieerde plaats in het onderwijsgebeuren, godsdienst als verplicht vak waarbij godsdienst en zedenleer in wezen één geheel vormden. Zoals Luc Devuyt stelde: “Door de zedenleer te koppelen aan de godsdienst lukt het episcopaat erin een morele monopoliepositie te verwerven over de hele Belgische jeugd.”¹³⁵² Het enige dat de liberalen wisten binnen te halen was dat de benoeming van de onderwijzers een prerogatief van de lokale overheid, de gemeenteraad, was.¹³⁵³ Parallel met de organisatie van het lager

qu’aux autorités scolaires de chaque ressort, le personnel et l’organisation de cette inspection ecclésiastique.” Blz. 464

¹³⁴⁹ “ART. 6. L’instruction primaire comprend nécessairement l’enseignement de la religion et de la morale, la lecture, l’écriture, le système légal des poids et mesures, les éléments du calcul, et, suivant les besoins des localités, les éléments de la langue française, flamande ou allemande ... L’enseignement de la religion et de la morale est donné sous la direction des ministres du culte professé par la majorité des élèves de l’école. Blz. 464 Les enfants qui n’appartiennent pas à la communion religieuse en majorité dans l’école, seront dispensés d’assister à cet enseignement.”

¹³⁵⁰ Zo bepaalde artikel 9 dat “Les livres destinés à l’enseignement primaire dans les écoles soumises au régime d’inspection établi par la présente loi sont examinés par la commission centrale et approuvés par le gouvernement, à l’exception des livres employés exclusivement pour l’enseignement de la morale et de la religion, lesquels sont approuvés par les chefs des cultes seuls. Les livres de lecture employés en même temps à l’enseignement de la religion et de la morale sont soumis à l’approbation commune du gouvernement et des chefs des cultes.” In Pasinomie : collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Tome xxiii. Année 1842. Administration centrale de la pasinomie, de la pasinomie et du journal de l’enseignement. Bruxelles. 1860. Blz. 464

¹³⁵¹ Artikel 20 legde vast dat “Les frais de l’instruction primaire sont à la charge des communes. La somme nécessaire à cet objet sera portée annuellement au budget communal parmi les dépenses obligatoires dont il est parlé à l’article 131 de la loi communale.” Wat de onderwijzers betreft bepaalde artikel 21 dat “Le traitement de l’instituteur est fixé par le conseil communal, sous l’approbation de la députation permanente...” Artikel 22 handelde meer bepaald over de gebouwen, de benodigde materialen, het salaris en het eventueel te voorziene logies van de onderwijzer: “Le fonds dont il est parlé à l’art.20 est destiné: 1) A la construction ou à l’entretien du bâtiment d’école; 2) A l’achat des meubles et des livres nécessaires; 3) A fournir à l’instituteur communal son traitement et, le cas échéant, l’indemnité de logement; 4) A payer, à défaut du bureau de bienfaisance, la rétribution ou la subvention due pour les enfants indigents.” Ibid. Blz. 466

¹³⁵² L. Devuyt & C. Van Waerebeke. De toekomst van de levenbeschouwelijke vakken. De eerste stappen naar gelijkberechtiging. 50 jaar schoolpact. ASAP.Brussel. 2010. Blz. 36

¹³⁵³ ART. 10. La nomination des instituteurs communaux a lieu par le conseil communal, conformément à l’article 84, - n° 6, de la loi du 30 mars 1836. Pendant les quatre premières années de la mise en exécution de la présente loi, toutes les nominations seront soumises à l’agrément du gouvernement. Après ce délai, les conseils communaux choisiront leurs instituteur, parmi les candidats qui justifieront d’avoir fréquenté avec fruit, pendant

onderwijs werd ook voorzien in de oprichting van twee normaalscholen.¹³⁵⁴ Artikel 26 stipuleerde echter “Il y aura dans chaque école normale un ministre du culte chargé de l'enseignement de la morale et de la religion.”¹³⁵⁵

Veel liberalen waren echter praktiserend katholiek en het feit dat het onderwijs een ideaal sociaal stabiliserend instrument was zorgde ervoor dat men zich met deze wet akkoord kon verklaren. Het godsdienstonderricht was niet onmiddellijk een bron van kritiek. Menig gemeentebestuur had het op een akkoord met het episcopaat gegooid. Na verloop van tijd groeide het ongenoegen omdat de overheid zonder meer haar controle over het openbaar onderwijs was kwijtgeraakt. Dit zou politiek vertaald gezien worden als een inbreuk op de gemeentelijke autonomie: “De onafhankelijkheid van het openbaar bestuur zou niet voor niets een essentieel gegeven zijn in het programma dat de liberale partij bij haar stichtingscongres in 1846 zou aannemen.”¹³⁵⁶ Ook het onderwijsgebeuren zou een aandachtspunt zijn.

Progressieve liberalen en de *Ligue de l'enseignement*¹³⁵⁷ - een drukingsgroep - zullen zich medio de 19de eeuw in dit dossier profileren. Kosteloos en verplicht lager onderwijs werden gekoppeld aan de laïcisering van de openbare lagere school: “Le prêtre hors de l'école werd een slagzin en daarmee werd niet alleen het godsdienstonderwijs en het kerkelijk toezicht geïsoleerd.”¹³⁵⁸ Vanaf 1857 tot 1870 werd door liberale kabinetten, met enig succes, “gesleuteld” aan de wet. Het aantal gemeentelijke scholen nam toe, ten nadele van de aangenomen scholen.¹³⁵⁹ De positie van de priester bleef echter onaangetast, net zoals het godsdienstonderwijs.

8.2. De kortstondige lekenstaat

Dat de levensbeschouwelijke agenda in 1878-1879¹³⁶⁰ het politieke veld zou kleuren was het resultaat van diverse factoren die daarom niet alle met onderwijs en onderwijspedagogiek te maken hadden.

deux ans au moins, les cours de l'une des écoles normales de l'État, les cours normaux adjoints par le gouvernement à l'une des écoles primaires supérieures, ou les cours d'une école normale privée ayant, depuis deux ans au moins accepté le régime d'inspection établi par la présente loi. Toutefois, les conseils communaux pourront, avec l'autorisation du gouvernement, choisir des candidats ne justifiant pas de l'accomplissement de cette condition.

¹³⁵⁴ In artikel 35 van deze wet is te lezen dat “Il sera immédiatement établi, par le gouvernement, deux écoles normales pour l'enseignement primaire, l'une dans les provinces flamandes, l'autre dans les provinces wallonnes.”

¹³⁵⁵ Pasiuonomie : collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Tome xxiii. Année 1842. Administration centrale de la pasicrisie, de la pasiuonomie et du journal de l'enseignement. Bruxelles. 1860. Blz. 467

¹³⁵⁶ B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Blz. 11

¹³⁵⁷ Gesticht in 1864.

¹³⁵⁸ B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Blz. 11

¹³⁵⁹ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 21

¹³⁶⁰ In de periode 1848 – 1870 mobiliseerde de samenleving zich. Revolutiegolven kenmerkten deze periode. Er was politieke onrust. Opstandige bewegingen doken overal op. Werden bijvoorbeeld in maart en in mei (tijdens de semaine sanglante) van het jaar 1871, niet duizenden Parijzenaars geëxecuteerd. De communards wilden een

De katholieke regeringen die in de jaren 1870 aan de macht waren, focusten voornamelijk op economische aangelegenheden. Bepaalde maatregelen voortvloeiende uit de wetten op de kerkhoven of de kerkfabrieken werden niet ongedaan gemaakt. Voor de conservatieve katholieken en ultramontanen een aandachtspunt. De liberalen betwistten bijvoorbeeld de interpretatie van de katholieken die de teraardebestelling als een uitsluitend religieuze aangelegenheid zagen, die enkel kon plaatsvinden in “gewijde” aarde, te zien als het verlengstuk van de kerk. Voor de goddelozen was er de “hondenput”. De vraag werd ook gesteld naar de eigendomstitel van deze kerkhoven: zijn deze van de kerkfabriek of van de gemeente? ¹³⁶¹

Een ander belangrijk gegeven was de wijziging van de kieswet in 1877 die electorale fraude wilde uitbannen. Het beperken van de rol van de clerus als “verkiezingsconsulent”, het geheime karakter van de stemming, het gebruik van gedrukte stembrieven en een controle door getuigen waren bedoeld om misbruiken tegen te gaan.

Rationalistische verenigingen positioneren zich. Onderwijs, volksonderwijs, volksontwikkeling wilden de gelaïciseerde boodschap tot bij de volksklasse brengen.¹³⁶² Hun invloed mocht relatief beperkt zijn geweest, hun optreden raakte de kern van de monoreligieuze 19de-eeuwse samenleving. Liberalen, vrijdenkersbeweging en vrijmetselaars vragen aandacht voor de onderwijspolitiek.

Door de verkiezingsoverwinning van 11 juni 1878 kregen de liberalen de benodigde parlementaire meerderheid. De regering Frère-Orban–Van Humbeeck had in haar verkiezingsprogramma onder meer gefocust op de onderwijswet van 1842. Nu kon men de wet wijzigen. Het doel, aldus G. Deneckere: “een liberale interpretatie van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs doen zegevieren door middel van een centralisatiepolitiek.” ¹³⁶³ De regering Frère –Orban mag radicaal antiklerikaal worden geheten, progressief – liberaal was zij echter niet.¹³⁶⁴ Het antiklerikalisme kon vele gedaanten aannemen.

Dat het tij keerde bleek ook uit de troonrede van 12 november 1878 door Leopold II dat “L’enseignement donné au frais de l’état doit être placé sous la direction et sous la surveillance exclusive de l’autorité civile.” Op 21 januari 1879 zou de Minister van Openbaar Onderwijs een wetsontwerp tot wijziging van de organieke wet van 1842 indienen. Deze wet herinnerde aan de grondwettelijke scheiding tussen kerk en staat en concretiseerde de liberale interpretatie van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs.

doorgedreven laïcisering van de samenleving. Net op de butte van Montmartre werd de Sacré-Coeur gebouwd. Voor de enen een memoriaal ter nagedachtenis de doden tijdens de Frans – Duitse oorlog van 1870 – 1871, voor de anderen het symbool voor de overwinning van het reactionaire katholicisme op de opstandelingen. De basiliek als symbool voor de herstelde morele orde en de suprematie van het rooms-katholicisme.

¹³⁶¹ Zie onder andere het incident tijdens een burgerlijke begrafenis, gezien door de ogen van de Franse Canadees L.- A. Dessaultes (17 februari 1877) in E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 304

¹³⁶² E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 308

¹³⁶³ Gita Deneckere. Geuzengeweld. Blz. 100

¹³⁶⁴ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 83

Het morele discours van de clerus kon moeilijk verstoppen dat hun reactie niet enkel gericht was tegen het vermeende goddeloze van het initiatief, maar veel meer dan dat te maken had met de inperking van de kerkelijke supervisie over het (openbaar) onderwijs, het inperken van het gerichte eenzijdige socialiserende karakter van het verstrekte onderwijs en de financiële implicaties van dit alles voor het vrij onderwijs in het bijzonder.¹³⁶⁵

Zoals hierna blijken kan is het verschil in aanpak door de wetgever tussen de onderwijswet van 1842, onder een Belgisch unionistische regering Nothomb (13 april 1841 - 19 juni 1845) en de wet uit 1850, onder een homogeen liberale regering Rogier (12 augustus 1847 - 28 september 1852), an sich reeds verhelderend voor en de verwatering van het unionisme en voor de totaal verschillende visie op de onderwijsorganisatie, op de aanwezigheid van het levensbeschouwelijke en op de rol van de staat hierin.

De organisatie van het middelbaar onderwijs was, onder de homogeen liberale regering van Rogier, reeds wettelijk vastgelegd in de Organieke Wet van 1 juni 1850 op het middelbaar onderwijs.¹³⁶⁶ Ook op dat niveau was een ingrijpen noodzakelijk. De onder Willem I uitgebouwde middelbare onderwijsstructuur werd door vele gemeenten afgestoten.

De krachtlijnen: drie “inrichtende machten” van officieel onderwijs, nl. de “staatsinstellingen” (koninklijke athenea en rijksmiddelbarescholen) en de instellingen op provinciaal en gemeentelijke niveau (artikel 1). Deze komen in aanmerking voor subsidiëring.¹³⁶⁷ Het derde artikel maakte onmiddellijk duidelijk dat het de regering menens was met de expansie van het officieel onderwijs.¹³⁶⁸ Er was ook geen sprake meer van een rechtstreeks toezicht door de geestelijkheid.

Belangrijker nog was dat er geen monopoliepositie voor één godsdienst meer was, zoals dat wel in de lagere scholen van kracht was. “Daarmee werd voor het eerst de mogelijkheid geschapen om inzake het aanbod aan levensbeschouwelijk onderwijs in de openbare scholen een breder palet aan bod te laten komen.”¹³⁶⁹ Interessant is ook een opmerking, vervat in een voetnoot, waarbij de Minister van Binnenlandse Zaken zijn spijt uitdrukt dat er geen vak filosofie opgenomen is in het curriculum.¹³⁷⁰ Een denkpiste die in de 21ste eeuw andermaal

¹³⁶⁵ Gita Deneckere. Geuzengeweld. Blz. 103

¹³⁶⁶ Pasionomie : collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série. Tome vingtième. Année 1850. Meline, Cans et Cie, libraires-éditeurs. Bruxelles. 1850. Blz. 145

¹³⁶⁷ Artikel 2 stipuleerde “Les établissements du gouvernement sont de deux degrés : 1) Les écoles moyennes supérieures, sous la dénomination d'athénées royaux ; 2) Les écoles moyennes inférieures, dans lesquelles seront comprises les écoles primaires supérieures ainsi que les écoles connues actuellement sous la dénomination d'écoles industrielles et commerciales ; elles porteront le titre d'écoles moyennes. L'école moyenne peut être annexée à l'athénée.”

¹³⁶⁸ “Il sera établi, d'après les bases fixées par la présente loi, dix athénées royaux, dont deux dans le Hainaut et un dans chacune des autres provinces. Le gouvernement est autorisé à élever a cinquante le nombre des écoles moyennes.”

¹³⁶⁹ B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Blz. 11

¹³⁷⁰ “Sous ce rapport, je n'hésite pas à le dire, la loi est peut-être incomplète : consultez les hommes les plus compétents, consultez les dernières discussions qui ont eu lieu en France au sujet de la loi sur l'enseignement, et vous verrez par ces discussions que tous les hommes que vous aimez particulièrement à citer, auraient

aan bod bij de discussie omtrent een mogelijke heroriëntering van de levensbeschouwelijke vakken.

Strikte diplomavooraarden werden opgelegd.¹³⁷¹ Het beroep van leerkracht werd als het ware een ambt. Artikel 11 liet, wat de prerogatieven van de inrichtende macht op het vlak van organisatie en controle betreft, aan duidelijkheid niets te wensen over.¹³⁷² Artikel 28 met betrekking tot eventuele financieringsmechanismen bepaalde dat “Le gouvernement est autorisé à accorder des subsides à des établissements communaux ou provinciaux d'instruction moyenne, soit du, premier degré, soit du second degré.”¹³⁷³ De overheid bekwam een controlerecht op zowel het pedagogisch als op het financiële gebeuren. Naast de gedeeltelijke subsidiëring van het gemeentelijk en stedelijk middelbaar onderwijs was er ook de zogeheten patronage.¹³⁷⁴ Via dit patronagesysteem konden gemeenten die geen officiële middelbare school hadden, mits goedkeuring door de overheid, een vrije middelbare school “patroneren”. Een beperkte subsidieregeling was mogelijk.¹³⁷⁵ Organieke reglementen zouden dit alles, zowel voor de rijksmiddelbarescholen, als voor de koninklijke athenea expliciteren.¹³⁷⁶

Deze wet en zeker de plaats die het godsdienstonderwijs erin kreeg, werd niet gesmaakt door de katholieken. Het zou in 1853 zijn dat, na een regeringswissel, zonder toe te geven op de basisprincipes, er een opening¹³⁷⁷ werd gemaakt. Deze zogeheten *Conventie van Antwerpen*

condamné l'absence de l'enseignement philosophique dans l'enseignement moyen. (Sénat, 24mai.) In Pasinomie : collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série. Tome vingtième. Année 1850. Meline, Cans et Cie, libraires-éditeurs. Bruxelles. 1850. Blz. 147

¹³⁷¹ Kunnen bijvoorbeeld enkel aangesteld worden “... que les candidats munis du diplôme de professeur agrégé de l'enseignement moyen du degré supérieur. Les directeurs et régents des écoles moyennes, soit du gouvernement, soit des communes, devront être porteurs d'un diplôme de professeur agrégé de l'enseignement moyen du degré inférieur.”

¹³⁷² “La direction des athénées et des écoles moyennes appartient au gouvernement, qui en nomme tout le personnel. Il y exerce la surveillance par l'intermédiaire des inspecteurs et d'un bureau local d'administration.”

¹³⁷³ En artikel 29 met betrekking tot deze gemeentelijke en provinciale gesubsidieerde instellingen omschreef dan weer de voorwaarden waaraan de toekenning was onderworpen 1) Que l'établissement accepte le programme d'études qui sera arrêté par le gouvernement; 2) Que les livres employés dans l'établissement, les règlements intérieurs, le programme des cours, le budget et les comptes soient soumis à l'approbation du gouvernement.” In Ibid. Blz. 151

¹³⁷⁴ Ibid. Blz. 152

¹³⁷⁵ Art.32. La commune dans laquelle il n'aura été établi ni un athenée royal, ni un collège communal, pourra, avec l'autorisation du roi, la députation permanente du conseil provincial entendue, accorder, pour un terme de dix ans au plus, son patronage à un établissement d'instruction moyenne, en lui concédant des immeubles ou des subsides. L'établissement est soumis au régime d'inspection.”

¹³⁷⁶ Deze onderwijswet regelde enkel het onderwijs voor jongens. Voorlopig was er wat het onderwijs voor meisjes betreft niet echt sprake van een concreet overheidsoptreden. Het duurde tot 1881 vooraleer er een wettelijk initiatief wordt genomen. Isabelle Gatti de Gamond zal echter het voortouw nemen. In 1864 zal zij, in samenwerking met het Brusselse stadsbestuur, de eerste stedelijke middelbare meisjesschool opzetten. Andere steden volgen haar initiatief.

¹³⁷⁷ De regering de Brouckère zou handig gebruik maken van een regeling die men in Antwerpen had bedacht en waarbij het atheneum en de rijksmiddelbareschool van Antwerpen een boycot door de clerus van hun onderwijsinstellingen hadden weten op te lossen. Het compromis bestond er onder meer in dat men niet langer niet-katholieke cultusbedienaren zou uitnodigen om godsdienstles te komen geven.

werd door de regering bij koninklijk besluit als model naar voor geschoven.¹³⁷⁸ De clerus kreeg wat meer vat en dit was zeker, wat het godsdienstonderricht betreft, belangrijk.¹³⁷⁹ Dit werd echter niet gesmaakt door de liberalen en werd niet in alle staatsscholen toegepast.

De *ligue de l'Enseignement*, gesteund door progressieve liberalen, bleef ijveren voor een hervorming van het lager onderwijs.

8.3. De "Eerste Schoolstrijd"

De onderwijshervormende maatregelen "Frère-Orban–Van Humbeeck" van 1879 voor het lager onderwijs zullen de aanzet zullen zijn tot een ware opstand.¹³⁸⁰ De organieke wet van 1842 wordt aangepakt. J. Tyssens heeft het over een "consistent en moderniserend onderwijsprogramma" met inperking van de invloed van de clerus en aandacht voor alle levensbeschouwingen.¹³⁸¹

De overheid legde vast hoeveel lagere scholen ingericht moesten worden. Het onderwijsmonopolie van de kerk werd gebroken. Gedaan ook met het subsidiëren van de vrije school door de lokale overheid. Het systeem van de aanneming verdween. Van de onderwijzers werd geëist dat zij gediplomeerden zouden zijn van de officiële normaalscholen. De rijksnormaalscholen verdubbelden in aantal. Voortaan werden benevens de origine van het diploma heuse - kwalitatieve - diplomavooraarden opgelegd. De inspectie werd gecentraliseerd en gelaïciseerd.¹³⁸²

De wet-Van Humbeeck haalde het godsdienstonderricht uit het programma in de gemeentescholen¹³⁸³ en introduceerde een les "niet-confessionele" (in vele gevallen "algemeen christelijke") zedenleer (niet echt een vervanging dus; de inhoud was eerder te zien als een onderricht in een universele moraal).¹³⁸⁴

De clerus verzaakte niet. Het verzet werd goed georganiseerd en werd grondig voorbereid. Dit verzet tegen de wet was tekenend voor de slagkracht. Overal in het land gingen de

¹³⁷⁸ B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Blz. 11

¹³⁷⁹ Alleen de bedienaars van de katholieke eredienst werden uitgenodigd om godsdienstonderricht te verstrekken. Het monopolie van de kerk werd hersteld.

¹³⁸⁰ De wet zou trouwens in de Kamer, met een nipte meerderheid van 8 stemmen en in de Senaat met een nog krappere meerderheid van 1 stem worden goedgekeurd. Zie L. Devuyt & C. Van Waerebeke. De toekomst van de levensbeschouwelijke vakken. Blz. 37

¹³⁸¹ J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. Blz. 5

¹³⁸² J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 22

¹³⁸³ Dit onderricht werd facultatief en diende buiten de lessen gegeven en gevolgd en dit laatste op verzoek van de ouders.

¹³⁸⁴ Artikel 4 van de tweede organieke wet op het lager onderwijs was duidelijk: "Het godsdienstig onderwijs wordt overgelaten aan de zorg der huisgezinnen en der bedienaars van de verschillende erediensten. In de school zal een lokaal ter beschikking gesteld worden van de bedienaars der erediensten, om er, 't zij voor, 't zij na de schooluren, het godsdienstig onderwijs te geven aan de kinderen van hun belijdenis, die de school bezoeken." Meer dan deze maatregelen echter was de wet vernieuwend op het vlak van het onderwijscurriculum: rationalisering en verwetenschappelijking van het onderwijs stonden voorop. Natuurkunde, aardrijkskunde en geschiedenis, de klassikale methode, verdeling van leerkrachten over verschillende vakken: innovaties die trouwens later door het katholiek onderwijs zouden worden overgenomen.

katholieken, aangestuurd door de clerus, in verzet tegen deze “loi malheur”. De rechterzijde in Kamer en Senaat groepeerde zich in een “*Comité central Catholique*”. Deze tegenbeweging slaagde erin om 317.000 handtekeningen tegen de wet te verzamelen.¹³⁸⁵ Zelfs katholieke politici, bevreesd voor het verlies van gematigde kiezers, konden het verzet van de bisschoppen en de hardliners moeilijk sturen.

De toon was gezet: van 1879 tot en met 1884 woedde een schoolstrijd. Het sluimerende dispuut tussen katholieken en liberalen met betrekking tot de invulling van het constitutioneel gegarandeerde concept van vrijheid, hier toegepast op het onderwijs, werd zichtbaar.

Een echte omwenteling kan men deze wet evenwel ook niet noemen. Men bekwam noch de schoolplicht, noch de kosteloosheid van het onderwijs. En, al had men een laïcisering van de gemeentescholen bekomen, het godsdienstonderwijs was langs de achterdeur terug binnengekomen.¹³⁸⁶

Op 7 februari 1879 verscheen de brief van kardinaal Dechamps aan de Koning. Voor de clerus is het duidelijk: men streeft naar de heerschappij van het vrije denken. De vrijmetselaarsloges worden betrokken in het complot. Dit alles gaat in tegen de religie van de meerderheid van de bevolking.¹³⁸⁷ Voor de clerus weerspiegelt enkel het vrij katholiek onderwijs de geest van de grondwetgever van 1831. *Scholen zonder god* hebben geen bestaansrecht.

Het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen bevat een kladnotitie van Dechamps¹³⁸⁸ waarin de grieven worden samengevat. Deze hebben vooral betrekking op het onderwijs en de kerkhoven. Wat het lager onderwijs betreft wordt gesteld dat men de regeling van kracht voor de z.g. “Aangenomen scholen” moet behouden. Wat de normaalscholen betreft wordt overleg met de bisschoppen gevraagd. Wat het middelbaar onderwijs betreft stelt men dat “Il faudrait rendre la vie à la Convention d’Anvers qu’on a laissé mourir.”

Op 12 juni 1879 werd een “*Herderlijke Brief*”¹³⁸⁹ van de aartsbisschop en de bisschoppen van België verspreid. De grondbeginselen van de wet werden er “ongodsdienstig, onvaderlandsch

¹³⁸⁶ Er was ook, na een eerste protestopstoot, nog snel een toegeving gedaan waarbij men de onderwijzers vroeg om de morele en christelijke waarborgen, eigen aan alle godsdiensten, te garanderen. Op deze wijze probeerde men, tevergeefs, nog de gemoederen te bedaren.

¹³⁸⁷ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Blz. 484

¹³⁸⁸ In Kardinaal Dechamps. A.A.M. Onderwijsdocumenten uit de 19de eeuw. Inventarissen VIII. Brussel. 1991. Blz. 31. N° 184. (7)

¹³⁸⁹ *Collectio epistolarum pastoralium, decretorum, aliorumque documentorum quae pro regimine dioecesis Mechliniensis publicata fuerunt.* dl. 8. Mechelen. 1881. Blz. 371-382

en onmaatschappelijk” in genoemd.¹³⁹⁰ Opmerkelijk is echter dat dit schrijven het invoeren van “onzijdig onderwijs” niet helemaal onaanvaardbaar vond.¹³⁹¹

Niets was (en is) gevaarlijker voor de clerus dan een liberale interpretatie van de grondwettelijke vrijheid van onderwijs. Het door het episcopaat gestuurde verzet werkte uitstekend. De gemeentelijke scholen werden geboycot. Er werden gelden ingezameld om katholieke scholen in de dorpen en steden op te richten. Het aantal leerlingen in de gemeentescholen daalde drastisch: “Duizenden onderwijzers namen ontslag uit het openbaar onderwijs en het aantal leerlingen daalde tot 20% van de totale schoolbevolking.”¹³⁹²

In zekere zin was er sprake van morele terreur door de clerus. De tegenmaatregelen van de regering veroorzaken nogmaals protesten. Er werd ook contact opgenomen met de paus in de hoop dat deze de gemoederen zou bedaren. Paus Leo XIII nam hier een vrij voorzichtige (versta: dubbelzinnige) positie in. De regering verbrak de banden met het Vaticaan. Ook koning Leopold II zat ietwat verveeld met de zaak: hij wilde voornamelijk, letterlijk, de kerk in het midden houden.¹³⁹³

¹³⁹⁰ De finaliteit van de wet is “de verspreiding van de onverschilligheid in zaken van godsdienst, dat is, de vergetenis van God, het nalaten der christene plichten, het uitdooven van het godsdienstig gevoel in aller zielen.” Het geheel wordt “kwaadaardig” geheten, immers “De onzijdigheid, ingevoerd in de lagere school, is voor hen het onfeilbaar middel om het Christendom in ons land te versmachten.” Dit alles is het werk van “De ongelovigen, verzakers van alle christelijke belijdenissen, meer verbitterd dan de ketters tegen de catholieke Kerk, - de deïsten, de vrijdenkers, de nihillisten, de materialisten, de Godsloochenaars of pantheïsten, verstaan het geheel wel.” en hun doel is duidelijk “... de vernietiging van het christen geloof in de meeste der jeugdige zielen, eene ongeneesbare onverschilligheid in den verdorven geest der volksklassen.” Neutraal of onzijdig onderwijs wordt “gevaarlijk en schadelijk” geheten, want “ingegeven door de geest van vijandigheid tegen de kerk...”. De gelovigen worden gewaarschuwd “... dat men in geweten dergelijke scholen niet mag bijwonen, als zijnde zij ingesteld tegen de catholieke kerk.” “Gevolgentlijk is het aan allen huisvader en aan alle huismoeder in conscience verboden hunne kinderen te zenden naar eene openbare school, die aan de thans voorgedragen wet onderworpen is, wanneer er op die plaats een catholieke school bestaat; wanneer er in de gebuurte eene school is, toegankelijk voor hunne kinderen; of wanneer het mogelijk is, op eene andere wijze in het onderricht der kinderen te voorzien.” Voor de clerus zijn de ordewoorden “De strijd begint van dit ogenblik af; hij zal lang duren en moeilijkheden opleveren.” Maar het is duidelijk “God wil het.” Om weerwerk te kunnen bieden moeten scholen worden gesticht “. Dit zal geen probleem zijn, want “... Wij zijn verzekerd dat zij (bedoeld wordt “de catholieke belgen”) dat zij het voor eene eer en eene plicht zullen aanzien, Ons de middelen te verschaffen om scholen te stichten en staande te houden in al de parochiën waar de scholen zullen noodzakelijk wezen”... “Aan het werk dan, Z.B.B.; aan het werk: God wil het.”

¹³⁹¹ In landen waar de “... plaatselijke bevolking samengesteld is uit familiën van verschillende religies of van verschillende philosophische secten zonder religie, en waar het gebrek aan geldmiddelen niet toelaat voor elke religie en elke opinie eene school te stichten.” Dit is volgens dit herderlijk schrijven echter niet aan de orde. Op de 2500 gemeenten zijn er immers 2400 “zonder joden, noch protestanten, noch vrijdenkers?” De gelijkheid tussen geloovigen, even gelijk de vrijheid van geweten is hier slechts een ijdel woord, een nietsbeduidend voorwendsel.” Zie *Collectio epistolarum pastoralium, decretorum, aliorumque documentorum quae pro regimine dioecesis Mechliniensis publicata fuerunt*. dl. 8. Mechelen. 1881. Blz. 373

¹³⁹² E. Witte (e.a.). *Nieuwe geschiedenis van België*. Lannoo. Tielt, 2005. Blz. 485

¹³⁹³ Dat de koning zich meer dan bewust was van het belang van de goede relatie, maar vooral van de invloed van de kerk en de rol die deze kon spelen om ook zijn positie maatschappelijk te consolideren blijkt uit de (handige) invoering van het Te Deum. Koning Albert I zou enkele decennia later ook merken dat de katholieken niet wilden dat er werd getornd aan hun geprivilegieerde positie.

Had deze wet een aantal belangrijke principes kunnen introduceren, een grondige vernieuwing en laïcisering bleef, zoals door sommigen was gehoopt, uit.¹³⁹⁴

Op 15 juni 1881 werd een wijziging en vervollediging van de organieke wet op het middelbaar onderwijs van 1 juni 1850 doorgevoerd. Deze wet gaf de overheid de kans middelbare scholen op te richten waar zij wilde. Hierbij schuwde men de concurrentie met de katholieke scholen niet. Er werd voorzien in 10 athenea, minstens 100 middelbare scholen voor jongens en 50 voor meisjes.¹³⁹⁵ Het onderwijsaanbod steeg aanzienlijk¹³⁹⁶ en de inspectie werd verscherpt. De overheid voorzag ook de mogelijkheid om indien nodig onderwijsinstellingen op te richten zonder dat hiervoor complex wettelijk werk noodzakelijk zou zijn. Uiteindelijk werd de goedkeuring van Kamer en Senaat bekomen.¹³⁹⁷ De nieuwe organieke wet op het middelbaar onderwijs voorzag dan wel in een uitbreiding van het officieel onderwijs, aan de bepalingen van de wet van 1850 omtrent levensbeschouwelijk onderwijs veranderde er niets.

Ook andere elementen lagen wellicht mee aan de basis van het verzet tegen de hervormingsplannen. Zo was er bijvoorbeeld overduidelijk de vrees dat Frère-Orban door de oprichting van de "*Caisse de Crédit Foncier*" (een kredietinstelling voor landbouwers) de boeren (een klassiek wingewest voor de clerus) zou onttrekken aan bepaalde invloedsferen. Er was discussie over de begraafplaatsen en het "tijdelijke van de erediensten". Ook de Wet De Vigne - Coremans uit 1883 die stelde dat in de rijksscholen de moedertaal in het Nederlands mag worden onderwezen en dat men daarboven op nog eens twee vakken in het Nederlands mocht geven, moet zeker bepaalde francofiële kringen zwaar op de maag hebben gelegen. Deze wet was niet van toepassing op het katholiek onderwijs. Het effect was psychologisch: men leidde jongeren op in het Nederlands!

Gevolg van de onderwijspolitiek was dat de uitgaven stegen; belastingen dienden dit te compenseren. In een niet erg riante economische tijd werden de "Graux impôts" (door de tegenstanders zo genoemd naar Charles Graux, liberaal en minister van Financiën) bron van ontevredenheid en derhalve politiek uitgespeeld.¹³⁹⁸

¹³⁹⁴ De bedienaren van de eredienst werden niet helemaal geweerd. Het ging, zoals J. Tyssen stelt, om een doctrinaire benadering meer te vergelijken was met de beginselen van de organieke wet van 1850, dan met de radicalere eisenbundel van de *Ligue de l'Enseignement*. Zie B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Blz. 12

¹³⁹⁵ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Blz. 486

¹³⁹⁶ In oktober 1855 telde België 149 instellingen voor middelbaar onderwijs (een stijging van 35 t.o.v. 1850) waarvan o.m. 50 middelbare scholen van het rijk en 10 koninklijke athenea. Op 31 december 1881 telde België 5.519 leerlingen in 22 athenea, 12.286 leerlingen in 65 rijksmiddelbare scholen voor jongens en 3.427 leerlingen in 26 rijksmiddelbarescholen voor meisjes. Zie onder andere S. Descamps. Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën. Archief van secundaire scholen van het go! Onderwijs van de Vlaamse gemeenschap. Brussel. 2010. Blz. 23 en 25

¹³⁹⁷ De liberalen wilden ook het curriculum beïnvloeden met nadruk op de "ratio". Leerboeken werden herwerkt. Gedaan met het zoeken naar het "bovennatuurlijke". Filosofie en de wetenschap verwierpen de metafysica. Toch is ook hier enig voorbehoud te maken. Van Humbeeck stelde dan wel dat men zich zou aligneren op dat wet de wet op het lager onderwijs voorzag, maar priesters bleven hier en daar aanwezig in deze officiële middelbare onderwijsinstellingen. Er was hier dus geen sprake van een hard verzet binnen klerikale kringen.

¹³⁹⁸ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 24

De liberalen kampten ook met interne verdeeldheid.¹³⁹⁹ Zeker in Brussel was verwarring troef: anti-radicalen verenigden zich met katholieken! De verkiezingen van 1884 werden een regelrechte ramp.¹⁴⁰⁰ De homogeen katholieke regering Malou nam in 1884 (kortstondig; 16 juni tot 26 oktober 1884) het roer over. Zij werd opgevolgd door de regering-Beernaert die zowat tien jaar aan de macht zou blijven.

De katholieke machtsovername liet zich snel voelen. Op 23 juli 1884 kwam een wetsontwerp van minister van Binnenlandse Zaken Victor Jacobs. Deze organieke wet draaide de klok terug naar de situatie van vóór de *ongelukswet* Van Humbeeck. De gemeentelijke autonomie werd gebruikt om het verplicht oprichten van een gemeenteschool terug te schroeven. De gemeenten mochten vrije scholen aannemen, er was geen officieel diploma meer vereist voor de onderwijzers en de lokale overheden konden beslissen over het godsdienstonderricht. Ouders konden wel verzet aantekenen.¹⁴⁰¹ Vele gemeenten hadden nu geen lagere school meer. Vrije gelaïciseerde scholen werden opgericht, maar dat kon het tij niet keren.

Ook in het middelbaar onderwijs werd ingegrepen.¹⁴⁰² Er werd een absoluut plafond ingesteld: het minimumaantal rijksmiddelbarescholen werd het maximum. Enkele scholen zouden zelfs verdwijnen.¹⁴⁰³

België werd de enige staat ter wereld die tegen zijn eigen onderwijs complotteerde.¹⁴⁰⁴

Bleef een belangrijk punt: in steden en gemeenten, waar liberalen aan de macht waren, werden katholieke scholen niet aangenomen en dat bleef zo. De oplossing: een financieringsmechanisme vastleggen dat het katholiek onderwijs zou financieren. Hierbij werd niet langer verwezen "... naar rechten van de kerk...", maar wel naar "de vrije keuze van de huisvader."¹⁴⁰⁵ Het succes van die politiek werd later duidelijk. Uit de analyse van de getroffen maatregelen blijkt duidelijk dat men één doel voor ogen had: de uitbreiding van het katholieke net. De centralistische politiek bleef overeind; confessionele motieven stuurden de ingrepen.¹⁴⁰⁶

¹³⁹⁹ G. Deneckere inventariseerde de oorzaken voor dit verlies: de verdeeldheid binnen de liberale familie tussen doctrinair en radicalen, de militante antiklerikale politiek van de regering Frère – Van Humbeeck, de eensgezinde strijd van de katholieken tegen de laïciserende politiek en de vrees voor het opkomend socialisme bij conservatieve liberalen en doctrinaire katholieken. Daarnaast was er echter ook de werking van bepaalde electorale mechanismen. Het meerderheidsstelsel zorgde ervoor dat de stemmenwinst van de katholieken een zeer grote impact kreeg op hun aantal verkozenen.

¹⁴⁰⁰ Gita Deneckere. Geuzengeweld. Blz. 105

¹⁴⁰¹ Ibid. Blz. 109

¹⁴⁰² Wet op het middelbaar onderwijs van 20 september 1884.

¹⁴⁰³ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz.25

¹⁴⁰⁴ J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. GO! pro. Kennisplatform voor de GO! professional. GO! Staten – Generaal. Naar een vernieuwd pedagogisch project. Brussel. 2015. Blz. 5

¹⁴⁰⁵ Het kwam er dus op aan die steden te "by-passen" en de niet aangenomen confessionele scholen rechtstreeks door de centrale overheid van financiële steun te laten voorzien. En hier ligt nu precies de grote draai die het katholieke onderwijsbeleid zou nemen. Ibid. Blz. 6

¹⁴⁰⁶ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz.25

De reactie van de oppositie tegen de nieuwe schoolwet beperkte zich niet tot het parlement. Ook op straat lieten de liberalen via charivari's hun onvrede blijken. Om er zeker van te zijn dat het niet tot rellen zou komen, werd zelfs het leger gemobiliseerd. Op 9 augustus 1884 ondertekenden meer dan 200 burgemeesters het *Compromis der gemeenten*. Dit document verwoordde de eisen van de tegenstanders: respect voor het constitutioneel gewaarborgde lekenkarakter van het officieel onderwijs; aandacht voor de rechtmatige belangen van onderwijskrachten die hun rechten kwijtraken; verwerping van de subsidieregeling voor het vrij onderwijs en beperking van de autonomie van de gemeenten door de financiële regeling.¹⁴⁰⁷ In het bijzonder werd de paradoxale situatie waarbij de staat, de provincie en de gemeente, door de subsidieregeling, in feite hun eigen concurrentie zouden subsidiëren, bekritiseerd.

Betogingen in Brussel zullen soms in republikeinse manifestaties ontaarden. De koning was bevreesd voor een antimonarchistische coalitie tussen radicale liberalen, socialisten en republikeinen. Hij profiteerde van de goede score van de liberalen in de grote steden bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 oktober 1884 om aan Jules Malou het ontslag van twee ministers te vragen. Uiteindelijk nam de gehele regering ontslag.¹⁴⁰⁸ De gemoederen bedaarden even. August Beernaert werd door de koning tot nieuwe formateur aangesteld. Zijn opdracht: het bewerkstelligen van een permante vrede. Beernaert zal de wet niet geheel ongedaan maken. Hij schaft de functie van minister van Onderwijs af. Die wordt gevoegd bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en dit blijft zo tot in 1932.¹⁴⁰⁹ Het godsdienstonderricht werd volledig geïntegreerd in het curriculum. Gezien het grote aantal katholieke gemeentebesturen was het resultaat bij voorbaat gekend. Vrijstelling was mogelijk.¹⁴¹⁰ Beernaert voorzag in enkele maatregelen om de gevolgen van de wet-Jacobs (bijvoorbeeld voor de werkloos geworden onderwijzers) te verzachten.

De expansie van het katholiek onderwijs ging onverdroten door. Vele gemeenten schaften de openbare lagere school af ten voordele van een katholieke school. De vrijdenkers bleven niet stilzitten en legden zich toe op de bouw van eigen scholen, "...wat aardig lukte in Wallonië en Brussel, maar in Vlaanderen veel lastiger was".¹⁴¹¹ Het terrein werd bezet door het katholiek onderwijs dat een buffer werd tegen het radicalere liberalisme en opkomende socialisme.

De verzwakking van de oppositie zette de katholieke meerderheid trouwens ook aan een nieuw wetsontwerp uit te dokteren; een aanscherpen van de wet-Jacobs. Minister van Binnenlandse Zaken Schollaert nam deze taak op zich.¹⁴¹² Els Witte verhaalt dat de 135 vrije scholen die geen godsdienstonderwijs verstrekken geen subsidies meer ontvingen. De (vierde) organieke wet op het lager onderwijs werd op 14 augustus 1895 goedgekeurd. Opmerkelijk feit: onder de onthoudingen was er deze van priester Adolf Daens.

¹⁴⁰⁷ Zie onder andere E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 488; zie ook G. Deneckere. Geuzengeweld. Blz. 110

¹⁴⁰⁸ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 492

¹⁴⁰⁹ Er werd nog een poging ondernomen om in 1925 de functie van minister van Schone Kunsten en Onderwijs in te richten.

¹⁴¹⁰ L. Devuyt & C. Van Waerebeke. De toekomst van de levenbeschouwelijke vakken. Blz. 38

¹⁴¹¹ G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. Een geschiedenis van België. Blz. 85

¹⁴¹² E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 497

De wet Schollaert legde een terugkeer naar het systeem van 1842 aan de gemeenten op. Het godsdienstonderricht in het lager onderwijs werd hersteld. De controle erop kwam opnieuw in handen van de clerus. Deze wet bracht een subsidiëringssysteem voor vrije scholen tot stand. Vrije, niet door een gemeentebestuur aangenomen basisscholen kregen toegang tot overheidssubsidiëring.¹⁴¹³ Liberale bastions moesten nu toezien hoe de overheid het lager confessioneel onderwijs betoelaagde. Deze politieke keuze zou wettelijk verankerd worden. Jeffrey Tyssen wijst erop dat de toepassingsbesluiten een invloed zouden hebben op het levensbeschouwelijke klimaat in de lagere gemeenteschool.¹⁴¹⁴ De aanwezigheid van zelfs maar één vrijgesteld kind in een klas legde een zekere neutraliteit op. Het is inderdaad opmerkelijk dat de katholieke regering min of meer heeft laten betijen.¹⁴¹⁵ De katholieke regering tolereerde dus een zekere neutraliteit. In bepaalde steden, waaronder Antwerpen, zou deze situatie zelfs blijven bestaan tot aan het Schoolpact van 1959.

Dat deze politiek lonend was blijkt overduidelijk uit de cijfers.¹⁴¹⁶ Het aantal gemeentelijke lagere scholen groeide aanzienlijk, net als de gemeentelijke kleuterscholen. Athenea en rijksmiddelbarescholen konden op tegenwerking rekenen: in 1911 volgen respectievelijk 6.322 en 15.693 leerlingen er les. In het katholiek onderwijs telt men 33.427 leerlingen in de colleges en de scholen.

In 1911 zou Schollaert nog proberen de subsidieregeling in het voordeel van de katholieke scholen aan te passen, via de invoering van een “schoolbon”.¹⁴¹⁷

Soms zou de invloedssfeer van de kerkelijke overheden zelfs door katholieke voormannen als te verregaand worden gezien. Zo stelde Frans Van Cauwelaert in een bijvoegsel van *Ons Leven* (10 juni 1904) n.a.v. de houding van de bisschoppen jegens de taaleisen van de Vlaamse beweging “Hoever strekt in ’t algemeen het wettig gezag der overheden uit het vrij middelbaar onderwijs?”. Het kerkelijk gezag geldt “alleen in zaken van geloof, van zedenleer en van kerkelijke discipline. ... Maar onze geestelijke overheid draagt tevens het oppergezag over ons middelbaar onderwijs, en het is natuurlijk in die hoedanigheid dat ze zich bemoeit met onze beweging. Hoever nogmaals reikt hier haar wettige macht?”. Het bestraffen van leerlingen omdat zij deelgenomen hebben aan een studentenprotest tijdens de vakantie wordt omschreven als “een jammerlijk machtsmisbruik”.¹⁴¹⁸

¹⁴¹³ Dit betekende dat vrije scholen niet langer werden aangenomen, maar dat *alle* vrije scholen die instemden met het onderwijscurriculum en staatsinspectie, in aanmerking kwamen voor overheidstoelagen.

¹⁴¹⁴ Omgekeerd was het zo dat indien er geen enkel kind een vrijstelling had aangevraagd er geen enkel probleem was dat er een algemeen christelijk klimaat in de klas kon heersen: dit was zeker in rurale gebieden steeds het geval. Hij wijst erop dat acties in steden als Brussel en Antwerpen werden opgezet om de kinderen van de stedelijke lagere scholen in groep te laten vrijstellen, geholpen door de weigering van de clerus om in diezelfde scholen les te geven, als resultaat hadden dat er als het ware “eilanden van lekenonderwijs konden worden gevrijwaard...”. In B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Blz. 14

¹⁴¹⁵ Ibid. Blijf bij de les. Blz. 14

¹⁴¹⁶ Zie E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz. 499

¹⁴¹⁷ De ouders zouden deze schoolbon aan de school van hun keuze afgeven. Dit betekende echter ook een controle over het correcte gebruik en dit werd door bepaalde katholieken verworpen. Zie Ontwerp van wet tot wijziging van de wet tot regeling van het lager onderwijs. Kamer. 1910-1911. Nr. 98

¹⁴¹⁸ L. Wils. Frans Van Cauwelaert. Uitgeverij Doorbraak. Deurne. 2017. Blz. 56

In 1912 haalde kardinaal Mercier, aartsbisschop van Mechelen, in zijn *“Herderlijken brief en bevelschrift voor den vasten”* scherp uit naar de vrijdenkersbeweging.¹⁴¹⁹ Mercier roept op om het “godloochenend onderwijs” te “verstoten”, net zoals ook de “drukkers die de godloochenening bevoordeelt” moest worden verworpen. De vrijmetselaarsbeweging “... zij schrijft de wet voor aan de vertegenwoordigers der natie die zij onder haar jok houdt...”¹⁴²⁰

Staatsman de Broqueville voelde aan dat het tij aan het keren was en dat nationale verzoening onontbeerlijk was.¹⁴²¹ Deneckere verwijst hiervoor onder meer naar een schrijven van de Broqueville aan koning Albert I waarin hij onderstreepte dat de katholieke revendicaties moesten wijken voor politieke stabiliteit en rust. Liberalen en katholieken dienden bereid te zijn tot een compromis. Drie dossiers waren hier van belang: het algemeen enkelvoudig stemrecht, de hervorming van de militie¹⁴²² en het onderwijsdossier.

Prosper Poulet, minister van Kunsten en Wetenschappen in de katholieke regering-de Broqueville, zou in 1913 zijn ideeën voor een hervorming van het lager onderwijs lanceren: geen schoolbon meer, gratis en verplicht lager onderwijs, invoering van een vierde graad in het lager onderwijs: het middelbaar onderwijs voor de lagere bevolgingsklasse. Voor de katholieken was er de erkenning van de subsidiëring van hun onderwijs met als toegeving het aanvaarden van inspectie.

Liberalen en socialisten waren niet gelukkig met dit initiatief en hadden zelfs de vergadering in Kamer en Senaat verlaten. De uitbreiding tot 14 jaar - een maatregel om ook kinderen uit de arbeidersklasse een opleiding te verzekeren - lag niet aan de basis van het dispuut. Het was veeleer de verdeling van de subsidies die gevoelig lag. De wet zou immers verregaande implicaties hebben op de gehele onderwijsorganisatie en zeker op het vlak van de financiering. Een herziening van het financieringssysteem drong zich immers op. Het onderwijs diende kosteloos te zijn, de wedden van de onderwijzers dienden gegarandeerd te zijn.¹⁴²³

¹⁴¹⁹ De titel van de brief “De godloochenende vrijdenkerij en de openbare zedelijkheid” geeft de teneur weer. Voor Mercier zijn de grootste misdadigers in de samenleving de godloochenende vrijdenkers. Het atheïsme of de godloochenening wordt, aldus Mercier “door de uitstekendste anthropologe, of beoefenaars der menscheer, beschouwd als eene afwijking van de natuur...”. In J. Mercier. *De godloochenende vrijdenkerij en de openbare zedelijkheid. Herdelijke brief voor den vasten.* H. Dessain. Mechelen. 1912. Blz. 10

¹⁴²⁰ Ibid. Blz. 16

¹⁴²¹ Gita Deneckere. *Geuzengeweld.* Blz. 191

¹⁴²² Chambre des Représentants. Séance du 8 Juillet 1909. *Projet de loi sur la milice.* N° 200.

1910. *Verzameling der Wetten en Koninklijke besluiten.* N° 5. Koninklijk Besluit tot samenstelling der wetten op de militie. Leopold II ondertekende de wet op de dienstplicht bijna op zijn sterfbed. Een algemene dienstplicht kwam er aanvankelijk niet. In 1913 volgde, onder druk van de internationale politieke situatie, een aanpassing van de militiewet. De algemene dienstplicht werd op 30 augustus 1913 een feit.

¹⁴²³ Op 14 maart 1911 had Frans Schollaert, toenmalig minister van Wetenschappen en Kunsten, een wetsontwerp ingediend dat de leerplicht tot 14 jaar wilde invoeren en een vierde graad wilde veralgemenen. Het onderdeel “subsidiëring” zorgde voor weerwerk.

Door de Wet van 19 mei 1914 werd het lager onderwijs verplicht.¹⁴²⁴ De wet verzekerde kosteloosheid¹⁴²⁵, legde een leerplicht op, geen schoolplicht, wat betekende dat thuisonderwijs mogelijk was. Er was niet langer sprake van een schoolbon, wel was er een betere subsidiëring van het vrij katholiek onderwijs. Gemeenten – die subsidies ontvingen – moesten nu ook de onderwijzerslonen van de aangenomen school dragen. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog zou de uitvoering vertragen. Ook de inspectie op de toepassing van de leerplicht zou pas vanaf 1920 echt operationeel worden.

Voor de katholieken was het van groot belang om hun eigen socialisatiekanalen zo goed mogelijk uit te bouwen. Het kwam er voor hen in eerste instantie op aan om hun eigen onderwijsinstellingen uit te bouwen. Openbare financiering was hier noodzakelijk. De katholieke ouders die kozen voor het confessioneel onderwijs dienden niet langer te betalen én voor hun onderwijs én, via de belastingen, voor de officiële scholen. De subsidiëring werd een strijdpunt: “... de schoolplicht legde de verstrekking van kosteloos onderwijs op en versterkte de sociale legitimatie van toelagen.”¹⁴²⁶ Deze strategie zou worden verdergezet tijdens het interbellum.

Was daarmee alles opgelost? De uitbouw van het officieel onderwijs werd met lede ogen bekeken en ook de inspectie over het levensbeschouwelijk onderricht in die scholen bleef een aandachtspunt. In de middelbare scholen werd, eigenaardig genoeg, wel een zekere pluralisering van het levensbeschouwelijk onderricht vastgesteld.¹⁴²⁷

Twee perioden werden hiermee afgesloten. Van 1830 tot de eerste Schoolstrijd in 1879 stond het lager onderwijs centraal. In een geest van broodnodige eenheid werden aanvankelijk ruime toegevingen gedaan. Slechts nu en dan zou een liberale interventie (zie middelbaar onderwijs) voor correcties zorgen. In de daaropvolgende periode die we kunnen afsluiten in 1914 is er aanvankelijk een relatieve laïcisering van het onderwijs te merken, ten nadele van de clerus. Deze zal snel de onderwijspolitiek van de radicaal-liberalen weten te counteren en opnieuw een dominante plaats opeisen in het onderwijslandschap. De kortstondige lekenstaat wordt geconfronteerd met een veerkrachtig katholicisme.

Vanaf 1884 raken de voorstanders van de lekensamenleving duidelijk in de verdrinking.

Schreiber ziet diverse oorzaken die kunnen verklaren waarom de katholieken gedurende 30 jaar het terrein hebben kunnen bezetten. Er is de verruiming van het electoraat, na de grondwetswijziging van 1893¹⁴²⁸, en de behoefte van de politieke partijen om dit nieuwe

¹⁴²⁴ De leerplichtperiode zou ingaan na de zomervakantie van het jaar gedurende hetwelk de kinderen zes jaar oud werden. Voor vele arbeiderskinderen betekende dit dat ze toch nog bij het bereiken van de leeftijd van 14 jaar aan het werk werden gesteld. Acht jaar voltijds onderwijs waren nu de norm. Zie Wet van 19 mei 1914 tot invoering van leerplicht en wijziging van de organieke wet op het lager onderwijs.

¹⁴²⁵ Zo werden onder meer de werkingskosten gesubsidieerd.

¹⁴²⁶ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 28

¹⁴²⁷ Van een echte openheid was geen sprake. J. Tyssen stipt aan men kan vaststellen dat eerst in 1889 in Arlon en wat later in 1911 te Antwerpen er lessen joodse godsdienst worden gegeven. Voor de protestanten was er nog geen leergang.

¹⁴²⁸ Invoering van het algemeen meervoudige stemplicht voor mannelijke Belgische burgers.

electoraat aan te spreken en, indien mogelijk kiezers los te weken van andere partijen. Harde standpunten moeten worden vermeden. De radicale voorstanders van de lekensamenleving raken geïsoleerd: de vrijdenkersbeweging en de voorstanders van de lekensamenleving slagen er niet in om hun gedachtengoed op gestructureerde en continue wijze te vertalen, op de agenda te zetten en politiek te laten schragen.

Deneckere ziet de verkiezingen van 1912, waarbij de katholieken opnieuw een overwinning boeken (homogeen katholieke regering-de Broqueville) en de daarbij aansluitende rellen als een kantelmoment in de Belgische politiek: het antiklerikale kartel wordt van tafel geveegd. Dit kwam eerder als onverwacht.¹⁴²⁹ Algemeen werd gedacht aan een verkiezingsoverwinning van de antiklerikale unie.¹⁴³⁰ De internationale context, de toename van het aantal te verdelen zetels, de reactie van de katholieken en de argwaan bij bepaalde liberalen jegens de socialisten hadden de balans in de richting van de katholieken doen overhellen.

Ook binnen de arbeidersbeweging staan antiklerikalen zwakker. De Belgische Werklieden Partij betoogt dat de socialistische beweging een klassenpartij is. Het losweken van kiezers uit de katholieke beweging staat voorop.¹⁴³¹ Socialistisch voorman Emiel Vandervelde hangt de *Erfurt-doctrine* aan.¹⁴³² Voor de socialisten is er zoiets als een burgerlijk antiklerikalisme. Partij en vrijdenkersbeweging, socialisme en rationalisme zijn gescheiden zaken. In 1913 is het zo ver:” ... voor de politieke invloed van de vrijdenkersbeweging zou dit verstrekkende gevolgen

¹⁴²⁹ De evenredige vertegenwoordiging, ingevoerd in 1899, had voor een herpositionering van de liberale familie gezorgd. Radicalen en doctrinair groeiden naar elkaar toe. De katholieke meerderheid haalde verkiezing na verkiezing minder zetels. Socialist en liberalen konden elkaar vinden op het levensbeschouwelijke vlak, niet op het sociale vlak. De schoolbon van de regering Schollaert zou hen naar elkaar drijven en in 1911 aanvaardden de liberalen de socialistische eis voor de invoering van een algemeen enkelvoudig stemrecht.

¹⁴³⁰ Men had immers bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1911 vrij behoorlijke successen geboekt.

¹⁴³¹ J. Tyssens. *Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940.* Blz. 89

¹⁴³² “Wij besluiten dat de verklaring van Erfurt, dat de godsdienst een privézaak is, in zulke zin moet worden opgevat dat het socialisme, als partij, zich niet heeft bezig te houden met de godsdienstige overtuiging van zijn aanhangers – en dat, langs de andere kant, in de orde der politieke gedachten, de kerken moeten behandeld worden volgens het gemeen recht, als verenigingen die niet het minste openbaar karakter bezitten.” In: Emile Vandervelde. *Het socialisme en de godsdienst.* *Germinal* nr. 11. S.a. Samenwerkende Volksdrukkerij. Gent. S.a. Blz. 27. Bron: Archief en Bibliotheek voor de Studie van het Communisme

“Daarentegen zouden er in de collectivistische of socialistische maatschappij geen gevaarlijke geloofsbelijdenissen meer bestaan, zoals er ook geen omverwerpende of afbrekende wijsbegeerten meer zouden bestaan. Niemand zou er zelfs belang bij hebben ze op dringen of ze te bestrijden. Iedereen zou zich een godsdienst naar zijn gading kunnen denken, iedereen zou de godsdienst van anderen kunnen aankleven, iedereen zou het kunnen doen zonder enige godsdienst, zonder dat de maatschappij er zich zou om roeren, zonder dat de zedenleer er zich zou om verontrusten, daar maatschappij en zedenleer niet meer zouden gegrondvest zijn op een bovennatuurlijk beginsel. In de socialistische maatschappij zullen de vrijgevochten en ontvoogde werklieden, die verlost zijn van een materiële en zedelijke druk, van alle klerikale oppermacht, gerust staan voor het groot raadsel der wereld en vrijelijk die veronderstelling, die oplossing verkiezen die het best overeen te brengen is met de verzuchtingen van hun hart en de eisen van hun gezond verstand.”

Ibid. Blz. 31

Een origineel exemplaar van het *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands: Abgehalten zu Erfurt vom 14. bis 20. Oktober, 1891* is beschikbaar in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

hebben.¹⁴³³ Zo zou de groeiende invloed van een marxistische beweging het antiklerikale naar de achtergrond verdringen.

De Eerste Wereldoorlog zorgde mee voor het bewerkstelligen van een tijdelijke politieke wapenstilstand tussen de drie politieke families. Het compromis was als het ware levensnoodzakelijk geworden. De gesubsidieerde vrijheid continueerde. Deze hervonden eenheid zou de laïciseringsbeweging afremmen.¹⁴³⁴ Er kwam een “pacificatie”: socialisten en liberalen hadden andere prioriteiten.

De invoering van een toegankelijker stemrecht door het algemeen enkelvoudig stemrecht in 1918, zorgt ervoor dat partijregeringen vervangen worden door coalitieregeringen. Deelname is belangrijk.

Kossmann legt een verband tussen het erkennen en het betoelagen van het vrij onderwijs en het kiesrecht. In Nederland werd, bij de grondwetsherziening van 1917 aan de vrije scholen evenveel geld ter beschikking gesteld als aan de staatsscholen; tegelijk werd het algemene mannenstemrecht ingevoerd.¹⁴³⁵

Een politiek van geven en nemen verdringt tijdens het interbellum de meeste levensbeschouwelijke, politiek-religieuze conflicten. De coalitieregeringen tijdens het interbellum - met een christendemocratische partij die op de besluitvorming weegt - vereisten een andere aanpak.

Begin de dertiger jaren wordt de sfeer echter grimmiger. Socialisten en liberalen ondervinden meer en meer dat de afspraken onder druk komen te staan. Keert het tij?

In bepaalde provincies is er sprake van een bevoordelen van het vrij technisch onderwijs, een zich meer en meer verzelfstandigend onderwijstype. De expansie van deze scholen - voor de katholieken een rekruteringssterrein bij uitstek voor hun organisaties¹⁴³⁶ - zorgt langs socialistische zijde voor ongenoegen. Het vermoeden van bevoordeling van deze katholieke scholen door katholieke patrouns versterkt de vrees dat de eigen socialistische zuil in gevaar zou kunnen komen.

De subsidiëring die deze katholieke expansie mogelijk heeft gemaakt en de weigering om controle te aanvaarden worden vanuit socialistische syndicale kringen bekritiseerd. Centraal staat de verdediging van de zuil: “... het in eigen rangen houden van de jeugd.”¹⁴³⁷ De compromispolitiek werd gehekel en er wordt een inventaris gemaakt van de bedragen die

¹⁴³³ Zo werd in 1930 een Religieus Socialistisch Verbond opgericht. In Ibid. Blz. 93

¹⁴³⁴ “Car la guerre a soudé les partis politiques et rejeté par la suite, au nom du réalisme et de la solidarité née des affres de la boucherie de 1914 – 1918, toute velléité de revanche laïque, accentué plus encore par la nécessité de constituer des gouvernements de coalition et la trêve sur le plan religieux et scolaire.” Zie J.-P. Schreiber. La Belgique. État laïque ... ou presque. Blz. 37

¹⁴³⁵ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 293

¹⁴³⁶ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 131

¹⁴³⁷ Ibid. Blz. 133

het gehele katholieke onderwijs via diverse instanties hand weten binnen te rijven: een half miljard BEF. Radicale congresresoluties worden echter niet geconcretiseerd.

Een ander element zou het onderwijsdossier een nieuwe wending geven: het *planisme* van Hendrik De Man.¹⁴³⁸ Deze socialistische politicus heeft, vanuit zijn zoektocht naar een ethische fundering van het socialisme, een visie ontwikkeld op de rol van religie. Dit leidde "...tot een belangwekkende ideologische stap naar toenadering met gelovigen buiten de socialistische arbeidersbeweging, of zelfs buiten de arbeidersbeweging als dusdanig."¹⁴³⁹

Congressen maakten dan wel duidelijk dat men waakzaam zou blijven en het officieel onderwijs zou blijven steunen, de antiklerikale stroming werd tot matiging gedwongen: de socialisten zijn antiklerikaal, maar niet antigodsdienstig.

Binnen katholieke kringen is er argwaan: het *plan* mag geen paard van Troje worden en de socialisten moesten tonen dat ze de godsdienst respecteerden. Een onderwijscommissie zal in 1935 denkpistes uitwerken met het oog op het wegnemen van de conflictstof. Passeerden de revue: het benadrukken van pluralisme (alle strekkingen zouden aan bod komen, onderwijs was geen steriel neutraal gebeuren¹⁴⁴⁰), het weren van beïnvloeding in het onderwijs, het controlerecht van de overheid op het betoelaagde onderwijs en het al dan niet inrichten van onderwijs door de overheid.¹⁴⁴¹ Toenaderingspogingen brengen niet het verhoopte resultaat. Zowel christendemocraten als voorstanders van de officiële school zijn op hun hoede.

De socialistische beweging is tijdens het interbellum bereid tot compromissen. Verwezen moet worden naar de *Erfurt-doctrine*: godsdienst was een private aangelegenheid. Levensbeschouwelijke gematigdheid staat in het belang van regeringsdeelname. Tyssens wijst erop dat er ook - om electorale redenen - een tendens tot openheid naar de christelijke arbeider aanwezig was. Men wilde zo de begrenzing van de socialistische electorale expansie doorbreken.¹⁴⁴² De houding van de socialistische beweging wordt ook gekenmerkt door tegenstellingen tussen de Waalse antiklerikale strekking (die ook verschillende) en de gematigde Vlaamse strekking. Eind de dertiger jaren wordt de socialistische beweging gekenmerkt door verdeeldheid, ook op schoolpolitiek vlak.¹⁴⁴³

De liberale beweging ondergaat in diezelfde periode ook een transformatie. De uitbreiding van het stemrecht en de hieruit voortvloeiende minorisering zijn hier niet vreemd aan. De gematigden zoeken - gestuurd door een antisocialistische reflex – soms aansluiting met behoudsgezinde katholieken. Deelname aan het politieke bestel is ook hier belangrijk.

¹⁴³⁸ De doelstellingen van het socialistische Plan van de Arbeid zijn: een stelsel van gemengde economie, een hervorming van de staat en van het parlementaire stelsel. Zie bij E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 2. Blz. 1062

¹⁴³⁹ Ibid. Blz. 140

¹⁴⁴⁰ De idee van een pluralistisch onderwijsproject zou vele jaren later opnieuw opduiken.

¹⁴⁴¹ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 149

¹⁴⁴² Ibid. Blz. 158

¹⁴⁴³ Ibid. Blz. 161

Tyssens vestigt er de aandacht op dat er twee strekkingen te onderscheiden zijn: zij die een status quo voorstaan (de naoorlogse subsidiewetgeving blijft onveranderd) en een strekking die verder wil gaan en een definitieve oplossing voorstaat, inbegrepen volledige financiële gelijkstelling of het laten vallen van de neutraliteit in het officieel onderwijs.¹⁴⁴⁴ Er zijn echter ook nog radicaal antiklerikalen (vaak onderwijzers uit stedelijke scholen) die zich laten horen. De partijelite kan niet zonder deze achterban en dient soms de compromisbereidheid te milderen. Belangrijk hier is ook dat de liberalen, in vergelijking tot de socialisten, niet bevreesd zijn voor de aantasting van hun zuil door de katholieke beweging. De liberale zuil (vakbond en mutualiteit) zijn van recentere datum en hebben niet hetzelfde gewicht. Een liberaal onderwijssyndicalisme is gedurende geruime tijd afwezig.¹⁴⁴⁵ De subsidiëring van de vrije scholen is wel een aandachtspunt, het is wachten zijn tot het *Liberaal Vlaams Verbond* en het *Willemsfonds* het onderwijsdossier activeren.

De levensbeschouwelijke kwesties en meer bepaald het onderwijsdossier moeten ontijd worden. Coalities mogen niet in gevaar worden gebracht.

Soms is er een ingreep die sporen nalaat. Door de wet - "Vanderpoorten" van 17 juni 1937 wordt de expansie van het officieel onderwijs mogelijk gemaakt. Deze wet wijst de bevoegdheid inzake de oprichting en de uitrusting van scholen toe aan de overheid.¹⁴⁴⁶

De liberaal Vanderpoorten pleitte voor een gelijkberechtiging wat wedden en pensioenen betreft, maar ontpopte zich hierbij ook tot vurig verdediger van het officieel onderwijs: hij vroeg aandacht voor de onaanvaardbare materiële omstandigheden en schuwde niet te stellen dat de beheerraden in Vlaanderen voor 80% uit vijanden van het officieel onderwijs bestonden.¹⁴⁴⁷

In 1953 zou in een verslag van de Commissie van Openbaar Onderwijs het Fonds der schoolgebouwen van het middelbaar onderwijs (Wet Vanderpoorten) worden geëvalueerd.¹⁴⁴⁸ Harmel zal in 1953, verwijzende naar de toename van het aantal leerlingen en de slechte staat van schoolgebouwen in het vrije net, er naar streven een evenwicht tussen de onderwijstakken te bewerkstelligen.

De vrijmetselaarsbeweging was, volgens onderzoek van Jeffrey Tyssens, niet de drijvende kracht achter de antiklerikale tendens: "De Orde weerspiegelde als het ware de

¹⁴⁴⁴ Ibid. Blz. 217

¹⁴⁴⁵ Ibid. Blz. 212

¹⁴⁴⁶ Zie het verslag naar aanleiding van Wetsontwerp 236. 1946-1947. Kamer der Volksvertegenwoordigers. 5 maart 1947. Wetsontwerp tot inrichting van een autonome openbare instelling onder de benaming van « Fonds der Schoolgebouwen van 's Rijks Middelbaar Onderwijs».

¹⁴⁴⁷ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 204

¹⁴⁴⁸ Uit het verslag is af te leiden dat, op vier gemeenten na, alle gemeenten waar een middelbare school is gevestigd de gebouwen en aanhorigheden, het meubilair en het lesmaterieel hebben overgedragen. Nieuwe gebouwen werden opgericht. De vijandelijkheden hebben de bouw onderbroken, maar vanaf 1945 heeft het Departement van Openbare Werken de herstelwerkzaamheden aangevat en nieuwe scholen gebouwd. De ter beschikking gestelde en benutte kredieten geven aan dat, tussen 1948 en 1953, in uitvoering van de wet van 2 april 1948, tientallen bouw-vergrotings- en moderniseringsprocessen zijn opgestart. Zie het verslag naar aanleiding van Wetsontwerp 236. 1946-1947.

tegenstellingen die de linkerzijde in de profane wereld verdeelden, ook op schoolpolitiek vlak.”¹⁴⁴⁹ De depolitisering van de maçonnieke werkzaamheden liet zich voelen.

De vrijdenkersbeweging zelf verkeerde in periode in een crisis. Antifascisme en volksfrontgedachte zouden voor een tweespalt zorgen: een te communistische koers werd niet gemaakt.¹⁴⁵⁰ De vrijzinnige beweging zelf speelde niet de rol die men verwacht zou hebben: zij wist zich niet te positioneren als het antiklerikale cement binnen de politieke fracties. Enkel de *Vrienden van het Officieel Onderwijs* zouden er in de dertiger jaren in slagen West-Vlaamse liberalen en socialisten te overhalen tot een verdediging van het officieel onderwijs. Het opteren voor een uitbreiding van het officieel onderwijs – en niet het benadrukken van de afschaffing van betoelaging – creëerde een opening naar de meer gematigden. De conclusie van het onderzoek van Tyssens: “Noch de vrijmetselarij, noch de vrijdenkersbeweging, noch de rond onderwijs gespecialiseerde vrijzinnige pressiegroepen hebben die rol willen of kunnen spelen.”¹⁴⁵¹

Tijdens het interbellum heeft men duidelijk andere zorgen. Diverse factoren zorgen voor een matiging: de lokroep van een regeringsdeelname, de verrechtsing van de samenleving, de overwinning van extreemrechts en onder meer de vrees van een misbruik door rechts van de schoolpolitiek.

Politieke partijen hadden geen behoefte aan een lastige achterban die een expansie kan afremmen of een mogelijke coalitie in gevaar kan brengen. Van een vrijdenkerszuil, een vrijzinnige zuil was geen sprake, van een partijpolitiek gewicht al evenmin. De strijd om de kiezer maakt van het levensbeschouwelijke element *pasmunt*.

8.4. De “Tweede Schoolstrijd”

De tweede wereldoorlog zou een korte pacificatieperiode inhouden. Dat elke partij op zoek bleef naar haar voordeel (Concreet: “meer subsidies voor het vrij onderwijs, in ruil voor nieuwe scholen in het officieel onderwijs.”¹⁴⁵²) en argwaan nooit veraf was zou onder meer in 1947 duidelijk worden. Eind 1947 werd, in de Kamer van Volksvertegenwoordigers, de socialist Camille Huysmans, tijdens de bespreking van het onderwijsdossier, hard aangepakt door de katholieke politicus Charles du Bus de Warnaffe¹⁴⁵³. Deze laatste verweet Huysmans van wanbeleid (scholen werden blijkbaar overal opgericht) en van discriminatie van het vrij onderwijs (op het vlak van inschrijvingsgeld).

Het katholieke onderwijsnet breidde zich verder uit. Van een ontkerkelijking was nog geen sprake. Het leerlingenaantal neemt overal toe. Zo ook het aantal athenea en rijksmiddelbarescholen. En deze groei wordt door de christendemocraten met argwaan gevolgd. Na even in de oppositie te zijn terechtgekomen (ingevolge de koningskwestie) weet

¹⁴⁴⁹ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 227

¹⁴⁵⁰ Het Duits-Russische front bij de inval in Polen zou de spanning doen escaleren.

¹⁴⁵¹ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 271

¹⁴⁵² E. De Cock. Levensbeschouwing en onderwijs. God op school, een verhaal van ideologie en pragmatisme. Basis. 2 maart 2013. Blz 10

¹⁴⁵³ Was actief binnen het *Nationaal Comité van het Vrij Onderwijs* en in het *Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie*.

de christendemocratie na de verkiezingen van juni 1950 zich verzekerd van een comfortabele meerderheid. Zij zal goed gebruik weten te maken van de mogelijkheden om het katholiek middelbaar en technisch onderwijs uit te bouwen. Een volwaardige subsidiëring van het middelbaar katholiek onderwijs werd door de katholieken als noodzakelijk gezien. Het inschrijvingsgeld moest worden gedrukt.

De onderwijspolitiek van de CVP had, aldus E.H. Kossmann, tot doel het katholiek onderwijs op alle niveaus meer staatssteun te verschaffen. Hiertoe moest men een politiek ontwikkelen die katholieke onderwijsinstelling bevoordeelde en de groei van het openbaar technisch onderwijs afremde: “Het leed geen twijfel dat de katholieken van plan waren de expansie van het onderwijs en de hogere opleiding van de lagere standen met zorgvuldigheid te beheersen.”¹⁴⁵⁴

Toenmalig minister van Onderwijs, Pierre Harmel (christendemocraat), had een eigen visie op wat onder “pluralisme” moest worden verstaan, welke de rol er voor het officieel onderwijs hierin weggelegd was en wat het belang van het katholiek onderwijs was.¹⁴⁵⁵

Voor de christendemocraten was het evident dat, op het vlak van onderwijs en opvoeding, het katholiek onderwijs in het algemeen en de katholieke ouders in het bijzonder, grondwettelijk verankerde prerogatieven hadden: katholieke ouders hadden recht op katholiek onderwijs voor hun kinderen. De financiering van onderwijsinstellingen van het vrije net was een normaal gevolg van deze houding. Ook de “heikele diplomakwestie ... een lastig probleem met al die priesters - leerkrachten die niet het diploma bezaten dat in de rijkscholen wel vereist was” moest worden aangepakt.¹⁴⁵⁶ Voor de christendemocraten primeert de vrijheid die de ouders op het vlak van onderwijs en opvoeding hebben op die van de overheid.¹⁴⁵⁷ Deze visie zou worden vertaald in een begrotingstechnische operatie waarbij het vrij middelbaar onderwijs op extra toelagen rekenen kon. De reactie zou niet op zich laten wachten.

¹⁴⁵⁴ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel II. Blz. 270

¹⁴⁵⁵ Harmel is vertrouwd met de recente standpunten van de kerk dat het geloof een persoonlijke aangelegenheid is en dat er geen enkele druk van buitenaf mag worden opgelegd. Voor Harmel is de openbare school echter ook geen lekenschool “in die zin dat deze onderricht zou verstrekken op basis van een levensbeschouwing en er zich toe zou verbinden om maatschappelijke, morele of religieuze theorieën te ontwikkelen die bijvoorbeeld gebaseerd zijn op het rationalisme, en zelfs om eigenmachtig de religieuze feiten te verzwijgen...” Voor hem is het zo dat in bepaalde gevallen dit ertoe leiden kan dat een onderwijzer, in het openbaar onderwijs, misschien een minder gereserveerde houding moet kunnen aannemen, maar indien ook maar één leerling met een andere levensbeschouwing aanwezig is, dan moet de onderwijzer zich, met alle andere leerlingen, inspannen voor een wederzijds respect van elkaars geloof. Zie P. Harmel. *Réflexions sur la liberté scolaire en Belgique*. La revue nouvelle. Jg. 7. Deel XIV. N) 9. 15/09/1951. Geciteerd bij E. Witte (e.a.). *Nieuwe geschiedenis van België*. Deel 3. Blz. 1400

¹⁴⁵⁶ J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. GO! pro. Kennisplatform voor de GO! professional. GO! Staten – Generaal. Naar een vernieuwd pedagogisch project. Brussel. 2015. Blz. 8

¹⁴⁵⁷ Harmel verwijst hierbij naar artikel 17 van de Grondwet uit 1831 en op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (afgekort UVRM). Zo vloeit de keuzevrijheid van de ouders om te opteren voor een religieuze opvoeding van hun kinderen voort uit artikel 26, §3 UVRM.

Harmel laat niet na te informeren naar de verwachtingen van de clerus in deze. Hij zal bij de voorbereiding van de wet over de financiering van het middelbaar onderwijs de bisschoppen vragen het geheel te coördineren.¹⁴⁵⁸

Initiatieven zullen elkaar in snel tempo opvolgen. Zo is er de wet die in bepaalde gevallen gemeentelijke supplementen in het lager onderwijs afschaft.¹⁴⁵⁹ Twee wetten zouden tot een grondige herschikking van de verhouding tussen officieel onderwijs en katholiek onderwijs leiden: de Wet van 13 juli 1951 tot regeling van de toekenning van toelagen aan de vrije middelbare schoolinrichtingen en de Wet van 17 december 1952 houdende de wijziging van de wetten op het middelbaar onderwijs gecoördineerd bij besluit van de Regent van 31 december 1949.¹⁴⁶⁰ En door de wet van 29 juli 1953 wordt het technisch onderwijs aangepakt. De Overheid zal op dit niveau nog een rol spelen, maar dient rekening te houden met gemeenten en provincies die “beter dan andere de plaatselijke economische behoeften kennen”.¹⁴⁶¹

Op 13 maart 1951 werd bij de Kamer van Volksvertegenwoordigers een wetsontwerp tot regeling van de toekenning van toelagen aan de vrije middelbare onderwijsinrichtingen ingediend.¹⁴⁶² De memorie van toelichting geeft een goed beeld van de motivering.¹⁴⁶³ Zij benadrukte dat de toelagenverlening jaren geleden aanvaard werd voor het lager onderwijs en ook toegepast werd op het technisch en hoger onderwijs en gedeeltelijk op het normaalonderwijs. De regering “meent dat het ogenblik gekomen is dezelfde beginselen toe te passen ten aanzien van het vrij middelbaar onderwijs. ... Daarom heeft zij op de begroting ... voor het jaar 1951 kredieten ingeschreven, ... voor het verlenen van toelagen aan dit onderwijs.” Voor de regering maakte dit deel uit van een hervorming van het onderwijs, waarvan de verlenging van de schoolplicht een element is. Het ontwerp erkende het principe van de gelijkheid tussen het staats- en het vrij onderwijs (schoolbevolkingsminima en diploma's). In het ontwerp was echter ook een uitzondering opgenomen voor de priesterleraars. In het ontwerp-artikel 5 werd geschaafd aan het schoolgeld en aan de salarissen van de leerkrachten in het vrij middelbaar onderwijs.¹⁴⁶⁴ De memorie verduidelijkte ook dat "De

¹⁴⁵⁸ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 3. Blz. 1401

¹⁴⁵⁹ 30 JUNI 1951. - WET betreffende de wedde van de onderwijzers, houdende wijziging van de wet tot regeling van het lager onderwijs en van de wet van 24 December 1948 betreffende de gemeentelijke en provinciale financiën.

¹⁴⁶⁰ Wet 13 juli 1951 tot regeling van de toekenning van toelagen aan de vrije middelbare onderwijsinrichtingen. Belgisch Staatsblad 13/14 augustus 1951. Blz. 6.304

Wet 17 december 1952 houdende wijziging van de wetten op het middelbaar onderwijs, gecoördineerd bij besluit van de Regent van 31 december 1949. Belgisch Staatsblad 29 - 30 december 1952. Blz. 9.253

¹⁴⁶¹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 3. Blz. 1408

¹⁴⁶² Kamer van Volksvertegenwoordigers. 13 maart 1951. 359 – 1950 - 1951 – Nr. 1.

¹⁴⁶³ Gesteld werd dat de uiteindelijke oplossing van het schoolvraagstuk erin bestaat keuzevrijheid mogelijk te maken voor de ouders, zodat deze aan hun kinderen onderwijs kunnen laten verstrekken dat overeenstemt “met hun diepe overtuigingen”. Deze vrijheid bestaat niet zolang de ouders verplicht worden zich al te zware geldelijke offers te getroosten, want dit laatste verhindert hen hun kinderen te sturen naar de onderwijsinstellingen die overeenstemmen met hun inzichten: “Hieruit vloeit logisch de noodzakelijkheid voort toelagen te verlenen aan het vrij onderwijs.”

¹⁴⁶⁴ De voorwaarde van artikel 5, 1° die aan de vrije middelbare onderwijsinrichtingen de verplichting oplegt het schoolgeld te verminderen “tot beloop van 50% der verminderingen in voege in het rijksonderwijs”, wordt “een

Staat die de vrije middelbare onderwijsinstellingen subsidieert, wenst zich echter niet te mengen in hun inwendige structuur, noch hun pedagogische opvattingen of een pedagogische controle op te leggen.”¹⁴⁶⁵

Harmel zal als motivering voor het beperkt openen van nieuwe rijksonderwijsinstellingen verwijzen naar de geleverde inspanningen.¹⁴⁶⁶ De uitbreiding van het technisch onderwijs wordt vertraagd. Het vrij onderwijs kan zich echter probleemloos ontplooiën.¹⁴⁶⁷ De organieke wet van 29 juli 1953 erkende de rol van de overheid maar stelde ook dat, wou men overgaan tot de oprichting van onderwijsinstellingen, men ook de lokale en provinciale overheden moest raadplegen.

Ook de toelichting (wetsontwerp 29 mei 1952 – wijziging wetten op het Middelbaar Onderwijs) maakt duidelijk wat men gerealiseerd zien wil. De toeloop van de leerlingen in het katholiek onderwijs, dat het zonder staatssubsidies stellen moet, brengt deze scholen in de problemen. Schoolgeld vragen is niet steeds mogelijk. Deze wet wil het voortbestaan van de vrije scholen verzekeren, een keuzevrijheid garanderen en de leerkrachten, tot welk net zo ook behoren, eenzelfde verloning toekennen.¹⁴⁶⁸

De oprichting van de zogeheten “gemengde commissies”¹⁴⁶⁹ (met afgevaardigden van het officiële en van het vrij onderwijs), die zich zouden inlaten met de rijkscholen, werd door liberalen en socialisten gezien als een risico voor het rijksonderwijs.¹⁴⁷⁰

Voor de katholieken een normale zaak, men zag het als een systeem om rivaliteiten te kalmeren en concurrentie te sturen, voor de vrijzinnige linkerzijde “... een nieuwe uiting van het subsidiariteitsbeginsel om de rol van de overheid te verkleinen”.¹⁴⁷¹ De gelijkstelling zal ook op het niveau van het normaalonderwijs worden doorgevoerd.

De tegenstanders betogen dat de vrije scholen geen nationale scholen zijn: het katholiek onderwijs is onderwijs dat ten dienste staat van één welbepaalde partij.¹⁴⁷²

eerste stap in deze richting” geheten. De tweede voorwaarde van artikel 5 strekt ertoe het lot der leerkrachten van het vrij middelbaar onderwijs te verbeteren. Meer bepaald wil men ertoe ken bij gelijkheid van diploma’s gelijkheid tussen salarissen te bekomen.

¹⁴⁶⁵ Kamer van Volksvertegenwoordigers. 13 maart 1951. 359 – 1950 - 1951 – Nr. 1. Blz. 3

¹⁴⁶⁶ Pierre Harmel zal het fonds voor de scholenbouw (het zgn. Fonds Vanderpoorten van 1948) in 1953 hervormen.

¹⁴⁶⁷ 140 vrije technische scholen zullen langzamerhand een erkenning krijgen onder Harmel.

¹⁴⁶⁸ Kamer der Volksvertegenwoordigers. Wetsontwerp tot wijziging van de wetten op het Middelbaar Onderwijs gecoördineerd bij Besluit van de Regent van 31 december 1949. Doc.448. 29 mei 1952. 1951-1952. Blz. 2

¹⁴⁶⁹ Els Witte heet deze commissies *hoofdschotel* en *sluitsteen* van de door de christendemocraten geïnspireerde schoolwetgeving.

¹⁴⁷⁰ E. Witte geeft cijfers aan waaruit blijken moet dat tussen 1945 en 1950 de ministers van Openbaar Onderwijs de gebouwen van het officieel onderwijs niet alleen in orde hebben laten brengen, maar dat men in totaal zestig rijkscholen (middelbare en atheneum opende). Onder Harmel werden slechts vijf nieuwe rijksmiddelbarescholen geopend. In E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 3. Blz. 1407

¹⁴⁷¹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Lannoo. Deel 3. Blz. 1408

¹⁴⁷² E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 3. Blz. 1402

Ging in 1950 de belangstelling van de katholieken uit naar het onderwijs - de katholieken voelden zich op dit terrein in het defensief gedrongen, al was het lager onderwijs nog steeds een bolwerk van hen en was het middelbaar onderwijs voor meer dan de helft in hun handen - dan zou voor de socialisten en liberalen het na de oorlog een bijzonder aandachtspunt zijn het openbare neutrale onderwijs te laten groeien: "Deze wilden daartoe de dank zij de economische en demografische groei uitvoerbaar geworden expansie van het middelbare en vooral het technische onderwijs gebruiken en de overheid de gelegenheid verschaffen op ruime schaal inrichtingen van die aard op te richten die voor de leerlingen en de ouders kosteloos zouden zijn."¹⁴⁷³

De christendemocratische partij was in de vier jaren van haar suprematie, aldus Kossmann, echter niet geheel ontsnapt aan het risico dat haar beleid bestempeld zou worden als een vorm van meerderheidsdictatuur.

De reactie liet dan ook niet op zich wachten. Verkiezingen zorgden voor een politieke machtswissel en de vorming van een socialistisch-liberale regering (regering-Van Acker; 1954-1958) is een feit.

Het is niet duidelijk of men deze socialistisch-liberale regering nu had verkozen omwille van haar onderwijsprogramma. Ook andere dossiers hadden ongetwijfeld meegespeeld. De afloop van de Koningskwesitie (met een duidelijke verdeeldheid tussen Noord en Zuid), de in het vooruitzicht gestelde verhoging van pensioenen en de mogelijke aanpassing van de militaire dienst moeten vermeld. Kossmann wijst ook op het ontbreken van een consensus over een echt sociaal programma.¹⁴⁷⁴ De uitslag mag dus niet zonder meer als een uitspraak van het electoraat tegen de katholieke schoolwetten worden geïnterpreteerd. Toch zou deze regering een belangrijk deel van haar aandacht op het onderwijs toespitsen en net zoals in de 19de eeuw zou de schoolstrijd betrekking hebben op het veroveren van terrein.

Het onderwijsdossier werd onmiddellijk aangepakt. Zo werd op 22 juni 1954 het wetsontwerp "95" voorgelegd.¹⁴⁷⁵ Hiermee beoogde men de opheffing van de wet van 17 december 1952, houdende de oprichting van gemengde onderwijscommissies en van een gemengde geschillencommissie. De Minister ziet door deze commissies zijn initiatiefrecht gefnuikt en wenst de politieke verantwoordelijkheid voor zijn daden opnemen. Tevens werden de wetten

¹⁴⁷³ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel II. Blz. 269

¹⁴⁷⁴ Ibid. Blz. 271

¹⁴⁷⁵ De Memorie van toelichting maakt de intentie van de wetgever duidelijk "... Zoals uiteengezet ...in de verklaring ... voor de Kamers, wil de Regering een doorlopende politiek voeren voor de ontwikkeling en de verbetering van het officieel onderwijs, d.w.z. van het door de Staat, de provincies en de gemeenten georganiseerd onderwijs.". Het wetsontwerp strekte er toe de gemengde onderwijscommissies af te schaffen, en de verbeteringsraden voor het normaal- en technisch onderwijs die, "uit het zo delicate oogpunt van programma's en methodes, eveneens gemengde commissies zijn", te wijzigen. Dit doet men omdat men van oordeel is dat de gemengde commissies "... over een macht (beschikken) om initiatieven te nemen en tussenbeide te komen.". Het gaat hier om een "...macht die buitensporig lijkt." Daarenboven, zo werd benadrukt, dienden de openbare machten opnieuw en volledig het recht te hebben hun onderwijs te perfectioneren en volledig autonoom de methodes en schoolboeken te kunnen kiezen die in hun inrichtingen gebruikt zouden worden.

van 23 juli 1952 tot regeling van het normaalonderwijs en van 29 juli 1953 tot regeling van het technisch onderwijs opgeheven.^{1476 1477}

De politiek van de socialistische minister van Openbaar Onderwijs Leo Collard zorgde voor spanning. De Regering was de mening toegedaan dat, indien het vrij onderwijs scholen tot stand mag brengen, dit niet automatisch met zich meebrengt dat alle vrije scholen gesubsidieerd moeten worden.

In juli 1954 werd een vermindering doorgevoerd van de toelagekredieten die in de begroting 1955 voor het vrije onderwijs waren voorzien. De subsidies moesten worden teruggebracht tot de som die door de voorlopige wet van 13 juli 1951 was bepaald (ongeveer 300 miljoen). Eind augustus 1954 werden 110, door Harmel in het rijksonderwijs aangestelde interimarissen ontslagen. Voor de katholieken een signaal dat hier duidelijk leerkrachten gevisieerd werden die houder waren van een diploma uit een katholieke onderwijsinstelling.¹⁴⁷⁸ Op 5 november 1954 legde minister Collard het ontwerp van begroting voor Openbaar Onderwijs neer.¹⁴⁷⁹ Het "Verantwoordingsprogramma"¹⁴⁸⁰ geeft een goed beeld van de inhaalbewegingen voor het officieel onderwijs en van de besparingen op het niveau van het lager onderwijs.¹⁴⁸¹

¹⁴⁷⁶ Kamer van Volksvertegenwoordigers. Buitengewone zitting 1954. 22 juni 1954. 95. (B.Z. 1954) – Nr. 1.

¹⁴⁷⁷ Artikel 1 schaft - zoals gesteld - de gemengde commissies af. Artikel 2 heft in de wet tot regeling van het normaalonderwijs, die beschikkingen op, die betrekking hebben op de tussenkomst van deze gemengde commissies. Artikel 22 van dezelfde wet wordt vervangen door de bepaling dat "Bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs wordt een Verbeteringsraad voor het normaalonderwijs ingesteld, die tot taak heeft advies uit te brengen over de vraagstukken welke hem door de Minister van Openbaar Onderwijs worden voorgelegd. De bevoegdheid van deze Raad is beperkt tot de inrichtingen van de Staat, de provinciën en de gemeenten." Artikel 57, tweede en derde lid van de wet van 29 juli 1953 tot regeling van het technisch onderwijs werd eveneens afgeschaft. Artikel 62 van voormelde wet wordt vervangen door een nieuw artikel 62 dat voorziet dat "Bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs wordt een Hoge Raad voor het technisch onderwijs ingesteld, die tot taak heeft advies uit te brengen over de vraagstukken welke hem door de Minister van Openbaar Onderwijs worden voorgelegd." Artikel 63 van voormelde wet werd ook opgeheven en artikel 64 werd vervangen door een nieuwe bepaling die stelde dat "Bij het Ministerie van Openbaar Onderwijs wordt een Verbeteringsraad voor het technisch onderwijs ingesteld. Zijn bevoegdheid is beperkt tot de inrichtingen van de Staat, de provinciën en de gemeenten." De opdrachten van de Verbeteringsraad worden in een nieuw artikel 65 vastgelegd: advies uitbrengen over aangelegenheden die door de Minister worden voorgelegd en die betrekking kunnen hebben op het leerplan, de inrichting van de studies, het vaststellen van die criteria die betrekking hebben op vrijstelling van diploma's, schoolboeken, bibliotheekboeken en "werken voor de prijsuitdelingen." Dit wetsontwerp wordt op 24 juni 1954 gevolgd door wetsontwerp 104 tot schorsing van de wet van 17 december 1952 op het vrij middelbaar onderwijs. De gevolgen hiervan zijn duidelijk: de bestaande wetgeving op het middelbaar onderwijs werd integraal afgeschaft. Ook de subsidieregeling voor het vrij middelbaar onderwijs werd aangepakt. Voormelde wetsontwerpen werden niet in het parlement behandeld.

¹⁴⁷⁸ Nog andere ontslagen volgden. Zo werden in september 1954, 200 zogeheten boventallige onderwijzers, d.w.z. onderwijzers waarvan de klas niet langer het vereiste aantal leerlingen telde, ontslagen. Zie L. Haagdoorens. De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 – Juli 1955). Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis. BTNG – RBHC. 1984. 1-2. Blz. 9.

¹⁴⁷⁹ Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zitting 1954 – 1955. Begroting van het Ministerie van Openbaar Onderwijs voor het dienstjaar 1955. 4 – XIX (1954-1955) – Nr. 1.

¹⁴⁸⁰ Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zitting 1954 – 1955. Begroting van het Ministerie van Openbaar Onderwijs voor het dienstjaar 1955. 4 – XIX (1954-1955) – Nr. 1. Blz. 63 e.v. (Sectie I tot en met Sectie IX)

¹⁴⁸¹ Wedden (Artikel 22, 4. Toelage wedden, blz. 77, vermindering 300,000,000), het middelbaar onderwijs (Artikel 22, 1. Blz. 96 vermindering 248,749,000), het technisch onderwijs (Artikel 22, 1. Blz. 133, vermindering met respectievelijk 10% congreganisten en 20% leekpersoneel voor een bedrag van 314.820.000) en het

Op dinsdag 9 november 1954¹⁴⁸² werden aanvragen tot interpellaties neergelegd door Pierre Harmel en August De Schrijver over “de recente afzettingen van leerkrachten uit het rijksonderwijs houders van diploma’s afgeleverd door de universiteit van Leuven en door vrije normaalscholen”. Ook andere politici kwamen tussen.¹⁴⁸³

Er volgden ook nog wetsvoorstellen om in het officieel lager onderwijs enkel nog gediplomeerden uit het officieel onderwijs te benoemen en om de weddetoelagen voor studiemeesters in de vrije normaalscholen af te schaffen.

Collard werkt rustig verder. Op 1 februari wordt wetsontwerp 217 (bekend geraakt als *wet Collard*) ingediend bij de Kamer van Volksvertegenwoordigers.¹⁴⁸⁴ Dit wetsontwerp werd de directe “casus belli”: de wet werd gezien als een antiklerikale revolutie in het onderwijssysteem.¹⁴⁸⁵ Ook hier geeft de memorie een goed inzicht in de bedoelingen. De regering benadrukte dat de staat tot plicht had een onderwijs in te richten dat volledig is, alle niveaus zou omvatten en openstond voor alle kinderen.¹⁴⁸⁶ Dit was duidelijk een kaderwet.

normaalonderwijs (Artikel 22, 1. Toelage wedden, blz. 85: vermindering met respectievelijk 10% congreganisten en 20% leekpersoneel).

¹⁴⁸² Parlementaire handelingen van België. Kamer der Volksvertegenwoordigers. Gewone zitting 1954 – 1955. Openingsvergadering van dinsdag 9 november 1954. Blz. 13

¹⁴⁸³ De Vleeschauer en Dequae willen het hebben over de onderwijspolitiek en de houding “tegenover het beschavingswerk der missionarissen in Belgisch - Congo” Zie Parlementaire handelingen van België. Kamer der Volksvertegenwoordigers. Gewone zitting 1954 – 1955. Openingsvergadering van dinsdag 9 november 1954. Blz. 13

¹⁴⁸⁴ Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zitting 1954 – 1955. Wetsontwerp houdende regelen inzake inrichting van het Rijksonderwijs en inzake subsidiëring van instellingen voor middelbaar, normaal- en technisch onderwijs door de Staat. 1 februari 1955. 217 (1954-1955) – Nr. 1.

¹⁴⁸⁵ Artikel 1, Eerste hoofdstuk: de Staat richt scholen op waar nodig en dit op elk niveau. Dit onderwijs werd op Rijkskosten gegeven. Er werd een duidelijk onderscheid gemaakt tussen het eigenlijke rijksonderwijs, de onderwijsinrichtingen tot stand gebracht door de provincies en de gemeenten en het onderwijs tot stand gebracht door private personen. In de rijkscholen werd de vrije keuze aangeboden tussen godsdienst en zedenleer (artikel 4). De subsidiëring van vrije, gemeentelijke en provinciale scholen werd aan strengere voorwaarden gebonden en werd beperkt tot de uitbetaling van de wedden. De werkingskosten vielen volledig ten laste van de inrichtende machten. Vrije scholen konden niet langer gesubsidieerd worden door gemeenten en provincies. Er wordt voorzien in een Raad van Beroep voor het onderwijzend personeel van het gesubsidieerd bijzonder onderwijs (Hoofdstuk VI) en in Verbeteringsraden en Hoge Raad voor het technisch onderwijs (Hoofdstuk VIII). In hoofdstuk VII werden “Laakbare praktijken” verboden. Het ging hem om het verbod op het bewust scheppen van verwarring omtrent de aard van het onderwijs of omtrent de overheid waarvan zij afhingen, een verbod op politieke werkzaamheden of propaganda en het verbod om leerlingen voor propagandadoeleinden in te zetten. Zie Belgisch Staatsblad. 6 augustus 1955. Blz. 4.784

¹⁴⁸⁶ Gesteld werd dat de Regering het nodig acht de verschillende organieke wetten waaraan het onderwijs onderworpen is, te herzien en te coördineren. Alle opinies en alle belijdenissen worden er geëerbiedigd. Er werd vastgesteld dat de gezinshoofden, die dit wensen, echter onvoldoende aanbod vinden. De overheid moet dus ingrijpen. De betrekkingen tussen de Staat, het provinciaal en het gemeentelijk onderwijs enerzijds en het vrij katholiek onderwijs anderzijds moeten dan ook worden geregeld. De Staat verleent toelagen aan het erkend onderwijs en aan het vrij onderwijs, maar het stelsel van de toelagen moet worden herzien en gecoördineerd en, belangrijk, “De grenzen en de regelen hiervan dienen vastgelegd te worden.”

De Regering stelt immers vast dat de voorbije jaren, ingevolge de politiek van de vorige Regering, de toelagen op een overdreven hoog peil werden gebracht. Dit noopt tot het “globaal bedrag der subsidies aan het vrij onderwijs tot een redelijk cijfer te beperken.”

De Staat benadrukt dat zij wel “redelijke” toelagen wil verlenen en opteert, verwijzende naar de ervaring die men heeft met het lager onderwijs, voor het systeem van wedde-toelagen. Dit laatste is niet zonder belang.

De betoelaging van het vrij onderwijs werd niet afgeschaft, de regeling vastgelegd onder Harmel werd verminderd en er werd voorzien in een controle. Het belangrijkste argument om deze aanpassingen door te voeren was een argument dat ook door de voorstanders van het vrij onderwijs was aangehaald: het garanderen van de keuzevrijheid van de ouders. De regering had ook de intentie om een wet op het lager onderwijs in te dienen.

Op 28 januari 1955 ontvangt Achiël Van Acker enkele tenoren uit de christendemocratische zuil (vakbond, politieke partij, werkgevers, Boerenbond). Hun boodschap: indien het ontwerp-Collard wordt voorgelegd zullen zij voor een nog nooit eerder vertoonde tegenstand zorgen.¹⁴⁸⁷

Het katholieke front mobiliseert dan ook: de christelijke gemeenschap wordt aangevallen. Een nieuwe organisatie versterkte de nochtans reeds goed uitgebouwde de zuil. Haar doel was dubbel: over onderwijsaangelegenheden waken en mobiliseren.¹⁴⁸⁸ Begin augustus 1954 belegde het *Nationaal Comité voor het Vrij Onderwijs* een vergadering met de vertegenwoordigers van diverse katholieke organisaties.¹⁴⁸⁹ De vergadering had tot doel na te gaan wat de meest effectieve en efficiënte manier van handelen was. Op deze vergadering werd, dixit Haagdoens,¹⁴⁹⁰ op voorstel van du Bus de Warnaffe, beslist een werkgroep op te richten, genaamd *Comité voor Vrijheid en Democratie*. Dat zou instaan voor de coördinatie. Op 23 september 1954 werd een *Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie* (afgekort *NCVD*) opgericht.¹⁴⁹¹ Naast de wervende kracht zorgde dit *NCVD* duidelijk voor een eenheid binnen de christelijke zuil. Dit Comité volgde de regering-Van Acker en het beleid van de (socialistische) onderwijsminister Leo Collard van zeer dichtbij.

Hierdoor ontstaat immers een controlemogelijkheid en de rechtstreekse uitbetaling, samen met de instelling van een geschillenraad, moet het personeel tegen willekeur beschermen.

Belangrijk is ook de opmerking dat uit het recht op het inrichten van een vrije school niet automatisch voortvloeit dat er een recht op subsidies ontstaat. De Regering maakte hier duidelijk dat zij niet van plan was niet zomaar alle nieuwe vrije scholen te subsidiëren. Zie Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zitting 1954 – 1955. Wetsontwerp houdende regelen inzake inrichting van het Rijksonderwijs en inzake subsidiëring van instellingen voor middelbaar, normaal- en technisch onderwijs door de Staat. 1 februari 1955. 217 (1954-1955) – Nr. 1. Blz. 1 en 2

¹⁴⁸⁷ E. Witte e.a. Nieuwe geschiedenis van België. Deel II. Blz. 1412

¹⁴⁸⁸ L. Haagdoens. De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 – Juli 1955). Blz. 13

¹⁴⁸⁹ De Federatie der Katholieke Vrouwen, het Algemeen Christelijk Werkersverbond (ACW), de Belgische Boerenbond, het Nationaal Christelijk Middenstands- verbond (NCMV) en het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV).

¹⁴⁹⁰ L. Haagdoens. De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 – Juli 1955). Blz. 14 en volgende

¹⁴⁹¹ Maakten deel uit van deze organisatie: CVP, ACW, MOC, ACV, Belgische Boerenbond, Alliance Agricole Belge, Federatie van Katholieke Werkgevers (FE- KA WE), Nationaal Christelijk Middenstandsverbond (NCMV), Fédération Nationale des Classes Moyennes (FNCM), Nationaal Comité voor het Vrij Onderwijs, Algemene Raad der Katholieke Vrouwen, Conférence des Femmes Catholiques Belges, voorlopig comité van de Nationale Confederatie der ouderverenigingen.

Op 9 februari 1955 verschijnt het herderlijk schrijven van de bisschoppen¹⁴⁹² omtrent het wetsontwerp betreffende het middelbaar-, normaal- en technisch onderwijs, het lager onderwijs en de verlenging van de leerplicht.¹⁴⁹³

Centraal in het bezwaarschrift staat de betoelagingsregeling¹⁴⁹⁴ en meer bepaald de voorziene toelageregeling van de wedde voor het lekenpersoneel en voor het geestelijk personeel.¹⁴⁹⁵

De verwijzing van de minister naar het feit dat, los van de overheidsbetoelaging in de vorm van wedden, het vrij onderwijs eigen inkomsten heeft wordt als een aanslag op de gelijkheid en de gewetensvrijheid gezien. Deze maatregelen¹⁴⁹⁶ brengen, in hun ogen, middelbare scholen, technische scholen en normaalscholen in ernstige moeilijkheden. Naast de voorgestelde toelageregeling was ook het toezicht op het peil van de studies (controle op schoolboeken en leermiddelen) en de examens (via een homologatiecommissie) een bron van ergernis. De bepaling dat godsdienstondericht gegeven diende door bedienaren van de erediensten wordt als onuitvoerbaar beschouwd wegens een gebrek aan priesters. Als bijlage bij dit herderlijk schrijven is een brief van 14 augustus 1954¹⁴⁹⁷ van de Belgische bisschoppen

¹⁴⁹² Het herderlijk schrijven van de bisschoppen van 9 februari 1955 is opgenomen in de verzamelde werken van kardinaal Van Roey. In de dienst van de Kerk. Leerstellige en herderlijke geschriften en toespraken. dl. VIII. Turnhout. 1955. Blz. 587-595

¹⁴⁹³ Deze openlijke verklaring sluit in feite aan bij een schrijven dat op 14 augustus 1954 gericht werd aan zowel de Eerste Minister als aan de Minister van Onderwijs. Het antwoord dat door de regering werd verstrekt en het voorgestelde overleg hebben er, aldus de bisschoppen hen ervan weerhouden de "...schoolvrede te handhaven en elk conflict te vermijden...". Tijdens de gesprekken hebben zij hun minimumeisen bekendgemaakt. De voorliggende ontwerpen, de in het vooruitzicht gestelde initiatieven en zeker de gevolgen van de onderwijspolitiek ten aanzien van het vrij (middelbaar) onderwijs, houden echter, aldus de Belgische bisschoppen "... niet het minst rekening met onze zeer rechtmatige voorstellen" en, meer dan dat "... het wijzigt grondig de traditionele toestand van het onderwijs in ons land, en zulks tot groot nadeel van het vrij katholiek onderwijs." Het wetsontwerp wordt gezien als een middel om het vrij onderwijs te bestrijden: begrippen als "kwaadwilligheid", "wantrouwen", "lamleggen", "minachting" "vernedering" kenmerken dan ook de attitude van de wetgever jegens het vrij katholiek onderwijs "... de uitgesproken bedoeling (is) niet enkele de ontplooiing, maar een onaanvaardbare overheersing te verzekeren van het neutraal laïciserend onderwijs." Men verwijt de regering dat zij, langs het onderwijs om, de invloed van de katholieke godsdienst op de bevolking tegen wil werken. De wetsontwerpen, indien zij wet worden, zijn dwangmaatregelen en geen rechtvaardige wetten. Er wordt gesteld dat de Regering "... in het land een dodelijke tweestrijd zaait."

¹⁴⁹⁴ De toelagen worden onder de vorm van wedden rechtstreek aan het personeel betaald.

¹⁴⁹⁵ Voor dit personeel wordt de wedde met de helft verminderd en zo zij geen bekwaamheidsbewijs hebben wordt hun wedde vastgesteld op de helft van de minimumwedde van regent.

¹⁴⁹⁶ Gemeenten en provincies mogen ook geen bijzondere instellingen voor middelbaar, normaal- en technisch onderwijs meer erkennen of subsidiëren. De zogeheten "gepatroneerde colleges" vervallen dus.

¹⁴⁹⁷ Zie de verzamelde werken van kardinaal Van Roey. In de dienst van de Kerk. Blz. 595-599

aan de regering gevoegd.¹⁴⁹⁸ Het geheel wordt gekleurd door een retoriek van hogere waarden.¹⁴⁹⁹

Het organisatievermogen en de mobilisatiekracht van de katholieke organisaties onder de achterban is groot. De actiegroep *Nationaal Comité voor Vrijheid en Democratie* opgericht op 24 september 1954 laat van zich horen. De belangrijkste organisaties van de katholieke beweging, de katholieke zuil, worden gemobiliseerd. De vlugschriften die verspreid worden roepen op tot deelname aan betogingen. Op 27 februari 1955 trekt er een nationale protestmars door de straten van Brussel. Lokale betogingen volgen. Bij wijze van voorbeeld kan naar de stad Dendermonde¹⁵⁰⁰ worden verwezen.¹⁵⁰¹ Manifestaties en tegenmanifestaties kleuren het straatbeeld. De politieke debatten verhitten.

Katholieke kranten zoals *La Libre Belgique* en *De Standaard* werpen zich in de strijd. Men heeft het niet enkel over het voortbestaan van het katholiek onderwijs, maar ook over de aanvallen op de vrijheid van meningsuiting en op de democratie tout court. De christendemocratische parlementsleden benadrukken de grondwettelijke principes, het episcopaat onderstreept het godsdienstige. Sociale agitatie, betogingen en tegenbetogingen vullen de straat.¹⁵⁰²

¹⁴⁹⁸ De bisschoppen zijn van oordeel dat zij met hun grieven niet buiten de perken van hun bisschoppelijk ambt treden, maar een zware verplichting van de godsdienstige zielzorg nakomen. De bisschoppen "... vertegenwoordigen immers het gezag van de Katholieke Kerk, die, krachtens de wil van haar goddelijke stichter het recht en de plicht heeft zorg te dragen voor de opleiding van de kinderen en van de jeugd, minstens evenzeer als van de Staat. Nooit zal zij dit recht prijsgeven of aan deze zending verzaken." "De bisschoppen wijzen erop dat zij ook de vertegenwoordigers en de woordvoerders zijn van alle ouders van katholieke godsdienst. De brief zelf eindigt met een niet mis te verstane waarschuwing aan de Regering: de bisschoppen behouden zich, "...trouw aan hun zending als verdedigers van de katholieke godsdienst..." het recht voor om hun bisschoppelijke macht aan te wenden "...om die maatregelen te treffen welke de toestand zou vergen." Voor de katholieken is het duidelijk: onderwijsvrijheid impliceert dat de overheid slechts een aanvullende rol speelt. De overheid moet subsidiëren maar kan zich niet mengen in het onderwijsgebeuren van het vrije net.

¹⁴⁹⁹ In de Kempen bijvoorbeeld wordt opgeroepen om op donderdag 24 maart 1955 de kinderen thuis te houden en deel te nemen aan de betoging op zaterdag 26 maart "de kinderen eveneens thuis; de leerkrachten naar Brussel". De buitenparlementaire actie is goed gecoördineerd. De toon is gezet. In de maanden juli en augustus 1955 volgen demonstraties te Gent, Luik en Brussel.

¹⁵⁰⁰ "Durmeklokken". 20 maart 1955. Twaalfde jaargang. Nummer 12. Of "Gazet van Lebbeke". 27 november 1955.

¹⁵⁰¹ Begin 1955 organiseert men het verzet en op 15 maart 1955 stelt de afdeling van dit comité te Dendermonde zich voor. Op 22 maart is er reeds een grote protestmeeting in de zaal Belgisch te Dendermonde. Er wordt opgeroepen om een zitting van de gemeenteraad op 24 maart 1955 bij te wonen. Aan de agenda van die gemeenteraad staat als enig punt: "de autonomie van de gemeentescholen bewaren". Het proces-verbaal van de Raadszitting van 24 maart 1955 geeft weer dat deze vergadering bijeengeroepen werd door de vereiste meerderheid. Het verzet tegen de ontwerpwet stoelt op de aantasting van de gemeentelijke autonomie. Artikel 19 van het ontwerp "ontzegt de gemeentebesturen het recht om secundaire onderwijsinstellingen te erkennen of te subsidiëren" terwijl artikel 20 de gemeente het recht ontzegde "haar gezag inzake onderwijs over te dragen aan derden." De vergadering verliep niet probleemloos. Diverse aanwezigen verlieten de zaal, na eerst, tijdens de behandeling van dit punt, herhaaldelijk tegen de procedure te hebben geprotesteerd. Stad Dendermonde. Archieven. Notulen gemeenteraadszitting (1954- 1955). Proces-verbaal van de Raadszitting van 24 maart 1955. Via een schrijven van 13 april roept het op om financiële steun te krijgen. Men verwijst naar een geslaagde mars op Brussel en stelt een nieuwe betoging in het vooruitzicht. Te Dendermonde is er op 15 mei 1955 een manifestatie met als spreker Theo Lefèvre. Het pamflet roept alle "vrijheidslievende tweederangsburgers deel te nemen aan een arrondissementele betoging".

¹⁵⁰² L. Haagdorens. De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 – Juli 1955). Blz.16, Blz. 18, Blz. 31, Blz. 32, Blz. 34, Blz. 37, Blz. 48

Samenscholingen en concentraties worden verboden. De Nationale Maatschappij der Spoorwegen schaft op een bepaald ogenblik de door het NCVD aangevraagde extratreinen af. De officiële berichtgeving wordt partijdigheid verweten. Het NCVD maakt een eigen film.¹⁵⁰³ Er wordt zelfs een nationaal petitionnement georganiseerd: men wilde de aandacht van de koning krijgen. Een opiniepeiling werd doorgevoerd door het NCVD.

Kamer en Senaat nemen kennis van het “wetsontwerp houdende regelen inzake inrichting van het onderwijs van de staat, de provincies en de gemeenten en inzake subsidiëring door de Staat van instellingen voor middelbaar, normaal- en technisch onderwijs.”¹⁵⁰⁴ Zij keuren een finale tekst goed op respectievelijk 13 juni en 21 juli. De volledige parlementaire fiche somt voor de Kamer 48 documenten op; de Senaat zorgde eveneens voor vele amendementen.¹⁵⁰⁵

Een wetsontwerp “347” wordt op 30 juni 1955 aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers voorgelegd. Het betreft “regelen inzake het onderricht in de godsdienst en het onderricht in de zedenleer in de Rijksinrichtingen voor secundair onderwijs” vast te leggen.¹⁵⁰⁶

Op 28 oktober 1955 wordt *School en gezin*, sterk gesteund door het Belgische episcopaat, operationeel. De bedoeling van deze organisatie was onder meer het schoolgeld zo laag

¹⁵⁰³ L. Haagdoorens. De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 – Juli 1955). Blz.41

¹⁵⁰⁴ Belgische Senaat. Zitting 1954 – 1955. Wetsontwerp houdende regelen inzake inrichting van het onderwijs van de staat, de provincies en de gemeenten en inzake subsidiëring door de Staat van instellingen voor middelbaar, normaal- en technisch onderwijs. 13 juni 1955. 267 (1954-1955) Dit is ook de definitieve versie. De Senaat heeft geen amendementen aangebracht aangezien het na de behandeling in de Senaat niet opnieuw naar de Kamer is verzonden. Bron: Archief en documentatie. Kamer van Volksvertegenwoordigers.

¹⁵⁰⁵ De uiteindelijke stemming in de Kamer ging door op 13/06/1955. Stemming Senaat op 21/07/1955. De Wet kreeg als datum 27/07/1955 en werd in het Staatsblad (nr. 218) gepubliceerd op 06/08/1955: Wet van 27 juli 1955 houdende regelen in zake inrichting van het onderwijs van de Staat, de provincies en de gemeenten, en in zake subsidiëring door de Staat van inrichtingen voor middelbaar, normaal- en technisch onderwijs. © 2004-2017 Raad van State

¹⁵⁰⁶ Kamer van Volksvertegenwoordigers. Zitting 1954 – 1955. Wetsontwerp houdende regelen inzake het onderricht in de godsdienst en het onderricht in de zedenleer in de Rijksinrichtingen voor secundair onderwijs. 30 juni 1955. 347 (1954-1955). Nr. 1 Het eerste artikel bepaalde: “De cursus in de godsdienst en de zedenleer moet op het programma van de rijksinrichtingen voor secundair onderwijs voorkomen wanneer dit programma algemeen vormende cursussen omvat.” Dit was niet verplicht voor de onderwijsinrichtingen tot stand gebracht door provincies en gemeenten. De memorie van toelichting zijn andermaal de gevoeligheden te merken. De “religieuze opinie” moest worden gerustgesteld.

mogelijk te houden.¹⁵⁰⁷ Provinciale actiecomités¹⁵⁰⁸ zien het licht. Doel: zo veel mogelijk geld verzamelen voor het vrij onderwijs en op deze wijze de subsidiëring compenseren.¹⁵⁰⁹ Parallel hiermede wordt een voorlichtingscampagne ter voorbereiding van de verkiezingen van 1958 gevoerd.¹⁵¹⁰

Het onderwijsdossier werd gepolitiseerd met de ziel van het kind als inzet. Voor de christendemocraten een evenwichtsoefening: enerzijds de parlementaire actie verderzetten zonder eventuele onderhandelingen bij voorbaat op te blazen, anderzijds de achterban niet wantrouwig maken. De leidende rol lag volgens bepaalde analisten echter bij de christendemocratische partij. Was politicus Theo Lefèvre ook niet de voorzitter van het NCVD.¹⁵¹¹

J. Tyssens merkt op dat ook de naweeën van de Koningskwesie niet vreemd waren aan de agitatie, die niet in verhouding stond tot de eigenlijke impact van de maatregelen en heeft het over een soort *accident de parcours*.

8.5. Schoolpact en Schoolpactwet: het ultieme, aangekondigde, echec van de voorstanders van de lekenstaat

Het dispuut zal uiteindelijk opgelost worden door een “gewapende vrede”, vastgelegd in het Schoolpact van 20 november 1958 en de Schoolpactwet van 29 mei 1959.

Het waren de verkiezingen van 1958, niet toevallig door ideologische scherpslijperij gekenmerkt, die het tij deden keren.¹⁵¹² Zowel in de Kamer als in de Senaat versterkten de christendemocraten hun positie. De verliezen van de liberalen en de socialisten waren dan

¹⁵⁰⁷ Te Dendermonde bijvoorbeeld betaalde het Provinciaal Actiecomité School en Gezin aan één college in de periode maart 1956 tot mei 1958 in totaal 942.875 BF uit. Een andere organisatie “Werk der Priesterroepingen” te Gent keerde in de periode 1950 tot 1958 aan hetzelfde college 364.450 BF uit. Een derde fonds “Steuncomité” gericht op de lagere scholen wist, via het omzeilen van de afspraak om geen schoolgeld te vragen, maar wel een “schenking” vroeg in de periode 1950 – 1958 in totaal 658.732 BF bijeen te halen. De gelden werden aan de scholieren meegegeven door de ouders en opgehaald door de onderwijzers. Van 1954 tot 1958 wordt er ook een zeer duidelijke toename van de stadssubsidie vastgesteld. Zie onder andere A.H.M.C. Boekhoudingen: rekeningboeken van 1950 tot 1961. Evolutie van de stadstoelagen en van de bijdragen van het Steunfondscomité voor het lager basisonderwijs (basisschool) 1950 – 1960.

¹⁵⁰⁸ Voorbeeld: pamflet en rondschrijven van het Provinciaal actiecomité voor het vrij onderwijs. Keizer Karelstraat 12. Gent.

¹⁵⁰⁹ Karel-Justinus Calewaert. Aan de Geestelijkheid en de Gelovigen van de Stad gent – zaligheid en zegen in onze heer Jezus-Christus. Gent, 24 augustus 1953. RR. DD. Parochi et rectores tenentur pecunias collectas transferre ante diem 20 septembris in syngr. Post; N. 1572.10 R.a.D. O. De Rop, Bisdom Gent.

¹⁵¹⁰ Ibid. Blz. 53

¹⁵¹¹ L. Haagdorens. De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 – Juli 1955). Blz. 56

¹⁵¹² De christendemocratische PSC/CVP haalde 46,5% van de stemmen (goed voor een winst van 5,35%) voor de Kamer. De socialistische BSP/PSB haalde 35,79% van de stemmen voor de Kamer. Voor de Senaat werd dit respectievelijk 45,45% en 35,87%. ¹⁵¹² De liberalen haalden 11,05%, een licht verlies van 1,1% in de Kamer. In de Senaat haalden zij 10,92%, ook hier een licht verlies (1,21%). Er was ook een “Kartel van liberalen en socialisten” opgekomen: Kamer: 2,1%; Senaat:2,12%.

wel niet “ernstig” te noemen, de christendemocraten waren versterkt uit de levensbeschouwelijke vete gekomen.

De regering-Van Acker trad af en werd vervangen door de homogeen christendemocratische regering¹⁵¹³ onder leiding van Gaston Eyskens. Liberalen en socialisten hadden geen zin in een samengaan met de christendemocraten. In het verslag van de Kamerzitting van 3 juli 1958 maakte de nieuwe eerste minister alvast duidelijk dat hij de bedoeling had het onderwijsdossier aan te pakken.¹⁵¹⁴ De notulen vermelden ook "Zeer wel! op de banken van de christelijke volkspartij".¹⁵¹⁵

In de zomer en in de herfst van 1958 wordt gewerkt aan een consensus.¹⁵¹⁶ Centraal staat de vraag "... of de Belgische politiek nog steeds werd bepaald door onverzoonbare levensbeschouwelijke antitheses die in permanente strijd behoorden te worden uitgewerkt en verdiept, dan wel door de behoefte het bestaan daarvan berustend te erkennen en in de zorgvuldige verdeeldheid van de zuilenstructuur te stabiliseren."¹⁵¹⁷ Het onderwijsdossier diende gedepoliteerd te worden. Blijkbaar was het mogelijk om de wetgeving Collard en de wetgeving Harmel toch te verzoenen. Dit mag verwondering wekken: wat in 1958 mogelijk was, was enkele jaren voordien blijkbaar niet mogelijk.¹⁵¹⁸

De verzuilde democratie loste het probleem op, niet via een grondige parlementaire behandeling, het verkoos de techniek van de “commissies” waar afgevaardigden van de betrokken partijen elkaar konden ontmoeten.¹⁵¹⁹ Wat het onderwijsdossier betreft ging het over de drie betrokken partijen, die met hun respectieve onderwijsspecialisten, in een paar maanden een compromis zouden bewerkstelligen "... in alle rust en zonder de principiële,

¹⁵¹³ Een minderheidskabinet, zonder meerderheid in de Kamer, gesteund door 3 verkozenen, waaronder een lid van de Volksunie en twee liberalen.

¹⁵¹⁴ In antwoord op een vraag van een lid van de Kamer of de regering werkelijk het inzicht heeft de schoolkwestie te depoliteeren en of er wetsontwerpen zouden worden ingediend met zeer duidelijke en precieze teksten die bepaalde oplossingen zouden vooropstellen, stelt de heer Eyskens, Eerste-Minister, dat daarop zeer duidelijk en bevestigend is geantwoord: "Het is duidelijk dat de regering, indien zij blijft voortbestaan, hetzij alleen, hetzij mits het toetreden van een bondgenoot zo spoedig mogelijk definitieve teksten zal opstellen en bij de beide Kamers indienen, betreffende die wetten die moeten worden gestemd ten einde het schoolvraagstuk in België definitief te regelen." Kamer der Volksvertegenwoordigers. Zie Parlementaire handelingen. Vergadering van dinsdag 3 juli 1958. N.4. Blz. 4

¹⁵¹⁵ Een maand later wordt een nationale commissie voor de studie van de onderwijsproblemen opgericht. De drie belangrijkste partijen vaardigden elk vier parlementsleden af en twee deskundigen. Het belang dat hieraan werd gehecht blijkt wellicht het best uit het feit dat de partijvoorzitters deel uitmaakten van de delegaties.

¹⁵¹⁶ Niet onbelangrijk was de realiteitszin die langzamerhand doorbrak: de groei van het aantal leerlingen en de doorstroming van deze van het lager onderwijs naar het middelbaar onderwijs zou voor de rijkscholen minder problematisch zijn dan voor het vrij onderwijs. In dit laatste net werd immers schoolgeld gevraagd en dit kon weleens voor problemen zorgen.

¹⁵¹⁷ E.H. Kossman. De Lage Landen. 1780/1980. Deel II. Blz. 273

¹⁵¹⁸ J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. Blz. 9

¹⁵¹⁹ Deze techniek was niet nieuw. Na de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1926 werd met deze gedachte gespeeld om bepaalde schoolproblemen bespreekbaar te maken. De techniek van het discreet overleg zou herhaaldelijk opduiken. Zie J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz.76

declamatorische stijl, vereist in een publieke discussie tussen partijen die hun kracht in levensbeschouwelijke geslotenheid zoeken.”¹⁵²⁰

Deze Nationale Onderwijscommissie legde de tekst van een pact voor op 4 november.

De regering diende haar ontslag in, om een regering te vormen met de liberalen. Het schoolpact werd twee dagen later geparafeerd door de leden van de commissie. De onderscheiden partijinstanties dienden zich nog uit te spreken. Was er unanimitieit binnen de christendemocratische groep, dan waren er bedenkingen binnen de liberale familie en ongenoegen binnen de socialistische familie. Op 16 november werd duidelijk dat het pact de goedkeuring had. Els Witte herinnert er, *pour l’histoire*, aan dat de officiële ondertekening plaats had op 20 november, de dag van Saint Verhaegen.¹⁵²¹

Op 16 april 1959 wordt wetsontwerp 199 aan de Kamer van Volksvertegenwoordigers voorgelegd. De toelichting neemt integraal de tekst van het Schoolpact op.¹⁵²²

In zijn memoires geeft Gaston Eyskens (1905-1988)¹⁵²³ een inkijk in de aandachtspunten en in strategie die binnen de toenmalige CVP, aan de vooravond van de verkiezingen van 1 juni 1958, gevolgd zou worden om een aantal dossiers aan te pakken. Waar het zwaartepunt voor de Christelijke Volks Partij lag, was duidelijk: absolute voorrang gaf zij aan de onderwijspolitiek, de kosteloosheid van het onderwijs tot 18 jaar en het waarborgen van de vrije schoolkeuze. Ook in de regeringsverklaring (1 juli 1958) zou de aandacht gevestigd worden op het onderwijsdossier.¹⁵²⁴ De regering wilde het stelsel van studiebeurzen voor het hoger onderwijs uitbreiden. Er moest ook geïnvesteerd worden in infrastructuur, er zou een subsidiëring noodzakelijk zijn om de kosteloosheid te garanderen, maar er was ook geld nodig om een gelijke behandeling van wedden en pensioenen van de leerkrachten in het officieel en het vrij onderwijs mogelijk te maken. De reacties op de regeringsverklaring van de kant van de oppositie waren, wat de onderwijspolitiek betrof, argwanend. Het regeerprogramma bood onvoldoende waarborgen voor de ontwikkeling van het officieel onderwijs. Er werd een opening gelaten in die zin dat men wel wat zag in de oprichting van een nationale commissie

¹⁵²⁰ E.H. Kossmann. *De Lage Landen. 1780/1980. Deel II. Blz. 273*

¹⁵²¹ Pierre-Théodore Verhaegen, een van de grondleggers van de vrijzinnige Université Libre de Bruxelles in 1834.

¹⁵²² De toelichting bij het wetsontwerp somt het toepassingsgebied op en geeft de resoluties weer: democratische uitbreiding van het onderwijs, gemeenschappelijke problemen van de twee onderwijssectoren, eerbiediging van de vrije keuze, het rijksonderwijs met onder meer de scholenbouw, het provinciaal en gemeentelijk onderwijs waaronder de toelagenregeling en het privaatonderwijs (dat geen toelage voor scholenbouw krijgt). In de slotresoluties worden enkele juridisch-technische aangelegenheden geregeld, waaronder de datums van inwerkingtreding van de afspraken en het einde van de aannemingscontracten.

¹⁵²³ Gaston Eyskens, *De memoires. Lannoo, Tielt 1993. Blz. 434*

¹⁵²⁴ Voor Eyskens was het belangrijkste argument om te komen tot een akkoord de feitelijke situatie dat, bij ongewijzigde omstandigheden, verwacht mocht worden dat het aantal leerlingen in het algemeen en technisch middelbaar onderwijs de komende zes jaar met bijna 200.000 eenheden zou toenemen. De meningsverschillen over de onderwijspolitiek moesten dan ook worden bijgelegd. De Regering wilde “... de vrije schoolkeuze waarborgen door enerzijds de ontwikkeling van het officieel onderwijs voort te zetten en anderzijds door de leefbaarheid van het vrij onderwijs te verzekeren. Een tweede gebaar van goede wil was de belofte van de regering om geen tussenkomst van de overheid te vragen voor de scholenbouw in het vrij onderwijs. In Gaston Eyskens, *De memoires. Blz. 442*

om dit schoolvraagstuk op te lossen. En men ging tactisch te werk.¹⁵²⁵ Op 8 augustus 1958 ging de Nationale Onderwijscommissie officieel van start. Dat er haast werd gezet blijkt alvast uit het feit dat op 10 september 1958 het verslag klaar was. Op 10 oktober was een tweede, bijgewerkte, versie klaar. De gemeenteraadsverkiezingen bevestigden de positie van de CVP. Het leek dus zo te zijn dat de kans op een akkoord er eindelijk was.

Het verzet kwam uit de kringen van de clerus. Eyskens verwijst naar kardinaal Van Roey wiens oordeel ronduit negatief was. Meer nog, zo verhaalt Eyskens: de conclusie van kardinaal Van Roey luidde dat ik als katholiek in geweten verplicht was de onderhandelingen te laten afspringen. In de plaats daarvan moest ik nieuwe verkiezingen uitschrijven en daarna met een 'goed' wetsontwerp voor het parlement komen.¹⁵²⁶ Er werd ook druk uitgeoefend door de bisschop van Brugge, Emiel Jozef De Smedt.¹⁵²⁷ Kardinaal van Roey hoopte op een volledige verkiezingsoverwinning mocht van het onderwijsdossier een strijdpunt worden gemaakt.¹⁵²⁸ De clerus wilde duidelijk meer binnenhalen.

Begin november 1958 was er een compromistekst klaar. Als bijlage werd de kostprijs van het Schoolpact opgenomen. Het pact zou jaarlijks ongeveer 2,3 miljard BEF meer uitgave voor de staat betekenen. Die meeruitgave werd beperkt doordat de provincies en gemeenten ingevolge het voorliggende schoolpact ongeveer 670 miljoen BEF minder aan onderwijs dienden te besteden. Monseigneur Jules-Victor Daem, het *Centraal Bureau van het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs* en bisschop De Smedt feliciteerden de CVP. Socialisten, liberalen en christendemocraten keurden de tekst goed op hun respectievelijke congressen.

¹⁵²⁵ Kort na de vertrouwensstemming in de Senaat werd een wetsontwerp tot verhoging van de arbeiderspensioenen tot 36.000 BF (zonder lastenverhoging, vermits men uit de reserves zou putten) met ingang van 1 september 1958 ingediend. Ook werd een wetsontwerp tot wijziging van de dienstplichtwet voorgelegd. Liberalen en socialisten werden klemgezet. Even later zou Eyskens de partijen bijeenroepen om de onderwijshervorming te bespreken. Ook het katholiek onderwijs was ondertussen gecontacteerd. Voor het Nationaal Secretariaat van het Katholiek Onderwijs en het episcopaat was de financiële situatie waarin het vrij onderwijs zich bevond blijkbaar alarmerend genoeg om enige soepelheid aan de dag te leggen. De organisatie "School en Gezin" die in volle schoolstrijd opgericht was om fondsen te verzamelen was in vele bisdommen niet langer actief. De clerus wilde verschillende dossiers aangepakt zien: het weddedossier van het religieuze onderwijzend personeel en van het lekenpersoneel, de subsidieverstreking voor de vrije onderwijsinstellingen, het ondersteunen van het vrij technisch onderwijs en de uitbouw van het vrije onderwijsnet.

¹⁵²⁶ Gaston Eyskens. De memoires. Blz. 454 en 455

¹⁵²⁷ Deze liet niet na te benadrukken dat er zware problemen konden ontstaan indien de mensen die vier jaar voor de vrije scholen gestreden hadden, zouden vernemen welke enorme capitulatie de CVP gedaan had. De Smedt besloot zijn brief, met de opmerking dat de reactie "zeer hevig (zou) zijn... en in elk geval nog veel erger... dan na de Koningskwestie."

¹⁵²⁸ Eyskens wilde echter geen nieuwe schoolstrijd meer en hij wees er fijntjes op dat men tijdens de oorlog al een project had uitgewerkt "Dat is toen door u afgewezen. Nu is het zover, na een lange schoolstrijd. Ik ga geen nieuwe schooloorlog beginnen. ". Zie J. Smits. Gaston Eyskens. Een laatste gesprek. Herinneringen aan 40 jaar politiek leven. DNB/Pelckmans/IPOVO. Kapellen. 1988. Blz. 103

Een regering met de liberalen, met andermaal Eyskens, volgde de minderheidsregering Eyskens op en een liberaal Onderwijsminister zou het Schoolpact (door sommigen gezien als een paralegale norm) uitvoeren.¹⁵²⁹

Er waren concessies aan beide zijden. Zo bleef men bij de door Collard ingevoerde verplichting dat het personeel in het vrij onderwijs over het vereiste diploma moest beschikken. Een homologatiecommissie zou de diploma's in het normaal en technisch onderwijs valideren. De vrije schoolkeuze, waarbij rekening gehouden werd met de religieuze en filosofische overtuiging van de ouders, werd gegarandeerd. De overheid moest als inrichter van neutraal onderwijs deze vrije schoolkeuze waarborgen. De staat stond met andere woorden in voor de onderwijsvrijheid. Om dit alles te realiseren werden fondsen vrijgemaakt voor de bouw van nieuwe scholencentra en voor het onderhoud en de uitbreiding van de bestaande scholen.

De katholieken verkregen subsidies voor diverse categorieën van uitgaven waaronder wedde, werkings- en uitrustingskosten. De wedden van de kloosterlingen en de priesters werden op 60% van het niveau van de wedden van het lekenpersoneel gebracht en zelfs tot 75% voor de priesters die vijftien jaar anciënniteit hadden als lesgever in het middelbaar onderwijs.¹⁵³⁰ De onderwijsbegroting steeg aanzienlijk: van 5,9 miljard BEF in 1950 liep ze op tot 28,2 miljard BEF in 1964. Ter vergelijking: de rijksbegroting bedroeg in 1964 in totaal 148 miljard BEF. Deze bedragen moesten natuurlijk ook gelezen worden met in het achterhoofd de toename van het aantal leerlingen en de verdere toegankelijkheid van het onderwijs.¹⁵³¹

De resoluties werden samengebracht in de wet van 29 mei 1959¹⁵³² die door alle partijen, behalve de communistische partij, werd goedgekeurd. Zoals uit artikel 1 van de wet blijkt is deze van toepassing op het lager, het middelbaar, het technisch onderwijs, het normaalonderwijs en het kunstonderwijs.¹⁵³³ Centraal staat het principe van de gegarandeerde vrije schoolkeuze (artikel 4). Het confessionele of niet-confessionel karakter van de school diende te blijken uit het diploma van het personeel.¹⁵³⁴ Daarnaast is er de erkenning van het bestaan van officiële (niet confessionele) en vrije scholen, het vastleggen van het subsidiëringsprincipe en ten slotte de verplichting voor het officieel onderwijs om te voorzien in levensbeschouwelijk onderricht. Passieve en actieve onderwijsvrijheid worden verankerd.¹⁵³⁵

Zoals eerder gesteld lagen Schoolpact en Schoolpactwet mee aan de basis voor de regelgeving van het godsdienstonderricht en het onderricht in de (niet-confessionele) zedenleer in het

¹⁵²⁹ Ter verduidelijking: G. Eyskens (26.06.1958; homogeen christendemocratisch CVP-PSC) opgevolgd door G. Eyskens (06.11.1958; CVP-PSC/Liberalen) gevolgd door Th. Lefèvre (25.04.1961; CVP-PSC/BSP-PSB).

¹⁵³⁰ Resolutie – Privaatonderwijs, artikel 24.

¹⁵³¹ E. Witte e.a. Nieuwe geschiedenis van België. Deel II. Blz. 1418

¹⁵³² Om dit Schoolpact juridisch te verankeren.

¹⁵³³ Later werd daar ook het buitengewoon onderwijs aan toegevoegd. Muziekscholen waren eveneens uit het toepassingsgebied van de wet gehouden.

¹⁵³⁴ Drie/vierde van het personeel bezit diploma niet – confessioneel, dan wel diploma confessioneel onderwijs.

¹⁵³⁵ Het akkoord kon voor de vrije katholieke onderwijsinstellingen moeilijk nadelig worden genoemd. In 1958–1959 bezocht 55% van de leerlingen van het lager onderwijs een katholieke onderwijsinstelling en 61% bezocht er de hogere cyclus.

onderwijs. Meer bepaald de artikelen 8 tot en met 11 regelden het godsdienstonderricht en het onderricht in de zedenleer in de officiële scholen. Interessant is het vast te stellen dat er initieel slechts sprake is van enkele religies (katholieke, protestantse of israëlitische godsdienst, de lijst wordt later aangevuld) en dat er geen eigenlijke “dispensatie” te vinden is in het artikel 8. Wat met ouders die zich niet kunnen terugvinden in het keuzepakket? Werd zedenleer¹⁵³⁶ ook dan nog gezien als het “restvak”, het “neutrale” vak? ¹⁵³⁷

De schoolpactwet is echter niets meer of minder dan een wet, die steeds gewijzigd kan worden en die duidelijk kind van een bepaalde tijd is.

Terecht ziet Jeffrey Tyssen in het Schoolpact het ultieme ehec van de vrijzinnige beweging die instemde met de toekenning van ruime subsidies aan het confessioneel onderwijs en in ruil hiervoor slechts de erkenning heeft gekregen van een recht dat in haar ogen niets anders is dan wat de Grondwet voorschrijft.¹⁵³⁸ Els Witte, verwijzende naar Huges Dumont, merkt op dat men zelfs grondwettelijke tegenwerpingen ondergeschikt heeft gemaakt aan de behoefte tot consensus.¹⁵³⁹ In 1988 worden de schoolpactafspraken in de Grondwet verankerd.

Delicate evenwichten bepaalden vanaf dan de toekomst van het officieel onderwijs. Het recht op staatssubsidies voor het vrij katholiek onderwijs werd onherroepelijk rechtstreeks afgeleid uit het recht op keuzevrijheid.¹⁵⁴⁰ De christendemocraten kwamen versterkt uit het conflict. Het was de triomf van een verzuiling, die in wezen zijn wortels vindt eind 19de eeuw en het resultaat van een compromispolitiek die zijn wortels had in het interbellum.

Het pact had een “beperkte” duur: 12 jaar. In 1973 werden de voorwaarden voor leningen voor vrije scholen gunstiger gemaakt. Tyssens verklaart de toegeeflijke houding van liberalen en socialisten door erop te wijzen dat de ongeschreven wet bepaalde dat de minister die onderwijs in zijn portefeuille had van liberale of socialistische signatuur was. Zo was de positie van het rijksonderwijs “veilig”. In 1983 neemt echter een christendemocraat, Daniël Coens, het heft in handen.

Wat zorgde voor de verwatering van de lekenidealen?

¹⁵³⁶ De link tussen de invulling van de cursus zedenleer en het vrijzinnig – humanistisch gedachtegoed is echter moeilijk te ontkennen (zie de Oudervereniging voor de moraal en het Humanistisch verbond). De cursus werd gezien als een opleiding “in sociologische, psychologische en historische wortelende leidraad der menselijke handelingen”. Het diende echter een opleiding te zijn die “geen beroep doet op verklaringen van godsdienstige aard” maar, zo werd ook gesteld, dat deze lessen “geen verdediging is van een specifieke wijsgerige leer (inhouden)”. Devuyt wijst erop dat wel aanvaard werd dat: “Wanneer de omstandigheden hem daartoe nopen de leraar op bedachtzame wijze getuigenis moet kunnen afleggen van zijn persoonlijke morele overtuiging en de grondslagen ervan”.

¹⁵³⁷ Els Witte wijst erop dat in het schoolpact het begrip “neutraliteit” zeer vaag is gehouden. Het zou tot 1963 duren vooraleer er verduidelijkt werd dat in het rijksonderwijs een kritische geest kon heersen, maar dat alle uitdrukkingen en overwegingen die gelovigen konden kwetsen er verboden waren.

¹⁵³⁸ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België, Deel II Blz. 1419

¹⁵³⁹ Hierbij wordt verwezen naar artikel 15 van het schoolpact en de bepalingen m.b.t. de onderwijsinstelling waar een diploma werd behaald.

¹⁵⁴⁰ E.H. Kossman. De Lage Landen. 1780/1980. Deel II. Blz. 270

Er moet zeker gewezen op het wegwijnen van de laïciseringsgedachte binnen de liberale en de socialistische familie. De politieke partijen, de socialistische en liberale zuil, kregen veel meer oog voor het verstevigen van hun positie, dan voor de minoritaire vrijzinnige beweging die zelf met problemen te kampen had. Regeringsdeelname in coalitieregeringen stond voorop. De uitbreiding van het electoraat werd het streefdoel. Initiatieven die tot doel hadden de klassieke achterban te verruimen zijn hier tekenend voor. Te harde standpunten konden potentiële kiezers weerhouden om over te stappen.

Het ontbreken van een vrijzinnige politieke beweging, van een vrijzinnige zuil is ook nefast. Een politieke vertaling van de lekenaspiraties, ook op onderwijsvlak is daarom zeer moeilijk: “de vrijzinnige organisaties zullen slechts wegen op de besluitvorming in zoverre de twee traditionele kanalen bereid zijn om een aantal eisen over te nemen.”¹⁵⁴¹ Slagen de vrijzinnigen er niet in, binnen de liberale en socialistische familie te worden gehoord, slagen zij er niet in hun eisen een voldoende politiek draagvlak te geven, dan staan zij machteloos. De vrijzinnige eisen worden vaak als *verstorend* ervaren. Conflicten binnen de zuilen moeten immers vermeden worden, disciplineren van de achterban is noodzakelijk.

Een vluchtige verkenning van programmateksten laat toe te besluiten dat de lekenaspiraties daarenboven niet steeds even sterk hebben doorgewogen. Zo is er vast te stellen dat te veel aandacht schenken aan religie storend werd ervaren en dat men om electoraal strategische redenen opteerde voor een *levensbeschouwelijke matiging*.

In 1966 evalueerden Leo Apostel en Marcel Bots, in hun werk "pluralisme en verdraagzaamheid"¹⁵⁴² het Schoolpact. Voor hen is dit schoolpact een overeenkomst in feite, waarbij geen van de betrokken partijen afstand heeft gedaan van zijn beginselen. Geen enkele partij zal, volgens hen, warmlopen om ten gronde iets te veranderen aan de beginselen die ten grondslag liggen van het akkoord: “... de discussies bij eventuele herziening zullen lopen over technische kwesties, waarover geen schooloorlog ontketend kan worden, en niet over principes.”¹⁵⁴³ Het Schoolpact dreigt, volgens beide auteurs, wel de verzuiling mee te institutionaliseren: “Het Belgisch onderwijs is dan ook goed op weg om te verworden tot een van die infrastructuren waarop de levensbeschouwelijk en politieke verzuiling berust.”¹⁵⁴⁴

Er is geen sprake van een plotse koerswijziging, het grote verhaal van de lekenstaat erodeerde langzaam. In een multiculturele, multireligieuze samenleving is dit meer dan ooit het geval. Diende vroeger het antipaapse profiel gemilderd, dan moet nu elke religieuze confrontatie worden vermeden. De partijen verkiezen een pacificatiepolitiek.

Het eind van de jaren '50 gesloten technisch akkoord, leidde tot een quasi officialiseren van het vrij onderwijs. Op educatief vlak stond de overheid het controlerecht af op de inhoud van de levensbeschouwelijke vakken waarvan het officieel onderwijs de last te dragen had en droeg zij de opvoeding en opleiding van haar inwoners over aan de katholieke zuil.

¹⁵⁴¹ J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. Blz. 45

¹⁵⁴² L. Apostel en M. Bots. Pluralisme en verdraagzaamheid. De Nederlandsche boekhandel. Antwerpen. 1966

¹⁵⁴³ Ibid. Blz. 170

¹⁵⁴⁴ Ibid. Blz. 171

De oprichting van de Autonome Raad voor het Gemeenschapsonderwijs is tekenend. De politieke elites knippen de band met het officieel onderwijs door: "...het onderwijs van de gemeenschap, los van haar specifieke verplichtingen, (was) uiteindelijk nog slechts een net zoals de andere en niet langer het prioritaire."¹⁵⁴⁵

Een "...véritable abandon de souveraineté dans le chef des pouvoirs publics."¹⁵⁴⁶, geconcretiseerd door een quasi officialisering van het vrij onderwijs, zonder echter te worden onderworpen aan de regels die voor het officieel onderwijs van kracht zijn: neutraliteit. De kostprijs van de ontdubbeling van het onderwijssysteem, de nood aan rationalisering en goed beheer van openbare gelden worden hier buiten beschouwing gelaten.

¹⁵⁴⁵ J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. Blz. 11

¹⁵⁴⁶ Ibid. Blz. 69

9. Een grondig gewijzigd onderwijslandschap

9.1. Het onderwijslandschap in Vlaanderen

Met de grondwetswijziging van 1988 werden de principes van het Schoolpact grondwettelijk verankerd. In haar huidige versie is de vrijheid van onderwijs ingeschreven in artikel 24 van de Grondwet. Het artikel is in de loop der jaren inhoudelijk aangepast ingevolge het Schoolpact en de Schoolpactwet van 29 mei 1959 en de derde staatshervorming van 1988 die voor een bevoegdheidsherverdeling zorgde. Door deze hervorming werden de bevoegdheden overgedragen aan de gemeenschappen. Op dat ogenblik dreigde een nieuw probleem: de vrees voor minorisering. Om dit op te lossen werden waarborgen ingeschreven in het artikel 24.

Artikel 24, huidige versie, bevat de waarborgen van het vroegere artikel 17, zijnde de vrijheid van onderwijs, in haar beide aspecten¹⁵⁴⁷ inbegrepen het verbod van preventieve maatregelen (§1, eerste en tweede lid), en de legaliteitsvereiste (§5). Daarnaast legt dit artikel ook vast dat onderwijs genieten een recht is (§3) en wordt het gelijkheidsbeginsel (§4) gewaarborgd. Artikel 24 van de Grondwet waarborgt de keuzevrijheid van de ouders. Eén zin van artikel 17 is verdwenen: “Het openbaar onderwijs, op 's Lands kosten gegeven, wordt eveneens bij de wet geregeld.”

In Vlaanderen kan men momenteel, zoals reeds aangestipt, in het zogenaamde leerplichtonderwijs diverse netten onderscheiden: het officiële GO! - voorheen Gemeenschapsonderwijs, het officieel gesubsidieerd onderwijs en het vrij onderwijs. Officiële en vrije scholen vullen dus het onderwijslandschap. Het overwicht van het katholieke onderwijs is overduidelijk.

Momenteel zijn er zes erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer.¹⁵⁴⁸ Er moet op worden gewezen dat “levensbeschouwelijk” onderricht op een andere manier zijn intrede kan maken.¹⁵⁴⁹ Scholen kunnen er ook voor opteren om een vak “cultuurbeschouwing” (of varianten) in te richten. De hiervoor aangehaalde methodescholen verwerken in hun lessenpakket een vak “cultuurbeschouwing”. Het is ook mogelijk om vrijstelling aan te vragen voor het volgen van godsdienst/niet-confessionele zedenleer. De vrijstelling is het gevolg van

¹⁵⁴⁷ A. Alen. Handboek van het Belgisch Staatsrecht. Kluwer/Story-Scientia. Deurne. 1995. Blz. 346 A. Alen ziet naast de inhoud van de vrijheid van onderwijs een passieve en actieve onderwijsvrijheid. De eerste is de vrijheid om onderwijs naar keuze te ontvangen of het recht van de ouders om voor hun kinderen de aard van opvoeding te kiezen en daartoe een vrije keuze te maken tussen confessioneel en niet-confessioneel onderwijs. De actieve onderwijsvrijheid is de vrijheid onderwijs te verstrekken en daartoe een school te openen en te organiseren eventueel op de enkele grondslag van onderwijsmethode, zonder dat dit afhankelijk kan worden gemaakt van enige preventieve maatregel.

¹⁵⁴⁸ Recentelijk hebben de aanhangers van het boeddhisme een procedure opgestart om een erkenning (en dus de facto een eigen lessenpakket) te krijgen. Andere denominaties denken eveneens aan een erkenning.

¹⁵⁴⁹ Als motivering wordt dan verwezen naar het Internationaal verdrag betreffende economische, sociale en culturele rechten en meer bepaald naar het artikel 13, waarbij de diverse staten die het verdrag ondertekenen onderschrijven dat het onderwijs een ieder in staat moet stellen een nuttige rol te vervullen in een vrije samenleving en het begrip, de verdraagzaamheid en de vriendschap onder alle volken en alle rasgemeenschappen, etnische en godsdienstige groeperingen, evenals de activiteiten van de Verenigde Naties voor de handhaving van de vrede dient te bevorderen.

enkele aan de Raad van State voorgelegde geschillen. De Raad van State besliste dat het voor ouders, met leerplichtige kinderen en met religieuze/morele bezwaren tegen een van de voorziene vakken, mogelijk moest zijn “ontheven” te worden van deelnameplicht. Interessant detail is dat - ingevolge de privacyoverwegingen - dergelijke aanvragen niet echt (grondig, uitdrukkelijk) gemotiveerd hoeven te zijn. Het zijn onder andere Getuigen van Jehova die hiervan gebruik maken.¹⁵⁵⁰

Zoals hiervoor gesteld dient het officieel onderwijs (GO!), stedelijk, gemeentelijk en provinciaal onderwijs) de keuzevrijheid integraal te waarborgen. Bepaalde trends kunnen worden gevonden. Zo stijgt de deelname aan lessen islamitische godsdienst jaar na jaar. De trend kan regionaal verschillen. Dit werd onder meer bevestigd door toenmalig Vlaams Onderwijsminister Pascal Smet.¹⁵⁵¹ Het aantal leerlingen dat kiest voor islamitische godsdienst is de afgelopen schooljaren sterk gestegen. En het zijn de centrumsteden waar deze trend het duidelijkst merkbaar is.¹⁵⁵² Zeker in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en in

¹⁵⁵⁰ Sinds 1 september 2016 kan een leerling door middel van een keuzeformulier niet enkel kiezen tussen een van de erkende godsdiensten of zedenleer, maar ook expliciet de keuze maken om te worden vrijgesteld. Vroeger moest hij dit speciaal aanvragen. Nu kan hij dit aankruisen. Voor 1 september 2016 was dit onmogelijk. Toen moest de keuze voor de vrijstelling met een apart formulier aan de directeur worden gemeld. De ouders dienden niet te motiveren waarom het kind voor een vrijstelling koos. Naar aanleiding van een vraag om uitleg in het Vlaams Parlement werd gewezen op de stijging van het aantal vrijstellingen. Voor het schooljaar 2015-2016 waren er 1392 vrijstellingen in het lager onderwijs tegenover 888 vijf jaar eerder. Voor het secundair onderwijs ging het over 920 vrijstellingen voor 2015-2016 tegenover 753 vijf jaar eerder. Gewezen werd op de versoepeling van de motivatieplicht en de vlottere toekenning van de vrijstelling, de toegenomen diversiteit en de impact van de secularisering. De vraag werd gesteld hoe men in het onderwijs in de toekomst zal omgaan met die veelheid aan levensbeschouwingen en filosofische strekkingen en of men erin slaagt om de “vrijgestelde uren” zinvol in te vullen. De invoering van een apart vak burgerschapsvorming, met eindtermen op maat en gecontroleerd door de overheid, kwam eveneens ter sprake. In haar antwoord wees minister, Hilde Crevits (CD&V) op het feit dat er grondwettelijk is bepaald dat leerlingen op school de kans moeten krijgen hun eigen levensbeschouwing te bestuderen, ook indien dit niet een van de zeven erkende levensbeschouwingen is: “Indien we voor jongeren een algemene vorming beogen, maakt het levensbeschouwelijke daar deel van uit.” Zij wees er ook op dat de regel stelt dat de ouders in het geval van een vrijstelling zelf voor de invulling moeten zorgen. Die lessen moeten echter zinvol worden ingevuld: “Dit betekent, bijvoorbeeld, dat een jongere die het boeddhisme wil bestuderen dat tijdens die uren kan doen. De klassenraad kan hier toezicht op houden. Indien we de uren van de vrijstelling met andere vakken zouden invullen, zouden we de leerlingen het recht ontzeggen hun eigen levensbeschouwing te bestuderen. Bovendien zouden we er dan vakken inschuiven die deel uitmaken van het curriculum. Dat kan niet.” De minister erkende dat de zaak niet eenvoudig is: “Ik sta op gespannen voet met mijn eigen regelgeving, wat niet evident is. ... We moeten sowieso het grondwettelijk recht respecteren. ... Het mag niets zijn dat deel uitmaakt van het curriculum van de leerlingen. Dat is mijn uitgangspunt. ...” Bron: Vlaams Parlement. Commissievergadering. Commissie voor Onderwijs. Vraag om uitleg over vrijstellingen levensbeschouwelijk onderricht van Caroline Gennez aan minister Hilde Crevits. Vraag om uitleg 2778 (2016-2017).

¹⁵⁵¹ Schriftelijke vraag van Paul Delva (CD&V)

¹⁵⁵² Uit het antwoord blijkt dat in het lager onderwijs het percentage leerlingen dat voor islamitische godsdienst kiest van 10,5 procent in het schooljaar 2006-2007 tot 15,2% in 2010-2011 steeg. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest was er in die periode een stijging van 36,5 tot 48,7 %. Ter vergelijking: in Antwerpen van 34,7 tot 45,4% en in Gent van 23,9 tot 30 %. Deze stijging kannibaliseerde voornamelijk het aantal leerlingen katholieke godsdienst (van 61 tot 55,4 %). Het aandeel 'niet-confessionele zedenleer' steeg dan weer van 26,3 tot 26,9 %. Soortgelijke ontwikkeling kan worden waargenomen in het secundair onderwijs waar er een stijging is aan de deelname lessen islamitische godsdienst (van 11,2 tot 14,5 %). Opnieuw vallen de centrumsteden op. In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gaat de stijging onverdroten verder (van 35,2 tot 46,7 %). Zeker Antwerpen (van 25,3 tot 30,5 %) en Gent (van 18,4 tot 23,2 %) vallen op. Het aantal leerlingen katholieke godsdienst daalt (van 30,8 tot 29,7 %) evenals het aantal leerlingen niet-confessionele zedenleer (van 54,6 tot 52,3 %).

bepaalde centrumsteden springt dit in het oog. Zedenleer en katholieke godsdienst worden steeds minder gekozen, protestantse en orthodoxe godsdienst zitten in de lift. In het lager onderwijs van het officiële net zou 46% van de kinderen de lessen islam volgen, in het secundair onderwijs zou het om de helft gaan. Slechts 19% van de leerlingen volgt katholieke godsdienst in het lager onderwijs (met de vaststelling dat dit in het secundair veel minder is dan in het lager onderwijs) en 29% kiest voor niet-confessionele zedenleer.¹⁵⁵³ Migratiestromen liggen aan de basis van deze evolutie. Zo heeft de migratie uit de voormalige Oostbloklanden een toename van de vraag naar lessen orthodoxe godsdienst veroorzaakt.

De studie “BSI Synthesenota: Het onderwijs in Brussel: een complex crisisbeheer”¹⁵⁵⁴ onderstreept hoe de opvang van een groeiende multiculturele (en multireligieuze) bevolking aan vele domeinen van het schoolleven (relaties tussen ouders en leerkrachten, gemengde scholen, lessen lichamelijke opvoeding, kantines, schoolreizen, ...) in de Brusselse onderwijsinstellingen, knaagt.¹⁵⁵⁵ De auteurs van deze studie benadrukken ook dat wat de levensbeschouwelijke cursussen betreft, er in Brussel een duidelijk probleem is met de keuze tussen verschillende opties in het officiële onderwijs en de afwezigheid van alternatieven voor de lessen godsdienst in het confessionele vrije onderwijs. Ook de institutionele aanwezigheid van één enkele religieuze dominerende overtuiging (die vaak hoofdzakelijk islamitisch is), in een pluralistische omgeving, zorgt voor spanningsvelden. De auteurs wijzen erop dat de cursus islamitische godsdienst door 24% van de leerlingen in de Franstalige Brusselse scholen wordt gevolgd en dat dit voor wat het officiële onderwijs betreft zo goed als over 50% van de leerlingen gaat.

Volgens de onderzoekers is dit alles het resultaat van “de erfenis van de verzuiling van de Belgische maatschappij en van de ingrijpende conflicten die samengingen met het schoolpact.”

Momenteel zijn er in België ook diverse islamitische scholen actief en de initiatieven volgen elkaar op¹⁵⁵⁶

¹⁵⁵³ 1% van de kinderen volgt orthodoxe godsdienst, 4% kiest voor protestants onderwijs.

¹⁵⁵⁴ Brussels Studies. Nummer 70. 29 augustus 2013.

¹⁵⁵⁵ “De opvang van een multiculturele bevolking brengt ook kwestie met zich mee in verband met de normen die de school uitdraagt en in verband met de culturele, religieuze of levensbeschouwelijke schikkingen die ze wil treffen. De media staan graag stil bij de meest zichtbare aspecten (dragen van een hoofddoek), maar de kwestie raakt aan vele domeinen van het schoolleven (relaties tussen ouders en leerkrachten, gemengde scholen, lessen lichamelijke opvoeding, kantines, schoolreizen, ...). De debatten hierover zijn nog volop bezig en er zijn niet veel praktische, en vooral expliciete, consensussen beschikbaar die kunnen dienen als normen voor de actoren in het Brusselse onderwijs.” in Brussels Studies. Nummer 70. 29 augustus 2013.

¹⁵⁵⁶ In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest zijn (situatie 2017) er islamitische basisscholen: Al-Ghazali (Etterbeek), La Plume (Sint-Jans-Molenbeek), La Vertu (Schaarbeek). De opening van een school in Vorst (La Sagesse) is volop in voorbereiding (“Création d’une école libre de confession musulmane “la Sagesse” à Forest. Le Gouvernement de la Fédération Wallonie-Bruxelles a approuvé le projet d’arrêté pour la création d’une école fondamentale située dans la commune de Forest “l’Institut La Sagesse”). In Vlaanderen zijn er initiatieven zoals deze van de vzw Islamitisch Onderwijs. Het middelbaar onderwijs is volop in ontwikkeling. La Vertu (Schaarbeek) biedt secundair onderwijs aan. In Molenbeek is er al Avicenne, een niet-erkende school (focust op de voorbereiding op de examens van de middenjury van de Franse Gemeenschap). Bron: site “Enseignons.be./ le portail de l’enseignement en fédération wallonie-bruxelles. Er zijn ook nog de Lucernacolleges, opgericht door de Turkse gemeenschap (zie Lucerna.be).

Niet alle levensbeschouwelijk onderwijs loopt trouwens via het schoolse circuit. Los van het reguliere onderwijscircuit bestaan er bijvoorbeeld ook heel wat koranscholen in ons land. In antwoord op een parlementaire vraag daterende van 2010 werd erkend dat het niet mogelijk bleek een exact cijfer te geven van het aantal koranscholen. Gelet op het feit dat een koranschool bijna altijd gekoppeld is aan een moskee werd geschat dat er zo'n 270 koranscholen zijn. Enige tijd geleden was er ook een discussie over het toelaten van Joods-chassidische bijbelscholen en de oprichting (toepassing gelijkheidsbeginsel) van shariascholen.

En, er zijn ook aanwijzingen dat het thuisonderwijs¹⁵⁵⁷ aan belang wint. Religieuze redenen kunnen aan de basis liggen van thuisonderricht. In antwoord op een parlementaire vraag werd medegedeeld dat daar waar er voor het schooljaar 2000-2001, 195 leerlingen "thuisonderwijs" volgden dit in 2009-2010 steeg tot 910 leerlingen om voor het schooljaar 2010-2011 op 937 leerlingen en in 2011-2012 op 974 leerlingen uit te komen. Er waren ook regionale verschillen te merken. Dit leidde onder andere tot een onderwijsdecreet dat het huisonderwijs wilde regelen.¹⁵⁵⁸ De eindtermen van het Vlaams onderwijs worden opgelegd door een examen- en kwalificatieplicht. Deze regeling werd binnen bepaalde kringen gezien als een beperking van de vrijheid van onderwijs. Centrumsteden vallen op: er volgen meer meisjes dan jongens thuisonderwijs: Genk (83% meisjes), Mechelen (80% meisjes) en Hasselt (75% meisjes).¹⁵⁵⁹ Uit de recentste beschikbare cijfers blijkt dat wat het lager onderwijs betreft 5.445 (1,29%) leerplichtigen thuisonderwijs volgen. Wat het secundair betreft gaat het om 6012 (1,47%) leerplichtigen.¹⁵⁶⁰

Een vergelijking van de gegevens¹⁵⁶¹ inzake de keuze voor levensbeschouwelijke vakken 2011/2012 en 2015/2016 legt enkele interessante ontwikkelingen bloot. Uit deze bewerkte

¹⁵⁵⁷ Huisonderwijs kan men op verschillende manieren organiseren: individueel huisonderwijs (men geeft zelf les of men stelt een privéleraar aan), collectief huisonderwijs (men laat de kinderen naar een privéschool gaan of men organiseert met een aantal ouders samen huisonderwijs voor de kinderen). Om in orde te zijn met de leerplicht, moet men een verklaring van huisonderwijs indienen. En om een diploma of getuigschrift te behalen, moet het kind examens afleggen bij de Examencommissie. Noot: huisonderwijs mag niet worden verward met onderwijs aan huis voor langdurig zieke kinderen.

¹⁵⁵⁸ Vlaams Parlement. Stuk 2066 (2012-2013) – Nr. 10. 10 juli 2013 (2012-2013). Ontwerp van decreet betreffende het Onderwijs XXIII. Tekst aangenomen door de plenaire vergadering.

¹⁵⁵⁹ Vlaams Parlement. Hilde Crevits, viceminister-president van de Vlaamse regering, Vlaams minister van Onderwijs. Antwoord op vraag nr.667 van 8 september 2017 van Marc Hendrickx.

¹⁵⁶⁰ Tabel 5: Overzicht van het resultaat van de controle op de inschrijvingen voor zes- tot en met zeventienjarigen in het Vlaams Gewest voor schooljaar 2014-2015. Uit het overzicht blijkt dat voor 99,9% van de kinderen uit de leerplichtige leeftijdscategorie van het rijksregister een toereikende verklaring gevonden wordt. Die kinderen zijn dus ofwel ingeschreven in een erkende school of in huisonderwijs, ofwel vrijgesteld van de leerplicht, ofwel verblijven ze niet (langer) in het Vlaams Gewest. Dit percentage is hetzelfde als in 2013-2014. In het basisonderwijs is voor 0,02% van de leerplichtigen het antwoord op de invulling van de leerplicht niet toereikend. Dat is iets lager als in 2013-2014, toen het 0,03% was. In het secundair onderwijs gaat het om 0,25% van de leerplichtigen. Dat is meer dan in 2013-2014, toen het 0,14% bedroeg. Bron: Michaël Van der Eycken (e.a.) Wie is er niet als de schoolbel rinkelt? Vlaanderen is onderwijs & vorming. Agodi - agentschap voor onderwijsdiensten evaluatie 2014 -2015. Brussel. 2016. Blz. 21

¹⁵⁶¹ Door de diensten bevoegd voor het onderwijs in Vlaanderen worden onderwijsstatistieken geproduceerd die opgenomen worden in het statistisch-jaarboek. Het Statistisch jaarboek van het Vlaams onderwijs bevat gedetailleerde cijfergegevens over onderwijs en vorming voor 1 schooljaar. Het 1ste deel van het jaarboek biedt voor alle onderwijsniveaus gedetailleerde informatie over leerlingen, studenten en cursisten.

gegevens blijkt dat in het schooljaar 2002-2003 in totaal 886.289 leerlingen (alle schoolnetten) school hebben gelopen en dit in het lager en in het secundair onderwijs. In totaal volgden 84% (731.470) van de leerlingen de lessen rooms-katholieke godsdienst. 11% (97.465) van de leerlingen volgde de lessen niet-confessionele zedenleer. In totaal volgden dan weer 3% (23.539) leerlingen de les islamitische godsdienst. De overige denominaties zijn, in aantal, te verwaarlozen. Dit is ook zo voor de vrijstellingen (2.681) en het vak cultuurbeschouwing (4.144).

Enkele jaren later, schooljaar 2015-2016, hebben in totaal 886.491 leerlingen (alle netten) schoolgelopen en dit in het lager en in het secundair onderwijs. In totaal volgden 79% (698.683) van de leerlingen de lessen rooms-katholieke godsdienst. 7% (59.586) van de leerlingen volgden de lessen islamitische godsdienst. In totaal volgden 12% (109.919) leerlingen de les niet-confessionele zedenleer. De overige denominaties zijn weerom in aantal te verwaarlozen.

Er zijn, in de periode 2002-2003 tot en met 2015-2016, duidelijke trends af te leiden. Globaal genomen kan men vaststellen dat het totale aantal leerlingen de laatste jaren lichtjes steeg (van 866.289 tot 886.491). De daling van het aantal leerlingen dat opteert voor rooms-katholieke godsdienst valt op. Het aantal leerlingen dat islamitische godsdienst volgt stijgt van 3% tot 7% (in absolute cijfers: van 22.539 tot 59.586). Het aantal leerlingen dat de cursus niet-confessionele zedenleer volgt stijgt (met 1 %) tot 12% (in absolute aantallen van 97.465 tot 109.919). De gedetailleerde cijfers geven duidelijk aan waar deze ontwikkelingen het duidelijkst zichtbaar zijn.

Het officieel onderwijsorst administratief-organisatorisch en financieel deze constitutioneel gewaarborgde levensbeschouwelijke diversiteit.¹⁵⁶²

Er moet worden opgemerkt dat elke provincie eigen ontwikkelingen kent in functie van de bevolkingsaanwas en de immigratiestromen. Daar de keuze voor een van de godsdiensten of de les niet-confessionele zedenleer momenteel, globaal genomen, ook de evolutie binnen de bevolkingsamenstelling weerspiegelt, zijn ook hier belangrijke specifieke evoluties te verwachten. Zo kon al worden vastgesteld dat het aantal leerlingen dat rooms-katholieke godsdienst volgt is toegenomen door de instroom uit Polen. Niet alle denominaties zijn even sterk vertegenwoordigd. Cijfermatig is het aantal leerlingen Israëlitische godsdienst, zowel in het basisonderwijs als in het secundair onderwijs, te verwaarlozen. Deze leerlingen zijn

Tabellen tonen per niveau het aantal leerlingen naar provincie (van de school) en per soort schoolbestuur, geslacht, geboortjaar, leerjaar, studiegebied, studierichting ... Dit deel bevat ook informatie over leerlingen van vreemde nationaliteit en de gevolgde godsdienst- en taalvakken. De gegevens van de voorbije jaren werden bewerkt en samengebracht in diverse gegevensreeksen.

¹⁵⁶² In het stedelijk en gemeentelijk onderwijs is de afgelopen tien jaar een duidelijke verschuiving in de keuze voor de levensbeschouwelijke vakken (bijlage). Als we de cijfers van schooljaar 2002-2003 vergelijken met die van 2010-2011 merken we in het lager onderwijs voor rooms-katholieke godsdienst een daling van het aantal leerlingen met 10,68%. Deze daling is voornamelijk ten voordele van de niet-confessionele zedenleer (+ 3,58%) en islamitische godsdienst (+ 6,7%). De andere erkende godsdiensten kennen ook een stijging. Het secundair onderwijs kent eerder een kleine daling in het aantal leerlingen dat rooms-katholieke godsdienst volgt (- 1,79%). Het aantal leerlingen niet-confessionele zedenleer daalt met 6,16%. Het aantal leerlingen dat islamitische godsdienst volgt, stijgt met 7,78%. Ook voor protestantse en orthodoxe godsdienst stijgen het aantal leerlingen. Bron: OVSG vzw. Onderwijskoepel van Steden en Gemeenten.

voornamelijk terug te vinden in de joodse scholen in Antwerpen. In het Antwerpse onderwijs kon worden vastgesteld dat momenteel bijna de helft van de leerlingen in het stedelijk basisonderwijs islamitische godsdienst volgt. Het Gemeenschapsonderwijs ervaart hetzelfde fenomeen. Zedenleer blijft in Antwerpen goed scoren. Onopvallende aanwezige (een algemene vaststelling) is de les protestantse godsdienst in het lager onderwijs, maar ook in het secundair onderwijs. Ook het aantal leerlingen anglicaanse en orthodoxe godsdienst gaat er in het lager onderwijs en in het secundair onderwijs lichtjes op vooruit.

Los van de ontwikkelingen wat de keuze voor de levensbeschouwelijke vakken betreft wordt de kostprijs van deze keuzemogelijkheid¹⁵⁶³ bestudeerd. Het meest recente document betreft het antwoord van de verantwoordelijke minister van Onderwijs Hilde Crevits op een schriftelijke vraag van parlementslid Ann Brusseelel.¹⁵⁶⁴ Sedert het schooljaar 2008-2009 wordt aan het gemeenschapsonderwijs (afgekort GO!) en het officieel gesubsidieerd onderwijs (afgekort OGO) in de werkingstoelagen een vast bedrag per leerling toegekend voor de organisatie van meerdere levensbeschouwelijke vakken.

Voor het gewoon basisonderwijs¹⁵⁶⁵ werd voor het schooljaar 2013-2014 in totaal 1.714.585 euro voor het GO! uitgegeven. Voor het OGO was dit 2.777.815 euro. Wat het schooljaar 2014-2015¹⁵⁶⁶ betreft bedroegen de bedragen respectievelijk 1.766.270 euro en 2.758.209 euro. Voor 2016-2017 is dit ondertussen respectievelijk 1.889.571 euro en 2.899.274 euro.

Voor het buitengewoon basisonderwijs werd voor het GO! in 2013-2014 een bedrag van 397.002 genoteerd. Voor het OGO was dit 273.170 euro. Voor het jaar 2014-2015 bedroegen de begrotingscijfers respectievelijk 395.560 euro en 269.961 euro. Voor 2016-2017 is dit respectievelijk 336.404 euro en 226.068 euro.¹⁵⁶⁷

Voor het gewoon secundair onderwijs werd voor het schooljaar 2013-2014 in totaal 3.332.150 euro voor het GO! uitgegeven. Voor het OGO was dit 1.472.656 euro. Wat het schooljaar

¹⁵⁶³ Recente gegevens hieromtrent worden onder andere verstrekt op vraag van leden van het Vlaams Parlement.

¹⁵⁶⁴ Zie schriftelijke vraag nr. 271 van Ann Brusseelel datum: 13 februari 2015 aan Hilde Crevits Viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams Minister van Onderwijs; schriftelijke vraag nr. 208 van Ann Brusseelel datum: 4 februari 2016 aan Hilde Crevits Viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams Minister van Onderwijs. Voor oudere gegevens zie ook schriftelijke vraag nr. 150 van 7 december 2012 en schriftelijke vraag nr. 67 van 18 oktober 2013.

¹⁵⁶⁵ De tabellen geven het totaalbedrag weer dat het onderwijsnet GO! elk jaar ontving en zelf verdeelde onder de scholen van het GO! Het totaalbedrag van het OGO staat voor de som van de bedragen die de scholen van het OGO ontvingen zoals deze berekend werden door het Agentschap voor Onderwijsdiensten. Voor beide onderwijsnetten kreeg elke leerling per schooljaar eenzelfde bedrag, ongeacht de onderwijsvorm waarin de leerling ingeschreven is. Daarom werd in de onderstaande tabel geen verdere opdeling naar de onderwijsvormen in het algemeen of per school gemaakt.

¹⁵⁶⁶ De bedragen voor het schooljaar 2014-2015 komen uit de initiële begroting 2015.

¹⁵⁶⁷ Het M-decreet (decreet van 21 maart 2014 betreffende maatregelen voor leerlingen met specifieke onderwijsbehoeften) wil meer leerlingen in het gewoon onderwijs school laten lopen; anders gesteld: minder leerlingen het buitengewoon onderwijs verwijzen. Hierdoor daalt is het aantal kinderen in het buitengewoon onderwijs.

2014–2015¹⁵⁶⁸ betreft bedroegen de bedragen respectievelijk 3.278.164 euro en 1.406.740 euro. Voor 2016-2017 zijn de bedragen respectievelijk 3.451.053 euro en 1.395.141 euro.

Voor het buitengewoon secundair basisonderwijs werd voor het GO! in 2013-2014 een bedrag van 313.682 euro genoteerd. Voor het OGO was dit 158.430 euro. Voor het jaar 2014-2015 bedroegen de begrotingscijfers respectievelijk 310.476 euro en 149.639 euro. Wat 2016-2017 zijn deze bedragen 293.176 euro en 140.642 euro.

De loonkosten van alle leerkrachten levensbeschouwelijke vakken beliepen in het schooljaar 2013-2014¹⁵⁶⁹ ongeveer 282 miljoen euro (voor alle netten samen). Voegt men daar de extra werkingsmiddelen bij die het officieel onderwijs krijgt om het hele scala aan te bieden (meer dan 10 miljoen) dan komt men uit op 292 miljoen euro. Voor het stedelijk en gemeentelijk onderwijs werd eveneens een raming doorgevoerd (gegevens eind december 2011): 28.500.000 euro.¹⁵⁷⁰

Het meest recente cijfermateriaal heeft betrekking op de schooljaren 2015 - 2016 en 2016 - 2017.¹⁵⁷¹ Het antwoord geeft aan dat de loonkosten voor de personeelsleden in het basisonderwijs voor het schooljaar 2015 - 2016 in totaal 87.987.001 euro bedroeg. Voor het schooljaar 2016 – 2017 was dit opgelopen tot 92.285.631 euro. Wat het secundair onderwijs betreft bedroegen de loonkosten voor 2015-2016 in totaal 205.312.520 euro. Voor het volgende schooljaar was dit in totaal 210.557.173 euro. De totale kost loopt jaar na jaar op.

Wanneer men de aantallen leerkrachten (2016-2017) belast met de levensbeschouwelijke vakken in het lager onderwijs in kaart brengt, komt men tot volgende cijfers: katholieke godsdienst: 5.063; anglicaanse godsdienst: 8; protestantse godsdienst: 295; orthodoxe godsdienst: 71; islamitische godsdienst: 568; israëlitische godsdienst: 50 en niet-confessionele zedenleer: 748. Voor het secundair onderwijs bedraagt het aantal leerkrachten voor de katholieke godsdienst: 5.063; anglicaanse godsdienst: 6; protestantse godsdienst: 204; orthodoxe godsdienst: 62; islamitische godsdienst: 377; israëlitische godsdienst: 32; niet-confessionele zedenleer: 872 en cultuurbeschouwing: 68.

¹⁵⁶⁸ De bedragen voor het schooljaar 2014-2015 komen uit de initiële begroting 2015.

¹⁵⁶⁹ Cijfers H. Crevits Viceminister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Onderwijs.

¹⁵⁷⁰ De scheiding tussen kerk en staat impliceert dat de decreetgever niet tussenbeide kan komen in de inhoud van de levensbeschouwelijke vakken. Modaliteiten vastleggen waarbinnen gewerkt moet worden, is wel mogelijk. De overheid investeert in de organisatie van levensbeschouwelijke vakken. We maakten een raming van de kostprijs voor het stedelijk en gemeentelijk lager onderwijs. Op basis van het aantal lestijden (in totaal 17 117 uren) berekenen we dat er 713 fulltime equivalenten aan de slag zijn om de levensbeschouwelijke vakken in ons net te geven. Dit kost de maatschappij ruw geschat € 28 500 000. Ter vergelijking: 1300 extra ambten creëren in het hele kleuteronderwijs (alle netten) komt neer op € 50 000 000. De inspanning van de overheid is dus zeker niet gering, maar ze legt weinig modaliteiten vast. Bron: Nota: "Levensbeschouwelijke vakken in het gemeentelijk onderwijs. 15/12/2011. Hoorzitting. OVSG vzw. Onderwijskoepel van Steden en Gemeenten.

¹⁵⁷¹ Vlaams Parlement. Schriftelijke vraag nr. 611 van Ann Brussee, datum: 13 juli 2017 aan Hilde Crevits viceminister-president van de Vlaamse regering, Vlaams minister van onderwijs. Alle gegevens zijn afkomstig uit de databanken van het Agentschap voor Onderwijsdiensten, geraadpleegd op 31/08/2017.

In absolute aantallen daalde het aantal leerkrachten¹⁵⁷² belast met katholieke godsdienst in het lager onderwijs (vergelijking 2015-2016 versus 2016-2017) terwijl dat voor de overige denominaties steeg. Wat het secundair onderwijs betreft is er geen daling wat het aantal leerkrachten belast met het vak katholieke godsdienst. Er is voor de overige denominaties een lichte stijging (bv. protestantse godsdienst en niet-confessionele zedenleer) of een status quo (bv. islamitische godsdienst en israëlitische godsdienst). Er is een daling voor het vak orthodoxe godsdienst.

9.2. Bijzonder onderwijs en levensbeschouwelijk onderricht

Vandaag volgt een grote meerderheid van de leerlingen secundair onderwijs de rooms-katholieke godsdienst. Dit is rekening houdende met de ontzuiling, het tanende kerkbezoek en de secularisering een erg groot aandeel. De verklaring is eenvoudig: het katholiek onderwijs bezet de onderwijsmarkt. Een ruime meerderheid van de leerlingen volgt dus de facto rooms-katholieke godsdienst, omdat ze schoollopen in het katholieke net waar dit een verplicht vak is. Ongetwijfeld zitten er in dit pakket ook andersdenkenden.

Of de schoolkeuze en de keuze voor godsdienst of niet-confessionele zedenleer levensbeschouwelijk is bepaald, is een delicate vraag en of de leerlingen allen een levensbeschouwelijke affiniteit hebben, is een nog interessantere vraag. Deze bedenking geldt voor alle netten en voor alle keuzes. Levensbeschouwingen zijn er voor velen immers nog enkel in het kader van het rondje “overgangsrituelen”.

Het aantal aanvragen voor vrijstelling - hoewel nog steeds gering - valt de laatste jaren op. Het systeem van vrijstelling is er onder andere gekomen voor de Getuigen van Jehova. Ondertussen vragen ook andere groepen om vrijstelling. Die vrijstellingen vervullen zowat de functie van barometer. Initieel was er geen echte vrijstellingsregeling (versta hieronder de vrijheid om niet te moeten kiezen voor een optie godsdienst/zedenleer) voorzien (tenzij men zoals hiervoor aangehaald de cursus niet-confessionele zedenleer als alternatief wil zien).¹⁵⁷³ Daarnaast zijn er ook nog de leerlingen die zich inschrijven voor de cursus cultuurbeschouwing. Het aantal cursisten, beperkt in aantal, neemt ook hier jaarlijks toe.¹⁵⁷⁴

Door het arrest-Sluijs uit 1985,¹⁵⁷⁵ dat leerlingen toelaat vrijstelling te vragen voor levensbeschouwelijke vakken, is er in feite een situatie ontstaan waarbij de levensbeschouwelijke vakken als facultatief kunnen worden beschouwd.¹⁵⁷⁶ Deze invalshoek

¹⁵⁷² Een aantal geeft les in verschillende netten en/of zowel in het gewoon als in het buitengewoon onderwijs. Ze worden in elk net en hoofdstructuur van tewerkstelling meegeteld. De tellingen kunnen dubbels bevatten.

¹⁵⁷³ Hier stelt zich de vraag hoe het vak niet-confessionele zedenleer gezien moet worden. Is het een neutraal vak of een vrijzinnig - humanistisch ingekleurd vak?

¹⁵⁷⁴ De invoering van dit vak kon in bepaalde kringen niet echt op veel bijval rekenen. Daar methodescholen dit vak aanbieden werden eerdere denkpijlers om binnen het gemeenschapsonderwijs, naast de erkende godsdiensten en niet - confessionele zedenleer, ook "cultuurbeschouwing" aan te bieden, door sommigen gezien als een tactische zet van het gemeenschapsonderwijs om de methodescholen te in de hoek te drummen dan wel gewoonweg over te nemen.

¹⁵⁷⁵ Raad van State, 14 mei 1985, n° 25.326.

¹⁵⁷⁶ H. van Crombrugge & N. Vansielegem. Kleur(en) (be)kennen. Onderwijs, levensbeschouwing en religie. Gent. Academia Press. 2003. Blz. 45

zou een belangrijk element kunnen worden in een discussie omtrent het aanbieden van levensbeschouwelijke keuzevakken.

De bezwaren tegen het bestaande systeem hebben, zoals hiervoor aangegeven, niet enkel te maken met het eenzijdig toewijzen van deze opdracht aan het officieel onderwijs. Er wordt meer en meer gewezen op de kostprijs in brede zin van het levensbeschouwelijk onderricht in het algemeen en zeker voor die denominaties die weinig “aanhangers” tellen. Gekoppeld aan het verplichte aanbod zijn er ook de organisatorische problemen voor de onderwijsinstellingen. Men moet immers niet enkel leerkrachten vinden, men moet ook nog de nodige lokalen vrijmaken en het geheel weten in te passen in een uurrooster. Dit blijkt onder meer uit een rondvraag georganiseerd door het Overlegcentrum Voor het Stedelijke en Gemeentelijk onderwijs (OVSG) waarbij opgemerkt werd dat de maatschappelijke evolutie ervoor zorgde dat het wettelijk verplichte organisatie-model in de praktijk met verschillende praktisch-organisatorische problemen kampt.¹⁵⁷⁷ Daarnaast moet ook worden gewezen op infrastructurele¹⁵⁷⁸ en personeelstechnische aangelegenheden. Wat dit laatste betreft is er los van de specifieke aanstellingsprocedure een pedagogisch didactische specificiteit: “In tegenstelling tot andere personeelsleden is voor deze personeelsleden (leerkrachten levensbeschouwelijke vakken) slechts een minimale opvolging mogelijk. De directeur van de school mag zich immers niet inlaten met de inhoud van de les, noch met de beroeps- en pedagogische bekwaamheid van de leraar. De inspectie levensbeschouwelijke vakken is hiervoor verantwoordelijk.”¹⁵⁷⁹ In voormelde nota wordt ook opgemerkt dat de verantwoordelijkheid van het schoolbestuur, wat de kwaliteit van het onderwijs dat het aanbiedt betreft, wordt uitgehouden. Scholen hebben geen duidelijk zicht op wat in de levensbeschouwelijke cursussen wordt aangeboden.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷⁷ De berekening van de omkadering voor levensbeschouwelijke vakken is afgestemd op een situatie waarin er één grote groep is die dezelfde keuze maakt en daarnaast een aantal kleinere groepen. Dat was vroeger immers vaak het geval in onze scholen. Door de verschuiving in de keuzes en de grotere diversiteit, zijn de groepen meer naar elkaar toegegroeid. Aangezien er verplichte splitsingsnormen zijn voor levensbeschouwelijke vakken, volstaat de omkadering in bepaalde gevallen niet meer. Om aan de decretale verplichtingen te voldoen, moeten scholen in die gevallen middelen van het reguliere pakket aanwenden, en dit ten nadele van de groeps-groottes van de andere vakken, of zelfs bijkomende uren betalen uit de werkmiddelen. De decreetgever verplicht om zowel in het basisonderwijs als in het secundair onderwijs, wekelijks ten minste twee lessen te voorzien voor levensbeschouwelijke vakken. Daarenboven moeten leerlingen voor deze vakken per levensbeschouwing ingedeeld worden, in tegenstelling tot de andere vakken waarvoor dit niet mag. Elke klas moet dus gesplitst worden zodat alle leerlingen op hetzelfde moment hun levensbeschouwelijk vak krijgen. Dit betekent dat scholen voor het opstellen van hun lessenroosters moeten starten met de levensbeschouwelijke vakken. Hiervoor moeten ze in bepaalde gevallen met verschillende scholen overleggen, omdat de leraren niet noodzakelijk een voltijdse betrekking hebben in één school. Soms moeten scholen hierdoor pedagogisch moeilijk te verantwoorden beslissingen nemen. Hoorzitting. OVSG vzw. Onderwijkskoepel van Steden en Gemeenten.

¹⁵⁷⁸ De scholen moeten de ter beschikking stelling van een specifiek, geschikt, levensbeschouwelijk vaklokaal waar het levensbeschouwelijk teken/zinnebeeld of symbool permanent wordt aangebracht waarborgen: “In het kader van het gebrek aan infrastructuur in het onderwijs is dit niet altijd evident.” Hoorzitting. OVSG vzw. Onderwijkskoepel van Steden en Gemeenten.

¹⁵⁷⁹ Nota: “Levensbeschouwelijke vakken in het gemeentelijk onderwijs. 15/12/2011. Hoorzitting. OVSG vzw. Onderwijkskoepel van Steden en Gemeenten.

¹⁵⁸⁰ Voor de andere vakken is het schoolbestuur, en meer bepaald de directeur, verantwoordelijk voor de dagdagelijkse opvolging van de manier waarop de leerplannen worden aangeboden en of dit wel conform het pedagogisch project van de school gebeurt. De onderwijsinspectie speelt hierin een tweedelijnsrol en de

Bovendien is er de vrees dat men geconfronteerd zou worden met een toename van de erkende denominaties. Deze bedenking vloeit voort uit de vaststelling dat momenteel enkel de erkende levensbeschouwingen in aanmerking komen, maar dat niets belet dat, ingevolge erkenningen, andere denominaties aan de schoolpoort komen aankloppen (onder andere boeddhisme waarvoor nu al een toelage wordt voorzien¹⁵⁸¹). Vaak voorkomende opmerking is dat er binnen bepaalde denominaties (erkende) fracties bestaan: binnen de christelijke familie werden diverse stromingen erkend (katholieken, protestanten, orthodoxen en anglicanen). Dit is niet het geval voor wat de (erkende) islam betreft: deze is evenwel moeilijk onder één noemer te vatten.

De opleiding, de didactische en pedagogische vaardigheden van bepaalde (islam)leerkrachten is een zorg voor het beleid.¹⁵⁸² Ook binnen het katholiek onderwijs worstelt men momenteel met het bewaren van het authentiek katholiek onderwijs en het tegelijkertijd openstellen van de lerarenopleiding voor leerlingen die geen katholieke achtergrond hebben.¹⁵⁸³

Het multiculturele en multireligieuze karakter van onze samenleving confronteert ons met de vraag of men zich wel beperken kan tot de kennis van één levensbeschouwing. Meer nog: een bewuste levensbeschouwelijke keuze vergt een kritische, gefundeerde reflectie over en kennis van alle levensbeschouwingen.

Vertalen wij deze principes naar het onderwijs dan wil dit o.a. zeggen dat lessen in niet religieus gefundeerde ethiek en burgerschapskunde op het onderwijscurriculum moeten

pedagogische begeleiding kan ondersteunen en eventueel bijsturen. In het geval van de levensbeschouwelijke vakken, vallen al deze rollen samen. Hoorzitting. OVSG vzw. Onderwijskoepel van Steden en Gemeenten.

¹⁵⁸¹ Toelage voor de erkenning van het boeddhisme op basis van artikel 181, § 2 van de Grondwet. Toelage 2017. 162.000 (vastlegging). Deze toelage wordt toegekend aan de vzw "Boeddhistische Unie van België" met als doel de integratie en de erkenning van het Boeddhisme in België voor te bereiden. Deze subsidie wordt geregeld bij de programmawet van maart 2008. Documenten Budget 2017. FOD Justitie. Doc 54 2110/007. Afdeling 59: erediens en laïciteit. Blz. 95

¹⁵⁸² Op woensdag 9 november 2016, ondertekenden Vlaamse Minister van Onderwijs, H. Crevits en de voorzitter van de Executief van de Moslims van België (afgekort: EMB), S. Echallaoui, een verbintenisverklaring, om de kwaliteit van het islamonderwijs in de Vlaamse Gemeenschap te verbeteren. Het akkoord heeft betrekking op de opleiding van islamgodsdienstleraren, de bekwaamheidsdiploma's, de inspectie voor de islamgodsdienstlessen en boogt ten slotte de hervorming van de vzw Centrum Islamonderwijs (CIO), erkende instantie voor islamgodsdienstonderwijs bij de Vlaamse Gemeenschap, verbonden met de EMB. Zoals aangegeven volgen zo'n 60.000 leerlingen islamgodsdienstlessen (Nederlandstalige lager en secundair onderwijs). 738 islamgodsdienstleraren zijn in functie.

¹⁵⁸³ D. Pollefeyt. Authentiek katholiek onderwijs vraagt engagement. Tijdschrift Tertio. N° 892. 15 maart 2017. Niet-gedoopte leerkrachten die les mogen geven in katholieke basisscholen: de media pikten dat nieuws snel op en maakten ervan dat het doopsel wegvalt als voorwaarde. Didier Pollefeyt zet in dit artikel de zaken terug in context. De katholieke dialoogschool vooronderstelt altijd een gezamenlijk engagement van een voldoende groot aantal gelovige leerkrachten en van andersgelovige leerkrachten die in hun opleiding gevormd zijn om in een katholieke dialoogschool te kunnen werken. Standpunt: "Er is natuurlijk een groot verschil tussen het creëren van openheid voor andersgelovigen in een katholiek dialoogproject en het loslaten van de noodzaak om voldoende gelovigen op school te hebben die mee draagvlak vormen voor de katholieke dialoogschool. Er is alleen dialoog met de katholieke traditie mogelijk als er voldoende mensen zijn die de katholieke traditie kennen, present stellen en beleven. Wat het katholiek basisonderwijs hier doet is het principe loslaten, althans in zijn hardste vorm, dat elke leraar godsdienst moet kunnen geven.

staan. Dit standpunt sluit aan bij de visie ontwikkeld door professor Stouthuysen,¹⁵⁸⁴ die voorstander is van wat hij substantieel secularisme¹⁵⁸⁵ heet. Dit veronderstelt volgens hem drie dingen: een seculiere staat, een vrije levensbeschouwelijke markt en een onderwijs dat mensen voorbereiden moet op het leven in een levensbeschouwelijk plurale samenleving.¹⁵⁸⁶

Ondertussen circuleren allerlei ideeën en initiatieven. Zo is er het voorstel om bijvoorbeeld in de derde graad van het secundair onderwijs, de helft van de aangeboden uren godsdienst of niet-confessionele zedenleer vrij te maken zodat de andere erkende godsdiensten aan bod zouden kunnen komen. Er is ook de idee om een levensbeschouwelijk eenheidsvak (een denkpiste ontwikkeld door LEF; zie hierna) op te zetten. In Wallonië werd een initiatief gelanceerd om in het lager onderwijs een van de twee uren godsdienst te vervangen door “Filosofie en Burgerschap”. Een school zou echter ook de mogelijkheid hebben – afhankelijk van het aantal inschrijvingen – beide uren te vervangen door een nieuw vak.¹⁵⁸⁷ Onmiddellijk werd door onderwijsinstellingen gewezen op de praktische problemen die kunnen rijzen: bepaalde leerlingen zullen het nieuwe vak twee uur per week volgen, andere slechts één uur... Bovendien heeft dit gevolgen voor de leerkrachten: wie zal wat kunnen/mogen onderwijzen? De discussie of men godsdienstles geven moet dan wel les *over* godsdienst blijft.

Ook wat het secundair onderwijs in de Franse Gemeenschap betreft werd in mei 2017 een ontwerpdecreet, met het oog op het introduceren van “une période de philosophie et citoyenneté”, in tweede lezing goedgekeurd.¹⁵⁸⁸

Voormelde denkpiestes bieden echter niet onmiddellijk een antwoord op de problemen verbonden aan het levensbeschouwelijk onderricht en meer bepaald voor de organisatorische

¹⁵⁸⁴ P. De Hert en K. Meerschaut (eds.). *Scheiding van Kerk en Staat of actief pluralisme?* Antwerpen/Oxford, Intersentia. 2007. Blz. 167

¹⁵⁸⁵ In het substantieel-secularistische model krijgt, de overheid wel een duidelijke opdracht. De overheid moet de gedeelde cultuur garanderen. Het gaat om bepaalde politieke idealen die een betekenisvolle dialoog mogelijk maken en om specifieke vaardigheden die burgers moeten toelaten hun zelfgekozen doelen te verwezenlijken. Daarom moet de overheid de zorg om de ontplooiing en de autonomie van de burgers op zich nemen.

¹⁵⁸⁶ Hierbij worden diverse modellen onderscheiden met op de ene as het actief pluralisme en passief pluralisme, op de andere as het formeel secularisme en substantieel secularisme.

¹⁵⁸⁷ Deze hervorming werd mede bewerkstelligd door een beslissing van het Grondwettelijk Hof in 2015 dat de lessen niet-confessionele zedenleer niet beschouwd konden worden als neutrale lessen maar dat ze gezien moesten worden als cursussen moraal steunende op het idee van het vrije onderzoek. De uitspraak is het antwoord op een prejudiciële vraag van de Raad van State. Een echtpaar had bij de Raad van State een rechtszaak aangespannen tegen de stad Brussel. Zij wilden dat hun dochter vrijgesteld werd van de lessen godsdienst of zedenleer, zodat hun levensbeschouwelijke overtuiging niet bekend zou geraken.

¹⁵⁸⁸ Le Cours de Philosophie et citoyenneté dans l'enseignement secondaire adopté en deuxième lecture au Gouvernement. Le Gouvernement de la Fédération Wallonie-Bruxelles a adopté, ce mercredi 17 mai 2017, l'avant-projet de décret relatif à la mise en œuvre du cours de philosophie et de citoyenneté dans l'enseignement secondaire pour la rentrée de septembre 2017. Dans l'enseignement officiel, ainsi que dans le libre non confessionnel qui offre le choix entre les différents cours philosophiques, une des deux périodes de religion ou de morale non confessionnelle sera remplacée par une période de philosophie et citoyenneté. Le choix de la deuxième heure de cours philosophique doit être formulé pour le 1er juin via le formulaire qui va leur être remis dans les jours suivants. Quatre possibilités se présentent à eux : deux heures de citoyenneté ; une heure de citoyenneté + une heure de morale ; une heure de citoyenneté + d'une heure parmi les cinq religions reconnues. R. Demotte. Persbericht. Ministre-président du gouvernement de la Fédération Wallonie-Bruxelles, Rudy Demotte.

en financiële problemen waarmee het “officiële” onderwijs dat als enige wettelijk verplicht is alle levensbeschouwelijke strekkingen aan bod te laten komen, wordt geconfronteerd.¹⁵⁸⁹

De keuzemogelijkheid, in Wallonië, die onderwijsinstellingen (lager en secundair onderwijs) van het gemeentelijke net, het provinciale net en van de Franse gemeenschap en de lagere niet-confessionele, vrije onderwijsinstellingen (Fédération des Établissements Libres Subventionnés Indépendants; afgekort FELSI) creëerden, om te kiezen tussen godsdienst of niet-confessionele zedenleer, waarbij alle leerlingen echter ook verplicht worden een gemeenschappelijk uur “cours de philosophie et de citoyenneté” te volgen, lokte alvast heel wat bedenkingen uit bij het Centre d’Action Laïque¹⁵⁹⁰ en de oudervereniging Fédération des associations de parents de l’ officiel (afgekort: Fapeo). Beide organisaties hekelden het feit dat de officiële circulaire onvoldoende duidelijk maakte dat de leerlingen ook gewoonweg kunnen opteren voor het volgen van 2 uren “cours de philosophie et de citoyenneté”. Beide organisaties stelden de vraag of “*L’administration¹⁵⁹¹ aurait-elle fait le choix de pénaliser son propre cours au bénéfice des cours dispensés par les organismes religieux?*”.

Een ander veel besproken voorstel, dat inbreekt in de bestaande verkaveling, is de invoering van een nieuw eenheidsvak Levensbeschouwing, Ethiek en Filosofie (afgekort LEF) dat gepromoot wordt door de vzw LEF.¹⁵⁹² Het vak LEF zou georganiseerd worden zoals elk ander vak. Dit wil dus zeggen dat de erkende levensbeschouwelijke instanties niet langer betrokken worden. Er zouden duidelijke eindtermen zijn en het nieuwe vak zou op dezelfde wijze als de andere vakken de studieresultaten van de leerling bepalen. Het zou een verplicht vak zijn waarvoor geen vrijstelling verleend kan worden en, belangrijk, het zou moeten worden aangeboden in alle netten. Het vak wil tegemoetkomen aan de algemene onderwijsplicht om

¹⁵⁸⁹ In een reactie op een voorstel van decreet, door de Onderwijkskoepel van Steden en Gemeenten, wordt onder meer opgemerkt dat men de bedoeling om binnen elk levensbeschouwelijk vak ruimte te maken voor de vergelijking tussen de verschillende levensbeschouwingen. Dat betekent dat het voorstel blijft binnen het huidige kader van de levensbeschouwelijke vakken. Dit heeft een aantal gevolgen. Ook de Raad van State heeft hierop gewezen in zijn advies. De leraren van de levensbeschouwelijke vakken zullen ‘vergelijkende godsdienstwetenschap’ moeten geven. Zij zullen op dezelfde wijze worden aangesteld zoals vandaag het geval is en over dezelfde bekwaamheidsbewijzen moeten beschikken. De klasgroepen zullen nog steeds opgesplitst worden volgens godsdienst of niet-confessionele zedenleer. Een dialoog wordt met dit voorstel van decreet structureel niet mogelijk gemaakt. De inhoud van het vakonderdeel zal nog steeds op dezelfde wijze worden bepaald als de vakinhoud van het levensbeschouwelijke vak (geen eindtermen en geen door de overheid goedgekeurde leerplannen). Dit vakonderdeel zal onder controle staan van een specifieke inspectiedienst per erkende levensbeschouwing. Het voorstel van decreet biedt met andere woorden geen oplossing voor de vastgestelde knelpunten in het stedelijk en gemeentelijk onderwijs. Nota: “Levensbeschouwelijke vakken in het gemeentelijk onderwijs. 15/12/2011. Hoorzitting. OVSG vzw. Onderwijkskoepel van Steden en Gemeenten.

¹⁵⁹⁰ Zie nota Centre d’Action Laïque (CAL). Le cours de philosophie et de citoyenneté. FAQ (version 24/05/2017). Rentrée scolaire 2017, enseignement primaire et secondaire Le cours de philosophie et de citoyenneté en questions/réponses.

¹⁵⁹¹ Verantwoordelijk minister is Marie-Martine Schyns, ministre (CDH) de l’Enseignement. Het CDH is van christendemocratische signatuur.

¹⁵⁹² Zie Belgisch Staatsblad. Levensbeschouwingen, Ethiek, Filosofie, afgekort: LEF vzw. Victor Braeckmanlaan 140. 9040 Sint-Amandsberg. 837.096.241, rubriek oprichting (nieuwe rechtspersoon, opening bijkantoor, enz ...) 2011-06-30/0098482 en Levensbeschouwingen, Ethiek, Filosofie, afgekort: LEF vzw. Victor Braeckmanlaan 140. 9040 Sint-Amandsberg. 837.096.241. 2016-05-19/0068712.

jongeren degelijk te informeren, kritisch-reflectief te vormen en hen genuanceerd met levensbeschouwelijke onderwerpen te leren omgaan.¹⁵⁹³

Ook dit project wordt niet overal enthousiast onthaald en zeker binnen de katholieke zuil was de reactie scherp; er werd zelfs gesproken over een aantasting van de godsdienstvrijheid.¹⁵⁹⁴ Zo wezen, in hun reactie, de vicerector en decaan faculteit theologie en religiewetenschappen van de KU Leuven, erop dat religies en levensbeschouwing terugdringen naar de privésfeer, onbegrip en radicalisering in de hand zal werken.¹⁵⁹⁵ Er was sprake van een morrelen aan de godsdienstvrijheid. De auteurs wezen op het pedagogische project van de katholieke dialoogschool.¹⁵⁹⁶ Het gehele project werd ook onder de loep gelegd door THOMAS¹⁵⁹⁷ in het artikel "10 antwoorden aan LEF".¹⁵⁹⁸

Ook binnen vrijzinnige middens in Vlaanderen zijn er bedenkingen bij het eventueel schrappen van het vak niet-confessionele zedenleer (NCZ).¹⁵⁹⁹ In een reactie, door Sylvain Peeters (demens.nu¹⁶⁰⁰) met als titel '*Niet-confessionele zedenleer is een vak met lef*' wordt eraan herinnerd dat de vrijzinnig-humanistische levensbeschouwing een lange strijd voerde voor het realiseren van een eigen levensbeschouwelijk vak. Wel wordt erkend dat het tijd is een grondig debat te voeren. Ook de vzw "Raad voor Inspectie en Begeleiding niet-confessionele Zedenleer" (RIBZ) reageerde naar aanleiding van de mediaberichtgeving over de levensbeschouwelijke vakken en het huidige politieke en maatschappelijke debat. Verwijzend naar de vrijheid van levensbeschouwing als essentieel democratisch principe, wordt elke overheidsinterventie in deze materie onaanvaardbaar geacht. Verder bouwend op het

¹⁵⁹³ De inspectie en kwaliteitsbewaking ressorteert onder het Ministerie van Onderwijs van de Vlaamse gemeenschap. Mits eventuele bijscholing kan het vak LEF gegeven worden door de ervaringsdeskundigen van vandaag: de leerkrachten levensbeschouwelijke vakken en filosofie. In de toekomst wordt een afzonderlijke lerarenopleiding voorzien.

¹⁵⁹⁴ Didier Pollefeyt en Mathijs Lamberigts (KU Leuven). "De mythe van de neutraliteit. Is godsdienstvrijheid dan geen grondrecht?" Verschenen in De Standaard 18 maart 2015.

¹⁵⁹⁵ Het pleidooi om levensbeschouwelijke vakken af te schaffen werd niet toevallig de laatste maanden mee ondersteund vanuit een bepaalde radicaal-atheïstische hoek, die handig gebruik maakt van het gewelddadige, fundamentalistisch geïnspireerde geweld op vele plaatsen in de wereld. Maar zo'n antireligieuze houding spreekt dermate ongenueanceerd over levensbeschouwing, dat ze in wezen niet veel verschilt van het dualisme en fundamentalisme dat ze zelf aan de kaak stelt bij religies en andere levensbeschouwingen. Zo'n antireligieus fundamentalisme dat sympathiseert met LEF is in onze samenleving gerust mogelijk (zolang het maar geen geweld veroorzaakt en binnen de grenzen van de wet blijft), maar ze is een positie onder posities, en dus niet neutraal.

¹⁵⁹⁶ De katholieke dialoogschool gaat ervan uit dat katholieke identiteit en openheid voor culturele, ethische en levensbeschouwelijke diversiteit elkaar niet hoeven uit te sluiten, meer nog, elkaar wezenlijk nodig hebben.

¹⁵⁹⁷ Thomas (Theologie, Onderwijs en Multimedia: Actieve Samenwerking) is een samenwerkingsverband van leerkrachten (r.-k.) godsdienst van alle onderwijsnetten in Vlaanderen en alle personen begaan met geloofsopvoeding bij jongeren. THOMAS is een in 2000 opgerichte eenheid binnen de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen (Centrum Academische Lerarenopleiding) van de KU Leuven en geleid door Prof. dr. Didier Pollefeyt. Nieuwsbrief.

¹⁵⁹⁸ "10 antwoorden aan LEF". THOMAS. Website van de KU Leuven. Nieuwsbrief april 2015.

¹⁵⁹⁹ Het vak NCZ bereikt ongeveer 110.000 leerlingen en stelt een 1.450-tal leraren te werk.

¹⁶⁰⁰ deMens.nu vertegenwoordigt Nederlandstalige vrijzinnig humanistische verenigingen in Vlaanderen en Brussel. Op federaal niveau zetelt de Unie Vrijzinnige Verenigingen/deMens.nu, samen met het Centre d'Action Laïque, in de Centrale Vrijzinnige Raad. Op Europees niveau is zij partner van de Europese Humanistische Federatie (EHF) en op internationaal niveau van de International Humanist and Ethical Union (IHEU).

principe van de scheiding van kerk en staat wordt elke regulering op het vlak van het curriculum verworpen. Het komt enkel de erkende instanties en vereniging, horende tot de verschillende levensbeschouwelijke gemeenschappen, toe de leerplannen van deze vakken vast te leggen: "Het wordt anders als er voor levensbeschouwingen eindtermen worden opgesteld, zoals LEF vraagt. De overheid dreigt zich dan uit te spreken over wat het katholicisme, vrijzinnig humanisme (...) juist is. Dat is een gebrek aan terughoudendheid van de overheid en democratisch een gevaarlijk pad."¹⁶⁰¹ Dat een wijziging niet onmiddellijk aan de orde is blijkt onder andere uit een engagementsverklaring uit 2016 waarbij de onderwijskoepels van het officieel onderwijs en het GO! zich engageren de directies te stimuleren de leerkrachten levensbeschouwelijke vakken te betrekken in het schoolteam en om initiatieven voor interlevensbeschouwelijke dialoog te stimuleren.¹⁶⁰²

Midden 2016 werd door de rector van de Vrije Universiteit Brussel¹⁶⁰³ en door Raymonda Verdyck (afgevaardigde bestuurder van het GO! - onderwijs van het Vlaamse Gemeenschap.)¹⁶⁰⁴ de discussie opnieuw geopend door de vraag te stellen naar de zin van het in stand houden van een katholiek onderwijsnetwerk en werd een oproep gelanceerd om na te denken over één gemeenschappelijk onderwijsnetwerk.¹⁶⁰⁵ Zij onderstreepten de nood aan betere samenwerking tussen de verschillende onderwijsnetten, en stelden op langere termijn voorstander te zijn van het samensmelten van de verschillende netten tot één onderwijsnet. Het GO! onderstreepte in een eerste reactie het idee één groot onderwijsnet te creëren niet ongenegen te zijn, maar legde er ook de nadruk op dat het dan dient te gaan over een onderwijsnet met respect voor en gelijke behandeling van alle levensbeschouwingen: "We moeten uitgaan van wat mensen verbindt, niet van wat hen onderscheidt".¹⁶⁰⁶ Beiden stelden, verwijzend naar het totaal gewijzigde onderwijslandschap in Vlaanderen, de vraag naar het bestaans- en organisatierecht van het katholieke onderwijsnet.

De reacties lieten niet lang op zich wachten. Zo reageerde Lieven Boeve, directeur-generaal van Katholiek Onderwijs Vlaanderen, door te stellen dat zijn onderwijskoepel in beginsel niet

¹⁶⁰¹ RIBZ vzw. 3 juni 2016. *11 vragen & antwoorden over NCZ, LEF en levensbeschouwing in het onderwijs.*

¹⁶⁰² Op vraag van Vlaams minister van Onderwijs Hilde Crevits hebben de vertegenwoordigers van de zeven erkende instanties en vereniging van de levensbeschouwende vakken en de drie officiële onderwijsverstrekkers het GO!, het gemeentelijk en stedelijk onderwijs (OVSG) en het provinciaal onderwijs (POV) een akkoord bereikt over de versterking van de dialoog tussen de verschillende levensbeschouwingen en de school. ... Het is belangrijk dat de school de uitwerking van het eigen leerplan van de diverse levensbeschouwelijke vakken ondersteunt, maar tegelijk moeten de levensbeschouwelijke vakken zich engageren om ook binnen hun lessen bij te dragen aan het pedagogisch project van de school en dit steeds te respecteren. Bron: kabinet Vlaams minister van Onderwijs, 28 januari 2016. Versterking interlevensbeschouwelijke dialoog in het officieel onderwijs. Engagementsverklaring van de erkende instanties en vereniging van de levensbeschouwelijke vakken en de onderwijskoepels van het officieel onderwijs en het GO! met het oog op een versterking van de interlevensbeschouwelijke dialoog op school

¹⁶⁰³ Zie onder andere artikel "*Concurrent te sterk, dan maar afschaffen?*". De Standaard, 23 mei 2016.

¹⁶⁰⁴ GO! is de afkorting voor Gemeenschapsonderwijs, het onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap.

¹⁶⁰⁵ De uitspraken zijn te situeren in een discussie omtrent de reorganisatie van de lerarenopleiding van de Centra voor Volwassenenonderwijs en het pleidooi van het GO! om een pluralistische lerarenopleiding te garanderen.

¹⁶⁰⁶ Zie artikel "*Gentse rector noemt katholiek net achterhaald*" met commentaar van Raymonda Verdyck, afgevaardigd bestuurder van GO!. Het Laatste Nieuws. 23 mei 2016.

gekant is tegen één onderwijsnet, "als dit maar het vrije net is".¹⁶⁰⁷ Voor Boeve was duidelijk dat de vrijheid van onderwijs, die ouders toelaat om de school van hun keuze te kiezen, onder druk kwam te staan. In zijn reactie verwees hij naar het vernieuwde pedagogisch project van het katholieke onderwijs in Vlaanderen, de katholieke dialoogschool.¹⁶⁰⁸

Rik Torfs, de toenmalige rector van de Katholieke Universiteit Leuven, verwierp eveneens deze denkpijpe, refereerde naar de constitutioneel gewaarborgde vrijheid van onderwijs en stelde dat men zich verwachten kon aan een sterker gediversifieerd onderwijslandschap. Voor Torfs diende men "in moeilijke tijden van aanslagen en in een complexe maatschappij" net de grondwettelijke rechten niet zomaar prijs te geven.¹⁶⁰⁹ Voor Torfs waarde het spook rond van "...een soort vage eenheidsworst met allerlei beschouwingen over hoe je een goed mens wordt zonder intellectuele en filosofische onderbouw..." en hij waarschuwde voor "...een soort staatspedagogiek die iedereen door de strot wordt geduwd..."¹⁶¹⁰

Ondertussen wordt er wel gewerkt aan een nieuw model voor het katholiek onderwijs in Vlaanderen: de *katholieke dialoogschool*.¹⁶¹¹ Het initiatief vertrekt van de vaststelling dat het katholieke project onder druk staat door de toenemende "kleurrijke tendens" in de katholieke scholen¹⁶¹² en dat het dringend op zoek moet gaan naar een "nieuwe invulling".¹⁶¹³ De omschrijving van dit pedagogische concept: "een katholieke dialoogschool kiest radicaal voor een pedagogie van de dialoog ... Een katholieke dialoogschool gelooft dat het christelijk verhaal de sterkst denkbare uitnodiging biedt om vorm te geven aan een wereld van verbondenheid, van eenheid in diversiteit. In dat christelijk verhaal staat onvoorwaardelijke liefde centraal ... Die liefde is zo radicaal en geeft zo veel vrijheid dat ze zelfs aanvaardt en erkent dat ook mensen in andere religies en levensbeschouwingen die liefde op het spoor

¹⁶⁰⁷ Persbericht Katholiek Onderwijs Vlaanderen. "Eén net? OK, maar dan een vrij net! 24 mei 2016.

¹⁶⁰⁸ In een bijdrage zal D. Pollefeyt erop wijzen "Dat nieuw project van de katholieke dialoogschool schudt onze samenleving door elkaar en vraagt naar meer toelichting, omdat we gewoon zijn geraakt aan de stille secularisering als het impliciete paradigma in het Vlaamse onderwijs. De katholieke dialoogschool brengt ons terug naar de ziel van het pedagogisch project." Zie D. Pollefeyt. *Authentiek katholiek onderwijs vraagt engagement*. Tijdschrift Tertio. N° 892. 15 maart 2017.

¹⁶⁰⁹ "Zeker vandaag moet onze rechtstaat in zijn geheel beschermd worden en daar hoort de vrijheid van onderwijs als een integraal element bij. Dus ik ben zeker geen voorstander van het afbouwen van rechten en vrijheden, juist op een moment dat onze democratische rechtstaat onder druk komt te staan."

¹⁶¹⁰ Vraaggesprek met Thomas, website van de KU Leuven. 23 mei 2016.

¹⁶¹¹ D. Pollefeyt, J. Bouwens & P. Vereecke. *Katholieke Dialoogschool: Wissel op de toekomst. Onderzoek naar de Identiteit van het Katholiek Onderwijs in Vlaanderen*. (Katholieke Dialoogschool 2), Antwerpen. Halewijn. 2017.

¹⁶¹² D. Pollefeyt. *De katholieke dialoogschool. Een pedagogisch project*. Tijdschrift Dialoog. 2016-2017. Blz. 48

¹⁶¹³ "De naam 'katholieke dialoogschool' gaat over drie vragen tegelijk: wat is een 'school', wat is een 'dialoog' en wat is 'katholiek'? Deze drie vragen staan niet losjes naast elkaar. Ze zijn organisch met elkaar verbonden. Ze roepen elkaar op. Dat blijkt trouwens uit de discussie van de voorbije weken. Heeft het katholiek onderwijs nu zijn ziel verloren? vroegen de enen zich af. Heeft het katholiek onderwijs wel een andere keuze? vroegen anderen. We moeten deze vraag aandurven: wat betekent 'katholiek' wanneer het over de 'katholieke dialoogschool' gaat?" Bron: De katholieke dialoogschool. Wat betekent 'katholiek'? Johan Bonny, 2 juni 2016. J. Bonny is bisschop-referent voor het onderwijs en de schoolcatechese, voor de universiteits- en hogeschoolpastoraal, voor de KU Leuven, voor pastoraal bij de binnenscheepvaart en Apostolatus Maris en voor de contacten met de Vlaamse overheid.

kunnen komen, al zijn die uitdrukkingsvormen vanuit een christelijk perspectief niet altijd volledig te begrijpen.”¹⁶¹⁴

Lieven Boeve, VSKO¹⁶¹⁵ betoogde in een vraaggesprek dat, ingevolge de levensbeschouwelijke veelheid, de nood ontstaan was om te komen tot een herpositionering van het Katholiek Onderwijs Vlaanderen.¹⁶¹⁶ In hetzelfde gesprek bevestigde hij er geen voorstander van te zijn de pluraliteit aan vakken, zoals in het gemeenschapsonderwijs, in te voeren: “Dan haal je de verscheidenheid uit elkaar, terwijl wij precies pleiten voor het in dialoog brengen van de verscheidenheid.”

Op 2 juni 2016 werd een congres aan dit onderwerp gewijd. Op dit congres werd het boek “Katholieke dialoogschool – Eigentijds tegendraads”¹⁶¹⁷ voorgesteld. De voorgestelde vernieuwing werd, voortbouwende op dit congres en de publicatie, aangevuld met reflectiemateriaal en de resultaten van empirisch onderzoek aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven. In februari 2017 verscheen een nieuwe publicatie “Katholieke dialoogschool - Wissel op de toekomst”.¹⁶¹⁸

Daarin werd onder andere gepeild naar het levensbeschouwelijk profiel van 15.287 leerlingen in Vlaamse katholieke scholen (2008-2015).¹⁶¹⁹ De onderzoekers stelden vast dat de helft van de leerlingen (49,9%) het katholieke opvoedingsproject van hun school waardeert. Er werd echter ook vastgesteld dat de steun voor het katholieke project met de studiejaren afneemt.¹⁶²⁰ Voor een grote groep maakt het confessionele karakter niet zo veel uit (zo'n 41,7%), slechts een minderheid bleek gekant tegen een katholiek opvoedingsproject op school.¹⁶²¹ Er werd ook gepeild naar de houding van de leerlingen jegens de dialoogschool.¹⁶²²

¹⁶¹⁴ D. Pollefeyt. De katholieke dialoogschool. Een pedagogisch project. Tijdschrift Dialoog. 2016-2017 (1). Blz. 44 - 49

¹⁶¹⁵ Vlaams Secretariaat van het Katholiek Onderwijs. Is sinds 2015 "Katholiek Onderwijs Vlaanderen".

¹⁶¹⁶ Tijdschrift forum. Contactblad voor schoolbesturen, pedagogisch begeleiders directies en personeelsleden van het katholiek onderwijs. Nr. 07. September 2014.

¹⁶¹⁷ Dit boek is het resultaat van de samenwerking tussen Katholiek Onderwijs Vlaanderen en de KU Leuven. Katholieke Dialoogschool - Eigentijds tegendraads. Eén van de drie werven van Katholiek Onderwijs Vlaanderen behandelde de grondige vernieuwing van het levensbeschouwelijk-pedagogisch project van het katholiek onderwijs.

¹⁶¹⁸ Hierin onderzoekt men het DNA van het katholiek onderwijs in Vlaanderen. Wat en hoe geloven leerlingen, personeel, directieleden en beleids mensen? Hoe zien zij de relatie tussen christendom en maatschappij? Hoe vullen zij het begrip ‘katholieke school’ in?

¹⁶¹⁹ Gespreid over een periode van ongeveer 7 jaar, van september 2008 tot juni 2015, werd het identiteitsonderzoek uitgevoerd bij in totaal 15.287 leerlingen in 57 katholieke scholen in zowel het basisonderwijs als het secundair onderwijs. De oudste data uit deze steekproef komen uit 2008, het grootste deel van de data werden verzameld van 2011 tot 2013 of later.

¹⁶²⁰ Van 65,7% in de lagere school daalt het naar 46,0% in de derde graad middelbaar.

¹⁶²¹ Slechts 8,3% getuigt van een expliciete weerstand tegen het confessionele onderwijs waarmee ze op school te maken krijgen. Zie D. Pollefeyt, J. Bouwens & P. Vereecke. Katholieke Dialoogschool: Wissel op de toekomst. Onderzoek naar de Identiteit van het Katholiek Onderwijs in Vlaanderen. (Katholieke Dialoogschool 2), Antwerpen. Halewijn. 2017. Blz. 24 e.v.

¹⁶²² 48,9 procent van alle scholieren verkoos de katholieke dialoogschool als onderwijsmodel. De monologschool (benadrukt de katholieke identiteit, verwerpt pluraliteit en de ontmoeting met andere identiteiten) wordt massaal verworpen en over wenselijkheid van de kleurloze (niet begaan met

Opvallend was dat een “relativistische houding”, dixit de onderzoekers, al aanwezig was bij kinderen uit het 5de en 6de leerjaar van de lagere school. Zij zien hierin de bevestiging van de stelling dat ook bij Vlaamse scholieren in het katholiek onderwijs het relativisme de dominante geloofshouding geworden is. Andere vaststelling was dat de leerlingen de schoolcontext, nog veel minder dan het personeel, als een confessionele omgeving percipieerden.¹⁶²³

Verwijzend naar onderzoek bij meer dan 23.000 respondenten uit ruim zeventig onderwijsinstellingen in Vlaanderen werd echter geconcludeerd dat er een draagvlak blijft voor een katholiek dialogaal onderwijsproject, te zien als een hertaald katholiek onderwijsproject. Het model van de katholieke dialoogschool vraagt evenwel een permanent detecteren van het verschil tussen de benaderingen van de kleurrijke school¹⁶²⁴ en de katholieke dialoogschool.

Het op effectieve en creatieve wijze hierop inspelen is een van de grootste uitdagingen voor de volgende jaren. Die dialoog is echter niet vrijblijvend. Verduidelijkt wordt dat het geen pluralisme betreft, gestoeld op levensbeschouwelijk relativisme (kleurrijke school). Een katholieke dialoogschool heeft als opdracht zulk relativisme tegen te gaan.

De katholieke dialoogschool verwerpt dus de officiële neutraliteit (met name de kleurloze school), “die natuurlijk niet bestaat en makkelijk misbruikt wordt voor nauwelijks verborgen ideologische verlangens.”¹⁶²⁵ De katholieke dialoogschool benadrukt haar levensbeschouwelijke positie: het christelijke verhaal, een verhaal dat oriëntatie biedt, een richting geeft en een kader aanreikt “gebaseerd op de menselijke ervaring van vele generaties christenen”. De katholieke dialoogschool wordt uitgedaagd om het christelijk geloof steeds opnieuw geloofwaardig te hertalen naar het huidige pluriforme schoolpubliek.¹⁶²⁶

Het pedagogisch project van de katholieke dialoogschool wil dus op pragmatische wijze tegemoetkomen aan de nood tot diversiteit, maar met maximaal behoud van de eigen identiteit. Er is echter ook nood aan herbezinning op de katholieke identiteit van dat katholiek onderwijs.¹⁶²⁷ Dit uit zich enerzijds in het tegengaan van identiteitsvervaging en -verlies en anderzijds in de roep tot een herconfessionalisering, te zien als een expliciet herbevestigen van de katholieke identiteit. In het eerste geval verdwijnt het katholiek onderwijs

levensbeschouwing) school bestaat onenigheid: 41,8 procent pro tegenover 35,5 procent anti en 22,7 procent die het (nog) niet weet.

¹⁶²³ “Dit betekent dat de leerlingen nog minder in staat zijn om de nog aanwezige tekenen uit de katholieke traditie te lezen en te begrijpen. Seculariserende tendensen merken zij daarentegen wel op en meer dan 40% vindt dat deze mogen versterkt worden.” In D. Pollefeyt, J. Bouwens & P. Vereecke. Katholieke Dialoogschool: Wissel op de toekomst. Onderzoek naar de Identiteit van het Katholiek Onderwijs in Vlaanderen. (Katholieke Dialoogschool 2), Antwerpen. Halewijn. 2017. Blz 49

¹⁶²⁴ Gedefinieerd als levensbeschouwelijk relativiserend.

¹⁶²⁵ “De katholieke dialoogschool komt daarentegen net openlijk uit voor haar levensbeschouwelijke positie: dat is namelijk het christelijke verhaal, een verhaal dat oriëntatie biedt en een richting aanwijst, dat een kader aanreikt, een visie op goed leven en samenleven die ‘de moeite waard is’ en gebaseerd op de menselijke ervaring van vele generaties christenen.”

¹⁶²⁶ D. Pollefeyt. De katholieke dialoogschool. Een pedagogisch project. Tijdschrift Dialoog. 2016-2017. Blz. 47

¹⁶²⁷ D. Pollefeyt, J. Bouwens & P. Vereecke. Katholieke Dialoogschool: Wissel op de toekomst. Blz. 147

langzamerhand als identiteit. In het tweede geval evolueert het naar een “nicheschool”, met als exclusief publiek, katholieken.¹⁶²⁸

Op onderwijsvlak is de Rooms-Katholieke Kerk steeds heel actief geweest. Els Witte gebruikt de term “agressief”¹⁶²⁹ wanneer zij het heeft over de “restauratie” na de onafhankelijkheid in 1830. De vrijheid van onderwijs was het strijdpunt.

In 1994 stelt de opdrachtverklaring van het katholiek onderwijs duidelijk hoe de katholieke school “... een onderwijs- en opvoedingsgemeenschap met duidelijke doelstellingen...” is, “...die zij omschrijft in een christelijk-gelovig opvoedings- of vormingsproject.” En zij laat niet na te benadrukken dat “De katholieke school is een vrije, door de Kerk erkende onderwijsinstelling, gegrondvest op de persoon van Jezus Christus. Gezien haar dienstbaarheid aan de Vlaamse Gemeenschap wordt ze door de overheid gesubsidieerd.”

De voorbije anderhalve eeuw ijverde de clerus er onverdroten voor om dit socialisatie-instrument bij uitstek, veilig te stellen. Via diverse politieke transacties slaagde zij erin om haar eigen pedagogisch programma en haar waardenonderricht te borgen.

De mate van confessionaliteit is de “reservetank” van waaruit de katholieke school kan putten om een levensinspiratie aan te bieden, geïnspireerd door het katholieke geloof. Is deze “reservetank” ver leeg of helemaal leeg dan stelt er zich een ernstig probleem voor de “katholieke school”. Dit risico is reëel: het relanceproject draagt immers - zoals de onderzoekresultaten bevestigen - in zich de kiemen van potentiële interne conflicten: leerkrachten, leerlingen, beleidsinstanties en ouders hebben duidelijk verschillende preferenties.

Detraditionalisering en pluralisering vreten echter aan de katholieke school, een belangrijk onderdeel van de katholieke zuil. Centraal staat in feite een existentiële vraag: “... vroeger hadden we onderwijs van katholieken voor katholieken, als we dat vandaag niet meer kunnen, hoe kunnen we dan nog katholiek onderwijs hebben?”.

Wil het katholieke onderwijs zichzelf niet opheffen dan moet het zich weten te hercontextualiseren zonder haar specificiteit, haar levensbeschouwelijke identiteit, prijs te geven. Deze levensbeschouwelijke identiteit is de levensverzekering van het katholiek onderwijsnetwerk.

Slaagt de implementatie van de dialoogschool (de “wissel op de toekomst”) dus niet, dan ligt de weg open voor de kleurrijke school. Het katholiek onderwijs verliest dan, als “bijzonder onderwijs”, zijn historisch verworven en geaccepteerde specificiteit en zijn bestaansreden.

10. Waarom een zachte scheiding onvermijdelijk is

¹⁶²⁸ Ibid. Blz. 150 e.v.

¹⁶²⁹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. 1830 – 1905. Deel 1. Blz. 179

10.1. De gesubsidieerde vrijheid

Het ontbreken van sluitende gegevens omtrent het aantal aanhangers van de aanwezige denominaties, de moeilijkheden om de kostprijs van de religieuze diversiteit te bepalen, de door de Grondwet opgeworpen hindernissen om het bestaande systeem te herdenken, de vele ongerijmdheden en ad-hoc constructies, de reacties op het verschijnsel tendensondernemingen, de vragen met betrekking tot de redelijke aanpassing, de arresten omtrent het dragen van religieuze symbolen, het opduiken van de boerkini op het strand, de vragen omtrent de neutraliteit van het GO! of het verkrijgen van uitzonderingen op Belgische en Europese wetgeving, hebben de positie van religie opnieuw onder de aandacht gebracht.

Twee werkgroepen hebben zich recent over deze problemen gebogen. Bij koninklijk besluit¹⁶³⁰ van 10 november, bekendgemaakt in het Belgisch Staatsblad van 7 december 2005, werd beslist tot de oprichting van een commissie belast met het onderzoek en het opstellen van een verslag (over te maken aan de minister van Justitie) over het huidige statuut van de bedienaars van de erediensten.¹⁶³¹ Het verslag diende concrete voorstellen tot hervorming te bevatten. De werkzaamheden van de Commissie werden op 1 november 2005 aangevat¹⁶³² en resulteerden in een lijvig (240 blz.) rapport.¹⁶³³ Een koninklijk besluit van 13 mei 2009¹⁶³⁴ richtte een (nieuwe) werkgroep op die belast wordt met de hervorming van de wetgeving

¹⁶³⁰ Koninklijk besluit van 10 november 2005 houdende oprichting van een Commissie belast met het onderzoek van het statuut van de bedienaars van de erkende erediensten.

¹⁶³¹ Het koninklijk besluit vermeld uitdrukkelijk dat in dit onderzoek “de nadruk wordt gelegd op de ongelijkheden van de toepasselijke stelsels, vooral met betrekking tot de pensioenleeftijd, de cumulatie van de wedden en de integratie van leken in de nomenclaturen opgenomen in de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad”. Het was de bedoeling om, verwijzende naar de grondwettelijke beginselen van gelijkheid en non-discriminatie de bestaande stelsels zo goed als mogelijk op elkaar af te stemmen.

¹⁶³² De aanwijzing van de leden van de Commissie en van de twee medevoorzitters is bepaald in een ministerieel besluit van 27 januari 2006, bekendgemaakt in het Belgisch Staatsblad van 1 februari 2006. Covoorzitters waren de heer Freddy Mortier en mevrouw Marie-Françoise Rigaux.

¹⁶³³ Mortier, F. (e.a.). De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige raad. Verslag van de Commissie der Wijzen. FOD Justitie. Brussel. 2006. 238 blz.

¹⁶³⁴ Koninklijk besluit van 3 mei 2009 houdende oprichting van een werkgroep “die belast is met de hervorming van de wetgeving inzake erediensten en niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties “. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 3 juni 2009.

inzake erediensten en niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties.¹⁶³⁵ Het ministerieel besluit van 28 mei 2009¹⁶³⁶ stelde de samenstelling van de werkgroep vast.¹⁶³⁷

De Commissie van Wijzen (2005 – 2006) en de Werkgroep Magits-Christians (2009-2011) slaagden er in om voor het eerst een duidelijk overzicht te maken van het erkennings- en betoelagingsbeleid inzake levensbeschouwingen en de kostprijs ervan (op federaal vlak) in kaart te brengen. Hierbij kan worden verwezen naar de erkenningscriteria, het statuut en de financiering van de representatieve organen, de personeelsformaties en het statuut van de bedienaars van de erediensten en van de afgevaardigden van de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties. Hierbij werden ook problemen vastgesteld zoals ongelijkheden op het vlak van de pensioenen (toepassing van diverse teller-/noemersystemen met als gevolg voordeligere/nadeligere pensioenberekeningen), pogingen om het stelsel van toepassing voor priesters ... ook toepasbaar te maken op lekenhulpers, inconsequenties dan wel niet langer houdbare particulariteiten op sociaal en fiscaal vlak en op het vlak van wedden. Wat dit laatste betreft werd onder meer verwezen naar de cumulatie van functies (de al dan niet belastbaarheid van bepaalde voordelen, de onduidelijkheden m.b.t. specifieke inkomsten). Het meest interessante aan de werkzaamheden van deze studiegroepen was ongetwijfeld de poging om de totale kostprijs van het levensbeschouwelijke pluralisme in kaart te brengen.

Het Belgische systeem lijkt onwrikbaar. Naast de grondwettelijke bepalingen waarin de wijsgerige en godsdienstige strekkingen expliciet worden erkend, zijn er ook verscheidene andere bepalingen, waarin geen sprake is van erediensten, maar die rechtstreeks of onrechtstreeks relevant kunnen zijn voor de verhouding tussen de levensbeschouwelijke strekkingen en de staat en dus best worden “samen gelezen”. Andermaal wordt duidelijk hoe moeilijk het is om bepaalde hervormingen door te voeren. Dit is het geval wanneer men zou proberen bepaalde modellen te ontwikkelen die steunen op een verifieerbare aanhang of de wens van betrokkenen om de financieringsstromen te heroriënteren ten voordele van een sociaal doel.

Artikel 11 van de Grondwet stelt dat “Het genot van de rechten en vrijheden aan de Belgen toegekend moet zonder discriminatie verzekerd worden. Te dien einde waarborgen de wet

¹⁶³⁵ De opdracht van de Werkgroep werd omschreven in artikel 2 van voormeld koninklijk besluit en bestaat erin een uitvoerig verslag op te stellen over de hervorming en de coördinatie van de federale wetgeving die van toepassing is op de erediensten en op de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties, inzonderheid op het gebied van de erkenningscriteria, over het statuut en de financiering van de representatieve organen, als mede over de personeelsformatie en het statuut van de bedienaars van de erediensten en van de afgevaardigden van de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties, onder meer op het gebied van de pensioenen, op sociaal en fiscaal gebied en op het gebied van de wedden en van de cumulatie van functies.

¹⁶³⁶ Ministerieel besluit van 28 mei 2009 houdende aanduiding van de leden van de werkgroep belast met de hervorming van de wetgeving van de erediensten en van de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 8 juni 2009.

¹⁶³⁷ De volgende personen worden aangewezen als leden van de werkgroep: Christians, Louis-Léon, Sagesser, Caroline, Magits, Michel, De Fleurquin, Luc en Sottiaux, Stefan. Uit deze leden worden de volgende twee personen tot medevoorzitters benoemd, nl. Christians, Louis-Léon en Magits, Michel. De werkgroep diende op 30 september 2010 een eindverslag in twee talen over haar werkzaamheden bezorgen aan de Minister van Justitie.

en het decreet inzonderheid de rechten en vrijheden van de ideologische en filosofische minderheden.” Er werd op gewezen dat artikel 11 moet worden gelezen samen met artikel 10 G.W. op grond waarvan alle Belgen gelijk zijn voor de wet.¹⁶³⁸ Ook de artikelen 19 G.W., 20 G.W., 21 G.W.¹⁶³⁹ en 181 G.W. moeten bij de oefening worden betrokken.

Er moet ook worden gewezen op artikel 22 van de Grondwet, waarin “het recht op eerbiediging van zijn privéleven en zijn gezinsleven” is bekrachtigd en dat wordt verstaan als een waarborg voor het recht op een persoonlijke levenssfeer. Dit artikel maakt het onmogelijk om een “subsidieregeling” uit te dokteren in functie van het aantal “adepten” van een levensbeschouwelijke overtuiging. Het is de burgerlijke overheid niet veroorloofd na te gaan of iemand een godsdienst belijdt en welke. De gegevens met betrekking tot iemands levensbeschouwelijke overtuiging worden beschermd door de wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Als gevolg van deze “bescherming van het recht op een persoonlijke levenssfeer” sluit het voormelde artikel de verdeling van het begrotingsbedrag dat werd uitgetrokken ten voordele van de bedienaren van de erkende erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid, op basis van een niet-anonieme rondvraag naar aantallen gelovigen, de facto uit. Een alternatief zouden federale volksraadplegingen kunnen zijn. Ook dit is evenwel onmogelijk en op grond van art. 33 G.W. en in het bijzonder op grond van art. 20 G.W. voor zover het de vrijheid van meningsuiting en van eredienst aangaat.¹⁶⁴⁰

Er stellen zich hoe dan ook nog andere - daarom niet onoverkomelijke - problemen. Zo zou zowel bij een federale volksraadpleging, als bij een raadpleging ter gelegenheid van verkiezingen, voorbij kunnen worden gegaan aan de niet-kiesgerechtigdheid van vele leden van de erkende erediensten. Dit geldt in het bijzonder voor de islam, de anglicaanse, de orthodoxe, en de (evangelisch-) protestantse godsdienst, en zelfs voor de recent ingeweken katholieke gelovigen uit bijvoorbeeld Polen of evangelische christenen uit Afrika.

Soms verbindt men de praktische moeilijkheid van art. 22 G.W. met art. 21 G.W. (de autonomie van de erediensten), zodat gegevens over aantallen gelovigen in principe worden verstrekt door de kerkelijke of religieuze overheid en deze niet in twijfel mogen worden getrokken door de burgerlijke overheid. De burgerlijke overheid dient zich hierin te onthouden.

¹⁶³⁸ De commissie onderstreepte dat het essentieel is beide artikels in herinnering te houden om niet enkel een goed begrip van de huidige juridische toestand van het statuut van de bedienaars van de erediensten en van de afgevaardigden van de vrijzinnigheid te krijgen, maar ook om te begrijpen waarom de alternatieven geformuleerd door de Commissie niet voorbijgaan kunnen aan deze fundamentele regels eigen aan het Belgisch grondwettelijk recht. De tenuitvoerlegging van deze beginselen veronderstelt, dicit de commissie, dan ook volgens een vaste rechtspraak van het Arbitrage hof dat sinds 1989 de inachtneming van deze bepalingen waarborgt, dat wordt geopteerd voor objectieve criteria die toelaten vergelijkbare situaties op gelijke wijze te behandelen, maar ook om onderscheiden situaties op verschillende wijze te behandelen.

¹⁶³⁹ De commissie herinnerde eraan dat de doctrine luidde dat de vertegenwoordigers van de erediensten geen verenigingen vormen van het associatieve type. Art 21 G.W. kent de erediensten immers een grotere vrijheid toe dan bijvoorbeeld een vereniging met levensbeschouwelijke grondslag die wordt opgericht naar privaatrecht. De staat mag zich daarenboven niet bemoeien met de leerstellige inhoud van erediensten, noch met hun organisatie.

¹⁶⁴⁰ Ibid. Blz. 11.

De commissie stelde ook vast dat er in de grondwettelijke bepalingen een spanning is tussen art. 21 G.W. en art. 181 G.W. Immers, hoewel art. 21 G.W. expliciet verbiedt dat de staat zou tussenkomen in de interne organisatie van een eredienst en tevens stelt dat de staat niet hoort tussen te komen bij de benoeming of de installatie van de bedienaren, is, bij samen lezing met art. 181 G.W., toch een vorm van staatsinmenging mogelijk. Bij wijze van voorbeeld wijst de commissie erop dat de wetgever eisen kan dat de erkende erediensten een “minimum aan structuur” vertonen, willen zij erkend worden als een volwaardige gesprekspartner voor de betrokken overheden. Ook de keuze van het representatieve “orgaan” dat gesprekspartner is, is in wezen een inmenging. Belangrijk is ook de vaststelling dat het concept “bedienaar van eredienst” een publiekrechtelijk begrip is. Het begrip bedienaar van de eredienst is toepasbaar op alle erkende erediensten.

De paradoxale verhouding tussen art. 21 G.W. en art. 181 G.W. leidde, dixit de commissie, tot een statuut sui generis voor de bedienaren van de erediensten.¹⁶⁴¹ De door de staat bezoldigde bedienaren zijn immers noch ambtenaren, noch werknemers. Er is geen sprake van een klassieke arbeidsovereenkomst. Hetzelfde is ook van toepassing op de afgevaardigden van de vrijzinnigheid.

Ook wat betreft de bescherming van mensenrechten binnen de godsdienstige organisaties zelf, stelde de commissie enkele prangende vragen met betrekking tot de autonomie van de interne organisatie. In concreto vroeg de commissie zich af of het gegeven dat een kerkelijk ambt is verworven, op grond waarvan de overheid de titularis ervan een bezoldiging uitbetaalt, niet het recht impliceert dat ambt te behouden, tenzij als aan de vorm- en grondvoorwaarden vereist voor de ontzetting uit dat ambt is voldaan.¹⁶⁴²

Dit is een meer dan interessante vraag. Want soms worden de confessionele beslissingen die leiden tot ontslagen betwist. De hoven en rechtbanken zijn bevoegd om uitspraak te doen in deze aangelegenheden, gegeven dat er sprake is van een schending van een burgerlijk recht. Hoven en rechtbanken dienen hier dus artikel 21 G.W. te verzoenen artikel 181, § 1 GW. Uit het bewuste artikel 181 G.W. volgt dat de benoeming in een kerkelijk ambt de facto burgerrechtelijke gevolgen heeft, namelijk het recht op wedde en pensioen.

De commissie gaf een interessant overzicht van de gewijzigde houding met betrekking tot de fundamentele rechten verleend aan de bedienaars van de erediensten en aan de afgevaardigden van de vrijzinnigheid.¹⁶⁴³ Verwijzend naar het arrest van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens van 20 juli 2001 in de zaak Pelligrini tegen Italië besloot de Commissie dat, indien het de Staat dan wel niet toekomt de grondvoorwaarden op te leggen die de regels voor de aanstelling in of de ontzetting uit een religieus ambt zouden bepalen, het wel zo is dat wanneer een godsdienstige instantie voornemens is op de bedienaar van de eredienst die zij heeft aangesteld, artikel 181 G.W. toe te passen, “zij ook moet aanvaarden

¹⁶⁴¹ Ibid. Blz. 17.

¹⁶⁴² Ibid. Blz. 18.

¹⁶⁴³ Gedurende geruime tijd, verwijzende naar het algemene principe van de scheiding tussen kerk en staat, stond de rechter vroeger achter het standpunt dat de rechtbank niet bevoegd was de geldigheid te onderzoeken van de afzetting van een parochiepriester die door zijn bisschop langs canonieke weg was gerevoceerd en dus ook zijn wedde was kwijtgeraakt.

dat deze bedienaar van de eredienst tevens onderworpen is aan het recht van de Belgische staat. Deze laatste kan de toekenning van de rechten van de bedienaar afhankelijk stellen van de inachtneming van het recht van de staat, met inbegrip van de internationale rechtsregels waaraan hij onderworpen is.”¹⁶⁴⁴

De problemen met betrekking tot de al dan niet objectief vast te stellen schending van de interne vrijheid van de erediensten hebben inderdaad niets meer te maken met een bemoeizieke overheid. Deze problemen gaan over de bescherming van de mensenrechten binnen de religieuze organisaties zelf. De commissie hoedde er zich dan wel voor uitspraken te doen over de interne organisatie van de erediensten, maar stelde onder meer de vraag of de inachtneming van de fundamentele rechten, gewaarborgd door het Europees Verdrag inzake de rechten van de Mens enkel een verticale draagwijdte heeft tussen de verdragsluitende staten en hun onderdanen, of ook een “derdenwerking” heeft, die een gevolg heeft tussen particulieren.

De staatshervorming en de verdeling van de bevoegdheden zijn evenmin zonder gevolgen voor wat de erediensten en de erkende vrijzinnigheid betreft. De eerste bijzondere wet tot hervorming van de instellingen van 8 augustus 1980¹⁶⁴⁵ liet de bevoegdheden met betrekking tot de bedienaars van de erediensten onveranderd federaal. Dit wijzigde in 1988 met de toekenning van de onderwijsbevoegdheid aan de gemeenschappen.

De commissie kwam, na een onderzoek van het art. 24 G.W.¹⁶⁴⁶ tot de conclusie dat de gemeenschappen in de gemeenschapsscholen het onderricht moeten organiseren in een der erkende godsdiensten en in de niet-confessionele zedenleer, maar dat sterk kon worden getwijfeld aan de invulling die aan het begrip “erkende godsdiensten” moet worden gegeven. Volkomen terecht stelde de commissie zich de vraag of de invulling ervan overeenstemt met de invulling die het artikel 181 G.W. krijgt.

¹⁶⁴⁴ Mortier, F. (e.a.) De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 22.

¹⁶⁴⁵ Bijzondere wet van 8 augustus 1980 tot hervorming der instellingen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 15 augustus 1980.

¹⁶⁴⁶ Artikel 24 G.W. luidt “§ 1. Het onderwijs is vrij; elke preventieve maatregel is verboden; de bestraffing van de misdrijven wordt alleen door de wet of het decreet geregeld. De gemeenschap waarborgt de keuzevrijheid van de ouders. De gemeenschap richt neutraal onderwijs in. De neutraliteit houdt onder meer in, de eerbied voor de filosofische, ideologische of godsdienstige opvattingen van de ouders en de leerlingen. De scholen ingericht door openbare besturen bieden, tot het einde van de leerplicht, de keuze aan tussen onderricht in een der erkende godsdiensten en de niet-confessionele zedenleer. § 2. Zo een gemeenschap als inrichtende macht bevoegdheden wil opdragen aan een of meer autonome organen, kan dit slechts bij decreet, aangenomen met een meerderheid van twee derden van de uitgebrachte stemmen. § 3. Ieder heeft recht op onderwijs, met eerbiediging van de fundamentele rechten en vrijheden. De toegang tot het onderwijs is kosteloos tot het einde van de leerplicht. Alle leerlingen die leerplichtig zijn, hebben ten laste van de gemeenschap recht op een morele of religieuze opvoeding. § 4. Alle leerlingen of studenten, ouders, personeelsleden en onderwijsinstellingen zijn gelijk voor de wet of het decreet. De wet en het decreet houden rekening met objectieve verschillen, waaronder de eigen karakteristieken van iedere inrichtende macht, die een aangepaste behandeling verantwoorden. § 5. De inrichting, erkenning of subsidiëring van het onderwijs door de gemeenschap wordt geregeld door de wet of het decreet.

De commissie kwam enerzijds tot het besluit dat “Als gevolg daarvan zou elk van de drie gemeenschappen een of meer godsdiensten kunnen erkennen, die dan onderwezen zouden worden op haar grondgebied, terwijl deze godsdiensten geen erkende ‘eredienst’ zouden zijn waarvoor de federale staat de wedde en het pensioen van de bedienaars betaalt.”¹⁶⁴⁷

Anderzijds stelde zij zich de vraag of sinds de overheveling van de onderwijsbevoegdheid naar de gemeenschappen zij gebonden zijn door beslissingen met betrekking tot de erkenning op het federaal niveau van een representatieve religieuze instantie en wat de mogelijke gevolgen hiervan kunnen zijn. Verwijzend naar een arrest van 5 oktober 1999, waarbij de Raad van State op deze vraag een negatief antwoord gaf - de Raad van State wees erop dat de bevoegdheid om een religieuze instantie te erkennen onderdeel is van de algemene onderwijsbevoegdheid - vroeg de commissie zich af of dit geen problemen inzake gelijkheid met zich medebrengt. Dit lijkt inderdaad een verschil in behandeling mogelijk te maken. Een verschil dat vermoedelijk niet beoogd werd door de wetgever.

Artikel 4 van de bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende de overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen¹⁶⁴⁸ heeft op zijn beurt – maar dan wat de gewesten betreft – het stelsel van de bevoegdheden inzake de erediensten grondig gewijzigd.¹⁶⁴⁹ Schematisch voorgesteld ontstond ten gevolge hiervan een nieuwe bevoegdheidsafbakening. Aangelegenheden die onder de federale bevoegdheid vallen, in overeenstemming met artikel 6, §1, VIII, 6° van de bijzondere wet van 8 augustus 1980,¹⁶⁵⁰ zijn de erkenning van de eredienst en de wedden en pensioenen van de bedienaren van de erediensten. Vallen onder de gewestelijke bevoegdheid, de voogdij over de kerkfabriek, de controle op werken en de toelating voor deze werken, de controle en de toelating voor vastgoedverrichtingen, de controle op de budgetten en rekeningen, de toelating voor schenkingen en legaten wanneer het wettelijk vrijstellingsbedrag wordt overschreden en de erkenning van parochiegemeenschappen en de wetgeving ter zake.¹⁶⁵¹

Er moet, zo stelde de Commissie, nochtans worden benadrukt dat dit een bron van moeilijkheden kan zijn. Immers, om de gelijkheid tussen de erkende niet-confessionele gemeenschappen en de erkende erediensten te verzekeren, moet het federale niveau rekening houden met alles wat er op gewestelijk niveau gebeurt, een niveau dat niet rechtstreeks kan handelen op het gebied van de georganiseerde vrijzinnigheid.

In haar analyse wees de commissie immers op enkele andere problemen die zich zouden kunnen voordoen. De commissie merkte vooreerst op dat de bijzondere wetgever in het geval

¹⁶⁴⁷ Ibid. Blz. 223.

¹⁶⁴⁸ Bijzondere wet van 13 juli 2001 houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 3 augustus 2001.

¹⁶⁴⁹ Dit artikel 4 stelt dat artikel 6, § 1, VIII, van dezelfde bijzondere wet van 8 augustus 1980, gewijzigd bij de bijzondere wetten van 8 augustus 1988 en 16 juli 1993, wordt vervangen door de volgende bepaling “VIII. Wat de ondergeschikte besturen betreft: ... 6° de kerkfabrieken en de instellingen die belast zijn met het beheer van de temporalien van de erkende erediensten, met uitzondering van de erkenning van de erediensten en de wedden en pensioenen van de bedienaars der erediensten...”

¹⁶⁵⁰ Wet van 8 augustus 1988 tot wijziging van de bijzondere wet tot hervorming der instellingen. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 13 augustus 1988.

¹⁶⁵¹ De vrijzinnigheid wordt nergens vermeld in de bijzondere wet van 13 juli 2001, en er wordt dan ook van uitgegaan dat deze nog steeds integraal een federale bevoegdheid is gebleven.

van de gewesten eenzelfde begrip hanteert, namelijk dat van de “erkende erediensten”. De commissie onderstreepte hier dat de bevoegdheid om de erediensten te erkennen uitdrukkelijk enkel aan de federale staat wordt toegekend.

De Commissie wees ook op het samenwerkingsakkoord¹⁶⁵² dat op 27 mei 2004 werd gesloten tussen de federale overheid en de gewesten. Op grond van dit samenwerkingsakkoord wordt een onderscheid ingevoerd tussen het begrip “erkenning van een eredienst” en het nieuwe begrip “oprichting van een gemeenschap”. Dit akkoord geeft ook geen antwoord op de vraag wie (gemeenschap of federale overheid) bevoegd is om het hoofddorgaan van de eredienst aan te wijzen dat belast wordt met de voordracht van godsdienstleerkrachten.

Beide werkgroepen pleiten voor aanpassing van de financiering. Dit zou onder meer positief zijn op het vlak van autonomie en beheer, met als bijkomende voordelen responsabilisering, sociale integratie en inculturatie. Het stopzetten van materiële ondersteuning zonder meer zou echter nefaste gevolgen kunnen hebben zoals “het overwicht van de rijkste levensbeschouwing, de totstandkoming van duistere geldstromen of het gegeven dat de openbare besturen een ruimte voor bemiddeling verliezen die nuttig is voor de sociale cohesie.”¹⁶⁵³ Gepleit werd voor het invoeren van een systeem waarbij, op basis van regelmatig wetenschappelijk onderzoek, gepeild zou worden naar de levensbeschouwelijke praktijk van de bevolking.¹⁶⁵⁴

De reacties bleven echter niet uit. Vele van deze opmerkingen verwezen naar de erfenis van het “concordaat tussen Napoleon en Rome”. Er werd herinnerd aan het feit dat de wetgever ook nooit “enig ingrijpende wijziging aangebracht (had) in de andere financieringsbronnen”, en daarenboven nog allerlei “nieuwe financieringen” had ingevoerd van de gevangenis- en legeraalmoezeniers tot de radio- en televisieprogramma’s over godsdienst en lekenmoraal, om nog te zwijgen van de vrijstelling van de onroerende voorheffing.”

Opgemerkt werd echter ook dat niet enkel het totale budget, dat aan de financiering van de erediensten en van de georganiseerde vrijzinnigheid wordt besteed en waarvoor de gemeenschap moet opdraaien, verhoudingsgewijs veel groter is dan de opbrengst van de tienden en van het patrimonium van de katholieke kerk tijdens het ancien régime. De bestaande verdeling van toegewezen budgetten werd ook als onrechtvaardig bestempeld want ze is bepaald geen afspiegeling “van de echte sociologie van de filosofische gezindheid

¹⁶⁵² Samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004 tussen de federale overheid, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijk Gewest betreffende de erkenning van de erediensten, de wedden en pensioenen van de bedienaars der erediensten, de kerkfabrieken en de instellingen belast met het beheer van de temporalien van de erkende erediensten. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 14 juni 2004.

¹⁶⁵³ M. Magits (et al.). Hervorming van de wetgeving met betrekking tot de erediensten en de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties. Verslag van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Brussel. 2010 Blz. 17.

¹⁶⁵⁴ De Werkgroep wilde dus, ten einde de bezwaren tegen diverse “meettechnieken” te omzeilen (de constitutionele problemen, het “universaliteitsbeginsel”) en “subjectiviteit” uit te sluiten zijn beslissingen “objectiveren” door diverse gegevens te integreren in de beslissingsprocedure (erkende plaatselijke gemeenschappen, kaderbezetting, input van het orgaan zelf...). Daarnaast werd voorgesteld een Hoge Raad voor Levensbeschouwingen te installeren. Deze vervult een adviserende rol.

binnen de bevolking.”¹⁶⁵⁵ De critici betoogden dat de criteria die de verdeling van de financiële middelen sturen, achterhaald en allesbehalve duidelijk zijn. “Alle ramingen, zowel van onafhankelijke onderzoekers als van instanties van de erediensten zelf, geven een discrepantie te zien tussen het aandeel van elke eredienst in de praktijk van de aanhangers ervan en het aandeel van het bestede budget.”

Diverse onderzoeken geven inderdaad sinds decennia aan dat er sprake is van een desaffiliatie en een daling van de kerkpraktijk. Deze daling doet zich zowel voor in Vlaanderen, Brussel als Wallonië, maar valt zeker op in Vlaanderen. Het aantal personen dat zich “ontkerkelijk” noemt stijgt. Vooral de generaties geboren na 1968 geven een hoog percentage onkerkelijken aan. Koen Abts¹⁶⁵⁶ spreekt in dit verband van een generatie gekenmerkt door “afwezige kerkelijke socialisatie”. Indien in 1981 driekwart van de ondervraagden zich identificeerde met de katholieke geloofsgemeenschap, dan was dit in 2009 gedaald tot 50 %.¹⁶⁵⁷

In 2009 zag 10% zich als atheïst en kwalificeerde 30% zich als ongelovig. Hier merkt men een gestage stijging. Tussen 1990 en 2009 neemt het percentage onkerkelijken toe met liefst 15 %. Vooral de toename van het percentage “meerdere generaties onkerkelijken” valt op (van 9% in 1990 tot 23% in 2009). De afwezige kerkelijke socialisatie laat zich voelen. Telde men voor wat betreft de vooroorlogse generatie amper 9% “meerdere generaties onkerkelijken” dan is dit voor de generaties geboren na 1984 gestegen tot 45 %.¹⁶⁵⁸

Het rapport van het Verslag van de Commissie van Wijzen¹⁶⁵⁹ probeerde – met het oog op een aanzet tot correctere inschatting - een aantal bronnen en berekeningsmodellen bij elkaar te brengen. Volgens de gunstigste berekening kwam het procentuele aandeel van de “rooms-katholieken” (met inbegrip van de ongelovigen, onverschilligen, en vrijzinnigen die zich tot de Rooms-Katholieke Kerk rekenen én de niet-denominatieel gebonden “katholieken”) uit op 62% van de Belgische bevolking.¹⁶⁶⁰ De berekening van het aandeel “vrijzinnigen” stelde méér problemen. De groep van de vrijzinnigen die níét tot een denominatie behoren, valt hier zeker onder (6% van de bevolking). Van de hele groep van de vrijzinnigen is er trouwens 14% lid van de Humanistisch-Vrijzinnige Vereniging of een deelvereniging ervan. Door eliminatie vallen dan weg uit de groep van de niet - denominationelen: de christenen die noch protestant noch katholiek zijn; de katholieken, de groep “geen van hiervoor genoemden”; diegenen die

¹⁶⁵⁵ Doc 53 1214/001. Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. 11 februari 2011. Wetsvoorstel tot vaststelling van een objectief criterium voor de verdeling van de begroting waarmee erediensten en de vrijzinnigheid worden gefinancierd. Blz. 3.

¹⁶⁵⁶ Koen Abts. Ethiek, religie en institutioneel vertrouwen in EVS. Centrum voor Sociologisch Onderzoek Katholieke Universiteit Leuven. Met bijdragen van Veerle Draulans & Jaak Billiet.

¹⁶⁵⁷ Deze daling bleek ook uit de tussentijdse opmetingen (in 1990: 65% en in 1998: 57%).

¹⁶⁵⁸ Volledige, up to date, cijfergegevens met betrekking tot levensbeschouwelijke affiliatie zijn, wat België betreft, niet onmiddellijk voorhanden.

¹⁶⁵⁹ Mortier, F. (e.a.) De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Verslag van de Commissie van Wijzen In opdracht van mevrouw Vice-Eerste Minister en Minister van Justitie Laurette Onkelinx. 2005-2006.

¹⁶⁶⁰ Men kan daar ook nog de groep aan toevoegen van de christenen die zichzelf niet als protestants of katholiek beschouwen, niet tot een denominatie behoren en ook niet tot een andere godsdienst dan het rooms-katholicisme horen. Als men die groep christenen, die zichzelf overigens uitdrukkelijk niet beschouwt als katholiek in enige zin, erbij voegt, komt men uit op 67% van de Belgische bevolking.

“onverschillig” staan tegenover geloof. Men komt dan uit op 14% van de Belgische bevolking. Telt men die twijfelachtige groep eveneens op bij de groep van de vrijzinnigen komt men tot het aller gunstigste totaalcijfer van 19%.

Ook op het vlak van de culturele praktijken zorgen immigratie en asielverlening voor de nodige diversiteit. Door de komst van geïmmigreerde groepen andersgelovigen, waaronder moslims, is er een toenemende diversiteit op het vlak van de doctrines vast te stellen. In bepaalde gevallen is vast te stellen dat er binnen een (aanwezige) denominatie zelf “diversiteit” ontstaat. Afrikaanse en Latijns-Amerikaanse evangelische kerken kloppen aan de poort van de organen die de protestantse eredienst vertegenwoordigen. De groeiende Poolse aanwezigheid heeft op haar beurt een impact op de deelname aan de katholieke eredienst.

In oktober 2009 werd een lijvig rapport bekendgemaakt dat was opgesteld voor de Belgische Bisschoppenconferentie.¹⁶⁶¹ Het onderzoek bracht de praktijk in 2007 in kaart.¹⁶⁶² De bevraging focuste voornamelijk op de zogenaamde overgangsrituelen. De gegevens hieromtrent worden bijgehouden sinds 1962.¹⁶⁶³ Niet alle parochies bezorgden de gevraagde gegevens.¹⁶⁶⁴ Vastgesteld werd dat ongeveer 57% van alle geboren in België wordt gedoopt. Het aantal kerkelijke begrafeningen daalt dan wel (lichtjes) bij vergelijking tussen 2006 en 2007, met 58,4% staat dit percentage kerkelijke begrafeningen in schril contrast tot de 25,6% kerkelijke huwelijken.

In een rapport van het United States Department of State¹⁶⁶⁵ uit 2011 over België wordt opgemerkt "The government does not collect or publish statistics on religious affiliation. In a 2011 report, the King Baudouin Foundation said the religious affiliations of the population were as follows: 50 percent Roman Catholic, 32 percent no affiliation, 9.2 percent atheist, 5 percent Muslim, 2.5 percent other Christian, 0.4 percent Jewish, and 0.3 percent Buddhist. According to a 2007 report, larger non-recognized religious groups who do not receive funds from the state include Jehovah's Witnesses with 23,701 baptized and 50,000 "churchgoers"; The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints (Mormons) with 4,000 members; Seventh-day Adventists with 2,000; Hindus with 5,000; Sikhs with 3,000; Hare Krishna's with 1,500; and the

¹⁶⁶¹ S. Botterman & M. Hooghe. *Religieuze Praktijk in België 2007: Een statistische analyse*. Rapport ten behoeve van de Belgische Bisschoppenconferentie. Leuven. KU Leuven. Oktober 2009.

¹⁶⁶² Om deze gegevens te verzamelen werd aan elke parochiepriester in België begin 2008 een vragenlijst bezorgd met vragen over de parochiepraktijk in 2007. De resultaten werden verzameld en verwerkt door het secretariaat van de Belgische Bisschoppenconferentie. De eigenlijke verwerking en analyse werden toevertrouwd aan het centrum voor politieke wetenschappen van de KU Leuven.

¹⁶⁶³ Het gaat hem hierbij over een zogeheten Kersttelling. De onderzoekers merken hierbij op “De gegevens omtrent het bijwonen van de eucharistieviering bij de Kersttelling van 2006 en 2007 slaan enkel op het aantal deelnemende parochianen ter gelegenheid van Kerstmis (zowel op de vooravond van Kerstmis, als op Kerstdag zelf). Het is duidelijk dat deze gegevens niet vergeleken mogen worden met die van een ‘gewone’ zondag gedurende het kerkelijke jaar.”

¹⁶⁶⁴ In bepaalde gevallen werden de antwoorden geweerd omdat deze onvolledig werden gevonden. Het ontbreken van deze gegevens veroorzaakte echter, dixit de onderzoekers, geen materiële onnauwkeurigheid. De conclusies van de telling in 2007 stemmen, aldus de onderzoekers, grotendeels overeen met die van de telling in 2006.

¹⁶⁶⁵ 2011 Report on International Religious Freedom - Belgium, 30 July 2012, available at: <http://www.refworld.org/docid/502105d969.html>

Church of Scientology with 200 to 300 members. Experts consider these statistics to be accurate still.” Deze gegevens werden ongewijzigd opgenomen in het recentste rapport.¹⁶⁶⁶

In het “2014 Report on International Religious Freedom” van het Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor ¹⁶⁶⁷ van het U.S. Department of State is wat België betreft te lezen dat “The government provides financial support for certain officially recognized religious groups. The procedure to obtain official recognition, and the requirements to do so, are not legally defined.”. Het rapport somt de voordelen op, identificeert de begunstigden en beschrijft beknopt de te volgen procedure en de criteria die de erkenning en financiering sturen en merkt hierbij op dat “The government applies criteria based on administrative precedents in deciding whether to recommend that parliament grant recognition to a religious group. The religious group must have a structure or hierarchy, a ‘sufficient number’ of members, and a ‘long period’ of existence in the country. It must offer ‘social value’ to the public, abide by the laws of the state, and respect public order. The government does not formally define ‘sufficient number’, ‘long period of time’, or ‘social value’.”.

Het eind 2016 gepubliceerde “Freedom of Thought Report”¹⁶⁶⁸ geeft voor wat België betreft aan dat “The government provides subsidies (payment of salaries, maintenance and equipment for facilities and tax exemptions) for officially recognized religious or belief groups agreed with parliament. In determining which groups to recognize, the government examines organizational and reporting requirements. The religious or philosophical opinion group must have a structure or hierarchy, a ‘sufficient number’ of members, and a ‘long period’ of existence in the country. It must offer “social value” to the public, abide by the laws of the state, and respect public order. The existing recognized groups include Catholicism, Protestantism-Evangelicalism, Judaism, Anglicanism (separately from other Protestant groups), Islam, Orthodox (Greek and Russian) Christianity and Secular Humanism. Unrecognized groups do not receive government subsidies, but may worship freely and openly.” Voorts wordt opgemerkt dat “A 2011 study of total public support at all levels of government noted that subsidies were not proportionate to the relevant populations.”. Er werd gewezen op het disproportionele tussen de financiering van de Rooms-Katholieke Kerk en het aantal aanhangers dat deze telt.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶⁶ United States Department of State, 2013 Report on International Religious Freedom - Belgium, 28 July 2014, available at: <http://www.refworld.org/docid/53d907a912.htm>

¹⁶⁶⁷ Bron: weissmanc@state.gov or DRL-Press@state.gov; U.S. government engagement on international religious freedom at www.HumanRights.gov.

¹⁶⁶⁸ Freedom of Thought 2015: A Global Report on Discrimination Against Humanists, Atheists, and the Non-religious; Their Human Rights and Legal Status, was created by the International Humanist and Ethical Union (IHEU). The International Humanist and Ethical Union is the worldwide democratic body for Humanist, atheist, rationalist, secular, ethical culture, and freethought organizations. Its mission is to represent and support the global Humanist movement, and to build a world in which human rights are respected and all can live a life of dignity. Het recentste rapport werd op 5 december 2017 verspreid.

¹⁶⁶⁹ Freedom of Thought 2015: A Global Report on Discrimination Against Humanists, Atheists, and the Non-religious. Blz. 493

Het recentste samenvattende onderzoek naar de evolutie van de kerkelijke betrokkenheid in Vlaanderen dateert van 2017.¹⁶⁷⁰ Onderzoeker Jaak Billiet wil hierin niet zozeer het kerkbezoek an sich becijferen, dan wel de kerkbetrokkenheid in Vlaanderen in kaart brengen. Kerkbezoek laat immers wel een bepaalde trend door de tijd heen zien, maar is niet geschikt om de evolutie in de aard van de kerkelijke betrokkenheid in te schatten. De jaarlijkse survey sociaal-culturele verschuivingen (afgekort SVC) in Vlaanderen¹⁶⁷¹ geeft onvoldoende antwoorden op vragen naar de omvang van verschuivingen. Methodologisch impliceert dit dan ook dat er wordt afgestapt van het registreren van het wekelijkse kerkbezoek¹⁶⁷² als enige indicator voor de betrokkenheid bij de katholieke kerk. Bijkomende indicatoren zijn noodzakelijk.¹⁶⁷³

Na een onderzoek van de algemeen gebruikte indicatoren voor betrokkenheid bij een kerk, waarbij ingegaan wordt op de vraagverwoording¹⁶⁷⁴ en op het meten van kerkelijke betrokkenheid in de jaarlijkse SVC-survey¹⁶⁷⁵ wordt de evolutie van de kerkelijke betrokkenheid in Vlaanderen in kaart gebracht.

Een eerste conclusie voor Billiet is - welke survey men ook gebruikt – dat de algemene trend overall dezelfde is "het aantal Vlamingen boven de 15 jaar dat zichzelf tot een godsdienstige groepering rekent en regelmatig deelneemt aan publieke erediensten, daalt met de tijd en met de generaties."¹⁶⁷⁶

De daling van de kerkelijke betrokkenheid in Vlaanderen is vrij goed gedocumenteerd. Het begon na het einde van de Schoolstrijd, die voor een mobilisatie had gezorgd. De grootste

¹⁶⁷⁰ J. Billiet. De evolutie van de betrokkenheid bij de katholieke kerk in Vlaanderen 1996-2015. Gepubliceerd in "20 jaar peilen in Vlaanderen" van de Studiedienst van de Vlaamse regering (2017).

¹⁶⁷¹ Sinds 1996 peilt de survey sociaal-culturele verschuivingen naar waarden, opvattingen, overtuigingen en gedragingen van Vlamingen met betrekking tot maatschappelijke en beleidsrelevante thema's. In die context bevraagt de Studiedienst Vlaamse Regering (SVR) jaarlijks ongeveer 1500 inwoners. De survey is uitgegroeid tot een belangrijk meetinstrument om de sociaal-culturele omgeving waarin en waarvoor de Vlaamse overheid werkt, jaarlijks af te tasten. De verzamelde gegevens vormen grondstoffen voor beleidsvoorbereiding en -evaluatie en voor wetenschappelijk onderzoek.

¹⁶⁷² Het wekelijks bijwonen van een kerkelijke weekendienst is immers een enkelvoudige indicator die absoluut ongeschikt is om de evolutie te kunnen vatten. Voortbouwende op Dobbelaere pleit hij voor het erkennen van een complexe godsdienstige betrokkenheid, waarbij rekening moet worden gehouden met de zowel deelname aan overgangsrituelen (dopen, vormsel, huwelijk begrafenis), de mate van godsdienstigheid en het bidden, als de geloofsdimensie en de actieve deelname aan het godsdienstige verenigingsleven. Parallel hiermee moet ook de evolutie van de andere levensbeschouwelijke strekkingen mee in kaart worden gebracht.

¹⁶⁷³ Hierbij wordt onder meer verwezen naar een op 19/03/2016 in de krant De Standaard, door Ruben Mooijman, gepubliceerd artikel met als titel "Islam is de grootste religie van het land", waaruit blijken moet dat een 400.000 Belgische moslims actief hun geloof belijden, terwijl nog maar 200.000 katholieken ter kerke gaan. De auteur concludeert in zijn artikel dat de islam de grootste actieve religie van het land geworden. Socioloog Hertogen, die in dit artikel geciteerd wordt, is van oordeel dat het geld dat vrijkomt door de daling van de kosten voor de katholieke eredienst, kan worden verschoven naar de islam.

¹⁶⁷⁴ J. Billiet. De evolutie van de betrokkenheid bij de katholieke kerk in Vlaanderen 1996-2015. Gepubliceerd in "20 jaar peilen in Vlaanderen" van de Studiedienst van de Vlaamse regering (2017). Blz. 128

¹⁶⁷⁵ Ibid. Blz. 133

¹⁶⁷⁶ Ibid. Blz. 133

ontkerkelijkingsgolf moet worden gesitueerd in de jaren 60 en 70.¹⁶⁷⁷ De daling in de periode 1967 - 1973 zou zich verderzetten, om te versnellen bij de kerkse katholieken en christenen¹⁶⁷⁸ vanaf het eind van de jaren negentig en bij de kerkelijke katholieken en christenen¹⁶⁷⁹ na 2010. Zo is de participatie aan kerkelijke praktijken blijven dalen, om na 2010 een extra neerwaartse knik te kennen. Ook het aantal Vlamingen dat zichzelf als niet behorende tot een godsdienst of kerk beschouwt, neemt na 2010 ook een ietsje sneller toe.¹⁶⁸⁰

Secularisering, individualisering en rationalisering werden als de belangrijkste verklaring naar voor geschoven.¹⁶⁸¹

Voor onder andere Billiet is het ook duidelijk dat na het midden van de jaren 90 een ingrijpende verandering in de levensbeschouwelijke samenstelling van de populatie is vast te stellen: "Die is wellicht wat diepgaander dan uit de cijfers blijkt aangezien het aandeel van 'andere godsdiensten', in het bijzonder het aantal moslims daarin, onderschat is in de peilingen, onder meer vanwege verschillen in taal."¹⁶⁸² Het aantal personen dat zich ziet als "katholiek" gaat gestaag achteruit, het aantal moslims neemt gestaag toe.

Hierbij kan onder meer verwezen worden naar een artikel met als titel "Islam is de grootste religie van het land"¹⁶⁸³, waaruit blijken moet dat in België een 400.000 Belgische moslims actief hun geloof belijden (terwijl nog maar 200.000 katholieken ter kerke gaan). Volgens onderzoek door het Pew Research Center¹⁶⁸⁴ (afgekort PEW), een denktank gevestigd te

¹⁶⁷⁷ De jaarlijkse SCV-surveys zijn gestart in 1996, dus na de vaststelling van de sterke daling.

¹⁶⁷⁸ Nemen minstens een maal per maand of wekelijks deel aan kerkelijke erediensten.

¹⁶⁷⁹ Nemen maandelijks of op grote kerkelijke feestdagen deel aan vieringen.

¹⁶⁸⁰ In het onderzoek van Billiet werden diverse factoren op individueel niveau die die de variatie in de kerkelijke/levensbeschouwelijke betrokkenheid kunnen verklaren aangereikt. Verwezen kan worden naar de sociaal-demografische kenmerken. Andere factoren dienen mee in aanmerking te worden genomen indien men de variatie in "religious involvement" wil vatten: structurele factoren en subjectieve factoren moeten mee in aanmerking worden genomen. De houding van verzet tegen de vermenging van kerk en politiek, het expressief individualisme en postmaterialisme, een grote zin voor individuele verantwoordelijkheid, de nadruk op vrije meningsuiting en inspraak hebben een negatieve invloed op de relatie tot kerkelijke/levensbeschouwelijke betrokkenheid. Kosmopolitisme gaat dan weer, dixit Billiet, eerder samen met een grotere mate van kerkelijke betrokkenheid. In Vlaanderen speelt dan weer het sociale karakter van het Belgische/Vlaamse katholicisme een rol. Hij verwijst hierbij naar de waarden die de christelijke arbeidersbeweging naar voor schuift. Dit is voor hem de lokale invulling van de transcendentie/de zelftranscendentie en de impact ervan op grotere religieuze betrokkenheid. Daarnaast is er het aspect "conservation". Zin voor traditie, conformiteit en zorg voor veiligheid spelen een rol op het vlak van kerkelijk-religieuze betrokkenheid.

Billiet wijst ook op de binnen de sociologische literatuur vaak aangereikte seculariseringshypothese als verklaring voor bepaalde evoluties. Tezelfdertijd wijst hij op het feit dat de trend van secularisering niet universeel geldt voor de gehele wereld en dat er in de Westerse samenleving bevolkingsgroepen zijn waar de trend anders verloopt dan bij de katholieken.

¹⁶⁸¹ Het aantal Vlamingen dat zich niet tot een godsdienstige overtuiging rekent is tussen 1996 en 2015 met 6% toegenomen. De grootste groei wordt genoteerd na 2010. Het aantal personen dat zich vrijzinnig heet blijft relatief gelijk en bedraagt ongeveer 8%. Het aandeel andere godsdiensten of kerken steeg in dezelfde periode van 1,7% tot rond de 7% in 2015. Billiet merkt op dat de toename, duidelijk te merken in 2009, verklaard kan worden door in aanmerking nemen in de steekproef van inwoners zonder de Belgische nationaliteit.

¹⁶⁸² Ibid. Blz. 148

¹⁶⁸³ Op 19/03/2016 in de krant De Standaard, door Ruben Mooijman, gepubliceerd.

¹⁶⁸⁴ PEW, is een "nonpartisan fact tank that informs the public about the issues, attitudes and trends shaping America and the world." Is gevestigd te Washington. Het publiceert over diverse onderwerpen. Ook het

Washington, bedroeg het aantal moslims 5,9 % van de Belgische bevolking (10.710.000 inwoners) in 2010. Een actualisering eind 2017 verhoogde dit percentage tot 7,9 % (11.303.528 inwoners¹⁶⁸⁵). De onderzoekers poneren dat: “Muslims are projected to increase as a share of Europe’s population – even with no future migration.”. ¹⁶⁸⁶

Begin april 2017 had het PEW, het algemene onderzoeksrapport “The Changing Global Religious Landscape” uitgebracht. Het kreeg als ondertitel: “Babies born to Muslims will begin to outnumber Christian births by 2035; people with no religion face a birth dearth” ¹⁶⁸⁷. De in dit onderzoeksrapport opgenomen projecties steunen op een in 2015 doorgevoerd onderzoek waarbij de toekomst van religies gelinkt werd aan algemene populatieprognoses.¹⁶⁸⁸ Aan de hand van geboorte- en sterftcijfers, trends en switches werd een poging ondernomen om, op middellange termijn, de groei of vertraging van het aantal aanhangers van een welbepaalde levensbeschouwing in kaart te brengen. De moslimpopulatie wordt – op basis van de projecties – gezien als de snelst groeiende populatie. Tussen 2010 en 2015 was, van alle baby’s in de wereld, 31 % in een moslimmilieu geboren. De onderzoekers betogen dat tegen 2050 de wereld een stuk religieuzer zal zijn.¹⁶⁸⁹

Momenteel weet, in België, de Rooms - Katholieke Kerk nog steeds het terrein te bezetten en ook de financiering blijft. Een vluchtige verkenning van de bedragen die overheid betaalt voor de bedienaars van de katholieke, protestantse, anglicaanse, joodse en orthodoxe religie (“autres cultes”) en de islamitische religie (culte islamique) en de vertegenwoordigers van de Centrale Vrijzinnige Raad (“laïcité”) laat wat dit laatste betreft niets aan duidelijkheid te wensen over.¹⁶⁹⁰

Zeker het rapport van de Commissie van Wijzen (hierna Commissie) laat, zoals reeds aangegeven, wat de financiële (on)houdbaarheid en ongerijmdheden, eigen aan het bestaande systeem, aan duidelijkheid niets te wensen over.

Wij herinneren aan enkele van de vele fundamentele opmerkingen en vullen deze aan met andere dossiers. Die hebben (niet limitatief) betrekking op (1) het gebrek aan duidelijke

“religieuze”, in al zijn aspecten, is een courant onderzoeksobject.

¹⁶⁸⁵ Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken. Bevolkingscijfers per provincie en per gemeente op 1 januari 2017. Observatiedatum rijksregister 21.01.2017.

¹⁶⁸⁶ Pew Research Center. Nov. 29, 2017. Europe’s Growing Muslim Population. Blz. 4

¹⁶⁸⁷ Pew Research Center. April 5, 2017. “The Changing Global Religious Landscape”

¹⁶⁸⁸ In 2015 verscheen een rapport met als veelbetekenende subtitel: “Why Muslims Are Rising Fastest and the Unaffiliated Are Shrinking as a Share of the World’s Population.”

¹⁶⁸⁹ Bepaalde moeilijk inschatbare ontwikkelingen kunnen de prognoses beïnvloeden. Verwezen wordt naar apostasie, overstap naar een bepaalde levensbeschouwing in belangrijke delen van Azië en naar het scholingsniveau in bepaalde regio’s. Het aandeel atheïsten en agnosten zal dalen, het percentage religieuze mensen zal toenemen. In Europa, maar zeker in de Afrikaanse Sub – Sahara, dat nu reeds veel christenen en moslims telt, zal het aantal christenen en moslims zeker toenemen.

¹⁶⁹⁰ Indien men, voor wat de budgetten van de FOD Justitie betreft, de basisallocatie 59 01 11 0003 die betrekking heeft op de “Katholieke, Protestantse, Anglicaanse, Israëlitische en Orthodoxe erediensten” opzoekt, komt men aan 81.955.000 euro als gestemd budget 2016. Voor de “Vrijzinnigheid” (basisallocatie 59 10 11 0003) is er 15.455.000 euro. Basisallocatie 59 20 11 0003 voor de “Islamitische erediensten” geeft een bedrag van 2.760.000. In totaal is er een bedrag van Totaal 100.170.000 euro voorzien. Deze bedragen hebben enkel betrekking op de financiële vergoedingen (FOD Justitie) op federaal niveau.

informatie omtrent de geldstromen, (2) de onmogelijkheid om (zonder grondige aanpassing) rekening houdende met budgettaire aandachtspunten (mogelijke uitbreiding aantal begunstigden) het gehele systeem betaalbaar te houden, (3) de nood aan sluitende controle, (4) de achterhaalde gehanteerde concepten, (5) de invoering van een voor financiering in aanmerking komend kader van parochieassistenten ¹⁶⁹¹, (6) het verkiezen van de organisatievorm van de Rooms - Katholieke Kerk als blauwdruk voor andere denominaties, (7) het opleggen van vormingsvoorwaarden en de inmenging in geloofsaangelegenheden en (8) de bevoegdheidsregeling - ingevolge de regionalisering - m.b.t. de kerkfabrieken en instellingen die belast zijn met het beheer van de erkende erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid.¹⁶⁹²

De belangrijkste kanttekening bij het bestaande systeem is wellicht het grondige gebrek aan betrouwbare en volledige gegevens. Zo stelde de Commissie bijvoorbeeld vast dat het haar moeilijk was te oordelen over het objectief gerechtvaardigde karakter van sommige ongelijkheden “bij gebrek aan (1) eenvormigheid van de situatie (sommige bedienaren krijgen toelagen of voordelen in natura, andere niet...); (2) transparantie m.b.t. de componenten van de inkomsten van de bedienaren. Opgemerkt werd dat de tussenkomsten vanuit diverse overheden (federaal, gewesten & gemeenschappen, provincies en gemeenten) naar de betrokkenen worden geventileerd zonder dat het geheel van de kosten overzichtelijk kan worden gepresenteerd.”¹⁶⁹³ Zo wordt, n.a.v. de voorstellen m.b.t. de enveloppefinanciering, gewezen op het feit dat “Een centraal probleem voor de invoering ... is het ontbreken van gegevens waarop een betrouwbare verdeelsleutel kan worden gebaseerd.”¹⁶⁹⁴ De waarschuwing voor een mogelijke financiële problemen is niet mis te verstaan. Gevreesd wordt dat, zonder begeleidende maatregelen, een budgettaire ontsporing tot de mogelijkheden behoort.¹⁶⁹⁵

Uit het verslag is eveneens af te leiden dat er nood is aan een herzien van de structuur van het kader voor de erediensten (zie o.a. het sterk gedaalde kerkbezoek) en de georganiseerde

¹⁶⁹¹ Parochieassistenten staan de pastoors bij in alle taken die niet rechtstreeks met de sacramenten te maken hebben: ze mogen bijvoorbeeld wel het epistel voorlezen, maar het is hen niet toegelaten de consecratie of het huwelijk te voltrekken.

¹⁶⁹² Artikel 6, §1, VIII Bijzondere wet van 8 augustus tot hervorming der instellingen.

¹⁶⁹³ De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 118.

¹⁶⁹⁴ De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 153.

¹⁶⁹⁵ Vijf modellen werden door de onderzoekers gemaakt, nl. 1. Model Huidige toestand: een simulatie van de toestand voor het budgettaire jaar 2006 (zonder rekening te houden met de islam, waarvoor wel budgetten zijn ingeschreven in de begroting, maar het kader nog niet is ingevuld); 2. Model Egalisering met behoud van cumulatie: een simulatie van de toestand wanneer de functies van de bedienaren van de eredienst op de ambtelijke niveaus A, B en C worden gebracht (i.e. de norm die is gehanteerd voor de afgevaardigden van de vrijzinnigheid); 3. Model Egalisering met behoud van cumulatie na 5 jaar: idem als de voorgaande simulatie, maar met toekenning van een geldelijke anciënniteit van 5 jaar; 4. Model Egalisering met afschaffing van cumulatie: idem als voorgaande, maar met afschaffing van de cumulatiemogelijkheid; 5. Model Egalisering met afschaffing van cumulatie en voorafgaande gelijkschakeling van de aanvangsanciënniteit voor de bedienaren van de erediensten en de afgevaardigden van de vrijzinnigheid: idem als voorgaande, maar met gelijkschakeling van de initiële anciënniteit voor iedereen.

vrijzinnigheid.¹⁶⁹⁶ In de marge wordt ook gepleit voor een gestructureerd financieel toezicht, waarbij als mogelijk model verwezen wordt naar het optreden van de regeringscommissaris aan de universiteiten. Een alternatief is de instelling van een (specifieke) inspectiedienst.¹⁶⁹⁷ Het achterhaalde karakter van de gehanteerde concepten bleek duidelijk wanneer de Commissie de huidige praktijk ten overstaan van dat wat onder “bedienaar van een eredienst” moet worden verstaan, onderzocht. Het criterium *wijding* is duidelijk achterhaald en in vele gevallen zijn reeds *leken* actief. Dit was (en is) niet enkel het geval voor wat de katholieke eredienst betreft, maar ook binnen de islamitische gemeenschap zijn meer en meer burgers actief.

Het is interessant hierbij even dieper in te gaan op de erkenning door de overheid van zogeheten parochieassistenten.¹⁶⁹⁸ Het invoeren van het statuut van parochieassistent wil het gebrek aan priesters compenseren.¹⁶⁹⁹ De overheid bleek niet ongevoelig voor dit probleem. Een parlementaire vraag¹⁷⁰⁰, gesteld door mevrouw Martine Taelman (Open Vld), levert interessante informatie.¹⁷⁰¹ Het antwoord wees erop dat in de wet van 24 juli 2008 houdende diverse bepalingen¹⁷⁰² het aantal parochie-assistenten van 301 naar 341 eenheden werd

¹⁶⁹⁶ Indien men zich beperkt tot een eenvoudige gelijkschakeling - zonder andere maatregelen – dan zou in vergelijking met de aanvangssituatie (budgettaire jaar 2006) een verhoging van het budget van ongeveer 98 miljoen euro naar 129 miljoen euro noodzakelijk zijn (een verhoging met 31,6 %).

Na 5 jaar dient het budget verhoogd met nog eens 16,5 miljoen euro tot 145,5 miljoen euro (verhoging met 58,5 % t.o.v. het jaar 2006). Het bedrag van 145,5 miljoen euro houdt echter geen rekening met toekomstige indexeringsbewegingen. Als men aanneemt dat de indexering 2% bedraagt om de 18 maanden, stijgt het na 5 jaar vereiste budget tot 154 miljoen euro. Bij een jaarlijks indexeringsritme van 2 % is 160 miljoen euro nodig. De verhoging van de wedden heeft ook een weerslag op de pensioenuitgaven, zowel van de lopende als van de toekomstige uitgaven. En dit is ook een heikel punt.

¹⁶⁹⁷ De Commissie blijft echter zeer voorzichtig “De Commissie denkt hierbij aan het systeem dat in de verschillende universiteiten bestaat, hoewel in dit geval het optreden van de “commissaris” beperkter zou zijn. Dit optreden zou veeleer moeten worden opgevat als een vorm van technische bijstand, om correcties achteraf te voorkomen, wat altijd delicaat is. In De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 157.

¹⁶⁹⁸ Ook in dit dossier benadrukte de Commissie dat duidelijkheid moet worden geschapen, zowel met betrekking tot het al dan niet uitdovend karakter van de bestaande regelingen, als wat de bezoldiging betreft. Wat de parochieassistenten betreft drong de Commissie erop aan dat, gezien het bestaande juridisch kader, om hiervoor de nodige kerkrechtelijke initiatieven te nemen.

¹⁶⁹⁹ In een artikel verschenen in het katholieke weekblad Kerk en Leven schreef men dat er tegen 2030 in Vlaanderen nog zo’n 237 actieve pastoors zullen zijn, en met actief bedoelde men jonger dan 70 jaar. Dit stelt de bisdommen voor een ernstig personeelsprobleem. Naast de lekenassistenten zijn er ook pastoraal werkers actief.

¹⁷⁰⁰ Vraag nr. 4-2517 van Martine Taelman (Open Vld) d.d. 12 januari 2009 aan de eerste minister. Zitting 2008-2009. Parochie-assistent – Statuut.

¹⁷⁰¹ De vraagsteller wenste te weten of het onderzoek rond het statuut van de parochieassistenten ondertussen was afgerond en of, in bevestigend geval, er al dan niet parochieassistenten werden aangeworven. Tevens werd de vraag gesteld of men de intentie had de wetgeving rond de bedienaars van de eredienst, in het bijzonder rond de parochieassistenten aan te passen, rekening houdende met de aanbevelingen van de Commissie van Wijzen? In de vraag wordt herinnerd aan de werkzaamheden en de aanbevelingen terzake van de Commissie en het gegeven dat de “commissie Harpigny” (genoemd naar de bisschop van Doornik) aan voormalig minister van Justitie zou hebben voorgesteld om 1500 plaatsen voor parochieassistenten (zonder cumul) goed te keuren voor heel België, betaald volgens het licentiaatsbarema. Minister Onkelinx heeft hier niet op gereageerd.

¹⁷⁰² Wet houdende diverse bepalingen van 4 juli 2008. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 7 augustus 2008. Titel XI. Justitie. Hoofdstuk II - Wijzigingen van de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad.

opgetrokken, teneinde de continuïteit in de aanwervingen van parochieassistenten te kunnen verzekeren. De programmawet van 22 december 2008¹⁷⁰³ (artikelen 267 tot 269¹⁷⁰⁴), komt tegemoet aan de door de Raad van State geformuleerde opmerkingen naar aanleiding van voornoemde wet. De wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad werd in artikel 26 aangevuld met de nomenclatuur van "parochie-assistent". Het kader wordt dus een vast kader van 341 plaatsen en dit met terugwerkende kracht tot op de datum¹⁷⁰⁵ van de eerste benoemingen van parochieassistenten. De minister liet weten dat dit een budgetneutrale operatie zou gaan aangezien het aantal effectief ingevulde functies op het kader van de bedienaars van de katholieke eredienst een dalende tendens vertoont.

Deze aanpassing van het kader van de parochie-assistenten leidde toen tot een aantal kritische bedenkingen door Sonja Eggerickx, voorzitter Unie Vrijzinnige Verenigingen, samengebracht onder de titel "Herstellingswerk aan de fundering van de zuilen?". Zij herinnerde in haar reactie aan de resultaten van de Commissie en de er in opgenomen conclusie, dat de huidige verdeling van beschikbare middelen in het algemeen, en de samenstelling van het kader in het bijzonder, niet kan worden gerechtvaardigd wegens de diversiteit en de incoherentie van de onderliggende kwantitatieve verhoudingen.¹⁷⁰⁶

Haar verdict was dan ook dat de uitbreiding van het kader niets meer was dan favoritisme. In haar reactie zou zij nogmaals herinneren aan het verouderde van de reglementering, die teruggaat tot de napoleontische tijd, waarbij het bevolkingscijfer in zijn geheel als referentie wordt genomen, met als gevolg een onevenwicht tussen dat wat momenteel op het terrein inzake levensbeschouwelijk aanhang is te vinden en dat wat toegekend wordt op basis van gedateerde afspraken. Eenzelfde wanverhouding is ook kenmerkend voor de categoriale religieuze en morele dienstverlening.

Een ander probleem dat maar niet opgelost raakt heeft betrekking op de aanduiding van een gesprekspartner in de relatie met de overheid. De opmerkingen omtrent de manier waarop de verhoudingen tussen staat en erkende eredienst geregeld zijn en de opmerkingen m.b.t. de relatie tussen de grondwetsartikelen 21 en 181 blijven actueel.

¹⁷⁰³ Programmawet van 22 december 2008. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 29 december 2008.

¹⁷⁰⁴ HOOFDSTUK 5. - Justitie - Wijzigingen van de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Art. 267. - Artikel 26 van de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad, vervangen bij de wet van 17 februari 1997 en gewijzigd bij het koninklijk besluit van 13 juli 2001, wordt aangevuld met de bepaling onder j), luidende: " j) parochieassistent: 13 409,11 euro. ". Art. 268. - Artikel 26bis van dezelfde wet, ingevoegd bij de wet van 27 december 2004 en gewijzigd bij de wet van 24 juli 2008, wordt vervangen door de volgende bepaling:" Art. 26bis. - 341 plaatsen van parochieassistent worden toegekend. ". Art. 269. In artikel 35 van dezelfde wet, ingevoegd bij de wet van 27 december 2004 en gewijzigd bij de wetten van 11 juli 2005 en 24 juli 2008, wordt het eerste lid vervangen als volgt: " De artikelen 26, j), en 26bis hebben uitwerking met ingang van 1 januari 1991. ".

¹⁷⁰⁵ Zijnde 1 januari 1991, zodat de personen die reeds in dienst zijn geregulariseerd worden door de voornoemde wijziging.

¹⁷⁰⁶ Zelfs de Commissie voor interculturele dialoog was in 2005 tot het besluit gekomen dat de positieve religieuze neutraliteit die de staat inneemt ten aanzien van de verschillende erkende erediensten en levensbeschouwingen, een proportionele verdeling van de middelen inhoudt.

De overheid hanteert immers een systeem waarbij het op zoek gaat naar één gesprekspartner per erkende denominatie. Binnen de christelijke denominatie erkent zij echter diverse representanten. Zeker wat de islam betreft stelt zich onvermijdelijk het probleem van het bestaan van diverse fracties en het probleem van de aanduiding van één gesprekspartner. Er zou blijkbaar geen principieel bezwaar zijn om meer dan één representatief orgaan te erkennen. Verwijzende naar de sedert de jaren negentig van de vorige eeuw op gang gekomen rechtspraak van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens met betrekking tot de vertegenwoordiging en erkenning van religieuze organisaties en de principes van staatsneutraliteit, respect voor pluralisme en respect voor gelijke behandeling, wordt gepleit voor het doorbreken van de gangbare praktijk en wordt een “derde weg” m.b.t. de islam voorgesteld waarbij de overheid zou moeten “ ... - acht slaan op de eigen grondwettelijke regels die een terughoudendheid voorschrijven op het vlak van de interne organisatie van religie, - recht doen aan de diversiteit en pluriformiteit van de erkende islam, - recht doen aan het beginsel van gelijke behandeling dat er in de toepassingspraktijk toe leidt dat bijv. het christendom in vier verschillende (deel)stromingen kan worden erkend (groot en klein) en toelaat dat die afzonderlijk erkende (deel)stromingen zich zo nodig bij de overheid kunnen laten vertegenwoordigen met elk verschillende representanten, die bovendien worden aangeduid volgens de in elke strekking gekozen procedures.”¹⁷⁰⁷ Refererend naar dat wat de islam wordt opgelegd wordt de vraag gesteld of een *Executief van de Christenen van België* aanvaard zou worden door de diverse deel denominaties.

Deze opmerking is pertinent. Het gehanteerde criterium is immers duidelijk een verwijzing naar de structuur en hiërarchie binnen de Rooms-Katholieke Kerk waar de bisschoppenconferentie hét aanspreekpunt is. Vastgesteld wordt dat diversiteit wordt geaccepteerd in het christendom. Naar analogie hiermede zou dit ook moeten gelden voor de andere denominaties. Terecht wordt dan ook opgemerkt dat “Met de eis om gestructureerd te zijn tast de overheid de grens van de neutraliteit af omdat ze een voorkeur blijkt te hebben ten aanzien van een bepaalde organisatiestructuur.”¹⁷⁰⁸ De gevolgen van deze voorkeur worden onder andere vermeld in het *International Religious Freedom Report for 2016*.¹⁷⁰⁹

Hierbij kan worden gerefereerd naar een vraag gesteld door de heer Borginon (n.a.v. de bespreking van het wetsontwerp tot wijziging van de wet van 5 april 1994¹⁷¹⁰ houdende erkenning van de wijzigingen aan het aartsbisdom Mechelen en van de oprichting van het

¹⁷⁰⁷ A. Overbeeke. Turks fruit? De eerste vruchten van twee jaar Moslim executieve. Samenleving en politiek. Jaargang 14. 2007. nr.5 (mei). Blz. 25 tot 31

¹⁷⁰⁸ L. Franken en P. Loobuyck. Hoe neutraal is kerkfinanciering? *Netherlands Journal of Legal Philosophy*. (1. 2012). Blz. 19

¹⁷⁰⁹ Dit rapport merkt op, wat België betreft, dat “The Ministry of Justice allocated just above 100 million euros (\$105.37 million) for clergy salaries and other financial support for recognized religious groups, a small increase from the previous year. Catholic groups continued to receive 85 percent of the total available funding for religious groups, followed by secular humanists (8 percent) and Protestant groups (2.5 percent). Muslims continued to receive 2 percent of the funding. Muslim observers stated the distribution of government subsidies continued not to account for the actual number of practicing believers and the actual level of services required for imams and mosques.” Wat de erkenningsprocedure zelf betreft wordt opgemerkt dat “The requirements to obtain official recognition are not legally defined. The legal basis for official recognition is comprised of the constitution and other laws and interpretations, some of which predate the constitution itself.” U.S. Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. Belgium. 2016 international religious freedom report.

¹⁷¹⁰ Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 23 april 1999.

bisdom Antwerpen en de wet van 4 maart 1870 op de temporalien van de erediensten¹⁷¹¹), die verwijzend naar een door de Raad van State gemaakte opmerking omtrent de formulering van een artikel 19bis: “De betrekkingen met de burgerlijke overheid worden verzekerd door (...) het representatief orgaan van het geheel van de orthodoxe kerk”. Niet enkel werd hier de mogelijkheid tot het erkennen van meerdere representatieve organen naar voor gebracht. Er werd ook de vraag gesteld of het omschrijven van dat wat als “representatief orgaan” kan worden verstaan, verzoenbaar was met het beginsel van de niet-inmenging van de staat in de interne organisatie van de erediensten.¹⁷¹²

Eenzelfde probleem stelt zich op het vlak van de vormingsvoorwaarden van de imams. Lezing van het verslag van het onderhoud van de Commissie met de vertegenwoordigers van het Executief van de Moslims van België laat toe te besluiten dat het voldoen van de imams aan de vormingsvoorwaarden vaak onzeker is en, vooral, dat de omstandigheden waarin die vorming gebeurt geheel onbepaald zijn, verscheiden, en, wat erger is, slecht aangepast aan de noden van de moslimgemeenschappen in België. De Commissie noteerde dat indien het personeel van de meeste representatieve organen van de erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid dat geniet van een overheidswedde- en pensioen, voldeed aan duidelijke vormingsvoorwaarden, dit niet het geval was voor wat betreft de imams¹⁷¹³. Er werden vragen gesteld bij het aangepaste karakter van de opleiding en het voldoen aan de eisen door deze imams aan de noden van de moslimgemeenschappen in België.¹⁷¹⁴ Hier rijst onmiddellijk de vraag of, en in hoeverre, de overheid bepaalde vormingsverplichtingen kan opleggen. Doet de overheid dit voor de bedienaren van de katholieke eredienst of is hier een hands-off beleid van toepassing? Critici argumenteren dat de overheid hier, net zoals dit vroeger het geval was de erkenning van de religie gebruikt als een maatschappelijke stabilisator: “... l’organisation et le financement du culte islamique sont perçus comme des outils pour enrayer la diffusion de l’extrémisme islamique.”.

Laatste voorbeeld van een ongerijmdheid en nu van een probleem met de toepassing van het gelijkheidsbeginsel, heeft betrekking op de bevoegdheid inzake de erkenning, organisatie en controle van de instellingen belast met het beheer van de goederen van de niet-confessionele gemeenschappen.

Hoewel de wetgever in 1993 van oordeel was dat de georganiseerde vrijzinnigheid omkaderd diende te worden op een wijze die gelijkaardig is aan deze voor de erkende erediensten, werd een aparte regeling uitgewerkt. De bevoegdheid inzake erkenning, organisatie en controle van

¹⁷¹¹ Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers. Gewone zitting 1998 – 1999. 29 januari 1999. Verslag namens de commissie voor de justitie. 1794/2 – 98/99. Blz. 5.

¹⁷¹² In het antwoord van de vertegenwoordiger van de minister werd gesteld dat “Met betrekking tot de opmerking over de erkenning van slechts één representatief orgaan voor de islamitische eredienst, iedere vereniging die denkt representatief te zijn voor een bepaalde eredienst steeds een verzoek tot erkenning kan indienen.” Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers. Gewone zitting 1998 – 1999. 29 januari 1999. Verslag namens de commissie voor de justitie. 1794/2 – 98/99. Blz. 6.

¹⁷¹³ Het opstarten van scholen die zich zouden inlaten met een kwaliteitsvolle vorming van imams is een voorstel. De Commissie wijst er fijntjes op dit zou toelaten (zonder zich in te laten met de inhoud van de vorming zelf) de bezoldiging door de overheid te koppelen kwaliteitsvoorwaarden.

¹⁷¹⁴ De Commissie stelde voor dat “in België scholen in de moslimtheologie belast met de vorming van imams bedoeld voor de bediening in België zouden worden gecreëerd.” In De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 119.

de instellingen belast met het beheer van de goederen van de niet-confessionele gemeenschappen is immers een zaak van de federale overheid, terwijl de bevoegdheden wat de erkende erediensten aangaat, toegewezen zijn aan de gewesten¹⁷¹⁵.

Die opdeling, in relatie tot grondwetsartikel 181, gaat in tegen de wil van de wetgever en is probleem op het vlak van het gelijkheidsbeginsel.¹⁷¹⁶ De vraag stelt zich of het risico niet bestaat dat, vermits de erkende denominaties en de georganiseerde vrijzinnigheid niet aan dezelfde regelgever zijn onderworpen zijn, zij wellicht op een ongelijke manier kunnen worden behandeld.¹⁷¹⁷

Het bestaande systeem zal ongetwijfeld nog kunnen rekenen op aanvragen van andere “religies” en “levensbeschouwingen”. Alle niet-erkende “geloofsgemeenschappen” hebben immers in principe toegang tot de regeling. De werkgroep Magits-Christians werkte hiervoor een stappensysteem uit. Het blijft uitkijken naar de impact van de in het vooruitzicht gestelde “drempelverlaging” via het systeem van erkenning. Enkele jaren geleden bracht een commissie van het Belgisch parlement zijn verslag uit over de sekten in België. Voor deze sektarische bewegingen heeft de Werkgroep in de procedure van registratie wel voorzien dat het advies van het Informatie- en adviescentrum inzake schadelijke sektarische organisaties wordt ingewonnen. Ook worden in de erkenningscriteria inhoudelijke voorwaarden opgenomen zoals de vrije, openbare en toegankelijke deelname aan de beleving van het levensbeschouwelijk gebeuren. Belangrijk hierbij is ook het invoeren van een juridisch sluitende procedure tot schrapping van de erkenning van een levensbeschouwing.

De constitutioneel verankerde financieringsstroom blijft echter onverkort doorgaan.¹⁷¹⁸ Een voorbeeld van een minder bekende tussenkomst ¹⁷¹⁹ is deze voor het verzekeren van

¹⁷¹⁵ Ter herinnering: de Katholieke, Protestantse, Anglicaanse en Israëlitische eredienst zijn georganiseerd op gemeentelijke territoriale basis, de Islamitische en Orthodoxe eredienst op provinciale en Brusselse gewestelijke territoriale basis.

¹⁷¹⁶ In 1993 werd de niet-confessionele gemeenschap erkend door de grondwetgever. Grondwetsartikel 181, §2 bepaalt dat « *de wedden en pensioenen van de afgevaardigden van de door de wet erkende organisaties die morele diensten verlenen op basis van een niet-confessionele levensbeschouwing* » ten laste van de Staat komen.

¹⁷¹⁷ F. Amez. De bevoegdheidsverdeling inzake erediensten”. In K. Martens en F. Judo (eds.). Handboek Erediensten. Bestuur en organisatie. Brussel. Larcier. 2011. Blz. 69

¹⁷¹⁸ Documenten Budget 2017. FOD Justitie. Doc 54 2110/007. Afdeling 59: erediensten en laïciteit. Blz. 91 e.v. Afdeling 59: erediensten en laïciteit, bevat de noodzakelijke kredieten voor de betaling van de wedden van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad, overeenkomstig artikel 181 van de Grondwet, en voor de toekenning van de toelage voor de werkingskosten van het federaal secretariaat van de Centrale Vrijzinnige Raad en van het secretariaat van het Executief van de Moslims van België, alsmede de erkenning van het Boeddhisme.

¹⁷¹⁹ De subsidies voor de uitzendingen door de levensbeschouwelijke verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's te verzorgen op de VRT, bedragen voor het begrotingsjaar 2014 in totaal 1.408.800 euro (één miljoen vierhonderdenachtduizend achthonderd euro). 21 FEBRUARI 2014. - Besluit van de Vlaamse Regering houdende de toekenning van de subsidies voor 2014 aan de levensbeschouwelijke verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's op de VRT te verzorgen.

Op de kredieten van de algemene uitgavenbegroting van de Vlaamse Gemeenschap voor het begrotingsjaar 2015, begrotingsartikel HB0-1HHI2AC-WT, basisallocatie HH033) worden de subsidies voor de uitzendingen door de verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's te verzorgen op de VRT toegekend. De subsidies bedragen voor het begrotingsjaar 2015 in totaal 1.115.826 euro (één miljoen honderdvijftienduizend achthonderdzesentwintig euro). 24 APRIL 2015. - Besluit van de Vlaamse Regering houdende de toekenning van

levensbeschouwelijke radio- en televisieprogramma's (*Uitzendingen door Derden*). Deze organisaties kregen, geheel in lijn met het Cultuurpact, zendtijd ter beschikking gesteld en konden deze zelf invullen. De Vlaamse regering besliste op 24 april 2015 (ingevolge de nieuwe Beheersovereenkomst 2016-2020) dat de erkenningen van de levensbeschouwelijke verenigingen afloopt op 31 december 2015 en niet meer zullen worden verlengd, tezelfdertijd werd beslist dat de VRT een alternatief diende uit te werken. De zondagsmis (radio en televisie) bleef overeind.

Het weekblad *Kerk & Leven*¹⁷²⁰ becijferde, aan de hand van de jaarboeken van de Vlaamse bisdommen, dat tegen 2030 het aantal actieve priesters in de Vlaamse bisdommen gehalveerd zal zijn. Volgens hun onderzoek zullen in 2020 de bisdommen kunnen terugvallen op zo'n 400 priesters. In 2030 zal dit echter terugvallen tot 237 beschikbare priesters. *Kerk & Leven* heeft hiervoor opgezocht hoeveel priesters in 2020, 2025 en 2030 jonger zullen zijn dan zeventig jaar. Nieuwe priesterroepingen werden buiten beschouwing gelaten. Wim Vandewiele, godsdienstsocioloog aan de KU Leuven was van oordeel dat de cijfers van *Kerk & Leven* vrij optimistische zijn. Zij houden geen rekening met de hoge leeftijd van de nog actieve priesters en het risico op overlijden. De cijfers toonden volgens hem wel aan dat "...de kerk in Vlaanderen zich in een systeemcrisis bevindt".¹⁷²¹ Vandewiele benadrukt wel dat de Kerk de nadruk te hard legt op de figuur van priesters. In een parochie werken nog veel andere mensen dan de priester. "Je hebt diakens, parochie-assistenten¹⁷²² en vrijwilligers. Zij verzetten ook heel wat werk. Ik pleit ervoor naar het geheel van dat menselijk kapitaal te kijken."

de subsidies voor 2015 aan de levensbeschouwelijke verenigingen die erkend zijn om televisieprogramma's op de VRT te verzorgen.

¹⁷²⁰ *Kerk & Leven*. Aantal priesters in kwarteeuw gehalveerd. Gepubliceerd op maandag 20 april 2015.

¹⁷²¹ Opmerkelijk is dat tussen 2011 en 2013 het aantal priesterkandidaten in Europa met 3,6 procent daalde (met sterkste daling in Tsjechië met 13% en Groot-Brittannië met 11,5% maar dat België een van de weinige uitzonderingen was met zelfs een stijging van het aantal priesterkandidaten met 7,5%. Dat laatste zou het gevolg zijn van initiatieven van aartsbisschop Léonard in het Franstalige landsgedeelte, die vooral kandidaten uit het buitenland aantrekken. Aan Vlaamse opleidingen is het aantal priesterroepingen sinds 2010 relatief stabiel met zo'n twintig seminaristen.

¹⁷²² De wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad werd in artikel 26 aangevuld met de nomenclatuur van "parochieassistent". Het kader werd aldus een vast kader van 341 plaatsen en dit had terugwerkende kracht op de datum van de eerste benoemingen van parochieassistenten, zijnde 1 januari 1991, zodat de personen die reeds in dienst zijn geregulariseerd worden door de voornoemde wijziging. In hetzelfde antwoord werd gesteld dat er geen meeruitgaven te verwachten was gezien de daling van het aantal priesters. Deze assistenten (leken als bedienaars van de eredienst) worden benoemd door de kerkelijke overheid zoals voorzien in artikel 21 van de Grondwet en bezoldigd door de staat volgens artikel 181 § 1 van de Grondwet. In concreto is het de diocesane bisschop die hen benoemt. Zij worden bezoldigd door het Ministerie van Justitie overeenkomstig de wet van 2 augustus 1974 betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten en van de bedienaars van de erediensten.

De Raad van State bepaalde in 1962 al dat enkel de bedienaars die nuttig en noodzakelijk zijn voor de religieuze behoeften van de bevolking recht hebben op een vergoeding. Aangezien binnen de Katholieke kerk niet alle betrekkingen zijn toegekend gelet op de daling van het aantal roepingen, doet deze kerk steeds vaker een beroep op leken. Bron: QRVA 53 118 Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. Schriftelijke vragen en antwoorden. 24/06/2013. Minister van Justitie. Sub-departement Justitie. Lonen van priesters en leken. Datum indiening 21/05/2013. Bron: 2 AUGUSTUS 1974. - Wet betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten en van de bedienaars van de erediensten.

Het tekort aan priesters wordt momenteel, zoals hiervoor reeds verduidelijkt, gecompenseerd door het inzetten van parochie-assistenten. De grondwettelijk beschermde vrijheid van eredienst en niet-inmenging door de overheid verplicht het departement Justitie zicht te onthouden van enige definitie omtrent de inhoud en draagwijdte van deze functie, en dit statuut.

Het Belgische erkennings- en ondersteuningsbeleid is momenteel nog steeds te zien als het resultaat van een pragmatische benadering, eerder dan van een weldoordachte visie op neutraliteit en pluralisme en de plaats van de overheid in dit alles. De aanbevelingen van beide werkgroepen zijn terecht geïnspireerd door de noodzaak aan meer transparantie. Tijdens hun zoektocht naar een mogelijke objectivering van de subsidiestroom werd ingegaan op het bestaan van kwantitatieve gegevens die zouden toelaten verdeelwijzen te objectiveren. Ook de fiscale gunstregimes zijn zeker meer aandacht waard.

Jammer genoeg zijn de resultaten van dit grondige werk ietwat in de vergeethoek geraakt. Hoog tijd dus om de draad op te pikken. Zo ontbreken momenteel, zoals hiervoor geschetst, immers betrouwbare, tegensprekelijke gegevens m.b.t. de religieuze en levensbeschouwelijke praktijk. De Commissie, maar ook de Werkgroep, hebben het ontbreken van behoorlijke informatie onderstreept. Men dient dan ook zo snel mogelijk grondig wetenschappelijk onderzoek op te starten. De aldus verzamelde gegevens kunnen toelaten een diepgaande reflectie te organiseren omtrent de houdbaarheid van de afspraken.

De hierboven besproken rapporten zouden de aanzet kunnen zijn tot een ingrijpende historische hervorming van de complexe wetgeving over de levensbeschouwingen. Pogingen om een hervorming door te voeren kunnen hoe dan ook stevast op weerwerk rekenen.¹⁷²³

¹⁷²³ Zo waarschuwde Koen Muylle, wetenschappelijk medewerker aan het instituut voor constitutioneel recht aan de Katholieke Universiteit te Leuven, in het christelijk weekblad Tertio ("Commissie wijzen beknot autonomie erediensten". 22 augustus 2007. Nr. 393), ervoor dat bepaalde hervormingsmaatregelen de autonomie van de erediensten, en meer bepaald van de katholieke eredienst, verregaand dreigde te beperken. Hij verwees hierbij onder meer naar het door de Commissie ingenomen standpunt met betrekking tot het publiekrechtelijke karakter van het begrip "bedienaar van de eredienst" en op de notie "dienstverlening aan de gemeenschap". Deze noties verantwoordden de overheidsfinanciering van de erkende erediensten, maar dreigen de interne organisatievrijheid van de erediensten te beperken. Kritiek ging ook uit naar het feit dat de Commissie voorstelde een aantal beginselen vast te leggen die de verschillende denominaties dienden na te komen: "De Commissie verwijst onder meer naar de naleving van de fundamentele mensenrechten. Blijkbaar zou de staat de naleving van nog andere beginselen kunnen opleggen. Ook zou de financiering van de bedienaars van de erediensten worden gekoppeld aan door de staat bepaalde bekwaamheidsvoorwaarden, vooral wat vorming betreft." Muylle betoogt hierbij dat dit alles in conflict komt met het constitutioneel beginsel van de autonomie van de kerk. Bij wijze van voorbeeld wordt verwezen naar het feit dat elke godsdienst vrij is zijn eigen organisatie in te richten." Zo is de kerkelijke overheid helemaal vrij een nieuwe parochie of bisdom op te richten, zonder dat ze de instemming van de burgerlijke overheid moet vragen."

Benadrukt werd dat de voorwaarden om als bedienaar van de eredienst te worden aangesteld tot de expliciete bevoegdheid van de eredienst behoren. Het kwam de overheid dan ook niet toe bijkomende eisen te stellen op het vlak van kwalificaties of zich bemoeien met de leerstellige inhoud van de erediensten. Muylle verwees naar de grondwettelijke waarborg voor de erkende erediensten. Hierdoor wordt aan de staat gewoonweg een financieringsplicht opgelegd. Het zou, aldus Muylle, niet aanvaardbaar zijn dat de overheid de vrijheid van de kerkelijke organisatie na te leven zou proberen te sturen. Muylle verweet de Commissie een vreemde kijk op het priesterambt. Zijn kritiek spitste zich toe op het feit dat de Commissie van oordeel was dat wanneer iemand erkend is als bedienaar van een eredienst er volgens haar sprake van "een verworven recht op dat ambt, dat alleen mag worden beëindigd als aan de voorwaarden voor de ontzetting is voldaan." Onaanvaardbaar was het

10.2. Aanzetten tot herziening: het Groothertogdom Luxemburg

Dat het mogelijk is de bestaande afspraken te actualiseren bewezen onder meer Nederland en het Groothertogdom Luxemburg.

De hervorming binnen het Groothertogdom Luxemburg is van recentere datum en greep in op de erkenning, de financiering en het levensbeschouwelijk onderricht.

Op 20 januari 2015 stelde de Luxemburgse Premier, Xavier Bettel (liberaal), samen met zijn collega's Claude Meisch (liberaal) en Dan Kersch (socialdemocraat), een akkoord tussen de Luxemburgse overheid en de op het Luxemburgse grondgebied gevestigde en erkende religieuze gemeenschappen ¹⁷²⁴ voor.

De Luxemburgse overheid bleef van oordeel dat de religieuze overheden een publieke taak hebben maar zag een actualisering noodzakelijk. De opeenvolgende aanpassingen leidden immers tot ongelijkheden in de behandeling van de erkende levensbeschouwingen. Er stelde zich ook de problematiek van de beschikbare budgettaire enveloppes en de nood om over te gaan tot een correcte en transparante verdeling van de overheidsgelden. Gezien de vele raakpunten is een verkenning aangewezen.¹⁷²⁵

voorstel om de burgerlijke rechtbanken toezicht te laten houden op de door een kerkelijke instantie genomen beslissing om iemand uit een ambt te verwijderen.¹⁷²³ En verwees hierbij naar canon 194 (Can. 194. § 1 Van rechtswege wordt uit een kerkelijk ambt verwijderd: 1. wie de staat van clericus heeft verloren; 2. wie publiek van het katholiek geloof of van de gemeenschap van de Kerk afgevallen is; 3. een clericus die een huwelijk, ook een louter burgerlijk, gewaagd heeft. § 2 De verwijdering waarover in de nrs. 2 en 3, kan alleen geurged worden als deze door een verklaring van de bevoegde overheid vaststaat.) Muylle was van oordeel dat, het tolereren van het feit dat hoven en rechtbanken zouden moeten kunnen nagaan of de kerkrechtelijke beslissing correct werd genomen, een gevaarlijke evolutie was, die gezien moet worden als een "verregaande inmenging in geloofsbeslissingen". Muylle argumenteerde dat conflictsituaties konden ontstaan: de kerk oordeelt over afvalligheid. Wat indien een bedienaar van een erediens die afvallig geworden is, niet uit het ambt zou mogen worden ontzet: "Dat zou ertoe leiden dat een bedienaar van de erediens aan kan blijven tegen de wil van de kerkelijke instanties.". Volgens Muylle was het, verwijzende naar de interne organisatievrijheid van de kerk, ondenkbaar dat een burgerlijke rechtbank de motieven voor het ontslag zou nagaan, laat staan zou nagaan of een dergelijke beslissing rechtmatig werd genomen: "Het komt veeleer aan canonieke rechtbanken toe te beslissen of een dergelijke beslissing rechtmatig werd genomen." Muylle zag ook in het geval van het onderzoeken van de toepassing van de algemene rechtsbeginselen (waaronder het recht op verdediging) een ongeoorloofd ingrijpen in de canonieke rechtspraak: "Door de algemene rechtsbeginselen over te planten op de canonieke rechtspraak, grijpt de staat in op de manier waarop de kerk die rechtspraak organiseert." De verwijzing naar het spook van een verregaande bemoeizucht door de overheid is niet duidelijk. Hij refereert hierbij niet enkel naar bepaalde door de Commissie geformuleerde voorstellen, maar ziet ook in voorstellen om een inburgeringstraject op te leggen aan personen die voor de eerste keer een religieuze of levensbeschouwelijke functie zouden uitoefenen, een gevaar voor overdreven bemoeizucht van de overheid. Zowel op organisatorisch als op financieel vlak wordt elke controle onaanvaardbaar geacht. Zich kunnen onttrekken aan het kerkrecht of zich moeten onderwerpen aan het burgerlijk recht wordt als ondenkbaar beschouwd.

¹⁷²⁴ In het document wordt gesproken over "communautés religieuses". In regeringsverklaringen spreekt men over "cultes" of "églises".

¹⁷²⁵ Het huidige Groothertogdom Luxemburg kende - grosso modo —dezelfde ontwikkeling als de overige Zuidelijke Nederlanden tot 1815. Pas in 1815 werd beslist om een Groothertogdom Luxemburg op te richten. Het werd echter het persoonlijke eigendom van de Nederlandse Koning. Luxemburg werd ook lid van de nieuwe Duitse Bond. In 1839 verloor het Groothertogdom, na voorheen al een deel van zijn grondgebied aan Frankrijk en Pruisen af te hebben gestaan, de helft van het overblijvende grondgebied aan België (Provincie Luxemburg). Luxemburg werd in zijn bestaan herhaaldelijk bedreigd door annexatie. Ook in Luxemburg merken

In de Luxemburgse Grondwet is voorzien in artikel 22 dat: "L'intervention de l'Etat dans la nomination et l'installation des chefs des cultes, le mode de nomination et de révocation des autres ministres des cultes, la faculté pour les uns et les autres de correspondre avec leurs supérieurs et de publier leurs actes, ainsi que les rapports de l'Eglise avec l'Etat, font l'objet de conventions à soumettre à la Chambre des Députés pour les dispositions qui nécessitent son intervention."¹⁷²⁶ Deze conventies regelen ook de bezoldiging en de pensioenen van de bedienaren van de eredienst. Artikel 106 van de Luxemburgse Grondwet stelt dat: "Les traitements et pensions des ministres des cultes sont à charge de l'Etat et réglés par la loi."¹⁷²⁷

Ingrijpende hervormingsplannen circuleerden reeds geruime tijd. Zo werd er volgens bepaalde bronnen aan gedacht over te gaan tot de invoering van een "impôt philosophiquement dédié". De onmiddellijke aanzet tot deze hervorming is volgens bepaalde bronnen deels ook terug te vinden in de erkenning van de moslimgemeenschap in het Groothertogdom Luxemburg. De moslimgemeenschap had immers, bij monde van het representatief orgaan - de "shoura" - op 8 juni 2012 bekendgemaakt dat ook zij een conventie met de Luxemburgse overheid wilden sluiten.¹⁷²⁸

Een commissie van experts begeleidde de Luxemburgse overheid bij het uittekenen van de hervorming.¹⁷²⁹ Haar rapport concludeerde dat een hervorming zich opdrong en het suggereerde enkele denkpistes.

wij de Franse invloed (Code Napoléon). Onder de Nederlandse periode werd het Nederlandse Burgerlijk Wetboek boek er niet geïntroduceerd. In 1868 stabiliseerde de politie situatie zich en kreeg Luxemburg zijn eerste Grondwet. In 1879 zou de Napoleontische Code Pénal vervangen worden door een Luxemburgs Strafwetboek (dat grote gelijkenissen vertoont met het Belgische Strafwetboek van 1867). Luxemburg is het Franse recht vrij trouw gebleven. Het sociaal recht, het fiscaal recht en het publiek recht vertonen, volgens juristen, duidelijk meer Duitse invloeden.

¹⁷²⁶ Herziening 2 juni 1999.

¹⁷²⁷ Initieel enkel voorzien voor de bedienaren van de Katholieke Kerk werden gaandeweg ook de andere denominaties mee opgenomen. Het katholicisme, het jodendom, de Grieks-Orthodoxe Kerk, de Anglicaanse Kerk, de Russisch-Orthodoxe Kerk en de islam zijn momenteel officieel erkend. Vrijzinnigen zijn niet te bespeuren.

¹⁷²⁸ Zie shoura.lu. "Shoura, Assemblée de la Communauté Musulmane du Grand - Duché de Luxembourg. Luxembourg, 8 juin 2012. » : "Les musulmans du Grand - Duché de Luxembourg pensent qu'ils ont assez attendu. L'égalité de traitement devant la loi et devant la constitution sont pour eux un droit, la discrimination de facto résidant dans la simple continuation des structures historiques est pour eux une triste réalité.

Le débat législatif et la réflexion engagée après quatorze ans de régime conventionnel ne doivent pas être utilisées comme un prétexte de remettre à nouveau « sine die » le conventionnement de l'islam. L'État devrait sans attendre prendre toutes les initiatives qui visent à remédier à la situation inéquitable et d'exclusion dans laquelle se trouve placée une communauté nombreuse et paisible et qui contribue avec ses concitoyens à la prospérité du pays.

¹⁷²⁹ Ministre des Cultes, François Biltgen, ontving op 3 oktober 2012 dit rapport opgesteld door de groep experts belast met het onderzoeken van de relatie tussen de overheid en "communautés religieuses, voire philosophiques au Luxembourg." Het lijvige en gedetailleerde rapport (131 bladzijden) inventariseerde het statuut en de financieringswijze van de "levensbeschouwingen" in Europa, spitste zich vervolgens toe op de situatie in het Groothertogdom Luxemburg met aandacht voor het historische, juridische en financiële luik.

De tekst voorgesteld door "La Commission des Institutions et de la Révision constitutionnelle"¹⁷³⁰ ligt aan de basis van een ontwerp van een nieuw artikel 117, "Des relations entre l'État et les communautés religieuses" : « En matière religieuse et idéologique, l'État respecte, en vertu du principe de séparation, les principes de neutralité et d'impartialité. La loi règle les relations entre l'État et les communautés religieuses, ainsi que leur reconnaissance. Dans les limites et formes fixées par la loi, des conventions à approuver par la Chambre des Députés peuvent préciser les relations entre l'État et les communautés religieuses reconnues." ¹⁷³¹ Het geheel wordt momenteel geregeld via een conventie. De herziene Grondwet wordt in de loop van het jaar 2019 ter stemming voorgelegd.

Het rapport ging in op de gewijzigde situatie van de erkende levensbeschouwingen.¹⁷³² De belangrijkste argumenten om over te gaan tot een herdenken van het systeem waren de ongelijkheid, de stroefheid en de lacunes veroorzaakt door het gedateerde karakter van de 200 jaar oude regelgeving.¹⁷³³ Er werd onder andere gewezen op de ondraaglijke last voor de

¹⁷³⁰ Commission des Institutions et de la Révision constitutionnelle, Procès - verbal de la réunion du 21 janvier 2015, P.V. IR 10 ; Zie ook het rapport van de Commission consultative des Droits de l'Homme du Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³¹ "L'approbation de la Chambre des Députés permet la signature de la nouvelle convention entre l'Etat luxembourgeois et les cultes. Reste l'étape de la révision constitutionnelle à franchir. Initialement prévue parmi les questions posées au référendum du 7 juin 2015, la question sur l'opportunité du maintien de l'article 117 de la Constitution qui prévoit le paiement des traitements des ministres des cultes par l'État a été retirée, cette matière étant désormais réglée par la nouvelle convention. Majorité et opposition ont trouvé un compromis autour d'une nouvelle disposition constitutionnelle : le nouvel article serait ainsi formulé : « En matière religieuse et idéologique, l'État respecte, en vertu du principe de séparation, les principes de neutralité et d'impartialité. La loi règle les relations entre l'État et les communautés religieuses ainsi que leur reconnaissance. Dans les limites et formes fixées par la loi, des conventions à approuver par la Chambre des Députés peuvent préciser les relations entre l'État et les communautés religieuses reconnues ». Ce nouvel article a été approuvé à l'unanimité des membres de la Commission des Institutions et de la Révision constitutionnelle de la Chambre." Zie : Caroline Sägeser (ULB). La réforme du financement public des cultes au Luxembourg. ORELA. <https://o-re-la.org/index.php/analyses/item/1133-la-r%C3%A9forme-du-financement-public-des-cultes-au-luxembourg>; Zie ook : Section 3. – Des relations entre l'État et les communautés religieuses Art. 117. Les églises et les communautés religieuses sont séparées de l'État. La loi règle les relations entre l'État et les églises et communautés religieuses. Dans les limites et formes fixées par la loi, des conventions à approuver par la Chambre des Députés peuvent préciser les relations entre l'État et les églises et communautés religieuses. Texte coordonné de la proposition de révision constitutionnelle. <http://www.land.lu/page/news/125/FRE/index.html>

¹⁷³² De werkgroep poogde een inventaris op te maken met betrekking tot het aantal aanhangers van de onderscheiden erediens/levensbeschouwingen. Sinds 1979, is het bij wet verboden, naar aanleiding van volkstellingen, gegevens te verzamelen over deze materie. Hiervoor diende dan ook gebruik gemaakt van de resultaten (1999 en 2008) van de European Value Study en de verwerking van gegevens door het CEPS ¹⁷³². Volgens de recentst beschikbare gegevens bekend 73% van de inwoners van het Groothertogdom Luxemburg zich tot het christelijke geloof, waarvan 68,7% katholieken, 1,8% protestanten en 1,9% behoort bij een andere christelijke stroming. 2,6% stelt te horen bij een andere, niet - Christelijke godsdienst. Vergelijkt men de cijfers van 1999 met de meest recente cijfers dan is een eerder "stabiele aanhang" te vinden. De enige verschuiving die vastgesteld kan worden is de groei van het aantal personen dat zich als praktiserend moslim definieert. Hun percentage stijgt van 0,7% tot 2%. Dit is te verklaren door de recente immigratie uit ex - Joegoslavië. Interessant te vermelden is dat, op basis van deze gegevens, in het Groothertogdom Luxemburg 24,9% verklaren "aucune religion" aan te hangen. Wat België betreft komen wij wat dit betreft uit op 41, %, terwijl Frankrijk met 50% "aucune religion" vrij hoog scoort. Op de vraag "Indépendamment du fait que vous êtes pratiquant ou non, diriez-vous que vous êtes quelqu'un de religieux, de non religieux, ou un athée convaincu?" antwoordde 56% dat zij zich "considèrent comme religieux". 35% "se déclarent non religieux" en 9% "se définissent comme athées".

¹⁷³³ Loi du 18 Germinal an X (8 april 1802) of het Décret impérial (30 december 1809).

lokale overheden en de noodzaak om over te gaan tot “good governance”. De experten stelden echter ook vast dat Luxemburg met betrekking tot "... la garantie de la liberté positive et négative de religion et du principe d'autonomie collective des organisations convictionnelles, la neutralité et l'impartialité de l'État, l'égalité et la non-discrimination des citoyens et des communautés culturelles, la prise en compte de l'intérêt collectif..." faalde.¹⁷³⁴ Hierbij werd opgemerkt dat "... le système luxembourgeois favorise clairement l'Église catholique..."

Het keizerlijk decreet van 1809 op de kerkfabrieken stuurt in het Groothertogdom nog steeds de verhoudingen tussen de overheid en de kerkbesturen.¹⁷³⁵ De bij ons gekende uitzondering op het vlak van de vrijstelling aan bepaalde heffingen komen ook in het Groothertogdom Luxemburg voor. De experten wijzen op het feit dat de totale kost van deze vrijstellingen niet gekend is: "Nous ne disposons pas d'estimation quant aux montants de ces mesures fiscales."¹⁷³⁶ Er was sprake van oubollige, voorbijgestreefde bepalingen en er werd opgemerkt dat er ook een gebrek aan transparantie was vast te stellen.^{1737 1738}

De gewijzigde omstandigheden verplichten, aldus de experten, tot een herdenken van het systeem. Zo wordt onder meer voorgesteld over te gaan tot een herbestemming van gebouwen.¹⁷³⁹

¹⁷³⁴ "...le système luxembourgeois ne respecte pas intégralement ces principes. Il est fondé sur un traitement différencié entre communautés culturelles conventionnées et entre les communautés conventionnées et les autres, en l'absence d'un encadrement législatif qui fixe la procédure et les critères de conventionnement."

¹⁷³⁵ Het Decreet van 1809 voorziet onder andere dat "De kerkbesturen opgericht bij het artikel 76 van de wet van 18 germinal jaar X, worden belast met het onderhoud en het behoud van de kerken; met het beheer van de aalmoezen en de goederen; van de bij de wetten en de verordeningen toegelaten renten en ontvangsten, de toelage door de gemeenten verschaft, en over het algemeen al de fondsen die aangewend worden voor de uitoefening van de eredienst; zij worden er ten slotte mede belast die uitoefening en het hooghouden van de waardigheid er van te verzekeren in de kerken waaraan zij gehecht zijn hetzij door de ervoor nodige uitgaven te kwijten, hetzij door de middelen om er in te voorzien te verzekeren."

¹⁷³⁶ Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³⁷ "Ces dysfonctionnements peuvent facilement être corrigés. Ils sont malheureusement accentués par des problèmes de fond : une application confuse du décret de 1809 et une inégalité de traitement entre le culte catholique et les autres cultes conventionnés." Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³⁸ Diverse problemen werden vastgesteld. Zo merkt de onderzoeksgroep op dat er duidelijk sprake is van ongelijke behandeling. "Seules les paroisses de l'Église catholique disposent d'un établissement public de culte local et surtout d'un financement communal obligatoire. Le décret du 9 décembre 1809 n'a pas été étendu aux autres cultes « conventionnés ». Pour ces derniers, les communes ne sont pas tenues de mettre un logement à la disposition de leurs ministres du culte ni de subventionner à titre obligatoire l'entretien des édifices culturels et des logements des ministres des cultes." Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷³⁹ Diverse pistes werden voorgesteld. "...Envisager la mise en œuvre d'une procédure prévoyant une double affectation à la fois culturelle et cultuelle pour les bâtiments culturels qui remplissent les conditions pour ce type de manifestations, qui doivent par ailleurs rester compatibles avec le caractère particulier de ces lieux. ... Désaffecter une partie du bâtiment en le scindant en deux. Le chœur serait affecté aux célébrations religieuses. La sacristie pourrait héberger les registres de chrétienté. La nef par contre, une fois désaffectée, pourrait être transformée en bibliothèque ou en salle de réunion. ... Dans certains cas, notamment lorsque de petites communes rurales ou des villes moyennes disposent de plusieurs lieux de culte, il serait raisonnable d'en réduire

De commissie besteedde ook aandacht aan de levensbeschouwelijke begeleiding. Er werden opnieuw onevenwichten vastgesteld en de commissie deed ook hier voorstellen om het systeem uit te breiden. Het afwezig zijn van begeleiding voor wie zich niet terugvinden kan in het (katholieke) aanbod was een bijzonder aandachtspunt.¹⁷⁴⁰ "Enfin, se pose la question de l'assistance morale pour les personnes n'appartenant pas à une communauté religieuse, a fortiori conventionnée. ... des solutions adéquates devraient permettre aux personnes ne se reconnaissant pas dans les cultes conventionnés de pouvoir bénéficier d'une assistance morale, voire religieuse, conforme à leurs convictions personnelles."¹⁷⁴¹ De rapporteurs wezen er ook op dat men in Luxemburg nog steeds te maken had met "...une société ... où le poids de l'Église catholique est encore significatif et où son influence est perçue comme prépondérante."

Het afgesloten akkoord regelt de rechten en verplichtingen tussen de diverse, op het Luxemburgse grondgebied aanwezige communiteiten, te weten de katholieke kerk, de israëlitische gemeenschap, de protestantse gemeenschap, de moslimgemeenschap, de anglicaanse kerk en de orthodoxe kerk. Er zijn een aantal gemeenschappelijke bepalingen in terug te vinden. Deze worden aangevuld met bepalingen specifiek voor elke denominatie. Voor het eerst wordt een enveloppe vrijgemaakt voor de moslimgemeenschap. De erkenning van de moslimgemeenschap door Luxemburg wordt hierbij gezien als een aanpassing aan de demografische en sociologische ontwikkelingen.¹⁷⁴²

De ondertekenaars van de conventie hebben er zich toe verbonden de Grondwet, de mensenrechten en de gelijkheid tussen man en vrouw te respecteren.

Criteria die de erkenning en financiering van de "levensbeschouwing" sturen zijn de mate waarin de denominatie een maatschappelijke relevantie aantoot, een inbedding in de

le nombre et de procéder à une réaffectation du bâtiment qui soit compatible avec son ancienne destination (musée, bibliothèque, archives, lieux de mémoire)." Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁴⁰ "L'assistance morale et religieuse est destinée aux publics qui, de par leur situation propre, ne peuvent participer à la pratique du culte de manière normale et ont souvent des besoins d'assistance ou de soutien moral et/ou religieux sur une base individuelle : militaires (particulièrement lors d'opérations extérieures), détenus et personnes hospitalisées principalement. A l'heure actuelle, deux catégories de postes d'aumôniers sont pris en charge pour le seul culte catholique : un poste d'aumônier général de la Force publique ; vingt aumôniers, affectés notamment aux prisons mais surtout à certaines pastorales (communautés immigrées, etc.). Tous reçoivent un traitement comme ministre du culte (Ministère d'État) et non du Département pour lequel ils officient le cas échéant (Défense, prisons), hormis le cas échéant du versement de certaines primes et indemnités. Les autres cultes ne disposent pas de tels postes." Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁴¹ Rapport du groupe d'experts chargé de réfléchir sur l'évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁴² Worden dan ook "meegenomen" in deze convenant de religieuze gemeenschappen die op mondiaal vlak erkend zijn als religieuze overheid (religion reconnue), in Luxemburg aanwezig zijn en zich kunnen beroepen op een voldoende groot aantal aanhangers.

maatschappij bewijst en een positieve bijdrage aan de samenleving waarin deze opereert kan aantonen.¹⁷⁴³

Het akkoord¹⁷⁴⁴ (met een duurtijd van 20 jaar) vereenvoudigt en regelt de administratieve en financiële relaties tussen de overheid en de religieuze overheden en vervangt niet enkel heel wat bestaande conventies,¹⁷⁴⁵ maar legt ook een budgettaire enveloppe vast, voorziet in overgangsmaatregelen wat het personeel betreft (waaronder duidelijke pensioenafspraken), introduceert een gemeenschappelijk vak ("le cours commun éducation aux valeurs") en voorziet de installatie van een raadgevend orgaan ("Conseil des Cultes").

De vaste jaarlijkse financiële ondersteuning werd aangepast, rekening houdende met de noden en mogelijkheden. De globale enveloppe die ter beschikking gesteld wordt van de diverse, op het territorium aanwezige religieuze gemeenschappen, daalt, op termijn, van 24,6 miljoen € naar 8,3 miljoen euro. De conventie zorgt voor een daling van de toegekende enveloppe (met 70%), en voor een herverkaveling van de middelen.¹⁷⁴⁶ Er zijn ook duidelijke

¹⁷⁴³ "Considérant que les communautés religieuses bénéficiant des conventions professent une religion reconnue au niveau mondial, sont bien établies au Luxembourg et y sont appuyées par une communauté suffisamment nombreuse; Considérant que le respect des droits et libertés constitutionnels, de l'ordre public et des valeurs démocratiques, la promotion des droits de l'homme et de l'égalité de traitement ainsi que de l'égalité entre hommes et femmes doivent être garantis par les communautés signataires de la présente convention; Considérant qu'au vu de l'évolution sociologique et démographique des dernières décennies, il y a lieu d'ajouter la communauté musulmane du Luxembourg aux communautés religieuses bénéficiant des conventions en cours ; Considérant que le Gouvernement entend contribuer à l'exercice de la liberté des cultes par une contribution à charge du budget de l'État et qu'en contrepartie les cultes prêter assistance spirituelle à toute personne qui en formule la demande. "In Convention entre l'État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg.

¹⁷⁴⁴ Convention entre l'État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg.

¹⁷⁴⁵ Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et l'Archevêché portant refixation des cadres du culte catholique et réglant certaines matières connexes, approuvée par la loi du 10 juillet 1998 ; Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et les communautés israélites du Luxembourg, approuvée par la loi du 10 juillet 1998 ; Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et l'Église protestante du Luxembourg, approuvée par la loi du 10 juillet 1998 ; Convention de reconnaissance de l'Église protestante réformée du Luxembourg, octroi de la personnalité juridique à celle-ci et détermination des fonctions et emploi rémunérés par l'État du 15 juin 1982, approuvée par la loi du 23 novembre 1982 ; Convention du 27 janvier 2003 entre le Gouvernement et l'Église anglicane du Luxembourg, approuvée par la loi du 11 juin 2004 ; Convention du 31 octobre 1997 entre le Gouvernement et l'Église orthodoxe hellénique, approuvée par la loi du 10 juillet 1998, met l'Avenant du 27 janvier 2003 rendant applicable cette Convention aux Églises orthodoxes serbe et roumaine, qui sont en communion avec le Patriarcat œcuménique de Constantinople.

¹⁷⁴⁶ De toegekende enveloppes zijn voor de katholieke kerk 6,75 mio €, voor de islamitische gemeenschap 450 000 €, voor de protestantse gemeenschap 450 000 €, voor de joodse cultus 315 000 €, voor de orthodoxe gemeenschap 285 000 € en voor de anglicaanse kerk is een bedrag van 125 000 € voorzien. De Rooms-Katholieke Kerk - die tot dan toe ruim 95% van de gelden binnenhaalde - zag tijdens de negotiatieronde de bui al hangen. De aartsbisschop van Luxemburg - hoewel voor hem een herzien van het tot dan toe in voege zijnde systeem bediscussieerbaar was - waarschuwde voor een al te grote inperking van de overheidsbetoelaging. Hij argumenteerde dat de kerk niet echt rijk was en dat een dichtdraaien van de geldstroom de kerk in een lastig financieel parket zou brengen. Voor de katholieke kerk daalt de tussenkomst immers van 23,72 miljoen euro naar 6,75 miljoen euro. Hieruit afleiden dat men de Kerk in een wurggreep heeft is echter een brug te ver.

afspraken met het oog op het weren van religieuze communauteiten die “ondemocratisch gedrag”¹⁷⁴⁷ tolereren en er werd voorzien in een sanctiemogelijkheid.¹⁷⁴⁸

Het door de groep experts opgestelde rapport maakte ook gewag van de “ondraaglijke” last van het onroerend patrimonium. Er wordt gewezen op het tanende gebruik van de kerken (het aantal praktiserende gelovigen daalt gestaag, al is er een piek te noteren op bijvoorbeeld feestdagen). Bovenop dit komt echter het “personeelsprobleem”. Het sterk verminderde aantal roepingen noodzaakt tot een hergroeperen van de parochies, van 274 parochies evolueerde men naar 57 parochiale gemeenschappen.¹⁷⁴⁹

Een “Fonds de la gestion des édifices religieux du culte catholique” komt in de plaats van de tot dan toe bestaande kerkfabrieken.¹⁷⁵⁰ Het fonds zal worden bestuurd door een raad van bestuur waarvan de leden benoemd worden door de aartsbisschop van Luxemburg.

Meer nog dan de ingrepen op het vlak van de erkenning en de financiering van de erediensten, is de hervorming op onderwijsvlak belangrijk. Het merendeel der scholen in Luxemburg zijn staatscholen. Deze officiële scholen verzorgen ook het godsdienstonderricht en de Luxemburgse overheid staat in voor het betalen van de leerkrachten godsdienst. Momenteel is het zo dat de financiering zo goed als alleen de leerkrachten van de cursus katholieke godsdienst ten goede komt. De leerkrachten protestantse godsdienst kunnen rekenen op een eerder bescheiden bijdrage (3.000 euro). De erkenning van de islamitische gemeenschap werd echter geacht ook onvermijdelijk tot gevolg te hebben dat ook voor islamonderricht moest worden gezorgd. Ook hier rezen vragen naar de draagkracht (financieel en organisatorisch) van eventuele uitbreidingen.

¹⁷⁴⁷ Artikel 2 van de conventie.

¹⁷⁴⁸ “Les communautés religieuses exercent leur culte librement et publiquement dans le cadre des droits et libertés constitutionnels et dans le respect de l’ordre public, des droits de l’homme et de l’égalité de traitement. Elles s’engagent à écarter de l’organisation de la communauté tout membre qui agit ou appelle à agir en violation de ces principes.” Convention entre l’État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg. Artikel 2.

¹⁷⁴⁹ Een priester verzorgt er makkelijk 8 parochies. Vele kerken blijven dan ook onbenut of sluiten zelfs de deuren: “Le grand nombre d’églises affectées à l’exercice public du culte au Luxembourg - une situation analogue prévaut dans les autres États européens - ne correspond plus à la sociologie religieuse de ce pays et cela pour deux raisons. La première tient au tassement de la pratique religieuse. Le nombre de catholiques pratiquants réguliers est en baisse constante, même s’il peut y avoir affluence dans les lieux de culte les jours de fête religieuse ou encore lors de cérémonies à caractère familial. La deuxième raison est liée à une baisse sans précédent des vocations religieuses qui a entraîné le regroupement des deux cent soixante-quatorze paroisses en cinquante-sept communautés pastorales. Un prêtre peut être en charge de huit paroisses. Dans nombre d’églises, les célébrations ne se font plus de manière régulière et les édifices ne sont plus accessibles quotidiennement à la population.” Rapport du groupe d’experts chargé de réfléchir sur l’évolution future des relations entre les pouvoirs publics et les communautés religieuses ou philosophiques au Grand-Duché de Luxembourg.

¹⁷⁵⁰ “Il sera créé par la voie législative un Fonds de la Gestion des Édifices Religieux du Culte Catholique, dénommé ci - après le Fonds, qui reprendra les charges et les fonctions actuellement assumées par les fabriques des églises et qui bénéficiera du même régime fiscal. Le Fonds reprendra notamment les fonctions de fournir aux frais nécessaires du culte, de payer l’honoraire des prédicateurs de l’avent, du carême et autres solennités, de pourvoir à la décoration et aux dépenses relatives à l’embellissement intérieur de l’église et de veiller à la conservation et à l’entretien des édifices affectés au culte catholique.” Convention entre l’État du Grand - Duché de Luxembourg et les communautés religieuses établies au Luxembourg.

Een vak, "éducatons aux valeurs" zou de tot dan toe bestaande lessen "formation/éducation morale et sociale" et "instruction religieuse et morale" vervangen.¹⁷⁵¹ Er werd, door het "Ministère de l'Éducation nationale", voorgesteld dat, op basis van een "lastenboek", een nationale commissie een nieuw curriculum zou opstellen.

In sommige reacties werd gesproken over een ondergraven van de tot dan toe bestaande "religieuze basisrechten". Zo werd de piste die onder andere leiden kon tot het afschaffen van het vak godsdienstonderricht, en het vervangen door bijvoorbeeld een vak "waarden en normen" onaanvaardbaar geacht en gezien als een inbreuk op godsdienstvrijheid. Tegenstanders hekelden ook het verdwijnen van de keuzevrijheid, zagen er een aanval in op het culturele en religieuze pluralisme en de verbod van een totale scheiding tussen kerk en staat. Gematigde tegenstanders vonden het systeem aanvaardbaar mits voldoende aandacht voor de specificiteit van elke denominatie. Drukkingsgroepen zoals "Fir de Choix",¹⁷⁵² maar ook de "Association Luxembourgeoise d'Enseignant(e)s d'Education Religieuse et Morale dans l'Enseignement Fondamental a.s.b.l."¹⁷⁵³ (Vereniging van ethiek- en godsdienstleerkrachten, afgekort ALERF) formuleerden bedenkingen bij het "waardenonderricht".

"Fir de Choix" verspreidde een persmededeling waarin het de medewerking afhankelijk maakte van een inbinden van wat omschreven werd als onaanvaardbare laïcistische revendicaties, van een "minorité bruyante",¹⁷⁵⁴ zoniet zou "un consensus pour un cours commun solide ne pourra pas être atteint". De "Commission consultative des Droits de l'Homme du Grand-Duché de Luxembourg" (CCDH) stelde dan weer voor¹⁷⁵⁵ het principe van de laïcité expliciet op te nemen.¹⁷⁵⁶

¹⁷⁵¹ "Le cours commun "éducation aux valeurs" aura comme objectif principal d'amener progressivement l'élève à confronter son vécu et sa quête de sens avec les grandes questions de l'humanité et avec des éléments de réponses issus de réflexions philosophiques et éthiques ainsi que des grandes traditions religieuses et culturelles. S'agissant d'un cours de l'enseignement public, le ministère veillera à ce que les procédures usuelles pour l'élaboration de programmes soient appliquées. Ainsi, les objectifs, compétences, contenus et méthodologies de cette nouvelle branche seront définis et formulés par une commission nationale de programmes et validés par le Ministre ayant l'éducation nationale dans ses attributions. Dans le contexte du développement curriculaire, le Ministère de l'Éducation nationale, de l'Enfance et de la Jeunesse entend mettre en place de nouvelles procédures qui garantiront la participation étroite de la société civile. Il va de soi qu'un futur Conseil des Cultes comptera parmi les acteurs à être consultés régulièrement sur les questions philosophiques et religieuses. Le cours commun sera intégré dans le plan d'études comme branche régulière. Il sera assuré, en application du cadre législatif actuel de l'Éducation nationale : - dans l'enseignement fondamental, par un enseignant ou, le cas échéant, par un chargé de cours de la réserve nationale des suppléants ; - dans l'enseignement secondaire, par les enseignants des deux branches actuelles et, à moyen terme par des enseignants spécialisés."

¹⁷⁵² Fir de Choix omschrijft zich als "ass eng onafhängeg Initiativ, déi sech als Plattform versteet fir all déi Bierger, déi sech fir d'Erhale vum Choix tëscht der „Education morale et sociale“ an dem Reliounsunterricht an der öffentlecher Schoul asetzen."

¹⁷⁵³ Die „Association Luxembourgeoise d'Enseignant(e)s d'Education Religieuse et Morale dans l'Enseignement Fondamental A.s.b.l.“, is „eine Interessenvertretung, welche sich als Ziel die Verteidigung der sozialen, moralischen, beruflichen und materiellen Interessen der Religionslehrer (innen) setzt.“

¹⁷⁵⁴ "Les représentants de l'instruction religieuse et morale sont prêts à coopérer de manière constructive ... alors que l'autre camp ne semble s'y mettre que s'ils peuvent imposer unilatéralement leur concept laïciste."

¹⁷⁵⁵ L'État luxembourgeois et la laïcité. Avis 1/2015.

¹⁷⁵⁶ "Pour renforcer la prise de conscience de l'importance de la relation « droits de l'homme - laïcité », la CCDH s'exprime pour une inscription claire et précise du principe de laïcité dans la constitution au même titre que l'article 1er de la constitution énonce que « Le Grand-Duché de Luxembourg est un État démocratique, libre, indépendant et indivisible ».

De Luxemburgse casus toont aan dat indien politieke bereidwilligheid gevonden wordt, aanpassingen aan een bestaand systeem van erkenning en financiering van de erediensten, en van het levensbeschouwelijk onderwijs mogelijk zijn.

11. Pleidooi voor een lekenrenaissance – vijf hervormingsvoorstellen

11.1. Samenvatting van de belangrijkste vaststellingen voortvloeiende uit de verkenning

11.1.1. De inperking van de aanspraken van de clerus zou voor de wereldlijke macht een permanente uitdaging worden

Het kerstenen van de samenleving leidde tot het kerstenen van de lekenstructuren. De kerk breidt haar aanspraken ongestoord verder uit tot de 12de eeuw. Vanaf de 14de eeuw wijzigt, om diverse redenen, de relatie tussen wereldlijke en geestelijke macht en laten de wereldlijke heersers zich opnieuw gelden. In enkele Europese landen pogen verlichte vorsten hun positie te verstevigen, ten nadele van de clerus. Deze laatsten dienden zich bezig te houden met hun kernactiviteit: zielszorg en caritas. Pogingen worden, met wisselend succes, ondernomen om te komen tot een afbakenen van beide invloedssferen.

Het eigengereide optreden van zowel reguliere als van seculiere geestelijken wordt meer en meer bekritiseerd. Het religieuze leven vertoont zeker gedurende de 17de en de 18de eeuw in geen enkel land echte tekenen van creativiteit: “De bestaande instituten met een geschiedenis van eeuwen achter zich, zijn uitzichtloos verstrikt in pogingen om los te komen uit een sclerose die steeds maar toeneemt.”¹⁷⁵⁷ De regulieren zijn, in de ogen van vele van hun tijdgenoten, trouwens te talrijk en men heeft heel wat bedenkingen bij het *goede* leven van vele geestelijken. Enkele strengere orden uitgezonderd is “de verslapping in vele kloosters en abdijen algemeen ... De naleving van de evangelische deugden was er vaak ongeloofwaardig.”¹⁷⁵⁸ Raymond Hostie heeft het onder meer over een *moeras* waarin vele instituten zijn terechtgekomen.

Een controle door de vorst en een inperking van de sociale, administratieve, economische en politieke rol van de clerus wordt onvermijdelijk.

Onder meer door de Oostenrijkse overheden worden pogingen ondernomen om de caritas te reorganiseren, de administratie inzage te geven in het vermogen van kerken en kloosters of om goederen, eigendom van de kerk, opnieuw in het economisch circuit te brengen. Wat dit laatste betreft is men van oordeel dat de *dode hand* een rem op de economische ontwikkeling is.¹⁷⁵⁹

¹⁷⁵⁷ R. Hostie. Leven en dood van religieuze instituten. Blz. 217.

¹⁷⁵⁸ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel I. 1780-1914. Amsterdam. Elsevier. 1976. Blz.145.

¹⁷⁵⁹ De 18de eeuw wordt gekenmerkt door een offensief tegen de bezittingen van zogeheten “dode hand”, dit wil zeggen die goederen of domeinen die niet vererfd konden worden, maar tevens geen belastingopbrengsten genereerden.

11.1.2. Een wereldvreemd vastklampen aan voorrechten dwingt de clerus uiteindelijk tot het sluiten van compromissen

Vorst en geestelijkheid, bevoorrechte standen, voelen zich aan de vooravond van de Franse Revolutie vrij comfortabel. Er is geen behoefte tot zelfkritiek. Zeker de clerus ziet een aanpassing van haar politieke of economische prerogatieven als totaal overbodig. Elke kritiek wordt in de kiem gesmoord.¹⁷⁶⁰ Deze vrij arrogante houding, de inertie en de onwil om elementaire hervormingen door te voeren zal haar niet enkel zuur opbreken, het zal, ook in onze gewesten, mede het einde van het ancien régime versnellen.¹⁷⁶¹

De Franse samenleving, zo goed als bankroet, innerlijk verdeeld, op internationaal politiek vlak verzwakt, met een derde stand die zich miskend ziet en clerus en adel die vasthouden aan hun privileges, wacht slechts op de vonk.

De grieven worden verwoord in de zogeheten *Cahiers de doléances*. Deze Cahiers, vaak opgesteld door een vooraanstaand lid van de parochie of een persoon die een bepaalde functie bekleedt, mogen dan niet een volledig beeld geven van de grieven van de bevolking, de veelheid ervan alsook het frequent voorkomen van bepaalde opmerkingen en de voorstellen tot aanpassing, geven een duidelijk beeld van de lasten die op de schouders van de doorsnee Fransman drukten.¹⁷⁶²

Politieke, financiële en economische belangen, nood aan stabiliteit en beheersing van het ongenoegen dwingen tot ingrijpende hervormingen. Vorst en bevoorrechte standen kunnen het debat niet langer ontlopen: de wetgevende vergadering wordt samengeroepen.

Enkele hervormingen worden doorgevoerd. De administratie moet betrouwbaarder worden. Lokale verankeringen zijn uit den boze. Afkoopbaarheid van bepaalde ambten moet onmogelijk worden gemaakt. Waar mogelijk wordt een eerste aanpassing gevolgd door een grondigere bestuurlijke correctie. Zo wordt de afschaffing van alle privileges inzake belastingheffing gevolgd door een uniformere inning van de belastingen. Centralisatie doet haar intrede. De clerus zelf ziet met lede ogen belangrijke inkomstenstromen verdwijnen.¹⁷⁶³

¹⁷⁶⁰ Zoals Hasquin stelt "Nulle argumentation n'est pratiquée, nul dialogue entamé. Enfermée dans l'intégrisme hérité de Bossuet, elle se mure dans sa forteresse ; hérissée dans ses certitudes, elle foudroie ses ennemis, qui ne sont parfois que des penseurs ivres d'émancipation." In H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 9

¹⁷⁶¹ H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Blz. 15

¹⁷⁶² Zo was zeker de rechtspraak, die feodaal van karakter was, voor velen een onaanvaardbaar iets geworden. De boeren eisten o.m. dat men een bewijs zou leveren van de voorrechten waarop bepaalde leden van de hogere stand aanspraak meenden te kunnen maken. Uit onderzoeken, waarnaar door Clere werd verwezen, bleek dat in vele van deze Cahiers echter geen uitdrukkelijke vraag tot algehele afschaffing van de feodale rechten te vinden was. Toch is het niet ondenkbaar dat dit ter sprake is gekomen: "Face aux 38 000 cahiers des paroisses dont beaucoup ont disparu et qui pour le reste ne sont pas tous connus, il serait présomptueux d'affirmer qu'aucun ne demande la suppression totale et sans indemnité mais assurément une telle revendication a dû être exceptionnelle." Zie J.-J. Clere. L'abolition des droits féodaux en France, Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique, 94-95. 2005. Blz. 136

¹⁷⁶³ "Art. 6. Toutes les rentes foncières perpétuelles, soit en nature, soit en argent, de quelque espèce qu'elles soient, quelle que soit leur origine, à quelques personnes qu'elles soient dues, gens de mainmorte, domaines apanagistes, ordre de Malte, seront rachetables ; les champarts de toute espèce, et sous toutes dénominations,

11.1.3. Napoleon als strategisch verzoener

Diverse bestuurlijke maatregelen, waaronder de afschaffing van de voorrechten, de naasting van goederen, de assignatenpolitiek, de territoriale herschikking van Frankrijk, de centralistische politiek met Parijs als middelpunt, de verambtelijking van de clerus en de verplichte eedaflegging en vooral de wijze waarop men dit alles operationaliseert, wakkeren het ongenoegen aan. Bepaalde bestuurlijke hervormingen missen ook hun doel.

De Franse Revolutie onderschat het belang van de *Volksgeist*. In het achttiende-eeuwse Frankrijk behelst religie veel meer dan alleen dat wat men gelooft, het speelt een centrale rol in het gemeenschapsleven en in de sociale interactie tussen de mensen.”¹⁷⁶⁴ Door de bevolking worden de verschillende hervormende decreten niet enkel gezien als een poging om de kerk te reorganiseren, het is in hun ogen een aanval op hun levenswijze.

De *Constitution civile du clergé* reduceert de clerus als het ware tot een door de overheid bezoldigde functionaris. De *Constitution* stelt de revolutionaire volkssoevereiniteit voorop, met democratische verkiezingen als belangrijkste hefboom. Niet enkel de *magistrats de la nation* worden verkozen, maar ook de *magistrats d'église*. Het decreet schakelt de paus uit en erkent enkel het *volk* als machtsbron. De *Constitution civile* laat geen buitenlandse inmenging in kerkelijke aangelegenheden toe.¹⁷⁶⁵ De clerus, zelf innerlijk verdeeld, laat niet na hierop in te spelen. Het volk mort.

In amper vier jaar tijd wordt, ook in de aangehechte gebieden, door de Franse revolutionairen de positie van de kerk grondig hertekend: religieuze plechtigheden worden aan een controle onderworpen, instellingen opgeheven, goederen genaast, armen- en ziekenzorg

le seront pareillement, au taux qui sera fixé par l'Assemblée. Défenses seront faites de plus à l'avenir créer aucune redevance non remboursable. Art. 7. La vénalité des offices de judicature et de municipalité est supprimée dès cet instant. La justice sera rendue gratuitement. (...) Art. 8. Les droits casuels des curés de campagne sont supprimés, et cesseront d'être payés aussitôt qu'il aura été pourvu à l'augmentation des portions congrues et à la pension des vicaires, et il sera fait un règlement pour fixer le sort de curés des villes. Art. 9. Les privilèges pécuniaires, personnels ou réels, en matière de subsides, sont abolis à jamais. La perception se fera sur tous les citoyens et sur tous les biens, de la même manière et de la même forme ; (...) Art. 10. ... il est déclaré que tous les privilèges particuliers de provinces, principautés, pays, cantons, villes et communautés d'habitants, soit pécuniaires, soit de toute autre nature, soient abolis sans retour, et demeureront confondus dans le droit commun de tous les Français. Art. 11. Tous les citoyens, sans distinction de naissances, pourront être admis à tous les emplois (...) Art. 12. À l'avenir il ne sera envoyé en cour de Rome, en la vice-légation d'Avignon, en la nonciature de Lucerne, aucuns deniers pour annales ou pour quelque cause que ce soit ; mais les diocésains s'adresseront à leurs évêques pour toutes les provisions de bénéfices et dispenses, lesquelles seront accordées gratuitement, nonobstant toutes réserves, expectatives et partages de mois, toutes les églises de France devant jouir de la même liberté. Art. 14. La pluralité des bénéfices n'aura plus lieu à l'avenir, lorsque les revenus du bénéfice ou des bénéfices dont on sera titulaire excéderont le somme de 3 000 livres. Il ne sera pas permis non plus de posséder plusieurs pensions sur bénéfices, ou une pension et un bénéfice, si le produit des objets de ce genre que l'on possède déjà excède la même somme de 3 000 livres.” Uit het *Décret relatif à l'abolition des privilèges*. Assemblée nationale. 11 août 1789. Zie o.a. <http://mjp.univ-perp.fr/france/1789nuit4aout.htm>

¹⁷⁶⁴ N. Schusterman. De Franse Revolutie. Blz. 132

¹⁷⁶⁵ Het geheel zal aanvankelijk dan ook nog worden gezien als een overwinning van het gallicanisme (te zien als de strekking binnen de Franse Katholieke Kerk waarbij een aantal voorrechten ten bate van de Franse kroon, in het nadeel van het pauselijk gezag werden bewerkstelligd), op het ultramontanisme.

geherstructureerd en, niet onbelangrijk, de kerk verliest het monopolie op de registratie van geboorten, huwelijken en overlijdens.

Door de clerus de hand te reiken hoopt Bonaparte een evenwicht te vinden tussen de erfgenamen van de revolutie, de geestelijkheid en de bevolking. Enkele toegevingen volgen elkaar op. Sluitstuk van de politiek op dat vlak is het *Concordaat*, dat echter onmiddellijk gecorrigeerd wordt via de *Organieke artikelen*.

De handige strategie die Napoleon is projecteert als het ware zijn autocratische gezagsopvatting op die van de paus. De *bons curés* moeten mee instaan voor het herstel van de binnenlandse sociale orde en de gehoorzaamheid aan het regime.¹⁷⁶⁶

De val van Napoleon verplicht de Europese grootmachten de kaart van Europa te hertekenen. De bij Frankrijk aangehechte Zuidelijke provincies komen in het vizier. Het Verenigd Koninkrijk ondernam meerdere pogingen om de economische macht van de Nederlanden te breken. Frankrijk poogde België opnieuw in zijn invloedssfeer te krijgen. En er was de politieke en militaire behoefte om een bufferstaat te hebben tegen Frankrijk. Diplomaten hadden oog voor economische, industriële en financiële belangen. Was Antwerpen, als haven, immers niet enkel een geduchte concurrent voor Amsterdam, maar tezelfdertijd ook een interessante haven voor de Britse economie? En hadden de besluitvormers geen nauwe banden met bepaalde financiële en economische middelen? Het tot stand komen van een nieuwe, liberale, kapitalistische staat was hen dan ook niet ongenegen.

Geopolitieke overwegingen zorgen er nu voor dat de Zuidelijke Nederlanden deel gaan uitmaken van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Ook dit samengaan zou resulteren in een scheiding.

11.1.4. Willem I en het mislukte experiment

Wat maakte het nieuwe koninkrijk dan zo bijzonder dat het toch verkeerd zou aflopen? Liggen enkel religieuze conflicten aan de basis van de scheiding?¹⁷⁶⁷

Tijdens onze zoektocht werd duidelijk dat diverse factoren een rol speelden: levensbeschouwelijke en ideologische tegenstellingen, een gescheiden verleden, taalkundige elementen, een andere beleidscultuur, het ontbreken van een duidelijke beleidsvisie, een gebrek aan diplomatie en tegenstrijdige belangen tussen maatschappelijke groepen... het zijn slechts enkele van de tussenkomende factoren.

¹⁷⁶⁶ H. Van de Voorde (e.a.). Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. Blz. 165

¹⁷⁶⁷ Achteraf bekeken zijn diverse verklaringsmodellen ontwikkeld. Het tragisch perspectief legt de nadruk op het van bij het begin gedoemd zijn van het experiment, het nationalistisch perspectief refereert naar de "Volksgeist". De verkeerde aanpak (onhandige bestuurlijke ingrepen...) of de duidelijk verschillende levensstijl (Romaans versus Germaans...) resulteerden in een ongenoegen. Een afscheiding was onvermijdelijk. Voor Belgisch – nationalisten was het resultaat positief. Voor de aanhangers van het Verenigd Koninkrijk was het resultaat een drama. Nog anderen zouden in dit alles een "onzichtbare hand" zien. De katholieke clerus en een schare Franstalige stokers en liberalen wilden een herstel van de Franse cultuur- en machtsfeer. Een laatste benadering zag de revolte in 1830 als het sluitstuk van een reeds blunders: een "comedy of errors". Zie o.a. R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ... Blz. 9 - 20

De gescheiden ontwikkeling, de vervreemding, speelde zeker een rol. De Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden waren, sinds de opstand van de 16de eeuw, ook elk een andere weg opgegaan. Het Zuiden was, zo stellen R. Aerts en G. Deneckere,¹⁷⁶⁸ katholiek gebleven met een kerk die een duurzame machtspositie had weten op te bouwen. In de Republiek was het calvinistisch protestantisme de dominante religie. Het katholicisme was er een eerder marginaal verschijnsel.

Dat waren natuurlijk niet de enige verschillen. In het Noorden ontwikkelde de Nederlandse taal, terwijl in het Zuiden het Frans zowat de cultuurtaal was geworden. In de Zuidelijke Nederlanden, eens deel van het Habsburgse rijk, ontwikkelde zich een eigen economie en bestuurscultuur. De Republiek werd ook later dan de Oostenrijkse Nederlanden en voor een veel kortere periode onder Franse heerschappij geplaatst. Noord en Zuid ontwikkelden zich, in de eerste decennia van de 19de eeuw, ook op economisch vlak duidelijk verschillend: in het Noorden lag het accent op een handelseconomie, in het Zuiden ontwikkelden zich industriële centra.

Els Witte en Jan Craeybeckx leggen nog andere accenten. Zij zien een belangrijke oorzaak in de strategische en tactische misrekeningen van Willem I, maar stellen dat ook de algemene, sociale, politiek en economische context in aanmerking dienen genomen te worden. Landadel, industriële en commerciële burgerij hadden andere verwachtingen. Wilden de enen een gezagswissel, dan waren anderen Willem I niet ongunstig gezind. Deze laatsten zullen de kern vormen van de Oranjegezinde oppositie.

Ook psychologische elementen speelden ongetwijfeld een rol. De middenstand voelde zich onrecht aangedaan. Rijkdom en overgeërfde status conflicteerden met een geschoolde middenklasse die aanspraak maakte op zeggenschap, op inspraak. Het ging om burgers die zich hadden weten op te werken en zich konden distantiëren van de echte onderdrukten, maar tegelijkertijd veroordeeld waren tot een rol van toeschouwer van het spel van de machthebber.¹⁷⁶⁹ Hier komen de "...radicalere jonge liberalen uit niet-economische middens, advocaten en journalisten die zich ergerden aan goede promotiemogelijkheden voor zuiderlingen..." in het beeld.¹⁷⁷⁰

In ons overzicht werd eveneens aandacht geschonken aan deze breekpunten.

Wij hebben ook oog gehad voor het romantische elan, een verwerping van het rationalisme dat zich in de tweede helft van de 18de eeuw had weten te settelen. Speelde deze "Volksgeist" een rol? Werd de collectieve volksziel gekoppeld aan de wil van God? De opstand werd, zoals we poogden aan te tonen, inderdaad niet enkel gesteund door de romantische liberalen, ook de romantische katholieken steunden het verzet en dit zelfs zo overtuigend dat gesproken werd over "kokend wijwater".¹⁷⁷¹ Was er besmetting? Speelde de Parijse juli-revolutie een rol? Liberale en nationale opstanden kleurden het jaar 1830. Burgerij,

¹⁷⁶⁸ R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: ... Blz. 10

¹⁷⁶⁹ E. Witte en J. Craeybeckx. Politiek geschiedenis van België sinds 1830. Blz. 6

¹⁷⁷⁰ R. Falter. België. Een geschiedenis zonder land. De Bezige Bij. Antwerpen. 2014. Blz. 285

¹⁷⁷¹ E.H. Kossmann. De Lage landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 136

middenstand en proletariaat voerden een latente oppositie tegen de bestaande regimes.¹⁷⁷² In Polen, Duitsland en Italië mislukten de opstanden. In Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden werden wel successen geboekt.

Sociale motieven speelden zeker een rol?¹⁷⁷³ Begin 1830 stagneerde de economische groei. De leefomstandigheden verslechterden, landbouw en veeteelt kampten met enorme problemen. De sociaaleconomische toestand en de hieruit voortvloeiende ellendige leefomstandigheden zorgden er wellicht voor dat bepaalde delen van de bevolking ontvankelijk werden voor de boodschap van de agitatoren: “Overproductie in de zuidelijke industrie leidde tot faillissementen, inkrimping, verlaging der lonen en werkloosheid. Dit schiep een reservoir van ontevredenheid en ellende waaruit de extremisten putten konden.”¹⁷⁷⁴ Feit is dat de gewelddadige acties in vele gevallen het werk waren van proletariërs, hierin aangemoedigd door leden van de bourgeoisie.¹⁷⁷⁵ *La canaille* kon het werk opknappen: wapenwinkels werden overvallen, woningen van burgers en notabelen werden leeggeroofd, regeringsgezinde krantenlokalen werden geplunderd.¹⁷⁷⁶

Voor E.H. Kossmann¹⁷⁷⁷ is de godsdienstpolitiek van Willem I en de reactie van de clerus in het Zuiden echter zeker van belang. Ook wij hebben een koning gezien, gekneld tussen de 18de en de 19de eeuw, maar evenzeer een kerk gekneld tussen ancien régime en Verlichting op godsdienstig vlak. Kossmann ziet terecht een regering die betrokken raakt in een ideologische en levensbeschouwelijke strijd in het Zuiden: “De strijd tussen Kerk en Staat, die zij niet ontwijken kon, kwam ... dus niet uit een conflict tussen het protestantse Noorden en het katholieke Zuiden voort, al trachtten Belgische klerikalen het soms zo voor te stellen.”

De oorzaak van de spanningen mag immers ook, zoals we poogden te verduidelijken, worden gezocht in het Zuiden zelf: een nieuwe klasse die meer wil, nieuwe elites die de economische politiek van Willem I niet ongenegen zijn, tegenstellingen tussen antiklerikaal liberalisme en gematigden, compromisbereidwillige katholieken en ultramontanen ...¹⁷⁷⁸

De clerus koppelde o.m. de vrijheid van godsdienst en de vrijheid van onderwijs aan de rechten van de ouders. Het onderwerpen van het onderwijs aan het toezicht van de staat werd gezien als een inbreuk op deze vrijheden. De op humanistische leest gestoelde onderwijshervorming van Willem I zou stranden op deze gevoeligheden.¹⁷⁷⁹ Als natiebevorderend element slaagde ook de onderwijspolitiek van Willem I niet.

¹⁷⁷² De “Juli–Omwenteling” die Karel X in Frankrijk van de troon verstootte was het sein voor opstand in diverse landen. In vele Italiaanse en in staten in het zuiden van Duitsland braken omwentelingen uit. In Polen was er het verzet tegen Rusland.

¹⁷⁷³ De economische crisis van 1825 (mislukken van oogsten, stijging broodprijzen, werkloosheid, loondaling...) zorgde in Europa voor een nieuwe stormloop van bewegingen die verandering wilden.

¹⁷⁷⁴ E.H. Kossmann. De Lage landen. 1780-1980. Deel I. Blz. 133

¹⁷⁷⁵ Op het platteland en in Luik of Antwerpen was de werkloosheid hoog. Verberne ziet echter ook Franse agitators aan het werk. Een deel van de rooms-katholieke clerus steunde trouwens de opstandelingen.

¹⁷⁷⁶ R. Falter. 1830: de scheiding van Nederland, België en Luxemburg. Uitgever Lannoo. Tiel. 2005. Blz. 285

¹⁷⁷⁷ E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Deel I. Blz. 113

¹⁷⁷⁸ Ibid. Blz. 113

¹⁷⁷⁹ E. Bos. Souvereiniteit en religie. Blz. 199

De rooms–katholieke clerus had het zeker moeilijk met het feit dat een calvinist, een leek, zich wilde inlaten met de zaken van de Rooms–Katholieke Kerk. Het streven van Willem I om als het ware een verlichte clerus op te leiden mislukte.

De pogingen van Willem I om de gemoederen te bedaren (terugdraaien van bepaalde maatregelen inzake de onderwijspolitiek en de restitutie van goederen) konden het tij niet doen keren.

De clerus, hierbij gesteund door bepaalde kringen, maakte handig gebruik van het ongenoegen. Een tijdelijke strategische alliantie was de prijs die zij bereid was te betalen. Het tij zou wel keren. Het kwam er op neer de belangen van de Rooms-Katholieke Kerk veilig te stellen.

De *Unie van opposities* was geboren. Waren er in 1827 slechts een eerder beperkt aantal voorstander van een scheiding, dan zou deze *Unie van opposities* vanaf 1828 radicalere standpunten gaan innemen. Zolang het ongenoegen continueerde zou de “strategische” alliantie standhouden. Zoals *Le Courier des Pays–Bas* stelde “Ils se sont réunis pour combattre l’ennemi commun et voilà tout ». ¹⁷⁸⁰ Meer cement was er niet, maar het werkte.

Willem I is te voortvarend geweest en heeft de slagkracht van de clerus onderschat.

11.1.5. De relatie tussen overheid en clerus werd in 1831 vrij vlot constitutioneel verankerd

In het kielzog van de revolutionaire roes was alles mogelijk. De ingrepen onder het Franse en het Nederlandse bewind dienden onmiddellijk teruggedraaid. De nieuwe bewindvoerders, katholieken en liberalen, werden gedreven door “... le besoin de proclamer les droits contestés, d’établir des garanties contre le pouvoir, et d’abroger sans ménagement toutes les dispositions qui avaient aidé à introduire les abus ou servi à leur donner une couleur légale...”. ¹⁷⁸¹

In 1833, in een inleiding tot de *Pasinomie*, ¹⁷⁸² bevestigt ook Isidore Plaisant, eerste advocaat-generaal bij het Hof van Cassatie, dat na de omwenteling in 1830 het wetgevende werk van de bestuurders, en meer bepaald van het Voorlopig Bewind, bovenal getekend werd door de behoefte om komaf te maken met de door de vorige machtshebbers opgelegde maatregelen die door hen vaak als vrijheidsinperkend werden beschouwd.

Voor historicus Henri Pirenne was het Belgisch systeem “le fruit de l’alliance imprévue qui unit dans un même enthousiasme pour la liberté les fidèles et les adversaires de l’Église”. ¹⁷⁸³ Ook C. Sägesser onderstreept hoe “...la volonté de se débarrasser des interventions du souverain

¹⁷⁸⁰ E. Witte. *De constructie van België. 1828 – 1847*. Blz. 51

¹⁷⁸¹ I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète. 1833*. Introduction. Blz. a

¹⁷⁸² De verzameling van wetten, decreten, besluiten en reglementen die in België ingeroepen kunnen worden.

¹⁷⁸³ C. Sägesser. *Le prix de nos valeurs*. Blz. 12

(Willem I) ... va prendre le pas, chez les catholiques, sur le désir d'en revenir à une situation d'Ancien régime où l'église était religion d'État ".¹⁷⁸⁴

De compromissen werden, zoals geschetst, echter niet lukraak, niet zonder slag of stoot, toegestaan. Weloverwogen werden de belangen van de Rooms-Katholieke Kerk veilig gesteld. De *School van Mechelen* zou de aanspraken van de kerk, via lobbywerk, veilig weten te stellen.

Het Voorlopig Bewind zou het Nationaal Congres, zoals hiervoor beschreven, op een aantal vlakken klem zetten.

Zoals Jan De Groof ¹⁷⁸⁵ opmerkte, kon het Nationaal Congres moeilijk grotere waarborgen toebedelen aan de kerken, en vooral dan aan de Rooms - Katholieke Kerk. Een zekere *elasticiteit* in de interpretatie van de grondwettelijke artikelen zou haar hierbij goed uitkomen.

De gevolgde strategie was, zoals vastgesteld, succesvol. De Rooms-Katholieke Kerk zou iets geven, vooral veel nemen en bovenal, herhaaldelijk herinneren aan de haar gegarandeerde bijzondere positie en continu een expansionistische politiek voeren. Langzamerhand zou de clerus, complexloos, de verworvenheden van de prille liberale rechtstaat dus terugdraaien. Zeker het onderwijs, socialisatiemachine bij uitstek, was een prioritair aandachtspunt.

Els Witte onderstreept hoe de nadelen van de scheiding tussen kerk en staat hierdoor goeddeels werden opgeheven: "de clerus en de kerkelijke infrastructuur worden door de overheid gefinancierd, geheel volgens de concordataire beschikkingen die onder Napoleon en Willem I tot stand waren gekomen." ¹⁷⁸⁶ Deze financiering was niets anders dan een verderzetting van een systeem dat in reeds in voege was.

Er werd geen echte discussie gevoerd omtrent de afschaffing van de organieke artikelen van 1802, het decreet van 1809 of de last opgelegd aan lokale overheden: "Bien au contraire, ces obligations furent reprises dans la loi communale et la loi provinciale de 1836."¹⁷⁸⁷

De overwinning kon niet zoeter zijn.

11.1.6. Het verzet tegen de verankering van al te verregaande constitutionele voorrechten voor de katholieke kerk was o.a. ingevolgde de vaagheid van de akkoorden niet steeds succesvol

Dit hoeft ook geen verwondering te wekken. Wij wezen er reeds op hoe alles bewust eerder vaag gehouden werd en hoe de concrete toepassing buiten beschouwing werd gelaten "C'est ainsi que les pouvoirs issus de la révolution ont proclamé des principes, sans s'occuper de leur application. Voulant user des moments qui leur étaient donnés, le Gouvernement provisoire

¹⁷⁸⁴ Ibid. Blz. 11

¹⁷⁸⁵ J. De Groof. Schets van de grondwettelijke beginselen inzake de verhouding Kerk-Staat in België. Jura Falconis. Jaargang 16, n°2. K.U. Leuven. Leuven. Blz. 183

¹⁷⁸⁶ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel 1. Blz.181

¹⁷⁸⁷ C. Sägesser. Le prix de nos valeurs. Blz. 18

et le Congrès ont disposé des matériaux, en laissant à des temps plus tranquilles le soin de les mettre en œuvre.”.¹⁷⁸⁸ Wie te ver ging werd van jozefisme beschuldigd.

In 1859 zou Jules Bara, liberaal politicus, de situatie analyseren en er terecht op wijzen dat de desbetreffende artikelen in de Grondwet inderdaad verre van duidelijk zijn, immers: “On est loin d’être d’accord sur le sens et la portée de ces dispositions et la controverse n’est point près de cesser.”.

De gewaarborgde autonomie en het principe van de niet-inmenging drong zich niet alleen op aan de wetgevende, maar ook aan de uitvoerende en rechterlijke macht. De Belgische staat liet de organisatiewijze en het interne recht van de katholieke eredienst zo goed als onaangetaast. Slechts enkelen reageerden tegen dat wat later omschreven zou worden als “l’abstention du droit public”.

Het gevolg was dat, wij laten C. De Brouckère en F. Tielemans aan het woord, “Le régime d’indépendance que la constitution leur garantit en Belgique, a ce côté essentiellement faible, que tous les abus y sont possibles, et que leur répression ne l’est pas. Voilà le germe, qui corrompra la liberté dont jouissent les ministres de tous les cultes ; et la part active, individuelle, que le besoin de conserver et d’agrandir sans cesse leur influence ... hâtera le moment de cette inévitable corruption.”.¹⁷⁸⁹ C. Sägeser stelt het nog explicieter : “L’article 16 constitutionnel l’émancipait du contrôle des pouvoirs publics.”.¹⁷⁹⁰

Bara was terecht van oordeel dat men op onbezonnen wijze te werk was gegaan. De debatten die wij hebben onderzocht bewijzen dit. Met een pennentrek stapte men over van een systeem dat sterk reguleerde, naar een systeem van absolute vrijheid en gelijkheid, zonder goed te beseffen welke afspraken men gemaakt had en wat de mogelijke gevolgen waren.¹⁷⁹¹ Bara zou een pleidooi houden voor het reactiveren van de scheiding tussen kerk en staat.

Charles De Brouckère en Jean- François Tielemans laten in hun *Répertoire de l’administration et du droit administratif de la Belgique* niet na te wijzen op het problematische van bepaalde afspraken. Zij verwijzen onder andere naar het artikel van de Grondwet dat bepaalt dat de staat zich niet mengen mag in de benoeming of de installatie der bedienaren van enige eredienst. Wat zal er gebeuren indien de religieuze overheid misbruik maakt van haar constitutionele rechten? Wat kan de overheid doen indien zij, op haar grondgebied, geconfronteerd wordt met verschillende levensbeschouwingen die in conflict zijn met elkaar?

De prijs die de liberalen in de wacht hadden weten te slepen, namelijk de vrijheid van mening, te zien als een uitvloeisel van het liberale zelfbeschikkingsrecht, waarbij in principe afstand gedaan werd van de constantijnse opvatting, die een volstreekte eenheid vooropstelde van de katholieke leer, het recht, de moraal en het openbaar gezag, vertoonde, zoals wij verduidelijkten, dan wel snel barsten, het verzet kwam moeizaam op gang.¹⁷⁹²

¹⁷⁸⁸ I. Plaisant. *Pasinomie ou collection complète. Troisième série.* 1833. Blz. a

¹⁷⁸⁹ C. De Brouckère en F. Tielemans. *Répertoire de l’administration et du droit administratif de la Belgique.* Weissenbruch père. Bruxelles. 1834. Tome premier. A-age. Blz. 61

¹⁷⁹⁰ C. Sägeser. *Le prix de nos valeurs.* Blz. 14

¹⁷⁹¹ J. Bara. *Essai sur les Rapports de L’état et des religions au point de vue constitutionnel.* Blz. 33

¹⁷⁹² *Ibid.* Blz.181

De veerkracht van de Rooms-Katholieke Kerk mag in dit alles (wij verwijzen naar de hiervoor beschreven acties onder Frans en Nederlands bewind) niet worden onderschat. De clerus had zich op het vlak van juridische, administratieve en organisatorische verzetstechnieken goed bijgeschoold.

11.1.7. Het systeem kenmerkt zich door het principe van de soevereiniteit in eigen kring, ten laste van de gehele gemeenschap

De voordelen voor de clerus van het nieuwe systeem zijn evident: de eredienst onttrekt zich aan overheidscontrole en herovert het terrein.

De clerus recupereert in alle vrijheid vanaf 1831 gestaag maar zeker vele maatschappelijke sectoren die onder de noemer *sociale taken van openbare dienst* kunnen worden samengebracht.¹⁷⁹³ De clerus maakt, zoals we hebben gezien, handig gebruik van het “open” concept van vrijheid en usurpeert de constitutionele waarborgen steeds op zodanige wijze dat de staat zo weinig mogelijk initiatieven zou nemen en slechts een aanvullende, ondersteunende en vooral subsidiërende rol zou spelen in de armenzorg, het onderwijs en andere belangrijke maatschappelijke sectoren.

De deur naar een gelaïciseerde samenleving werd dan ook snel dicht gedaan. Deze mogelijkheid was trouwens eerder theoretisch dan reëel, vooral daar er van katholieke zijde onbelemmerd gewerkt kon worden aan de herovering van de politieke structuren via de heropbouw van de kerkelijke en hiermede gerelateerde instellingen.¹⁷⁹⁴ De schoolstrijd, eind 19de eeuw, roept elke poging tot laïcisering van deze sectoren een halt toe. De lekenstaat delft het onderspit. De overwinning van de rooms - katholieke clerus is absoluut.

Uitbreiding van de stemplicht en de behoefte om het nieuwe kiezerspubliek te verleiden zorgden voor een matiging en in de meeste gevallen voor een marginalisering van de lekenrevindicaties.

De overheid financiert langzamerhand haar eigen uitholling door een systeem van gefinancierde verzuiling.¹⁷⁹⁵

11.1.8. Er is in de relatie overheid – levensbeschouwingen sprake van een “wederzijdse onafhankelijkheid”, een “welwillende neutraliteit”

De artikelen die de relatie tussen overheid en erediensten vastlegden bleven tot vandaag ongewijzigd. Deze Grondwet zou pas 140 jaar na de onafhankelijkheid ingrijpend worden herzien.¹⁷⁹⁶

¹⁷⁹³ Dit was de prijs die men betaalde voor het voorafgaan van het burgerlijk huwelijk aan het kerkelijke huwelijk.

¹⁷⁹⁴ Els Witte & Jan Craeybeckx. Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie. Antwerpen. Standaard. 1985. Blz. 15

¹⁷⁹⁵ E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Blz. 58

¹⁷⁹⁶ Eind 19de eeuw werden het algemeen meervoudig stemrecht voor mannen en de opkomstplicht ingevoerd. Vanaf 1970 volgden diverse aanpassingen voortvloeiende uit de staatshervormingen.

Uit onze analyse van de debatten in de grondwetgevende vergadering is af te leiden dat de vrijheid van eredienst door de grondwetgever o.a. gezien werd als een bescherming van minderheden tegen een al te dominante levensbeschouwing. Nergens werd gesteld dat dit bedoeld was om religie zonder meer een bijzondere positie te bezorgen. Initieel was er trouwens enkel aandacht voor de rooms-katholieke clerus. De wetgever wilde eveneens de overheid beschermen tegen elke inmenging door een religieuze strekking.

Langzamerhand wordt een uitzonderingssysteem geïnstitutionaliseerd, rijkelijk gefinancierd en - niet onbelangrijk - uitgebreid tot alle levensbeschouwingen.

Ook Schreiber merkt op dat, grondwettelijk gezien, België trouwens geen erediensten erkent, noch betoelaagt. Het grondwetsartikel heeft het immers enkel over het bezoldigen van *individuen* (*traitements et pensions des ministres des cultes*) ten laste van de schatkist. De huidige politiek is het resultaat van een verwording van de opzet van de grondwetgevers. Schreiber heeft het dan ook over een “*lecture dévoyée de la Constitution*”.¹⁷⁹⁷

Het principe van het financieren van de erediensten en het waarborgen van de pensioenen was trouwens, zoals hiervoor duidelijk werd, een eerder overhaaste beslissing van de grondwetgever. Tijdens de debatten zelf en ook in de parlementaire bescheiden de jaren daarop is vast te stellen dat niet alles zo duidelijk was.

Wanneer de liberalen eind 19de eeuw kortstondig het roer in handen hebben wordt niet geraakt aan artikel 117. Schreiber verwijst als verklaring hiervoor naar de schoolperikelen en de strategische keuze om geen tweede front te openen.¹⁷⁹⁸

De indertijd opgerichte *Commissie van Wijzen* stelt, zoals ook uit de voorgaande historische verkenning valt af te leiden, niet zonder reden, dat het Belgische stelsel niet kan worden “... gekarakteriseerd als een van scheiding van kerk en staat. Er is ook geen sprake van eenheid tussen beide, omdat de burgerlijke overheid zich niet mag mengen in religieuze aangelegenheden.”¹⁷⁹⁹

Niemand zal in deze materie het conflict zoeken. C. Sägesser wijst voor deze verregaande continuerende welwillendheid op het “... système de coalitions qui s’est imposé dans notre pays après l’adoption du scrutin universel couplé à la représentation proportionnelle.”¹⁸⁰⁰ De enkele levensbeschouwelijke conflicten werden met pacts geregeld.¹⁸⁰¹

¹⁷⁹⁷ J.- P. Schreiber. *La Belgique, État laïque ... ou presque*. Blz. 80

¹⁷⁹⁸ J.- P. Schreiber. *La Belgique, État laïque ... ou presque*. Blz. 97

¹⁷⁹⁹ Mortier, F. (e.a.) *De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad*. Blz. 9.

¹⁸⁰⁰ C. Sägesser. *Le prix de nos valeurs*. Blz. 19

¹⁸⁰¹ E. Witte (e.a.). *Nieuwe geschiedenis van België*. Deel 1. Blz. 177

11.1.9. De gevoerde politiek t.a.v. de levensbeschouwingen heeft belangrijke financiële gevolgen

De clerus herpositioneert zich dus al snel binnen de voor haar belangrijke sectoren: het onderwijs, de caritas en de sociaal - culturele sectoren worden door haar gedomineerd. De financiering van het vrij onderwijs, de inrichting van onderwijs in de levensbeschouwing,¹⁸⁰² de bezoldiging van de salarissen en van de pensioenen¹⁸⁰³ van de bedienaren van de eredienst ... het zijn slechts enkele concrete voorbeelden van de gevolgen van de bereidwilligheid waarmee de overheid de katholieke clerus tegemoet komt. Het systeem werd ondertussen uitgebreid tot andere denominaties, hoewel dit duidelijk niet de bedoeling was.

Onderzoek van het Bestaansmiddelenprogramma 59/0., *Hulpverleningen aan de erkende erediensten*, zoals te vinden in DOC 54¹⁸⁰⁴ (Kamer van Volksvertegenwoordigers) van de verantwoording van de algemene uitgavenbegroting voor het begrotingsjaar 2018 van de FOD Justitie verschaft duidelijke informatie.

De personeelsuitgaven vervat onder de noemer “Hulpverleningen aan de erkende erediensten” stegen in 2017 tot 87.276.000 euro (voor 2016: 81.924.000 euro). De motivering merkt droogweg op dat “wat de katholieke eredienst betreft zijn de kredieten voorzien om het maximale kader van de parochieassistent op te vullen.” Ook wordt opgemerkt dat een classificatie per niveau onmogelijk is. Het ingeschreven krediet op de BA 11 00 03¹⁸⁰⁵ betreft de wedden van de bedienaars van al de erkende erediensten met uitsluiting van de islamitische cultus, en het boeddhisme. Er is een bedrag van 2.000 euro (jaarbasis) voorzien als hulp aan eventueel behoeftige bedienaars van erediensten.¹⁸⁰⁶ Te noteren is dat onder de rubriek “Vergoedingen voor werkelijke lasten toegekend aan de bisschoppen belast met de controle van hun bisdom” een bedrag van 4.000 euro is ingeschreven.¹⁸⁰⁷ Eigenaardig genoeg staat dit onder de rubriek “Bestendige uitgaven voor de aankoop van niet duurzame goederen en van diensten (met uitsluiting van de informatica-uitgaven)”.

Onder de rubriek “Andere werkingsuitgaven - Protestantse, anglicaanse, israëlitische en orthodoxe kerken” is een bedrag van 129.000 euro (vastlegging) voorzien, als “Vergoeding voor vacante plaatsen”. Voor de bezoldigingen van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad en van het personeel van het federaal secretariaat van die Raad, en de toekenning van een subsidie voor de werkingskosten, is een bedrag van 16.816.000 euro

¹⁸⁰² Krachtens artikel 24 G.W.

¹⁸⁰³ Krachtens artikel 181 G.W.

¹⁸⁰⁴ Afdeling 59: erediensten en laiciteit, bevat de noodzakelijke kredieten voor de betaling van de wedden van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad, overeenkomstig artikel 181 van de Grondwet, en voor de toekenning van de toelage voor de werkingskosten van het federaal secretariaat van de Centrale Vrijzinnige Raad en van het secretariaat van het Executief van de Moslims van België, alsmede de erkenning van het Boeddhisme.

¹⁸⁰⁵ Een basisallocatie (afgekort BA) is een klein stukje van de begroting dat bestaat uit een bedrag, en datgene waaraan dat bedrag zal worden uitgegeven. Basisallocaties zijn dus de bouwstenen waaruit de begroting is samengesteld.

¹⁸⁰⁶ Basis: Koninklijk besluit van 21 juli 1910 - 3°.

¹⁸⁰⁷ Basis: Besluit van de Regent van 10 oktober 1945.

voorzien (vastlegging).¹⁸⁰⁸ Voor “Goederen en diensten” is er een bedrag van 2.267.000 euro voorzien.¹⁸⁰⁹ Voor de islamitische eredienst is, wat personeel betreft, 4.082.000 euro voorzien.¹⁸¹⁰ Daarnaast is er een “Toelage voor de erkenning van de Islamitische eredienst” van 336.000 euro (vastlegging).¹⁸¹¹ Voor het boeddhisme (erkenning lopende) is 162.000 euro vastgelegd.

In 2015 is in totaal 97.880.000 euro voorzien (Katholieke, Protestantse, Anglicaanse, Israëlitische en Orthodoxe erediensten zijn goed voor 83.628.000 euro); in 2016 wordt 101.462.000 euro voorzien (Katholieke, Protestantse, Anglicaanse, Israëlitische en Orthodoxe erediensten zijn goed voor 81.924.000 euro) en voor 2017 is dit, zoals aangegeven, opgelopen tot 108.174.000 euro (Katholieke, Protestantse, Anglicaanse, Israëlitische en Orthodoxe erediensten zijn goed voor 87.276.000 euro).¹⁸¹²

De pensioenen van de bedienaren van de eredienst worden hier eveneens vermeld. Voor 2016 werd op begrotingsartikel 531.1132 rustpensioenen bedienaars erediensten een bedrag van 34,37 miljoen euro voorzien. Sinds 2012 overtreft het aantal overlijdens de nieuwe pensioenen, zodat er een negatieve netto aangroei is.¹⁸¹³ Voor 2018 is er op begrotingsartikel 531.1132 rustpensioenen bedienaars erediensten een bedrag van 29,56 miljoen euro voorzien.¹⁸¹⁴ Voormelde rapporten van de Commissie van Wijzen en de Werkgroep Magits - Christians bevatten gedetailleerd cijfermateriaal met interessante projecties.

Wij hebben het hier enkel over de uitgaven die ten laste vallen van de federale overheid.

Meer en meer wint, zoals we hebben aangetoond, de gedachte veld dat er heden geen voldoende grond meer is om deze financiering, ongewijzigd, in stand te houden. De uitdaging bestaat er in het gehele systeem financieel beheersbaar, betaalbaar te houden en de transparantie te verhogen. Dit ontbreken aan transparantie en de vele ad-hoc constructies, liggen aan de basis van vele ongelijkheden. Zowel op het vlak van diverse administratieve handelwijzen, als op het vlak van de betrekkingen tussen de verschillende erediensten en de staat zijn, zoals aangegeven, grijze zones te noteren.

¹⁸⁰⁸ Toepassing van de wet van 21 juni 2002 ter uitvoering van art. 181, § 2 van de Grondwet, waarbij de tenlasteneming van de wedden van de afgevaardigden van de erkende niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen van toepassing wordt.

¹⁸⁰⁹ Deze toelage is gebaseerd op de wet van 21 juni 2002 houdende de toekenning van subsidies aan het Federaal Secretariaat van Centrale Vrijzinnige Raad.

¹⁸¹⁰ Toepassing van de wet van 19 juli 1974 tot regeling van de erkenning van de islamitische cultus en van het K.B. van 3 mei 1999 met betrekking tot de erkenning van de moslimexecutieve van België.

¹⁸¹¹ Wettelijke basis: wet van 19 juli 1974 betreffende de erkenning van de Islamitische eredienst en koninklijk besluit van 3 mei 1999 betreffende de erkenning van de Moslimexecutieve van België.

¹⁸¹² FOD Justitie - Dienst Erediensten en vrijzinnigheid. Basisallocaties 59 01 11 0003, 59 10 11 0003 en 59 20 11 0003. Zie: https://justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/erediensten_en_vrijzinnigheid/budget

¹⁸¹³ Doc. 54. 1353/014. (2015/2016). Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers. 13 november 2015. Verantwoording van de algemene uitgavenbegroting voor het begrotingsjaar 2016. *21 Pensioenen.

¹⁸¹⁴ Bron: Rekenhof. België. Noël Smets. Eerste auditeur Rekenhof. Dienst 4.1/ Human Resources. Cel Pensioenen openbare sector. Opmerking: De pensioenen van de overheid worden gefinancierd door dotaties vanuit de algemene uitgavenbegroting. De overlevingspensioenen zijn op niveau begroting niet opgesplitst naar categorie.

Men kan ook vaststellen dat de Rooms-Katholieke Kerk zich aanpast aan de relatieve secularisering van de samenleving en het verzwakken van de macht en het gezag van haar instelling en snel de nadruk is gaan leggen op "... la place centrale du catholicisme culturel comme son rôle - social, éducatif, économique, caritatif, coopératif, moral ... - dans la société belge.". Tal van met publieke gelden betoelaagde verenigingen, comités, actiegroepen... (en bijhorende personeelsleden) zagen aldus het daglicht. Er ontwikkelde zich dus een strategie om zich niet enkel binnen de eerder vernoemde sectoren stevig te positioneren, maar ook binnen de sociaal - culturele en educatieve sector ervoor te zorgen dat men het private initiatief zou subsidiëren.¹⁸¹⁵

De steun aan de gelieerde organisaties in de deze sectoren versterkt de positie van voornamelijk de rooms-katholieke zuil. Het middenveld bestuurt mee. Het uitbesteden van taken, als "mode de gestion" die normaliter door de overheid worden opgenomen, zorgt voor een uitbreiding van haar activiteitenterrein.

De bestaande rechtvaardigingsgronden voor de financiering zelf worden eveneens blootgesteld aan kritiek. Het argument *sociaal nut*, is niet langer doorslaggevend. De overheid heeft immers een ruim instrumentarium ontwikkeld om sociale, culturele, educatieve problemen aan te pakken. Voorbeelden uit buurlanden tonen aan dat de sociale cohesie "... peut s'y construire malgré l'absence de statut public ou de financement des cultes.". ¹⁸¹⁶

De uitvoerende macht erkende, zoals gesteld, dit probleem en nam dan ook het initiatief tot het in kaart brengen van de gehele erkennings- en financieringspolitiek.

11.1.10. Een complexe staatsstructuur, een herverkavelde bevoegdheidsverdeling en een gedateerde regelgeving maken good governance vrij moeilijk

In ons overzicht hebben wij er reeds op gewezen hoe door de bijzondere wet van 13 juli 2001 ¹⁸¹⁷ de gewesten sinds 1 januari 2002 bevoegd zijn voor de kerkfabrieken en de instellingen die belast zijn met het beheer van de temporaliën (wereldlijke inkomsten van de geestelijkheid) van de erkende erediensten¹⁸¹⁸.

Dat wat erediensten aanbelangt valt voortaan dus onder de bevoegdheid van of de federale staat (o.a. erkenningen, wedden, voogdij over het beheer van de materiële en financiële belangen van de erkende niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschap en de erkende centra voor morele dienstverlening door een instelling voor morele dienstverlening van de Centrale Vrijzinnige Raad op het grondgebied van elke provincie en op het Brussels Hoofdstedelijke Gewest... ¹⁸¹⁹) of van de gewesten (o.a. erkenning van de

¹⁸¹⁵ De Vlaamse overheid kent talrijke subsidiemogelijkheden voor bv. cultuur, kunst en erfgoed. Deze subsidies sluiten aan bij decreten zoals het Participatiedecreet, het Kunstendecreet en het Cultuur-Erfgoeddecreet. Zie: www.vlaanderen.be/nl/cultuur-sport-en-vrije-tijd/cultuur/subsidies-voor-de-culturele-sector

¹⁸¹⁶ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 98

¹⁸¹⁷ 13 juli 2001 - Bijzondere wet houdende overdracht van diverse bevoegdheden aan de gewesten en de gemeenschappen.

¹⁸¹⁸ Het decreet van 7 mei 2004 implementeert deze bevoegdheid voor het Vlaams Gewest.

¹⁸¹⁹ Inbegrepen het toezicht op burgerlijke handelingen boven de € 10.000, de machtiging voor werken (herstellingswerken gebouwen) en de boekhouding van de Centrale Vrijzinnige Raad.

kerkgemeenschappen en de daaraan gekoppelde wetgeving, toezicht en machtiging voor burgerlijke handelingen en de boekhouding van de erkende erediensten, toezicht en de machtiging voor de onroerende verrichtingen ...).

Van een homogene bevoegdheidstoewijzing in deze is geen sprake. Dit komt de transparantie zeker niet ten goede.

De recente initiatieven van de Brusselse Hoofdstedelijke Regering m.b.t. de hervorming van het beheer van de temporalien¹⁸²⁰ van de eredienst, met bijzondere aandacht voor het algemeen beginsel van scheiding tussen kerk en staat, onderstrepen het recurrente karakter van de problemen voortvloeiende uit de gedateerde regeling. Ook Wallonië wenst een en ander te hervormen.

In concreto worden bv. denkpistes voorgelegd om het aantal kerkfabrieken te rationaliseren. Men wenst via een nieuw decreet het functioneren van deze kerkfabrieken beter aan te passen aan de sociologische (religieuze) realiteit.

Bepaalde deskundigen, waaronder Jean – François Husson¹⁸²¹ pleiten voor een doorgedreven actualisering en benadrukken dat onvermijdelijk hierbij ook de financiering van de erediensten en levensbeschouwingen aan bod zal komen. Tezelfdertijd merkt Husson op dat de – zoals hiervoor geschetst – dominante positie van een bepaalde religie een herwerken vrij moeilijk maakt.¹⁸²²

Het debat omtrent het opteren voor een financiering volgens het Duitse of het Italiaanse model, maar ook de invoering van een systeem zoals in Frankrijk, waar rechtstreekse financiering afwezig is, dient zich aan.

11.1.11. Het systeem verwerd tot een vrijgeleide voor ideologische, religieuze, levensbeschouwelijke of culturele identiteiten om zich te onttrekken aan de in de samenleving geldende rechtsregels

Michiel Leezenberg stelt dat de verhouding tussen redelijk denken en religieus leven en beleven de gemoederen bezig houdt.¹⁸²³ De plaats van religie in de publieke sfeer, de verhouding tussen religie en de constitutionele liberale democratie, het geweldspotentieel van religies, de relatie tussen rede en religie ... het aantal religie gelieerde vragen in het algemeen neemt inderdaad toe en er zijn meer en meer signalen dat de vrijheid van eredienst in conflict dreigt te komen met bepaalde grondrechten.

¹⁸²⁰ Het beheer door instellingen (kerkfabriek of bestuursraad) van het tijdelijke (d.w.z. de goederen die de uitoefening van de erediensten mogelijk maken).

¹⁸²¹ Coördinator van l'Observatoire des relations administratives entre les cultes, la laïcité organisée et l'État (Oracle).

¹⁸²² Jean – François Husson : "Soit on fait du toilettage des dispositions de 1809 et 1870 pour en faire quelque chose d'uniforme et de plus contemporain, soit on se lance dans la rédaction d'un nouveau texte, plus ambitieux" Zie het artikel verschenen in de Franstalige krant L'ECHO op 12.04.18 "La Wallonie va rationaliser ses fabriques d'église" door Jean-Paul Bombaerts. Zie: www.lecho.be/economie-politique/belgique/wallonie/la-wallonie-va-rationaliser-ses-fabriques-d-eglise

¹⁸²³ M. Leezenberg. Rede en religie. Een verkenning. Van Genneep. Amsterdam. 2007.

Ook de eerder aangehaalde hoorzittingen in de Kamer¹⁸²⁴ ¹⁸²⁵ en het colloquium¹⁸²⁶ begin 2016 in de Senaat, over de positie van de levensbeschouwingen, de fundamentele grondwaarden van onze rechtsstaat, het al dan niet inschrijven van een grondwettelijke preambule en het versterken van een grondwetscultuur, zijn tekenend voor de veranderende visie op de historisch verankerde scheiding tussen kerk en staat en de uitdagingen voor de liberale rechtsstaat.¹⁸²⁷

Het gesprek hieromtrent aangaan is evenwel niet evident.¹⁸²⁸ Het herpositioneren van de laïciteit wordt als overbodig en zelfs gevaarlijk gezien. Verwijten zoals discriminatie, intolerantie, islamofobie ... kleuren de debatten. *Kleurrijke diversiteit* moet de zogeheten *grijze neutraliteit* van de lekensamenleving vervangen.

11.1.12. Het 19de- eeuwse systeem laat niet langer toe een performant beleid af te stemmen op de uitdagingen van deze gewijzigde samenleving

De uitdagingen eigen aan de multiculturele en multireligieuze samenleving zijn bekend. De instroom van nieuwe burgers gaat onverdroten verder. De zonet gepubliceerde Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2018¹⁸²⁹ geeft aan dat Vlaanderen wordt gekenmerkt door een groeiende diversiteit: “Niet alleen stijgt het aantal vreemdelingen en personen van buitenlandse herkomst, ook de interne verscheidenheid bij deze groepen neemt toe.”¹⁸³⁰

Zo geven, wat België betreft, onderzoeken ook aan dat er sinds decennia sprake is van een desaffiliatie en een daling van de kerkpraktijk. Vooral de generaties geboren na 1968 geven een hoog percentage onkerkelijken. Het gaat, zoals eerder reeds gesteld, om generaties gekenmerkt door “afwezige kerkelijke socialisatie”.¹⁸³¹ De priesters, de professionele krachten, verdwijnen maar worden afgelost door een actieve groep (al dan niet bezoldigde)

¹⁸²⁴ Hoorzittingen van de Commissie voor de Herziening van de Grondwet en de Herziening van de instellingen van de Kamer van volksvertegenwoordigers. 2016.

¹⁸²⁵ Kamerlid Patrick Dewael heeft in de commissie Grondwet een ontwerp van preambule op onze Grondwet neergelegd, samen met een resolutie waarin hij de artikelen opsomt die voor herziening vatbaar moeten verklaard worden.

¹⁸²⁶ S.n. Grondwet: onpartijdigheid en stelsel van rechten en vrijheden. Belgische Senaat. Handelingen. 23/02/2016.

¹⁸²⁷ H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat in een multi-levensbeschouwelijke maatschappij. Historische en prospectieve studie van artikel 21 van de Grondwet. CDPK. 2009. N° 3. Blz. 445

¹⁸²⁸ Beschuldigen sommigen Dewael niet van fundamentalisme? Zie onder andere E. Hulsens. Het fundamentalisme van Dewael. DeWereldMorgen.be. 3 juli 2016.

¹⁸²⁹ S.n. Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2018. Brussel. Agentschap Binnenlands Bestuur. 2018. Blz. 291 e.v.

¹⁸³⁰ In de loop van 2016 kwamen 48.786 vreemdelingen zich vanuit het buitenland langdurig in het Vlaamse Gewest vestigen. Dat aantal is tussen 2000 en 2016 meer dan verdubbeld.

¹⁸³¹ Koen Abts. Ethiek, religie en institutioneel vertrouwen in EVS. Presentatie. Centrum voor Sociologisch Onderzoek Katholieke Universiteit Leuven. Blz. 17. Kerkbetrokkenheid naar generaties. Distantiëring van kerkelijk instituut: dubbele beweging. Blijvende uitstroom: jong geleerd, oud gedaan geldt niet langer (eerste generatie ontkerkelijken). Afwezige kerkelijke socialisatie: toename van individuen vooral jonge generatie die nooit met kerk in contact zijn gekomen (tweede generatie ontkerkelijken). Zie: <https://docplayer.nl/28067198-Ethiek-religie-en-institutioneel-vertrouwen-in-evs.html>

leken, waaronder parochieassistenten. Overgangsrituelen blijven goed standhouden. Wel zijn er geografische verschillen wat deelname aan misvieringen, doopsels, ¹⁸³² communievieringen, huwelijken en begrafenissen betreft. De resultaten van een onderzoek uit 2009 in opdracht van de Bisschoppenconferentie naar de kerkpraktijk in België zijn wat dat betreft verhelderend.¹⁸³³ Er is numeriek gezien geen sprake meer van een rooms-katholieke meerderheid.

Er is dus een de toenemende levenbeschouwelijke diversiteit vast te stellen. Er is ook shoppinggedrag vast te stellen waarbij de levensbeschouwelijke overtuiging onder andere ondergeschikt wordt gemaakt aan bepaalde overgangsrituelen en bijbehorende festiviteiten.

De blauwdruk waarmee men de erkenning en de financiering van de levensbeschouwingen regelt, het onderwijs en het levensbeschouwelijk onderricht zelf organiseert, is verouderd.

11.2. Aanzetten tot hervorming

Welke hervormingen zijn momenteel - binnen het bestaande kader - mogelijk?

De in acht te nemen grondwettelijke beginselen, de bevoegdheidsverdeling tussen het federale, het gewestelijke en het lokale niveau en de hiervoor geschetste constitutionele verankering van de afspraken, maken het zoals verduidelijkt immers niet eenvoudig een herschikking van het systeem voor de erkenning en de financiering van levensbeschouwelijke organisaties, van het onderwijs in het algemeen en de levensbeschouwelijke vakken zelf door te voeren. ¹⁸³⁴

Wij brengen vijf hefboomen aan die kunnen bijdragen tot het herdenken van het bestaande systeem en die kunnen resulteren in het herpositioneren van de levensamenleving en de fundamentele waarden van de liberaal democratische rechtsstaat.

¹⁸³² Recent onderzoek naar de houding van leerlingen binnen de katholieke scholen uitgevoerd door de faculteit Theologie en Religiewetenschappen bekendgemaakt op 1 februari 2017 geeft aan dat van de bevroegde leerlingen 81,4 procent gedoopt is. Tevens werd genoteerd dat het aantal gedoopten jaar na jaar daalt. In de derde graad is 86,7 procent gedoopt, in de tweede graad 81,5 procent, in de eerste graad 78,4 procent en in het vijfde en zesde leerjaar van de lagere school maar 68,5 procent meer. De onderzoekers concludeerden "De cijfers blijven misschien verrassend hoog in een seculiere cultuur, maar de daling van 11,5 procent op acht jaar tijd geeft toch aan dat de detraditionalisering en de pluralisering zich doorzetten. De ouders van kinderen die na 2000 werden geboren, staan mogelijk zelf al veraf van de kerk en beslissen steeds vaker hun kind niet te laten dopen bij de geboorte." Zie onderzoek "Levensbeschouwelijk profiel van 15.287 leerlingen in Vlaamse katholieke scholen 2008-2015" in THOMAS. Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven. Nieuwsbrief (27/01/2016) en D. Pollefeyt, J. Bouwens & P. Vereecke. Katholieke Dialogschool: Wissel op de toekomst. Onderzoek naar de Identiteit van het Katholiek Onderwijs in Vlaanderen. (Katholieke Dialogschool 2), Antwerpen. Halewijn. 2017.

¹⁸³³ S. Botterman en M. Hooghe. Religieuze praktijk in België 2007. Een statistische analyse. KUL. 2009.

¹⁸³⁴ Bij het aanreiken van alternatieven dient men deze niet enkel zo te formuleren dat de grondwettelijke beginselen in aanmerking worden genomen, er moet eveneens rekening gehouden worden met internationaal aanvaarde rechtsbeginselen.

11.2.1. Een grondige herwerking van het systeem van erkenning en financiering van de levensbeschouwingen, met aandacht voor responsabilisering

Een eerste aanzet tot een herdenken van het bestaande systeem van erkenning en financiering van levensbeschouwingen is zeker te vinden in de aanbevelingen van de *Werkgroep Magits – Christians*.

Deze werkgroep hanteerde, zoals hiervoor geschetst, de terreinverkenning en inventarisatie van aandachtspunten van de *Commissie van Wijzen*. De werkgroep focuste hierbij op haalbaarheid en ging pragmatisch te werk. Zo maakte deze duidelijk dat het niet de bedoeling is om “radicale wendingen in de historisch gegroeide beginselen door te drukken”.¹⁸³⁵ De werkgroep hield immers ook rekening met de mogelijke gevolgen van een abrupt stopzetten van materiële ondersteuning. Dit zou zelfs nefaste gevolgen kunnen hebben zoals “het overwicht van de rijkste levensbeschouwing, de totstandkoming van duistere geldstromen of het gegeven dat de openbare besturen een ruimte voor bemiddeling verliezen die nuttig is voor de sociale cohesie.”¹⁸³⁶ De werkgroep leverde een voorontwerp van wet af.¹⁸³⁷

De werkgroep – die de historische grondslag van de criteria voortkomende uit de administratieve praktijk niet in vraag stelt – mag dan wel pragmatisch te werk zijn gegaan, enkele van de voorstellen, waaronder de vele voorgestelde correcties, het opstarten van een getrappt systeem voor toegang tot overheidssteun, wetenschappelijk onderzoek, de instelling van een *Hoge Raad voor de Levensbeschouwingen* en de mogelijke herallocatie van middelen, in functie van werkelijke noden, met aandacht voor transparantie, verdienen zeker aandacht.

Deze voorstellen kunnen worden gebruikt om, niet enkel een aanvang te maken met de noodzakelijke hervorming van het systeem, maar ook om herfinancieringspistes te onderzoeken. Lezing van het verslag laat toe te veronderstellen dat het bestaande overheidsstelsel ter ondersteuning van de levensbeschouwingen slechts een van de mogelijke stelsels is die verenigbaar zijn met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Anders gesteld: andere vormen (zie de financiering in Duitsland, Italië ...) zijn verdedigbaar. Wij hebben enkele van de alternatieven toegelicht.

Uit deze rapporten putten wij de suggesties om de taak van de representatieve organen aan te pakken, onderzoek te voeren naar de personeelskaders en de behoeften op het terrein, een verfijning van de toegangscriteria door te voeren, de bestaande administratieve praktijk te corrigeren zodat een invulling gegeven wordt aan de notie “ernstige levensbeschouwing”, en over te gaan tot de organisatie van wetenschappelijk onderzoek om op objectieve, meetbare basis de behoeften te detecteren en correcties door te voeren. Ook nemen wij het voorstel tot oprichting van een Hoge Raad over.

¹⁸³⁵ De stelsels van de levensbeschouwingen maken volens nolens deel uit van de fundamentele constitutionele know how van een staat en van een samenleving”. Zie: Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz. 13.

¹⁸³⁶ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz. 17.

¹⁸³⁷ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Zie deel 5 van het Verslag. Blz. 109 en volgende.

Wij gaan hierna in op deze weerhouden hervormingsmaatregelen.

Alle levensbeschouwingen beschikken, zoals in de inleiding geschetst, over een representatief orgaan¹⁸³⁸. De wettelijke grondslag varieert in functie van de denominatie.¹⁸³⁹ Het komt deze representatieve organen, in dit voorstel, o.a. toe een performanter personeelsbeleid te voeren en de middelen effectiever en efficiënter in te zetten. Het toekennen van bevoegdheden impliceert immers responsabilisering.

De werkgroep pleit er niet zonder reden voor om de representatieve organen “aansprakelijk te stellen voor problemen die zouden worden vastgesteld inzake personeel (bedienaars en afgevaardigden) en inzake de beheerders (leden van de raad van de kerkfabriek, van het beheerscomité van de moskee, van de raad van bestuur van de protestantse tempels, enz.).”¹⁸⁴⁰

De periodieke herziening van het personeelskader op grond van duidelijke en wettelijk vastgelegde criteria is eveneens essentieel. Hiervoor bleek reeds duidelijk dat de anomalieën die door de *Commissie van Wijzen* werden ontdekt dringend een correctie noodzakelijk maken. Gekoppeld aan een periodieke herziening van het personeelskader van de levensbeschouwingen zou dit moeten toelaten flexibeler in te spelen op de noden en (zeer belangrijk) de kosten onder controle te houden/te krijgen.¹⁸⁴¹

Belangrijke vernieuwing, naast voormelde responsabilisering, is eveneens de aandacht voor een verfijning van enerzijds de criteria voor opname in het overheidsstelsel, als voor wat betreft de verhaalmogelijkheden bij verwerping.

Om de toegang tot het stelsel te sturen wordt vooreerst een systeem van “registratie” voorgesteld. Een levensbeschouwing zou eerst dit stadium doorlopen, om vervolgens (eventueel) toegang te vragen/te krijgen tot de “erkenning”.¹⁸⁴² De voorwaarden voor erkenning en registratie zijn objectief, meetbaar en onderbouwd.

De kandiderende levensbeschouwing moet immers een soort “identiteitsfiche” voorleggen (waaronder - belangrijk - een verklaring waaruit blijkt dat men de huidige rechtsorde zal respecteren en een harmonieus samenleven met andere levensbeschouwing betracht) en onder meer een zekere “anciënniteit” aantonen (minimale aanwezigheid met duurzame werking die toelaat het maatschappelijk nut te verifiëren). De registratie is, zoals de Werkgroep zelf stelt, een “administratieve filter, waardoor levensbeschouwingen officieel geregistreerd worden en een beperkt aantal voordelen kunnen genieten”¹⁸⁴³.

¹⁸³⁸ De term verschijnt pas in de wetgeving in 1974.

¹⁸³⁹ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz. 62.

¹⁸⁴⁰ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz. 65.

¹⁸⁴¹ Ook de uitbouw van de islamitische en boeddhistische gemeenschap (los van andere denominaties die nog kunnen volgen) is zeker niet vreemd aan de hervormingsvoorstellen.

¹⁸⁴² De registratiefase duurt 5 jaar. De (niet opgelegde/oplegbare) “registratie” is duidelijk “strategisch” van aard.

¹⁸⁴³ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz. 44.

Er wordt op deze wijze tegemoetgekomen aan de opmerking dat de erkenning momenteel eerder steunt op een “administratieve praktijk” die allesbehalve transparant is. Ook introduceert men een procedure die, in geval van verwerping, gevolgd moet worden. De criteria voor toegang tot en uitsluiting¹⁸⁴⁴ van overheidssteun worden transparanter en billijker, en vatbaar voor beroep: rechtszekerheid, transparantie en gelijkberechtiging staan centraal.

Een geregistreerde levensbeschouwing kan na vijf jaar de erkenningsprocedure opstarten. Dit verloopt in eerste instantie via de aanmaak van een “aanvraagdossier”.¹⁸⁴⁵ Voor de erkenning is een aanhang van ongeveer 2,5 per 1000 inwoners noodzakelijk.¹⁸⁴⁶ De erkenning wordt door de Werkgroep gezien als een wetgevende akte waardoor een bepaalde levensbeschouwing door zijn inschrijving als begunstigde in de wet van 4 maart 1870 op het tijdelijke der eredienssten van overheidswege wordt gefinancierd en tevens andere voordelen krijgt. Het systeem van registratie en erkenning wordt hierbij gezien als een uitvoering van het samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004 tussen de federale overheid, het Vlaams Gewest, het Waalse Gewest en het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest.¹⁸⁴⁷

¹⁸⁴⁴ Zo is er de mogelijkheid om in beroep te gaan bij de Raad van State tegen de beslissing tot weigering of uitsluiting.

¹⁸⁴⁵ Belangrijk hierbij is de nota waarin de levensbeschouwing zijn maatschappelijke relevantie aantoont, zijn inbedding in de maatschappij en zijn positieve bijdrage ertoe aantoont.

¹⁸⁴⁶ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz. 49.

¹⁸⁴⁷ Samenwerkingsakkoord van 2 juli 2008 tot wijziging van het samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004 tussen de Federale Overheid, de Duitstalige Gemeenschap, het Vlaamse Gewest, het Waalse Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest betreffende de erkenning van de eredienssten, de wedden en pensioenen van de bedienaars der eredienssten, de kerkfabrieken en de instellingen belast met het beheer van de temporalieën van de erkende eredienssten. Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad van 23 juli 2008.

Artikel 1. Voor de toepassing van dit akkoord moet worden verstaan onder:

1° - "erkenning van een erediensst": het besluit van de federale overheid waarbij een erediensst wordt erkend.

Deze erkenning omvat de uitwerking van een specifieke federale wetgeving inzake de erkenningscriteria, de vaststelling van de nodige financiële middelen, de aanwijzing door de federale overheid van het representatieve orgaan en de eventuele subsidiëring van de werking van dat orgaan;

2° - "wedden en pensioenen van de bedienaars der eredienssten": overeenkomstig artikel 181, § 1, van de Grondwet, de financiële lasten inzake de vergoedingen, wedden en pensioenen toegekend aan de bedienaars der eredienssten ingeschreven in de begroting volgens het aantal plaatsen, als bepaald door de federale overheid in overleg met de representatieve organen;

3° - "kerkfabrieken": de openbare instellingen belast met het beheer van de temporalieën van de katholieke erediensst, overeenkomstig de territoriale organisatie zoals voorzien in de door de bevoegde gewestelijke wetgever of de wetgever van de Duitstalige Gemeenschap uitgevaardigde organieke regelgeving;

4° - "instellingen belast met het beheer van de temporalieën van de erkende eredienssten": de openbare instellingen belast met het beheer van de temporalieën van de erediensst, overeenkomstig de territoriale organisatie zoals voorzien in de door de bevoegde gewestelijke wetgever of de wetgever van de Duitstalige Gemeenschap uitgevaardigde organieke regelgeving;

5° - "oprichting van een gemeenschap" : het besluit dat het Gewest, of in voorkomend geval de Gewesten, of de Duitstalige Gemeenschap nemen aangaande de door het bevoegde representatieve orgaan ingediende verzoeken tot oprichting van gemeenschappen, tot wijziging van de territoriale grenzen of tot opheffing ervan met betrekking tot door federale overheid erkende eredienssten overeenkomstig de geldende wetgeving van het betrokken Gewest of in voorkomend geval van de betrokken Gewesten, of van de Duitstalige Gemeenschap.

Het stelsel van registratie en erkenning heeft als ander voordeel dat men op deze wijze een invulling geeft aan de 19de eeuwse notie van “ernstige erediensten”.¹⁸⁴⁸ Er moet in deze echter ook aandacht zijn voor een systeem dat buitenlandse geldstromen monitort.

Deze nieuwe (gefaseerde systeem van erkenning) aanpak gaat samen met de organisatie van periodiek wetenschappelijk onderzoek naar de levensbeschouwing van en het praktiseren bij de bevolking¹⁸⁴⁹ en de oprichting van een pluralistisch samengestelde *Hoge Raad voor de Levensbeschouwingen* (die een adviserende bevoegdheid heeft).

Deze “minder subjectieve benadering van de maatschappelijke evoluties”¹⁸⁵⁰ die tot stand kan komen door het uitvoeren van globaal en periodisch wetenschappelijk onderzoek (een voorstel dat reeds in het verslag van de *Commissie van Wijzen* aan bod kwam) kan enkel maar worden bijgetreden. De werkelijke representativiteit van de afzonderlijke levensbeschouwingen op het vlak van levensbeschouwelijke noden, staat immers - geheel terecht - ter discussie.

Onvermijdelijk moet de vraag gesteld naar de aanvaardbaarheid van de spanning tussen het aantal aanhangers van een religie - levensbeschouwing en het budgettaire aandeel. De verwijzing naar de compensatiegedachte (herstelbetaling) voor het verlies van de heffingen en van het patrimonium van de katholieke kerk is, zoals hiervoor geschetst, immers niet vol te houden.

De FOD Justitie betaalt momenteel om en bij de 3200 personen als bedienaar (aalmoezeniers en consulenten niet meegerekend) en om en bij de 330 afgevaardigden van de Centraal Vrijzinnige Raad (moreel consulenten). Op 5 januari 2016 waren er (bezoldigde voltijdse equivalenten, afgekort VTE) 2888 VTE bedienaars voor de Rooms Katholieke Kerk. Voor de protestantse cultus 143,5 VTE, voor de anglicaanse cultus 16 VTE, voor de israëlitische cultus 32,5 VTE, voor de orthodoxe cultus 53,5 VTE en voor de islam in totaal 75 VTE. De vrijzinnigheid telt 331,15 bezoldigde voltijdse equivalenten. In totaal gaat het over 3531 VTE.

Het aantal bedienaren van de rooms - katholieke eredienst (niet in vraag te stellen) wordt nog steeds wordt bepaald op basis van het bevolkingscijfer, daar waar van andere religies dan weer vereist wordt dat zij een reële aanhang zouden opgeven. Resultaat: “bij de toekenning van plaatsen gelden voor iedere levensbeschouwing verschillende aantallen, waarbij noch transparantie, noch inzicht in de motieven en argumenten van de administratie aanwezig zijn, wat dus grenst aan willekeur.”¹⁸⁵¹

¹⁸⁴⁸ Zoals eerder gesteld (Zie bv. de *Universele Rokerskerk*) is dit momenteel een aangelegenheid die door de rechterlijke macht werd afgehandeld. Het staat een levensbeschouwing natuurlijk steeds vrij de beslissing van de Minister van Justitie voor de bevoegde rechtbank aan te vechten.

¹⁸⁴⁹ Om dit te realiseren wordt voorgesteld een systeem in te voeren waarbij, op basis van regelmatig wetenschappelijk onderzoek, gepeild zou worden naar de levensbeschouwelijke praktijk van de bevolking.

¹⁸⁵⁰ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz.23.

¹⁸⁵¹ Verslag van oktober 2010 van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Blz 52.

Vastgesteld wordt dus dat de huidige verdeling van het aantal plaatsen voor bedienaren/afgevaardigden steunt op onderling incoherente kwantitatieve criteria.¹⁸⁵² Men moet de verdeling van de middelen objectiveren. Dit kan inderdaad worden verholpen door diverse gegevens te integreren in de beslissingsprocedure (erkende plaatselijke gemeenschappen, kaderbezetting, input van het orgaan zelf...).

Het overzicht van de Rooms Katholieke Kerk is immers overduidelijk. Gegevens, zoals hiervoor reeds verduidelijkt, over de verhouding tussen voltijdse equivalenten en aantal aanhangers ontbreken. Er is momenteel immers geen controle mogelijk. De belangrijkste uitdaging bestaat erin niet enkel om te komen tot een correcte afstemming tussen de werkelijke noden van de betrokken levensbeschouwelijke groepen en het aantal personen dat hiervoor instaat, maar ook om het systeem op transparante wijze beheersbaar te maken en te houden.

Een volledige inventarisatie van deze personeelspopulatie, onderzoek naar overlappingsen, identificatie van wie de kost draagt en rationalisatie dringt zich dan ook op. Hierbij dient ook aandacht uit te gaan naar de bestaande situatie inzake het verlenen van geestelijke, morele bijstand in de sector van de ziekenhuizen en rust- en verzorgingstehuizen, in de gevangenissen en de arresthuizen, in het leger of op de luchthaven van Zaventem.¹⁸⁵³ Ook hier dringt een inventarisatie van aantallen, administratieve praktijk, regelgeving, financiering en werkelijke noden en bovenal stroomlijning, zich op.

De Raad van State¹⁸⁵⁴ bepaalde in 1962 trouwens dat enkel de bedienaars die noodzakelijk zijn voor de religieuze behoeften van de bevolking recht hebben op een vergoeding. Het meten van de behoeften is "... belangrijk om de rechtvaardigheid van de verdeling van de middelen tussen de erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid te toetsen. Zij zijn ook nodig om in het kader van om het even welk financieringstype eventuele afwijkingen van de huidige verdeling te rechtvaardigen."¹⁸⁵⁵

¹⁸⁵² Voormelde Commissie van Wijzen noteerde dat voor de katholieke eredienst het aantal inwoners van de circoscriptie - onafhankelijk van hun geloof - richtinggevend is, daar waar voor de andere erediensten, het aantal "gelovigen" of "aanhangers" bepalend is. Voor de Centraal Vrijzinnige Raad is geen enkele kwantitatieve band bepaald tussen het (forfaitaire) kader en het aantal "aanhangers". Men kon dan ook niet anders dan vaststellen dat er "thans geen betrouwbare gegevens zijn waarop de bestaande verdeling of een alternatief ervoor kunnen worden gebaseerd". De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 103.

¹⁸⁵³ Zo zal elk ziekenhuis de patiënt informeren dat hij/zij de mogelijkheid heeft om contact te hebben met een bedenaar of vertegenwoordiger van zijn/haar godsdienst of met een lekenraadgever. Het Bisdom bij de Krijgsmacht en de Katholieke Aalmoezenersdienst bij Defensie hebben diverse aalmoezeners en pastorale medewerkers ter beschikking. Binnen de vrijzinnige gemeenschap is men zowel actief in het kader van de Algemene niet-confessionele (vrijzinnig-humanistische) morele dienstverlening (die georganiseerd is op territoriale basis) als binnen de categoriale niet-confessionele (vrijzinnig humanistische) morele dienstverlening (die georganiseerd is op sectoriële basis). In de gevangenissen zijn bijvoorbeeld ook islamconsulenten, belast met de spirituele zorg van de islamitische gedetineerden. Deze morele bijstand is in vele sectoren het exclusieve werkingsgebied van priesters en/of aalmoezeners geweest. Voor de andere levensbeschouwingen werd vaak beroep gedaan op vrijwilligers.

¹⁸⁵⁴ Qrva 53 118 Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers. Schriftelijke vragen en antwoorden. 24-06-2013. Kamer, 4de zitting van de 53e zittingsperiode. Bulletin nr.: b118 - schriftelijke vraag en antwoord nr.: 0943

¹⁸⁵⁵ De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 102.

Zelf stellen wij, om de beheersbaarheid van het systeem te garanderen, de invoering van een gesloten enveloppesysteem voor. Dit wil zeggen dat, in eerste instantie, het bedrag dat de overheid betaalt om de bedienaars van de katholieke, protestantse, anglicaanse, joodse en orthodoxe religie, de islamitische religie en de vertegenwoordigers van de Centrale Vrijzinnige Raad (laïcité), wordt bevroren. De rapporten van de *Commissie van Wijzen* en de *Werkgroep Magits – Christians* wezen reeds op de nood om in te grijpen wilde het systeem niet ontsporen.¹⁸⁵⁶ Finaliteit is over te gaan tot geobjectiveerde budgetverschuivingen (uitbreiding dan wel reductie) in functie van het aantal bedienaren/afgevaardigden en werkelijke noden, binnen deze gesloten enveloppe. Hierbij moet ook aandacht zijn voor reservefondsvorming (mogelijke erkenning nieuwe levensbeschouwingen). Dit proces wordt mede ondersteund door het globaal en periodisch wetenschappelijk onderzoek dat objectieve gegevens aanreikt.

De resultaten van dit onderzoek kunnen daarenboven aanleiding zijn tot een correctie van een getolereerde, voorbijgestreefde, personeelspolitiek¹⁸⁵⁷, zoals deze zich binnen de Rooms - Katholieke Kerk, ongestoord, aan het ontwikkelen is.

Aangezien binnen de Rooms -Katholieke Kerk niet alle betrekkingen zijn “toegekend” (daling van het aantal roepingen) doet deze immers vaker beroep op burgers, nl. parochie-assistenten.¹⁸⁵⁸ Deze parochie-assistenten (burgers als bedienaars van de eredienst) worden benoemd door de kerkelijke overheid zoals voorzien in artikel 21 van de Grondwet en bezoldigd door de Staat volgens artikel 181 § 1 van de Grondwet.

Bij wijze van voorbeeld kan de situatie binnen het aartsbisdom Mechelen-Brussel worden vermeld. Dit bisdom telt in totaal 425 diocesane priesters, 144 priesters uit andere bisdommen, 150 priesters-religieuzen, 92 permanente diakens, 66 parochie-assistenten en 142 pastorale werk(st)ers.¹⁸⁵⁹

Zoals hiervoor reeds aangehaald wordt het “tekort” op het terrein dus mee opgelost door de inschakeling van parochie-assistenten¹⁸⁶⁰. Hiervoor werd duidelijk gemaakt hoe dit

¹⁸⁵⁶ Belangrijk is de poging die werd ondernomen om de financieringskost in kaart te brengen en de toekomstige evolutie – bij heroriëntering van de beschikbare middelen en doorgevoerde correcties – te becijferen. Door de Commissie van Wijzen werden vijf modellen gemaakt. Zie: De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 132 en volgende. Gedetailleerde informatie m.b.t. deze modellen is te vinden in bijlage 1 bij dit hoofdstuk. De Commissie heeft eveneens aandacht geschonken aan de structuur van het kader voor de erediensten en de georganiseerde vrijzinnigheid. Zie: De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 151. Ook de enveloppefinanciering werd ter sprake gebracht. Zie: De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Blz. 152

¹⁸⁵⁷ Het klassieke model van de alleenstaande, celibataire levende bedenaar van de eredienst die in de pastorie woont en ook nog inkomsten heeft uit het casueel, dat aan de basis ligt van de verloning is duidelijk achterhaald.

¹⁸⁵⁸ Dit kader staat, zoals blijkt uit regelmatige praktijkstellingen – zie hiervoor - immers los van de werkelijke noden op het terrein; het wordt beschouwd als een verworvenheid.

¹⁸⁵⁹ Dit bisdom telt 645 parochies waarvan 374 in Vlaams-Brabant en Mechelen, 108 in Brussel en 163 in Waals-Brabant.

¹⁸⁶⁰ Een pastoraal werk(st)ers oefent namens de kerk een zogeheten pastorale opdracht uit. Het werkterrein kan een parochie, een school of een (verzorgings)instelling zijn. Vele pastoraal werkers hebben daarnaast een

compromis tot stand kwam en welke kritiek er op dit systeem wordt geuit. De wet van 2 augustus 1974¹⁸⁶¹ werd immers in artikel 26, probleemloos, aangevuld met de nomenclatuur van “parochieassistent”. De hiervoor reeds geschetste grondwettelijk beschermde vrijheid van eredienst en niet-inmenging door de overheid verplicht het de FOD Justitie zicht te onthouden van enige definitie omtrent de inhoud en draagwijdte van deze functie, en dit statuut.¹⁸⁶² In concreto is het de diocesane bisschop die hen benoemt en hun “statuut” vastlegt. Hun sociaal statuut wordt door een gehele reeds artikels geregeld¹⁸⁶³. Andermaal een voorbeeld van ad-hoc politiek waarbij conflicten nooit veraf zijn.¹⁸⁶⁴

Ook binnen vrijzinnige middens (Centrale Vrijzinnige Raad, afgekort CVR) werden eerder hervormingsvoorstellen ontwikkeld.¹⁸⁶⁵ De hebben betrekking op een enveloppefinanciering, een verdeling die rekening houdt met de keuze van de burgers en een grondig herdenken van een belangrijk probleem: de financiering van de werkingskosten en het statuut van het vastgoedvermogen. De gesloten enveloppefinanciering kan via interne herverkaveling - rekening houdende met de keuze, d.w.z. de behoeften van de burger - er de kosten onder controle houden.¹⁸⁶⁶

klassieke arbeidsbetrekking. In bepaalde gevallen worden zij deeltijds of voltijds vrijgesteld en bezoldigd. De parochieassistent(e) is die pastoraal werker, werkzaam in parochieverband. Hij/zij ontvangt een wedde via de FOD Justitie. Zij hebben immers het statuut van bedienaar van de eredienst.

¹⁸⁶¹ Wet betreffende de wedden van de titularissen van sommige openbare ambten, van de bedienaars van de erkende erediensten en van de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad.

¹⁸⁶² Het is zelfs moeilijk om een juist cijfer uit het informaticasysteem van de FOD Justitie te halen, doordat er zowel voltijdse als halftijdse parochieassistenten werden benoemd, op dezelfde lijst ook onderpastoors voorkomen, en er elke maand bewegingen zijn in benoemingen en ontslagen.

¹⁸⁶³ Artikelen 30 en 30 bis van de wet van 2 augustus 1974 voor haard- en standplaatstoelage, kinderbijslag, kraamgeld, programmatoelage, vakantiegeld, vergoeding wegens begrafeniskosten;

Artikel 7 van de wet van 20 juli 1991 houdende sociale en diverse maatregelen voor de verzekering tegen werkloosheid, ziekteverzekering, moederschapsverzekering;

Artikel 166 van de wet van 26 juni 1992 tot invoering van artikel 1 bis in de wet van 3 juli 1967 voor schadevergoeding voor arbeidsongevallen, ongevallen op de weg naar en van het werk, beroepsziekten;

Artikel 13 van het KB van 20 november 1969 tot uitvoering van de wet van 27 juni 1969 tot herziening van de besluitwet van 28 december 1944 voor verzekering ziekte en invaliditeit.

Wet van 21 juli 1844 voor hun rustpensioen.

¹⁸⁶⁴ Een voorbeeld: canon 533 par 2 van het Kerkelijk Wetboek geeft de parochieassistenten één maand vakantie per jaar, ongeacht leeftijd en anciënniteit.

Codex iuris canonici. Codex van het Canonieke recht.

Boek II. Volk van god. Deel II. Hiërarchische inrichting van de kerk. Afdeling II. Particuliere kerken en groeperingen ervan. Titel III. Interne ordening van particuliere kerken. Hoofdstuk VI. Parochies, pastoors en parochievicarissen. § 2 Tenzij een ernstige reden in de weg staat, is het een pastoor toegestaan elk jaar voor vacantie ten hoogste één maand, aaneengesloten of onderbroken, uit zijn parochie afwezig te zijn; in die vacantietijd zijn niet begrepen de dagen waarop de pastoor eenmaal in het jaar zich wijdt aan geestelijke inkeer; om meer dan een week uit de parochie afwezig te zijn, is de pastoor evenwel gehouden de plaatselijke Ordinaris hiervan op de hoogte te stellen.

¹⁸⁶⁵ S.n. Centrale Vrijzinnige raad. vzw - Conseil central Laïque asbl. Memorandum 2007 van de centrale raad der niet-confessionele levenbeschouwelijke gemeenschappen van België. Memorandum 2007 du conseil central des communautés philosophiques non - confessionnelles de Belgique. CVR/CAL. Brussel. 2007.

¹⁸⁶⁶ De CVR stelde daarom voor om op regelmatige tijdstippen de bevolking te raadplegen. Op basis van deze raadpleging kan de wetgever de verdeelsleutel van de subsidies bepalen die vandaag aan de erediensten en aan de niet-confessionele levensbeschouwing worden toegewezen. Bron: Memorandum Centrale Vrijzinnige Raad wetgevende verkiezingen 2007.

Het werk dat gedaan is, is dus goed. Alleen spijtig dat men maar half werk heeft mogen leveren. Via parlementair initiatief moeten deze dossiers gereactiveerd worden. De concretisering van de voorgestelde wijzigingen via wetgevend werk is mogelijk. Debatten in commissies van het Parlement, zouden ook de aanzet kunnen zijn tot een verderstrekkend debat en een historische hervorming van de wetgeving rond de levensbeschouwingen.

Het schrappen van de financiering zelf schendt trouwens de democratische rechten van de levensbeschouwingen niet, het is geen hinder voor de cultusbeleving, laat staan dat het de vrijheid van de leden van de clerus inperkt. Er zijn trouwens voldoende alternatieven voorhanden. Philippe Van Parijs onderzocht één specifieke formule, nl. deze van de toegewezen belastingheffing en is van oordeel dat het zo is “... qu’en matière de financement des cultes l’introduction en Belgique d’un impôt dédicacé puisse, en corrigeant une grave injustice, contribuer notablement à l’équité, sans nuire aucunement à l’efficacité.”.¹⁸⁶⁷

Naar aanleiding van de besparingsoperatie in Luxemburg werden het vermogen en de activiteiten van de kerk in kaart gebracht.¹⁸⁶⁸ De voorgestelde besparingen konden blijkbaar probleemloos worden opgevangen. Thierry Debels poogde, gebruikmakende van neergelegde en geauditeerde jaarrekeningen bij de balanscentrale van de Nationale Bank van België, een inventaris van de totale activa van de diverse ordes op te stellen. Hij vond rijk gevulde spaarpotten.¹⁸⁶⁹ De 45 grootste abdijen en kloosters in België zouden meer dan een miljard euro aan activa hebben.¹⁸⁷⁰ Kloostergemeenschappen hebben vaak riant commerciële activiteiten ontwikkeld.¹⁸⁷¹

¹⁸⁶⁷ P. Van Parijs. Choisir l’affectation de ses impôts. Est-ce efficace ? Est-ce équitable ? La Revue politique. Bruxelles. N° 4-5. 1999. Blz. 89-103

¹⁸⁶⁸ In een krantenartikel (L’Église catholique tangué mais ne sombre pas. Dans Politique et société. Mis à jour le 22/06/15. Publié le 19/06/15. Le quotidien. www.lequotidien.lu) is te lezen dat o.c. “... les capitaux propres de l’Église s’élèvent à 93,9 millions d’euros, le total de ses actifs à 155,4 millions d’euros. » en dat o.c. « ... la situation financière de l’Église, qui affiche un excédent de 2,62 millions d’euros pour l’année écoulée, est plutôt bonne. » Blijkbaar is men op diverse terreinen actief, immers o.c. « ...Ce chiffre est notamment le fruit des économies réalisées et de l’augmentation du bénéfice du groupe média Saint-Paul et de l’immobilière Maria-Rheinsheim SA». Het patrimonium o.c. « ... se compose essentiellement de terrains et d’immeubles d’une valeur totale de 131 millions – 7,5 millions de moins qu’en 2013, ce qui s’explique par des corrections de valeur ou la vente d’actifs. » De schuldgraad gaat erop vooruit. De schuld daalde, in vergelijking met 2013, met 10 miljoen euro en bedraagt heden nog 45,7 miljoen euro. De mediagroep “Saint Paul” is een belangrijke marktspeeler en is actief op vele terreinen. Deze bezit een krant, tijdschriften, een boekuitgeverij, boekhandels en websites. (Luxemburger Wort, Télécran, AutoMoto, Contacto, wort.lu, mywort.lu, Radio Latina, Myprint, Editions Saint-Paul, Reliure Saint-Paul, régie.lu en Libo).

¹⁸⁶⁹ Koploper bleek het Provinciaal der Broeders van Liefde met 643,4 miljoen euro te zijn. De geldbeleggingen bedragen een duizelingwekkende 118 miljoen euro. De liquide middelen bedragen daarenboven 48,8 miljoen euro. Samen levert dat een erg goed gevulde spaarpot op van 166,8 miljoen euro.

¹⁸⁷⁰ Thierry Debels. Hoe rijk zijn onze abdijen en kloosters echt? S.l. 2012.

¹⁸⁷¹ De trappistenpaters van het klooster in Rochefort hebben hun bier ondergebracht in een naamloze vennootschap, Brasserie des Trappistes de Rochefort. Gedaan met de vzw. “We willen zoals iedereen een belastingsbijdrage betalen”, aldus de paters. Tot voor kort zaten de trappistenbieren nog in een vzw die vrijgesteld was van belastingen. “We willen niet in een situatie zitten waarin we beschuldigd kunnen om belastingen te omzeilen.” Vorig jaar bedroeg de omzet 14,4 miljoen euro, waaruit de brouwers 6,8 miljoen euro winst puurden. Rochefort is een van de elf trappistenbieren wereldwijd. Zes worden in België gebrouwen. Bron: Jan De Schamphelaere. De Tijd. 11/08/2017.

Ook in Nederland leidde het doorknippen van de Zilveren Koorde, eind vorige eeuw, niet tot onoplosbare problemen.¹⁸⁷²

11.2.2. Het grondig herwerken van het systeem van het aan de levensbeschouwingen toegekende vastgoed

Naast de problematiek van erkenning en financiering van de levensbeschouwingen stelt zich ook het vastgoedprobleem. Een betere afstelling van de bevoegdheden dringt zich op. Dit moet ertoe leiden dat ook op het niveau van gewest, gemeenschap, provincie, steden en gemeenten, onbevangen, met aandacht voor *good governance*, dit dossier wordt opengetrokken.

Lange tijd beschouwde de kerkelijke overheid de discussie over o.a. de financiële afspraken¹⁸⁷³ en de tussenkomsten m.b.t. het onderhoud, de restauratie en de herbestemming van het kerkelijke erfgoed als een interne en strikt geregelde aangelegenheid, waarover discussie niet noodzakelijk was. Ook de opdracht van de lokale overheid werd als een “verworvenheid” beschouwd.

Het tanende kerkbezoek, het streven naar een oplossing voor bepaalde “bestuurlijke” aangelegenheden, de vragen naar de financiële houdbaarheid van het systeem voor bijvoorbeeld lokale overheden en het optimaliseren van het gebruik van de aan de kerkelijke overheden ter beschikking gestelde “vastgoedportefeuille” heropenden deze discussie.¹⁸⁷⁴ In 2011 werd door Geert Bourgeois, toenmalig viceminister - president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Bestuurszaken, Binnenlands Bestuur, Inburgering, Toerisme en Vlaamse Rand reeds een conceptnota *Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk* voorgesteld. Hierna volgde, eind 2011 een omzendbrief.¹⁸⁷⁵ Een Projectbureau “Herbestemming Kerken” begeleidt o.a. de mogelijke her- of nevenbestemming van een kerkgebouw.¹⁸⁷⁶

De religieuze praktijk ebt immers weg. Het aantal “kerkse gelovigen” daalt jaar na jaar en dit vertaalt zich ook in het minder gebruiken van de kerken. En worden ze gebruikt dan zijn ze enkel nog open tijdens de eredienst of een religieuze plechtigheid. Leegstand en verwaarlozing gaan al snel hand in hand en tekenen de leefomgeving. Verkommering van

¹⁸⁷² Wet van 7 december 1983, tot beëindiging van de financiële verhouding tussen Staat en Kerk.

¹⁸⁷³ De Grondwet legt aan de overheid immers uitdrukkelijk de verplichting op om de erkende erediensten (zij die een algemeen maatschappelijk nut hebben) bepaalde steun te verlenen. De wetgever kende vele voordelen toe, o.a. de temporalien.

¹⁸⁷⁴ De aandacht voor de toestand (en de toekomst) van het onroerend goed, zeg maar religieus erfgoed en méér bepaald de kerkgebouwen is groeiende. Getuige daarvan het aantal parlementaire documenten, de vragen en interpellaties binnen het Vlaams Parlement en de studiedagen hieromtrent.

¹⁸⁷⁵ https://lokaalbestuur.vlaanderen.be/sites/default/files/public/thema/strategische_projecten/Herbestemming_kerken/conceptnota_toekomst_parochiekerk.pdf.

¹⁸⁷⁶ Het Projectbureau Herbestemming Kerken. Steden, gemeenten en kerkbesturen kunnen er een beroep doen op begeleiding bij een haalbaarheidsonderzoek voor de gedeeltelijke of volledige herbestemming van een parochiekerk. De projectbegeleider komt ter plaatse met een speciaal hiertoe aangesteld ontwerp bureau. Samen met een lokale projectgroep wordt in vier stappen een budgettair becijferd voorstel uitgewerkt. Er wordt gemikt op een timing van vier à zes maanden om tot conclusies te komen. Ook worden mogelijkheden en afspraken voor het vervolgtraject aangereikt. Zie o.a. www.vlaamsbouwmeester.be/nl/kerken

leegstaande panden, of het nu woningen, kerken of industriële panden zijn, nodigt zwerfvuil uit, is een veiligheidsrisico in en rondom het gebouw, trekt vaak ongenode gasten aan met o.a. vandalisme tot gevolg. Langdurige leegstand heeft ook belangrijke financiële consequenties. De kans op schades neemt immers snel toe. Onderhoudskosten, restauratiekosten lopen recht evenredig op. Verzekeringstechnische aangelegenheden en het risico op het verdwijnen van kunstwerken laten we buiten beschouwing.

Ongeveer een derde van kerken is een beschermd monument. Indien er enig soelaas is voor die kerken die een stedenbouwkundige of cultuurhistorische waarde hebben, dan mag zonder omwegen worden gesteld dat de toestand problematisch is voor vele lokale overheden die op hun grondgebied “gewone” kerken hebben die weinig “gebruikt” worden.

Bijkomend gegeven is dat de lokale overheden (en dus ook de respectieve kerkfabrieken en kerkraden) niet alle op dezelfde wijze geconfronteerd worden met dit probleem. Anders gesteld, bepaalde steden en gemeenten hebben op hun grondgebied meer of minder kerken in verhouding tot hun inwonersaantal. Gemiddeld zijn er (Bron: Vlaams Parlement) vijf tot zes kerkfabrieken per gemeente. In Antwerpen zijn er 69 kerkfabrieken, in Gent telt men er 46. Brugge is niet enkel het Venetië van het Noorden, het is het mini - Vaticaan van het Noorden.

De lokale overheid heeft een (historisch verklaarbare) opdracht te vervullen ingeval van exploitatietekorten van de kerkfabrieken en moet bijdragen aan de investeringen in de gebouwen van de eredienst. Het Vlaams decreet van 7 mei 2004 bepaalt dat de erkende erediensten een beroep kunnen doen op een tussenkomst van de lokale overheid om uitgaven te dekken indien de eigen ontvangsten ontoereikend zijn. De gemeenten staan in voor de betoelaging van de rooms-katholieke kerkfabrieken, de protestantse kerkgemeenten, de anglicaanse kerkfabrieken en de Israëlitische gemeenten. De provincies komen dan op hun beurt tussen in de tekorten van de kathedrale en de orthodoxe kerkfabrieken en van de islamitische gemeenschappen.¹⁸⁷⁷

¹⁸⁷⁷ Artikel 51 van het *Decreet betreffende de materiële organisatie en werking van de erkende erediensten van 7 mei 2004* (Gepubliceerd in het Belgisch Staatsblad op 6 september 2004) bepaalt dat onder meer tot de ontvangsten van de kerkfabriek behoren: “toelagen van de gemeente en gemeenten in kwestie, bestemd om de kosten en uitgaven van de kerkfabriek, zoals vermeld in artikel 52 te dekken in geval van ontoereikende opbrengsten en ontvangsten.” In artikel 78 (kathedrale kerkgemeenschappen), artikel 229 (orthodoxe kerkgemeenschappen) en artikel 272 (islamitische geloofsgemeenschappen), wordt naar de artikelen 51 en 52 verwezen. In artikel 52 worden de kosten en uitgaven die de kerkfabriek moet dragen opgesomd. In concreto gaat het om de bezoldiging van het personeel dat in dienst is van de kerkfabriek en de hieraan inherente uitgaven; de kosten die noodzakelijk zijn voor de uitoefening van de eredienst, onder meer de kosten van de gebouwen en delen van de gebouwen, die bestemd zijn voor de uitoefening van de eredienst, evenals de kosten die inherent zijn aan de organisatie en de werking van de eredienst; 3° de grove herstellingen van de tot de eredienst bestemde gebouwen; de terugbetaling van de aflossingen en intresten van de leningen, aangegaan door de kerkfabriek ter verwerving of renovatie van de aan de kerkfabriek toebehorende of terug geschonken goederen; de bijdrage in de werkingskosten van het centraal kerkbestuur en alle andere uitgaven die verband houden met de aan de kerkfabriek toebehorende of terug geschonken goederen.

Men zou kunnen overwegen over te gaan tot een centralisatie op gewestelijk niveau van deze materie. Een globaal overzicht van de onroerende goederen gebezigd door de levensbeschouwingen en een onderzoek naar de eigendomstitels is noodzakelijk.¹⁸⁷⁸

Een *Intern verzelfstandigd agentschap (afgekort IVA) met rechtspersoonlijkheid*¹⁸⁷⁹ zou belast kunnen worden met deze inventarisatie en met het globale beheer van de materiële middelen noodzakelijk voor de confessionele en niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen. Bij de IVA's, die in een maatschappelijk gevoelige omgeving opereren, is voorzien in de mogelijkheid om een raadgevend comité op te richten. Deze opdracht zou kunnen worden toegevoegd op het takenpakket van de *Hoge Raad voor de Levensbeschouwingen*.

Het beheer van het patrimonium van de bestaande publiekrechtelijke rechtspersonen gaat, in dit voorstel, dus over naar voormelde instelling. Lokale overheden komen niet meer tussen. Onmiddellijk gevolg is de afschaffing van de kerkfabrieken en van de andere publiekrechtelijke instellingen.¹⁸⁸⁰

Dit *agentschap* krijgt dus in concreto als opdracht het onroerend patrimonium te inventariseren¹⁸⁸¹, onderzoek door te voeren naar de nood aan infrastructuur, overleg hieromtrent te organiseren en, waar mogelijk over te gaan tot een bestemmingswijziging (en dus van een rationeler gebruik) van bepaalde gebouwen. In geval van verkoop van overbodig geworden patrimonium kan de inkomst benut worden in het voordeel (renovatie, investering in bepaalde technieken ...) en dus de financiële druk op de overheid helpen lenigen.¹⁸⁸²

Belangrijk is ook dat hierbij voorzien wordt in een financiële en begrotingscontrole op de aanwending van de overheidsgelden, door de betrokken overheid en door controleorganen, in het bijzonder door het Rekenhof, dat alvast over de nodige expertise beschikt. In 2017 heeft het Rekenhof de subsidiëring van Vlaamse kerkgebouwen, centra voor vrijzinnigen en

¹⁸⁷⁸ Hiervoor werd aangegeven hoe, zowel onder Frans en Nederlands bewind en kort na de onafhankelijkheid van België allerlei restitutieplannen liepen.

¹⁸⁷⁹ Dit agentschap functioneert rechtstreeks onder de minister, maar beschikt gezien de opdracht over operationele autonomie.

¹⁸⁸⁰ De CVR stelt voor om een compensatiesysteem te voorzien ten gunste van de provincies (proportionele bijdragen van de gemeenten, overheveling van de belastingen, enz.).

¹⁸⁸¹ Momenteel is wat het onroerend patrimonium betreft het *Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur* vzw (hierna afgekort *CRKC*; een kerkelijke vzw) actief. Het *CRKC*, sinds 2009 erkend door de Vlaamse overheid in het kader van het cultureel - erfgoeddecreet, wil zich profileren als het expertisecentrum voor religieus erfgoed in Vlaanderen en Brussel.

¹⁸⁸² De kerkfabrieken worden momenteel niet verplicht om hun reserves aan te wenden ten einde hun patrimonium te onderhouden. Elke "verarming" van een erediensbestuur heeft onmiddellijk een invloed op het risico dat de lokale overheden moeten bijspringen in de tekorten. Een erediensbestuur moet in principe enkel de opbrengsten van zijn reserves (het zogenaamde *privaat patrimonium*) gebruiken voor het betalen van de exploitatie-uitgaven vooraleer het aan het gemeentebestuur een tussenkomst kan vragen. Het woord opbrengsten slaat op de zogeheten *recurrente inkomsten* en niet de reserve zelf. Achterliggende gedachte was dat de reserves zouden bijdragen aan het verminderen van de gemeentelijke exploitatietoelagen.

crematoria onder de loep gelegd en vastgesteld dat o.a. de regelgeving “voor verbetering vatbaar is.”¹⁸⁸³

Deze denkpiste is het onderzoeken waard. Religieuze en burgerlijke overheden staan immers voor belangrijke uitdagingen. Los van de routinematige onderhouds- en renovatiewerken groeit de vrees, rekening houdende met de leegstand van gebouwen en het ontbreken van een globale visie over de toekomst van dit “gebouwengeheel”, dat het geheel én bestuursmatig én financieel moeilijk te dragen wordt.

Opvallend is de dubbelzinnige houding binnen “cultusmiddens” waarbij men enerzijds elke regeling blijft zien als een inmenging in het recht van erkende erediensten op eerbiediging van hun werking, maar anderzijds probleemloos de samenleving “belast” met de zorg voor o.a. de materiële aspecten van de “levensbeschouwingen” (zolang men geen maatregelen neemt die hun interne organisatie kan aantasten). Een attitudewijziging in deze is noodzakelijk.

Het is echter nog altijd zo dat parochies oprichten, opheffen of deze veranderen, alleen de diocesane Bisschop toekomt, die geen parochies mag oprichten of opheffen of deze in belangrijke mate veranderen, tenzij na de priester raad gehoord te hebben (Can 515 Wetboek van Canoniek Recht).

11.2.3. Eén neutraal pluralistisch onderwijsproject, dat integraal door de overheid wordt ingericht, is een antwoord op de complexe maatschappelijke realiteit van vandaag

Een ander belangrijk dossier is dat van het bestaan van diverse onderwijsnetten in België.

Wij hebben hiervoor aangegeven hoe, na een eerste schoolstrijd eind 19de eeuw en een tweede schoolstrijd midden 20ste eeuw, een wapenstilstand werd getekend. Het Schoolpact (een compromis tussen de belangrijkste politieke families) van 20 november 1958 legde het principe vast van de vrije schoolkeuze - binnen een redelijke afstand van thuis - voor ouders, naargelang hun religieuze en filosofische overtuiging.

In de conclusie van zijn onderzoek naar de schoolkwestie tijdens het interbellum benadrukt J. Tyssens hoe permanent gezocht werd naar conflictbeheersingstechnieken om het politieke systeem te laten functioneren. De “blokkering met wederzijdse toestemming” bleek niet houdbaar en leidde uiteindelijk tot een politiek van geven aan allen zonder iets in te ruilen. De pacificatiedemocratie dupliceerde de instellingen.

¹⁸⁸³ “Het Agentschap Binnenlands Bestuur is goed georganiseerd, maar dient de kwaliteit van zijn controles te verbeteren. Door budgettekorten is een hardnekkige wachtlijst ontstaan.” Zie: Investeringsubsidies voor kerkgebouwen, vrijzinnigencentra en crematoria. Beheer en opvolging door het Agentschap Binnenlands Bestuur. Verslag goedgekeurd in de Nederlandse kamer van het Rekenhof op 11 oktober 2017. Vlaams Parlement. 37-B (2017-2018) – Nr. 1

In wezen was dit pact een delicate evenwichtsoefening tussen het recht van de staat om (officiële) scholen op te richten en de verplichting tot het betoelagen met publieke gelden van het vrij onderwijs. De wet regelde essentiële zaken zoals het bestaansrecht van officiële en vrije scholen, de keuzevrijheid van ouders voor een officiële of een vrije school, de financiering van het vrij onderwijs en het levensbeschouwelijk onderricht.¹⁸⁸⁴ In de 20ste eeuw zou de overheid het officiële onderwijs definitief marginaliseren.

Een belangrijke vaststelling is dat bij de grondwetswijziging van 1988 één zin van artikel 17 is verdwenen: “Het openbaar onderwijs, op 's Lands kosten gegeven, wordt eveneens bij de wet geregeld.” Dit werd door de christendemocraten steeds zo geïnterpreteerd dat het officieel onderwijs een suppletief karakter had.¹⁸⁸⁵

Vlaanderen blijft de voorkeur geven aan dit ontdubbelde onderwijssysteem waarvan de kosten voor beide netten bij de overheid, dit is de burger, terechtkomen.

Deze historische erfenis is niet langer te verantwoorden is. Zoals J.-P. Schreiber stelt “la collectivité est ainsi contrainte de financer des doubles emplois, en termes d’infrastructures, d’équipements et de personnel.”¹⁸⁸⁶ In concreto komt dit o.m. neer op een onbestaande personeelsmobiliteit, op het ontdubbelen van studierichtingen, op het verzaken van de voordelen van schaalvergroting en rationalisatie.

Fundamenteel is de kritiek dat men op deze wijze het katholiek onderwijs “un statut quasi public au réseau public” geeft, waardoor deze een “service public fonctionnel” wordt, zonder echter te moeten voldoen aan de eisen van een openbare dienst.

Het katholiek onderwijsnetwerk bezet de markt. Op de derde schooldag van september 2017 waren in het katholiek gewoon en buitengewoon basis- en secundair onderwijs 742.161 leerlingen ingeschreven.¹⁸⁸⁷ Het Gemeenschapsonderwijs telt (basis en secundair onderwijs) 658 instellingen; het privaatrechtelijk onderwijs 2.355 instellingen; provincies 37 instellingen en Gemeenten 607 instellingen. De Vlaamse Gemeenschap en intercommunale hebben 4 onderwijsinstellingen. Het privaatrechtelijk onderwijs heeft dus 62 % van de basisscholen (kleuter en/of lager) en 70 % van de secundaire scholen.¹⁸⁸⁸ 159.210 voltijdse equivalenten of 185.473 personen (alle onderwijsniveaus; uitgezonderd universiteiten) zijn er tewerkgesteld.

Het gaat hier duidelijk om een zich succesvol verzelfstandigend systeem dat er in de loop der eeuwen in slaagde om de financiering op het vlak van personeel, materiaal, materieel en

¹⁸⁸⁴ Leerlingen in het officieel onderwijs moeten kunnen kiezen uit een van de godsdiensten of het vak niet-confessionele zedenleer. Vrijstelling of de keuze voor een alternatief is heden eveneens mogelijk.

¹⁸⁸⁵ J.- P. Schreiber. *La Belgique, État laïque ... ou presque*. Blz. 69

¹⁸⁸⁶ J.- P. Schreiber. *La Belgique, État laïque ... ou presque*. Blz. 68

¹⁸⁸⁷ Er zijn circa 75.000 cursisten in de centra voor volwassenenonderwijs. Het aantal studenten uit het hoger onderwijs bedroeg vorig academiejaar ruim 120.000 studenten. Meer dan 100.000 mensen werken in katholieke onderwijsinstellingen.

¹⁸⁸⁸ S.N. *Vlaams onderwijs in cijfers*. Departement Onderwijs en Vorming. Brussel. 2016. De publicatie geeft via tabellen en grafieken per onderwijsniveau de basisgegevens over het Vlaams onderwijs voor het school- en academiejaar 2015-2016.

infrastructuur zo aan te passen dat het, met overheidsgelden, het door de overheid gegarandeerde neutrale net in de hoek zet. Dit is het resultaat van de verregaande compromispolitiek. Heel wat ouders, schooldirecteurs, leerlingen stellen dit segregatiesysteem in vraag.

Zowel de leerlingenpopulatie als de onderwijspopulatie wijzigt echter en dit laatste daagt zelfs het katholieke onderwijsnet uit. Wij hebben dit reeds aangegeven. In de periode 2008-2015 werd aan de Faculteit Theologie en Religiewetenschappen van de KU Leuven onderzoek gevoerd bij meer dan 23.000 respondenten (kinderen, jongeren en volwassenen).¹⁸⁸⁹ Centraal stond de vraag of de katholieke identiteit voor de school een prioritair aandachtspunt en, indien ja, op welke manier dit concreet vorm krijgen kan op pedagogisch en bestuurlijk vlak. De resultaten, die wij hebben aangehaald, geven een duidelijk beeld van de huidige toestand en de toekomstperspectieven van het katholiek onderwijs.¹⁸⁹⁰

Wij stellen dan ook de vraag of het nog wel katholieke leerkrachten zijn die katholiek onderwijs (en dito waardenoverdracht) in katholieke scholen aan katholieke kinderen verstrekken.

Moet - samen met Schreiber - niet de vraag worden gesteld of het niet langer betoelagen van een separaat vrij onderwijs nog wel taboe is. Moet dus in het licht van de recente sociaal – culturele en meer in het bijzonder levensbeschouwelijke verschuivingen, de onwrikbaar geachte historische verworvenheden en constitutionele verankering waardoor de erkende levensbeschouwingen onderwijs mogen organiseren niet eens herbekeken worden? Is het aanvaardbaar dat de overheid instellingen en cursussen betoelaagt waar het geen controlerecht op heeft?

Binnen diverse middens groeit, zoals gesteld, de kritiek op het bestaande systeem van separate onderwijsnetten: "De opsplitsing tussen onderwijsnetten is anno 2016 niet meer verdedigbaar. Ze kost onnodig veel geld, impliceert een massale geldtransfer naar organisaties en vzw's die tot doel hebben jongeren te indoctrineren met een specifieke religie. Het is totaal inefficiënt, belet het investeren in kwaliteit van het onderwijs en in leerkrachten en is tenslotte een regelrechte aanfluiting van het begrip scheiding kerk en staat."¹⁸⁹¹

Medio 2016 stelde Raymonda Verdyck, afgevaardigd bestuurder GO! (het gemeenschapsonderwijs), in een opiniestuk¹⁸⁹², naar aanleiding van de gesprekken binnen het Katholiek Onderwijs Vlaanderen omtrent de identiteit van dit onderwijs, of de

¹⁸⁸⁹ Dit werk bouwt bevat de resultaten van een eerder doorgevoerd onderzoek (tussen 2008 en 2014) naar de identiteit van het katholiek onderwijs in Vlaanderen en de resultaten van een nieuw onderzoek uitgevoerd tijdens de periode 2014-2015.

¹⁸⁹⁰ Uit het onderzoek bleek trouwens dat 67,5% van de leerlingen het liefst zou hebben dat de katholieke school haar katholieke identiteit loslaat. Reconfessionalisering wordt zwaar verworpen door de leerlingen. De recontextualisering kan de leerlingen evenmin bekoren. De positieve score op kleurrijke en zelfs kleurloze school stijgt met de leeftijd van de leerlingen. Er is een sluipende secularisering.

¹⁸⁹¹ Mario van Essche. Naar een betere samenwerking tussen de georganiseerde vrijzinnigheid en het vak NCZ. N.a.v. de interactieve studiedag "Blijf bij de les" over het vak niet-confessionele zedenleer (NCZ). Georganiseerd in het kader van 45 jaar deMens.nu Te Antwerpen.

¹⁸⁹² Opinie. Waarom niet één onderwijsnet?. Raymonda Verdyck. VRT NWS. 4 mei 2016.

versnippering die het Vlaamse onderwijslandschap, met verschillende netten die naast elkaar bestaan, niet dringend aan herziening toe is.

Zij noteerde dat het katholieke onderwijs in bepaalde gevallen aansluiting vond met het pedagogisch project waar het GO! al jarenlang aan werkt. Voor haar was het duidelijk: "Als het katholiek onderwijs meer aansluit bij de doelstellingen van het gemeenschapsonderwijs, waarom kiezen we dan niet voor één onderwijsnet?" Een open onderwijslandschap betekende voor haar echter ook dat het katholiek onderwijs de vrees, de eigen identiteit verder te zien verwateren, diende te overwinnen. Het katholieke onderwijs zat, volgens haar, als het ware gekneld tussen de nood aan openheid en het bewaren van de eigen identiteit. Indien, onder druk van maatschappelijke evoluties, het katholiek onderwijs de kaart van de openheid wilde trekken en dus in de richting van het pedagogisch project van het GO! opschuift, stelde zich onvermijdelijk de vraag naar de actuele betekenis van "... de vrijheid van onderwijs waar ze (het katholiek onderwijs) zo hard op hamert."

De spanningen en de territoriumdrift van de verzuilde netten waren voor haar voorbijgestreefd. De vrijheid kwam er in competitie met dat waar het eigenlijk om zou moeten gaan: "Onze core business is om kinderen en jongeren te vormen tot burgers in deze samenleving, tot zelfbewuste individuen die over de nodige bagage beschikken om het leven verder aan te gaan."

Het recente maatschappelijk debat over de eindtermen maakt duidelijk dat ook zelfs het streven naar éénvormigheid omtrent de minimumdoelen die de overheid aan leerlingen (en dus de facto de netten) wil opleggen over wat ze moeten kennen, kunnen en begrijpen, geen evidente zaak is.

Eind 2015 liet Minister van Onderwijs Hilde Crevits weten dat zij een maatschappelijk debat over de eindtermen wilde lanceren, zijnde een debat over de inhoud van het onderwijs in de toekomst. Begin februari 2016¹⁸⁹³ volgde de start van de *50 dagen van het Onderwijs*, even later, in elke provincie, *De Nacht van het Onderwijs*. Gedachtenwisselingen met scholieren, gesprekken met onderwijsverstrekkers en hoorzittingen dienden ideeën aan te leveren. Een groot *Onderwijsfestival* in het Vlaams Parlement en workshops dienden het parlementaire werk te voeden.

Dat niet alle violen gelijkgestemd waren zou herhaaldelijk te horen zijn tijdens de debatten. Eind 2017 leek het alsof het gehele dossier *on hold* zou worden gezet. Onder meer het probleem van het "leggen van de lat op gelijke hoogte" bleek een struikelblok. Bepaalde politici verweten de koepels een soort vaagheid te cultiveren om de eindtermen *à la carte* uit te hollen.¹⁸⁹⁴

Het katholiek onderwijs benadrukte de centrale rol van de onderwijsverstrekkers, zijnde onderwijsinstellingen en leerkrachten, waar deskundigheid, professionalisme en realiteitszin, borg stonden voor een correcte invulling van dat waar het om zou moeten gaan: "In een context van beperkte tijd en middelen zullen we moeten prioriteren en inzetten op het grondig behandelen van de echte kerndoelen. Een te groot aantal kerndoelen schaadt de diepgang van het geboden onderwijs. "en "Het is de plicht van scholen om niet uitsluitend de samenleving tot maatstaf der dingen te maken. Het belang van jonge mensen voor ogen houden, impliceert onvermijdelijk een kritische en nuttige houding t.a.v. de samenleving. Dat

¹⁸⁹³ De gehele operatie kreeg de naam *Van LeRensbelang*.

¹⁸⁹⁴ Artikel. Crevits en onderwijskoepels duidelijk na "ongerustheid" nieuwe eindtermen: "De lat zal niet lager liggen". Zico Saerens. VRT NWS. 23 mei 2017.

is precies ook de reden is waarom de grondwettelijke vrijheid van onderwijs binnen ons Vlaams onderwijslandschap zo'n centrale plaats inneemt."

Deze vrijheid van onderwijs, dit kunnen werken zonder externe druk, werd als vitaal gezien.¹⁸⁹⁵ Het komt, in die visie, de onderwijsinstelling immers zelf toe doelen te integreren.¹⁸⁹⁶ In een artikel in de krant De Standaard verduidelijkte Lieven Boeve, directeur-generaal van Katholiek Onderwijs Vlaanderen, waar het hem om ging: binnen Katholiek Onderwijs Vlaanderen wordt de gehele operatie ervaren als een te verregaande overheidsbemoedienis. Lieven Boeve vreesde dat men de katholieke koepel de vrijheid zou ontnemen om eigen accenten te leggen.¹⁸⁹⁷

Begin 2018 keurde men het kader voor de nieuwe eindtermen goed. Eindtermen voor levensbeschouwelijke vakken komen er niet. Deze worden in strijd geacht met het grondwettelijke principe van de vrijheid van onderwijs. Medio 2018 waren er trouwens nog vragen om uitleg over de werking van de ontwikkelcommissies voor de eindtermen.¹⁸⁹⁸

Ook Lieven Bouve leek uiteindelijk tevreden, maar liet niet na er aan toe te voegen dat "Dit zijn de minimumdoelstellingen voor het onderwijs, het is belangrijk dat die vastliggen. Maar de leerplannen zijn voor ons nog belangrijker". De eindtermen moeten wel volledig overgenomen worden in de leerplannen, "maar wij hebben de vrijheid en ruimte om daar eigen accenten aan toe te voegen."¹⁸⁹⁹

Ook Sylvain Peeters,¹⁹⁰⁰ toenmalig voorzitter en woordvoerder van Demens.nu, de koepelorganisatie in Vlaanderen voor vrijzinnig - humanisten, pleitte expliciet voor het doorbreken van deze balkanisering. Meer nog "... scheiding van religie en overheid of school en kerk kan maar echt werken als de vrijheid van onderwijs niet gekoppeld wordt aan een verplichte subsidiëring van de vrije scholen." Voor Sylvain Peeters zou "Eén officieel net (zou) een goede zaak zijn voor de financiering van het onderwijs en voor de interlevensbeschouwelijke samenwerking."¹⁹⁰¹

Het via het Schoolpact bereikte compromis creëerde een pedagogische verzuiling via de hiervoor verduidelijkte separate onderwijsnetten. De grondwettelijke verankering zorgt ervoor dat elke onderbouwde discussie omtrent de wenselijkheid van het bestendigen van dit

¹⁸⁹⁵ Document. Een nieuw maatschappelijk debat over eindtermen. De stem van het onderwijsveld laten horen. Katholiek Onderwijs Vlaanderen. Stafdienst directeur -generaal. 24 februari 2016.

¹⁸⁹⁶ Het gaat op school om het geheel van de vorming (leerplandoelen met daarin de eindtermen, het schooleigen opvoedingsproject, enz.) en die gaat een eind verder dan wat louter in eindtermen te vatten is. Daarom kunnen eindtermen niet tegenstelbaar zijn voor individuele leerlingen. De persoonsvorming vertrekt vanuit het vormingsconcept van de school. Haalbare, niet overladen leerplannen moeten toelaten het leren van iedere individuele leerling te optimaliseren. Zie Document. Een nieuw maatschappelijk debat over eindtermen. De stem van het onderwijsveld laten horen. Blz. 4

¹⁸⁹⁷ Artikel. Spijtig dat het schooljaar start met spierballengerol. De N-VA en de grote baas van het Katholiek Onderwijs staan neus aan neus. Minister van Onderwijs Hilde Crevits is niet eens zo verbaasd. De Standaard. 30 augustus 2017.

¹⁸⁹⁸ Vraag om uitleg over de werking van de ontwikkelcommissies voor de eindtermen van Koen Daniëls aan minister Hilde Crevits. Vraag om uitleg 2270 (2017-2018). Vergadering Commissie voor Onderwijs. Vlaams Parlement.

¹⁸⁹⁹ Artikel. Geldzaken en EHBO in eindtermen. De Standaard. 14 juli 2018.

¹⁹⁰⁰ Zie: www.demens.nu/2016/02/26/lezersbrief-grondig-debat-is-noodzakelijk/

¹⁹⁰¹ Zie: www.demens.nu/2016/04/29/onderwijs-is-geen-markt-zieltjes-winnen-om-centjes-binnen-te-halen/

systeem – verwijzende naar de grondig gewijzigde maatschappelijke context - op ramkoers komt te liggen met de constitutionele bepaling zoals verankerd in artikel 24 van de Grondwet.

Een eengemaakt onderwijslandschap, met de overheid als unieke toezichthouder, is momenteel niet aan de orde, laat staan dat er bereidheid is om hieromtrent grondige gesprekken aan te gaan. Het consensusmodel, kind van het interbellum, waarbij levensbeschouwelijke aangelegenheden niet langer strijdpunt, maar pasmunt werden¹⁹⁰², is echter voorbijgestreefd door de feiten. Het komt de overheid toe te streven naar de uitbouw van één kwaliteitsvol, voor ieder toegankelijk, onderwijsnet.

En wie uiteindelijk toch nog vrij onderwijs wenst, moet weten dat dit dan een privaat initiatief is, dat met private middelen moet worden gefinancierd en dat, wil het officiële getuigschriften afleveren, aan algemene kwaliteitsnormen, getoetst door de overheid, moet voldoen. Aan de inspectiediensten komt het dan toe aandacht te hebben, niet enkel voor het officiële onderwijscurriculum, maar eveneens oog te hebben voor het “verborgen” leerplan, zijnde de ongeschreven waarden en normen die worden gehanteerd, de sfeer die de school kenmerkt of de boodschap die de leerling impliciet of expliciet meekrijgt. Vermeden moet worden dat dit type scholen uiteindelijk voor een soort apartheid gaat zorgen, waarbij integratie op de helling komt te staan.

In Nederland wordt - niet onterecht - gevreesd dat bv. moslimscholen wel eens een soort “handhavingopedagogiek” gaan hanteren, die uiteindelijk resulteert in een eilandmentaliteit.¹⁹⁰³ Naar aanleiding van de perikelen omtrent de oprichting van een islamitische basisschool te Mechelen werd, begin dit jaar, aan Vlaams minister van Onderwijs Hilde Crevits (CD&V) trouwens de vraag gesteld hoe ze tegenover de oprichting van een islamitische school stond.¹⁹⁰⁴ In een mededeling liet de minister weten “... dat er erkenningsvoorwaarden zijn, zoals het Nederlands als onderwijstaal en het naleven van de eindtermen.” Helemaal genegen leek ze het project dan weer niet “... het is beter dat alle scholen de deuren openzetten voor alle ouders en alle kinderen die dit wensen.”¹⁹⁰⁵ De financiering zelf van dit project bleek problematisch. Het gerecht liet beslag leggen op het ingezamelde geld nadat het vermoeden gerezen was dat een crimineel een aanzienlijk bedrag zou hebben gestort.¹⁹⁰⁶

¹⁹⁰² J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. Blz. 360

¹⁹⁰³ Julien Borremans. Een moslimschool? Goed, maar... Een moslimschool in Vorst. Vrije tribune. Doorbraak. 13 september 2017. Zie doorbraak.be/een-moslimschool-goed-maar/ en Rik Kuiper. Islamitische school Amsterdam: niet gewenst, toch gekomen. De Volkskrant. 5 september 2017. Zie www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/islamitische-school-amsterdam-niet-gewenst-toch-gekomen~b8cc7fef/

¹⁹⁰⁴ De eerste basisschool; een gelijkaardig initiatief bestaat te Genk, maar dan voor het middelbaar onderwijs.

¹⁹⁰⁵ Stijn Cools. Islamitische school wil Mechelen overtuigen. De bezielers van de eerste islamitische basisschool van Vlaanderen willen de negatieve perceptie keren. Mechels schepen van Onderwijs Marc Hendrickx (N-VA) ligt dwars. 18 juni 2018. Zie www.hildecrevits.be/nl/islamitische-basisschool-wil-Mechelen-overtuigen

¹⁹⁰⁶ “Politie en gerecht beschikken over informatie dat Marokkaanse criminelen aanzienlijke bedragen hebben geïnvesteerd in de islamitische basisschool die in Mechelen zou worden opgestart. De Antwerpse cocaïnehandelaar Othman El B. zou ruim 100.000 euro in het schoolproject hebben gepompt. ” in Gazet van Antwerpen. 15 januari 2016. Zie www.gva.be/cnt/dmf20160114_02068828/drugsbaron-sponsort-Mechelse-moslimschool

Deze discussie wordt onder meer gekoppeld aan het aan gang zijnde debat omtrent de levensbeschouwelijke vakken. De last hiervan wordt enkel door het officieel onderwijs gedragen. Ook hier wordt onmiddellijk geschermd met de grondwettelijke bepaling die stelt dat enkel officiële scholen alle erkende levensbeschouwingen moeten aanbieden.

Dat het trouwens anders kan bewijzen enkele buitenlandse voorbeelden. In Nederland noemt het adviesvoorstel van het Platform Onderwijs 2032 religie bijvoorbeeld niet langer als vakgebied, maar onderstreept het integendeel het belang van onderwijs over en vorming in waarden, burgerschap en levensovertuiging. In het Groothertogdom Luxemburg werd begin 2015 een akkoord gesloten tussen de Luxemburgse overheid en de katholieke kerk over de invoering van een “cours commun d’éducation aux valeurs”. Deze nieuwe cursus heet “Vie et société”. In een officiële mededeling wordt gesteld dat deze “remplacera l’instruction religieuse et la formation morale et sociale à partir de la rentrée scolaire 2016-2017 à l’enseignement secondaire et à partir de la rentrée 2017-2018 à l’enseignement fondamental.”.¹⁹⁰⁷ ¹⁹⁰⁸ In Franstalig België zijn hervormingen in het lager en middelbaar onderwijs lopende. In Vlaanderen circuleren eveneens allerlei voorstellen.

Het inrichten van levensbeschouwelijke vakken moet, in ons voorstel, worden weggewerkt en vervangen door een door iedereen te volgen vak over alle levensbeschouwingen, filosofie en burgerschap. Wij zijn hierbij reeds ingegaan op het voorstel van professor Stouthuysen, die een onderwijs bepleit dat mensen voorbereidt op een leven in een levensbeschouwelijk plurale samenleving.

11.2.4. Een assertief optreden van de wetgever op het vlak van de bewaking van fundamentele grondrechten via het inlassen van een voorverklaring aan de Grondwet en de explicitering van enkele constitutionele garanties met aandacht voor misbruik van deze grondrechten

Dit is een uitdaging die zeker een respons verdient. België is een lekenstaat in die zin dat de overheid borg staat voor een aantal essentiële vrijheden, waaronder de religieuze vrijheid. De Belgische wetgever staat ook garant voor non-discriminatie. Er moet echter worden vastgesteld dat het systeem onder druk komt te staan.

De verwording werd door ons geschetst. In 1859 wees Jules Bara erop dat onze Grondwet in een totale scheiding van kerk en staat voorziet, op twee uitzonderingen na, nl. de voorrang van het burgerlijk huwelijk op het kerkelijk huwelijk, een van de 7 sacramenten, en de bezoldiging van de individuele leden van de clerus. Alle andere gunsten moeten worden beschouwd als inbreuken op de fundamentele overeenkomst.¹⁹⁰⁹

¹⁹⁰⁷ Ministère de l’Éducation nationale, de l’Enfance et de la Jeunesse. Rahmenlehrplan für das FachLeben und Gesellschaft/Vie et Société Der Lehrplan gilt schulformübergreifend für alle Sekundar-Schulformen, enseignement secondaire (ES) und enseignement secondaire technique (EST) in Luxemburg.

¹⁹⁰⁸ Zie: A. Vannieuwenburg. Belangrijke conventie tussen het Groothertogdom Luxemburg en de religieuze gemeenschappen. www.demens.nu/.../nieuws-GH_Luxemburg-Scheiding_Kerk_en_Staat_15-09-14.pdf

¹⁹⁰⁹ E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Deel I. Blz. 275

Zoals Schreiber stelt "S'il existe quelques velléités, depuis quelques années, d'inscrire explicitement la laïcité dans la Constitution, ce ne sont donc pas tant les termes de la loi fondamentale qu'il faudrait modifier ..., mais plutôt leur interprétation. Parce qu'il existe bel et bien une laïcité belge, juridique et sociétale, qui souffre en réalité surtout des distorsions qui lui ont été progressivement imposées." ¹⁹¹⁰

Onze samenleving evolueerde ondertussen echter ook tot een open samenleving, zwanger van diversiteit en meer bepaald gekenmerkt door religieuze diversiteit. Deze diversiteit aan overtuigingen blijkt niet vrij van ongemakken. Problemen met betrekking tot gescheiden zwemmen, de discussies omtrent de zogeheten redelijke aanpassing op de werkvloer, problemen op de onderwijsvloer, het niet aanvaarden van het gezag van vrouwelijke leidinggevendenden, de discussie omtrent het neutraliteitsbeginsel met betrekking tot de beampten en aangestelden van de overheden, het hoofddoekverbod in onderwijsinstellingen, de religieus geïnspireerde uitzonderingen op richtlijnen m.b.t. onverdoofd slachten ... de rechter wordt meer en meer geconfronteerd met dergelijke dossiers. Tegenstrijdige standpunten volgen elkaar soms op. Bij wijze van voorbeeld kan worden verwezen naar onderwijsinstellingen van de stad Gent waar eerst wel en nadien geen nieuw reglement dat scholen zou verplichten om het religieuze symbool toe te laten, tenzij ze een verbod kunnen argumenteren, werd ingevoerd. Het reglement werd ingetrokken na o.a. felle kritiek van meerderheidspartij Open VLD. ¹⁹¹¹

Dit debat woedt al geruime tijd in diverse West – Europese landen. Hoe kan, mag, moet bv. de Franse staat omgaan met nieuwe maatschappelijke uitdagingen. Hoe de "laïcité" behouden. Deze vragen vormden het voorwerp van het gevoerde onderzoek door de "*Commission de réflexion sur l'application du principe de la laïcité dans la République*" (de zogeheten *Commission Stasi*) en het door hen naar buiten gebrachte "Rapport au Président de la République" van 11 december 2003. ¹⁹¹²

Johan Op De Beeck pleit voor een nieuw "democratisch patriottisme" (niet te verwarren met nationalisme of chauvinisme). Hij ziet dit als een noodzakelijke voorwaarde voor het voortbestaan van de vrije samenleving en de democratie. Burgers moeten zich identificeren met hun instellingen en de waarden waarvoor deze staan. Het gaat hem om "... een loyauteit ten aanzien van de constitutionele waarden en organen van de vrije samenleving." ¹⁹¹³ En hierbij mag niet worden geschuwd uit te leggen waarom de scheiding van kerk en staat een

¹⁹¹⁰ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 9

¹⁹¹¹ www.demorgen.be/politiek/gent-trekt-algemene-toelating-voor-hoofddoeken-op-school-weer-in-na-felle-kritiek-b8ecfc93/

¹⁹¹² Deze "commission" was zéér evenwichtig en zéér deskundig samengesteld: Arkoun, Debray, Kepel en Touraine maakten er deel van uit. De conclusie van de "commission" was duidelijk: "La loi du 9 décembre 1905 a affirmé la séparation de l'Eglise et de l'Etat. La question laïque ne se pose plus aujourd'hui dans les mêmes termes. En un siècle la société française est devenue sous l'effet de l'immigration diverse sur le plan spirituel et religieux. L'enjeu est aujourd'hui de ménager leur place à de nouvelles religions tout en réussissant l'intégration et en luttant contre les instrumentalizations politico-religieuses. Il s'agit de concilier l'unité nationale et le respect de la diversité." In : Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République : rapport au Président de la République". Blz. 64 Zie : <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/034000725/index.shtml>

¹⁹¹³ J. Op De Beeck. Het verlies van België. Blz. 443

leidend beginsel is “Omdat we moeten vermijden dat religie, indien ze met staats-, juridische of politieke macht bekleed wordt en haar intrede doet in de regulering van de publieke sfeer, tot sociale druk, discriminatie, uitsluiting en zelfs geweld zou leiden jegens eenieder die anders denkt, zoals ten overvloede aangetoond wordt in onze eigen geschiedenis en in hedendaagse culturen waar geen scheiding is (was) tussen godsdienst en staat.”¹⁹¹⁴

Een van de uitdagingen bestaat er dus in om, zoals hoogleraar Paul Cliteur stelt, religieuze groeperingen in onze diverser wordende samenleving, in de democratische rechtsstaat te integreren en aan te tonen dat iedereen belang heeft bij een seculiere samenleving.¹⁹¹⁵ Zijn voorkeur voor de religieus neutrale staat, de seculiere samenleving, vloeit voort uit een verkenning van de bestaande modellen om zich ten aanzien van religie te verhouden.¹⁹¹⁶ Hier wordt het concept neutraliteit geïnterpreteerd als een model waar men noch voor, noch tegen godsdienst is. Godsdienst krijgt er geen officiële status, het religieuze wordt er niet betoelaagd. De neutrale staat is wel een religieus neutrale staat, doch geen politiek neutrale staat. De democratische beginselen worden niet aangepast aan een religie, de religie moet zich aanpassen aan de democratische staat. Niet - religieuze argumenten dienen aangevoerd om het politieke debat te voeren.

Voormelde *Commission Stasi* zag een belangrijke rol weggelegd voor de Franse overheid en de republikeinse laïcité “... parce qu’elle permet d’assurer une vie commune, (elle) prend une nouvelle actualité. Le vivre ensemble est désormais au premier plan.”.¹⁹¹⁷

Dit wordt ook onderstreept Jean-Philippe Schreiber die stelt dat wanneer “... la société se diversifie de plus en plus, par le dynamisme de son pluralisme culturel ...” er gewaakt moet worden over “... un traitement non discriminatoire des convictions des uns et des autres ...” “en men hierbij niets anders kan dan “... sanctuariser l’espace public ... et assurer plus que jamais la promotion du bien commun.”.¹⁹¹⁸

Johan Op de Beeck waarschuwt voor een soort “tolerante onverschilligheid” die dringend een halt moet worden toegeroepen: de Verlichting, de Aufklärung is immers geen afgesloten project: “De moderniteit is onvoldoende gerealiseerd en haar idealen zijn onvoldoende uitgediept.”¹⁹¹⁹ Jean-Philippe Schreiber benadrukt dan ook dat “La Belgique ne doit pas hésiter aujourd’hui à aller au terme de son processus de modernisation.”.¹⁹²⁰ Dit lekenkarakter moet herinnerd worden en de in onze Grondwet principieel ingeschreven

¹⁹¹⁴ J. Op De Beeck. Het verlies van België. Blz. 444

¹⁹¹⁵ S. Vellenga (e.a.). Mist in de polder: zicht op ontwikkelingen omtrent de islam in Nederland. Aksant. Amsterdam. 2009. Blz. 117 – 131; zie ook: P. Cliteur. State and religion against the backdrop of religious radicalism. International Journal of Constitutional Law. Volume 10. Issue 1. 1 January 2012. Pages 127–152, <https://doi.org/10.1093/icon/mor070>

¹⁹¹⁶ Deze modellen (het politiek atheïsme, de theocratie, de gematigde staatsgodsdienst, de multiculturalistische benadering en de religieus neutrale staat) worden allen in tijd- en ruimte gesitueerd en op hun voor- en nadelen getoetst.

¹⁹¹⁷ In : Commission de réflexion sur l’application du principe de laïcité dans la République : rapport au Président de la République”. Blz. 64

¹⁹¹⁸ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 152

¹⁹¹⁹ J. Op De Beeck. Het verlies van België. Blz. 443

¹⁹²⁰ J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Blz. 152

garanties moeten gereactiveerd worden. De overheid dient in deze assertiever, pro-actiever te zijn.

Dit wil dus zeggen dat werk moet worden gemaakt van de invoering van bepalingen ter versterking van het beginsel van de gelijkheid van vrouwen en mannen, de verduidelijking van de grenzen van de vrijheid van godsdienst en de verankering van de onpartijdigheid van de overheid. Ook het herdenken van het onderwijscurriculum omtrent levensbeschouwelijke vakken en de uitsluiting van het misbruik van grondrechten moeten bespreekbaar worden gemaakt.

Dit kan, zoals hierna blijken zal aan de hand van het recente initiatief van Patrick Dewael, én door het inlassen van een preambule, én door het actualiseren van een aantal artikelen van de Grondwet o.a. via een aanvulling.

Het is niet de eerste keer dat initiatieven worden genomen om het lekenkarakter van de overheid te benadrukken. Bekend zijn de initiatieven van P(arti) S(ocialiste) senator Philippe Mahoux.¹⁹²¹ Senator Mahoux lag aan de basis van wetsvoorstellen die de scheiding tussen kerk en staat wilden versterken. Via een aantal bepalingen wilde de senator de constitutionele “scheiding”, in het licht van de steeds uitdijende multiculturele en multireligieuze samenleving verfijnen en actualiseren. Het voorstel van de heer Mahoux zou voor heel wat beroering zorgen en dit zowel bij bepaalde politieke families, als bij de pers, als bij de obligate belangengroepen. In de notulen van de plenaire vergadering van de Senaat van 10 december 2009 wordt gemeld dat het wetsvoorstel houdende toepassing van de scheiding van de staat en de religieuze of niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties of gemeenschappen werd ingetrokken.¹⁹²²

De liberale politicus Patrick Dewael heeft, zoals aangegeven, enige tijd geleden in de commissie Grondwet een ontwerp van preambule op de Belgische Grondwet neergelegd, samen met een resolutie waarin hij de artikelen opsomt die voor herziening vatbaar kunnen verklaard worden.¹⁹²³ Finaliteit is een aanscherpen, expliciteren, van de grondwaarden ten einde onduidelijkheden weg te werken en continuerende conflicten te vermijden.¹⁹²⁴ De

¹⁹²¹ Zie : Sénat de Belgique. Proposition de loi visant à appliquer la séparation de l'État et des organisations et communautés religieuses et philosophiques non confessionnelles. Session de 2007-2008. 6 novembre 2007. Document législatif n° 4 - 351/1. Zie ook: Sénat de Belgique. Proposition de loi visant à appliquer la séparation de l'État et des organisations et communautés religieuses et philosophiques non confessionnelles. Session de 2008-2009. 16 février 2009. Document législatif 4 - 351/3.

¹⁹²² Sénat. Fiche du dossier. S. 4-351. Retrait. 10/12/2009.

Zie : www.senate.be/www/?MIval=/dossier&LEG=4&NR=351&LANG=fr

¹⁹²³ Zie: www.openvld.be/library/1/files/5904_preambule_dewael_grondwet.pdf, voor de preambule en [/5905_resolutie_dewael_grondwet.pdf](http://www.openvld.be/library/1/files/5905_resolutie_dewael_grondwet.pdf), voor de eigenlijke resolutie.

¹⁹²⁴ Gelet op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens die op 10 december 1948 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties is afgekondigd; Gelet op de Europese Verklaring van de Rechten van de Mens die op 4 november 1950 werd goedgekeurd door de Leden van de Raad van Europa; Gelet op het Verdrag inzake de Rechten van het Kind die op 20 november 1989 werd aangenomen door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties;

Overwegende dat deze Grondwet tot doel heeft de daadwerkelijke erkenning en toepassing van de rechten die daarin werden vastgelegd te verzekeren voor al haar burgers; Overwegende dat het doel van deze Grondwet is het bereiken van een grotere eenheid tussen de burgers van dit land en dat een van de middelen om dit doel te

uiteindelijk weerhouden preambule zal wellicht voornamelijk de voorgestelde algemene principes bevatten. Toch is dit niet onbelangrijk. De preambule maakt immers deel uit van de juridisch bindende kracht van een tekst, en toont zijn nut bij de uitlegging van de tekst.

Ter gelegenheid van de verklaring tot herziening van de Grondwet werd door hem voorgesteld volgende bepalingen op te nemen:

- a) Titel II van de Grondwet, om nieuwe bepalingen in te voegen die de bescherming moeten verzekeren van de rechten en vrijheden gewaarborgd door het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens;
- b) Artikel 10¹⁹²⁵, om naast de gelijkheid van man en vrouw ook de gelijkwaardige behandeling van personen met verschillende seksuele voorkeur of genderidentiteit te beschermen;
- c) Artikel 19¹⁹²⁶, om te verduidelijken onder welke omstandigheden de vrijheid van erediensdienst en de vrije uitoefening ervan kan worden beperkt, alsook de vrijheid van geloof en wereldbeschouwing;
- d) Artikel 20, om de scheiding tussen levensbeschouwing en staat te preciseren, en het neutraal karakter van het overheidshandelen vast te leggen;
- e) Artikel 21¹⁹²⁷, om te preciseren dat religieuze voorschriften in geen geval boven de burgerlijke wet kunnen worden gesteld;
- f) Artikel 22, om het recht op lichamelijke integriteit en zelfbeschikking op te nemen;
- g) Artikel 24, §1 en §3, om de positie van de levensbeschouwelijke vakken in het officiële onderwijs te herbekijken en de mogelijkheid te creëren een gedeeld vak rond burgerschap en diversiteit in het hele onderwijs in te richten.

bereiken de handhaving en verdere verwezenlijking is van de hierin vermelde rechten en fundamentele vrijheden van de mens; Overwegende haar diep geloof in deze fundamentele vrijheden die de grondslag vormen voor wederzijds respect en harmonie tussen de diverse burgers welke enerzijds steunt op een waarlijk democratische regeringsvorm en anderzijds op het gemeenschappelijk begrip en de gemeenschappelijke eerbiediging van de rechten van de mens waarvan die vrijheden afhankelijk zijn; Overwegende dat België dit allen kan verwezenlijken als een democratische rechtstaat die gestoeld is op de volgende fundamentele grondwaarden: de rechten van de mens, de neutraliteit van de staat, de scheiding van geloof en staat, de gelijkwaardigheid van man en vrouw, de vrijheid van meningsuiting en het recht op zelfbeschikking; Overwegende dat het burgerlijk recht absolute voorrang heeft op religieuze voorschriften en dat de bron van het recht de volkssoevereiniteit is die alleen wordt ingeperkt door de rechten van de mens, de EVRM, de Grondwet en de daaruit voortvloeiende wetten en decreten;

Vastbesloten om de rechten en vrijheden van haar burgers tot het uiterste te verdedigen en te streven naar een harmonieuze samenleving;

Zijn het volgende overeengekomen: (...)Patrick Dewael

Zie: www.openvld.be/library/1/files/5904_preambule_dewael_grondwet.pdf

¹⁹²⁵ Artikel 10: Er is in de Staat geen onderscheid van standen. De Belgen zijn gelijk voor de wet; zij alleen zijn tot de burgerlijke en militaire bedieningen benoembaar, behoudens de uitzonderingen die voor bijzondere gevallen door een wet kunnen worden gesteld. De gelijkheid van vrouwen en mannen is gewaarborgd.

¹⁹²⁶ Artikel 19: De vrijheid van erediensdienst, de vrije openbare uitoefening ervan, alsmede de vrijheid om op elk gebied zijn mening te uiten, zijn gewaarborgd, behoudens bestraffing van de misdrijven die ter gelegenheid van het gebruikmaken van die vrijheden worden gepleegd.

¹⁹²⁷ Artikel 21: De Staat heeft niet het recht zich te bemoeien met de benoeming of de installatie der bedienaren van enige erediensdienst of hun te verbieden briefwisseling te houden met hun overheid en de akten van deze overheid openbaar te maken, onverminderd, in laatstgenoemd geval, de gewone aansprakelijkheid inzake drukpers en openbaarmaking. Het burgerlijk huwelijk moet altijd aan de huwelijksinzegening voorafgaan, behoudens de uitzonderingen door de wet te stellen, indien daartoe redenen zijn.

De voorstellen van de liberale politicus Patrick Dewael kunnen zeker bijdragen tot het versterken van dit “democratisch patriotisme”.

11.2.5. Het invoeren van juridisch sluitende maatregelen om levensbeschouwelijke organisaties, die door de Belgische overheid erkend en betoelaagd worden/kunnen worden en in hun optreden bepaalde van onze grondwaarden negeren of standpunten verdedigen die rechtstreeks indruisen tegen de waarden van de liberale rechtstaat, te bestraffen

De nadruk dient hierbij te liggen op het beletten dat men zich zou kunnen beroepen op ideologische, religieuze, levensbeschouwelijke of culturele motieven om te handelen of niet te handelen of om de onpartijdigheid van een openbare dienst in het gedrang te brengen.

Bijzondere aandacht dient uit te gaan naar het aspect “misbruik van grondrechten”. De Belgische Grondwet bevat momenteel geen antimisbruikbepaling. Artikel 17 EVRM, biedt hier een aanknopingspunt “Geen der bepalingen van dit Verdrag mag worden uitgelegd als zou zij voor een Staat, een groep of een persoon het recht inhouden enige activiteit aan de dag te leggen of enige daad te verrichten welke ten doel heeft de rechten of vrijheden welke in dit Verdrag zijn vermeld, te vernietigen of deze rechten en vrijheden meer te beperken dan bij dit Verdrag is voorzien.” Deze bepaling verhindert dat men misbruik maken zou van de in dit Verdrag gegarandeerde rechten en vrijheden.¹⁹²⁸

Naar de erkende levensbeschouwingen toe impliceert dit ook dat – zoals de *Werkgroep Magits - Christians* voorstelt – werk moet worden gemaakt van een juridisch sluitende maatregel die toelaat levensbeschouwelijke organisaties die in hun optreden bepaalde van onze grondwaarden negeren of standpunten verdedigen die rechtstreeks indruisen tegen de waarden van de liberale rechtstaat, de toegang tot de erkenning en de financiering te ontzeggen dan wel te ontnemen. Levensbeschouwingen moeten ook in deze geresponsabiliseerd worden. De levensbeschouwing moet verklaren dat zij die individuen, die handelen of oproepen om te handelen in strijd met de principes die vastgelegd zijn in

¹⁹²⁸ Artikel 17 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (afgekort EVRM) heeft het uitdrukkelijk op het verbod van misbruik van recht wanneer het stelt dat *geen der bepalingen van het Verdrag mag worden uitgelegd als zou zij voor een Staat, een groep of een persoon een recht inhouden enige activiteit aan de dag te leggen of enige daad te verrichten met als doel de rechten of vrijheden die in dit Verdrag zijn vermeld teniet te doen of deze verdergaander te beperken dan bij dit Verdrag is voorzien*. Artikel 17 EVRM moet gelezen worden als een *anti- misbruikclausule*. Misbruik van verdragsbepalingen (zoals neergelegd in artikel 8, 9, 10, 11 en 14 EVRM), met het oog op het verrichten van handelingen of het ontplooiën van activiteiten met als doel het vernietigen van de verdragsrechten en vrijheden of deze meer in te perken dan volgens het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens is voorzien, wordt verhindert. De bescherming van de democratie primeert dus op andere rechten opgenomen in het EVRM. Artikel 17, dat voorbehouden wordt voor de meest extreme en duidelijke gevallen, wordt ondertussen, in zijn concrete toepassing, gebruikt én als middel om rechtstreekse misbruiken te beteugelen én als interpretatief beginsel. De toepassing van voormeld artikel leidde in bepaalde tot vervallenverklaring of niet inroepbaarheid van bepaalde verdragsbepalingen. Bij wijze van voorbeeld kan worden verwezen naar de begrenzing zoals te vinden in de zaak m.b.t. de vereniging *Hizb Ut-Tahrir & Ors v Germany* en in de casus *W.P. e.a./Polen*. Het Hof stelde dat “... *the general purpose of Article 17 is to prevent totalitarian groups from exploiting in their own interests the principles enunciated by the Convention*.” Zie artikel “De democratische paradox” in www.hetvrijewoord.nl/de-democratische-paradox-alain-vannieuwenburg/

nationale of internationale wetgeving met betrekking tot de bescherming van de rechten van de mens, zal welen uit de organisatie en de werking van de levensbeschouwing.¹⁹²⁹

¹⁹²⁹ De termijn van 5 jaar wordt als voldoende ervaren om te oordelen of de levensbeschouwing erkend kan worden. Na deze periode zal worden nagegaan of de minimale aanwezigheid een feit is, of er ondertussen een duurzame werking werd opgebouwd en of er een maatschappelijk nut werd aangetoond. Rekening houdende met de structurele financiering door de burgerlijke overheid, heeft de Werkgroep veel belang gehecht aan het bewijs door de levensbeschouwing aan te leveren dat deze laatste een maatschappelijke relevantie bezit, dat zij ingebed is in de maatschappij en een constructieve bijdrage levert aan deze maatschappij.

12. Nawoord

De grenzen van het publieke en het private domein verschuiven. Personalisering, internationalisering, virtualisering en de groei van de digitale netwerken hebben ook de klassieke grens tussen religie en overheid laten vervagen. De reikwijdte van de privésfeer, de publieke rol van de religie en de reikwijdte van het publiek domein wijzigen. Het diepgaande pluralistische karakter van de wereld en de hieruit voortvloeiende waardenconflicten zijn een feit. Het statuut van religie, secularisme, bijzonder onderwijs en representatieve democratie staan ter discussie.

De seculiere samenleving is kwetsbaar. Een seculiere samenleving is echter hoeder van mensenrechten, onderwijs, wetenschap en emancipatie. Legaliteit en legitimiteit sturen het rechtssysteem. Aan de seculiere samenleving is het om zich – in ieders belang – duidelijk te positioneren. Het politieke liberalisme mag niet geslachtofferd worden. Terugkeer naar preseculiere tijden moet worden vermeden.

De voorstanders van het secularisme moeten dus waakzamer en assertiever zijn en de liberale democratie moet zich meer manifesteren. Indien men het principe van de laïciteit in de Grondwet inschrijft en de in de Grondwet verankerde principes borgen wil via het inlassen van bijkomende bepalingen, kan men dan ook best de woorden van Schreiber indachtig zijn: “... alors il faut avoir le courage politique de la mettre en actes, pour qu’elle ne soit pas uniquement déclaratoire, ou simplement utilisée comme un rempart contre les revendications religieuses, notamment musulmanes. Autrement, ce serait une prise d’otage politique de la laïcité...”.¹⁹³⁰

We moeten aantonen dat redelijke beperkingen door een rationele vrije wil tot stand kunnen komen. We moeten aantonen dat eenieder, religieus of niet- religieus, baat heeft bij een publieke seculiere identiteit die voorrang heeft op betoelaagde particulariteiten.

Aristide Briand¹⁹³¹ formuleerde het duidelijker: “Si vous voulez que la raison libre ait un abri, construisez-le-lui, mais n'essayez pas de la faire coucher dans le lit de l'Eglise. Il n'a pas été fait pour elle.”

Het onderwijs speelt in deze een belangrijke rol en moet, zoals de Franse filosoof en wiskundige Condorcet¹⁹³² het stelde, “rendre la raison populaire”. Het onderwijs moet via zijn eindtermen aandacht hebben voor die kennis en vaardigheden van de leerlingen die voorbereiden op weloverwogen keuzes.

¹⁹³⁰ “A votre avis Faut-il inscrire la laïcité dans notre Constitution ?” Mardi 2 Février 2016. Propos recueillis par Perla Brener. Regards n°834. Centre Communautaire Laïc Juif David Susskind – CCLJ. Tijdschrift te lezen op <http://www.cclj.be>

¹⁹³¹ Briand (1862 – 1932). Frans staatsman, actief betrokken bij de totstandkoming van de wetgeving over de scheiding tussen kerk en staat (1905).

¹⁹³² Condorcet (1743–1794). In 1791 verkozen tot de Assemblée législative en in 1792 lid van de Convention Nationale.

Voormelde historische verkenning en de er uit voortvloeiende voorstellen willen een eerste bescheiden aanzet tot het reactiveren van de lekensamenleving zijn.

13. Samenvatting – Résumé - Summary

Samenvatting

Pleidooi voor een lekenrenaissance: een ideeënhistorische verkenning van de oorzaken en de gevolgen van de constitutionele verankering van de prerogatieven van de levensbeschouwingen in België met bijzondere aandacht voor het onderwijs.

Deze studie is gewijd aan de Belgische constitutionele organisatie rondom het vraagstuk van de scheiding van kerk en staat. Het principe van de scheiding, ook wel secularisme genoemd, is een voornamelijk in Frankrijk ontwikkeld principe, maar het heeft ook invloed gehad op andere landen in Europa (en buiten Europa, in de Verenigde Staten van Amerika).

Het secularisme wordt enerzijds gezien als een leidend idee van moderne staatstheorieën, aan de andere kant staat het ook aan veel kritiek bloot. Voorstanders beogen een verdere vormgeving aan dit streven in de sfeer van het onderwijs en in de inrichting van de staatsinstellingen, anderen willen het principe matigen, zo niet terugdringen.

België zelf heeft altijd een aanzienlijke afstand gehouden ten aanzien van een ver doorgevoerd secularisme en dit vanwege het systeem van de officieel erkende godsdiensten die op staatssteun kunnen rekenen.

De centrale vraag van deze studie is hoe we deze ontwikkelingen moeten waarderen. Wat beoogde de grondwetgever eigenlijk? Hoe is dit alles tot stand gekomen? Is dit systeem nog steeds iets dat moet worden gehandhaafd of overheersen heden de nadelen boven de voordelen? Moet het secularisme worden versterkt of afgezwakt? Wat zijn de uitdagingen?

Anders dan een politiek-filosofische verhandeling, die secularisme normatief verdedigt ten opzichte van concurrerende modellen wil deze studie hoofdzakelijk, door een historische verkenning, bijdragen tot het in herinnering brengen van het waarom van de ontwikkeling van het Belgische constitutionele denken op levensbeschouwelijk vlak.

De auteur is van oordeel dat deze historische zoektocht, deze ideeëngeschiedenis, onontbeerlijk is om de tussenkommende factoren te depisteren, de invloed ervan op de definitieve vorm van de Belgische Grondwet te vatten en de sterkte en houdbaarheid van de gemaakte afspraken te evalueren. Deze verkenning is tevens een *conditio sine qua non* om mogelijke alternatieven te suggereren.

Het slot van deze studie zal aan deze alternatieven gewijd zijn, waarbij de auteur er voor pleit een dergelijk alternatief te zoeken in een assertief secularisme.

Résumé

Plaidoyer en faveur d'une renaissance laïque : une exploration fondée sur l'histoire des idées des causes et conséquences de l'ancrage constitutionnel des prérogatives des conceptions philosophiques en Belgique, avec une attention particulière pour l'enseignement.

La présente étude est consacrée à l'organisation constitutionnelle belge autour de la question de la séparation de l'Église et de l'État. Le principe de séparation, aussi appelé laïcité, est un principe développé principalement en France, mais il a également eu une influence dans d'autres pays d'Europe (et en dehors du continent, aux États-Unis d'Amérique).

D'une part, la laïcité est considérée comme une idée directrice des théories étatiques modernes et, d'autre part, elle est sous le feu de nombreuses critiques. Ses partisans cherchent à donner forme à cette aspiration dans le domaine de l'enseignement et dans l'organisation des institutions de l'État, alors que les autres veulent modérer, sinon restreindre, le principe.

La Belgique elle-même a toujours gardé une distance considérable par rapport à une laïcité poussée, et ce, en raison du système de religions officiellement reconnues qui peuvent compter sur des aides d'État.

La question centrale de la présente étude est de savoir comment nous devons apprécier ces développements. Que recherchait au juste le pouvoir constituant ? Comment tout cela s'est-il fait ? Ce système doit-il encore être maintenu ou est-ce que ses inconvénients supplantent-ils aujourd'hui ses avantages ? Faut-il renforcer ou affaiblir la laïcité ? Quels sont les enjeux ?

À la différence d'un essai politico-philosophique, qui défend la laïcité sur le plan normatif par rapport à des modèles concurrents, la présente étude vise principalement à contribuer, par une exploration historique, à rappeler le pourquoi du développement de la pensée constitutionnelle belge sur le plan des convictions philosophiques.

L'auteur estime que cette recherche historique, cette histoire des idées, est indispensable pour découvrir les facteurs intervenants, pour comprendre leur influence sur la forme finale de la Constitution belge et pour évaluer la force et la durabilité des accords conclus. Cette exploration est également une condition *sine qua non* pour proposer d'éventuelles alternatives.

La conclusion de la présente étude sera consacrée à ces alternatives. L'auteur y soutient qu'il convient de chercher une telle solution dans une laïcité affirmée.

Summary

The case for a layman's renaissance: exploring the history of ideas behind the causes and effects of the constitutional enshrinement of philosophical prerogatives in Belgium, with a particular focus on education.

This study is dedicated to the Belgian constitutional organization regarding the question of the separation of church and state. The principle of separation, also known as secularism, is one that was predominantly developed in France, but has also had an influence on other countries in Europe (and outside of Europe, in the United States of America).

Secularism is on the one hand seen as a leading idea of modern state theory, on the other hand it is also open to a great deal of criticism. Proponents aim to further shape this aspiration in the domain of education, and in the organization of state institutions, others seek to moderate the principle, or even curtail it.

Belgium itself has always given a wide berth to radical secularism, and this owing to the system of the officially recognized religions that relied on state support.

The key question behind this study is how these developments should be appreciated. What was the actual intention of the framers of the constitution? How did it all come to be? Is this system still something to be maintained, or do the drawbacks outweigh the benefits in modern times? Should secularism be bolstered or weakened? What are the challenges?

Unlike a political and philosophical discourse that normatively defends secularism against competing models, this study chiefly aims to help, through historical exploration, recall the reasons for the development of Belgian constitutional philosophical thinking.

The author feels that this historic quest, this history of ideas, is essential in tracking down the factors at play, to capture the impact thereof on the definitive form of the Belgian Constitution, and to assess the strength and sustainability of the commitments made. This exploration is also a prerequisite for suggesting possible alternatives.

The conclusion of this study will be dedicated to these alternatives, whereby the author makes the case for finding such an alternative in the guise of an assertive secularism.

14. Bibliografie

R. Aerts & G. Deneckere. Het (on)Verenigd Koninkrijk 1815-1830-2015: een politiek experiment in de Lage Landen. Rekkem. Ons Erfdeel vzw. 2015.

A. Alen. Handboek van het Belgische Staatsrecht. Kluwer/E. Story-Scientia. Deurne. 1995.

F. Antoine. La vente des biens nationaux à la fin du XVIIIe siècle, nouvelle donne pour la ville. *Articulo - Journal of Urban Research*. Special issue 1. 2009.

F. Antoine. Entre Ancien et Nouveau Régime : les biens celés au Domaine », Journée d'étude : Religious institutes in the European civil society, 1780-1914, Vrije Universiteit Brussel, 8- 9 décembre 2008.

L. Apostel en M. Bots. Pluralisme en verdraagzaamheid. De Nederlandsche boekhandel. Antwerpen. 1966

J. Baubérot. Histoire de la laïcité en France. PUF. Paris. 2016.

J. Bara. Essai sur les Rapports de L'état et des religions au point de vue constitutionnel. R. Ritte, éditeur. Tournay. 1859

De Bausset. Histoire de Bossuet, évêque de Meaux, composée sur les manuscrits originaux. Imprimeur Outhenin-Chalandre Fils. Besançon. 1841.

J. Op De Beeck. Het verlies van België. De strijd tussen de Nederlandse koning en de Belgische revolutionairen in 1830. Uitgeverij Overamstel. Amsterdam. 2015.

Belgium. (corp. aut.) Chambre des représentants de Belgique (1831-1848). (Congrès national (1830-1831)). Texte intégral des séances plénières Matières abordées Congressistes, députés et ministres. Note d'intention Livres numérisés Bibliographie et liens. (www.unionisme.be)

Belgium (corp. aut.). Pasicrisie. Deuxième série. 1814 - 1840. Cours de Belgique. Cassation. Premier volume. Années 1832 - 1836. Meline, Cans et compagnie. Bruxelles. 1852.

Belgium (corp. aut.). Pasinomie : collection complète des lois, décrets, ordonnances, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Bruylant. Bruxelles. 1840.

Belgium (corp. aut.) Pasinomie : collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Meline, Cans et Cie, libraires-éditeurs. Bruxelles. 1850.

Belgium (corp. aut.) Pasinomie. Collection des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Administration centrale de la pasicrisie, de la pasinomie et du journal de l'enregistrement. Bruxelles. 1860.

Belgium (corp. aut.) Constitution de la Belgique adopté par le Congrès national le 7 Février 1831. - Grondwet van België aangenomen door den Volksraad den 7 February 1831. Drukkerij Vanderhaegen, drukker – uitgever der Gazette van Gend. Gend. S.a.

F. Van den Berg. Hoe komen we van religie af. Een ongemakkelijke liberale paradox. Houtekiet/Atlas. 2009.

C. Beyaert. Biographies des membres du Congrès national. Librairie nationale d'art et d'histoire. Bruxelles. 1930.

J. Billiet. De evolutie van de betrokkenheid bij de katholieke kerk in Vlaanderen 1996-2015. In: Carton A., Pickery J., Verlet D. (Eds.), 20 jaar peilen in Vlaanderen! De survey 'Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen', Chapt. 6, (pp. 125-150). Brussel: Vlaamse overheid. 2017.

Y. Bizeul. Secularism in Europe. Published by the European Liberal Forum asbl. with the support of the Friedrich Naumann Foundation for Freedom. Funded by the European Parliament. S.I. S.a.

J.C.H. Blom. Geschiedenis van de Nederlanden. Nijgh & Van Ditmar Universitair. Uitgeverij Infoboek. Eerste druk. Rijswijk. 1993.

P. Blom. Het verdorven genootschap. De radicalen van de Verlichting. De Bezige Bij. Amsterdam. 2013.

B. Bodinier, Eric Teyssier, avec la participation de François Antoine, L'événement le plus important de la Révolution. La vente des biens nationaux, Préface de Jean-Marc Moriceau, Société des Études Robespierriennes, édit. du CTHS, Paris, 2000.

C. R. A. Van Bommel. Trois chapitres sur les deux arrêtés du 20 juin 1829, relatifs au collège philosophique par un père de famille pétitionnaire. J. Vanderborght. Bruxelles. 1829.

Van Bommel. Réponse aux insinuations de la presse contre les fabriques des Eglises. Imprimerie de I. Grandmont-Donders, libraire. Liège. 1841.

E. Bos. Souvereiniteit en religie. Godsdienstvrijheid onder de eerste Oranjevorsten. Uigeverij Verloren. Hilversum. 2009.

D.P. van den Bosch. De jaren van het Koninkrijk. Tien knooppunten. Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties. Directie Constitutionele zaken en wetgeving. Den Haag. 2014.

J. De Bosch Kemper. De staatkundige geschiedenis van Nederland tot 1830. Müller. 1868.

M. Bots. Beknopte geschiedenis van de Liberale Partij. Liberaal Archief. Gent. 1989.

- S. Botterman & M. Hooghe. *Religieuze Praktijk in België 2007: Een statistische analyse. Rapport ten behoeve van de Belgische Bisschoppenconferentie.* Leuven. KU Leuven. Oktober 2009.
- P. Bourdieu. *Genèse et structure du champ religieux.* *Revue Française de Sociologie.* XII. 1971.
- E. Brenner. *Les territoires perdus de la République : Milieu scolaire, antisémitisme, sexisme.* *Mille et une Nuits.* Fayard. 2002.
- G. De Brouckere en F. Tielemans. *Répertoire de l'administration et du droit administratif de la Belgique.* Weissenbruch père. Bruxelles. 1834.
- C. Breunese. *Losgemaakt uit de verdrukking: opiniejournalistiek rond de scheiding van Noord en Zuid. 1828- 1832.* Spinhuis. Apeldoorn. 2014.
- G. De Brouckère en F. Tielemans. *Répertoire de l'administration et du droit administratif de la Belgique.* Weissenbruch père. Bruxelles. 1834.
- M. De Broglie en C. Pisani de la Gaude. *Jugement doctrinal des évêques du Royaume des Pays-Bas, sur le serment prescrit par la nouvelle Constitution/Onderwyzende uitspraak Der Bisschoppen van het Koninkryk der Nederlanden, nopens den eed, voorgeschreven door de nieuwe Constitutie Gand/Gend.* 1815.
- M. J. Magdeleine de Broglie. *Instruction pastorale de son altesse monseigneur l'évêque de Gand, prince du saint empire romain, relativement au projet de la nouvelle constitution du royaume des Pays-Bas/Herderlyke onderwyzinge van zyne hoogheyd den prins De Broglie, bisschop van Gend, wegens het project der nieuwe constitutie voor 't koninkryk der Nederlanden.* Gand. Poelman. 1815.
- Carton A., Pickery J., Verlet D. (Eds.), *20 jaar peilen in Vlaanderen! De survey 'Sociaal-culturele verschuivingen in Vlaanderen'.* Brussel: Vlaamse overheid. 2017.
- J. Casanova. *Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective.* *The Hedgehog Review.* 8(1-2). 2006.
- B. Churchill (Ed.). *The Freedom of Thought Report 2016.* International Humanist and Ethical Union. S.I. 2016.
- J.-J. Clere. *L'abolition des droits féodaux en France.* *Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique,* 94-95. 2005.
- P. Cliteur. *Criteria voor juridisch te beschermen godsdienst.* *Nederlands Juristenblad.* Afl. 44/45. Wolters Kluwer. Alphen aan den Rijn/Deventer. 2012.
- P. Cliteur. *The secular outlook.* Wiley – Blackwell. Chichester. 2010.

P. Cliteur. The Crucifix and the Ideal of a Religiously Neutral State. *Journal of Church and State*. csy029. 19 April 2018. <https://doi.org/10.1093/jcs/csy029>

P. Cliteur. State and religion against the backdrop of religious radicalism. *International Journal of Constitutional Law*. Volume 10. Issue 1. 1 January 2012. Pages 127–152, <https://doi.org/10.1093/icon/mor070>

P. Cliteur en A. Ellian. *Legaliteit en legitimiteit. De grondslagen van het recht*. University Press. Leiden. 2016.

E. De Cock. *Levensbeschouwing en onderwijs. God op school, een verhaal van ideologie en pragmatisme*. Basis. 2 maart 2013.

H.T. Colenbrander. *Ontstaan der grondwet: bronnenverzameling tweede deel 1815*. 's Gravenhage. Martinus Nijhoff. 1909.

H.T. Colenbrander. *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*. Martinus Nijhof.' S Gravenhage. 1905.

H.T. Colenbrander. *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*. Martinus Nijhof. 's Gravenhage. 1917.

W. Crab. *De Franse revolutie: het begin van de moderne democratie*. Atrium. Alphen a/d Rijn. 1989.

R. Crahay. *Études sur le XVIIIe siècle. Colloque international organisé à l'Université de Mons du 2 au 4 septembre 1981 à l'occasion du deuxième centenaire de l'Édit de Joseph II*. Volume hors-série 1. La Tolérance Civile. Bruxelles. ULB. 1982.

H. van Crombrugge & N. Vansielegem. *Kleur(en) (be)kennen. Onderwijs, levensbeschouwing en religie*. Gent. Academia Press. 2003.

P.J.D. de Decker. *Quinze ans : (1830-1845)*. 2e éd. Bruxelles : Société des Beaux-Arts. 1845.

A. Delbecque. *Bulletin usuel des lois et arrêtés concernant l'administration générale*. Tome deuxième. 1814-1843. Bruylant-Christophe et compagnie, 1861.

G. Deneckere, T. De Paepe en B. De Wever. *Een geschiedenis van België*. Academia Press. Gent. 2013.

G. Deneckere. *Geuzengeweld. Antiklerikaal straatruoer in de politieke geschiedenis van België, 1831 – 1914*. VUBPress. 1998.

S. Descamps. *Algemeen rijksarchief en rijksarchief in de provinciën. Archief van secundaire scholen van het go! Onderwijs van de Vlaamse gemeenschap*. Brussel. 2010.

L. Devuyt & C. Van Waerebeke. De toekomst van de levenbeschouwelijke vakken. De eerste stappen naar gelijkberechtiging. 50 jaar schoolpact. ASP. Brussel. 2010.

K. Dobbelaere. De la sécularisation. Revue théologique de Louvain. 39. 2008.

W.B.H.J. Donk (red.). Geloven in het publiek domein. Verkenningen van een dubbele transformatie. WRR/Amsterdam University Press B.V. Den Haag. 2006.

L. De Droogh (red.). Verhouding staat, kerk en vrijzinnigheid in Europa. / Relations entre états, communautés religieuses et philosophiques en Europe. Centraal Vrijzinnige Raad. Brussel. 1997.

R. Van Eenoo. Hedendaagse geschiedenis. Gak. Gent. 1972.

A. Ellian, G. Molier en D. Suurland (Eds.) Terrorism: Ideology, Law and Policy. Dordrecht. Republic of Letters Publishing. 2011.

G. Eyskens. De memoires. Lannoo. Tielt. 1993.

R. Falter. 1830: de scheiding van Nederland, België en Luxemburg. Uitgever Lannoo. Tielt. 2005.

R. Falter. België. Een geschiedenis zonder land. De Bezige Bij. Antwerpen. 2014.

Y. Fauchois. Révolution française, religion et logique de l'État :/ The French Révolution, Religion and the Logic of State. In : Archives de sciences sociales des religions, n°66/1, 1988.

A. Finkielkraut. L'identité malheureuse. Editions Stock.2013.

C. Fleury. Opuscles de M. L'Abbe Fleury. Tome Second. Contenant Le Traite Du Choix [Et] de La Méthode Des Études, L'Institution Au Droit Ecclésiastique, Le mémoire Sur Les Affaires Du Clergé de France... P. Beaume, Libraire et Imprimeur du Roi. Nismes. 1780.

L. Franken en P. Loobuyck. Hoe neutraal is kerkfinanciering?". Netherlands Journal of Legal Philosophy. (1. 2012.) Boom Juridische Uitgevers. Den Haag. 2012.

C.-F.-J. de Pisani de la Gaude. Lettre pastorale de Monseigneur l'Évêque de Namur sur les principes de la foi catholique, relatifs à la liberté des opinions religieuses et des divers cultes religieux. 1815. Namur.

E. Gerard e.a. Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers 1830 – 2002. Kamer van Volksvertegenwoordigers. Brussel 2003. Tweede verbeterde druk.

E.C. de Gerlache. Histoire du royaume des Pays-Bas, depuis 1814 jusqu'en 1830. Tome I. M. Hayez. Bruxelles. 1842.

P. Geyl. Napoleon voor en tegen. Unieboek B.V. Bussum. 1979.

J. Gilissen. Le caractère collégial des premières formes de gouvernement et d'administration de l'Etat belge (1830-1831). BTNG-RBHC. XII. 1981.

B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Niet-confessionele zedenleer gisteren, vandaag en morgen. deMens.nu. Brussel. 2016.

J. De Groof. Schets van de grondwettelijke beginselen inzake de verhouding Kerk-Staat in België. Jura Falconis. Jaargang 16, n°2. K.U. Leuven. Leuven.

L. Haagdorens. De mobilisatie van de katholieke zuil in de schoolstrijd tijdens het eerste jaar van de regering Van Acker (mei 1954 – Juli 1955). Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis. BTNG – RBHC. 1984.

J. Habermas. Polyphonie der Meinungen. Wie viel Religion verträgt der liberale Staat? Politik und Religion. Carl Friedrich von Siemens Stiftung. München. 2012.

J. Habermas. Dankesrede. Glauben und Wissen. Börsenverein des Deutschen Buchhandels. Friedenspreis des Deutschen Buchhandels. 2001. Suhrkamp Verlag. Frankfurt am Main. 2001.

H. Hasquin (red.). Histoire de la laïcité en Belgique. Bruxelles. Espace de libertés. 1994.

H. Hasquin (edit). België onder het Frans bewind 1792-1815. Brussel. Gemeentekrediet. 1993.

V. Henry. Le cardinal Sterckx. Archevêque de Malines. Primat de Belgique. H. Goemaere. Libraire – éditeur. Bruxelles. 1868.

P. De Hert en K. Meerschaut (eds.). Scheiding van Kerk en Staat of actief pluralisme? Intersentia. Antwerpen/Oxford. 2007.

R. Hostie. Leven en dood van religieuze instituten. Desclée De Brouwer. Brugge - Utrecht. 1972.

E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. (Mises en ordre et publiées par le chevalier Émile Huyttens, greffier de la chambre des représentants). Tome 1. Bruxelles. Société typographique belge Adolphe Wahlen et Cie. 1844.

E. Huyttens. Discussions du Congrès national de Belgique 1830-1831. (Mises en ordre et publiées par le chevalier Émile Huyttens, greffier de la chambre des représentants). Tome 2. Bruxelles. Société typographique belge Adolphe Wahlen et Cie. 1844.

IHEU. Freedom of Thought 2015: A Global Report on Discrimination Against Humanists, Atheists, and the Non-religious; Their Human Rights and Legal Status, was created by the International Humanist and Ethical Union (IHEU). 2015.

J. Jaures. Pour la laïque. Librairie Générale Française. S.l. 2016.

F. Judo en S. Van De Perre. Belg en Bataaf: De wording van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Uitgeverij Polis. Antwerpen. 2015.

G. Kepel. Terreur dans l'Hexagone. Genèse du djihad français. Gallimard. 2015.

E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel I. 1780-1914. Amsterdam. Elsevier. 1976.

E.H. Kossmann. De Lage Landen. 1780/1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel II. 1914 - 1980. Amsterdam. Elsevier. 1976.

A.T. Kuru. Secularism and State policies toward religion: the United States, France, and Turkey. Cambridge University Press. New York. 2009.

J. Lambert. Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen. Handelingen der maatschappij voor geschiedenis en oudheidkunde te Gent. Handelingen N.R. XIV. 1960.

J. Lambert. Het aandeel van de landbouwers in de koop van de nationale goederen in België. 1796 – 1821. Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Handelingen N.R. XXIII. 1969.

E. Lamberts (ed.). De kruistocht tegen het liberalisme. Universitaire Pers Leuven. Leuven. 1984.

E. Langendries en A-M. Simon-Vandermeersch, 175 jaar Universiteit Gent – Ghent University 1817-1992, Gent, 1992.

M. Leezenberg. Rede en religie. Een verkenning. Van Gennep. Amsterdam. 2007.

L. Litta. Lettres sur les quatre articles : dits du clergé de France. Seguin aîné. Imprimeur-libraire. Avignon. 1828.

G. Luttenberg. Chronologische verzameling der wetten en besluiten, betreffende het openbaar bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in 1813. Tjeenk Willink. Zwolle. 1841.

G. Luttenberg. Chronologische verzameling der wetten en besluiten betreffende het Openbaar Bestuur in de Nederlanden sedert de herstelde orde van zaken in 1813. Tjeenk Willink. Zwolle. 1844.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 8 : Du 5 mai 1789 au 15 septembre 1789. Séance du lundi 6 juillet 1789. Séance du mardi 7 juillet 1789.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de

P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 9. Du 16 septembre 1789 au 11 novembre 1789. Séance du lundi 2 novembre 1789.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Assemblée Nationale. Archives Parlementaires. Tome 10 : Du 12 novembre au 24 décembre 1789. Séance du samedi 19 décembre 1789.

Madival and E. Laurent, et. Al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Archives parlementaires. Tome 11 : Du 24 décembre 1789 au 1er mars 1790. Séance du 15 janvier 1790.

Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 12 : Du 2 mars au 14 avril 1790. Séance du 13 avril 1790.

Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 13 : Du 14 au 20 avril 1790. Séance du mercredi 21 avril 1790.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 16 : Du 31 mai au 8 juillet 1790. Séance du vendredi 18 juin 1790.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 17 : Du 9 juillet au 12 août 1790 » Séance du lundi 12 juillet 1790.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 22 : Du 3 janvier au 5 février 1791. Séance du mardi 4 janvier 1791.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 25 : Du 13 avril au 11 mai 1791.

J. Madival and E. Laurent, et. al., eds. Archives parlementaires de 1789 à 1860 : recueil complet des débats législatifs & politiques des Chambres françaises. Paris : Librairie administrative de P. Dupont, 1862- . Tome 35 : Du 11 novembre au 10 décembre 1791.

A. Maes. Freemasonry as a Patriotic Society? The 1830 Belgian Revolution. *Rehmlac*. Vol. 2. N°. 2. 2010.

M. Magits. De socio-politieke samenstelling van de Volksraad (10 november 1830-21 juli 1831). *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 1981.

M. Magits (et al.). Hervorming van de wetgeving met betrekking tot de erediensten en de niet-confessionele levensbeschouwelijke organisaties. Verslag van de Werkgroep ingesteld door het Koninklijk Besluit van 13 mei 2009. Brussel. 2010

P.J. Magry. Teedere Quasties: religieuze rituelen in conflict. Uitgeverij Verloren. Hilversum. 2000.

B. Massignon. "Roland J. Campiche, La religion visible. Pratiques et croyances en Suisse ". Archives de sciences sociales des religions. 156. 2011.

M. Meirlaen. Revoluties in de klas. Secundair geschiedenisonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden. 1750 – 1850. Universitaire Pers Leuven. 2014.

J. Mercier. De godloochenende vrijdenkerij en de openbare zedelijkheid. Herderlijke brief voor den vasten. H. Dessain. Mechelen. 1912.

P. De Meyere. De katholieke Kerk in Frankrijk tijdens de revolutie tot na het Concordaat van 1801 tussen de paus van Rome en de Franse overheid. Acta Comparanda. XIX. FVG. Antwerpen.

Mortier, F. (et al.). De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige raad. Verslag van de Commissie der Wijzen. FOD Justitie. Brussel. 2006.

C. Mouffe. Over het politieke. Klement/Pelckmans. Kampen. 2008.

F. Oldenhuis (e.a.). Schurende relaties tussen recht en religie. Uitgeverij Van Gorcum. 2007.

A. Overbeeke. Eén huis met vele kamers. De financiering van de erkende erediensten in het samenwerkingsakkoord van 27 mei 2004. CDPK. Brugge. 2007. N° 1.

P. Van Parijs. Choisir l'affectation de ses impôts. Est-ce efficace ? Est-ce équitable ? La Revue politique. Bruxelles. N° 4-5. 1999.

P. Pasture. De secularisatiemythe voorbij. Karakter. Tijdschrift van wetenschap. Nummer 1. 2003.

J.-G. Peltier. Paris, pendant l'année 1802. Vol. XXXV. De L'imprimerie De Cox, fils, et Baylis. Londres. 1802.

G. Pelletier. Rome et la Révolution Française. La théologie politique et la politique du Saint-Siège devant la Révolution française (1789-1799). Publications de l'École française de Rome. Rome. 2004.

Pew Research Center. The Future of World Religions: Population Growth Projections, 2010-2050. (April 2, 2015.). S.I.2015

Pew Research Center. America's Changing Religious landscape. (May 12, 2015). S.I. 2015

Pew Research Center. "The Changing Global Religious Landscape" (April 5, 2017). S.I. 2017.

G. Pickel. ReligionsMonitor. Understanding Common Ground. An International Comparison of Religious Belief. BertelsmannStiftung. Gütersloh. 2013.

R. Pierik. Het EHRM en het Europese rechtstatelijk deficit. Een analyse van de Lautsi-zaak. Nederlands juristenblad. 11/05/2012. Afl. 19.

J.- M. Piret. Kritische beschouwingen bij Habermas' theorie over de religie in de publieke sfeer. Filosofie. (Afl. 117. 2010.). Filosofie Magazine. Utrecht. 2010.

Pius VIII. Traditi Humilitati. Given in Rome, at St. Peter's, May 24, 1829, the first year of Our pontificate. "Papal Encyclicals Online". (Listed on the Library of Congress Online Catalog. URL : www.loc.gov Search : Papal Encyclicals Online.)

I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Tome premier. Librairie Tarlier. Bruxelles. 1833.

I. Plaisant. Pasinomie ou collection complète des lois, décrets, arrêtés et règlements généraux qui peuvent être invoqués en Belgique. Troisième série. Librairie Tarlier. Bruxelles. 1833.

D. Pollefeyt. Authentiek katholiek onderwijs vraagt engagement. Tijdschrift Tertio. N° 892. 15 maart 2017.

D. Pollefeyt, J. Bouwens & P. Vereecke. Katholieke Dialoogschool: Wissel op de toekomst. Onderzoek naar de Identiteit van het Katholiek Onderwijs in Vlaanderen. (Katholieke Dialoogschool 2), Antwerpen. Halewijn. 2017.

D. Pollefeyt. De katholieke dialoogschool. Een pedagogisch project. Tijdschrift Dialoog. 2016-2017.

P. De Poorter en L.-L. Christians. Belgische Codex. Recht en Religies. Bruylant. Brussel. 2005.

G.B.J. Raingo. Bibliothèque des instituteurs, ouvrage utile à tous ceux qui sont chargés directement ou indirectement de l'éducation de la jeunesse. Tome quatrième », 1822, PHENIX (UMONS).

J. Rawls. Een theorie van rechtvaardigheid. Lemniscaat. Rotterdam. 2005.

Redactie van het Algemeen Handels-blad. Verzameling van stukken betreffende de criminele procedures in de zaak der heeren Louis de Potter, François Tielemans, Adolphe Bartels, Jean Jacques Coché-Mommens, Edouard van der Straeten, en Jean Baptiste de Neve, waarvan de debatten geopend zijn te Brussel den 16 april 1830. Den Hengst en Zoon. Amsterdam.

J.-E. Van Roey. In den dienst van de Kerk: leerstellige en herderlijke geschriften en toespraken. Turnhout. 1939-1961.

S. Van Rooy en W. Van Rooy (red.). De Islam – kritische essays over een politieke religie. ASP (Academic & Scientific Publishers). Brussel. 2010.

R. Van Roy. God in Frankrijk. Godsdienststrijd en koninklijk absolutisme in tijden van reformatie en contrareformatie. De ontwikkeling van de “Laïcité”. Mens en Cultuur Uitgevers. Gent. 2012.

S. Rummens. Hoe seculier is de postseculiere samenleving. Jürgen Habermas over religie in de publieke sfeer. Ethiek en maatschappij. 8ste jaargang. Nummer 4. Academia Press. Uitgeverij LannooCampus België. Leuven. 2007.

S.n. De federale financiering van de bedienaren der erediensten en de afgevaardigden van de Centrale Vrijzinnige Raad. Verslag van de Commissie van Wijzen. 2005 – 2006. FOD Justitie. Directoraat-generaal Wetgeving en Fundamentele Rechten en Vrijheden. Dienst erediensten en vrijzinnigheid.

S.n. Par un Ancien Magistrat (Paul Henry Thiry d’Holbach). La politique naturelle, ou discours sur les vrais principes du Gouvernement. Tome second. Londres. 1773.

S.n. Les droits de la religion catholique et de son clergé maintenus en Belgique ou le vrai sens de la proclamation du 18 Juillet 1815. Gand. 1815.

S.n. Uitvoerend besluit tot het concordaat voor de roomsch – katholijken in het Koninkrijk der Nederlanden. J. Meeuwissen. Amsterdam. 1829.

S.n. Considérations sur la liberté religieuse par un unioniste. Vanlinthout et Vandenzande. Louvain. 1830.

S.n. Journal historique et littéraire. P. Kersten Imprimeur. Liège 1834. Tome I. Blz. 14.

S.n. Collectio epistolarum pastoralium, decretorum, aliorumque documentorum quae pro regimine dioecesis Mechliniensis publicata fuerunt. dl. 8. Mechelen.

S.n. Special Eurobarometer 225. European Commission. Social values, Science and Technology. June 2005.

S.n. Standard Eurobarometer 66. European Commission. Public opinion in the European Union. Autumn 2006.

S.n. Special Eurobarometer 341. European Commission. Biotechnology. October 2010.

S.n. Special Eurobarometer 393. European Commission. Discrimination in the EU in 2012. November 2012.

- S.n. Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek. Een publicatie van de AIVD en de NCT. Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst. Den Haag. 2015.
- S.n. Grondwet: onpartijdigheid en stelsel van rechten en vrijheden. Belgische Senaat. Handelingen. 23/02/2016.
- S.n. Investeringsubsidies voor kerkgebouwen, vrijzinnigencentra en crematoria. Beheer en opvolging door het Agentschap Binnenlands Bestuur. Brussel. Rekenhof. 2017.
- S.n. Vlaamse Migratie- en Integratiemonitor 2018. Brussel. Agentschap Binnenlands Bestuur. 2018.
- C. Sägeser. Le prix de nos valeurs. Financer les cultes et la laïcité en Belgique. Editions CAL. Bruxelles. 2010.
- C. Sägeser & J.-P. Schreiber. Le financement public des religions et de la laïcité en Belgique. Academia/Bruylant. Louvain-la -Neuve. 2010.
- H. Schmeets en C. Van Mensvoort. Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010 – 2014. CBS. Bevolkingstrends mei 2015. 11. 2015
- J.- P. Schreiber. La Belgique, État laïque ... ou presque. Du principe à la réalité. Bruxelles. Espace de Libertés. 2014.
- N. Schusterman. De Franse Revolutie. Amsterdam. Veen Media. 2016.
- H. Schmeets en C. Van Mensvoort. Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010 – 2014. CBS. Bevolkingstrends. Centraal Bureau voor de Statistiek. Den Haag/Heerlen/Bonaire. 2015.
- H.J. Schoo. De verwarde natie. Promotheus. Amsterdam. 2000.
- L. Sciout. Histoire de la Constitution civile du clergé (1790 – 1801). Tome second. Librairie de Firmin Didot frères. Paris. 1872. Facsimile Hachette Livre.
- E. - J. Sieyès. Qu'est-ce que le Tiers état ? Editions du Boucher. Paris.
- A. Simon. Le vicaire général Sterckx et la Constitution belge (1830 – 1831). Extrait des Miscellanea. L. Van Der Essen. Editions Universitaires. Les presses de Belgique. 1947.
- A. Simon. Le Cardinal Sterckx et son temps (1792-1867). L'Eglise et L'Etat. Wetteren. Editions Scaldis. 1950.
- H. De Smaele. Eclectisch en toch nieuw. De uitvinding van het Belgisch parlement in 1830 – 1831. BMGN – Low Countries Historical Review. 120 (3).

J. Smits. Gaston Eyskens. Een laatste gesprek. Herinneringen aan 40 jaar politiek leven. DNB/Pelckmans/IPOVO. Kapellen. 1988.

B. Stasi. Commission de réflexion sur l'application du principe de laïcité dans la République : rapport au Président de la République. Éditeur : Présidence de la République. 2003.

W. Van Den Steene. De Belgische grondwetscommissie (oktober - november 1830): tekst van haar notulen en ontstaan van de Belgische grondwet. Brussel. Koninklijke Vlaamse academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. 1963.

E. Sterckx. La constitution belge et l'Encyclique de Grégoire XVI : deux lettres de Son Eminence le cardinal-archevêque de Malines sur nos libertés constitutionnelles. E.F. van Velsen. Malines. 1864.

Y. Stox. Een paradoxale scheiding. De laïcité van de Staat in de Belgische Grondwet. Jura Falconis. Jg. 41. 2004 – 2005., nr. 1.

T. Van Swinderen. Almanak der Akademie van Groningen voor het Jaar 1817. Groningen. Vijfde Jaargang.

D. Teyssier. La vente des biens nationaux et la question agraire, aspects législatifs et politiques, 1789-1795. Rives nord-méditerranéennes, 5. 2000.

J. Tyssens. Strijdpunt of pasmunt. Levensbeschouwelijk links en de schoolkwestie. 1918- 1940. VUB-Press. Brussel. 1993.

J. Tyssens. De geschiedenis en het belang van officieel onderwijs. GO! pro. Kennisplatform voor de GO! professional. GO! Staten – Generaal. Naar een vernieuwd pedagogisch project. Brussel. 2015.

M. Uyttendaele. Intervention sur le caractère de l'État et les valeurs fondamentales de la société. Commission de révision de la constitution et de la réforme des institutions. Centre de droit public de l'ULB (CDP ; cdp@ulb.ac.be). 10 mai 2016.

Gerrit Vanden Bosch en Kristien Suenens. Bestand/archief: Archief van aartsbisschop Engelbertus Sterckx. 1809-1873. 5 strekkende meter. Referentie BE/129888/B.1.2.1.1. Onderdeel van fonds: Archivalia en archieven van de aartsbisschoppen, hulpbisschoppen, vicarissen-generaal en secretarissen van het Aartsbisdom Mechelen. 1559-2001.

G. Vanden Bosch en K. Suenens. Bestand/archief: Archief van aartsbisschop Franciscus Referentie BE/129888/B.1.2.1.1. Antonius de Méan. 1792-1831. 2 strekkende meter. Onderdeel van fonds: Archivalia en archieven van de aartsbisschoppen, hulpbisschoppen, vicarissen-generaal en secretarissen van het Aartsbisdom Mechelen. 1559-2001.

E. Vandervelde. Het socialisme en de godsdienst. Germinal nr. 11. Samenwerkende Volksdrukkerij. Gent. S.a. Vindplaats: Archief en Bibliotheek voor de Studie van het Communisme

E. Vanhecke. Conseil, raed of raad. Vlaamse stadskanselarijen ten tijde van Willem I. Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse taal- en letterkunde. Jaargang 2007.

S. Vellenga (e.a.). Mist in de polder: zicht op ontwikkelingen omtrent de islam in Nederland. Aksant. Amsterdam. 2009.

L. Verbesselt. Vrijheid, gelijkheid of de dood. 1 Oktober 1795. Brussel op een keerpunt. K.U. Brussel. Centrum Brabantse Geschiedenis. Brussel. 1995.

V. Viaene. Belgium and the Holy See from Gregory XVI to Pius IX (1831-1859): Catholic Revival, Society and Politics in 19th-century Europe. Leuven University Press. Leuven. 2001.

J.-B. J. Vilmer. Commentaire du Concordat de 1801 entre la France et le Saint-Siège. Revue d'Histoire ecclésiastique. Louvain. Université Catholique de Louvain. 2007.

J.-G. De Volder. Den Autaer En Den Troon, Verdedigd Tegen Hunne Vyanden of Christelyk Onderwys Wegens De Twee Magten Der Aerde, De Geestelyke En De Wereldlyke. 's Gravenhage. Langenhuysen. 1826.

H. Van de Voorde (e.a.) Bastille, Broerenkrijg en Tricolore. De Franse Revolutie in de Zuidelijke Nederlanden. Davidsfonds. Leuven. 1989.

J. Vrielink, "Religie tussen definitie en divinatie. Over de Rokerskerk, Satanistische Zusters en Onzichtbare Roze Eenhoorns". NjW. 2013.

H. Vuye. Scheiding Kerk en Staat in een multi-levensbeschouwelijke maatschappij. Historische en prospectieve studie van artikel 21 van de Grondwet. CDPK. Brugge. 2009. N° 3.

B. Wayens, R. Janssens en J. Vaesen. BSI synthesesnota. Het onderwijs in Brussel: een complex crisisbeheer. Brussels Studies. Nummer 70. 29 augustus 2013.

L. Wils. Frans Van Cauwelaert. Uitgeverij Doorbraak. Deurne. 2017.

B. Willems. Inventaris van het Koninklijk Atheneum van Antwerpen en de RMS van Antwerpen. Rijksarchief Antwerpen. Inventarissen. Algemeen Rijksarchief. Brussel 2010

J. Wilmet. Recueil de placards, décrets, édits, ordonnances, règlements Que l'on a cru rendre utile au Public, tant pour les Personnes du Barreau que pour les Maires & Echevins du País de Hainau ; où se trouve inséré le Règlement donné à ceux de Soignies, le 23 Octobre 1690. Mons. 1787.

WIN/Gallup. International. Global index of religiosity and atheism. Atheists are a small minority in the early years of 21st century. S.I. 2012.

WIN/Gallup. Losing our religion? Two thirds of people still claim to be religious. (April 2015). S.I. 2015.

E. Witte (e.a.). Nieuwe geschiedenis van België. Lannoo. Tielt. 2005.

E. Witte. De constructie van België. 1828 – 1847. LannooCampus. Leuven. 2006.

E. Witte. Het verloren koninkrijk. Het harde verzet van de Belgische Orangisten tegen de revolutie 1828 – 1850. De Bezige Bij. Antwerpen. 2014.

E. Witte & Jan Craeybeckx. Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie. Antwerpen. Standaard. 1985.

P. van Sasse van Ysselt. 1853 - De Aprilbeweging en scheiding van kerk en staat. In D.P. van den Bosch. De jaren van het Koninkrijk. Tien knooppunten. Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties. Directie Constitutionele zaken en wetgeving. Den Haag. 2014.

L. Zeinstra (vertaler). Mirari Vos Arbitramur. Over liberalisme en godsdienstig relativisme. Paus Gregorius XVI – Encycliek. 15 augustus 1832. Gooi&Sticht. Hilversum. 1950

15. Bijlagen

15.1. Cijfermateriaal onderwijs Vlaanderen – levensbeschouwelijke vakken

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	29.303	28.558	27.171	26.274	25.510	24.978	24.304	23.642	23.126	22.226	21.860	21.741	22.517	22.807
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	251.711	248.960	245.209	242.042	240.266	237.935	236.043	234.024	234.527	236.325	238.785	242.594	248.716	254.541
Gewoon lager provinciaal onderwijs	188	184	197	210	220	208	198	198	185	175	174	162	169	142
Gewoon lager gemeenteonderwijs	66.601	64.132	62.854	60.918	60.257	59.151	57.493	56.429	54.896	53.961	53.234	52.550	52.050	51.394
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	4.049	4.115	4.031	4.033	4.003	4.050	4.158	4.165	4.190	4.160	4.112	3.999	3.831	3.521
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	16.376	16.347	16.263	16.143	16.082	16.199	16.302	16.221	16.414	16.456	16.419	16.255	16.843	14.774
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	509	506	521	555	560	560	552	550	545	495	476	451	438	413
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	2.520	2.453	2.324	2.221	2.166	2.154	2.114	2.142	2.151	2.115	2.063	2.023	1.881	1.671
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	19.289	19.473	19.623	19.572	19.531	19.182	18.957	19.050	18.895	18.576	18.407	18.418	18.576	18.621
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	314.315	320.259	325.920	329.682	329.550	328.516	326.208	320.548	316.401	312.912	310.266	308.102	305.962	305.134
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	6.495	6.518	6.481	6.386	6.509	6.498	6.463	6.322	6.099	5.835	5.739	5.423	5.157	4.950
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	7.107	6.998	6.961	6.929	6.676	6.525	6.585	6.449	6.202	5.993	5.612	5.430	5.246	5.067
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	1.861	1.920	2.066	2.138	2.177	2.264	2.326	2.341	2.426	2.480	2.502	2.536	2.479	2.429
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	10.304	10.551	10.948	11.167	11.437	11.405	11.530	11.816	11.990	12.186	12.308	12.507	12.641	12.497
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	170	162	149	174	163	162	145	132	158	154	142	154	152	148
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	672	669	644	665	659	665	674	661	669	620	602	584	604	574
	731.470	731.805	731.362	729.109	725.766	720.452	714.052	704.690	698.874	694.669	692.701	692.929	696.261	698.683

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	788	722	694	746	760	761	814	863	967	1035	1062	1214	1350	1506
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	515	922	881	869	852	838	834	841	861	886	863	904	959	974
Gewoon lager provinciaal onderwijs	2	3	1	3	1	1	2	1	2	1	0	0	1	1
Gewoon lager gemeenteonderwijs	727	750	793	823	869	919	936	942	1016	1137	1251	1334	1432	1505
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	94	99	94	100	92	100	99	99	111	139	145	163	172	178
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	4	6	3	28	50	64	74	74	86	84	94	86	95	78
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	6	5	7	8	8	10	10	12	10	9	10	5	5	6
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	20	27	36	35	41	39	34	43	59	75	75	79	77	70
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	891	894	941	968	957	954	948	969	1047	1080	1167	1243	1409	1527
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	98	92	94	100	132	149	134	129	135	126	145	158	169	168
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	165	152	156	173	207	227	204	213	218	229	236	270	265	291
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	48	56	54	49	48	52	62	61	73	72	92	99	86	84
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	2	0	2	1	0	2	2	2	3	3	3	2	1	9
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	3	3	2	1	0	1	0	0	1	1	1	0	0	0
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	13	18	19	22	20	12	11	22	22	25	32	30	30	38
	3.376	3.749	3.777	3.956	4.037	4.129	4.164	4.271	4.611	4.902	5.176	5.607	6.051	6.435

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch	Israëlisch
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	30	31	24	21	13	14	16	21	19	25	26	20	18	15
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	1324	1319	1299	1254	1269	1236	1271	1303	1200	1233	1275	1283	1255	1263
Gewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager gemeenteonderwijs	45	55	52	46	38	32	27	19	27	23	21	27	31	34
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	0	1	2	3	3	3	2	3	2	1	1	1	0	0
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	19	16	16	18	21	20	16	10	17	22	16	20	26	16
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	3	4	4	4	1	0	0	1	1	1	0	1	1	0
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	158	188	184	172	158	116	83	54	42	33	29	29	26	27
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	846	840	855	823	826	845	837	817	780	729	722	720	715	693
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	16	17	8	11	12	5	5	3	4	6	3	3	7	10
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	23	31	31	22	11	11	11	10	10	7	12	6	7	14
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	0	0	0	1	3	2	3	4	5	6	2	2	2	2
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	0	0	0	0	0	1	2	1	1	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	0	0	1	2	1	1	1	1	0	0	0	0	0	0
	2.464	2.502	2.476	2.377	2.356	2.286	2.274	2.247	2.108	2.086	2.107	2.112	2.088	2.076

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch	Islamitisch
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	6.295	6.398	6.800	7.041	7.408	7.899	8.716	9.484	10.300	11.421	12.264	13.088	14.023	15.039
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	1.173	1.144	1.072	1.124	1.135	1.159	1.282	1.322	1.285	1.316	1.329	1.145	1.222	1.238
Gewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	13	7
Gewoon lager gemeenteonderwijs	5.549	5.933	6.215	6.616	7.318	8.117	8.846	9.859	11.179	12.387	13.489	14.468	15.543	17.010
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	439	450	488	536	542	583	654	717	783	912	940	1002	1023	981
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	10	11	20	24	28	27	39	51	60	60	61	65	62	74
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	3	1	1	1	1	1	16	22	49	53	73	79	59	54
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	392	419	447	613	653	736	803	847	923	941	962	973	974	934
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	5.968	6.708	7.135	7.668	8.247	8.732	9.288	10.035	10.607	11.482	12.185	12.853	13.809	15.612
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	1	0	283	489	554	657	760	749	791	713	770	935	969	1066
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	940	993	986	1.027	1.003	1.097	1.210	1.236	1.251	1.446	1.469	1.480	1.598	1.811
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	2.125	2.230	2.549	2.606	2.691	2.897	3.133	3.204	3.404	3.610	3.910	3.989	4.087	4.369
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	228	226	232	268	283	300	310	364	389	483	526	566	599	597
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	11	16	10	16	23	20	23	25	24	23	26	31	34	25
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	9	10	4	1	1	0	0	3	1	5	8	11	12	14
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	396	420	424	428	463	472	489	528	599	610	668	667	676	655
	23.539	24.959	26.666	28.458	30.350	32.697	35.568	38.446	41.645	45.462	48.680	51.357	54.703	59.586

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	130	118	120	116	135	165	199	246	239	280	272	318	351	367
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	2	3	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager gemeenteonderwijs	128	131	133	132	152	150	152	186	206	240	295	354	446	490
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	9	10	5	3	0	1	1	3	5	8	11	10	10	10
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	6	9	6	5	5	5	7	9	16	19	18	21	22	21
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	164	185	214	236	260	258	249	280	298	333	361	397	469	489
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	8	15	26	27	29	26	24	22	28	43	47	43	58	60
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	58	76	84	102	100	99	106	113	133	161	188	173	184	170
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	2	3	3	1	2	3	2	3	4	5	5	8	11	11
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	0	0	2	1	2	5	6	4	6	7	8	12	16	11

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer	Zedenleer
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	13.382	13.567	13.376	13.455	13.505	13.468	13.157	13.096	13.577	13.227	13.801	20.726	22.130	23.136
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	195	224	238	219	217	209	210	216	216	218	208	228	216	224
Gewoon lager provinciaal onderwijs	7	11	16	28	38	37	33	34	44	53	44	39	53	62
Gewoon lager gemeenteonderwijs	13.885	13.399	13.841	13.251	13.451	13.552	13.687	13.688	13.391	20.796	22.219	23.334	24.281	26.351
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	1.126	1.152	1.188	1.211	1.283	1.293	1.338	1.395	1.431	1.533	1.541	1.586	1.494	1.431
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	267	258	249	250	248	269	261	275	291	297	303	304	301	317
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	76	77	83	95	103	116	127	116	99	117	118	123	118	137
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	800	811	810	663	694	688	690	691	712	769	748	730	698	612
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	40.840	41.919	42.366	42.660	42.187	41.872	41.568	41.444	40.789	39.951	40.216	40.637	40.771	40.802
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	485	461	464	458	463	476	466	438	450	454	453	502	509	500
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	5.421	5.648	5.753	5.579	5.583	5.616	5.575	5.546	5.474	5.460	5.723	5.775	5.786	5.861
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	10.735	11.040	10.845	10.665	10.377	10.173	9.801	9.117	8.680	8.416	8.031	7.883	7.867	7.793
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	1.348	1.359	1.457	1.499	1.499	1.530	1.556	1.642	1.732	1.841	1.933	2.011	2.027	2.034
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	199	221	206	222	210	210	216	208	195	198	116	99	81	74
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	97	115	124	125	154	153	154	147	146	136	145	154	152	149
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	602	595	557	544	557	516	513	497	497	509	497	465	458	436
	97.465	99.857	100.573	100.924	100.569	100.176	99.351	98.550	98.724	99.874	102.096	104.599	106.971	109.919

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur	Cultuur
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	2966	2676	2627	2599	2551	2518	2486	2633	2730	2830	2944	3188	3244	3563
Gewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager gemeenteonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	124	112	105	102	110	101	110	127	123	129	120	132	133	105
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	119	152	138	149	184	1205	1190	1173	1142	1091	1111	1169	1205	1213
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	85	0	94	93	99	106	107
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	89	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	4.209	3.940	3.870	3.850	3.845	3.824	3.786	4.018	4.084	4.144	4.268	4.588	4.688	4.988

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld	Vrijgesteld
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	1033	1033	974	866	867	897	877	879	745	724	768	751	826	897
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	2	28	2	2	1	2	1	0	2	2	4	74	37	12
Gewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager gemeenteonderwijs	325	308	309	304	316	298	288	265	265	162	150	164	195	205
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	11	11	11	24	21	38	42	32	40	46	42	43	50	17
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	0	1	0	0	0	2	1	0	1	1	2	3	2	4
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	1	2	2	5	5	1	1	1	1	1	0	0	1	1
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	6	10	5	5	3	3	1	0	2	2	3	3	2	2
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	1.155	1.123	996	1035	1.142	1.171	1.253	1.169	1.218	1.265	1.223	1.286	1.456	1.388
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	2	1	0	0	0	0	0	0	0	1	2	8	7	38
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	359	377	412	450	448	517	566	243	299	310	334	338	346	357
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	274	231	213	209	196	216	252	132	159	148	185	190	179	164
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	16	17	19	32	20	16	24	30	16	17	30	21	42	16
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	53	58	81	85	85	81	86	1	0	0	0	0	0	2
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	0	0	12	0	0	0	2	11	2	1	1	5	8	1
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	6	8	7	0	0	1	1	2	1	1	3	4	3	3
	3.243	3.208	3.043	3.019	3.104	3.243	3.395	2.765	2.721	2.681	2.747	2.890	3.154	3.137

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox	Orthodox
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	130	118	120	116	115	115	119	246	239	280	272	318	351	367
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	2	3	3	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon lager gemeenteonderwijs	128	111	113	112	112	110	112	116	206	240	295	354	446	490
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	9	10	5	3	0	1	1	3	5	8	11	10	10	10
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	6	9	6	5	5	5	7	9	16	19	18	21	22	21
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	164	185	214	236	260	258	249	280	298	333	361	397	469	489
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	8	15	26	27	29	26	24	22	28	43	47	43	58	60
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	58	76	84	102	100	99	106	118	133	161	188	173	184	170
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	2	3	3	1	2	3	2	3	4	5	5	8	14	14
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	0	0	2	1	2	5	6	4	6	7	8	12	15	14

Schoolbevolking / Schooljaar	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006	2006/2007	2007/2008	2008/2009	2009/2010	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016
	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal
Gewoon lager gemeenschapsonderwijs	55.962	55.430	54.161	53.522	53.200	53.185	53.087	53.232	53.945	54.942	56.060	57.868	61.226	63.883
Gewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	257.888	255.276	251.331	248.114	246.291	243.897	242.127	240.339	240.821	242.810	245.408	249.416	255.647	261.815
Gewoon lager provinciaal onderwijs	197	198	214	241	259	246	233	233	231	229	218	206	236	212
Gewoon lager gemeenteonderwijs	90.261	88.711	88.204	87.096	87.407	87.229	86.435	86.393	86.986	88.715	90.665	92.239	93.988	97.001
Buitengewoon lager gemeenschapsonderwijs	5.728	5.838	5.819	5.910	5.944	6.068	6.294	6.414	6.564	6.800	6.793	6.825	6.581	6.139
Buitengewoon lager privaatrechtelijk onderwijs	16.802	16.752	16.656	16.565	16.539	16.682	16.803	16.758	16.992	17.050	17.016	16.866	16.462	16.370
Buitengewoon lager provinciaal onderwijs	595	591	614	664	677	688	706	701	704	675	677	658	651	611
Buitengewoon lager gemeenteonderwijs	3.748	3.734	3.632	3.546	3.563	3.625	3.649	3.733	3.864	3.922	3.869	3.830	3.655	3.310
Gewoon secundair gemeenschapsonderwijs	68.473	70.494	71.467	72.323	72.496	72.292	72.349	73.003	72.900	72.727	73.598	74.868	76.522	78.469
Gewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	316.768	322.713	328.660	332.601	332.577	331.699	329.461	323.725	319.564	315.900	313.324	311.436	309.367	308.644
Gewoon secundair provinciaal onderwijs	13.337	13.661	13.763	13.611	13.716	13.907	13.977	13.501	13.290	13.226	13.460	13.220	13.121	13.217
Gewoon secundair gemeenteonderwijs	20.490	20.761	20.842	20.710	20.268	20.153	20.093	19.239	18.806	18.564	18.175	17.945	17.837	17.898
Buitengewoon secundair gemeenschapsonderwijs	3.503	3.581	3.831	3.988	4.032	4.167	4.283	4.445	4.645	4.904	5.090	5.246	5.249	5.176
Buitengewoon secundair privaatrechtelijk onderwijs	10.569	10.846	11.248	11.491	11.755	11.719	11.858	12.138	12.302	12.404	12.546	12.738	12.863	12.714
Buitengewoon secundair provinciaal onderwijs	279	290	291	301	318	316	301	293	308	297	297	324	324	312
Buitengewoon secundair gemeenteonderwijs	1.689	1.710	1.654	1.662	1.702	1.671	1.695	1.715	1.794	1.773	1.810	1.762	1.786	1.720
Totaal	866.289	870.586	872.387	872.345	870.744	867.544	863.351	855.862	853.716	854.938	859.006	865.447	875.515	886.491

15.2. Begrippenlijst

Accommodationisme

Het ontbreken van een ancien régime- systeem, d.w.z. van een alliantie tussen monarchie en een dominante religie, wordt door bepaalde auteurs, waaronder Ahmet Kuru, gezien als de belangrijkste verklaring voor het ontstaan van een *passief secularisme* in de Verenigde Staten (daar waar bv. Frankrijk zich kenmerkt door een *assertief secularisme* als reactie tegen dit verbond.). De aanwezigheid van een diverse protestantse immigrantenpopulatie en de vrees dat één denominatie bevoordeligd zou worden lagen mede aan de basis van dit *passieve secularisme* (*Wall of Separation*). Sinds de vijftiger jaren van de vorige eeuw is een evolutie te merken. Het *accommodationisme*, d.w.z. het aanvaarden van een zekere verstrengeling tussen de overheid en de religieuze gemeenschappen, waaronder ook de financiering van erbij horende onderwijsinstellingen (zolang dit niet leidt tot het bevoordelen van één denominatie), zorgde voor een herinterpretatie van dit *passieve secularisme* als model. De invulling van het concept *Wall of Separation* between church and state evolueert.

Atheïsme

Verskillende auteurs geven verschillende omschrijvingen. Etienne Vermeersch schrijft dat een *atheïst* iemand is die geen god erkent, of sterker nog, uitdrukkelijk bevestigt dat er geen god bestaat.

De vraag wordt vaak gesteld of men hiermede kritisch staat jegens één god (die van de monotheïstische godsdiensten), dan wel jegens alle goden.

Vele schrijvers verkiezen de definitie van atheïsme als de beredeneerde afwijzing van god en goden. Paul Cliteur en Dirk Verhofstadt wijzen erop dat wat tegenwoordig als *atheïsme* wordt geduid, vroeger vaak werd geduid als *rationalisme*, *agnosticisme*, *vrijdenken* of *liberalisme*.

Episcopalisme

Het streven om de hoogste autoriteit binnen een kerkgenootschap toe te kennen aan de in een vergadering of synode verzamelde groep bisschoppen (van het Griekse *episkopoi*).

Febronianisme

Stroming verwant met het *episcopalisme*. Bevat echter te veel, van het gangbare episcopalisme, afwijkende nuances om hiermee te worden vereenzelvigd. Genoemd naar de hulpbisschop van Trier Johan Nikolaus von Hontheim (1701-1790), een volgeling van de Leuvense canonist Zeger-Bernard Van Espen (1646-1728), die zijn werk *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis liber singularis* (1763) publiceerde onder het pseudoniem Justinus Febronius. De macht van de paus wordt hierbij ingeperkt ten voordele van de bisschoppenvergadering. Het werk werd op de *Index* geplaatst. In de kring van de paus en in de kring van de in de *ultramontaanse* leer geschoolde katholieke clerici had het begrip een eerder pejoratieve bijklank.

Gallicanisme

Dit begrip werd in de 19^e eeuw ook gebruikt als tegenhanger voor het begrip *ultramontanisme*. Het verwijst naar een ontwikkeling (aangevangen in de 13de eeuw) die sterk de nadruk legde op de plaatselijke kerk, meer bepaald de kerk in Frankrijk (Gallië). Dit fenomeen beperkte zich echter niet tot Frankrijk. Kenmerkend voor Frankrijk was de relatieve eensgezindheid tussen clerus, adel en derde stand om elke poging tot ingrijpen door de paus in het machtsgebied van de vorst - vooral op het gebied van de tijdelijke goederen - tegen te gaan. Was het *gallicanisme* sterk in de 17de en in de 18de eeuw, dan zou deze doctrine tijdens het 1ste Vaticaans Concilie (1869-1870) een halt worden toegeeroepen. Dit luidde het einde van het *gallicanisme* in.

Indifferentisme

Het indifferentisme verwijst naar een neutrale houding ten aanzien van religieuze waarden en waarheidspretenties en naar de onverschilligheid tegenover goden (en de openbaring). De Rooms-Katholieke Kerk veroordeelde deze stroming. Het begrip kreeg een negatieve bijklank. Het *indifferentisme* werd gezien als de extreemste vorm van *atheïsme*. Het bestaan van goden wordt immers noch bestreden, noch weerlegd, doch gewoonweg genegeerd.

Jansenisme

Stroming in de katholieke kerk - met theologische en politieke aspecten - die de theologische tegenstellingen in de 17de en 18de eeuw heeft gedomineerd. De *jansenismestrijd* was een belangrijk theologisch conflict in de Rooms-Katholieke Kerk. De stroming ontleent zijn naam aan de Leuvense hoogleraar (exegese) Cornelius Jansenius (1585-1638). Er wordt onderscheid gemaakt tussen *theologisch* en *politiek jansenisme*. Het jansenisme was sterk betrokken op de verhouding tussen kerk en staat in de context van opkomend absolutisme, hervormingsbewegingen in de katholieke kerk van Frankrijk na het Concilie van Trente (1545-1563) en vervolgens in de context van een toenemende vijandschap tussen kerk en staat en verdergaande secularisering.

Jozefinisme/Jozefisme

Genoemd naar Jozef II (1741-1790), keizer van het Heilige Roomse Rijk van 1765 tot 1790. Oudste zoon van keizerin Maria Theresia van Oostenrijk. Hij werd een *verlicht despoot* geheten. Jozef II reorganiseerde de katholieke kerk. In 1855 kwam er een eind aan het *jozefinisme* door het sluiten van een concordaat met de Heilige Stoel.

Laïcité

Jean Baubérot onderstreept in zijn werk *Les 7 laïcités françaises* dat er geen éénduidige omschrijving te geven is van het concept *laïcité* daar de invulling ervan ruimte- en tijdgebonden is.

Op het ogenblik van de totstandkoming van de *Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat* ziet hij 4 verschillende invullingen naast elkaar bestaan.

Laïcité staat voor de enen voor een strikte antireligiositeit (*la laïcité antireligieuse*; men wenst een wet die religie bant, het is een militant atheïsme). Anderen geven het concept een gallicaanse invulling (*un gallicanisme*, een soort civiele religie waarbij men niet zozeer de scheiding moet nastreven, dan wel de controle over de kerk moet verwezenlijken). Vier elementen spelen een rol: gewetensvrijheid en godsdienstvrijheid, gelijkheid, scheiding van kerk en staat en neutraliteit. Naar gelang de positionering krijgt men verschillende types. Zo zijn er de voorstanders van een scheiding waarbij een al te sterke vijandigheid vermeden dient te worden. Voor de enen betekent dit dat gelovigen hun geloof in alle vrijheid, individueel, dienen te kunnen beleven, voor de anderen hoeft het dan weer niet zo ver te gaan en volstaat het de erediensten ongemoeid te laten.

Jean Baubérot wijst erop dat deze deling nog steeds aanwezig is. Hij verwijst hierbij naar de standpunten van *La Libre pensée* et *La Ligue de l'enseignement*. De enen zijn voorstander van een niet betrokken zijn van de overheid in religieuze aangelegenheden; voor de meer gematigden moet het bv. mogelijk zijn om in het openbaar onderwijs het religieuze een plaats te gunnen. Centraal staan hier ook de debatten of men de neutraliteit al dan niet verder uitbreiden moet en of religiekritiek beschermd moet worden, dan wel aan banden moet worden gelegd.

Een vijfde invulling kon worden vastgesteld na de Tweede Wereldoorlog: deze wordt door Baubérot omschreven als de *laïcité ouverte*. De voorstanders ervan willen dat men de sociale functie van religie zou erkennen. Deze *laïcité d'ouverture* staat voor dialoog. Voor velen is dit een misplaatste invulling, meer nog, een belediging: dit zou immers suggereren dat de laïcité niet open zou zijn. Deze *laïcité ouverte* staat dan naast de *laïcité d'abstention* (te zien als een institutioneel agnostisme). Voor de zesde invulling verwijst hij onder meer naar de houding van toenmalig president Sarkozy, voor wie de joods-christelijke cultuur de kern van de Franse identiteit uitmaakte. Hij ziet hier een *identitaire invulling* (belangrijk is hier een religie die zijn wortels in Frankrijk heeft en op deze wijze de Franse identiteit dienen kan). Tenslotte is er de *concordataire laïcité*, kenmerkend voor Elzas – Lotharingen. Frankrijk, kind van de Napoleontische periode aanvaardt deze diversiteit. Laïcité is voor Bauberot dan ook een dynamisch concept. Bauberot pleit voor een actualisering van de laïcité door het introduceren van een *laïcité plurielle*.

In *Laïcité, Laïcites: Réconfigurations et nouveaux défis* wordt de situatie in Afrika, Amerika, Europa, Japan en de Arabische landen onderzocht. Bauberot wijst erop hoe bij het hanteren van het concept de academicus geconfronteerd wordt met de variërende invulling en het verschillende gebruik ervan in het dagelijkse leven, in de sociale omgang. Er is niet één laïcité, er zijn vele laïcités “On trouve donc, en France même, comme dans d’autres sociétés, une pluralité des laïcités empiriques, suivant les périodes et les problèmes mis en exergue.”. Het is volgens hem moeilijk om over een specifiek Frans model te spreken. De situatie in de Verenigde Staten (*wall between church and state*) verschilt van deze in Frankrijk, Mexico, Latijns-Amerika of Japan.

Leek

Volgens de website etymologiebank.nl (in 2010 opgezet, als vervolg op het vierdelige Etymologisch woordenboek van het Nederlands), staat semantisch – terminologisch gezien, het zelfstandig naamwoord leek “voor ‘iemand die niet tot de geestelijke stand behoort; onkundige, oningewijde’ Mnl. di papen bitten leiken ‘de geestelijken met de leken’ [1200; VMNW], leec ‘niet-geestelijke’ [1240; Bern.]; vnnl. leek ‘onkundige, ongeletterde’ in alle

mensen, leeke ende gheleerde [1500-20; MNW-P]. Ontleend aan middeleeuws Latijn laicus, bn. en zn., ‘niet geestelijk(e), wereldlijk’, ontleend aan Grieks laĩkós, bn. en zn., ‘behorend tot het volk, een van het volk’ [2^e eeuw; Mesotten 2004], afleiding van klassiek Grieks laós ‘het gewone volk’, van onbekende verdere herkomst. In het Middelnederlands bestond ook het bn. leec ‘niet geestelijk’ [1240; Bern.], dat net als het zn. in de wereldlijke betekenis ‘onkundig, niet-ingewijd’ voorkwam: een leec meester die niet vele van Cyrugie ne wist ‘een onkundige heelmester die niet veel van chirurgie wist’ [1351; MNW-P]. Mnd. layke, lēk, ook lēkmann; ohd. laihman; ofri. lēka, lēkman; on. leikr, ook leikmaðr (ontleend aan mnd.; nzw. lekman, ozw. ook leker). Evenals mnl. leye ontleend via het Oudfrans: mnd. leye; ohd. leigo, leiyo (nhd. Laie); ofri. leia; me. lay (ne. layman). De betekenisontwikkeling van het Griekse zn. laĩkós liep ongeveer van ‘die tot het volk behoort’ via ‘die tot het uitverkoren volk Gods behoort’ naar ‘christelijke notabele’, ter onderscheiding van de gewone niet-gewijde gelovigen. In het middeleeuws Latijn breidde de betekenis zich weer uit tot algemener ‘niet-gewijde gelovige’ [12^e eeuw; Mesotten 2004], en vervolgens ook ‘ongeletterde of onkundige’, omdat in de middeleeuwen onderwijs vooral aan de geestelijke stand werd gegeven.”

Liberaal-katholieken

In de 19de eeuw werden bepaalde katholieken voorstanders van de erkenning van de liberale vrijheden, onder andere scheiding van kerk en staat, zoals die door grondwetten en andere regelgeving door de profane staten geleidelijk werd ingevoerd. Zij werden *liberaal-katholieken* genoemd. Achterliggende gedachte was dat op deze wijze de kerk van deze vrijheid gebruik kon maken om haar eigen structuren- maar vooral het eigen onderwijs – te versterken. Op politiek vlak stonden de *liberaal-katholieken* tegenover de *ultramontanen*.

Regalisme

Politieke stroming die een rol weggelegd zag voor de vorst in het bestuur van de kerk (cf. het Latijnse *rex, regis*; koning, van de koning). Het *regalisme* streefde ernaar het centrale machtsstreven van de paus en de Romeinse curie te beperken ten voordele van de bestuursmacht van de vorsten. Dit beginsel werd in de 19de eeuw toegepast door de bestuurders in de nieuw gestichte staten.

Seculier – secularisering – secularisme

Secularisering is een *beschrijvende term* die de feitelijke bewering behelst dat in de moderne wereld het maatschappelijke en politieke belang van religie sterk is afgenomen.

Secularisme is een *politiek – normatieve opvatting* die stelt dat de openbare rol van religie aan banden moet worden gelegd omdat het niet in de publieke sfeer thuishoort. Essentieel element: onderscheid tussen privésfeer (huiselijke kring, familiekring...) en publieke sfeer (school, media, politiek...).

De oorsprong van de *seculariseringsgedachte in impliciete zin* valt samen met de 18de eeuwse Verlichting. Politieke ontwikkelingen tussen de 16de en de 18de eeuw (reformatie, anglicaanse kerk, opkomst burgerij, verdwijnen vorstelijk absolutisme en moderne staatsinrichting) zorgen voor een tanende politieke en economische invloed van de kerk. Nationalisme als

“civiele religie”. In de 19de eeuw is er een afname van de maatschappelijke en morele macht door verstedelijking, industrialisering en wetenschappelijke vooruitgang.

De *expliciete seculariseringsgedachte* loopt ongeveer parallel met het ontstaan van de modernistische sociologische visies op religie zelf. Naast Comte wordt vaak verwezen naar Weber en Durkheim voor wie het langzaamaan vervagen van religie en de gevolgen hiervan voor de samenleving, object van onderzoek zijn. Rationalisering van de samenleving, samen met de rede als praktijk gaan ten koste van het gevoel van gemeenschap en geborgenheid (Durkheim: verlies van waarden en ordenende principes, *anomie*; Weber: *onttovering*).

Het *formeel-secularistische model* onderscheidt zich door zijn eenvoud. Het volstaat dat de overheid de levensbeschouwelijke vrijheid van de individuen garandeert. Individueel moeten vrij kunnen kiezen welk leven ze willen leiden. Wie een levensbeschouwing wil aanhangen of uitdragen, moet dat kunnen, maar moet daarbij niet op één of andere vorm van ondersteuning of bescherming van de overheid rekenen. De overheid mag de ene levensbeschouwing niet bevoordelen tegenover de andere en dus bemoeit ze zich best niet met de keuzes die de individuen maken. Daarom moet ze zich ook onthouden van de erkenning van gemeenschappen of van het toekennen van voorrechten of uitzonderingsposities aan leden van specifieke levensbeschouwingen.

Het *substantieel-secularistische model* veronderstelt een levensbeschouwelijk neutrale, maar actieve overheid. Het model vertoont nog de meeste overeenkomst met het Franse concept van de *laïcité*. Etymologisch verwijst dat concept naar het Griekse *laos*, de term die werd gebruikt om « het geheel van de bevolking » aan te duiden.

In de Franse context staat *laïcité* tegenover *particularisme*. *Laïcité* wordt geacht als richtinggevend principe te fungeren voor het handelen van de overheid: die mag zich niet laten leiden door deelbelangen of specifieke groepen, maar moet open staan voor allen en optreden als de bewaker van het algemeen belang. De logische consequentie daarvan is dat de overheid zich neutraal opstelt ten aanzien van de levensbeschouwingen, vandaar ook de scheiding van de sferen van kerk en staat. Bij uitbreiding daarvan kan de overheid dan ook geen levensbeschouwelijke organisaties subsidiëren: publieke middelen kunnen alleen worden gebruikt om het algemeen belang te dienen.

Separation between church and state

Refereert naar het eerste amendement van de Grondwet van de Verenigde Staten (onderdeel van de Bill of Rights in 1791 toegevoegd aan de Grondwet). Dit artikel verbiedt het Congres om wetten aan te nemen die een staatsgodsdienst creëren of één godsdienst boven een ander plaatsen, het recht op vrijheid van godsdienst verbieden, de vrijheid van meningsuiting of de persvrijheid belemmeren of de vrijheid van vereniging hinderen. (Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the government for a redress of grievances.)

In 2007 heeft het PEW Research Center, in een verslag aansluitende bij een studiedag *Another Trans-Atlantic Divide? Church-State Relations in Europe and the United States* gewezen op het

verschil in relatie tussen de overheid en de geloofsgemeenschappen in de Verenigde Staten en in Europa. Vastgesteld werd dat daar waar in Europa kerken "... for instance, often receive official sanction and substantial financial support from the government. In the United States, on the other hand, the government recognizes no church, and whatever aid it provides is usually indirect and substantially more limited." Een ander belangrijk onderscheid was dat ook de "... ideas of religious liberty differ, with European notions of religious freedom focused more on the rights of communities than on those of individuals." Geloven wordt in de Verenigde Staten eerder als een private aangelegenheid gezien. Toch is een zekere evolutie te merken. Zie *Accommodationisme*.

Ultramontanen

Letterlijk: van de overzijde van de Alpen. Term die voor het eerst gebruikt werd in de kring van J.N. von Hontheim omstreeks 1763 om de aanhangers van de Romeins-pauselijke ecclesiologie te benoemen. In de 19de eeuw werd de term gebruikt door de *liberaalkatholieken* om hun katholieke politieke tegenstanders aan te duiden. De term werd ook tot in de 20ste eeuw vaak gebruikt door protestanten en liberalen om gewoonweg alle katholieken aan te duiden. Het *ultramontaanse* denken creëerde de mogelijkheid om in een tijdperk waarin er geen katholieke staten meer bestonden succesvol een verzuilde "katholieke maatschappij" op te bouwen hetgeen de katholieken, in de periode tussen ongeveer 1850 tot 1960, een relatief stabiel kader verleende.

Vrijzinnigheid

Het vrijzinnig humanisme is niet gemakkelijk te definiëren. Sommigen spreken enkel over *vrijzinnigheid* of *humanisme*, anderen over *vrijzinnig-humanisme* (met koppelteken), terwijl nog anderen het hebben over de vrijheid van denken en de verbinding maken met de begrippen van *atheïsme* of *agnosticisme*.

Onder meer de Brusselse filosoof en professor Leopold Flam ondernam een poging tot definitie: "Het vrije denken, indien het een filosofische bewustwording is, moet leiden naar sociale verantwoordelijkheid, het moet de sociale bevrijding van de mens zijn. Ze kan niet absoluut zijn, want de absolute vrijheid is ledig. Elke vrijheid die alleen maar in de gedachte blijft is vals, ze is niet eens denken, want denken is *vrij denken* en vrij denken is de opstand, het protest tegen de vernedering en de belediging van de mens, vanwaar ze ook mogen komen. *Vrij onderzoek* bepaalt zich derhalve niet uitsluitend tegenover de godsdienst, maar vooral tegenover een maatschappij die de menselijke betrekkingen vervalst en de denkende mens in de eenzaamheid en de ondergang drijft, door hem te beletten vrij te denken."

De materie van de *georganiseerde vrijzinnigheid* is geregeld door drie grondwettelijke fundamentele principes en door de wet van 21 juni 2002 over de Centrale Raad der niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen van België, de afgevaardigden en de instellingen belast met het beheer van de materiële en financiële belangen van de erkende niet-confessionele levensbeschouwelijke gemeenschappen. De *georganiseerde vrijzinnigheid* erkent filosofische organisaties die morele diensten verlenen op basis van een niet-confessionele levensbeschouwing. De *Centrale Vrijzinnige Raad* is georganiseerd op provinciale en Brusselse Hoofdstedelijke territoriale basis

Referenties

- J. Baubérot. Les 7 laïcités françaises. Éditions de la Maison des sciences de l'homme. Paris. 2015
- J. Baubérot, M. Milot, P. Portier (ed.). Laïcité, Laïcites: Réconfigurations et nouveaux défis. Éditions de la Maison des sciences de l'homme. Paris. 2015
- P. Cliteur & D. Verhofstadt. Het Atheïstisch woordenboek. Uitgeverij Houtekiet. Antwerpen/Utrecht. 2015
- H. Cools uit: G. Harinck e.a.(red.). Christelijke Encyclopedie. Kampen. 2005
- Cornell's Legal Information Institute. <https://www.law.cornell.edu/>
- W. van de Donk. Geloven in het publiek domein: verkenningen van een dubbele transformatie. W. Elias, Leopold Flam 1912-1995. VUBPRESS. Brussel. 2010
- T. Kuru. Secularism and State Policies toward Religion. Cambridge University Press. Cambridge. 2009.
- PEW Research Center. Another Trans-Atlantic Divide? Church-State Relations in Europe and the United States. 2007. <http://www.pewforum.org/2007/05/22/another-trans-atlantic-divide-church-state-relations-in-europe-and-the-united-states/>
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Amsterdam University Press. Amsterdam. 2006.
- S.n. The Catholic Encyclopedia. Robert Appleton Company. New York. 1912.
- S.n. De Katholieke Encyclopaedie (DKE). Uitgeverij Joost van den Vondel. Amsterdam. 1936.
- www.justitie.belgium.be/nl/themas_en_dossiers/erediensten_en_vrijzinnigheid/erediensten_en_georganiseerde_vrijzinnigheid#a7
- www.etymologiebank.nl/trefwoord/leek2

Curriculum Vitae

Alain Vannieuwenburg (Brugge, België, 28 mei 1953) behaalde, na het beëindigen van de moderne humaniora aan het Koninklijk Atheneum te Knokke en het bekomen van het vereiste maturiteitsgetuigschrift, het diploma van licentiaat in de moraalwetenschap (met onderscheiding) aan de (Rijks)Universiteit te Gent. Hij behaalde eveneens de Akte van Bekwaamheid tot het houden van een openbare bibliotheek te Brussel (met Grote Onderscheiding).

Parallel aan een tewerkstelling als leraar in het hoger secundair en niet - universitair hoger onderwijs was hij nauw betrokken, als lesgever en als examinator, bij de organisatie van de bibliothecarisopleiding in Vlaanderen. Hij werkte ook tot 2005, deeltijds, als bibliotheekassistent binnen een Plaatselijke Openbare Bibliotheek.

In 1985 volgde de overstap naar een studie- en ontwikkelingscentrum voor de volwasseneneducatie. Dit centrum werd o.m. belast met de implementatie van de basiseducatie, een vorm van onderwijs waar volwassenen met een beperkte of onafgewerkte schoolloopbaan, zich verder kunnen bekwamen. Hij was er, eerst als bestuurssecretaris en nadien als adjunct-adviseur, o.m. belast met de administratief-organisatorische en financiële aspecten en o.m. met de begeleiding van cultuurambtenaren en cultuurfunctionarissen. In die functie kwam hij in contact met het Rekenhof. In 1992, na deelname aan selectieproeven, werd hij er benoemd tot verificateur. Hij beëindigde er zijn professionele loopbaan als erehoofdcontroleur (financiële audits, binnen een College van Commissarissen).

Hij was o.a. auteur of medeauteur van handboeken voor verenigingen zonder winstoogmerk, co-auteur van de recente publicatie "Blijf bij de les." B. Goossens (red.). Blijf bij de les. Niet-confessionele zedenleer gisteren, vandaag en morgen. deMens.nu. Ook publiceert hij met enige regelmaat een artikel in een krant of tijdschrift omtrent maatschappelijke thema's en trends.

Sinds zijn afstuderen is hij actief binnen diverse vrijzinnige verenigingen. Momenteel is hij betrokken bij de Unie Vrijzinnige Verenigingen/de.Mens.nu, onderdeel van de Centrale Vrijzinnige Raad, het overkoepelend orgaan van de Unie Vrijzinnige Verenigingen en haar Franstalige zusterorganisatie, het Centre d'Action Laïque (CAL) in België, als voorzitter/werkend lid van een "deskundigenatelier", dat o.a. als taak heeft inhoudelijk gestoffeerde beleidsdossiers op te stellen.